CORPUS
IURIS GERMANICI
ANTIQUI.

EX OPTIMIS SUBSIDIIS COLLEGIT EDIDIT ET LECTIONUM VARIETATEM ADIECIT

FERD. WALTER

IUR. DOCT. ET PROF. PUBL. ORD. IN ACADEMIA BORUSSICA-RHENANA.

TOM. I. PARS II.

LEGES WISIGOTHORUM ET EDICTA REGUM LANGOBARDORUM CONTINENS.

BEROLINI
IMPENSIS G. REIMERI.
MDCCCXXIV.

LEX WISIGOTHORUM.

INDEX LIBRORUM ET TITULORUM.

Lib. I. De instrumentis legalibus.

Tit. 1. *De Legislatore.*
2. *De Lege.*

Lib. II. De Negotiis Caussarum.

Tit. 1. *De Iudicibus et Iudicatis.*
2. *De Caussarum exordiis.*
3. *De Mandatoribus et Mandatis.*
4. *De Testibus et Testimoniis.*
5. *De Scripturis valituris et infirmandis, ac Defunctorum voluntatibus conscribendis.*

Lib. III. De Origine Coniugali.

Tit. 1. *De Dispositionibus Nuptiarum.*
2. *De Nuptiis inlicitis.*
3. *De raptu virginum vel viduarum.*
4. *De Adulteriis.*
5. *De Incestis et Apostatis, atque Masculorum Concubitoribus.*
6. *De Divortiis Nuptiarum, et Discidio Sponsorum.*

Lib. IV. De Origine Naturali.

Tit. 1. *De Gradibus.*
2. *De Successionibus.*
3. *De pupillis et eorum tutoribus.*
4. *De expositis Infantibus.*
5. *De Naturalibus Liberis.*

Lib. V. De Transactionibus.

Tit. 1. *De Ecclesiasticis Rebus.*
2. *De Donationibus generalibus.*
3. *De Patronorum donationibus.*
4. *De commutationibus et venditionibus.*
5. *De commendatis et commodatis.*
6. *De Pignoribus et debitis.*
7. *De Libertatibus et Libertis.*

LIB. VI. De Sceleribus et Tormentis.

Tit. 1. *De Accusationibus criminosorum.*
2. *De maleficis et consulentibus eos, atque veneficis.*
3. *De Excutientibus partum hominum.*
4. *De Contumelia, vulnere et debilitatione hominum.*
5. *De Caede et morte hominum.*

LIB. VII. De Furtis et Fallaciis.

Tit. 1. *De Iudicibus furti.*
2. *De Furibus et furtis.*
3. *De Usurpatoribus et plagiatoribus mancipiorum.*
4. *De Custodia et sententia damnatorum.*
5. *De falsariis Metallorum.*

LIB. VIII. De inlatis violentiis et damnis.

Tit. 1. *De invasionibus et direptionibus.*
2. *De incendiis et incensoribus.*
3. *De damnis arborum, hortorum et frugum quarumque.*
4. *De damnis animalium vel diversarum rerum.*
5. *De pascendis porcis, et animalibus errantibus denunciandis.*
6. *De apibus et earum damnis.*

LIB. IX. De fugitivis et refugientibus.

Tit. 1. *De fugitivis et occultatoribus, fugamque praevenientibus.*
2. *De his qui ad bellum non vadunt, aut de bello refugiunt.*
3. *De his qui ad Ecclesiam confugium faciunt.*

LIB. X. De divisionibus et temporibus atque limitibus.

Tit. 1. *De divisionibus et terris ad placitum datis.*
2. *De Quinquagenarii et tricennalis temporis intentione.*
3. *De terminis et limitibus.*

LIB. XI. De aegrotis, medicis, et mortuis, et transmarinis negotiatoribus.

Tit. 1. *De medicis et aegrotis.*
2. *De inquietudine sepulchrorum.*
3. *De transmarinis negotiatoribus.*

LIB. XII. De removendis pressuris et omnium haereticorum sectis extinctis.

Tit. 1. *De temperando iudicio et removenda pressura.*
2. *De omnium haereticorum atque Iudaeorum cunctis erroribus amputandis.*
3. *De novellis legibus Iudaeorum, quo et vetera confirmantur, et nova adiecta sunt.*

LEGIS WISIGOTHORUM

LIB. I. DE INSTRUMENTIS LEGALIBUS.

Tit. I. De legislatore.

I. *Quod sit artificium condendarum legum.*

Salutare daturi in legum constitutionem praeconium; ad novae operationis formam antiquorum studiis novos artus aptamus; reserantes tam virtutem formandae legis, quam peritiam formantis artificis. Cuius artis insigne ex hoc decentius probabitur enitere, si non ex coniectura trahat formam similitudinis, sed ex veritate formet speciem sanctionis: neque syllogismorum acumine figuras imprimat disputationis, sed puris honestisque praeceptis modeste statuat articulos legis. Etenim ut ars operis huius se in hac dispensatione componat, ordo magnae ratiocinationis exoptat. Namque cum experimenta rerum manus tenet artificis, ad dispositionem formae frustra quaeritur investigatio rationis. In improvisis certe acuta se expetit ratio indagatione cognosci: in non ignotis autem, experimento faciendi se properat reserari. Latentis ergo rei quia species ignoratur, non immerito considerationis ordo requiritur. Cum vero expertos usus in speculo visionis fides veritatis adducit, non iam materia formae ratiocinationem dicti, sed operationem facti deposcit. Unde nos melius mores, quam eloquia ordinantes, non personam oratoris inducimus, sed rectoris iura disponimus.

II. *Quomodo uti debeat artifex legum.*

Formandarum ergo artifex legum non disceptatione debet uti, sed iure: nec videri congruum sibi contentione legem condidisse, sed ordine. Ab illo enim negotia rerum non expetunt in theatrali favore clamorem, sed in exoptata salvatione populi legem manifestam.

III. *Quid requirendum est in artifice legum.*

Tunc primum requirendum est, ut id quod indicitur, possibile credatur. Novissime ostendendum, si non pro

familiari compendio, sed pro utilitate populi suadeatur: ut appareat eum, qui legislator existit, nullo privato commodo, sed omnium civium utilitati, communimentum praesidiumque opportunae legis inducere.

IV. *Qualis erit in vivendo artifex legum.*

Erit consequenter idem lator iuris ac legis mores eloquiis anteponens: ut concio illius plus virtute personet, quam sermone: sicque quod dixerit, amplius factis, quam dictis exornet: priusque promenda compleat, quam implenda depromat.

V. *Qualis erit in consiliando artifex legum.*

Erit in adinventione Deo sibique tantummodo conscius consilio probis et parvis admixtus, assensu civibus populisque communis: ut alienae provisor salutis, commodius ex universali consensu exerceat gubernaculum, quam ingerat ex singulari potestate iudicium.

VI. *Qualis erit in eloquendo artifex legum.*

Erit concionans, eloquio clarus, sententia non dubius, evidentia plenus: ut quicquid ex legali fonte prodierit, in rivulis audientium sine retardatione decurrat: totumque qui audierit, ita cognoscat, ut nulla hunc difficultas dubium reddat.

VII. *Qualis erit in iudicando artifex legum.*

Erit iudicans in indagando vivax, in praeveniendo fixus, in decernendo non anxius, in percutiendo parcus, in parcendo assiduus, in innocente vindex, in noxio temperatus, in advena sollicitus, in indigena mansuetus. Personam tanto nesciat accipere, quanto et contemnat eligere.

VIII. *Qualis in publicis, qualis erit in privatis artifex legum.*

Erit, quaecunque sunt publica, patrio recturus amore: quaecunque privata, herili dispensaturus ex potestate: ut hunc universitas patrem, parvitas habeat dominum. Sicque diligatur in toto, timeatur in parvo: quatenus et nullus huic servire paveat, et omnes eius amorem morte compensandum exoptent.

IX. *Quod dare debeat legibus disciplinam artifex legum.*

Tum deinde sciat, in hoc maxime stare gravitatis publicae gloriam, si det et ipsis legibus disciplinam. Nam cum salus tota plebium in conservando iure consistat, leges ipsas corrigere debet, antequam mores. Veniunt enim ut quibuslibet in contentione leges *a*) pro arbitrio suo ferunt

---

a) Al. mss. *enim ut cuicumque libet in constitutionem legis.* Lind. *etiam ut cuique libet in contentione et leges.*

Induunt sibi fictam de gravitate ac pudore personam: adeo ut illis sit lex publica, inhonestas privata. Sicque obtentu legum, contraria legibus adoperiunt, qui vigore legis, obvia legibus evellere debuerunt.

Tit. II. De Lege.

I. *Quid observabit legislator in legibus suadendis.*

Item in suadendis legibus erit plena causa dicendi, non ut pro parte orationis meditandi videatur gratiam obtinere, sed desideratum perfectionis obtinuisse laborem. In earum namque formationibus non sophismata disputationis, sed virtutem iuris mavult caussa discriminis. Quaeritur enim illic, non quid contentio dicat, sed quid actio promat. Quia et excessus morum non coërcendi sunt cothurno loquutionum, sed temperamento virtutum.

II. *Quid sit lex.*

Lex est aemula divinitatis, antistes religionis, fons disciplinarum, artifex iuris, bonos mores inveniens atque componens, gubernaculum civitatis, iustitiae nunciatrix, magistra vitae, anima totius corporis popularis.

III. *Quid agit lex.*

Lex regit omnem civitatis ordinem, omnem hominis aetatem: quae sic foeminis datur, ut maribus: iuventutem complectitur et senectutem: tam prudentibus, quam indoctis; tam urbanis, quam rusticis fertur. Quae summum salutis principium ac populorum culmen obtinet, et cum manifesto praeclaroque praeconio in modum lucidissimi solis effulget.

IV. *Qualis erit lex.*

Lex erit manifesta, nec quemquam in captionem civium devocabit. Erit etiam secundum naturam, secundum consuetudinem civitatis, loco temporique conveniens, iusta et aequabilia praescribens, congruens, honesta et digna, utilis, necessaria. In qua praevidendum est ex utilitate quae praetenditur, an plus commodi, an plus iniquitatis oriatur: ut dinosci possit, si plus veritati prospiciat publicae, quam religioni videatur obesse: ac sic honestatem tueatur, ut non cum salutis periculo arguat.

V. *Quare sit lex.*

Fieri autem leges haec ratio cogit, ut earum metu, humana coërceatur improbitas: sitque tuta inter noxios innocentium vita, atque in ipsis improbis formidato supplicio frenetur nocendi praesumptio.

VI. *Quod triumphet de hostibus lex.*

His in domestica pace ita perfectis, totaque primo a Principibus, secundo a civibus, ex hinc a populis et a domo iurgiorum peste seclusa, eundum est in adversis, et obviandum hostibus potentialiter et fidenter, tanto in externis spe fida victoriae, quanto nihil erit quod ex internis formidari valeat aut timeri. Pacis enim oleo, et legum vino, tota plebium massa statu salutari concreta exseret *b*) hostibus *c*) inde invictos, unde illaesos artus producere videntur iustis adiuta legibus tela. Eruntque viri melius aequitate, quam telo muniti, ut contra hostem ante iustitiam dirigat Princeps, quam vibret spicula miles. Felicior iam tunc illa Principis congressio erit, quam domestica aequitas anteibit: quia et saeviores *d*) erunt in hostium populatione mucrones, quos de domibus modeste produxerint leges. Experimentum enim naturalis est rei, ut iustitia illa confodiat hostem, quae tutaverit civem, et externam inde perimat litem, unde suorum internam possederit pacem. Sicut ergo modestia Principum temperantia est legum, ita concordia civium victoria est hostium. Ex mansuetudine etenim Principum, oboritur dispositio legum. Ex dispositione legum, institutio morum. Ex institutione morum, concordia civium. Ex concordia civium, triumphus hostium. Sicque bonus Princeps interna regens, et externa conquirens, dum suam pacem possidet, et alienam litem abrumpit, celebratur et in civibus rector, et in hostibus victor: habiturus post labentia tempora requiem sempiternam; post luteum aurum, coeleste regnum: post diadema et purpuram, gloriae coronam. Quin potius nec deficiet esse Rex: quoniam dum regnum terrenum relinquit, et coeleste conquirit, non erit amisisse regni gloriam, sed auxisse *e*).

---

b) Un Cod. *exercet.* *c*) Un Cod. *hostes.* *d*) Al. mss. *severiores.* *e*) Un. Cod. addit: *Sane tam de praesentibus, quam de futuris regibus hanc sententiam cum Dei timore promulgamus, ut si quisque ex eis contra reverentiam canonum vel legum superba dominatione et fastu regio in flagitiis et facinore pravitatis sive cupiditatis elatus, et avaritiae stimulis incitatus crudelissimam potestatem exercuerit in populos, anathematis sententia a Christo Domino condemnetur, et habeat a Deo separationem atque iudicium, propter quod praesumpserit prava agere, et in perniciem regnum convertere.*

LIB. II. DE NEGOTIIS CAUSSARUM.

TIT. I. De iudicibus et iudicatis.

I. In nomine domini Flavius gloriosus Ervigius rex *f*).

De tempore quo debeant leges emendatae valere.

Pragma suum emendatis legibus assignantes, illud primum in ordine praefationis et loco praemittimus, quia sicut legum evidentia populorum est excessibus utilis, ita sanctionum obscuritas turbat ordines aequitatis. Nam plerumque dum quaedam bene ordinata nebuloso verborum tractu consistunt, ipsa sibi repugnantiam nutriunt, dum litigantium controversias lucide non excludunt. Sicque ubi debuerunt finem ferre calumniis, ibi novos contra se pariunt laqueos captionis. Hinc ergo diversitas caussarum exoritur, hinc controversiae litigantium generantur. Hinc etiam haesitatio iudicum nascitur, ita ut in finiendis vel compescendis calumniis habere terminum nesciant, quae utique nutantia semper approbantur et dubia. Et ideo, quia perstringi tota, quae in controversiam veniunt, brevi complicatione non possunt, saltim vel quae in contentione pertractanda sese gloriosis nostrae celsitudinis sensibus ingesserunt, ea in hoc libro specialiter corrigi, et elimata probitatis sententia decrevimus ordinari; evidentiam videlicet dubiis, praestantiam noxiis, clementiam mortiferis, adapertionem clausis, perfectionem coeptis imprimens institutis, quo nostri regni populos, quos una et evidens pax nostri regiminis continet, haec deinceps institutio correctarum legum ordinandos adstringat atque retentet. Et ideo harum legum correctio, vel novellarum nostrarum sanctionum ordinata constructio, sicut in hoc libro et ordinatis titulis posita, et subsequenti est serie annotata, ita ab anno secundo regni nostri, a duodecimo Kalendas Novembris in cunctis personis, ac gentibus nostrae amplitudinis imperio subiugatis innexum sibi a nostra gloria obtineat valorem, et inconvulso celebritatis oraculo valitura consistat: ut sicut sublimi in throno serenitatis nostrae celsitudine residente, videntibus cunctis sacerdotibus Dei, Senioribusque palatii atque Gardingis, omnique populo, harum manifestatio claruit, ita earundem celebritas vel reverentia in cunctis regni nostri provinciis debeat observari. Leges sane quas in Iudaeorum excessibus nostra gloria promulgavit, ab eo tem-

---

f) Lind. FLS. GLS. RCDS. REX. Id est, *Flavius gloriosus Recceswindus Rex.*

pore valituras esse decernimus, ex quo his confirmationem gloriosa serenitatis nostrae renovatione impressimus.

II. FLS. GLS. RCDS. REX.

Quod tam regia potestas, quam populorum universitas, legum reverentiae sit subiecta.

Omnipotens rerum dominus et conditor unus, providens commoda humanae saluti, discere iustitiam habitatores terrae, sacrae legis sacris decenter imperavit oraculis. Sed quia solius tam immensae divinitatis imperiis haec cordibus imprimuntur humanis, convenit omnium terrenorum quamvis excellentissimas potestates illi colla submittere mentis, cui etiam militiae coelestis famulatur dignitas servitutis. Quapropter si obediendum est Deo, diligenda est iustitia: quae si fuerit dilecta, erit instanter operandum in illa: quam quisque tunc verius et ardentius diligit, cum unius aequitatis sententia cum proximo semetipsum adstringit. Gratanter ergo iussa coelestia amplectentes damus modestas simul nobis et subditis leges: quibus ita et nostri culminis clementia, et succedentium regum novitas adfutura una cum regiminis nostri generali multitudine universa obedire decernitur ac parere iubetur: ut nullis factionibus a custodia legum, quae iniicitur subditis, sese alienam reddat cuiuslibet persona vel potentia dignitatis, quatenus subiectos ad reverentiam legis impellat necessitas, Principisque voluntas.

III. NOVITR. EMDTA. FLS. RCDS. REX.

Quod nulli leges nescire liceat.

Omnis scientia sana ordinabiliter vitat ignorantiam execrandam. Nam cum scriptum sit: *Noluit intelligere, ut bene ageret*, certum est quod qui intelligere noluit, bene agere contempnit. Nullus ergo idcirco sibi existimet inlicitum faciendi licere, quod libet; quia se novit legum decreta sanctionesque nescire. Nam non insontem faciet ignorantiae caussa, quem noxiorum dampnis implicaverit culpa.

IV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Quod antea ordinare oportuit negotia Principum et postea populorum.

Bene Deus conditor rerum disponens humani corporis formam, in sublime caput erexit, atque ex illo cunctas membrorum fibras exoriri decrevit: unde hoc etiam a capiendis initiis caput vocari percensuit; formans in illo et fulgorem luminum, ex quo prospici possent quaecunque noxia concurrissent, constituens in eo et intelligendi vi-

gorem, per quem connexa et subdita membra vel dispositio regeret, vel providentia ordinaret. Hinc est et peritorum medicorum praecipua cura, ut ante capiti, quam membris incipiant adhibere medelam. Quae ideo non immerito ordinabiliter exerceri caeteris censetur, cum ab artificis peritia haec dispensari patescunt; quia si salutare caput extiterit, rationem colligit, qualiter curari membra cetera possint. Nam si arcem molestia occupaverit capitis, non poterit in artus dare derivationes salutis, quas in se consumpserit iugis caussa langoris. Ordinanda igitur sunt primo negotia Principum, tutanda salus, defendenda vita. Sicque in statu et negotiis plebium ordinatio dirigenda, ut dum salus competens prospicitur Regum, fida valentibus teneatur salvatio populorum.

V. FLS. RCDS. REX.

Item de tempore, quo debeant leges emendatae valere.

Quoniam novitatem legum vetustas malorum exigit, et innovare leges veternosas peccaminum antiquitas imperavit; ideo leges in hoc libro conscriptas ab anno secundo bonae memoriae domini et genitoris mei Chindasvindi Regis, in cunctis personis ac gentibus nostrae amplitudinis imperio subiugatis, omni robore decernimus ac iugi mansuras observantia consecramus: ita ut relictis illis, quas non aequitas iudicantis, sed libitus impresserat potestatis, evacuatisque iudiciis et omnibus scripturis earum ordinatione confectis, hae solae valeant leges, quas aut ex antiquitate iuste novimus, aut tenemus, aut idem genitor noster, vel pro aequitate culparum visus est non immerito condidisse, prolatis seu connexis aliis legibus, quas nostri culminis fastigium iudiciali praesidens throno coram universis Dei sanctis sacerdotibus, cunctisque officiis palatinis, iubente Domino atque favente, audientium universali consensu edidit et formavit, ac suae gloriae titulis annotavit: ita ut tam hae quae iam prolatae consistunt, quam illae, quas adhuc exoriri novorum negotiorum eventus impulerit, valido ac iustissimo vigore perdurent, et aeternae soliditatis iura retineant.

VI. FLS. GLS. RCDS. REX.

De Principum cupiditate dampnata, eorumque initiis ordinandis, et quomodo conficiendae sunt scripturae in nomine Principum factae.

Eminentiae celsitudo terrenae tunc salubrius sublimia probatur appetere, cum saluti proximorum pia cerni-

tur compassione prodesse. Unde solet contingere, ut plus commodi de aliena salute conquirat, quam de propria utilitate quisque percipiat. In multis enim quia multorum salus attenditur, maioris lucri summa percipitur: in se autem, quia privati commodi fructus appetitur, non satis est si unius beneficii praemia conquirantur. Hinc et illa regendarum tantumdem salus est plebium, quae non suos fines privata voluntate concludit; sed quae universitatis limites communi prosperitatis lege defendit. Quapropter ne salutaris ordo imperialibus videatur verbis potius obtineri quam factis, de sublimitatis obtentu reclinamus ad vota supplicum tranquillae visionis aspectum: ut inde salutaris compassio habeat commodum, unde turmae plebium adeptae fuerint supplicationis effectum. Cum igitur praecedentium serie temporum, immoderatior aviditas Principum sese prona diffunderet in spoliis populorum, ut augeret reipublicae censum aerumna flebilis subiectorum, tandem supernae respirationis afflatu nobis est divinitus inspiratum: ut quia subiectis leges reverentiae dederamus, Principum quoque excessibus retinaculum temperantiae poneremus. Proinde sincera mansuetudinis nostrae deliberatione, tam nobis quam cunctis gloriae nostrae successoribus adfuturis Deo mediante legem ponimus, decretumque divalis observantiae promulgamus: ut nullus regum impulsionis suae quibuscunque motibus aut factionibus iustitiam a suo loco secludat, aut in statum suum redire contemnat, aut scripturas de quibuslibet rebus alteri debitis ita extorqueat, vel extorquendas instituat, quatenus iniuste ac nolenter debitarum sibi quisque privari possit dominio rerum. Quod si alicuius gratissima voluntate quippiam de rebus a quocunque perceperit, vel pro evidenti praestatione lucratus aliquid fuerit, in eadem scriptura patens voluntatis ac praestiti conditio annotetur, per quam aut impressio Principis, aut conferentis fraus evidentissime detegatur. Et si patuerit a nolente fuisse scripturam exactam, aut respiciat improbitas Principis, et evacuet quod male contraxit, aut certe post eius mortem ad eum cui exacta est scriptura, vel ad heredes eius res ipsae sine cunctatione debeant revocari. Simile praeceptum observari censemus, quum iustitiam motibus aut actionibus principis claruerit a suo esse loco seclusam, aut suum rigorem obtinere contemptam. Illae autem res, quae seclusa omni compressionis argumentatione directo modo transierint in Principis potestatem, in eius perenniter iure perdurent; et quidquid ex rebus ipsis idem Princeps ordinare voluerit, suae potestatis arbitrio subiacebit. Verum, ut omne huius negotium actionis roboret sinceritas veritatis, cum quarumcunque rerum scripturae in Prin-

cipis nomine extiterint factae, mox testes, qui in eadem scriptura subscriptores accesserint, ab his quos elegerit Princeps diligentissime perquirantur, si non aliquod indicium aut de impressione Principis, aut de fraude scripturam facientis modo quocunque cognoverint: ac sic aut rite facta series scripturae permaneat, aut irrite confecta evanescat. Similis quoque ordo de terris, vineis, atque familiis observetur: si sine scripturae textu tantummodo coram testibus quaelibet facta fuerit definitio. De rebus autem omnibus a tempore Chintilani *g*) regis hucusque a Principibus acquisitis, aut deinceps si provenerit acquirendis, quaecunque forsitan Princeps inordinata reliquit, sive reliquerit, quoniam pro regni apice probantur acquisita fuisse, ad successorem tandundem regni decernimus pertinere, ita habita potestate, ut quidquid ex his elegerit facere, liberum habeat velle. In illis autem rebus, quae ipsi aut de bonis parentum, aut de quorumcunque provenerint successionibus proximorum, ita eidem Principi eiusque filiis, aut, si filii defuerint, heredibus quoque legitimis hereditatis iura patebunt, sicut etiam ceteris lege vel successione patere noscuntur. Quod si aliquid ex rebus de quorumcunque parentum aut proximorum non solum successione, sed etiam qualibet collatione, aut quolibet contractu ad ius ipsius pervenisse patuerit, si contingat haec inordinata relinqui, non ad successorem regni, sed ad filios vel heredes eius qui conquisivit, specialiter omnis eadem conquisitio pertinebit. Nam et de illis rebus, quas idem Princeps ante regnum aut ex proprio, aut ex iustissimo conquisitu dinoscitur habuisse, irrevocabili ordine aut faciendi exinde quod voluerit potestatem habebit, aut certe filiis eius successio plena patebit. Quod si filii defuerint, legitimis heredibus, ex his quae inordinata reliquerit, hereditatem adire licebit. Huius sane legis sententia in solis Principum erit negotiis observanda, atque ita perpetim valitura: ut non antea quispiam solium regale conscendat, quam iuramenti foedere hanc legem se in omnibus implere promittat. Quemcunque vero aut per tumultuosas plebes, aut per absconsa dignitatis publicae machinamenta adeptum esse constiterit regni fastigia, mox idem cum omnibus tam nefarie sibi consentientibus, et anathema fiat, et Christianorum communionem amittat; tam dirae percussionis ultione collisus, ut omnis divini ordinis cultor, qui illi communicare praesumpserit, simili cum ipso damnatione dispereat, et poena tabescat. Nam et si quis legis huius seriem ex officio Palatino malivole detrahendo lacerare vo-

---

g) Al. mss. *Swintilani.*

luerit, aut evacuandam quandoque, vel silenter mussitans, vel aperte resultans proloqui detectus extiterit, cunctis Palatinae dignitatis et consortiis, et officiis mox nudatus, omnium rerum suarum dimidiam partem amittat, et in deputato sibi loco redactus, a totius Palatii maneat societate seclusus. Religiosus etiam qui se in eadem culpa devolverit, simili rerum proprietatis suae dispendio subiacebit.

VII. NOV. EMDAT. FLS. RCDS. REX.

De his qui contra Principem, vel gentem, aut patriam refugiunt, vel insolentes existunt.

Quantis hactenus Gothorum patria concussa sit cladibus, quantisque iugiter quatiatur stimulis profugorum, ac nefanda superbia deditorum, ex eo poene cunctis est cognitum, quod et patriae diminutionem ostendunt, et per hanc occasionem potius, quam expugnandorum hostium externorum arma sumere saepe compellimur. Ut ergo tam dira temeritas tandem victa depereat, et in huiusmodi transgressoribus manifesta scelera non reliquantur ulterius inpunita, hac omne per aevum valitura lege sancimus, ut quicunque ex tempore reverendae memoriae Chintilani Principis, usque ad annum regni nostri Deo favente secundum, vel a modo, et ultra ad adversam gentem vel extraneam partem perrexit sive perrexerit, aut etiam ire voluit, vel quandoque voluerit, ut sceleratissimo ausu contra gentem Gothorum vel patriam ageret, aut fortasse conetur aliquatenus agere, et captus sive detectus extitit, vel extiterit, seu ab anno regni nostri primo et deinceps quispiam intra fines patriae Gothorum quamcunque conturbationem aut scandalum in contrarietatem regni nostri vel gentis facere voluerit, sive ex tempore nostri regiminis tale aliquid agere vel disponere conatus est aut fuerit, atque, quod indignum dictu videtur, in necem vel abiectionem nostram, sive subsequentium regum, intendere vel intendisse proditus videtur esse vel fuerit: horum omnium scelerum vel unius ex his quisque reus inventus, irretractabili sententia mortem excipiat, nec ulla ei de cetero sit vivendi indulta libertas. Et si nulla mortis ultione plectatur, et pietatis intuitu a principe illi fuerit vita concessa, aut effossionem perferat oculorum, secundum quod in lege hac hucusque fuerat constitutum, aut decalvatus tamen C. flagella suscipiat, et sub arctiori vel perpetuo erit religandus exilio poenae, et insuper nullo unquam tempore ad Palatini officii reversurus est dignitatem; sed servus Principis factus, et sub perpetua servitutis cathena in Principis potestate redactus, aeterna tenebitur exilii religatione obnoxius: qua-

tenus nec excidium videat, quo fuerat nequiter delectatus, et amarissimam vitam ducere se perenniter doleat. Res tamen omnes huius tam nefarii transgressoris, vel eius qui morte est pro tali scelere perimendus, vel illius cui vita propter suam nequitiam infelicissime reservabitur, in regis ad integrum potestate consistant: et cui donatae fuerint, ita perpetim secure possideat, ut nullus unquam succedentium regum caussam suam et gentis vitiaturus has ullatenus aut ulterius auferre praesumat. Verum quia multi plerumque reperiuntur, qui dum his et talibus pravis meditationibus occupantur, argumento quodam fallaci in ecclesiis, aut in uxoribus, vel filiis atque amicis seu in aliis quibuscunque personis suas inveniuntur transduxisse vel transducere facultates, etiam et ipsa quae fraudulenter in dominio alieno contulerant, iure precario resposcentes, sub calliditatis studio in suo denuo dominio possidenda recipiant: unde nihil de suis rebus visi sunt amisisse, nisi solum concinnatione falsissima, fictas, quasi veridicas, videantur scripturas conficere vel proferre. Ideoque hanc nequissimam argumentationem praesentis legis decreto amputare elegimus: ut calcatis, vel evacuatis, seu rescissis scripturis hac fraude confectis, quidquid eo quisque tempore possidere reperiatur, quo fuerit in praedictis criminibus deprehensus, totum continuo fisci viribus ad integrum applicetur: ut concedere iam dictas facultates, sicut supra dictum est, cui Rex voluerit, vel facere exinde quidquid elegerit, in suae potestatis consistat arbitrio. Alia vero quaecunque ab hac fraude aliena inventa extiterint ordinata, legibusque confecta, vigore legum maneant solidata: illis ab huius legis sententia personis evidenter exceptis, quibus a praecedentibus regibus culpa dinoscitur fuisse concessa. Nam si humanitatis aliquid cuicunque perfido Rex largiri voluerit, non de facultate eius, sed unde placuerit Principi, tantum ei sołummodo concessurus est, quantum hereditatis eiusdem culpati vigesimam portionem fuisse constiterit.

VIII. NOVT. EMDTA. FL. GL. RCDS. R.

De non criminando Principe, nec maledicendo illi.

Sicut in persona Principis omnibus prohibemus, aut commovere nequitiam cogitationis aut manus iniicere ultionis; ita etiam nullam patimur in eum, aut notam ponere criminis, aut verba congerere maledictionis. Sacrae namque auctoritas scripturae, et non iubet accipere opprobrium adversus proximum suum et hunc, qui maledixerit Principem populi sui, demonstrat existere reum. Quapropter quicunque in Principem aut crimen iniecerit, aut maledictum intulerit, ita ut

huno de vita sua non humiliter et silenter admonere procuret, sed huic superbe et contumeliose insultare pertemptet, sive etiam in detrectationis eius ignominia, turpia et iniuriosa praesumat: si ex nobilibus idoneisque personis fuerit, sive sit religiosus, sive etiam laicus mox detectus fuerit et inventus, dimidiam omnium rerum suarum partem amittat, de qua idem Princeps faciendi, quod sibi placuerit, potestatem obtineat. Nam si de vilioribus humilioribusque personis fuerit, aut certe quem nulla dignitas exornavit, quod de illo, vel de rebus eius Princeps voluerit, iudicandi licentiam habebit. Simili quoque praecepto, defuncto etiam Principi ausum opportune interdicimus detrahendi. Incassum etenim is qui vivit detractionis in defunctum iacula mittit, cum iam defunctus nec constitutionibus imbui, nec increpationibus possit argui. Sed quia pro certo illius insania innotescit, qui frustra in non sentientem detractionis verba transmittit, ideo idem praesumptor L. verberibus vapulabit, et praesumptioni suae opportuna silentia dabit, reservata cunctis hac plenius libertate, ut Principe tam superstite, quam mortuo, liceat unicuique pro negotiis ac rebus omnibus, et loqui quod ad caussam pertinet, et contendere sicut decet, et iudicium promereri quod debet. Ita enim ponere nitimur humanae reverentiam dignitati, ut devotius servare probemur iustitiam Dei.

IX. FLS. CNDS. REX.

De remotis alienarum gentium legibus.

Alienae gentis legibus ad exercitium utilitatis imbui et permittimus, et optamus: ad negotiorum vero discussionem et resultamus et prohibemus. Quamvis enim eloquiis polleant, tamen difficultatibus haerent: adeo cum sufficiat ad iustitiae plenitudinem, et perscrutatio rationum, et conpetentium ordo verborum, quae codicis huius series agnoscitur continere, nolumus sive Romanis legibus, sive alienis institutionibus amodo amplius convexari.

X. NOV. EMDAT. FLS. RCDS. REX.

Ne excepto talem librum, qualis hic qui nuper est editus, alterum quisque praesumat habere.

Nullus prorsus ex omnibus regni nostri, praeter hunc librum qui nuper editus, atque secundum seriem huius amodo translatum librum alium legum pro quocunque negotio iudici offerre pertentet: quod si praesumpserit, XXX. libras auri fisco persolvat. Iudex quoque si vetitum librum sibi postea oblatum disrumpere fortasse distulerit, praedictae dampnationis dispendio subiacebit. Illos tamen a

dampno huius legis immunes esse iubemus, qui praeteritas et anteriores leges non ad confutationem harum legum, sed ad comprobationem praeteritarum caussarum proferre in iudicio fortasse voluerint.

XI. FLS. GLS. RCDS. REX.

De diebus festis et feriatis, in quibus non sunt negotia exercenda.

Die dominico neminem liceat exsequutione constringi, quia omnes causas religio debet excludere. In quo nullus ad caussam dicendam, neque propter aliquod debitum fortasse solvendum quenquam inquietare praesumat. Diebus etiam Paschalibus nulla patimur quemlibet exequutione teneri, id est, per XV. dies, septem qui Paschalem solemnitatem praecedunt, et septem alios, qui sequuntur. Nativitatis quoque Domini, Circumcisionis, Epiphaniae, Ascensionis et Pentecostes, singuli dies simili reverentia venerentur. Nec non et pro messivis feriis, a XV. Kal. Augusti, usque ad XV. Kal. Septembris. In Carthaginensi vero provincia, propter locustarum vastationem assiduam, a XV. Kal. Iulii, usque ad XV. Kal. Augusti messivas ferias praecipimus observandas. Et propter vindemias colligendas, a XV. Kal. Octobris, usque ad XV. Kal. Novembris. Omnibus hac constitutione concedimus, ut per haec tempora nullus ad caussam dicendam venire cogatur, vel sub exequutione aliqua deputetur; nisi forte caussa, de qua compellitur, coepta iam apud iudicem fuisse videatur. Nam procul dubio si inchoata fuisse actio reperitur, ad peragendum negotium absque ulla feriatorum dierum obiectione cogendus est ille, qui pulsatur; ita, ut si persona est cui facile credi possit, placito districtus abscedat. Si certe sit de cuius fide dubitetur, pro se fideiussorem adhibeat, quatenus peractis temporibus supradictis, ad finiendam cum petitore caussam, ubi iudex elegerit, remota dilatione occurat: praeter qui tale crimen admiserint, quod necesse sit sententia mortis puniri. Qui etiam in talibus omnino diebus, et comprehendendi sunt, et ardua in vinculis custodia retinendi, quousque peracto die Dominico, vel feriis supradictis, debita subsequatur eos ultio iudicantis. Messivis sane, vel vindemialibus feriis, in criminosas et dignas morte personas, legalis nullatenus censura cessabit. Sed nec illum ista lex excusatum habebit, qui nec dum ad iudicium ante compulsus, sed tamen sciens se esse quandoquidem compellendum, reliquis se temporibus dilatans, ad hoc in praedictis feriis illi, a quo pulsandus est, se indubitanter ostendit, quia putat se ad caussam dicen-

dam nullá legis sanctione posse teneri: quem tamen aut per placitum distringi praecipimus, quando cum petitore caussam finire sit praestus. Aut si forte talis est, de quo suspecta sit placiti fides, neque fideiussorem pro se adhibere potuerit, apud iudicem sub custodia maneat: ut expleto tempore feriato, caussa pro qua compellitur finem accipiat. Si quis autem contra decretum legis huius agere praesumpserit, et ad iudicem ex hoc querela pervenerit, L. ictus flagellorum publice extensus accipiat.

XII. ANTIQUA.

Ut nulla caussa a iudicibus audiatur, quae legibus non continetur.

Nullus iudex caussam audire praesumat, quae legibus non continetur; sed comes civitatis vel iudex, aut per se, aut per exequutorem suum, conspectui Principis utrasque praesentare partes procuret: quo facilius et res finem accipiat, et potestatis regiae discretione tractetur, quatenus exortum negotium legibus inseratur.

XIII. FLS. RCDS. REX.

Ut terminatae caussae nullatenus revolvantur: reliquae vero ad huius seriem libri terminentur: adiiciendi leges Principibus libertate manente.

Quaecunque caussarum negotia inchoata sunt, nondum vero finita, secundum has leges terminari sancimus. Illas autem causas, quae antequam istae leges a nostra gloria emendarentur, legaliter determinatae sunt, id est, secundum legum modum, qui ab anno primo regni nostri in praeteritis observatus est, resuscitari nullatenus patimur. Sane leges adiiciendi, si iusta novitas caussarum exegerit, principalis electio licentiam habebit: quae ad instar praesentium legum vigorem plenissimum obtinebunt.

XIV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Quod nulli liceat dirimere caussas, nisi quibus aut Princeps, aut consensio voluntatis, vel informatio iudicis potestatem dederit iudicandi.

Dirimere caussas nulli licebit, nisi aut a Principibus potestate concessa, aut ex consensu partium electo iudice trium testium fuerit electionis pactio signis aut subscriptionibus roborata. Nam et hi qui potestatem iudicandi a Rege accipiunt, sive etiam hi, qui per commissoriam comitum vel iudicum iudiciali potestate utuntur, vices suas aliis, quibus fas fuerit, scriptis peragendas iniunxerint, licitum illis per omnia erit: similemque ipsi, qui informati a iudicibus fuerint, iudicando, sicut ei illi, a quibus determinandi ac-

ceperunt vigorem, habebunt in discernendis vel ordinandis quibuscunque negotiis potestatem.

XV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Quales caussas audire debeant tiuphadi h), et qualibus personis caussas audiendas iniungant.

Cum ceteris negotiis criminalium etiam caussarum tiuphadis iudicandi concessa licentia sit, criminosos a legum sententiis ipsi vindicare non audeant, sed debitum in eis ut competit, censuram exerceant. Qui tiuphadi tales eligant, quibus vicissitudines suas audiendas iniungant, ut ipsis absentibus illi caussas, et temperate discutiant, et iuste discernant.

XVI. FLS. RCDS. REX.

Ut iudices tam criminales, quam communes, terminent caussas.

Omnium negotiorum caussas ita iudices habeant deputatas, ut et criminalia et cetera negotia terminandi sit illis concessa licentia. Pacis autem assertores, non alias dirimant caussas, nisi quas illis regia deputaverit ordinandi potestas. Pacis autem assertores sunt, qui sola faciendae pacis intentione regali sola destinantur auctoritate.

XVII. FLS. CHDS. REX.

De damnis eorum, qui non accepta potestate praesumpserint iudicare.

Nullus in territorio non sibi commisso, vel ubi ille iudicandi potestatem nullam habet omnino commissam, quemcunque praesumat per iussionem, aut saionem distringere, aut in aliquo molestius convexare, nisi ex regia iussione, vel partium electione, sive ex consensu, vel commissoriis atque informationibus Comitum, sive etiam iudicum, sicut in lege superiori tenetur, iudex quisque fuerit institutus. Certe qui non praedictus iudex praesumptuosus inlicite haec, quae prohibentur, praesumpserit agere, confestim cum caussa pervenerit ad provinciae Ducem, an per se velit, an per quem ipse praeceperit, tam inlicitam praesumptionem coërcere procuret. Et illi siquidem cui praesumptuosus extitit, si solum contumeliam vel iniuriam fecerit, libram auri coactus exsolvat: si vero rem aliquam temeranter abstulerit, vel auferre praeceperit, tantundem cum eadem re quam tulerat, aliud tantum de suo coactus exsolvat. Quod si quicunque iudex servum suum, vel alienum ad discutienda negotia elegerit deputandum: pro his quae idem

h) Al. mss. *tiumfadi.*

servus contra iustitiam et leges adtemptaverit agere, ad omnem satisfactionem legis, iudex qui hunc ordinaverit, se noverit detineri. Saio vero seu quisquis fuerit, qui huic obsequens praesumptori alium consenserit comprehendere, distringere, vel aliquid rerum auferre; C. publice ictus flagellorum accipiat, et praesumptionem tali emendatione coërceat.

XVIII. FLS. CHDS. REX.

De his qui ammoniti iudicis epistola vel sigillo ad iudicium venire contemnunt.

Iudex cum ab aliquo fuerit interpellatus, adversarium querelantis ammonitione unius epistolae vel sigilli ad iudicium venire compellat: sub ea videlicet ratione, ut coram ingenuis personis, is qui a iudice missus extiterit, ei qui ad caussam dicendam compellitur, offerat epistolam vel sigillum. Et si tali ammonitione conventus, aut se dilataverit, aut ad iudicium venire contempserit, pro *i*) dilatione sola quinque auri solidos petitori, et pro contemptu quinque alios iudici coactus exsolvat. Quod si non habuerit unde componat, L. flagellis contemptor idem vel dilatator coram iudice verberetur: ita ut non ei flagellorum ista correptio inducat notam infamiae. Si autem solummodo contemptor extiterit, et non habuerit unde compositionem exsolvat, absque ulla testificandi iactura, XXX. flagella suscipiat. Is autem qui pulsatur, si ad accipiendam ultionem iudicis sese dixerit nullatenus dilatasse vel contempsisse, et hoc nullo potuerit teste convinci, dum sacramentum reddiderit, quod per nullam occasionem vel contemptum hoc fecerit, a damnis vel flagellis superius comprehensis, habeatur indempnis. Quod si quislibet Episcopus ammonitionem iudicis, fretus honore sacerdotali, contempserit, et pro sua persona assertorem dare distulerit, confestim a iudice negotii, seu a provinciae suae Duce vel Comite compulsus L. solidorum dampnum excipiat. Ex qua summa pecuniae XX. solidi iudici pro contemptu proficiant: XXX. vero sacerdotis ipsius petitor consequatur. Si certe presbyter, diaconus, vel subdiaconus, atque clericus, vel monachus, ad accipiendam iudicis epistolam vel sigillum se dilataverint, aut pro sui persona ad respondendum minime direxerint prosequutorem, aut contumaciter fuerint contemptores, unusquisque eorum iuxta legis sententiam, quae in laicis superius lata est, indicta dampna suscipiat. Et si non habuerit unde componat, eius Episcopus moneatur, ut pro eo, si voluerit, satisfacere li-

---

i) Un. Cod. *dilataverit, vel admonitionem epistolae vel sigilli recipere contempserit, pro etc.*

centiam habeat. Si autem noluerit, sacramentis coram iudice se noverit obligandum: quod supradictis personis talem districtionem exhibeat, ut per triginta dierum spatium ieiuniis continuis affligantur, sufficiatque illis circa Solis occasum per dies singulos panis et aquae refectionem accipere, quae contumacis vitam rationabili possit districtione corrigere. Illa omnino discretione servata, ut si aetatis vel aegritudinis instantia patuerit, quae hanc disciplinam sustinere non posse demonstret, tam in clericis cuiuscunque ordinis, quam in laicis, non tam durissimam sententiam castigationis instantia compleat iudicis, sed adhibita consideratione in aegritudine vel aetate ita contemptorem corrigat, ne ipse contemptor, aut langorem maximum, aut debilitationem vel mortem incurrat. Ille vero qui ad implendam commonitionem iudicis contemptor extiterit, seque ita dilataverit, (ut eum iudex tam facile repperire non possit, et si post *k*) tempus indictum in diebus quatuor non occurrat, si quinta die venerit, omnem huius legis sententiam se noverit evasurum. Pari modo et qui longius C. millibus convenitur, si ad XI. diem post tempus institutum occurrerit, hunc nullatenus sanctionis huius poena damnabit. Similiter et qui in ducentorum millium spatio constitutus in XX. prima die postquam iussus fuerat, se ipsum iudici praesentaverit ad audiendum, eo modo a iactura legis huius habeatur indempnis. Similis quoque servabitur ordo, ubi fuerit amplior itineris longitudo. Hi denique quibus tam rationabile tempus adiectum est, si se ulterius dilatantes minime ad institutum diem superadiectionis occurrerint, confestim iudex ea quae pars petit querelantis, reservato negotio dilatatoris, tradere non differat petitori: ita ut si contemptor in postmodum ad negotium dicendum successerit, si XX. primum diem transcenderit, XX. auri solidos cogat exsolvere. Nam et is qui de C. millibus superiorem ordinem praeteriens, constitutionem XI. diei fuerit supergressus, et idem X. solidorum dampnum excipiat. De quibus dampnis superius institutis medietatem sibi iudex acquirat, alteram vero medietatem pars petentis obtineat. Si tamen admonitum, aut aegritudo ad veniendum nulla suspenderit, aut inundatio fluminum non retinuerit, vel aditum non obstruxerit, in quo montes transituri sunt, conspersio superflua nivium. Quae necessitas, utrum evidenter evenerit, an per excusationem videatur opponi, aut idoneis testibus, aut suo iuramento firmabitur.

---

k) Un. Cod. *ut tarde veniat ad institutum diem super definitionem epistolae, si post etc.*

XIX. FLS. CHDS. REX.

Si iudex interpellantem audire contempnat, vel utrum fraudulenter, an ignoranter iudicium promat.

Si quis iudici pro adversario suo querelam intulerit, et ipse eum audire noluerit, aut sigillum negaverit, aut per diversas occasiones caussam eius protraxerit, pro patrocinio aut amicitia nolens legibus obtemperare, et ipse qui petit hoc testibus potuerit approbare, det ille iudex ei quem audire noluit, pro fatigatione eius tantum quantum ipse ab adversario suo secundum legale iudicium fuerat accepturus: et ipsam caussam ille qui petit, usque ad tempus legibus constitutum, ita habeat reservatam, ut cum eam proponere voluerit, debitam sibi percipiat veritatem. Certe si fraudem aut dilationem iudicis non potuerit petitor approbare, sacramento suam conscientiam iudex expiet, quod eum nullo malignitatis obtentu, vel quolibet favore, vel amicitia audire distulerit, et propter hoc culpabilis idem iudex nullatenus habeatur. Eidem tamen iudici liceat, ut in una hebdomada, duobus diebus, vel omnibus meridianis horis, si voluerit, absque caussarum audientia, suae vacet domui pro quiete. Reliquo vero tempore, prolata sibi negotia frequens et absque dilatione qualibet examinet.

XX. NOVIT. EMDAT. ANTIQUA.

Si iudex per commodum aut per ignorantiam iudicet caussam.

Iudex si per quodlibet commodum male iudicaverit, et cuicunque iuste quidquam auferri praeceperit; ille qui a iudice ordinatus, ad tollendum fuerat destinatus, ea quae tulit restituat. Nam ipse iudex contrarius aequitati, aliud tantum de suo, quantum afferri iusserat, mox reformet: id est ablatae rei simpla redintegratione concessa, pro satisfactione suae temeritatis aliud tantum, quantum auferri praeceperat, de sua facultate, illi quem iniuste dampnaverat, reddat. Quod si non habuerit unde componat, (tantum quantum abstulit saltem vel idipsum ex toto quod habere videtur, illi quem dampnaverat pro omni compositione restituat. Quod si ex omnibus nihil rerum habuerit, unde compositionem exsolvat, L. *l*) flagella publice extensus suscipiat. Si autem per ignorantiam iniuste iudicaverit, et sacramento se potuerit excusare, quod non per amicitiam, vel cupiditatem aut per quodlibet commodum, sed tantummodo ignoranter hoc fecerit, quod iudicavit non valeat, et ipse iudex non implicetur in culpa.

---

l) Al. Codd. *cum his quae habere dinoscitur, ipse iudex illi cui componere debuit, subiaceat serviturus, aut L. etc.*

XXI. FLS. GLS. CHDS. REX.

Si iudex dolo vel calliditate aut unam aut ambas causantium partes dispendia faciat sustinere.

Tranquille ac sollicite instantia magnitudinis nostrae praemonet iudices omnes, non debere dilatare causidicos, ne gravi dispendio aliquatenus onerentur. Quod si dolo vel calliditate aliqua ad hoc videatur iudex differre negotium, ut una pars aut ambae naufragium perferant, quidquid dispendii super octo dies, a die coeptae actionis, causantes pertulerint, reddito sacramento totum eis iudex reddere compellatur. Si autem vel aegritudo, vel publicae utilitatis indictio suspenderit iudicem a peragendo negotio, nullam moram exhibeat litigantibus: sed sub hac eos definitione confestim absolvat, ut ad caussam expediendam, competenti tempore, indubitanter occurrant.

XXII. ANTIQUA.

Quid primum iudex servare debeat, ut causam bene cognoscat.

Iudex ut bene caussam cognoscat, primum testes interroget: deinde scripturas inquirat, ut veritas possit certius inveniri, ne ad sacramentum facile veniatur. Hoc enim iustitiae potius indagatio vera commendat, ut scripturae ex omnibus intercurrant, et iurandi necessitas se inopinata omnino suspendat. In his vero causis sacramenta praestentur, in quibus nullam scripturam vel probationem, seu certa indicia veritatis discussio iudicantis invenérit. In quibus tamen caussis, et a quo iuramentum detur, pro sola investigatione iustitiae, in iudicis potestate consistat.

XXIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si cuiuscunque honoris aut ordinis iudex dicatur haberi suspectus, vel si iudex contra leges praesumat iudicare.

Si quis iudicem, vel Comitem, aut vicarium Comitis seu tiuphadum suspectos habere se dixerit, et ad suum Ducem aditum accedendi poposcerit, vel fortasse eundem Ducem suspectum habere se dixerit: non sub hac occasione petitor, ac praesertim pauper quislibet, patiatur ultro dilationem: sed ipsi qui iudicant eius negotium, unde suspecti dicuntur haberi, cum Episcopo civitatis, ad liquidum discutiant atque pertractent; et de quo iudicaverint, pariter conscribant subscribantque iudicium. Et qui suspectum iudicem habere se dixerat, si contra eundem deinceps fuerit querelatus, completis prius, quae per iudicium sta-

tuta sunt, sciat sibi apud audientiam Principis appellare iudicem esse permissum. Ita ut si iudex vel sacerdos reperti fuerint nequiter iudicasse, et res ablata querelanti restituatur ad integrum, et a quibus aliter, quam veritas habuit, iudicatum est, aliud tantum de rebus propriis ei sit satisfactum. Si certe iniustam contra iudicem querelam intulerit, et caussam de qua agitur iuste iudicatam fuisse constiterit, dampnum quod iudex sortiri debuit, petitor sortiatur: et si non habuerit unde compositionem exsolvat, C. flagellis extensus publice in eiusdem iudicis praesentia verberetur. Nam si forte quisquam pro utilitate regia aliquid scire se dixerit, aditus ei ad conspectum nostrae gloriae negari non poterit.

XXIV. FLS. GLS., CNDS. REX.

Iudex qualiter faciat iudicatum.

Si de facultatibus, vel de rebus maximis, aut etiam dignis, negotium agitur, iudex praesentibus utrisque partibus, duo iudicia de re discussa conscribat, quae simili textu et subscriptione roborata litigantium partes accipiant. Certe si de rebus modicis mota fuerit actio, solae conditiones, ad quas iuratur, apud eum qui victor extiterit, pro ordine iudicii habeantur. De quibus tamen conditionibus, et ille qui victus est, ab eisdem testibus roboratum exemplar habebit. Quod si pars, quae pro negotio quocunque compellitur, professa fuerit apud iudicem, non esse necessarium a petitore dari probationem, quamlibet parvae rei sit actio, conscribendum est a iudice, suaque manu iudicio roborandum, ne fortasse quaelibet ad futurum ex hoc intentio moveatur. Si vero ordinante iudice una pars testes adduxerit, et dum oportuerit eorum testimonium debere recipi, pars altera de iudicio se absque iudicis consultu subtraxerit, liceat iudici prolatos testes accipere; et quod ipsi testimonio suo firmaverint, illi, qui eos protulit, sua instantia consignare. Nam ei, qui fraudulenter se de iudicio sustulit, producere testem alium omnino erit illicitum: qui scilicet hoc sibi tantum noverit esse concessum, ut antequam testes illi, qui testimonium dederant, moriantur, si habuerit quod rationabiliter in eis accuset, patienter audiatur a iudice. Et si accusatus testis fuerit evidenter convictus, eius testimonium pro nihilo habeatur. Unde et si duo testes non remanserint, qui digni in eodem testimonio maneant, ille qui prius testem obtulerat, infra trium mensium spatium testes alios, qui coeptum negotium firment, inquirere non desistat. Quod si invenire nequiverit, rem universam ille recipiat,

qui eam ante visus fuerat possedisse. Iudex sane de omnibus caussis, quas iudicaverit, exemplar penes se pro compescendis controversiis reservare curabit.

XXV. NOVT. EM. FLS. GLS. CNDS. REX.

De commodis atque dampnis iudicis vel saionis.

Cognovimus multos indices, eo quod per cupiditatis occasionem supergredientes legum ordinem, ex caussis tertiam sibi praesumunt tollere partem: propterea nunc praesenti lege constituitur, ut haec talis iudicum cupiditas auferatur, et non amplius iudex pro labore suo, et pro iudicata caussa ac legitime deliberata, quam sicut constitutum fuerat in lege priori, de XX. solidis vigesimum solidum praesumat accipere. Quod si quacunque fraude quisquam super hunc numerum plus auferre temptaverit, omnia quae legitime debuerat accipere, perdat. Illud vero quod iniuste contra huius legis ordinem super vigesimum solidum tulerit, duplum illi exsolvat, cui hoc auferri praeceperat. Similiter quoque quia cognovimus, quod saiones qui pro caussis alienis vadunt, maiores pro labore suo mercedes, quam merentur, accipiunt, propterea simili modo decreto huius legis adiicitur, ut qui pro caussis alienis vadunt, decimum tantundem solidum, pro suo labore conquirant. Quod si aliquis super hunc constitutum numerum usurpare praesumpserit, et mercedes, quas legitime debuit accipere, perdat, et quidquid super decimum solidum fraude quacunque perceperit, duplum illi, cui abstulit reddat. Quam datam commodi summam ex lege tam iudex quam saio de restitutae rei compositione conquirant. Id tamen noviter adiiciendum huic legi innectimus, ut si talis caussa occurrerit, unde compositio exsolvi minime possit, tunc ab illo ratio praescripta commodi exigenda est iudicis vel saionis, qui aut commodatam sibi rem constituto die reddere non occurrerit, aut qui rei alienae debitor, vel iniustus possessor extiterit. Pro celebrandis autem divisionibus, si caussa extiterit, iam quoque si utraque pars rei competentia sibi iura reposcit, et debitam sibi partem portionis requirit, ab utrisque partibus praedicta commoda exigenda sunt. Similiter autem et in huiusmodi caussis, ubi nulla est culpa praesumptionis usurpata, vel debitum possessorum, hic ordo servabitur, ut commodum iudicis vel saionis, de utrisque caussantium partibus exigatur. Quod si divisionem quisque cupiens celebrare, dilationem ab herede suo pertulerit: cum haec caussa ab eo, qui dilationem pertulit, iudici intimata extiterit, ab eo iudex commodum suum, vel saionis exigere debet, qui

tardus pro ipsa divisione extitit facienda. Quod si ea quae iudex ordinare decrevit, saio callidus implere neglexerit, res de qua agitur, si unciam auri vel infra valere constiterit, illi cui res debita est idem saio de suo auri solidum reddat. Si certe plus valuerit, per singulas uncias, singulos solidos pro sua tarditate persolvat. Idem vero si super duas uncias usque ad libram auri eadem res valere probatur, X. flagella suscipiat. Ac sic crescente auri numero, crescat et poena flagelli. Iidem vero saiones, cum pro caussis alienis vadunt, si minor caussa est et persona, duos caballos tantum, ab eo cuius caussa est, accipiat fatigandos. Si vero maior persona fuerit et caussa, non amplius quam sex caballos et pro itinere et pro dignitate debebit accipere.

XXVI. FLS. GLS. CHDS. REX.

Quod omnis, qui potestatem accipit iudicandi, iudicis nomine censeatur ex lege.

Quoniam negotiorum remedia multimodae diversitatis compendio gaudent, ideo Dux, Comes, Vicarius, pacis assertor, tiuphadus, millenarius, quingentenarius, centenarius, decanus, defensor, numerarius, et qui ex regia iussione, aut etiam ex consensu partium, iudices in negotiis eliguntur, sive cuiuscunque ordinis omnino persona, cui debite iudicare conceditur, ita omnes in quantum iudicandi potestatem acceperint iudicis nomine censeantur ex lege: ut sicut iudicii acceperint iura, ita et legum sustineant sive commoda sive dampna.

XXVII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ut omne vinculum, quod post datum iniustum iudicium a causidicis violenter fuerit exactum, omnino habeatur invalidum.

Vidimus interdum iustitiam ab iniquis iudicibus et suo loco seclusam, et debito vigore solutam: iniustitiam autem et loco iustitiae introductam, et multis modis decretorum vinculis alligatam. Quidam enim postquam iudicia iniusta conscripserint, aut unam aut ambas caussantium partes placitorum inter se nexibus ligant, ne iniuste datum iudicium quandoque iusta contentione resolvant. Adeo ubi non directus, et bene placitus est convenientiae modus, sed ubi pro comprimenda iuste caussantis intentione vel voce, reperiuntur quocunque modo definitionum vincula colligata, omnibus modis habeantur invalida, nec sint adinventionis alicuius connexione firmata.

XXVIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ut iniustum iudicium et definitio iniusta regio metu vel iussu a iudicibus ordinata non valeat.

Nonnunquam gravedo potestatis depravare solet iustitiam sanctionis: quae dum saepe praevalet, certum est, quod saepe nocet. Quia dum frequenter vigore ponderis iustitiam premit, nunquam in statu suae rectitudinis hanc redire permittit. Ideoque quia saepe Principum metu vel iussu solent iudices iustitiae interdum legibus contraria iudicare: propter hoc tranquillitatis nostrae uno medicamine concedimus duo mala sanare, decernentes, ut cum repertum fuerit, qualemcunque scripturae contractum, seu quodcunque iudicium non iuste, vel debitis legibus, sed iussu aut metu Principum esse confectum, et hoc, quod obvium iustitiae, et legibus iudicatum est atque concretum, in nihilum redeat, et eos qui iudicaverint, vel hoc facere coëgerint, nullius infamiae nota conspergat, vel rei alicuius dampnum affligat. Qui tamen iudices tunc erunt a legum dampnis immunes, si se iuramento firmaverint, non sua pravitate, sed regio vigore nequiter iudicasse.

XXIX. FLS. RCDS. REX.

De data Episcopis potestate distringendi iudices nequiter iudicantes.

Quia multimo de occurrere debet miserorum penuriis nostrae remedium pietatis: ideo quemcunque pauperem constiterit caussam habere, adiunctis sibi aliis viris honestis, Episcopus inter eos negotium discutere vel terminare procuret. Ita ut si contempni se a Comite, vel nolle eum adquiescere veritati sacerdos inspexerit, potestatis eius sit eundem Comitem legis huius permissione constringere, et emisso iusto iudicio cum rei compositione rem de qua agitur petentibus partibus consignare. Quod si Comes iudicium Episcopi fuerit contemptus implere, tantum Episcopo pro contemptu solo dare cogatur, quantum quintam partem valere constiterit, de re illa unde actio commota esse videtur. Si vero Episcopus, fraudis communionem cum Comite tenens, repertus fuerit pauperi facere dilationem, eandem quintam partem eidem Episcopus querelanti coactus exsolvat; stante nihilominus sic quoque negotio pauperum, donec iudicium inveniatur veritatis: et Comes vel iudex qui hunc audire noluit, ultionem sustineat legis, quae inventa fuerit iudicio aequitatis.

XXX. ITEM ALIA LEX DE QUO SUPRA.

De data Episcopis potestate admonendi iudices nequiter iudicantes.

Sacerdotes Dei, quibus pro remediis oppressorum vel

pauperum divinitus cura commissa est, Deo mediante testamur, ut iudices perversis iudiciis populos opprimentes paterna pietate commoneant, quo male iudicata meliori debeant emendare sententia. Quod si hi qui iudiciaria potestate funguntur, aut iniuste iudicaverint caussam, aut perversam voluerint in quoslibet ferre sententiam: tunc Episcopus in cuius hoc territorio agitur, convocato iudice ipso qui iniustus asseritur, atque sacerdotibus, vel idoneis aliis viris, negotium ipsum una cum iudice, communi sententia, iustissime terminabit. Quod si perversa contentione iudex ipse permotus iniquum a se datum iudicium exhortante Episcopo noluerit reformare in melius, tunc Episcopo ipsi licitum erit iudicium de oppressi caussa emittere. Ita ut quod a iudice ipso perverse iudicatum, quoque a se correctum extiterit, in speciali formula iudicii sui debeat adnotare. Sicque idem Episcopus, et eum qui opprimitur, et emissum a se de oppressi caussa iudicium, nostris procuret dirigere sensibus pertractandum: ut quae pars veritatis videatur habere statum, glorioso serenitatis nostrae oraculo confirmetur. Iam vero si iudex eum, qui male opprimitur, Episcopo dare distulerit, quomodo nostrae gloriae debeat praesentari, iudex ipse duas auri libras nostrae gloriae partibus persolvet.

XXXI. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ut iudex, si a quocunque fuerit pulsatus, noverit se petenti reddere rationem.

Iudex si a quacunque persona fuerit pulsatus, sciat se vel ante Comitem civitatis, vel ante eos, quos ad suam personam Comes elegerit, rationem plenissimam legali ordine redditurum. Sane si regia in hoc negotio fuerit postolata praeceptio, remoto Episcopo aliisque iudicibus, caussam qui fuerint iudices instituti terminare curabunt. Et si coepta iam apud iudicem aut finita, seu apud sacerdotem, sive apud Comitem actione, causidicus ille iterum cum regali iussione occurrerit, is qui caussam iudicare coepit seu finivit, illis rei gestae redditurus est rationem, qui per regium decretum instituti sunt iudices: quatenus, si male iudicasse convincitur, iuxta leges satisfaciat petitori. Certe si iniuste fuerit advexatus, legali se noverit petitor sententia dampnaturum.

XXXII. FLS. RCDS. REX.

De dampnis iudicum aliena contingentium.

Cum constet iudices caussa remediorum esse creatos, quidam ex his per contrarium quod debuerunt iudicii

aequitate . defendere, illatis contendunt praesumptionibus impugnare. Acceptà namque auctoritate iudicii, praesumunt non debitam in alienis rebus exercere licentiam, et prout cuique libet non metuunt aliorum bonis inferre dispendià noxiae potestatis. Proinde quicunque iudicum contra iussa et ordines legum de alienis rebus quippiam auferre, vel in eis aliquid noxium praesumpserint agere, iuxta omnem censuram dampni, qua poterant alios iudicare, severitas legis illos debeat condempnare.

XXXIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

De his qui regiam contempserint iussionem.

Quicunque ingenuorum regiam iussionem contempnere invenitur, aut taliter se egisse probatur, quod sub calliditatis aliqua fictione proponat et dicat eandem iussionem se nec vidisse nec accepisse, dum calliditatis huius fraus manifeste patuerit: si nobilior persona est, tres libras auri fisco persolvat. Si autem talis sit qui non habeat unde rei summam adimpleat, sine suae infamia dignitatis centum ictus accipiat flagellorum. Quod si eventus aegritudinis, commotio tempestatis, inundatio fluminis, conspersio nivium, vel si quid inevitabile noxiae rei obviasse veris patuerit indiciis, non erit reus regiae iussionis, aut damni indicti, cui obvia fuit caussa manifestae necessitatis.

XXXIV. FLS. GLS. EGIGA. REX.

De his qui ob novi Principis fidem servandam iurare distulerint, vel de illis qui ex Palatino officio ad eius praesentiam venire neglexerint.

Cum divinae voluntatis imperio Principale caput regnandi sumat sceptrum, non levi quisque culpa constringitur, si in ipso suae electionis primordio aut iurasse, ut moris est, pro fide regia differat; aut si ex Palatino officio fuerit, ad eiusdem novi Principis visurus praesentiam venire desistat. Si quis sane ingenuorum de sublimatione principali cognoverit, et dum discussor iuramenti in territorio illo accesserit, ubi eum habitare contingerit, quaesita occasione se fraudulenter distulerit, in eo ut pro fide regia conservanda iuramenti se vinculo alliget: aut ille, qui sicut praemisimus ex ordine Palatino fuerit, minime Regis obtutibus se praesentandum ingesserit: quidquid de eo, vel de omnibus rebus suis principalis auctoritas facere vel iudicare voluerit, sui sit incunctanter arbitrii. Quod si aut aegritudo illi obstiterit, aut quaelibet publicae utilitatis actio eum retinuerit, ut Regis obtutibus se nullatenus praesentet, dum regiae electionis sublimitas quibuslibet modis ad eius cognitionem pervenerit, statim per suam iussionem

idipsum clementiae suae auditibus intimare procuret: qualiter fidei suae sinceritatem ostendens, huius legis sententiam evadere possit.

Tit. II. De Caussarum Exordiis.

I. Antiqua.

Quod nullus se ideo denegare poterit respondere petenti, quare caussam cum petentis auctore non dixerit.

Nullus quemcunque repetentem hac obiectione suspendat, ut dicat idcirco se non posse de negotio convenire, quia ille qui pulsat, causam cum eius auctore non dixerit, nec eum aliqua repetitione pulsaverit, excepto si legum tempora obviare monstraverit.

II. FLS. RCDS. REX.

Ut nullo audientia clamore aut tumultu turbetur.

Audientia non tumultu aut clamore turbetur, sed in parte positis qui caussam non habent, illi soli iudicium ingrediantur, quos constat interesse debere. Iudex autem si elegerit auditores alios secum esse praesentes, aut forte caussam, quae proponitur, cum eis conferre voluerit, suae sit potestatis. Si certe noluerit, nullus se in audientiam ingerat, partem alterius quacunque superfluitate aut obiectu impugnaturus, qualiter uni parti nutriri possit impedimentum. Quod si ammonitus quisquam a iudice fuerit, ut in caussa taceat, ac praestare caussando patrocinium non praesumat, et ausus ultra fuerit parti cuiuslibet patrocinari, decem auri solidos eidem iudici profuturos coactus exsolvat. Ipse vero in nullo resultans contumeliose de iudicio proiectus abscedat.

III. *Ut de plurimis litigatoribus duo eligantur, qui suscepta valeant expedire negotia.*

Si pars adversariorum litigatores una plures habeat, et alia pauciores; iudicantis inter eos erit electio, ut utraeque partes impugnantes se invicem eligant, qui eorum negotia suscipiant; quia omnes ad caussam dicendam consurgere non debebunt. Sed ut diximus ab utraque parte electi in iudicio ingrediantur, ut nulla pars multorum intentione aut clamore turbetur.

IV. FLS. GLS. CHDS. REX.

Ut ambae partes caussantium a iudice vel saione placito distringantur, quo possint ad prosequendum negotium pariter convenire.

Saepe negligentia iudicum vel saionum, dum duarum partium sponsio non exigitur, una pars superflue convexa-

tur. Nam occurrente uno ad placitum; et alio differentr, non parvum dispendium uni parti concutitur. Statuimus ergo, cunctosque iudices, vel quibuscunque iudicandi potestas est, commonemus: ut quotiens pro quocunque negotio per sponsionem placiti constituendum est tempus, quando, aut ubi caussa dicatur, vel debitum fortasse reddatur, pars utraque, hoc est, tam petentis quam petiti, ita placito distringatur, ut in constituto die, aut per se, aut per mandatarios suos, praesti sint in iudicio, qualiter aut propositum negotium finiatur, aut debitum reformetur. Et pars quae se distulerit, ac sese a praefinito die suspenderit, aut si infirmitas eum vel itineris necessitas impedierit, et hoc ipsum suo iudici aut causidico suo non intimaverit, neque ad peragendum negotium infra tempus alia lege constitutum occurrerit, stante negotio poenam placiti sui illi cogatur exsolvere, quem iuxta suam promissionem in iudicio adesse constiterit. Quod si iudex haec aut saio implere distulerit, et unam partem placito distringens, alteram praetermiserit, poenam illam qua illum dampnare voluit, quem solum sub placito misit, de suo illi adimpleat, cui placitum visus est exegisse. Certe si in dampno partis alterius, placitum quod ab altero exegit, alteri parti iudex vel saio reddiderit, aut fortasse ruperit, vel absconderit, poenam quidem, quae in placito inserta fuerat, de suo illi persolvat, pro cuius caussa conscriptum placitum esse constabat: actionem tamen ille, cui competit, ad peragendam insistat. Dampnum sane quod per placitum in nomine iudicis aut saionis institutum esse dinocitur, non ad saionem vel ad iudicem ex omnibus pertinebit, sed salvo negotio veritatem habentis, medietatem sibi iudex et saio, et medietatem pars petentis per omnia vindicabit.

V. FLS. CHDS. REX.

Quod ab utraque causantium parte sit probatio requirenda.

Quotiens caussa auditur, probatio quidem ab utraque parte, hoc est, tam a petente, quam ab eo qui petitur, debet inquiri, et quae magis recipi debeat, iudicem discernere competenter oportet. Tamen si per probationem rei veritas investigari nequiverit, tunc ille qui pulsatur, sacramentis se expiet, rem vel si quid ab eo requiritur, neque habuisse, neque habere, neque aliqua de caussa unde interrogatur se conscium esse, vel quidquam inde veritatis scire, nec id quod dicitur, et illi parti cui dicitur, commisisse. Et postquam ita iuraverit qui pulsatus est, quinque solidos ille qui pulsavit ei cogatur exsolvere.

VI. FLS. CHDS. REX.

De quantitate itineris quo alium quisque innocentem fatigare praesumpserit.

Removeri debet iniuria ab his, quorum probatur innocentia, et a molestiis improborum existere alienus. Proinde cum quisque alium ad Principis conspectum, vel ad discussionem quorumlibet iudicum, iniuste compulerit ad prosequendum negotium, et mox probata fuerit non iusta petentis esse contentio: si supra quinquaginta millium, vel infra quinquaginta millium, quamlibet parvum spatium compulsus iniuste extiterit convexatus, quinque solidos pro iniusta tantundem petitione a petitore percipiat. Si per sexaginta millia, idem iniustus petitor VI. solidos reddat. Ac sic deinceps crescente X. millium numero, singulorum solidorum crescat et numerus: ut per C. millia indebite fatigato X. solidi a petitore dentur iniusto. Sicque ex hoc per quinquaginta millia solidos V. et per C. millia crescentibus solidos X. usque adeo perveniat summa compositionis, usquequo pervenerit eductus itineris.

VII. FLS. CHDS. REX.

Si quislibet ex alterius iudicis potestate, in alterius iudicis territorio habeat caussam.

Si quisquam ingenuorum atque servorum extra territorium, in quo commanet, in alterius territorio iudicis caussationem habuerit: iudex ad cuius ordinationem idem petitor pertinet, epistolam sua manu subscriptam atque signatam eidem iudici dirigat, in qua praemoneat, ut negotium querelantis audire et ordinare non differat. Et si ad unam conventionem ipse rationem eius implere distulerit, tunc ille iudex, de cuius territorio est ille qui petit, de rebus iudicis illius, ad quem direxit epistolam, in quibuscunque locis reperire potuerit, tantum usurpet, quantum res illa esse dinoscitur, de qua petitor querelam intulerit: quod eidem petitori possidendum nihilominus dabit. Quam rem ita possideat qui acceperit, ut conservatis aliis rebus de solis frugibus usum et expensas obtineat. Cum vero ille iudex, qui ad epistolam alterius iudicis negotium querelantis audire noluerit, iustitiam ex eodem negotio querelanti priori fecerit, ea quae ille udex qui commonuit de rebus eius abstulerat, ipse alterii iudici sine retardatione restituat. De frugibus vero rationabiliter expensis, ille qui expendit nihil reddat. Quod si postea, iustissime discusso negotio, inveniatur iudex ille per iniustam petitoris querelam rem indebite amisisse, tunc iniustus petitor, rem quam accepit, illi iudici cuius fuit, ex integro reddat, et aliud tantum de suo ei

coactus exsolvat. Quod si iudex ille qui dilationem fecit, rerum suarum possibilitatem in vicino non habeat, unde alter iudex qui commonuit, petitori repenset; tunc de territorio eiusdem iudicis differentis, cuiuscunque rem tantum auferat, quantum petenti consignet, aut certe obsignatam petitori faciat cessionem, in qua pignoris quantitatem adnotet, per quam petitor praesumendi sibi habeat potestatem. Dum vero ille qui pignoratus extiterit, Regi, Duci vel Comiti, pro tali fuerit pignore querelatus, eadem pignoris dampna, quae idem suggerens pertulit, in quadruplum ei de suo iudex ipse dilationis coactus restituat. Quod si de rebus debitoris petitor pignus abstulerit, ad superiorem satisfactionem iudex teneri non poterit. Certe si idem index ammonitus absque dilatione caussam audierit petitoris, in qua eum proveniat habere nullatenus veritatem, iudicium per quod eius iniustitia patuit, evidentibus scripturis emittat. De cuius textu exemplar fideliter translatum, suaque manu subscriptum atque signatum iudici, a quo ammonitus fuerat, dirigere non moretur. Et si post hoc aequitatis iudicium patuerit praesumptio pignorantis, ingenuus si quidem ea quae caussa pignoris abstulerit, dupplam id est amissam rem, cum simili re in satisfactione restituat. Servus autem qui talia commisisse detegitur, C. ictus accipiat flagellorum, atque turpiter decalvatus in integrum mox reformet rem, quam caussa pignoris occupavit. Illi vero qui ad pignorandum convenerint, si servi sint, et sua sponte concurrerint, centenis et ipsi verberentur flagellis. Si vero ingenui, aliud tantum domino restituant, quantum ei abstulisse probantur, sequestrata illius compositione, qui pignus indebite fecisse convincitur.

VIII. Antiqua.

De his qui in caussis alienis patrocinare praesumunt.

Quicunque habens caussam ad maiorem personam se propterea contulerit, ut in iudicio per illius patrocinium adversarium suum possit opprimere, ipsam caussam de qua agitur, etsi iusta fuerit, quasi victus perdat: iudex autem, mox ut viderit quemcunque potentem in caussa cuiuslibet patrocinari, liceat ei de iudicio eum abiicere. Quod si potens contempserit iudicem, et proterve resistens de iudicio egredi vel locum dare iudicanti noluerit, potestatem habeat iudex ab ipso potente duas auri libras, unam sibi, alteram parti eius, cui potens ipse adversarius extitit, profuturas exigere, et hunc cum iniuria violenta a iudicio propulsare. Reliqui vero ingenui sive servi, qui ammoniti a iudice abscedere de iudicio non consenserint, singuli publice extendantur, et quinquagenis flagellorum ictibus verberentur.

IX. FLS. CHDS. REX.

Ut petenti servo alieno respondere ingenuus non recuset.

Superflue excusantem lex ideo corripit, ut omnis praesumptio coërceri facillime possit. Nonnulli enim ingenui servos alienos laedere prompti sunt, et ad servi petitionem iudicio adesse contempnunt, asserentes se utique cum eo caussam dicere non debere, a quo ei componi non poterit, si victores extiterint. Sed ne sub hac dilatione, dum etiam servi dominus supra quinquaginta milliaria absens est, aut utilitati domini sui fiat impedimentum, aut ipse servus indebite perferat fortasse periculum: ita consultissime decernendum eligimus, ut nulli penitus audientia denegetur. Sed si cuiuscunque servus cum quolibet se asseruerit seu suum, sive domini sui, vel dominae habere negotium, statim ille contra quem habet, praestus esse ad iudicium compellatur, aut petenti procul dubio responsurus, aut compositionis summam legaliter impleturus, si a servo fuerit iustissime superatus. Ita ut si servus quod proponit, convincere non potuerit, ingenuus idem conscientiam suam expiet sacramentis, se nihil horum unde appellatur, scire vel habere, neque fecisse vel fieri praecepisse. Et post tale sacramentum, servus pro iniusta petitione, sicut et ingenuus, componere non moretur. Ne tamen pro eadem compositione ultra resultet dominus eius: tantum ut si minor est actio, quam decem solidi possunt valere, servus compositionis medietatem, hoc est, duos et semis solidos cogatur exsolvere. Quod si infra L. milliare servi dominum esse constiterit, non aliter servus ingenuum petere poterit, nisi forte per se dominus eius in iudicio adesse non possit, et ad proponendum a servo negotium, epistolam manu sua subscriptam per eundem servum iudici destinaverit. Quod si servus domini sui proponens negotium, aut fraude, aut negligentia, domini sui vitiaverit vel perdiderit caussam, liceat domino eius, eandem vitiatam caussam aut per se, aut per legitimum mandatarium suum revolvere, et iustissimis iterum vocibus partis suae negotium reparare.

X. FLS. GLS. EGIGA. REX.

De his qui negotia sua iuris principalis appetunt examine finienda, et postea renuentes inter se citra principale iudicium ad convenientiam redeunt, et pacificare praesumunt.

Si coepta caussantium negotia dirimentis non terminet discreta censura, non solum difficile sedantur altercantium iurgia, sed a diversis quassatur obiectibus iustitia perquisita. Solent enim plerique, postquam suarum intentionum iurgia principali appetunt examine finienda, quandoque re-

soluti licentia, legalem fugiendo censuram, ad convenientiae finem deducere, quam Regis auditibus protulerant caussam. Ne ergo sub fraudis huius sacramento pars caussantium iudicialem fori aequitatem effugiat, ideo praesentis legis sanctione decernimus, ut quicunque deinceps caussam suam regio intimaverit culmini decernendam, nulla ratione se de iudicio submoveat, nec quamlibet cum suo adversario convenientiam agat, sed tamdiu coepti negotii propositionem intendat, donec regalis clementia speciale partibus iudicium promat. Quod si inchoatum negotium coram Principe, vel quos idem Princeps arbitrio suo elegerit, expedire neglexerit, et quamcunque cum suo causidico definitionem peregerit, tam petitor quam pulsatus tantum regiae potestati persolvere se noverint, quantum ille cuius petitio extiterit, pro caussa ipsa conquirere poterat: ita videlicet, ut quod regia potestas exinde facere vel iudicare decreverit, in arbitrio voluntatis suae subiaceat. Simili quoque dampno et illi mulctandi sunt, qui iurgia intentionum suarum iudiciali appetunt examine finienda, et post caussae initium renuentes iudicium de inchoato praesumpserint inter se depactire negotio. Sic quoque ut tam iudex quam saio dampni ipsius exsolutionem inter se dividere debeant, suoque iuri habituram obtineant. Quod si ipsi causidici non habuerint unde dampnum ipsum persolvant, centenos ictus flagellorum utrique accipiant: et sic denuo iudex ille caussam ipsam terminandi licentiam habeat. Illos tantundem a legis huius iactura indempnes efficiant, quibus aut regia iussio licentiam deliberationis indulserit, aut quos iudex ille qui caussam terminat, inter se pacificandos absolverit.

Tit. III. De Mandatoribus et Mandatis.

I. FLS. RCDS. REX.

Quod Principum et Episcoporum negotia non per eos, sed per subditos sint agenda.

Magnorum culminum excellentiam, quanto negotiis rerum dare iudicium decet, tanto negotiorum molestiis sese implicare non debet. Si ergo Principem vel Episcopum cum aliquibus constiterit habere negotium, ipsi pro suis personis eligant, quibus negotia sua dicenda committant: quia tantis culminibus videri poterit contumelia irrogari, si contra eos vilior persona in contradictione caussae videatur assistere. Ceterum et si Rex voluerit de re qualibet propositionem assumere, quis erit qui ei audeat ullatenus resultare? Itaque ne magnitudo culminis eius evacuet veritatem, non per se, sed per subditos agat negotium actionis.

II. RCDS. REX.

Ut iudex primum a litigatore perquirat utrum propria an aliena sit caussa prolata.

Iudex primum a litigatore perquirat, utrum propriam caussam dicat, an alienam fortasse susceperit. Interrogetur etiam cuius mandatum habeat. Et postquam caussam iudicaverit iudex, comprehendat in iudicio, quem aut ex cuius mandato audierit negotium prosequentem, ac praeterea mandati exemplar accipiat illius assertoris apud se, cum iudicati exemplaribus reservandum. Liceat tamen illi qui pulsatus est, mandatum a petitore coram iudice petere; ut quam ob caussam fuerit iudicio praesentatus, vel quid tenor mandati contineat, indubitanter possit agnoscere.

III. ANTIQUA.

Ut qui per se caussam non dicit, scriptis assertorem informet.

Si quis per se caussam dicere non potuerit, aut forte noluerit, assertorem per scripturam suae manus, vel testium signis aut subscriptionibus roboratam, dare debebit. Ita ut si idem assertor aliquod conlud ium fecerit, qualiter ab adversario suo possit in iudicio superari, aliud tantum de facultate sua mandatori restituat, quantum de rebus eius perdidit aut evertit, vel etiam quae ipse mandator obtinere seu adquirere debuit. Servo tamen non licebit per mandatum caussas quorumlibet suscipere, nisi tantum domini vel dominae suae, ecclesiarum quoque vel pauperum, sive etiam negotiorum fiscalium.

IV. FLS. GLS. CHDS. REX.

Ut in personis nobilibus quaestio per mandatum nullatenus agitetur; et qualiter humilior ingenuus sive servus per mandatum quaestioni subdatur.

Quaestionem in personis nobilibus nullatenus per mandatum patimur agitari. Ingenuam vero et pauperem personam, atque in crimine iam ante repertam, non aliter ex mandato subdendam quaestioni permittimus, quam ut mandator de eadem persona, non servo sed ingenuo, per mandatum manu sua subscriptum, vel trium testium adnotatione firmatum, specialiter committat agendum. Et si fortasse innocentem fecerit tormentis affigi, sciat se idem mandator censura illius legis noxium retineri, quae continetur in Lib. VI. Tit. I. capitulo secundo, ubi praecipitur, pro quibus et qualibus rebus ingenuorum personae subdendae sint quaestioni. Reliquas autem criminales caussas ita per mandatum liceat committendas, ut, sicut praedictum est, contra personam

ingenuam, ingenuo assertori quaestionis actio committatur. Servum vero per mandatum subdere quaestioni, tam ingenuo quam servo iure conceditur, hac videlicet constitutione servata: ut si tormenta vel dampna innocentibus fuerint irrogata, ad omnem satisfactionem mandator iudicis compellatur instantia. Nec dimittendus est tamen is qui mandatum accepit, donec aut mandator sit coram iudice praestus, aut satisfactionem adimpleat legum. Et tamen qui quaestionem ex mandato agitaturus est, ante se velut proprii iuris dominus, per placiti vinculum a iudice noverit obligandum.

V. ANTIQUA.

Ut si dilationem in caussa patitur, qui mandatum fecit, liceat ei immutare mandatum.

Qui caussam alicuius ex mandato susceperit, ut negotium peragatur insistat. Quod si protrahit tempus, et caussa quae forsitan celerius poterit expediri, aut occasionibus superfluis, aut fraudulenta dilatione suspenditur, mandator recurrat ad iudicem: et qui mandatum acceperat, si maliciae alicuius, aut cupiditatis vel negligentiae vitio, adversario praesente vel iudice, susceptum negotium ultra X. dies absque praecepto iudicis dilataverit, is qui mandaverat, aut per se proponere, aut alicui quem elegerit suam liceat committere actionem.

VI. ANTIQUA.

Ne caussam suscipiat foemina per mandatum; liceat vero ei ut propria exsequatur negotia.

Femina per mandatum caussam non suscipiat, sed suum proprium negotium in iudicio proponere non vetetur. Maritus sane non sine mandato caussam dicat uxoris, aut certe ante iudicem, seu alios quos iudex elegerit, se tali obliget vinculo cautionis, quod uxor negotium eius non revolvat: et si revolverit, dampnum quod cautio demonstrat, maritus excipiat, qui sine mandato caussam dicere praesumpsit uxoris. Quod si maritus caussam quam sine mandato coniugis suae prosequebatur, amiserit, uxor nullum praeiudicium pertimescat: sed aut per se negotium prosequatur, aut cui voluerit, ea quae ipsi competunt prosequenda commendet. Ita ut si marito per iudicium iuste superato, denuo ad caussam dicendam adversarium illum, qui victor extiterat, pars mulieris crediderit convexandum, atque in iudicio secundo patuerit, eundem eius maritum non indebite victum fuisse: noverit eadem mulier non solum se iudici, qui caussam prius examinavit, sed et illi caussidico, quem iteratim ad iudicium compulit, iuxta legis sententiam esse satisfacturam.

VII. ANTIQUA.

Ut sicut lucrum, ita et dampnum revertatur ad mandatorem: de commodis etiam mandatum accipientis.

Sicut lucrum ita dampnum, iuxta conditionem mandati, ad eum qui caussam mandaverit revertatur. Ita ut qui caussam ex mandato dixerit, et fideliter ut negotium peragatur, institerit, ab eo mandator nec mandatum repetat, nec ipsam postea ad alium transferat actionem. Quia iniustum valde est, ut mercedem sui laboris amittat, qui pro suscepta caussa fideliter elaborasse cognoscitur. Ita ut is qui negotium prosequuturus est, ante caussae principium cum mandatore definiat, quantum pro commodo sui laboris finito negotio ab eo sit accepturus. Quod si receptam rem prosequutor infra tres menses reddere neglexerit mandatori, quidquid de eadem caussa pro quacunque definitione consequi potuit, perdat, et mandator iudicis instantia rem sibi competentem accipiat.

VIII. ANTIQUA.

Ut si mortuus fuerit is qui mandatum accepit, commodum illi debitum heredes eius accipiant.

Qui mandatum fecit, si mortuus fuerit antequam caussa dicatur, mandatum quod fecerat, non valeat: et qui mandatum suscepit, si antequam caussa dicatur fuerit morte praeventus, mandatum nullam habeat firmitatem. Quod si antequam moreretur, caussam dixisse dinoscitur, atque per suam instantiam ad fines usque legitimos perduxisse, et tamen quoque casu intercedente necdum finita res aut exacta remansit: si ad hunc forte terminum fuerit caussa deducta, quo eam ille qui per mandatum secutus est, iam ante acceleraverat, omne lucrum quod ipse fuerat habiturus, heredibus eius a mandatoris partibus exsolvatur.

IX. FLS. GLS. CHDS. REX.

Qualibus personis potentes, et qualibus pauperes prosequendas actiones iniungant.

Nulli liceat potentiori, quam ipse est qui committit, caussam suam ulla ratione committere, ut non aequalis sibi eius possit potentia opprimi vel terreri. Nam etiam si potens cum paupere caussam habuerit, et per se asserere noluerit, non aliter quam aequali pauperi aut fortasse inferiori a potente poterit caussa committi. Pauper vero, si voluerit, tam potenti suam caussam debet committere, quam potens ille est, cum quo negotium videtur habere.

X. FLS. CHDS. REX.

Quod liceat his, quibus commissus est fiscus, pro re fisci quibuscunque voluerint iniungere rationes.

Nullus quidem rerum fiscalium temerator debet existere. Tamen si quandoquidem pro iure fisci contra quemlibet provenerit intentione moveri, ille cui commissa res est, apud Comitem civitatis vel iudicem habebit licentiam legaliter negotium prosequendi. Quem si absentem a loco, ubi res agenda est, esse contigerit, vel occasio eum quaecunque suspenderit, aut etiam per se proponere fortasse noluerit, eandem utilitatis publicae actionem per mandatum iniungere prosequendam cui elegerit, sui sit indubitanter arbitrii.

Tit. IV. De Testibus et Testimoniis.

I. FLS. GLS. RCDS. REX.

De personis quibus testificari non liceat.

Homicidae, malefici, fures, criminosi, sive venefici, et qui raptum fecerint, vel falsum testimonium dixerint, seu qui ad sortilegos divinosque concurrerint, nullatenus erunt ad testimonium admittendi.

II. FLS. GLS. RCDS. REX.

Quod testibus sine sacramento credi non possit, et si utraque pars proferat testem, cui debeat credi, et si vera testificari neglexerit testis.

Iudex caussa finita, et sacramento secundum leges, sicut ipse ordinaverit, a testibus dato, iudicium emittat, quia testes sine sacramento testimonium perhibere non possunt. Quod si ab utraque parte testimonia aequaliter proferantur, discussa prius veritate verborum, quibus magis debeat credi iudicis aestimabit electio. Certe si ammonitus quisquam a iudice, de re quam novit, testimonium perhibere noluerit, aut si nescire se dixerit, id ipsum etiam iurare distulerit, et per gratiam aut per venalitatem vera suppresserit: si nobilis fuerit, testimonium postea in nullo iudicio dicere permittatur, nec testimonium ipsius recipiatur ulterius. Quod si, licet ingenuae, minoris tamen fuerint dignitatis personae, et testimonio careant, et centena flagella infamati suscipiant: quia non minor reatus est vera supprimere, quam falsa confingere.

III. FLS. CHDS. REX.

De investiganda iustitia, si aliud loquatur testis, aliud scriptura.

Quotiens aliud testis loquitur, quam ea scriptura con-

tinet, in qua ipse subscripsisse dinoscitur: quamvis contra scripturae nostrae textum diversa verborum a testibus sit impugnatio, scripturae tamen potius constat esse credendum. Quod si testes dixerint, eam quae offertur scripturam minime roborasse: prolator eius probare debebit, utrum ab eisdem testibus scripturam fuisse roboratam constiterit. Et si hoc ipse quibuslibet aliis documentis convincere fortasse nequiverit, experientia iudicis id requirere sollerter curabit; ita ut pro manus contropatione testis ille qui negat, iudice praesente scribat: qui etiam plus cogatur scribere, ut veritas facilius innotescat. Ubi scilicet et hoc omnino quaerendum est, ut scripturae quaerantur et praesententur, quas antea fecit sive subscripsit. Et si tota ista defuerint, tunc conditionibus editis iurare non differat, quod nequaquam inibi subscriptor accesserit. Et si postea quocunque modo paruerit, pro extinguenda veritate mentitum eum fuisse, falsitatis notatus infamia, si honestior persona fuerit, quantum ille perdere potuerat, cuius parti testimonium perhibere contempsit, tantum dupla ei satisfactione compellatur exsolvere. Si certe inferior est persona, et unde duplam rem dare debeat, non habeat; et testimonium amittat, et C. flagellorum ictus extensus accipiat. In duobus autem idoneis testibus, quos prisca legum recipiendos sanxit auctoritas, non solum considerandum est, quam sint idonei genere, hoc est, indubitanter ingenui, sed etiam si sint honestate mentis perspicui, atque rerum plenitudine opulenti. Nam videtur esse cavendum, ne forte quisque compulsus inopia, dum necessitatem tolerat, praecipitanter periurare non metuat.

IV. FLS. GLS. CHDS. REX.

Servo non credendum, et qualibus Regis servis debeat credi.

Servo penitus non credatur, si super aliquem crimen obiecerit, aut etiam si dominum suum in crimine impetierit. Nam etsi etiam in tormentis positus exponat quod obiicit, credi tamen illi nullo modo oportebit: exceptis servis nostris, qui ad hoc regalibus servitiis mancipantur, ut non immerito Palatinis officiis liberaliter honorentur: id est, stabulariorum, gillonariorum, argentariorum, coquorum quoque praepositi; vel si qui praeter hos superiori ordine vel gradu praecedunt: quos tamen omnes et regia potestas iugiter non habet incognitos, et nullis eos esse constat pravitatibus aut criminibus implicatos. Quibus utique vera dicendi vel testificandi licentia, sicut et caeteris ingenuis, hac lege conceditur. De reliquis autem ad Palatinum servitium pertinentibus, quicunque aliquem ad testimonium crediderit advocandum, non aliter ei fides accommodabitur, nisi regiae po-

testatis electio iusta et honesta permiserit esse credendum, quod ille a se noverit esse testificandum.

V. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne testes per epistolam testimonium reddant; et qualiter iniungi testimonium possit.

Testes non per epistolam testimonium dicant, sed praesentes quam noverint, non taceant veritatem. Nec de aliis negotiis testimonium dicant, nisi de his tantummodo, quae sub praesentia eorum acta esse noscuntur. Certe si iidem testes, aut parentes, vel amici, sive aetate decrepiti, vel infirmitate gravati, aut in aliena et longinqua provincia constituti, de re quae ipsis est cognita testimonium aliquibus iniungendum putaverint: et si non sint omnes de uno territorio, qui testimonium dicendum committunt, in eo tamen territorio, ubi ille commanet, qui plus ex his videtur idoneus, congregentur: et ante eiusdem territorii iudicem, vel coram his quos iudex elegerit, et mandatum faciant idoneis ingenuis quibus voluerint, et de quo illis est cognitum per conditionis seriem iurare procurent, qualiter quibus testificandi vicissitudo committitur, id indubitanter ubi necesse fuerit suo sacramento confirment, quod iurare mandatores suos iustissime et evidentissime per semetipsos audierint. Aliter autem mandatum de talibus negotiis editum apud omnes iudices erit semper invalidum.

VI. FLS. GLS. RCDS. REX.

De his qui falsum testimonium dicunt.

Si quis contra alium falsum testimonium dixerit, et in mendacio inveniatur, aut si ipse certe dixerit, quod falsum testimonium dedit: si maioris loci persona est, det illi de propria facultate sua, contra quem falsum testimonium dixit, tantum quantum per testimonium eius perdere debuit, et se testificare ultra non noverit. Quod si minoris loci persona est, et non habuerit unde componat, ipse tradatur in potestatem illius, contra quem falsum testimonium dixerat, serviturus. Nam omnino per talium testimonium, qui se primitus falsa testificasse prodiderint, caussa ipsa revolvi non poterit: excepto si aliter evidentior ordo veritatis claruerit: id est, aut per legitimum alium et melioratum testem, aut per iustos et legales ordines scripturae. Quicunque autem vel beneficio corruperit aliquem, vel circumventione qualibet falsum testimonium dicere persuaserit, dum evidens huius rei commentum patuerit, tam auctor sceleris, qui in interitum intendit alterius, quam is qui rerum aviditate cupidus testificandi praebuit falsitatis assensum, pari simul sententia

falsarii teneantur, atque insuper ad aliorum terrorem centenis flagellis, et turpiter decalvati perenni infamiae subiacebunt.

VII. FLS. GLS. ERUIGIUS. REX.

De his qui falsum probantur testimonium protulisse: et de spatio sex mensium, quo testem liceat infamare, sive ut super mortuum non liceat testimonium dicere.

Falsorum testium obstinata nequitia, nescit habere modum falsa dicendi, sed crimini crimen nititur copulare periurii. Et ideo quia detestandos huiusmodi sceleris praesumptores divina lex mortis sententia dampnat: illos scilicet, quos contra fratrem suum falsum dixisse testimonium potestas iudiciaria comprobat: nos proinde tam nefariis personis ausum secundo testificandi subducimus, quos non humanis sed divinis vocibus iam mortuos approbamus. Et ideo si quis testimonium pro qualibet re in praesentia iudicis dederit, et caussa per eius testimonium probata extiterit, si forte in postmodum favore, terrore, vel munere pulsatus illius caussidici, qui victus primum per eius testimonium fuit, dicat se idem testis falsum dixisse testimonium quod primitus protulit, et secundo aliud testificare, unde prima quae dixerat subvertere velit, stante superiore lege, id novella tenendum sanctione praecipimus: ut nec testificare illi secundo sit licitum, nec caussa ipsa de qua ipse periurus testis ante iuraverat, ulterius per eius testimonium revolvatur: excepto si aliis melioribus et legitimis testibus, sive etiam veridicis scripturis, revolutio ordinatae caussae possit accidere, ut secunda determinatione iudicii per alium sicut dictum est testem, vel verissimae scripturae ostensionem, licentia sit negotium reparandae caussae retexere. Nam et si quis caussae suae cupiens accelerare propositum, testem in iudicio protulerit: si ille, contra quem caussam habet, praesens adfuerit, et quid in reprobatione oblati testis opponat, nescire se dixerit: res siquidem ipsa de qua agitur, per oblatorum testium testimonium, in iure illius, ad cuius partem testificaverunt, iudicis instantia contradatur. Illi tamen personae, quae se in derogatione prolati testis nescire se dixerit quod obiicere possit, licentiam consulta pietate porrigimus, qualiter infra sex menses, et vitia ignorati testis perquirat, et caussae negotium reparare intendat. Quod si infra sex menses non potuerit, et vitia praedictorum testium quaerere, et coram iudice eorum infamiam comprobare, transactis sex mensibus, nullam iam ei ultra temporibus spacium dabitur, quo aut prolatum testem infamem esse convincat, aut alium testem pro eadem caussa in iudicio proferat: sed quod testimonio eorum extiterit alligatum, valebit perpetuo mo-

dis omnibus inconvulsum. Et tamen si is, cui licitum est per sex menses vitia testium accusare, legitimam fortasse infra constitutum tempus probationem invenerit, qua prolatum contra se testem infamem possit convincere, supra eos quos viventes potuerit infamare, licitum erit causidico adductum testem producere. Nam si aliquem de numero illorum testium, qui primum iurasse noscuntur, constiterit fuisse defunctum, nullum super mortuum testimonium dabitur. Nec in talibus vel quibuslibet aliis caussis testimonium vivi super mortuum ullo modo admittetur: excepto si per legitimum et manifestum scripturae textum, ubi ipse qui defunctus est, aut reum se criminis esse agnoscens subscripsit, aut iusto aequitatis iudicio publice denotatus apparuit. Et haec quidem de infamatione, qua quisquis ille obnoxius, ad dicendum testimonium non admittatur, dicta sufficiant. Caeterum si debitum defuncti vel praesumptio accusetur, iuxta legem aliam licitum erit caussidico, aut per veridicum testem, aut per legitimam scripturam, debitum mortui vel praesumptionem convincere et propositum partis suae negotium consummare.

VIII. FLS. CHDS. REX.

De his qui ad falsum testimonium dicendum alios provocant, vel servos alienos ad libertatem impellunt.

Si quis contra hominem ingenuum et adversus libertum aliquem provocasse convincitur falsum dicere testimonium, tantum illi componat quem per falsam testificationem conabatur addicere vel damnare, quantum, si iuste obtinuisset, poterat de statu vel de rebus eius adquirere. Si vero testis simpliciter ab alio ad testimonium invitatus falsa contra ingenuum atque libertum testificasse dinoscitur, qualiter per eius testimonium in servitutem quisquam humiliaretur, et tamen ille, qui testem protulit, conscius fraudis huius non invenitur, solus testis ipse superiori sententia multandus est, id est, sicut ille qui testem ad falsum testimonium provocavit, ei, quem suo testimonio decipere voluit, obnoxius maneat. Ita ut si non habuerit unde componat, in potestate eius, cum hoc quod habere videtur, perenniter serviturus tradatur. Id autem et de illis decernimus observandum, qui ut servos alienos ad libertatem perducerent, aut falsum testimonium dixisse reperiuntur, aut eam intentionem adhibere conati sunt, ut ab eis provocati per eorum instantiam ad ingenuitatis libertatem indebita possint aliquatenus insultatione venire.

IX. FLS. RCDS. REX.

In quibus caussis possint testificari servi.

Quod utilitati multorum est congruum, non est no-

strae legis decreto praetermittendum, ne tanto cuiquam pateat nocendi facultas, quanto nihil esse putat ex lege quod metuat. Quia ergo multotiens inter ingenuos reperitur exorta caedes, et nullus adesse ingenuus, qui caedis ipsius patefaciat evidenter scelus; ideo si nullus ingenuorum adfuerit, credi servis omnino oportebit: ut qualiter inter eos caesio facta constiterit, agnosci eisdem testificantibus possit. Verum quia et interdum iustitiae cognitio deperit, dum ingenuorum dignitas, aut longe posita, aut de proximo ignota consistit: tunc credi permittimus servis, cum ingenui nullatenus adfuerint, qui aut vicini sunt, aut de re qua agitur cogniti habeantur. Certe nec de aliis caussis, nec de maioribus rebus esse sibi credendum sciant, nisi de minimis quibuscunque rebus, ac de terris, aut vineis, vel de aedificiis, quae non grandia esse constiterint: propter quod solet inter heredes aut vicinos possessores instantia exoriri. Sed et de mancipiis credendum est eis, quare contingit ea vel ab aliis occupari, vel indebite retineri, aut etiam a dominorum iure inlicite evagari: ut per eorum veram cognitionem valeant res ipsae dominis reddi et ipsorum indubitata notitia iuste possit intentionis caussa sopiri. Non tamen illis aliter credi poterit, nisi et ab omni crimine alieni extiterint, et gravi oppressi paupertate non fuerint. Ita ut contra ingenuorum dignitatem, eorum testimonium accipi nullatenus possit, nisi, ut supra dictum est, caedem exoriri contigerit.

X. FLS. CHDS. REX.

De his qui se placitorum scriptis obligant, ne pro aliorum caussis veritatem dicant.

Plerosque cognovimus, ita se interdum per placitum obligare, ut pro sua suorumque utilitate testificari non differant: si quis autem contra eos habuerit testimonium dicere, nullatenus adquiescant. Quod quia satis est contrarium veritati, hanc omnes iudices se noverint habere licentiam, ut talia commenta instanter inquirant, et inventa disrumpant: atque quos eadem placita nominaverint, centenis flagellis verberandos insistant. Ita tamen ut ista disciplina non ad infamiae notam eis pertineat: sed testificandi quod cognitum habuerint, sit illis ex lege concessa semper et indubitata libertas.

XI. FLS. GLS. CHDS. REX.

De quibus annis possunt testificari minores.

Haec aetas erit constituta in minoribus annis ad testimonium admittenda: ut postquam puer aut puella quatuor-

decim vitae suae annos impleverint, sit illis in caussis omnibus testificandi indubitata licentia.

XII. ANTIQUA EMENDATAQUE NOVITER.

Ut contra extraneos parentela et propinquitas testimonium minime dicant.

Fratres, sorores, uterini, patrui, amitae, avunculi, materterae, sive eorum filii: item nepos, neptis, consobrini, vel amitini, in iudicium adversus extraneos testimonium dicere non admittantur: nisi forsitan parentes eiusdem cognationis inter se litem habuerint, aut in caussa de qua agitur aliam omnino ingenuitatem deesse constiterit.

TIT. V. De scripturis valituris et infirmandis, ac defunctorum voluntatibus conscribendis.

I. NOVIT. EMD. FLS. CHDS. REX.

Quales debeant scripturae valere.

Scripturae quae diem et annum habuerint evidenter expressum, atque secundum legis ordinem conscriptae noscuntur, seu conditoris vel testium signis fuerint aut subscriptionibus roboratae, omni habeantur stabiles firmitate. Simili quoque et illae scripturae valore constabunt, quas etsi auctor subscribere aegritudine obsistente non valuit, in eis tamen qui subscriptores accederent postulavit: sicque subscriptionem vel signum ad vicem illius auctoris, ille qui est rogatus impresserit. Hoc tantum est observandum, ut si conditor talium scripturarum de hac ipse aegritudine qua detinebatur revaluerit, si hoc ipsum quod in huiusmodi scripturis testatus est firmum esse voluerit, manu sua illud solita subscriptione corroboret, et sic plenam, quod testari visus est, obtineat firmitatem.] Si autem eundem testatorem de hac ipsa aegritudine mori contigerit, testis ipse qui ab eo rogatus accessit, iuxta aliam legem infra sex menses subscriptas a se scripturas roborare curabit.

II. ANTIQUA.

De pactis et placitis conservandis vel conscribendis.

Pacta vel placita quae per scripturam legitime ac iustissime facta sunt, dummodo in his dies et annus sit evidenter expressus nullatenus immutare permittimus.

III. *Ne incognitam sibi scripturam quisquam testis subscribere audeat aut firmare.*

Quarumlibet scripturarum seriem advocatus testis, si

non aut per se antea legerit, aut coram se legentem audierit, subscribere penitus non audeat. Quod, si praesumpserit, testimonium eius quod illic incaute perhibuit, in nullo permittimus accipi: quia incognitus illic subscriptor accessit. Nec stabilis illa iudicabitur scriptura, quam nulla testium firmaverit cognitio vera.

IV. ANTIQUA FLS. GLS. EGIGA REX.

Contra priorum definitionem filio vel heredi non licere venire.

Filio vel heredi contra priorum iustam ac legitimam definitionem venire non liceat. Quia iuste repellitur praesumptio illius, qui facta seniorum iniuste conatur irrumpere.

V. FLS. CHDS. REX.

De dampnis eorum, qui contra pacta et placita sua venire contendunt.

Qui contra pactum vel placitum iuste ac legitime conscriptum venerit, quod non forsitan persona potentior violenter extorserit, antequam caussa dicatur, poenam quae in pacto vel placito legitime continetur exsolvat, deinde quae sunt in pacto vel placito definita serventur. Pactum vero vel placitum convenienter ac iustissime inter partes conscriptum, si etiam poena in eis inserta non fuerit, revolvi aut immutari nulla ratione permittimus. Et ideo quae in pactis vel placitis continentur vel monstrantur scripta, plenam habeant firmitatem, si tamen quisquis ille pactum vel placitum iustissime et de re sibi debita conscripsisse videatur.

VI. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne valeant definitiones vel pacta servorum, sive iussu dominorum.

Et honestas hoc habet, et iustitia hoc adfirmat, ut quae servi non iubentibus dominis, seu per scriptum paciscuntur, sive per testem difiniunt, nullo firmo robore penitus habeantur.

VII. FLS. RCDS. REX.

De turpibus et illicitis rebus.

De turpibus et illicitis rebus inter quascunque personas, sicut nullum pactum aut mandatum vel placitum, ita nec dampnum, nec quamcunque definitionem ex omnibus nullo tempore decernimus posse valere.

VIII. FLS. GLS. CHDS. REX.

Ne sub unius nomine caussae, res aliena vel persona callidis definitionibus obligetur: de poena etiam, quae sit in placitis inserenda.

Pravis ac malignis moribus improborum iustitiae semper est sententiis obviandum. Ideoque quia dira perversorum cupiditas ita saepe plurimos novarum fraudium molitione conlaqueat, ut cum pro re qualibet adimplenda sit pactio, res eorum simul obligent et personas, hoc fieri omnimodo prohibemus Sed quotiens undelibet placitum conscribitur, non amplius in transgressoris poena, quam duplatio reddendae rei, vel triplatio nummorum, in satisfactione taxetur; res tamen omnis aut persona nullatenus obligetur. Quia iniustum penitus approbamus, ut unius caussa debiti, rerum fiet omnium perditio vel personae. Quodcunque igitur contra legis huius decretum, conscriptum placitum sive definitio facta fuerit, ubicunque sit reperta, vacua omnimodis et invalida reputetur. Sola vero potestas regia erit in omnibus libera, qualemcunque iusserit in placitis inferre poenam.

IX. ANTIQUA.

Quod omnis scriptura vel definitio, quae per vim et metum extorta fuerit, valere non poterit.

Pactum quod per vim et metum extorserit persona potentior vel inferior sive placita vel reliquas scripturas, id est, si ille qui paciscitur, aut in custodia mittitur, aut sub gladio mortem forte timuerit, aut ne poenas quascunque vel ignominiam patiatur,, vel certe si aliquam iniuriam passus fuerit: huiusmodi pactio vel scriptura quaelibet nullam habeat firmitatem.

X. FLS. GLS. RCDS. REX.

De superfluis scripturis confectis.

Plenae discretionis ordo est incertis adhibere cognitionem, et dubiis coniicere fidem. Quia ergo de statu scripturarum solet dubietas in controversiis exoriri: ideo praecepto decernitur evidenti, ut quicunque virorum ac foeminarum testamenta, donationes, dotes, vel quascunque scripturas conficit, amplius quam lex iubet, in quibuscunque partibus sive personis, vel contra sanctionem legis, de quarumcunque rerum distributione decreverit, non ideo ex toto habeantur invalida, quia ordo praefixus videtur esse transgressus: sed manentibus cunctis, quae salubrius ex legis auctoritate subsistunt, illa sola decidant, quae contra legem inveniuntur manere descripta atque decreta. Huius rei evi-

dantur iudices negotiorum hoc tenore descripta ordinabunt: ut ille qui plus confecit per scripturae seriem, quam oportuit, hoc solum accipiat quod auctoritas legis demonstrat, et reliqua hi quibus legitime debentur, vigore iustitiae consequantur.

XI. FLS. GLS. RCDS. REX.

Quae scripturae valere poterunt, si ab his factae fuerint, qui sunt in annis minoribus constituti.

In minoribus annis constituti, si testari de rebus suis, vel alias quascunque definitiones facere, seu per scripturam, sive per idoneum testem, in quibuscunque personis elegerint, infra quartum decimum annum non illis aliter licentia erit, nisi gravis languor occurrerit, per quem eos fortasse mori suspicio sit. Quod si eos necessitas huius caussae compresserit, utrisque a decimo aetatis ipsorum anno faciendi quod voluerint libertas plena manebit. Quod si ab aegritudine convalescere potuerint, quidquid eos ordinasse constiterit, totum invalidum erit: donec aut rursus aegrotantes iterum quae ordinaverant nova ordinatione reforment, aut venientes usque ad plenum quartum decimum annum in omnibus iudicandi de rebus suis liberam habeant absolutamque licentiam. Ab infantia vero vel in qualibet aetate dementes effecti, et in eo vitio absque intermissione temporis permanentes, nec testimonium reddant, nec si quam forte voluntatem ediderint, nullam poterit firmitatem habere. Nam si per intervalla temporum vel horarum salutem videntur recipere, et integra interdum mente persistere, de suis ferre iudicium prohiberi non poterunt.

XII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Qualiter confici vel firmari conveniat ultimas hominum voluntates.

Morientium extrema voluntas, sive sit auctoris et testium manu subscripta, sive utrarumque partium signis extiterit roborata, seu etiam et si auctor subscribere vel signum facere non praevaleat, alium tamen cum legitimis testibus subscriptorem vel signatorem ordinationis suae instituat: sive quoque si tantummodo verbis coram probatione ordinatio eius, qui moritur, patuerit promulgata, haec ordinationum quatuor genera omni perenniter valore persistant. Id tantum magnopere procurandum est, ut scripturae illae, quae secundum primi et secundi ordinis confectionem sunt alligatae: id est, sive quae auctoris et testium manu subscriptae, seu quae utrarumque partium signis extiterint roboratae, infra sex menses iuxta legem aliam

sacerdoti pateant publicandae. Et si forsitan contigerit, ut in huiusmodi scripturis auctor, qui subscribere debuit, signum impresserit, hoc ipsum testis, qui in eadem scriptura subscriptor accessit, iurare curabit, quia signum ipsum a conditore factum extiterit, et tunc stabilis erit. Illae vero scripturae, quae sub tertii ordinis alligatione sunt editae: id est, in quibus advocatus a conditore legitimus testis subscripsit, tunc omni habeantur stabiles firmitate, quando infra sex menses, et ille qui in eadem scriptura ad vicem morientis subscriptor accessit, et reliqui testes qui ab eo rogati sunt, coram iudice conditionibus factis iuraverint, quod in eadem scriptura, a se subscripta nulla sit fraus impressa, sed secundum voluntatem ipsius conditoris habeatur conscripta, et quod ab eo, qui eam condere voluit, rogati extitissent, ut in eadem scriptura subscriptores accederent, et ad vicem conditoris eam legitime roborarent. Illa vero voluntas defuncti, quae iuxta quarti ordinis modum verbis tantummodo coram probatione promulgata patuerit, quae instante quocunque periculo conscribi nequiverit, et tamen ab eo qui moritur iussa fuerit alligari, tunc robur plenissimum obtinebit, si testes ipsi, qui hoc audierint et rogati a conditore extiterint, infra sex mensium spatium, hoc quod iniunctum habuerint, sua coram iudice iuratione confirment eiusdemque iuramenti conditionem tam sua quam testium manu corroborent. Dumque haec res plenum venerit in effectum, pro instantia sui laboris, iidem testes ex defuncti bonis trigesimae precium portionis prosequantur in solis tantummodo nummis, chartarum instrumentis, et librorum voluminibus sequestratis, quae pertinebunt ad heredes integritate successionis. Qui testes infra sex menses procurent illi denunciare, in cuius nomine per talem ordinationem res translata dinoscitur extitisse. Quod si omne legis huius decretum testes illi, quibus commissum est, infra constitutum tempus distulerint adimplere, noverint se falsorum dampno mulctari: excepto si se aliorum fraude vel calliditate, seu etiam regia iussione, qua id infra sex menses explere nequiverint, impeditos esse probaverint.

XIII. FLS. GLS. CHDS. REX.

Qualiter firmentur voluntates eorum, qui in itinere moriuntur.

In itinere pergens, aut in expeditione publica moriens, si ingenuos secum habeat, voluntatem suam propria manu conscribat. Quod si litteras nescierit, aut per languorem scribere non potuerit, eandem voluntatem servis insinuet, quorum fidem episcopus atque iudex probare debebunt. Et

si nullatenus antea fraudulenti fuisse patuerint, quod sub iuramenti testatione protulerint conscribatur, et sacerdotis atque iudicis subscriptione firmetur; ac postmodum auctoritate regia roboratum, firmum quod decreverit habeatur.

XIV. FLS. GLS. CHDS. REX.

Ut defuncti voluntas ante sex menses coram sacerdote vel testibus publicetur.

Scripta voluntas defuncti, ante sex menses coram quolibet sacerdote vel testibus publicetur. Et si quis eandem qualibet fraude suppresserit, tantum illis, quibus scriptura facta esse dinoscitur, de proprio cogatur exsolvere, quantum per eiusdem scripturae seriem conquirere poterant vel habere.

XV. FLS. GLS. CHDS. REX.

De contropatione manuum, si scriptura vertatur in dubium.

Omnes scripturae, quarum auctor et testis defunctus est, in quibus tamen subscriptio vel signum conditoris atque firmitas testium repperitur, dum in audientiam prolatae extiterint, ex aliis chartarum signis vel subscriptionibus comprobentur: sufficiatque ad firmitatem, vel veritatis huius indaginem agnoscendam, trium vel quatuor scripturarum similis vel evidens prolata subscriptio. Quod si talibus scripturis legum tempora obviaverint, pro certo decernitur, quia valere non poterunt.

XVI. FLS. GLS. RCDS. REX.

De holographis scripturis.

Quia interdum necessitas ita saepe concurrit, ut solempnitas legum libere adimpleri non possit: ideo ubi qualitas locorum ita constiterit, ut non inveniantur testes, per quos iuxta legum ordinem unusquisque suam alliget voluntatem, manu propria scribat ea, quae ordinare desiderat: ita ut specialiter adnotentur, quaecunque ordinare voluerit, vel quae de rebus suis habere quemque elegerit. Dies quoque et annus habeatur in eis evidenter expressus. Deinde toto scripturae textu conscripto, rursum auctor ipse subscribat. Et dum haec scriptura infra XXX. annos ad eum, in cuius nomine facta est, vel ad successores eius pervenerit, eam Episcopo vel iudici infra sex menses non differat praesentare. Quam sacerdos vel iudex allatis sibimet tribus aliis scripturis, in quibus testatoris subscriptio reperitur, ex earum contropatione considerent, si certa et evidens scriptura est, quam idem conditor holographa ratione conscripsit: et dum ista praeviderint, eadem chartula quae offertur, vera nihilominus habeatur,

atque etiam continuo sacerdos ipse vel iudex, sive alii testes idonei, eandem holographam scripturam sua denuo subscriptione confirment, et sic voluntas ipsius testatoris plenissimam obtineat firmitatem.

XVII. FLS. RCDS. REX.

De contropatione scripturarum et earum poena solvenda.

Sicut ubi convenit miseranter occurrere, salutaria remedia non negamus: ita ubi contentio irrationabilis exoritur, censuram ponere iuste debemus. Proinde cum de quibuslibet scripturis parentum, quas tamen iustissime ac legitime de rebus sibi debitis patuerit esse conscriptas, fuerit exorta contentio: si ille cui scriptura profertur, nescire se dixerit ipsius scripturae veritatem, mox prolator ille iurare cogatur, nil fraudis vel laesionis in ea quandoque aut a se factum esse, aut ab alio quocunque factum omnimodo cognovisse vel nosse: sed ita manere, sicut auctor eius eam voluit ordinare vel roborare. Deinde ille qui eam renuit accipere, cogatur iurare se hanc scripturam veram esse nescire, nullaque evidenti cognitione sapere, seu ab auctore suo legitime confectam existere, neque subscriptionem vel signum auctoris veridice factum cognoscere. Post haec quaerenda sunt ab utrisque partibus in scriniis domesticis instrumenta chartarum: ut contropatis aliarum scripturarum subscriptionibus atque signis possit agnosci, utrum habeatur idonea, an reprobetur indigna. Iam tunc si in domesticis scriniis scripturae auctoris repertae non fuerint, ad quarum similitudinem scriptura prolata firmetur: ita demum ille, qui scripturam profert, ubicunque potuerit, alias scripturas auctoris procuret inquirere, per quarum similitudinem, scripturam quam profert, veram esse confirmet. Sicque per talem convenientiam latenti veritate reperta, nec ille qui scripturam profert, in convincendo eam esse idoneam, ex longinquo testes advocans, dampna sustineat; nec ille qui hanc contempnit recipere, poenam scripturae cogatur implere. Quibus ita actis, si ille qui scripturam illam indignam esse contendit, non pro veritatis cognitione, sed pro sola commotione partis adversae ad convincendam dignitatem scripturae, et in adducendis testibus, et in sustinendis dispendiis laborare fecerit adversantem: tunc ipse, qui scripturam profert veram, exhibitis testibus esse idoneam et illaesam scripturam adfirmet: ac postea sic ille, qui per contentionem indebitam, in adducendis testibus laborem intulit adversanti, poenam dampni, quam scriptura continet, evidenter adimpleat. Certe si aut tanta res non est unde poenam suppleat, quam auctor eius instituit, cum de rebus suis legitimum iudicium

ferret: aut etiam sponte sua hanc ipsam poenam noluerit m) implere, rem quae illi de eiusdem auctoris competit iure, ei quem convexavit indebite cogatur cessionis ordine dare. Hanc sane legem in solis parentum scripturis servandam esse decernimus: propter quod filios vel nepotes iniusta contentione ab alterutro, aut se, aut extraneorum partes, vidimus convexare. Ista evidenti conditione servata, ut si ex aliis oppositionibus legum eadem scriptura dicitur convellenda, vox impugnantis pro certo sit libera.

XVIII. FLS. GLS. EGIGA. REX.

Ne aliud quis per testem, aliud per scripturam allegare praesumat.

Cum sive sint verba, sive scripturarum quaedam indicia, quae tamen vera esse oporteat atque simplicia, per quae unus in alterius cognitionem transferat notitiam suam: novellis nunc peragitur argumentis, ut in donationibus, transactionibus, vel causis scripturarum prompta videatur quorundam donatorum voluntas, quae tamen testibus aliud alliget occulte, quam quod patule per scripturae seriem noscitur definisse. In qua bifariae duplicitatis astutia, quid aliud quam duplex comprobatur voluntas? Quia simplicitatis puritate exclusa, aliud foris publicat, aliud per occultum alligat testem. Quapropter cum quisquis de quibuslibet rebus, scripturam donationis, vel venditionis in alterius faciens nomine, aliud reperiatur conligare per testem, quam quod per manifestam scripturam cognoscitur definisse, noverit se parti illi poenam scripturae debere persolvere, cui circumventione callida noscitur illusisse, et insuper cum infamia suae personae, quod semel eum constat dedisse, nulla unquam poterit repetitione reposcere. Nec testis illic ad testificandum aliud admittatur, qui aliquid aliud protestetur, quam quod prolata donatoris scriptura testatur, ut repulsa deinceps omni argumentationis sollicitudine, quidquid per manifestam et legitimam scripturarum seriem definitur, nulla unquam subornati testis machinatione devocetur in irritum. Et haec quidem lex inter aequales gradu vel ordine promulgata servabitur. Ceterum si eiusdem potestatis atque conditionis sit ille, qui scripturam se accepisse obiecerit, ut potius exacta ab eo, quam oblata ei scriptura credatur, quidquid de huiusmodi occasionibus ab auctore scripturae convinci poterit, tunc et ipsa scriptura invalida erit, et res in donatoris iura possessura transibit.

---

m) Sic omnes Codd. Lindenbr. tamen habet: *voluerit.*

XIX. FLS. EGIGA. REX.

Ut nemo deinceps citra fidem regiam, vel propria caussarum negotia in deceptione regiae potestatis, vel cuiuslibet alterius, se iuramenti vinculo alligare praesumat.

Plerumque solet humani generis inimicus pravis corda hominum suggestionibus irretire, et fidelium animos pestifero veneni poculo sauciare. Proinde quia quanto plebs regiae celsitudinis culmen sincera debet reverentia honorare, tanto amplius vel in eius deceptione, vel aliarum personarum videtur mentes plebium excitare. Quidam enim dum sententiam illam canonis Toletani attendunt, in qua decretum est neminem licere, citra manifestae evidentiam culpae, induci ab honore sui ordinis, vel servitio domus regiae deiici, et nec antea vinculorum nexibus illigari, vel quaestionibus subdi, nisi prius in publica fuerint examinatione deducti, subtili se quodammodo iuramento in necem vel abiectionem regiam perfidiae nituntur, fraudibus alligare; ne ea quae fraudis moliuntur peragenda consiliis, ab alterutro cernantur quandoquidem propalari. Quod et temporibus nostris detectum facinus, manifestis eorum confessionibus retinetur, qui nostram gloriam conati sunt, aut gladio interimere, aut mortifera veneni potione decipere. His igitur nefariae argumentationis consiliis congruit obviare censuris legalibus: quo ut nec principalis honor qualibet possit gravitate devolvi, et infidelium pectora condigna debeant ultione retundi. Unde speciali edicto decernimus, ut nemo deinceps citra fidem regiam, vel propria caussarum negotia secum alio praesumat vinculis nectere iuramenti, aut in deceptione potestatis regiae, vel cuiuslibet alterius, tam sceleratae fraudis audeat actione constringi. Si quis vero a modo aliter, quam praemissum est, huiusmodi iuramento se alligare praesumpserit, illius se noverit legis perculi sanctione, quae perfidis noscitur et contra regem agentibus promulgata existere.

LIB. III. DE ORDINE CONIUGALI.

TIT. I. De dispositionibus nuptiarum.

I. FLS. RCDS. REX.

Ut tam Gotho Romanam, quam Romano Gotham matrimonio liceat sociari.

Sollicita cura in Principe esse dinoscitur, cum pro futuris utilitatibus beneficia populorum providentur. Nec parum exultare debet libertas ingenita, cum fractas vires habuerit priscae legis abolita sententia; quae incongrue dividere

maluit personas in coniuges, quas dignitas compares aequaverit in genere. Ob hoc meliori proposito salubriter censentes, priscae legis remota sententia, hac in perpetuum valitura lege sancimus: ut tam Gothus Romanam, quam etiam Gotham Romanus, si sibi coniugem habere voluerit, praemissa petitione dignissima, facultas eis nubendi subiaceat: liberumque sit libero, liberam quam voluerit, honesta coniunctione consulta perquirendo prosapiae solemniter consensu, Comite permittente, percipere coniugem.

II. ANTIQUA.

Si puella contra voluntatem patris alii nubat, quae sit alteri disponsata.

Si quis puellam cum voluntate patris, aut aliorum propinquorum parentum, quibus ex lege huiusmodi potestas tribuitur, sponsatam habuerit: et ipsa puella contempnens voluntatem parentum, ad alium tendens parentibus contradicat, ut illi non detur cui a parentibus fuerit pacta: hoc ita eam nullo modo facere permittimus. Quod si ipsa puella contra voluntatem parentum; ad alium quem ipsa cupierat forte pervenerit, et ipse eam uxorem habere forte praesumserit; ambo in potestate eius tradantur, qui eam cum voluntate parentum sponsam habuerit. Et si fratres, vel mater eius, aut alii parentes, malae voluntati eius consenserint, ut eam illi traderent, quem ipsa sibi contra paternam vel parentum voluntatem cupierat, et hoc ad effectum perduxerint: illi, qui hoc machinaverunt, libram auri dent, cui Rex iusserit: sic tamen ut voluntas eorum non habeat firmitatem; sed ipsi, sicut superius diximus, ambo tradantur cum omni substantia sua illi, cui antea fuerat sponsata. Eandem legem praecipimus custodiri, si pater de filiae nuptiis definierit, et de pretio convenerit: ac si ab hac vita transierit, antequam eam pater suus nuptui tradat, ut illa puella tradatur, cui a patre vel matre pacta constiterit.

III. FLS. CHDS. REX.

De non revocandis datis arris.

Dum praeteritorum facta recolimus, futuris ponere praesumptionibus terminum consultissimum arbitramur. Quia ergo sunt plerique, qui factae sponsionis immemores, nuptialium foederum definitionem differant adimplere; abrogare decet huius rei licentiam, ut non unusquisque pro suo velle, alteri dilationem exhibeat. Ideoque a die latae huius legis decernimus, ut cum inter eos qui disponsandi sunt, sive inter eorum parentes, aut fortasse propinquos, pro filiorum nuptiis coram testibus praecesserit definitio, et an-

nnlus arrarum nomine datus fuerit vel acceptus, quamvis scripturae non intercurrant, nullatenus promissio violetur, cum qua datus est annulus, et definitio facta coram testibus. Nec liceat uni parti suam immutare aliquatenus voluntatem, si pars altera praebere consensum noluerit; sed secundum legum ordinem, altera constitutione dotis impleta, nuptiarum inter eos peragatur festi celebritas.

IV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne viris minoris aetatis maiores foeminae disponsentur, et de biennio placiti.

Ius naturae tunc directum in spem procreationis futurae transmittitur, quando nuptiarum foedus totius solempnitatis concordia ordinatur. Nam si aut aetate, aut personarum incompetenti conditione, adnectitur copula nuptialis, quid restat in procreationis origine, nisi ut quod nasciturum est, aut dissimile maneat aut deforme? Nec enim poterit in pacis concordia nasci, quod per discordiam originis noscitur seminari. Videmus enim quosdam non avidos amore naturae, sed illectos cupiditatis ardore, filiis suis tam inordinate disponere foedera nuptiarum, ut in eorum actis nec aetate concors sit ordo, nec moribus. Nam cum viris res illa dederit nomen, quod vi foeminas agant, isti per repugnantia naturae conamina maribus puellas anteponunt, dum infantibus adulescentulas disponsationis copula coniungunt: sicque per aetatis praeposterae tempus, honestatis lucrum dilabi cogunt ad impudicitiae lapsum, dum puellarum avidior et maxima aetas seros tardosque virorum contempnit expectare proventus. Ut ergo male ordinata propagatio generis in ordinem a transductionibus reducatur illicitis, huius sanctione decernitur legis, ut foeminae minoris semper aetatis viris maioribus in matrimonio disponsentur: aliter disponsatio facta, si una pars contradicere videatur, nullo modo manere iubetur. A die vero sponsionis usque ad nuptiarum diem non amplius quam biennio expectetur: nisi aut parentum, aut cognationis, vel certe sponsorum ipsorum, si perfectae sint iam aetatis, honesta et conveniens adfuerit consensio voluntatis. Si autem in hoc foedere inita pacta vel definitiones pro elongatione nuptiarum communis voluntas immutare decreverit, aut si per necessitatem una persona defuerit, non amplius quam duorum annorum tempus prolongatio continebit. Et si rursus vel quotiens fieri non convenerit, biennii tantum in definitione spatium erit. Aliter quandoque aut arrarum aut scripturae celebrata confectio non valebit. Si quis autem constitutum definitionis tempus absque necessitate vel voluntatis consensione implere distulerit, suamque volunta-

tem a promissione coniugali removerit, et poenam quae in placito continetur adimpleat, et quod definitum est immutare non liceat. Mulierem autem, quam constiterit aut unum aut plures habuisse maritos, post eorundem virorum obitum, alii viro, ab adulescentiae eius annis, seu illi qui necdum uxorem habuit, sive ei quem unius vel plurimarum coniugium vita destituit, honeste ac legaliter nubere nullatenus inlicitum est.

V. FLS. CHDS. REX.

De quantitate rerum conscribendae dotis.

Cum de dotibus diversa saepe inter nubentes oriatur intentio, plurimorum sit utilitati consultum, si evidens huius rei institutio nihil ultra relinquat ambiguum. Decernimus igitur, ac legis huius perpetim servatura sanctione censemus: ut quicunque ex palatii nostri primatibus, vel senioribus gentis Gothorum, filiam alterius vel cuiuslibet relictam, seu sibi seu filio suo poposcerit in coniugio copulandam, seu quisquis ex praedictorum ordine uxorem sibi elegerit expetendam, non amplius unusquisque in puellae vel mulieris nomine dotis titulo conferat vel conscribat, quam quod decimam partem rerum suarum esse constiterit. Quod si contigerit, ut quicunque parentum pro filio suo, in nurus suae nomine, dotem conscribere debeat: eodem modo de eo, quod eidem filio post obitum parentum suorum in portione evenire poterat, decimam exinde partem per dotis titulum conferat, quod mulier vel puella nuptiis traditura obtineat. Atque insuper decem pueros, decemque puellas, et caballos XXX., seu in ornamentis quantum mille solidorum valere summam constiterit, sit illi conscribendi dandique concessa libertas *n*). Ita ut de his omnibus rebus in coniugio mulier assumpta, si non reliquerit filios, facere quod voluerit liberam se noverit habere licentiam: aut si intestata discesserit, ad maritum, aut ad propinquos mariti heredes, eadem donatio redeat. Nec erit ultra licitum puellae parentibus, seu etiam puellae vel mulieri, ab sponso vel ab sponsi parentibus plus quidquam petere, vel in suo nomine conscribendum optare, nisi quantum nunc legis huius institutio continet. Aut si forte, iuxta quod et legibus Romanis recolimus fuisse decretum, tantum puella vel mulier de suis rebus sponso dare elegerit, quantum sibi ipsa dari poposcerit. Quod si forsitan praeventus sponsus scripturae alicuius vel sacramenti vinculo nuptiarum tempore alligetur, amplius se sponsae daturum, quam quod hac lege constat esse permis-

---

n) Al. mss. *constiterit, dare debebit.*

sum, id postea ipse convellere, et in iuris sui potestatem reducere, libero potietur arbitrio. Si autem iuramenti reverentia pavidus, aut ut assolet negligentia deditus, quod amplius sponsae dederat, revocare aut evacuare noluerit vel nequiverit, non oportebit unius tepiditate multis ad futurum damna nutriri. Sed dum sponsi parentes vel propinqui tale factum agnoverint, universa quae, plus quam supra taxatum est, sponsae conlata sunt, suo iuri absque cuiusquam praeiudicio perenniter vindicabunt. Certe si iam vir uxorem habens, transacto scilicet anno, pro dilectione vel merito coniugalis obsequii, ei aliquid donare elegerit, licentiam incunctanter habebit. Nam non aliter infra anni circulum maritus in uxorem, seu mulier in maritum excepta dote, ut praedictum est, aliam donationem conscribere poterint, nisi gravati infirmitate periculum sibi mortis imminere perspexerint. De ceteris vero qui nubendi voluntatem habuerint, salubri etiam proposito providendum decernendumque curavimus: ut qui in rebus omnibus decem millium solidorum dominus esse dinoscitur, ad mille solidos, rerum universarum contropatione habita, in nominae sponsae suae dotem conscribat. Cui autem mille solidorum facultas est, de centum solidis tali adaeratione dotem facturus est: et sic ista constitutio dotalis tituli ab ultima usque ad summam omni controversia sopita perveniat. Data et confirmata haec lex pridie Idus Ianuarii, Anno feliciter tertio Regni nostri, in Dei nomine Toleto.

VI. ANTIQUA.

Ut dotem puellae pater exigat et conservet.

Dotem puellae traditam pater exigendi vel conservandi ipsi puellae habeat potestatem. Quod si pater aut mater defuerint, tunc fratres, vel proximi parentes, dotem quam susceperint, ipsi consorti suae ad integrum restituant.

VII. ANTIQUA.

Ut patre mortuo, utriusque sexus filiorum coniunctio in matris potestate consistat.

Patre mortuo, utriusque sexus filiorum coniunctio in matris potestate consistat. Matre vero mortua, aut si ad alias nuptias forte transierit, fratres eligant cui dignius puer vel puella iungatur. Quod si fratres eius aetatis non fuerint, ut eorum iudicio debeat germanus aut germana committi, tunc patruus de coniunctione eorum habeat potestatem. Certe si germanus iam adolescentiae habeat aetatem, et proximorum renuit sollicitudinem, sit illi potestas condignam sibi coniunctionis quaerere copulam. De puella vero, si ad petitionem ipsius, is qui natalibus eius videtur aequalis

accesserit petitor, tunc patruus sive fratres cum proximis parentibus conloquantur, si velint suscipere petitorem: ut aut communi voluntate iungantur, aut communi iudicio denegetur.

VIII. ANTIQUA.

Si fratres nuptias puellae differant, aut si puella impudice nuptias praesumat.

Si fratres nuptias puellae sub ea conditione suspendant, ut ad maritum illa confugiens iuxta legem portionem inter fratres suos de bonis parentum non possit accipere, et bis aut tertio removerint petitorem: puella quia fratrum calliditate perspecta maritum natalibus suis aequalem crediderit expetendum, tunc integram a fratribus, quae ei de parentum hereditate debetur, percipiat portionem. Quod si rursum nil fratres contra sororem meditentur adversum, et idcirco morentur, ut sorori provideant digniorem; et illa honestatis suae oblita, personae suae non cogitans statum, ad inferiorem forte maritum devenerit: portionem suam, sive divisam sive non divisam, quam de facultate parentum fuerat consequuta vel consequutura, amittat. In fratrum vero et sororum et aliorum parentum hereditatem ingrediendi ei concedimus potestatem.

IX. FLS. RCDS. REX.

Ne sine dote coniugium fiat, et ut de quibuscunque rebus dos conscripta fuerit, firmitatem obtineat.

Nuptiarum opus in hoc dinoscitur habere dignitatis nobile decus, si dotalium scripturarum hoc evidenter praecesserit munus. Nam ubi dos nec data est nec conscripta, quod testimonium esse poterit, in hoc coniugio dignitatem futuram? quando nec coniunctionem celebratam publica roborat dignitas, nec dotalium tabularum hanc comitatur honestas. Proinde cum quisquis aut pro se, aut pro filio, aut etiam proximo suo, coniunctionis copulam appetit: aut de rebus propriis, aut de Principum dono conlatis, aut de quibuscunque iustis profligationibus conquisitis, iuxta modum legis datae conscribendi dotem habeat potestatem. Quodcunque autem legitime in dote conscripserit, modis omnibus plenum robur habebit.

Tit. II. De nuptiis illicitis.

I. ANTIQUA.

Si post mortem mariti infra annum mulier nubat.

Si qua mulier, post mortem mariti sui, se alii infra annum coniunxerit, vel adulterium fecerit, medietatem rerum

suarum filii sui ex priori coniugio procreati recipiant: aut si filii desunt, alii propinquiores heredes defuncti viri per iudicis instantiam, ipsarum rerum consequantur medietatem. Quam id circo mulierem praecipue huic volumus subiacere dispendio: ne haec quae a marito gravida relinquitur, dum immoderato desiderio ad secundi coniugii vota festinat, vel adulterium perpetrat, spem partus sui priusquam nascatur extinguat. Illas tantumdem a legis huius sententia iubemus manere indempnes, quas principalis auctoritas, infra tempus ac lege constitutum, cuilibet in coniugio decrevit copulandas.

II. ANTIQUA.

Si mulier ingenua servo vel liberto proprio sese coniungat vel commisceat.

Si mulier ingenua servo suo vel proprio liberto se in adulterio commiscuerit, aut fortisan eum maritum habere voluerit, et ex hoc manifesta probatione convincitur, occidatur: ita ut adulter et adultera ante iudicem publice fustigentur, et ignibus concrementur. Cum autem per reatum tam turpis admissi, quicunque iudex, in quacunque regni nostri provincia constitutus, agnoverit dominam servo suo, sive patronam liberto fuisse coniunctam, eos separare non differat: ita ut bona eiusdem mulieris, aut si sunt de alio viro idonei filii evidenter obtineant, aut propinquis eius legali successione proficiant. Quod si usque ad tertium gradum defecerint heredes, tunc omnia fiscus usurpet: ex tali enim consortio filios procreatos constitui non oportet heredes. Illa ergo, seu virgo sive vidua fuerit, poenam excipiat superius comprehensam. Quod si ad altaria sancta confugerit, donetur a Rege, cui iussum fuerit, perenniter servitura.

III. ANTIQUA.

Si mulier ingenuo servo alieno, seu ingenuus ancillae alienae sese coniungat.

Si mulier ingenua servo alieno, sive Regis, se in matrimonio sociaverit, sive etiam per adulterium iungere praesumpserit, statim ubi primum hoc iudex agnoverit, eos ad separandum festinare non differat, ut poenam quam merentur excipiant: hoc est, singuli eorum centena flagella suscipiant. Et si post hanc contradictionem se coniunxerint, eos iudex comprehendi iubeat, et in sua praesentia exhiberi: ut unicuique eorum iteratim centena flagella imponere non desistat. Quod si tertia vice se separare noluerint, similiter centena flagella eis imponi iubemus, et ipsa mulier parentibus suis in potestate tradatur. Quod si postmodum eam parentes retrorsum di-

miserint, sit ancilla domino eius servi. Filii tamen et quandocunque et quanticunque, qui ex ea iniquitate fuerint procreati, conditionem patris sequantur, ut in servitio permaneant: facultatem vero mulieris propinqui sui legali successione conquirant. Quod si hi, qui de tali contubernio extiterint geniti, per triginta annos per testem legitimum se ingenuos mansisse docuerint, a servitutis catena soluti, ingenuitatis se gaudeant titulo decorati, si tamen parentes illorum infra illud tricennium, quo filii ipsorum se ingenuos esse probaverint, nihil de conditione servitutis dominis suis persolverint, unde ipsi filii eorum videantur obnoxii servituti. Ipsam autem legem praecipimus custodiri et de viris ingenuis, qui regias ancillas, vel etiam cuiuscunque habuerint copulatas conditionis, ut haec forma servetur.

IV. ANTIQUA.

Si mulier liberta servo alieno, vel libertus ancillae alienae se societ.

Si mulier liberta servo alieno sese coniunxerit, aut in matrimonio sociaverit, contestetur ei tertio dominus servi praesentibus tribus testibus, ut ab hac coniunctione discedat. Et post trinam commonitionem, si se separare noluerit, sit ancilla domino eius, cuius servo se coniunxit. Si vero non contestata fuerit, antequam filii nascantur, illa in libertate permaneat: agnatio autem servi domino deputetur, quia liberi esse non possunt, qui ex tali conditione nascuntur. Similis et de manumissis viris, qui secum ancillis alienis miscuerint, huius legis forma servetur. Nam si cum domini voluntate et permissione servo alieno manumissa se forte coniunxerit, et cum ipso Domino servi placitum fecerit, omnino placitum ipsius iubemus stare.

V. FLS. GLS. RCHDS. REX.

Si quicunque servo alieno ancillam suam, vel servo suo alienam coniungat ancillam.

Quicunque ancillam suam servo alieno sine conscientia domini sui uxorem dederit, et hoc certis probationibus inveniatur; dominus servi ancillam ipsam cum filiis sibi omnimodis vindicabit. Similiter et de illis ordinamus, qui servo suo ancillam alienam coniunxerint, ut conditionis haec forma servetur.

VI. ANTIQUA.

Si mulier absente viro suo alium sibi maritum assumat.

Nulla mulier absente viro suo, alteri viro se praesumat coniungere, usque dum de viro suo certis cognoscat indiciis, si vere mortuus fuerit, quod similiter et ille in-

quirat, qui eam sibi vult in coniugio copulare. Si vero hoc facere distulerint, et sic se inlicita praesumptione coniunxerint, et postmodum prior maritus reversus fuerit, ambo in eius potestate tradantur: ut quid de eis facere voluerit, seu vendendi, sive quid aliud faciendi, habeat potestatem.

VII. FLS. GLS. CHDS. REX.

Si domini servos suos esse mentientes ingenuos, mulieribus eos coniungant ingenuis.

Resistendum est pravorum ausibus, ne pravitatis amplius frena laxentur. Plerique enim studio cupiditatis illecti solent interdum mulieres ingenuas puellasque prave decipere, et simulantes ad tempus servos suos esse ingenuos, hortantur eas maritos illos accipere, quos postea natis prolibus in servitutem facile possint redigere. Ut ergo fraudis huius aditus extirpetur, praesenti iugiter mansura lege sancimus: ut deceptores rei istius manifeste detecti crimine notentur infamiae, et illi quos sub nomine ingenuitatis antedictis personis reperiuntur associasse, sic ingenui cum filiis suis perenniter maneant, sicut eos ipsorum domini ingenuos professi iam antea fuerant. Sed et res omnes a tempore nuptiarum acceptas seu promissas, mulier vel puella sibimet vindicabit, si per idoneam probationem convicerit, maritum de quo agitur sub ingenuitatis specie sibi sociatum fuisse. Certe si puella vel mulier, aut etiam ipsorum parentes, id quod praedictum est, ita factum approbare nequiverint, servos pariter et eorum filios una cum rebus omnibus indubitanter petitor obtinebit. Hic et de illis ancillis ordo servandus est, quae viris ingenuis tali noscuntur fraude esse coniunctae. Nam et de libertis, quos ita constiterit copulatos existere cum ancillis aut servis, huius servanda erit sanctio legis.

VIII. ANTIQUA.

Si absque voluntate parentum mulier ingenua marito sese coniungat ingenuo.

Si puella ingenua ad quemlibet ingenuum venerit ea conditione, ut eum sibi maritum acquirat, prius cum puellae parentibus conloquatur: et si obtinuerit, ut eam uxorem habere possit, precium dotis parentibus eius, ut iustum est, impleatur. Si vero hoc non potuerit obtinere, puella in parentum voluntate consistat. Quod si absque cognitione et consensu parentum eadem puella sponte fuerit viro coniuncta, et eam parentes in gratiam recipere noluerint, mulier cum fratribus suis in facultate parentum non succedat, pro eo quod sine voluntate parentum trans-

ierit pronior ad maritum. Nam de rebus suis si aliquid ei parentes donare voluerint, habeant potestatem. Ipsa quoque de donatis et profligatis rebus, faciendi quod vóluerit libertatem habeat.

TIT. III. De raptu virginum vel viduarum.

I. ANTIQUA.

Si ingenuus ingenuam rapiat mulierem, licet illa virginitatem perdat, iste tamen illi coniungi non valeat.

Si quis ingenuus rapuerit virginem vel viduam: si, antequam integritatem virginitatis aut castitatis amittat, puella vel vidua potuerit a raptu revocari, medietatem rerum suarum ille qui rapuit perdat, ei quam rapuerit consignandam. Si vero ad immunditiam, quam voluerit, raptor potuerit pervenire, in coniugio puellae vel viduae mulieris, quam rapuerit, per nullam compositionem iungatur; sed cum omnibus rebus suis tradatur ei cui violentus fuit, et ducentos insuper in conspectu omnium publice ictus accipiat flagellorum, et careat ingenuitatis suae statu, parentibus eiusdem cui violentus extiterit, aut ipsi virgini, vel viduae quam rapuerit, in perpetuum serviturus: ita ut ad eius, quam rapuerat, coniugium nullo unquam tempore redeat. Quod si factum fortasse constiterit, quidquid de raptoris rebus pro contumelia sua perceperat, una cum ipso raptore amittat, illis procul dubio parentibus profutura, quorum hoc negotium fuerit exequutum instantia. Quod si vir de alia uxore filios habens legitimos, raptum postea fecisse convincitur, ipse videlicet solus in eius quam rapuit serviturus potestate tradatur: res tamen raptoris filii eius legitimi obtinebunt.

II. ANTIQUA.

Si a potestate raptoris puellam parentes eripere potuerint.

Si parentes mulierem vel puellam raptam excusserint, ipse raptor parentibus eiusdem mulieris vel puellae in potestate tradatur, et ipsi mulieri penitus non liceat ad eundem virum se coniungere. Quod si facere praesumpserit, ambo morti tradantur. Si certe ad Episcopum vel ad altaria sancta confugerint, vita concessa omnimodis separentur, et parentibus raptae servituri tradantur.

III. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si consentiant raptori parentes de disponsata puella.

Si parentes raptori consenserint, pretium filiae suae, quod cum priore sponso definisse noscuntur, in quadruplum

eidem sponso cogantur exsolvere. Idem vero raptor legibus sponso inexcusabiliter maneat abdicatus.

IV. *Si fratres, vivo aut defuncto patre, consentiant raptori sororis.*

Si vivo patre fratres raptori consenserint, aut in raptu sororis conscii comprobantur, excepta morte, dampnum quod de raptoribus est constitutum excipiant. Si vero post obitum patris fratres sororem suam raptori tradiderint, vel raptori levandam consenserint, pro eo quod eam vel vili personae, vel contra voluntatem suam nuptui tradiderint, cuius etiam honorem debuerant exaltare, medietatem facultatis suae amittant, ipsi nihilominus sorori tradendam, et insuper in praesentia aliorum, a iudice quinquagena flagella suscipiant, ut hoc alii terrore commoti formident. Adiutores vero raptoris, qui cum ipso fuerint, disciplinam accipiant, sicut est in lege alia constitutum. Raptor autem inexcusabiliter superiori lege, et in rebus, et in status sui dignitate dampnetur.

V. ANTIQUA.

Si quiscunque rapiat alienam sponsam.

Si alienam sponsam quicunque rapuerit, de raptoris ipsius facultatibus medietatem puellae, aliam vero medietatem sponso iubemus addici. Quod si minimam aut nullam habeat facultatem, his quos supra memoravimus, cum omnibus quae habuerit tradatur ad integrum: ita ut venundato raptore de eius pretio aequales habeant portiones. Ipse autem raptor, si peractum scelus est, puniatur.

VI. ANTIQUA.

Si quispiam de raptoribus occidatur.

Si quispiam de raptoribus fuerit occisus, ille qui percussit ad homicidium non teneatur, quod pro defendenda castitate commissum est.

VII. ANTIQUA.

Infra quod tempus liceat accusare raptorem; et si parentibus vel puellae cum raptore de nuptiarum definitione conveniat.

Raptorem virginis vel viduae infra XXX. annos omnino liceat accusare. Quod si cum puellae parentibus, sive cum eadem puella vel vidua, de nuptiis fortasse convenerit, inter se agendi licentia negari non poterit. Transactis autem triginta annis omnis accusatio sopita manebit.

VIII. FLS. CHDS. REX.

Si servi mulierem ingenuam rapuerint.

Aequitatis opportunitas exigit legem ponere sequuturis, unde dubitationis occasio inter praesentes occurrit. Servi igitur si sciente domino vel iubente raptum facere praesumpserint, ad omnem legalem satisfactionem servorum dominus iudicis instantia compellendus est. Quod si extra voluntatem domini, servi talia perpetraverint; iudicis iidem sententia comprehensi, ac decalvationis foeditate mulctati, trecentis insuper singuli flagellorum ictibus verberentur. Ille tamen servus, qui ingenuae mulieri per rapinam copulari quaesivit, poenali sententiae subiacebit.

IX. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si servus mulierem libertati traditam rapuerit.

Si servus libertam rapuisse detegitur, quoniam iam non unius conditionis esse noscuntur, ideo, si idoneus servus est, qui talia commisisse detegitur, et idoneam libertam rapuisse invenitur, si voluerit dominus eius, C. solidos pro eo componat; si certe noluerit, eundem servum tradere non desistat: ita ut ipsi mulieri ultra non liceat eundem raptorem sibi in coniugio copulare. Quod si ad eius aliquando coniugium venerit, et filii exinde fuerint procreati, dominus ille, cuius servus rapti crimen admiserat, et servum et agnationem sibi vindicet servituram. Si autem rusticus, aut vilissimus servus esse noscatur, et similem libertam rapuisse cognoscitur: quantum ipsum servum valere constiterit, tantum pretium dominus servi praedictae mulieri persolvere procurabit. Ipse vero servus, centenis flagellorum ictibus verberatus, ac turpiter decalvatus, in potestate domini sui erit perpetim permansurus.

X. FLS. CHDS. REX.

Si servus ancillam alterius rapuerit.

Si servus ancillam iuris alieni rapuerit, ducentorum flagellorum verberibus caesus ac decalvatus; ab ancilla etiam, si dominus ancillae voluerit, absque dubio separetur.

XI. FLS. CHDS REX.

De sollicitatoribus filiarum et uxorum alienarum, vel etiam viduarum; ac de his, qui puellam aut viduam ingenuam, absque regio iussu, violenter dare marito praesumpserint.

Omne quod honestatem vitae commaculat, legalis necesse est ut censura coërceat. Idcirco sollicitatores adulterii uxorum vel filiarum alienarum, atque viduarum vel sponsarum, si per ingenuum vel ingenuam, seu per servum aut ancillam, atque etiam libertam aut libertum, mox manifes-

tis indiciis talium scelerum mandata deferentes patuerint, cum eis etiam a quibus missi fuerint, iudicis instantia comprehensi, in eius potestate tradantur, cuius uxorem vel filiam, vel sponsam sollicitasse reperiuntur: ut illi quoque de his quod voluerit sit iudicandi libertas, quem coniugalis ordo, vel parentalis propinquitas, huius ultorem criminis legaliter esse demonstrat. Ille quoque qui puellam ingenuam vel viduam absque regia iussione marito violenter praesumpserint tradere, quinque libras auri ei, cui vim fecerint, cogantur exsolvere: et huiusmodi coniugium, si mulier dissentire probatur, irritum nihilominus habeatur.

XII. FLS. GLS. RCDS. REX.

De ingenuis atque servis, quos in raptu interesse constiterit.

Qui in raptu interfuisse cognoscitur, si liber est, sex auri uncias reddat, et quinquaginta ictus flagellorum publice extensus accipiat. Nam si servus fuerit, et sine domini voluntate hoc fecerit, C. publice flagella suscipiat. Quod si servus in raptu interfuerit cum domini voluntate, dominus ita pro eo componat, sicut et de ingenuis est constitutum.

Tit. IV. De adulteriis.

I. ANTIQUA.

Si connivente, aut non connivente uxore cum alio viro adulterium fuit.

Si quis uxori alienae adulterium intulerit violenter, si ipse adulter filios habens legitimos talia perpetraverit, ipse solus absque rebus addicatur marito mulieris. Si autem filios legitimos non habuerit, quibus facultas sua deberi legitime possit, cum omnibus rebus suis in potestatem mariti mulieris deveniat, ut in eius potestate vindicta consistat. Quod si mulieris fuerit fortasse consensus, marito similis sit potestas de his faciendi quod placet.

II. ANTIQUA.

Si puella vel mulier disponsata adulterasse reperiatur.

Si inter sponsum et sponsae parentes, aut cum ipsa forsitan muliere, quae in suo consistit arbitrio, dato precio, et sicut consuetudo est, ante testes facto placito de futuro coniugio, aut cum parentibus eius, quibus lex potestatem tribuit, facta fuerit definitio, et postea puella vel mulier adulterium commisisse detegatur, aut fortasse alteri viro se dispondisse, xel in coniugio sociasse probatur, una cum adultero sive iniusto marito, vel sponso illicito, quem sibi contra priorem definitionem sociare praesumpsit, in potestate prioris tradantur sponsi, cum rebus suis omni-

bus servituri: si tamen filios de priori coniugio adulter ille vel transgressor, seu mulier ipsa non habuerit. Quod si filios legitimos habere probantur, tunc omnes res ad eosdem filios pertinebunt. Ipsi tamen, id est, tam mulier ipsa scelerata, quam etiam vir ille qui illam adulterasse, vel sponsasse, vel in coniugio sibi sociasse dinoscitur, in potestate illius, cui primum praedicta mulier pacta fuerat, servituri tradantur: ut de his quod voluerit faciendi habeat potestatem, et pretium ad illum sponsum qui dederat, revertatur.

III. ANTIQUA.

De adulterio uxoris.

Si cuiuslibet uxor adulterium fecerit, et deprehensa non fuerit, ante iudicem competentibus signis et iudiciis maritus accuset. Quod si mulieris adulterium manifeste patuerit, adulter et adultera secundum superioris legis ordinem ipsi tradantur: ut quod de eis facere voluerit, in eius proprio consistat arbitrio.

IV. ANTIQUA.

Si adulter cum adultera occidatur.

Si adulterum cum adultera maritus vel sponsus occiderit, pro homicida non teneatur.

V. ANTIQUA.

Si pater vel propinqui in domo adulteram occiderint filiam.

Si filiam in adulterio pater in domo sua occiderit, nullam poenam aut calumniam incurrat. Si certe eam reservare voluerit, faciendi de ipsa et adultero quod voluerit habeat potestatem. Similiter et fratres sive patrui, post obitum patris, faciendi habeant potestatem.

VI. FLS. GLS. RCDS. REX.

Quod servi praeventos adulteros occidere non iubentur.

Sicut parentibus in domo repertos adulteros necare conceditur, ita praeventi a servis perimi non iubentur: sed cum eos servi repererint, sub honesta custodia teneant, donec aut domino domus, aut iudici praesentandos exhibeant et detectos certis indiciis legalis poena percellat.

VII. ANTIQUA.

Si puella vel vidua ad domum alterius pro adulterio venerit, eamque vir ipse coniugem habere velit.

Si puella ingenua sive vidua ad domum alienam adulterii caussa venerit, et ipsam ille uxorem habere voluerit, et parentes, ut se habeant, acquiescant; ille pretium det parentibus, quantum parentes puellae velint, vel quantum

ei cum ipsa muliere convenire potuerit. Puella vero de parentum rebus nullam inter fratres suos, nisi parentes voluerint, habeat portionem.

VIII. ANTIQUA.

Si mulier ingenua sponte adulterio cuicunque se misceat viro.

Si ingenua mulier cuicunque viro se adulterio volens miscuisse detegitur: si eam ipse uxorem habere voluerit, habeat potestatem: si autem noluerit, suae imputet culpae quae se adulterio volens miscuisse cognoscitur.

IX. ANTIQUA.

Si mulier ingenua marito alterius sese iungat stupro.

Si qua mulier ingenua marito alicuius adulterio se sociaverit, et ex hoc manifestis indiciis et probatione convincitur, addicatur uxori, cuius marito se miscuit, ut in ipsius potestate vindicta consistat.

X. ANTIQUA.

Pro adulterio torquendos servos et ancillas in capite dominorum.

Pro caussa adulterii etiam in domini dominaeve capite servi vel ancillae torquendi sunt: ut veritas et certius possit inveniri, et indubitanter agnosci.

XI. ANTIQUA.

Si pro celando adulterii scelere mancipium libertati tradatur.

Si quis pro occultanda veritate mancipium manumittat, ne possit pro adulterii probatione torqueri, libertas data non valeat.

XII. FLS. CHDS. REX.

De adulterorum coniugum rebus.

Praeteritae quidem legis sanctione constitutum recolimus, adulteram mulierem pariter et adulterum marito eius tradi debere. Tamen quia de rebus eorum saepe iudices dubitare contingit, ideo specialiter decernere necessarium extitit: ut si uxoris adulterium proponente viro manifeste patuerit, et tam adultera quam adulter de priori coniugio legitimos filios non habuerint, omnis eorum hereditas marito mulieris adulterae cum personis pariter addicatur. Certe si filios legitimos de priori coniugio adulter habuerit, ipsis eius hereditas ex omnibus pertinebit, et huius tantum persona marito adulterae subiacebit. Uxor autem adultera, si de priori coniugio et de postremo legitimos filios habere dinoscitur, sequestrata filiis de priore coniugio po,rtione, et in eorum potestate relicta, sic suorum filiorum ex

eadem quae postmodum in adulterio convincitur coniuge creatorum, maritus eius portionem obtineat, ut post suum obitum eisdem filiis possidendam relinquat: ita tamen ut postquam uxor adultera in potestatem fuerit mariti redacta, nulla sit illi ulterius vel fornicandi cum illa, vel in coniugio illam sibi sociandi licentia. Nam si fecerit, ipse quidem de rebus eius nil habiturus est: omnis tamen mulieris facultas, aut filiis eius legitimis, aut, si filii defuerint, heredibus mulieris ex toto proficiat. Similis ratio et de sponsatis forma servetur.

XIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

De personis quibus adulterium accusare conceditur; et qualiter perquiri vel convinci iubetur.

Si perpetratum scelus legalis censura non reprimit, sceleratorum temeritas ab adsuetis vitiis nequaquam quiescit. Ideoque quia quorundam interdum uxores viros suos abominantes, seseque adulterio polluentes, ita potionibus quibusdam, vel maleficorum factionibus, eorundem virorum mentes alienant atque praecipitant, ut nec agnitum uxoris adulterium accusare publice vel defendere valeant, nec ab eiusdem adulterae coniugis consortio vel dilectione discedant: id in caussis talibus omnino servandum est, ut si eiusdem adulterae, vel decepti mariti aetate sunt legitimi filii, ipsis iuxta quod maritus adulterae requirere poterat, sit apud iudicem mulieris adulterium accusandi vel comprobandi licentia. Certe si aut filii desunt, aut non eiusdem aetatis vel solertiae, qui hoc expedire legitime possint, ne fortasse, dum dilatio ulciscendi adulterii intercedit, aut deceptum maritum fradulenter adultera perimat, aut facultas eius filiis suis vel propinquis ex hac occasione depereat, propinquis mariti adulterae sub hac discretione accusandi adulteram lex ista constituit: ut si accusationis huius fiduciam assumentes, adulterium mulieris eorum inquisitione coram iudice manifeste patuerit, tunc adulter sive etiam adultera, qui hoc scelus convicti fuerint commisisse, cum omnibus rebus suis illis incunctanter tradendi sunt servitur, qui hanc accusationem secundum institutionem legis visi fuerint iustissime prosequi, salvis tantum animabus, quas ad lamenta poenitentiae pietatis indulgentia reservamus, ea tamen quae in detruncatione vel flagello corporis in eis impertire voluerint, licentiam per huius legis sanctionem decernimus. Veruntamen, tam eiusdem adulterae filii ex ipso iam tempore, quo convicta fuerit tale facinus perpetrasse, quam etiam propinqui sui, post eius viri obitum, si filii defuerint, adulterae mulieris obtineant facultatem. Si autem filii post eius obitum super-

stites extiterint, et tamen aut non eiusdem aetatis, aut non talis experientiae, qui mulieris adulterium accusare vel convincere competenter intendant; tunc ille propinquus mariti, qui manifestum mulieris adulterium ultus fuerit, quintam partem facultatis adulterae pro labore suo percipiat: quatuor autem partes ad integrum praedictorum filii sibi vindicent ac defendant. Nam si aut propinquorum in hac parte tepiditas, aut filiorum negligentia, vel fortassis muneris acceptio, utrosque corrumpens, minime fuerit eadem actio a talibus personis quaesita, dum ad regiam cognitionem eadem caussa pervenerit, ipse procul dubio pro mercede sua consecuturus est, vel a quo debeat tale negotium prosequi, vel quantum persequutor de rebus sceleratae mulieris pro commodo sui laboris incunctanter consequi possit. Verum quia difficile fieri potest, ut per liberas personas mulieris adulterium indagetur, dum frequenter hoc vitium occulte perpetrari sit solitum: proinde quando ad convincendum adulterium accusatae mulieris ingenuitas omnino defuerit, praedictis personis quibus eius adulterium accusare praesenti lege permissum est, hoc etiam aperte licitum erit, ut per quaestionem familia utriusque domini accusatae mulieris adulterium coram iudice iustissime requiratur.

XIV. ANTIQUA.

Si ingenuus sive servus virginem aut viduam ingenuam violenter polluisse adulterio detegatur.

Si virginem quisque vel viduam ingenuam violenter adulterandam compresserit, vel stupri forsitan commixtione polluerit: si ingenuus est, C. flagellis caesus, illi continuo, cui violentus extitit, serviturus tradatur: servus vero comprehensus a iudice ignibus concremetur. Ingenuus tamen pro huiusmodi scelere traditus, nullo unquam tempore ad eius, quam compressit vel stupravit, pervenire coniugium admittatur. Quod si haec ipsa mulier, quae violentiam pertulit, postea eum sibi traditum servum acceperit, aut qualibet occasione eum sibi in coniugio copulare praesumpserit, tunc ipsa mulier, turpissimae factionis suae sentiens damna, cum omnibus rebus suis propriis heredibus servitura subiaceat.

XV. ANTIQUA.

Si ingenuus sive servus, sciente aut nesciente domino, alienam consentientem adulterasse convincitur ancillam.

Si extra domum domini sui se adulterio volens ancilla miscuisse convincitur, ancillam tantummodo iudicandi dominus habeat potestatem. Si vero ingenuus aut servus cum ancilla ex consensu in domo domini ancillae reperiantur talia commisisse; ingenuus quidem pro idonea ancilla abs-

que infamia centum verbera ferat, pro inferiori vero quinquaginta: servus autem centum quinquaginta flagella suscipiat.

XVI. ANTIQUA.

De adulterio ancillae si id cum adultero violenter fecisse probetur.

Si ancillam quicunque violenter compresserit alienam, eamque adulteraverit, et vel in domo domini sui fuerit comprehensus, vel in quocunque loco violentus extitisse convincitur, servus quidem ducentos ictus accipiat flagellorum: ingenuus vero quinquaginta, et insuper XX. solidos ancillae domino coactus exsolvat. Dominus tamen, si id servo faciendum iussisse probatur, superiori ingenuorum et dampno et flagello subiaceat.

XVII. FLS. GLS. CHDS. REX.

De meretricibus ingenuis vel ancillis, aut si earum scelus iudices perquirere vel corrigere noluerint.

Si aliqua puella ingenua sive mulier, in civitate publice fornicationem exercens, meretrix agnoscatur, et frequenter deprehensa in adulterio, nullo modo erubescens, iugiter multos viros per turpem suam consuetudinem adtrahere cognoscitur, huiusmodi a Comite civitatis comprehensa trecentenis flagellis publice verberetur, et discussa ante populum dimittatur: sub ea conditione, ut postmodum in turpibus vitiis nullatenus deprehendatur, nec unquam in civitatem ei veniendi aditus detur. Et si postmodum ad pristina facta rediisse cognoscitur, iteratim a Comite civitatis trecentena flagella suscipiat, et donetur a nobis alicui pauperi, ubi in gravi servitio permaneat, et nunquam in civitate ambulare permittatur. Et si forte contingat, ut cum conscientia patris sui vel matris adulterium admittat, ut quasi per turpem consuetudinem et conversationem victum sibi vel parentibus suis acquirere videatur, et ex hoc pater vel mater fuerint pro hac iniqua conscientia fortasse convicti, singuli eorum centena flagella suscipiant. Si vero ancilla cuiuscunque in civitate simili conversatione habitare dinoscitur, a iudice correpta trecentis flagellis publice verberetur, et decalvata domino reformetur, sub ea conditione, ut eam longius a civitate faciat conversari; aut certe tali loco transvendat, ubi penitus ad civitatem accessum non habeat. Quod si forsitan nec ad villam transmittere, nec vendere voluerit et haec iterum ad civitatem reversa fuerit; huiusmodi dominus in conventu publice quinquaginta flagella suscipiat. Ipsa vero ancilla donetur alicui pauperi, quem Rex, vel iudex, aut Comes eligere voluerint: ita ut postmodum ad eandem civitatem illi ve-

niendi aditus non praestetur. Quod si contigerit, ut cum domini voluntate adulterium commisisset, adquirens per fornicationem pecuniam domino suo, et ex hoc publice fuerit convictus, ipse dominus eundem numerum flagellorum, qui superius de eadem continetur ancilla, suscipiat. Similiter et de ipsis praecipimus custodiri, quae per vicos et villas in adulterii consuetudine fuerint deprehensae. Quod si iudex per negligentiam, aut fortasse beneficio retentus, talia vitia requirere, aut contestari, vel distringere noluerit, a Comite civitatis C. flagella suscipiat, et XXX. solidis reddat ei, cui a nobis fuerit ordinatum.

XVIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

De immunditia sacerdotum et ministrorum.

Quia quanto magis munditiam carnis sacra auctoritas imperat, tanto hanc appetere ipsius ministros eius clamor informat: ideo et nos ponere finem inlicitis ausibus rite compellimur, quoniam et ipsi divinis nutibus devotissime placere conamur. Igitur quemcunque etiam presbyterum, diaconum atque subdiaconum, Deo votae viduae, poenitenti, seu cuicunque virgini, vel mulierculae seculari, aut coniugio aut adulterio commixtum esse evidentissime patuerit, mox hoc Episcopus sive iudex, ut repererint, talem commixtionem, disrumpere non retardent. Redacto autem illo in sui Pontificis potestatem, sub poenitentiae lamenta iuxta sacros Canones deputetur. Quam districtionis severitatem, si Pontificum torpor implere neglexerit, idem Pontifex duas libras auri fisco persolvat, et commissum malum vindicare non differat. Quod si corrigere hoc nequiverit, aut concilium appellet, aut Regis hoc auditibus nunciet. Mulieres vero, quae illis fuerint praedictis immunditiis implicatae, centenis flagellis a iudicibus verberentur, et commiscendi se illis aditus omnino denegetur: servata ab Episcopis etiam super hoc scelere in utroque sexu patrum sententia, quae Canonum decretis agnoscitur ordinata. In ulciscendis autem talibus sceleribus non passim damus accusandi vel puniendi licentiam, nisi aut manifestis indiciis patuerit scelus, aut legitime fuerit idipsum malum accusatum atque convictum, quatenus nulla videamur intentione vel ordine patrum transgredi praecepta sanctorum, aut obviare sacris regulis antiquorum.

Tit. V. De incestis et apostatis atque masculorum concubitoribus.

I. FLS. GLS. RCDS. REX.

De coniugiis et adulteriis incestivis.

Nullus praesumat de genere patris vel matris, avi

quoque vel aviae, seu parentum, uxorem fratris etiam disponsatam aut viduam, vel propinquorum suorum relictam, sibi in matrimonio copulare, vel adulterio polluere: ita ut usque ad sextum generis gradum nulli liceat sanguinis propinquitatem libidinose foedare, vel in coniugio appetere; exceptis illis personis, quas per ordinationem atque consensum Principum, ante hanc legem constat adeptas fuisse coniugium: quae nequaquam per legis huius edictum teneri poterunt ad reatum. Similis et de mulieribus ordo servandus est. Qui vero contra hanc constitutionem praesumpserint facere, iudex eos non differat separare, ut a tam nefanda pollutione divisi, iuxta qualitatem sexus, in monasteriis delegentur illic iugiter permansuri. Quid vero de eorum facultatibus observari conveniat, subterius correctae legis sententia manifestatur.

II. FLS. GLS. RCHDS. REX.

Item de coniugiis et adulteriis incestivis, seu virginibus sacris ac viduis et poenitentibus, laicali veste vel coitu sordidatis.

Universis provinciis Domino ordinante ad regni nostri ditionem pertinentibus. Noxia praeteritorum operum pravitas fecit futuris temporibus legem ponere, et vitiosis facinoribus licentius inolitis termino iustitiae obviare. Audetur denique a multis, contra divinae legis monita, vel contra honestos vitae communis mores, devotas Deo virgines, et continentiam viduitatis cum benedictione sacerdotis iuxta morem Canonum profitentes, seu affinitate consanguinitatis coniunctas foeminas, aut violenter, aut per consensum sibi coniuges sumere, et Deo dicatam castitatem vel reverendam generis copulationem, inconcessae libidinis immunditia sordidare. Quae temeritas, dum vel a viris vel a foeminis eiusdem professionis admittitur, et castis abhorret moribus, et fidem veram impugnat. Zelamus enim pro veritate zelo Dei atque Ecclesiam sanctam catholicam his fidei nostrae commonemus decretis, ut deinceps, sicut et Canones ecclesiastici prohibent, nullus Deo devotam virginem, nullus sub religionis habitu consistentem, sive viduitatis continentiam profitentem, seu agentem poenitentiam, vel sui proximam generis, aut eam de cuius admixtione incestive notam possit subire infamiae, non licito connubio, aut vi, aut consensu accipiat coniugem. Quia nec verum poterit esse coniugium, quod a meliori proposito deducitur ad deterius; et sub falsi nominis copula, incestiva pollutio et fornicationis immunditia perpetratur. Hoc vero nefas si agere amodo provinciarum nostrarum cuiuslibet gentis homines sexus utriusque temp-

taverint, insistente sacerdote vel iudice, etiamsi nullus accuset, omnibus modis separati exilio perpetuo relegentur, nec aliqua in defensione sui, quousque vixerint, longitudine temporis excusentur. Eorum vero bona qui talia gesserint, et pro talibus culpis dampna legis huius exceperint, si eis de priori coniugio filii defuerint, ipsorum filiis absque infamiae omnino proficiant, quia licet sint scelerate concepti, sunt tamen unda sacri baptismatis expiati. Quod si filii fortasse defuerint, illi ad capiendam hereditatem succedant, quibus priscarum legum sanctio legitimam successionem indulget. Similis quoque de religiosis forma servabitur, quibus nubere Canonum sententia prohibetur: illis tantum foeminis ab hac sententia segregatis, quae violentiam coniunctionis indebitae sine praecedenti vel sequenti consensione pertulerint. Sacerdotes vero vel iudices si talia cognoscentes ulcisci fortasse distulerint, quinas auri libras fisco cogantur exsolvere. Quod si forte id redarguere voluerint, nec potuerint, regis hoc auditibus insinuare procurent: ut quod eorum non potuit vindicare sententia, principalis dampnet omnino censura.

III. FLS. GLS. CHDS. REX.

De viris ac mulieribus tonsuram et vestem religionis praevaricantibus.

Apostaticae calamitatis opprobrium ex hoc merito funditus extirpare compellimur, ex quo dominum nobis fore propitium confidimus. Si enim cum minima peccata corrigimus, pietatem eius fautricem nobis efficimus; quanto magis, si scelus in divinitate commissum severissime censurae falce rescindimus? Ideoque hac in perpetuum valitura lege sancimus: ut quicunque religionis habitum per honorabile tonsurae signum, aut tempore poenitentiae susceperint, aut non fraudulenta, sed pia parentum oblatione meruerint, aut propriae voluntatis devotione tenuerint, et ad laicalem conversationem postmodum apostatizando redierint, iuxta sententiam canonicam ad eundem religionis ordinem quolibet prosequente reducantur inviti, atque infamiae nota respersi, et in monasteriis perenniter religati, districtiori macerentur poenitentia corrigendi. Illis tantum supplicio severitatis huius indulto, quod aut alienae fraudis coëgit impulsio, aut ad ordinis omissi regressum voluntatis propriae reduxerit votum: si tamen nec vir post haec uxorem duxerit, nec mulier maritum alterum acceperit. Illos etiam ab hac sententia immunes efficimus, qui sic invalescente langore ad poenitentiae vel tonsurae pervenerint ordinem, ut id se nec accepisse tunc noverint, nec petisse meminerint. Praevaricantium vero bona, eorum

filiis aut propinquis hac discretione pertineant: ut vir habens uxorem, si filios etiam ex eadem habuerit et donatum aliquid ab ipsa perceperit: si superstes uxor est, ita possideat, ut post suum obitum communibus filiis possidendum relinquat. Certe si aut ipsa discesserit, aut communes filii desunt, proprietatem praevaricatoris vivi propinqui eius heredes incunctanter obtineant. Nam quod ab uxore quolibet tempore donatum fortasse perceperat, propinquis uxoris heredibus absque dubitatione proficiat. Haec etiam de foeminis omnino servabitur forma: ut poenitens virgo vel vidua, si veste religiosa deposita, secularia denuo sumpserint indumenta, aut inierint fortasse coniugia, similis eas et in amissione rerum, iuxta superiorem de viris taxatum ordinem, censura redarguat, et districtionis poena percellat: ita videlicet, ut proprietatem foeminae eius filii aut heredes habeant. Donationem autem a viro perceptam propinqui mariti, a quo conscripta donatio dinoscitur, deberi sibi cognoscant. Et quoniam apostatizandi praecipitatio fraude potius mulierum saepissime perpetratur, id etiam oportuit praesenti lege censendum: ut quicquid a viro seu ante nuptias, sive post nuptias in nomine sponsae vel uxoris titulo fuerit dotali conscriptum, non mulieris heredes, sed heredes eius qui dotem conscripsit, sibimet per omnia noverint vindicandum. Personis vero talibus accusandi, vel testificandi, atque aliena negotia prosequendi licentiam penitus abnegamus. Quia non poterunt in negotiis secularibus fideles existere, qui devotionem sanctam ausu comprobantur sacrilego temerasse.

IV. IN NOMINE DOMINI FLS. GLS. EGIGA REX.

De speciali viduarum fraudulentia compescenda.

Solet quarundam infelicium viduarum astutia fraudem devotioni admiscere, et permixta vestium simultate, transgressionis sibi, cum voluerint, aditum reservare. Agunt enim tempore luctus sui, ut religiosa veste forte se induant, et postea transgressionis meditantes insaniam, replicatos abintus clavos suis tunicis insuant, quos induisse sub tali fraudum argumentatione contendant. Sicque per hoc intuentium fallunt oculos: quia aliud in eis publice videre non possunt, quam quod foris patula omnibus cognitione monstratur. Quapropter ut omnis de caetero simultatis amputetur occasio, id tenendum praesenti sanctione legis decernimus, ut abinceps quaecunque vidua isto se fraudum argumento excusare voluerit, ut abintus aliud replicet aliudque ostendat in superficie tunicae, hoc illi religionis deputetur in signo, quod ex transgressionis delictis admissa vel adnisa est argumento: quia non quod

illa ad transgressionem sibi usurpat, sed quod intuentium fides clamat, haec certa, haec vera religionis approbanda sunt signa. Iam vero vidua quae deinceps tali se voluerit obiectione defendere, vel excusatione celare, non solum quasi praecise vocis huius sustinebit iacturam, sed transgressionis omnimodae nexibus illigata, constituta Canonum et legum non effugiet dampna.

V. FLS. GLS CHDS. REX.

De masculorum stupris.

Non relinquendum est scelus inultum, quod detestandum semper et execrabile morum pravitate censetur. Masculorum ergo concubitores, vel ii qui talia consentientes pertulerint, ista sunt legis huius sententia feriendi: ut ubi scilicet mox tale nefas admissum iudex evidenter investigaverit, utrosque continuo castrare procuret: et tradens eos Pontifici territorii ipsius, ubi id perpetrari contigerit, sequestratim arduae mancipentur detrusioni, vel inviti saltem luituri commissa, qui voluntarie perpetrasse noscuntur inlicita. Hoc interim horrendum dedecus, si inferens quisque vel patiens non voluntarius sed invitus explere dinoscitur: tunc a reatu poterit immunis haberi, si nefandi huius sceleris ipse detector extiterit. Ille proculdubio tenendus est ad poenam, quem in hanc sponte devolutum constat insaniam. Habentes autem uxores, qui de consensu talia gesserint, facultatem eorum filii aut heredes legitimi poterunt obtinere. Nam coniugi, sua tantum dote percepta, suarumque rerum integritate retenta, nubendi cui voluerit, indubitata manebit et absoluta licentia.

VI. FLS. RCDS. REX.

De violantibus paternum ac fraternum thorum.

Superiori quidem lege de propinquorum incestu quid debeat observari, decretum est: tamen quia non minoris esse constat sceleris, paternum thorum sive fraternum commaculari, constituentes adiicimus, ut concubinam patris vel fratris, aut eam quam scierit patrem suum aut fratrem vel semel adulterasse, seu sit libera sive ancilla, nullus unquam propinquorum adulterare praesumat: neque pater adulteratam a filio stupri foeditate aliquatenus polluat. Quod si talia quisque sciens facere fortasse praesumpserit, facultatem eius, si filios legitimos non habuerit, heredes quos successio expectat, obtineant: ipse vero sub poenitentia relegatus, perennis exilii dampnationem excipiat.

VII. *De Sodomitis, qua debeant ultionis sententia percuti.*

Orthodoxae fidei ratione compellimur, legalem cen-

sarum inhonestis exhibere moribus, et continentiae freno restringere carnis lapsibus implicatos. Nam tunc potius genti ac patriae nostrae clementi pietate consulimus, cum et pravorum funditus scelera extirpare curamus, et in male actis vitiorum terminum ponimus. Illud sane facinus detestandae libidinis abrogare contendimus, quibus masculi masculos inlicita stupri actione, immundis sordibus maculare non metuunt, tantique se flagitii coinquinationibus polluunt, quanto ea et divinis adversa cultibus, et contraria castitati conspicimus. At vero licet huiusmodi lapsus et sacrae scripturae auctoritas, et mundanae sanctionis prohibeat omnino censura, novellae tamen legis necesse est abrogari sententia, ne dum emendatio opportuna differtur, peioribus crescere vitiis dinoscatur. Et ideo huius legis edicto decernimus, ut quicunque amodo vel deinceps, seu de religiosis, sive ex laicis cuiuslibet aetatis aut generis homo praescripto fuerit scelere quibuscunque indiciis manifeste detectus, mox iubente Principe vel quolibet iudice insistente, non solum castrationem virium perferat, sed insuper illam in se iacturam accipiat ultionis, quam pro his caussis nuper, in anno videlicet tertio regni nostri, sacerdotalis decreti promulgata sententia evidenti descriptione deprompsit.

Tit. VI. De divortiis nuptiarum et discidio sponsorum.

I. Antiqua.

Si mulier viri sui iuste vel iniuste divortium patiatur.

Mulierem ingenuam a viro suo repudiatam, nullus sibi in coniugio sociare praesumat. Quod si facere quicunque praesumpserit, mox ut Comes civitatis, vel vicarius, aut territorii iudex, tale nefas commissum agnoverit: si nobiles fuerint fortasse personae quos iudex distringere aut separare non possit, nostris id auditibus confestim publicare non differat: ut severitatem legis, quam merentur, excipiant. Nam si minoris loci personae sunt, iudex eos continuo separare nequaquam moretur. Ita ut tam mulier, quae se adulterio extra voluntatem mariti prioris in coniugium copulavit, quam etiam ille, qui eam sibi assumere uxorem praesumpsit, in potestate tradantur anterioris mariti; ut quid de eis facere voluerit, sui sit incunctanter arbitrii: si tamen caussam inter priorem maritum et uxorem adhuc inauditam manere constiterit, aut si idem maritus alteri se mulieri in matrimonio non coniunxerit. Certe si maritus uxorem iniuste reliquerit, et donationem dotis amittat, quam ei contulerat, eidem

mulieri procul dubio profuturam, et de rebus eiusdem mulieris nihil se habiturum esse cognoscat. Sed quidquid etiam de facultate ipsius mulieris vel alienasse vel fraudasse dinoscitur, ad integrum distringente iudice mulieri restituat. Quod si mulier sub metu viri sui consistens, quocunque argumento persuasa sive decepta, aliquam de suis rebus, in nomine illius viri qui eam relinquit, scripturam conscripserit, huiusmodi scriptura nullam omnino firmitatem habebit: sed universa, quae per eandem scripturam mulier dederat, iuri suo perenniter vindicabit.

II. NOV. EMD. FLS. CHDS. REX.

Ne inter coniuges divortium fiat.

Si alienam coniugem violare, res sine crimine non est; quanto magis illam contemnere, quam sponte sua unusquisque possidendam sortitus est. Quia ergo plerosque tam praecipites habet vel rerum ambitio, vel effrenata libido, u quadam fraude, coniugibus suis spretis, alias videantur uxores appetere, constitutionis huius est perenniter forma servanda: ut nullus virorum, excepta manifesta fornicationis caussa, uxorem suam aliquando relinquat, et neque per testem, neque per scripturam, sive sub quocunque argumento, facere divortium inter se et suam coniugem audeat. Sed si adulteram maritus dixerit fortasse redarguendam, iuxta legem aliam, eius publice scelere comprobato, a iudice sibi faciendi de ea quod voluerit, sit illi potestas. Certe si conversionis ad dominum voluntas extiterit, communem assensum viri scilicet et mulieris sacerdos evidenter agnoscat: ut nulla postmodum cuilibet eorum ad coniugalem aliam copulam revertendi excusatio intercedat. Quod si aliter quisque uxorem suam spernens, quamcunque calliditatem scripturarum ab ea sibi suisque voluptatibus profuturam exegerit, non solum tale vinculum quandoque repertum fuerit, nihil omnino firmitatis habebit: sed eadem mulier, tam facultatem suam, quam dotem ab ipso viro acceptam, sibi in omnibus vindicabit: et si quid aliud facultatis eiusdem pessimi viri fuerit, cunctis eorum filiis ad integrum pertinebit. Quod si aut communes filii, aut eiusdem viri ex coniugio praecedenti non fuerint, universam viri facultatem mulier, quae per nequitiam illius a coniugio resoluta est, incunctanter poterit obtinere. Et hanc causationem vel accusationem, si mulierem constiterit fortasse defunctam, eius filii in cuiuscunque voluerint proponendi iudicio licentiam habituri sunt: ut reperto tali crimine vir utique huius sceleris, istius legis mulctetur sententia; et omnibus filiis, seu ex eodem pari coniugio, sive ex praecedenti ipsius viri, ut diximus, procreatis, aequaliter facultas eius obtinenda

patescat. Certe si nec communes filii, nec ex priori ipsius viri coniugio geniti, superstites extiterint: et ea forsitan mulier, quae relicta est, ex priori digno coniugio filios videatur habere, ipsis procul dubio licitum erit maternam vocem asserere: ut eorum instantia cum fuerit, iuxta praesentem legem, scelerati persona damnata, facultatem eius indubitanter obtineant. Iam vero, si praedictarum personarum, vel viri vel mulieris, secundum praefatum ordinem, filii deesse noscuntur: contemptae mulieris hereditatem tunc recte propinquis eius capiendi licitum erit, si despectum propinquae vindicaturi spernentis viri praesumptionem legaliter condemnandam institerint. Maritus autem, qui vel divortii vel securitatis a coniuge scripturam quamlibet exegerit, seu fortasse non exigens, contempta tamen uxore, aliam sibi uxorem assumpserit, ducentis publice verberibus flagellatus, ac turpiter decalvatione foedatus aut perpetuo condemnetur exilio, aut si donare illum cuicunque principis potestas elegerit, in suo consistat arbitrio. Sed et mulier, quae sciens, aut occasione qualibet agnoscens, virum habere superstitem uxorem, eius vanitati consenserit, ut ipsi se in coniugio copulet, illi protinus mulieri tradenda est, quae contempta ab eodem marito, quem illa sortita esse dinoscitur: ita ut vita tantum concessa, faciendi de ea quod elegerit, sit illi libertas. Certe si post mulieris obitum, filiorum eius assertione tale nefas fuerit comprobatum; aut si filii desunt, a propinquis heredibus extiterit huius rei negotium prosequutum: ipsis similiter praevaricatrix mulier tradatur in potestatem, ut eodem iudicio, quo mulier contempta debuerat, de persona eius, absque mortis interitu sententiam ferant. Sane, quia per mulieres etiam huius rei interdum fieri solet scandalum, ut favore Regum vel iudicum, viros proprios spernere videantur: ideoque, si quaecunque mulier, sivi Principis ope, aut quocunque ingenio, seu cuiuslibet auxilio, intenderit inter se et virum suum divortium fieri, vel ad alterius viri coniugium transire consenserit, in eiusdem legitimi viri sui cum omnibus rebus suis potestatem redacta, eadem quae superius maritum poena constringit, vel quae de rebus eorum est sententia constituta, sceleratae mulieris damnetur temeritas. Similis quoque et de viris forma servabitur, qui uxorem alterius vel sponsam sibi in coniugium sociare praesumpserint. Ea tantum conditione retenta, ut si mulieris maritus, masculorum concubitor approbatur, aut si eandem suam uxorem, ea nolente, adulterandam cuicunque viro dedisse vel permisisse convincitur, quia tale nefas fieri nequaquam inter Christianos oportet, nubendi mulieri alteri viro, si voluntas eius extiterit, nullatenus inlicitum erit. Nam si in coniugio positis,

uxore videlicet et marito, maritum forte constiterit iuste cuilibet servum addictum; si noluerit mulier manere vel habere illum in coniugali secum consortio, tamdiu se noverit castae vitae freno manere constrictam, nec nubendi alteri viro concedi sibi licentiam, donec eius maritus de quo dictum est, debitum extremae vitae mortem exsolvat.

III. FLS. RCDS. REX.

Ne inter Sponsos discidium fiat.

Aequali placet transgressum damnatione mulctari, quod illaesum aequali praestabat dignitate manere. Igitur iuxta praesentem superiorem legem, de viris et mulieribus sponsatis, tam in personis quam in rebus forma servanda est: qui post arrarum traditionem, aut factam secundum leges definitionis sponsionem, coniugale foedus contemnentes, aliis se personis in coniugium copulaverint, seu sine pari consensu, aut aegritudinis fortasse manifesto periculo, ad religionis propositum, calliditate magis quam devotione conversationis, aspirare praesumpserint, superiorem legem praecipimus permanere.

LIB. IV. DE ORIGINE NATURALI.

I. ANTIQUA.

De primi gradus natura.

Primo gradu continentur superiori linea, pater, mater: inferiori, filius, filia: quibus nullae aliae personae iunguntur.

II. *De secundi gradus affinitate.*

Secundo gradu continentur superiori linea, avus, avia: inferiori, nepos, neptis: transversa, frater et soror. Quae personae duplicantur. Avus enim et avia, tam ex patre quam ex matre: nepos, neptis, tam ex filio, quam ex filia: frater et soror, tam ex patre quam ex matre accipiuntur. Quae personae sequentibus quoque gradibus similiter per substantiam earum, quae in quoquo gradu consistunt, ipso ordine duplicantur. Et istae personae in secundo gradu ideo duplices appellantur, quia duo avi, et paternus et maternus: item duo genera nepotum sunt, sive ex filio sive ex filia procreati. Frater et soror ex transverso veniunt, id est, frater patris, aut frater matris, qui aut patruus, aut avunculus nominantur. Qui et ipsi hoc ordine duplicantur.

III. *De tertii gradus parentela.*

Tertio gradu veniunt supra, proavus, proavia; infra, pronepos, proneptis: ex obliquo, fratris sororisque filius,

filia: patruus et amita, id est, patris frater et soror: avunculus et matertera, id est, matris frater et soror.

IV. *De quarti gradus consanguinitate.*

Quarto gradu veniunt supra, abavus, abavia: infra, abnepos, abneptis: ex obliquo, fratris et sororis nepos, neptis: frater patruelis, soror patruelis, id est, patrui filius filiave: consobrinus et consobrina, id est, avunculi et materterae filius, filia: amitinus, amitina, id est, amitae filius, filia. Itemque consobrini, qui ex duabus sororibus nascuntur. Quibus adcrescit patruus magnus et amita magna, id est, avi paterni frater et soror: avunculus magnus et matertera magna, id est, aviae paternae et maternae frater et soror. Hoc plus exponi opus non est, quam lectio ista declarat.

V. *De quinti gradus origine.*

Quinto gradu veniunt, supra quidem, atavus, atavia: infra, adnepos, adneptis: ex obliquo, fratris et sororis pronepos, proneptis: fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinae, consobrini, consobrinae filius, filia: proprius sobrinus, sobrina, id est, patrui magni, amitae magnae, avunculi magni, materterae magnae filius, filia. His adcrescunt, propatruus, proamita: hi sunt proavi paterni frater et soror: proavunculus, promatertera: hi sunt proaviae paternae maternaeque frater et soror, proavique materni. Haec species nec aliis gradibus, quam scripta est, nec aliis vocabulis declarari potest.

VI. *De sexti gradus extremitate.*

Sexto gradu veniunt supra, tritavus, tritavia: infra, trinepos, trineptis: ex obliquo, fratris et sororis abnepos, abneptis: fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinae, consobrini, consobrinae, patrui magni, amitae magnae, avunculi magni, materterae magnae nepos, neptis: proprii sobrini filius, filiave, qui consobrini appellantur. Quibus ex latere adcrescunt, propatrui, proamitae, proavunculi, promarterterae filius, filia: abpatruus, abamita: hi sunt abavi paterni frater et soror: abavunculus, abmatertera, hi sunt abavi paternae maternaeque frater et soror, abavique materni. Haec quoque explanari amplius non possunt, quam auctor ipse disseruit.

VII. *De personis septimi generis, quae legibus non continentur.*

Septimo gradu qui sunt cognati, recta linea supra infraque, propriis nominibus non appellantur, sed ex transversa linea continentur, fratris sororisque adnepos adneptis, consobrini, consobrinae filii, filiae. Successionis autem idcirco gradus septem constituti sunt: quia ulterius per re-

rum naturam, nec nomina inveniri, nec vita succedentibus propagari potest.

Tit. II. De Successionibus.

I. antiqua.

Ut sorores cum fratribus aequaliter in parentum hereditate succedant.

Si pater vel mater intestati discesserint, tunc sorores cum fratribus in omni parentum facultate, absque alio obiectu, aequali divisione succedant.

II. antiqua.

Quod in hereditatis successione filii primi sunt.

In hereditate illius qui moritur, si intestatus discesserit, filii primi sunt. Si filii desunt, nepotibus debetur hereditas. Si nec nepotes fuerint, pronepotes ad hereditatem vocentur. Si vero qui moritur, nec filios nec nepotes, seu patrem vel matrem relinquit, tunc avus aut avia hereditatem sibimet vindicabit.

II. nov. emd.

Si de superiori vel inferiori genere directi ordinis personae defuerint, tunc e latere venientes facultatis capiant portionem.

Quando supradictae personae desunt, quae aut de superiori aut inferiori genere discreto ordine veniunt, tunc illae personae quae sunt a latere constitutae requirantur, ut hereditatem accipiant defuncti, qui intestatus discesserit. Nam illae personae quae sunt a longioribus constitutae, nihil se existiment illis prioribus posse repetere.

IV. antiqua.

Qui succedere possunt in eorum facultatibus, qui nec scriptis nec testibus suam alligant voluntatem.

De successionibus eorum qui sic moriuntur, ut nec donationem, nec ullum faciant testamentum, nec praesentibus testibus suam ordinent voluntatem; qui gradu illis proximi fuerint, eorum obtinebunt hereditatem.

V. fls. chds. rex.

De successione fratrum et sororum; sive illorum, qui de diversis parentibus generantur

Qui fratres tantummodo et sorores relinquit, in eius hereditate fratres et sorores aequaliter succedant: si tamen unius patris et matris filii esse videantur. Nam si de alio patre vel de alia matre, alii esse noscuntur, unusquisque

fratris sui aut sororis, qui ex uno patre aut ex una matre sunt geniti, sequantur hereditatem. Filii tamen qui ex diversis patribus, et una matre sunt geniti, ad accipiendam maternam facultatem aequali successione deveniant. Similiter quoque hi, qui de diversis matribus et uno patre oriuntur, divisionis ordinem teneant.

VI. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si is qui moritur avos relinquat aut avias.

Quotiens qui moritur, si avum paternum et maternum relinquat, tam ad avum paternum, quam ad avum maternum, hereditas mortui universa pertineat. Si autem qui moritur, avum paternum et aviam maternam reliquerit, aequales capiant portiones. Ita quoque erit, si avum maternum et paternam aviam, qui moritur, relinquere videatur. Et haec quidem aequitas portionis de illis rebus erit, quas mortuus conquisisse cognoscitur. De illis vero rebus, quas ab avis vel parentibus habuit, ad avos directa linea revocabunt.

VII. *Si is qui moritur sorores relinquat patris aut matris.*

Qui moritur, si tantummodo patruum et amitam, hoc est, patris fratrem aut sororem, sive avunculum et materteram, hoc est, matris fratrem vel sororem relinquit, et intestatum eum obiisse contigerit, aequali iure succedant in hereditatem defuncti, qui intestatus discesserit.

VIII. ANTIQUA.

Si is qui moritur, filios fratris vel sororis relinquere videatur.

Qui moritur, si fratres aut sorores non reliquerit, et filios fratrum et sororum reliquerit: si ex uno fratre sit unus filius, et ex alio fratre vel sorore forsitan plures, omnem hereditatem defuncti capiant, et aequaliter per capita dividant portiones.

IX. FLS. CHDS. REX.

Quod in omni hereditate foemina accipi debeat.

Foeminae ad hereditatem patris vel matris, avorum vel aviarum, tam paternorum quam maternarum, ad hereditatem fratrum vel sororum, sive ad has hereditates, quae a patruo vel a filio patrui, fratris etiam filio vel sororis relinquuntur, aequaliter cum fratribus veniant. Nam iustum omnino est, ut quos propinquitas naturae consociat, hereditariae successionis ordo non dividat.

X. ANTIQUA.

Item ut in omni hereditate foemina accipi debeat; et quod qui in gradu alterum praecedit, ille successionem vicinior capiat.

Has hereditates, quae a materno genere venientibus, sive avunculis, sive consobrinis, seu materteris relinquuntur, etiam foeminae cum illis, qui in uno propinquitatis gradu aequales sunt, aequaliter partiantur. Nam omnem hereditatem, qui gradu alterum praecedit obtineat.

XI. ANTIQUA.

De successione mariti et uxoris.

Maritus et uxor tunc sibi hereditario iure succedant, quando nulla affinitas usque ad septimum gradum de propinquis eorum vel parentibus inveniri poterit *o*).

XII. ANTIQUA.

De hereditate clericorum et monachorum.

Clerici vel monachi, sive sanctimoniales, qui usque ad legitimum gradum non reliquerint heredes, et sic moriuntur, ut nihil de facultatibus suis ordinent, ecclesia sibi, cui deservierint, eorum substantiam vindicabit.

XIII. ANTIQUA.

Ut post mortem matris, filii in patris potestate consistant; et quid de rebus filiorum agere conveniat patrem.

Patre mortuo, filii in matris potestate consistant *p*). Quod si marito superstite uxor forsitan moriatur, filii qui sunt de eodem coniugio procreati in patris potestate consistunt, et res eorum, si novercam non superduxerit, ea conditione possideat, ut nihil exinde aut vendere, aut evertere, aut quocunque pacto alienare praesumat: sed omnia filiis suis integra et intemerata conservet. Fructus tamen omnes cum filiis suis pro suo iure percipiat, et una cum ipsis filiis suis, communibus consumat expensis. Quod si pater novercam superduxerit, quia valde indignum est, ut filii eius, patris potestate vel gubernatione relicta in alterius tuitionem deveniant, filios suos pater ille qui novercam induxerit, non relinquat; sed filios et res eorum,

---

o) Un Cod. add: *Si quis vir uxorem duxerit, et post connubium aliquid ex rebus adquisierit, in extremis ex ambobus unus obierit, qualiter ex rebus medietas licitum habere habeat, reliqua vero medietas vivens vindicatur. Quod si liberos habuerint in eius memoria medietatem possideant, ut iam qui prius obiit, praecipimus ex canonica sententia quintam partem ex rebus Deo offerant, reliquas vero liberi habeant.* *p*) Al. mss. *Matre mortua, filii in patris potestate consistant.*

iuxta superiorem modum tuitionis ordine regat. Ita tamen ut inventarium de rebus filiorum suorum, manu sua conscriptum coram iudice, vel heredibus defunctae mulieris, strenue faciat, et tali se placiti cautione in heredum illorum nomine constringat, quibus tutela ipsa pertinere, si pater defuisset, legitime poterat: ut nihil de rebus filiorum suorum evertat, sed filiorum suorum vitam sollicito voto vel actu servare intendat, et res eorum absque aliqua perditionis diminutione tuendas, accipiat, si tamen voluerit. Quod si pater ipse qui novercam duxerit, tuitionem suscipere filiorum noluerit: tunc a iudice propinquior ex matre tutor eligendus est, qui tuitionem pupillorum accipiat. Cum vero filius duxerit uxorem, aut filia maritum acceperit, statim a patre de rebus maternis suam accipiat portionem: ita ut usufructuario iure, patri tertia pars praedictae portionis relinquatur. Pater autem tam filio quam filiae, cum XX. annos aetatis impleverint, mediam ex eadem, quam unumquemque contigerit, de rebus maternis restituat portionem, etiamsi nullis nuptiis fuerint copulati. Medietatem vero, dum advixerit, pater sibi vindicet, filiis post obitum relinquendam. Qui autem tam novercam superduxerit, omnes facultates maternas filiis mox reformet; ne, dum filii cum rebus ad domum transeunt alienam, novercae suae vexentur iniuriis. Eadem quoque et de nepotibus forma servetur. Quod si pater de his rebus aliquid everterit, aut super tempus, quod constitutum est, res filiorum tenere praesumpserit, omnia de rebus eius, filiis illis, de cuius matre res esse videbuntur, et reddenda sunt omnimodis et sarcienda.

XIV. ANTIQUA.

Si mater in viduitate permanserit, aequalem inter filios capiat portionem; et quid de rebus filiorum agere conveniat matrem.

Mater si in viduitate permanserit, aequalem inter filios suos, id est, qualem unusquisque ex filiis suis usufructuario iure de facultate mariti habeat portionem, quam usque ad tempus vitae suae usufructuario iure posideat. Ceterum nec donare nec vendere, nec uni ex filiis conferre praesumat. Quod si eam portionem filii matrem evertere, seu per negligentiam, sive per odium, forte perspexerint; ad Comitem civitatis, vel ad iudicem referre non differant; ut matrem suam contestatione commoneant, ne res quas usufructuarias accepit, evertat. Nam usufructum quem ipsa fuerat perceptura, dare cui voluerit filio vel filiae non vetetur. Sed et quod de ipso usu sibi debito iuste conquirere potuerit, faciat quodcunque illi omnimodis iustissime placuerit. Verum si ex ea usufructuaria portione aliquid

probatur eversum, filiis post mortem matris de eius facultatibus sarciatur. Post obitum vero matris, portio, quam mater acceperat, ad filios aequaliter revertatur; quia non possunt de paterna hereditate fraudari. Quod si mater ad alias nuptias forte transierit, ex ea die usufructuariam portionem, quam de bonis mariti fuerat consecuta, filii inter reliquas res paternas, qui ex eo nati sunt coniugio, vindicabunt.

XV. ANTIQUA.

Ne uxor sibi vindicet quod maritum cum servis eius adquisisse constiterit.

Maritus si cum servis uxoris suae aliquid adquisieritl vel in expeditione aliquid lucri fuerit consecutus, nihi, exinde uxor a viro praesumat repetere, nec ipso vivente, nec post eius obitum: sed vir qui uxorem suam secundum sacram scripturam habet in potestate, similiter et in servis eius potestatem habebit, et omnia quae cum servis uxoris suae vel suis in expeditione acquisivit, in sua potestate permaneant. Pro eadem scilicet ratione: quia si ipsi servi, dum cum domino suo in expeditione conversabantur, aliquid admisissent forte dampnosum, ille qui eos secum duxerat, et ei aliquid fecerant augmenti, ipse pro eis et responsum daturus esset, et compositionem, si culpabiles fuissent inventi. Unde bene iubetur, ut sicut lucrum, ita et dampnum ad se dominus noverit pertinendum.

XVI. FLS. GLS. RCDS. REX.

De his quae vir et uxor in coniugio constituti conquirere potuerint.

Dum cuiuscunque dignitatis aut mediocritatis mariti persona uxori fuerit nobiliter atque competenter adiuncta, et pariter viventes aliquid augmentaverint, vel in quibuscunque rebus quippiam profligasse visi fuerint, atque proveniat ut unus ex his maioris rei et facultatis dominus sit: de omnibus augmentis, aut profligationibus pariter conquisitis, tantam partem unusquisque obtineat, quantam eius facultatem fuisse omnimodis sibi debita vel habita possessio manifestat. Ita ut si aequalis abundantiae domini sunt, pro parvis rebus contentionis intemperantiam non assumant. Quia difficile est, ut in tanta aequitate facultas eorum possit aequari, ne in quocunque videatur una pars alteri superesse. Nam si evidenter unius facultas alterius possibilitatem transgredi videatur, ut superius dictum est, iuxta quantitatem debitae possessionis erit et divisio portionis. Quam sibi post uniuscuiusque mortem vindicabit persona superstes, et aut filiis suis aut propriis relin-

quat heredibus, aut certe de ea facere quod voluerit licentiam obtinebit. Eadem quoque ordinationis forma, tam in viris quam in uxoribus, erit omnimodis observanda. De illis autem rebus, quibus in amborum nomine inveniuntur scripturae confectae, iuxta conditionem ipsius scripturae, pertineat illis et divisio rei et possessio iuris. Quod vero maritus, aut de extraneorum lucris, aut in expeditione publica acquisivit, aut de Principis, aut patroni, atque amicorum collatione promeruit, filii vel heredes eius ad integrum vindicabunt; aut quod exinde voluerit iudicare, licenter illi erit plenam potestatem habere. Similis et in mulieribus conditio erit, si quorumcunque munere videantur aliquid percepisse.

XVII. FLS. GLS. RCDS. REX.

De parvulo qualiter hereditatem capere possit.

Interdum rem dubiam, nisi ratiocinationis disceptatio deducat in lucem, frequenter hanc ambiguitas praecipitat in errorem. Contendunt namque plurimi, si genitus infans, non longe defunctus, hereditatis parentum possit iura sortiri: quorum litibus hos ponit ratio modos. Naturae ratio ita condita manet, talique usu decurrit, ne is qui nascitur, prius aliud quam se suscipientem capiat aërem: ut de tenebris genitalibus prodiens, illarum rerum sentiat tactum, quarum hunc partibus constat esse concretum. Quo ergo ordine libere capiat hereditatem terrenae possessionis, qui vix extremae capit primordia lucis? Quique sortitus vix est usum elementorum quibus concretus est, quomodo sortietur bona rerum, ad quarum dominium natus non est? Quemque non hereditavit producta lux coeli, qualiter morte contractum improvisa ditabit portio mundi? Quave etiam ratione aggredietur viventium iura, cui vicinius fuit, mortem adisse quam vitam? Sicque naufragus in medio lucis angustias mox genitales exiit, mox fatales relapsus est in tenebras. Ut ergo proximis parentibus ad successionem huius aditus reseretur, et ipsa defuncti vita comprobetur, si vere clara sit vita, atque hanc ipsam licet parvi temporis vitam comitetur aeternae participatio vitae, non aliter in utroque sexu hereditatem capiat qui nascitur, nisi post nativitatis ortum, et sacri baptismatis gratiam consequatur, et decem dierum spatiis vixisse probetur: ut successoris patris vel matris persona, quae per hunc parvulum terrenae cupit hereditatis acquirere commoda, ante morituro aeternae mansionis praeparet vitam, et ita demum assequatur vivens cum rebus labentibus terram. Sicque salutari commercio, dum hereditat ille coelum, hereditet iste seculum: dum illi profitentur coelestia, isti permittantur

adire terrena: dumque assequitur ille vitalia, conquirat iste caduca. Ut etsi defunctus terrena huius non potuit possidere terrenus, saltim ille coeleste lucrum valeat obtinere.

XVIII. FLS. CHDS. REX.

Qualiter hereditatem parvuli parentes assequi possunt.

Patre defuncto si filius filiave decem sive amplius vel infra diebus vivens baptizatus ab hac vita discesserit, quidquid ei de facultate patris competere poterat, mater sibi debeat vindicare. Itemque matre defuncta non aliter defuncti filii portionem pater obtineat, nisi natum filium filiamve decem diebus, sive amplius, vel infra vixisse, fuisseque baptizatos edoceat. Ita ut pater aut mater, quibus ista successio competit, si filios non reliquerint, integram et intemeratam eandem luctuosam hereditatem dividendam omnibus nepotibus derelinquant; nec meliorandi quemcunque nepotum amplius, quam de tertia parte huius rei habeant potestatem. Nam si ecclesiis vel libertis, seu cuilibet largiri de eadem facultate voluerint, de quinta parte, secundum superiorem legem, potestatem habebunt. Sin autem nec filii, nec nepotes, nec pronepotes superstites extiterint, quod de eadem facultate facere vel iudicare voluerint, habeant potestatem. Quod si intestati decesserint, tunc alii parentes defuncti patris, aut matris, qui gradu proximiores fuerint, praedictam facultatem procul dubio consequantur. Ita ut mortuo filio, si pater qui filii defuncti successionem capierit, intestatus discesserit, heredibus patris ex lege propinquioribus eadem facultas pertineat. Similiter et si mater luctuosam defuncti filii hereditatem capierit, et intestata discesserit, omnis successio eiusdem facultatis ad propinquos mulieris heredes pertinere debebit. Ea conditione servata, ut nepotes ex filio vel filia, qui patre vel matre superstite mortui fuerint, integram de rebus avi vel aviae, quam pater vel mater eorum, si vixissent, fuerant habituri, percipiant portionem. Quod si filius habens uxorem et filios, patre vivente discesserit, antequam ei pater suus omnem portionem, quae ei contingebat, implesset: et filii, quos reliquerat, vivente avo mortui fuerint, tunc illa relicta hoc tantummodo accipiat, quod in maritum pater antea sequestravit: nec plus illa vidua a socru vel cognatis requirat. Si vero filius cum patre in commune vivens, nihil ab eo portionis accepit: tunc illa vidua tantummodo accipiat, quod ei tempore nuptiarum maritus eius donationis titulo noscitur contulisse. Si vero filius patri servans obedientiam, res quae ei de materna successione competebant, patrem possidere permiserit, et postmodum eandem facultatem filio debitam, quam pater

possidebat, idem filius uxori suae vel cuicunque concesserit: firma talis donatio in nomine uxoris, et cuiuscunque conscripta manebit, si tamen filii de eodem coniugio non fuerint. Nam si filii superstites extiterint, ordo superioris legis incunctanter servandus est.

XIX. FLAVIUS GUNDEMARUS REX.

De posthumis.

Divini principatus quodammodo peragimus vicem, cum necdum genitis misericordiae porrigimus opem. Ideoque quicunque vir praeventus sorte fatali foetu gravidam cum filiis reliquit uxorem, eum qui nascetur postmodum, cum caeteris qui nati sunt, fieri censemus heredem. Quod si nusquam forte reliquerit sobolem, et suam quibuslibet donaverit facultatem, quarta rerum portio his dividenda servetur; tres vero quae supersunt, posthumus absque dubio sortietur. Quod si vir et uxor in coniugio positi, antequam filios habeant, invicem sibi unus in alterius nomine, de facultate propria donationis faciant scripturam, et post huius testationis ordinem filios talibus habere contingat: talis parentum testatio, si filii superstites extiterint, omnino non valeat, sed ex toto huius tam indiscretae ordinationis voluntate disrupta, debitam sibi omnem parentum facultatem filii accipiant et assumant: de quinta tantum parte parentibus, si aliquid inde testasse contigerit, potestate concessa. Ceterum si unus ex ambobus, id est, vir aut uxor, antequam unius copulae societatem adissent, quicunque ex ambobus in alterius nomine scripturam de rebus suis probatus fuerit conscripsisse, omni vigori valitura consistat: et talis testatio per eorum vocem, qui postea ex illis nati fuerint, non erit ullo modo convellenda.

XX. FLS. .RCDS. REX.

Ut qui filios non reliquerit, faciendi de rebus suis quod voluerit, habeat potestatem.

Omnis ingenuus vir atque foemina, sive nobilis sive inferior, qui filios vel nepotes aut pronepotes non reliquerit, faciendi de rebus suis quidquid voluerit, indubitanter licentiam habebit: nec ab aliis quibuslibet proximis ex superiori vel ex transverso venientibus poterit ordinatio eius in quocunque convelli: quia recta linea decurrens non habet originem, quae cum successione naturae hereditatem possit accipere. Ex intestato autem, iuxta legum ordinem, debitam sibi hereditare poterunt iure successionem.

Tit. III. De pupillis et eorum tutoribus.

I. FLS. CHDS. REX.

Quod utroque relictus parente, pupillus vocetur.

Discretio pietatis est, sic consultum ferre minoribus, ut iustae possessionis dominum sustinere damna non patiamur. Ob hoc licet hactenus, a patre tantum relicti parvuli filii, pupilli nuncupentur: tamen quia non minorem curam erga filiorum utilitatem, matrem constat frequenter impendere, ideo ab utroque parente, hoc est, patre vel matre infra quindecim annos *q*) filios post mortem relictos, pupillos per hanc legem decernimus nuncupandos.

II. FLS. CHDS. REX.

Ex quo incipient computari anni in actionibus pupillorum.

Quotiens de amissione rerum intentio vertitur, illos annos in pupillorum actionibus computandos esse censemus quibus parentes illorum, pater videlicet aut mater, re caruisse noscuntur: id est, ut ex eo tempore cum pupillaribus annis ad quinquagenarii summam pertendant, de quo a praedictis eorum parentibus esse rem constat amissam. Si vero parentes pupilli dum viverent, rem per XXX. annos amiserint, pupillus propter hoc ultra loqui non poterit

III. ANTIQUA.

Qualiter pupillorum tutela suscipiatur, vel de rebus eorum quae pars tutoribus detur.

Si patre mortuo, in minori aetate filii relinquantur, mater eorum tutelam, si voluerit, suscipiat: si tamen in viduitate permanserit; ita ut de rebus filiis debitis inventarium faciat, per quod postmodum filii hereditatem sibi debitam quaerant. Quod si mater alium maritum acceperit, et aliquis de filiis iam ad perfectam, id est, usque ad XX. annorum perveniat aetatem; ipse iuniores fratres sua tuitione defendat, et res eorum nec ab ipsis, nec ab aliis permittat everti, nec aliqua negligentia deperire. Quod si eas ipse forte consumpserit, aut vendiderit, vel donaverit, aut per negligentiam suam perire permiserit: cum fratres adoleverint, ea, quae per negligentiam suam deperierint, de sua illis portione restituat. Cui tamen de fructibus ad victum praesumendi partem decimam non negamus: ut non haec, quae debet minoribus reservare, nimiis evertat expensis. Si quas vero de suo pro communi-

---

q) Sic habent omnes Codices. Lindenbr. tamen scripsit: *XXV. annos.*

bus necessitatibus aut negotiis expensas fecerit, facta praesente iudice ratione, de ea quae ipsis a patre communis relicta est substantia, quod expenderit, consequatur. Quod si fratres eius aetatis vel meriti non fuerint, qui defensionem suscipiant orfanorum, tunc patruus vel patrui filius, tutelae, qualem de fratribus constituimus, conditionem suscipiat. Quod si nec patruus, nec patrui filius, qui digne tutelam suscipiant orfanorum, fuerint, tunc tutor ab aliis parentibus in praesentia iudicis eligatur: et sive mater tutelam, sive quicunque susceperit, praesentibus testibus vel propinquis de omnibus rebus quas pater reliquit, brevis factus trium vel quinque testium subscriptione firmetur: et praesentibus ipsis qui ad brevem faciendum testes interfuerint, Episcopo aut presbytero, quem parentes elegerint, brevis commendetur, minoribus dum adoleverint reformandus. Statuentes etiam, ut si quae contra minorum personas adversae accesserint actiones, his intentionibus tutor si elegerit, debeat parare responsum. Certe si neglexerit, repetenti quae postulat a iudice restituantur: salvo tamen minorum negotio, dum adoleverint, ad integrum reformando. Ille vero qui ad praesens rem ipsam petere coeperat; si in iudicio, dum ipse minor adoleverit, ab eodem fuerit victus, id quod acceperat, cum retroactorum temporum fructibus sivè servitiis, ipsi minori aut parentibus eius, seu ad quem ipsa facultas iuste transierit, vel cui collata fuerit, indubitanter restituat: pro praesumptione sua, quia quod in iudicio petierat vindicare non valuit, insuper X. solidos coactus exsolvat. Nam et si tutor pro pupillorum lucris vel eorum rebus intercedere vel causare voluerit, licentia illi indubitata manebit. Quod si negotia pupillorum, negligentia tutoris fuerint vitiata vel deperdita, pupillorum ea voce ad futurum permittimus reparanda.

IV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne tutores ab his, quos in tuitione habent, quascunque scripturas extorquere praesumant.

Dum minorum aetas in annis pupillaribus constituta, nec se, nec bona sua regere possit, bene legibus est decretum, eos et sub tutoribus esse, et in eorum negotiis quod statuti anni debeant computari. Quia vero quidam tutores, aut persuasione, aut indignatione circumveniunt eos quos tueri gratissime debuerant, et de rebus reddendae rationis securitates accipiunt, vel certe diversarum obligationum scripturas ab illis exigendas insistunt, quo extinctis vocibus eorum, quae illis competunt nunquam inquirere vel recipere permittantur: ideo, ut melioris mercedis partem nostra clementia consequatur, dum competentem cu-

ram eisdem minoribus irrogare perpenditur, haec custodienda modis omnibus conditio ordinatur: ut sive in minorì aetate, seu etiam quamvis quartum decimum aetatis annum videantur pupilli transire: tamen si tutores adhuc, vel ipsos, vel eorum res in sua potestate noscuntur habere, quamcunque scripturam securitatis, aut alicuius obligationis atque transactionis, ipsis tutoribus, vel cuicunque personae, factione tutorum fecisse reperiantur, omnia invalida et exinanita penitus reputentur. Cum vero tempus illud advenerit, quando eum qui sub tuitione fuit rem in sua potestate oporteat redigere, tunc ille tutor coram sacerdote vel iudice, pupillo de cunctis rebus reddita ratione, ab eo quem tuitus est securitatis scripturam procuret accipere. Sicque remota omni occasione pressurae, aut recipiat pupillus quod iuste sibi deberi cognoverit, aut libero arbitrio de rebus suis, utrum cessionem, an qualem voluerit ordinare definitionem, plenam habeat libertatem. Si vero proveniat, ut cum in tuitione est, mortali langore vexetur; quid de sibi debitis rebus iudicare elegerit, a decimo aetatis suae anno, iuxta ordinem qui in alia lege est definitus, plenissimam potestatem habeat. De rebus vero tutoris seu vivens sive moriens idem tutor eas an filiis, an quibuscunque personis reliquerit, si pupillis reddita ratio non fuerit, iuxta inventarium quod tempore acceptae tuitionis est factum, sive quod evidenter apud tutorem fuisse extiterit manifestum, qui res tutoris habuerint, pupillis indubitanter omnia reformabunt. Huius sane legis remedium cunctis pupillis dabit indubitanter consultum; excepto si illud tempus advenerit, quando eorum vocem quinquagenario numero lex sopiri decrevit.

Tit. IV. De expositis infantibus.

I. *Ut pro exposito infantulo ingenuo serviat qui proiecit.*

Si quis puerum aut puellam ubicunque expositum misericordiae contemplatione collegerit, et nutritus infans a parentibus postmodum fuerit agnitus: si ingenuorum filius esse dinoscitur, aut servum vicarium reddant, aut precium. Quod si facere fortasse neglexerint, a iudice territorii de proprietate parentum expositus redimatur, et parentes huius impietatis auctores exilio perpetuo relegentur. Si vero non habuerint unde filium redimere possint, pro infantulo serviat, qui proiecit; et in libertate maneat propria, quem servavit pietas aliena. Hoc vero facinus cum fuerit ubicunque commissum, iudicibus et accusare liceat et dampnare.

II. Antiqua.

Si servus vel ancilla consciis vel nesciis dominis proiicere videantur infantem.

Si servus vel ancilla, in fraudem fortasse dominorum infantem exposuerint, et ipsis insciis infantem proiecerint; infans cum fuerit nutritus tertiam partem pretii nutritor accipiat. Ita ut iuret aut probet dominus, se quod servi sui infantem exposuerint, ignorasse. Si vero consciis dominis infans probatur fuisse iactatus: in eius, qui nutrivit, potestate permaneat.

III. Antiqua.

Qui a parentibus infantulum acceperit nutriendum, quantum mercedis pro nutritione accipiat praemium.

Si quis a parentibus infantulum acceperit nutriendum, usque ad decem annos, per singulos annos, singulos solidos pretii pro nutrito infante percipiat. Si vero decimum annum aetatis excesserit, nihil postea mercedis addatur: quia ipse qui nutritus est, mercedem suam suo potest compensare servitio. Quod si hanc summam, qui repetit, dare noluerit, mancipium in nutrientis potestate permaneat.

Tit. V. De naturalibus liberis.

I. Fls. Rcds. Rex.

De non exheredandis filiis; et quod iudicium ferant parentes de facultatibus suis.

Dum inlicita quaeque perpetrari cognoscimus, legem ponere secuturis opportune compellimur. Plerique enim indiscrete viventes, suasque facultates interdum vel caussa luxuriae, vel cuiusdam malae voluntatis assensu in personas extraneas transferentes, ita inoffensos filios vel nepotes, aut non ex gravi culpa forsitan obnoxios, inanes relinquunt, ut utilitatibus publicis nihil possint omnino prodesse, quos oportuerat cum virtute parentum iniunctum sibi laborem inexcusabiliter expedire. Sed ne sub hac occasione aut utilitati publicae quandoque depereat, quod perire non debet; aut naturalis pietas suspendatur a filiis vel nepotibus, quam circa eos exerceri competenter oportet: ideo abrogata legis illius sententia, qua pater vel mater, avus sive avia, in extraneam personam, facultatem suam conferre si voluissent, potestatem haberent, aut etiam de dote sua mulier facere quod elegisset, in arbitrio suo consisteret: ista magis servetur a cunctis moderata censura, qua nec parentibus nec avis adimatur iudicandi de rebus suis ex toto licentia, nec filios aut nepotes a successione avorum vel genito-

rum ex omnibus repellat indiscreta voluntas. Igitur pater aut mater, avus aut avia, quibus quempiam filiorum vel nepotum meliorandi voluntas est, hanc servent omnino mensuram: ut super tertiam partem rerum suarum meliorandis filiis aut filiabus, vel nepotibus atque neptibus, ex omnibus rebus suis amplius nihil impendant, neque facultatem suam ex omnibus in extraneam personam transducant, nisi fortasse provenerit eos legitimos filios vel nepotes non habere superstites. Hoc tamen rationis intuitu praelucente observandum adiicimus: ut pater vel mater, avus vel avia, de supradicta tertia parte rerum suarum, si in nomine filiorum suorum atque nepotum aliquid specialiter scriptis conferre decreverint, iuxta testationis eorum ordinem cuncta erunt observanda perenniter, qualiter testatio talium de eadem tertia portione, iuxta quod eam in singulos voluerit praelargiri, plenam et inconvulsibilem obtineat firmitatem. Nec liceat filiis ipsis atque nepotibus, qui de hac tertia portione aliquid meruerint a parentibus suis vel avis percipere, quodcunque aliud iudicare, excepto si a parentibus vel avis nulla adfutura videatur pro collatis rebus testationis conditio intercessisse. Sane si filios sive nepotes habentes, ecclesiis vel libertis aut quibus elegerint, de facultate sua largiendi voluntatem habuerint extra illam tertiam portionem, quae superius dicta est, quinta iterum pars separabitur: de qua quinta parte, iudicandi potestas illis indubitata manebit. Sed sive tertia rerum pars, quae meliorandis filiis impendi praecipitur: sive quinta, quae pro collatione ecclesiarum, vel libertorum, seu quorumlibet impensione, separari iubetur, de propriis tantundem rebus separabitur. Nam quod quisque ille per auctoritatem percipere meruerit Principum, nullo modo in anumeratione huius tertiae vel quintae partis quolibet titulo admiscetur: sed iuxta legem aliam, qui hoc a Rege perceperint, habebunt licitum, quale voluerint de collatis sibi rebus a Principe ferre iudicium. Exheredare autem filios aut nepotes, licet pro levi culpa, inlicitum iam dictis parentibus erit. Flagellandi tamen et corripiendi eos quamdiu sunt in familia constituti, tam avo quam aviae, seu patri quam matri, potestas manebit. Nam si filius filiave, nepos vel neptis, tam praesumptuosi extiterint, ut avum suum aut aviam patrem aut matrem, tam gravibus iniuriis conentur afficere, hoc est, si alapa, aut pugno, vel calce, vel lapide, aut fuste, vel flagello percutiant, sive per pedem, vel per capillos, ac manum etiam, vel quocunque inhonesto casu abstrahere contumeliose praesumpserint, aut publice quodcunque crimen avo vel aviae seu genitoribus suis obiiciant, tales siquidem manifeste convicti, et verberandi sunt ante iudicem quinquagenis flagellis; et ab hereditate supra-

dictorum, si idem avus aut avia, pater vel mater voluerint, repellendi. Tamen si resipiscentes a suo excessu, veniam a supra scriptis, quos offenderint, imploraverint, eosque in gratiam receperint paterna pietate, aut rerum suarum successores instituerint: neque prohiberi ab eorum hereditate, neque propter disciplinam, qua correpti sunt, infamiam poterint ullatenus sustinere.

II. NOV. EMD. FLS. CHDS. REX.

De quota parte liceat mulieribus indicare de dotibus suis.

Quia mulieres, quibus dudum concessum fuerat de suis dotibus iudicare quod voluissent, quaedam reperiuntur, spretis filiis vel nepotibus, easdem dotes illis conferre cum quibus constiterit nequiter eas vixisse: ideo necesse est illos exinde percipere commodum, pro quibus creandis fuerat assumptum coniugium. Denique constituentes decernimus, ut de dote sua mulier habens filios vel nepotes, seu caussa mercedis ecclesiis vel libertis conferre, sive cuicunque voluerit, non amplius quam de quarta parte, potestatem habeat. Nam tres partes legitimis filiis aut nepotibus, seu sit unus sive forsitan plures, absque dubio relictura est. De tota interim dote, tunc facere quid voluerit, erit mulieris potestas, quando nullum legitimum filium filiamve, nepotem vel neptem superstitem reliquerit. Verum tamen foeminas, quas contigerit duobus viris aut amplius nubere, atque ex eis filios procreare, non eis licitum erit dotem ab alio marito acceptam, filiis aut nepotibus ex alio viro genitis dare: sed unusquisque filius filiave, nepos aut neptis, ex ipsa linea procreati, dotem, quam avus aut pater illorum concesserat, post mulieris obitum per omnia consequuturi sunt.

III. FLS. CHDS. REX.

De his quae parentes tempore nuptiarum filiis dederint.

Quicquid indiscreta parentum voluntate decernitur, legali necesse est ut censura coërceatur. Idcirco, quia plerumque parentalis calliditas exigit, id tempore nuptiarum filiis donare, quod quandocunque voluerint, auferendi habeant potestatem: abrogata deinceps eadem, quam praedictum est, parentum calliditate, hanc perpetim legem mansuram per omnia noverint: ut si quid seu per traditionem rei, seu per scripturam, sive donationem cuiuslibet rei, vel coram testibus traditae, extra quod in ornamentis vel vestimentis, vel reliquis speciebus, sicut fieri assolet, pro dignitate nuptialium foederum, ab aliis fuerit fortasse acceptum, quod utique commodantibus erit reddendum, in mancipiis, terris, vineis, aedificiis, vestimentis atque ornamen-

tis, fuerit a parentibus, sive nuptiarum tempore, sive post nuptias, filiis quocunque modo donatum, quodcunque inde filii iudicare voluerint, in eorum consistat arbitrio. Eodem tantum ordine reservato, ut post parentum obitum, dum filiis patuerit adeunda successio, excepto hoc quod parentes filiis suis iuxta leges fortasse donaverint, eadem inter heredes coaequatio fiat: ut quod nuptiarum tempore filius vel filia a parentibus, iuxta praedictum ordinem, possidendum accepit, et licentia sit illi exinde quod voluerit iudicandi, et post parentum obitum, adaeratione adhibita, contropatis his, quae tempore nuptiarum promervit, atque heredibus caeteris eadem compensata aequalitate, quidquid superesse de parentum hereditate constiterit, aequali teneant ac sequantur divisione.

IV. FLS. CHDS. REX.

De filiis ex diversis parentibus natis; et qua discretione parentum assequantur hereditatem.

Si provenerit unum virum plures habere uxores, atque ex omnibus filios procreare, et aliquem filiorum aut filiarum contingat intestatum ab hac vita discedere; facultatem eius, si filios non reliquerit aut nepotes, illius fratres aut sorores apprehensuri sunt, sibique vindicaturi, quos ex uno patre vel ex una matre constat esse progenitos. Quod si ex uno patre et diversis matribus filii nati fuerint, facultates quae de patre venerint, illi tantum inter se erunt aequaliter divisuri, qui ex uno patre fuerint procreati. Similiter et si de una matre et diversis patribus filii nati fuerint, id praecipimus observari. Nam et si una mulier de pluribus maritis filios habeat, similiter fratrum sororumque hereditatem, tam a paterna quam a materna successione sibi debitam, eorum qui ex his intestati, vel absque prole sive nepotibus discesserint, illius tantum fratres vel sorores habituri sunt, qui unius patris vel matris filii filiaeve forte noscuntur. Ita ut iuxta aliam legem qua constitutum est, trientem nepotes non perdere, licitum sit etiam nepotibus aut neptibus, qui patres aut matres amiserint, in omni facultate avorum, vel aviarum, cum patruis aut avunculis aequales succedere. Illo tantum ordine permanente, quo superius decretum est, parentes vel avos de rebus suis filios nepotesque meliorare, aut in extraneam personam quamlibet quodcunque conferre.

V. CHDS. REX.

De his quae filii patre vivente vel matre videntur acquirere.

Filius qui patre vel matre vivente aliquid acquisierit de munificentia Regis, aut patronorum beneficiis prome-

ruerit, et exinde aliquid cuicunque vendere vel donare voluerit, iuxta eam conditionem, quae in aliis nostris legibus continetur, in ipsius potestate consistat. Nec sibi aliquid, dum vivit, exinde pater vel mater vindicare praesumat. Quod si inter leudes quicunque nec regiis beneficiis aliquid fuerit consequutus, sed in expeditionibus constitutus de labore suo aliquid adquisierit: si communis illi victus cum patre est, tertia pars exinde ad patrem perveniat: duas autem filius, qui laboravit, obtineat.

LIB. V. DE TRANSACTIONIBUS.

Tit. I. De Ecclesiasticis rebus.

I. FLS. GLS. RCDS. REX.

De donationibus ecclesiis datis.

Si famulorum meritis iuste compellimur debitae compensare lucra mercedis, quanto iam copiosius pro remediis animarum divinis cultibus, et terrena debemus impendere et impensa legum soliditate servare? Quapropter quaecunque res sanctis Dei basilicis, aut per Principum, aut per quorumlibet fidelium cognationes collatae reperiuntur, votive ac potentialiter pro certo censemus, ut in earum iure, inrevocabili modo, legum aeternitate firmentur.

II. *De conservatione et redintegratione ecclesiasticae rei.*

Consultissima regni nostri credimus provenire remedia dum pro utilitatibus ecclesiarum, quae debeant observari nostris inseri legibus praecipimus. Ideoque praesenti sanctione censemus, ut mox Episcopus fuerit ordinatus, statim rerum inventarium de rebus ecclesiae, praesentibus quinque ingenuis viris facere non moretur. Quod inventarium de rebus ecclesiae, ingenui viri coram quibus factum fuerit, sua subscriptione corroborent. Post Episcopi vero ipsius obitum, dum alter fuerit Episcopus ordinatus secundum rerum inventarium, res requirat ecclesiae: et si aliquid diminutum de rebus ecclesiae provenerit, proprii heredes Episcopi, vel quibus facultas eius pertinere vel relicta esse videatur, de praecedenti satisfaciant facultate. Quod si et aliquid de rebus ecclesiae vendere praesumpserit, succedens Episcopus, reddito precio quod a venditore susceptum est cum omni augmento, rem ad eam reducat ecclesiam, et nullam calumniam pertimescat. Quam legem et de presbyteris vel diaconibus, sicut superius scriptum est, in omnibus observari et valere praecipimus.

III. ANTIQUA.

De venditionibus et donationibus ecclesiasticarum rerum.

Si quis Episcopus aut presbyter, vel quicunque ex cle-

ricis, praeter consensum caeterorum clericorum, aliquid de rebus ecclesiae vendiderit vel donaverit, hoc firmum non esse praecipimus: nisi ita fuerit facta venditio sive donatio, quemadmodum sanctorum canonum instituta constituunt atque decernunt.

IV. ANTIQUA.

De rebus ecclesiae ab his possessis, qui sunt ecclesiae obsequiis mancipati.

Heredes Episcopi seu aliorum clericorum, qui filios suos in obsequium ecclesiae commendaverint, et terras vel aliquid ex munificentia ecclesiae possederint: si ipsi in laicos reversi fuerint, aut de servitio ecclesiae, cuius terram vel aliquam substantiam possidebunt, discesserint, statim quae possidebant amittant. Sed et in omnibus clericis, qui de rebus ecclesiae quaecunque possederint, servetur haec forma: ne quamvis longa possessio dominum ecclesiae a rebus sibi debitis quandoque secludat, quia et canonum auctoritas ita commendat. Sed et viduae sacerdotum vel aliorum clericorum, quae filios suos in obsequium ecclesiae commendant, pro sola miseratione, de rebus ecclesiasticis, quas pater tenuit, non efficiantur extorres.

V. FLAVIUS EGIGA REX.

De reparatione ecclesiarum, vel diversis aliis causis.

Quamquam in praeteritis sanctorum patrum de diversis sententiis enitentes, sed et haec, quae tempore ordineque congruunt, ordinato iure instituenda sunt. Nam sicut antiquitas de causis ingruentibus edita multitudo censuit, ita nunc nostri temporis ecclesias Dei, quae conruunt, ut faciant convenit. Quapropter in medio coetus nostri delatum est quorundam consuetudo inordinata sacerdotum, quod paroecias suas ultra modum diversis exactionibus, vel angariis comprimant, vel quidquam plures ecclesiae destitutae persistant. Idcirco unio nostrae adunationis decernit, atque instituta instituit, ut tertias quas antiqui canones de paroeciis habendas episcoporum censuerunt, si eas exigendas crediderint, ab episcopis dirutae ecclesiae reparentur. Si vero maluerint credere, ab earumdem ecclesiarum cultoribus, sub cura et sollicitudine sui Pontificis reparationem iisdem est adhibenda basilicis. Quod omnis ecclesiae, aut incolumis fuerit secundum antiquorum canonum instituta tertias sibi debitas unusquisque episcopus, si voluerit, facultas illi omnimodo erit, ita videlicet ut caeteras ipsius tertias nullus episcoporum quippiam pro reis inquisitionibus paroecitanis ecclesiis exigat, nihilque de praediis ipsarum cuiquam aliquid causa stipendii dare praesumat. Sed necessario instituendo elegimus, ut plu-

res ecclesias nequaquam committantur presbytero, nec officium valet exsolvere, nec pupillis sacerdotali iure occurrere, nec rebus earum necessariam curam impendere, ea scilicet ratione, ut ecclesia, quae decem habuerit mancipia, super se habeat sacerdotem; quae vero minus decem mancipia habuerit, aliis coniungatur ecclesiis. Si quis sane episcoporum hanc nostram institutionem parvipenderit, et quidpiam exinde temerandum crediderit, duorum mensium spatiis se noverit excommunicatione multari.

VI. IN NOMINE DOMINI. FLS. GLS. WAMBA REX.

De coercitione Pontificum, qui pro rebus, quas a suis ecclesiis auferunt, tricennium intercessisse caussantur.

Deus iustus iudex, qui iustitiam intemporaliter diligit, non vult servire iustitiam tempori, sed tempora potius aequitatis lege concludi. Ipse igitur Deus, iustitia est. Deo ergo datur, quidquid a fidelibus in Dei ecclesiis iustissima devotione offertur. Nam et fidelis quisque iustitiae serviens, Deo mediante, qui iustus est, vota sua adstringit. Nunquam enim iusta vota solvenda sunt, quae et a iustitia processerunt, et per iustitiam illigata noscuntur. Deo igitur fraudem facit, qui iustitiae aliquid subtrahit. Ergo et iustitiam rescindit, quisquis aliena vota corrumpit. Cum igitur, ut dictum est, Deus iustitia sit, qua praesumptionis insania agitur, ut de manu Dei quis auferat, quod tricennali temporum praescriptione se tenuisse contendat? Multorum enim mentes Pontificum, inlicito cupiditatis ausu praecipites, quaedam de his, quae in eorum dioecesi fundatis ecclesiis pia fidelium oblatione donantur, insatiabili rapacitatis studio, aut iuri ecclesiae principalis innectunt, aut donanda aliis, vel sub stipendio habenda distribuunt: sicque non solum aliena disrumpunt, sed et sacrilegium operantur, in eo quod ecclesiae Dei fraudatores existunt. Ecclesiam quippe fraudare, sacrilegium esse a maioribus approbatur. Unde et cum eos evidens ratio persuadeat ad reddendum, aut tricennium in re possessa opponunt, aut non se fecisse respondent, quod decessores suos egisse non nesciunt, et tamen scita emendare refugiunt. Sicque cupiditatem tricennio fovent, et rapacitatis studia temporum praescriptionibus cumulant: et qui admissum facinus ad momentum delere debuerunt, annosa id oppositione solidare contendunt. Quantae igitur impietatis ille credendus est, qui ad hoc laborat, ad hoc etiam propositionis suae voces exagerat, ut per tricennium se recognoscat Deo iniuriam intulisse, quam tamen exacto tricennio renuat emendare? Nunc vero cum

haec et talia nequissima iustitiae defensione prolata sint, nos tamen non praeterita ordinamus, sed futura disponimus: nec praecedentium Regum, sed nostri regni tempora definimus. Abrogata ergo deinceps totius cupiditatis licentia, nulli Pontificum ultra licebit quidquam ab ecclesiis dioecesis suae auferre, aut ablatum quodcunque per oppositionem tricennii vindicare. Non enim in hac caussa deinceps tricennale tempus accipiendum est: sed quandocunque fuerit veritatis origo monstrata, iustitiam partis suae recipiat. Quia et ut multiplex annorum series sine repetitione pertranseat, faciat hoc praeeminentis dura potestas: quae sic subdita sibi sacerdotum comprimit colla, ut pro ablatis rebus intendere contra praeeminentis personam nec audeant, nec praesumant. Proinde ne talium silentio vox perenniter expoliatae ecclesiae conquiescat, licitum erit huius praesumptionis admissum et per quemcunque et quandocunque accusatum detegi, et imminentis ipsius caussae negotium expediri sub; isto videlicet ordine, ut si heredes fundatores ecclesiae adsunt, ipsi talia prosequantur. Si autem non fuerint, aut etiam si sint, caussare tamen noluerint, tunc Ducibus vel Comitibus, tiuphadis atque vicariis, sive quibuscunque personis, quos cognitio huius rei attigerit, et aditus accusandi et licentia tribuitur exequendi. Quicunque ergo Episcoporum haec quae praemissa sunt in praeteritis fecerit, et tricennium iam in hac perversa possessione impleverit, ea ipsa quae in praeteritis per XXX. annos tenuit, Deo potius vindicanda relinquimus, quam nostro rescindenda iudicio definimus. Quicunque vero usque ad tempus, quo lex conderetur, in hoc ipsum quod rapuit, tricennium non implevit, rem ipsam, quae ablata est, sine aliqua satisfactione, in omni integritate ecclesiae, cui testata res est, reformare cogatur. Iam vero a die huius latae legis vel tempore, quicunque pontificum de his, quae a fidelibus in Dei Ecclesiis testata vel collata esse noscuntur, aliquid exinde abstulerit, suoque iuri vel ecclesiae principali applicaverit, seu cuicunque personae quolibet modo quodcunque tale concesserit, nulla temporum longaevitate securus, iuxta praemissum ordinem quandocunque et per quemcunque talia fuerit commisisse detectus, ea ipsa quae praesumpsit, una cum legitima satisfactione rei propriae, illi ecclesiae cui tulit, vel in quam deliquit, reformare cogendus est. Quod si de rebus propriis non habuerit unde componat, in omni integritate ea quae praesumpsit ecclesiae cui tulit, restituat: et ipse pro excessibus suis, iuxta Canonem Toletani concilii undecimi, excommunicationis plectendus erit sententia. Id est, ut si decem solidos rem ipsam quam tulit valere

constiterit, XX. dierum poenitentiae satisfactione admissum facinus expurgabit. Similiter sive maioris sit precii sive minoris quam praesumpsit, geminata hoc semper dierum satisfactione vel poenitentia emendabit. Simili quoque et ille sententia vel dampno multandus est, qui decessore suo ablata deinceps quaecunque de dioecesanis ecclesiis apud se tenere praesumpserit. Quicunque tamen iudicum tenorem huius legis adimplere neglexerit, quod aut iudicare talia differat, aut iudicanda regiis auditibus nullo modo innotescat, omnem rei taxationem, quam Episcopus ille persolvere debuit, qui talia fecerit, totam ecclesiae illi de sua idem iudex proprietate debebit componere, cuius accusatum sibi negotium destitit iudicare. Haec igitur lex, non solum pro rebus, quae in ecclesiis absolutis vel dioecesanis collatae sunt, observabitur: sed sub generali nomine omnium ecclesiarum, id est, tam in monasteriis virorum quam etiam foeminarum omnimoda constitutione complebitur. Id tamen adiiciendum huic legi manifesta ratio persuasit, ut Episcopi omnes quoscunque per ecclesias suae dioecesis sacerdotes rectoresque ordinandos elegerint, cognitiores eos efficiant de utilitatibus ecclesiae illius, in quibus fuerint ordinati: id est, ut quidquid unusquisque Episcoporum de scripturis ecclesiae dioecesis suae apud se conservationis caussa habere se noverit, mox rectorem ecclesiae cuilibet praetulerit, statim ei, quem ordinaverit, utilitates ecclesiae vel scripturas in manifestam cognitionem deducat, nec non tantum ignorantia ordinati, sed quod peius est obcelatione vel vitio ordinantis voluntas in quocunque lateat testatoris. Id tamen erit, ut et competentia sibi sacerdotes rectoresque ecclesiarum authentica videant, et authenticorum ipsorum exemplaria manu sui Episcopi roborata pro omni firmitate a Pontifice suo accipiant: qualiter per ea ipsa exemplaria, et negotia ecclesiae sibi commissae absque haesitatione proponant, et veritatem partis suae iustitia intercurrente recipiant Data et confirmata lex, a die undecimo Kalendarum Ianuarium, anno feliciter quarto regni nostri. In Dei Nomine Toleto.

VII. FLS. GLS. GAMBA. REX.

Ne hi, qui retento ecclesiae obsequio manumittuntur, ingenuarum personarum audeant adire coniugium.

Magna est confusio generis, ubi dissimilitudo unius parentis, statum degenerat progenitae prolis. Hoc enim necesse est, ut inveniatur in frutice, quod tractum est ex radice. Quomodo enim absoluti decoris titulum reportabit, cuius parentes obligatio adhuc innexa constringit? Et haec quidem praemissa sunt, pro eo quod multi de familiis ec-

clesiarum libertate donantur, nec tamen absolutae libertatis licentia potiuntur: in eo quod illi ecclesiae, de qua originem ducunt, per obsequium illigantur: qui tamen dum diverso ordine ingenuarum personarum connubium expetunt, contra naturam, quod ipsi non sunt, generare intendunt; et quod in augmentum publicae utilitatis debuit crescere, hoc in manifestam illigationem personae vel rerum cognoscitur devenire: dum is, qui de tam infami coniugio nascitur, inferioris parentis exequens sexum, una cum rebus suis omnibus ecclesiasticae servituti addicitur. Quapropter ut talis de caetero amputetur praesumptio, praesenti lege praecipimus: ut quicunque de familiis ecclesiae retento patrocinio ecclesiae ipsius, de cuius servitute exivit, libertatem a sacerdote acceperit, ingenuam sibi non audeat in matrimonio sociare personam. Illi tamen qui absoluti ab obsequio ecclesiae, per canonicam sententiam debito ordine manumittuntur, et ingenuarum mulierum innecti copulis poterunt, et in prole omnimodae dignitatis testimonium obtinebunt. Quod si hi qui sub ecclesiarum obsequio manumissi sunt, ingenuarum mulierum deinceps ausi fuerint se coniugio sociare: ubi hoc primum iudex agnoverit, sub trina verberum ultione vel commonitione, sicut de ingenuis et servis lege alia continetur, eos separare non differat. Quod si ab invicem separari noluerint uniuscuiusque personae, sicuti fuerat, conditione manente, quidquid ex illis natum fuerit, in Principis potestate serviturum deveniat. Res tamen omnes sive facultates, quae de persona ingenua in talium libertorum iure quolibet modo transfusae sunt, cum his etiam quae sibi ex talium sexu progenitus filius potuit profligare, conquirere vel habere, totas in integrum aut heredes illius ingenuae personae possidendas obtineant: aut si heredes ei defuerint, in Principis iure deveniant possessurae, qualiter iudicare de his quid voluerit, absolutae potestatis potiatur licentia. Haec lex non solum in viris, sed et in foeminis observanda est: id est, sive sit libertu- ecclesiae sive liberta, quae sibi personam ingenuam sociars praesumat. Hoc tamen in hac lege servandum est: ut que, cunque de praeteritis usque modo quo haec lex conderetuir de talibus parentibus reperti fuerint intra tricennium generati, non obligationem sequantur illius parentis, qui ecclesiae per obsequium illigatur; sed conditione omnimodae ingenuitatis assumpta, cum omnibus rebus, quae de parente nobili in ignobili parente quolibet modo transierant in ingenuitatis forma, vel decore absoluti persistant. Data et confirmata lex, a die decimo Kalendarum Ianuariarum, anno feliciter quarto regni nostri, Toleto.

Tit. II. De donationibus generaliter.

I. ANTIQUA.

Ne valeat violenter facta donatio.

Donatio quae per vim et metum fuerit extorta, nullam habeat firmitatem.

II. FLS. CHDS. REX.

Donationes regiae potestatis, quae in quibuscunque personis conferuntur, sive collatae sunt, in eorum iure consistant, in quorum nomine eas potestas contulerit regia: ea videlicet ratione, ut ita huius regalis munificentiae collatio adtributa, in nomine eius, qui hoc promeruit, transfusa permaneat, ut quidquid de hoc facere vel iudicare voluerit, potestatem in omnibus habeat. Quod si etiam is qui hoc promeruerit, intestatus discesserit: debitis secundum legem heredibus res ipsa successionis ordine pertinebit, et infringi collatae munificentiae gratia nullo modo poterit. Quia non oportet Principum statuta convelli, quae convellenda esse praecipientis culpa non fecerit.

III. ANTIQUA.

De rebus marito vel uxori a Rege donatis.

Speciali iure decernitur, ut de rebus regia donatione collatis, si in nomine mariti fuerit conscripta donatio, nil sibi exinde mulier, excepto quod in dote percepit, debeat vindicare. Ideoque et si in nomine mulieris invenitur facta donatio, nihil sibi vir exinde post eius obitum adtentet aliquatenus usurpare, vel iuri proprio mancipare, nisi quod meruerit uxoris largitate percipere.

IV. ANTIQUA.

De rebus extra dotem uxori a marito collatis.

Si mulier a marito extra dotem, de quibuscunque rebus quacunque donatione vel profligatione conquisitis aut illi debitis, quocunque tempore, quodcunque donatum acceperit: si filii de eodem coniugio fuerint procreati, mulier usque ad diem obitus sui, et secundum voluntatem vel ordinationem testatoris secura possideat, et de quinta tantundem parte earum rerum faciendi quod voluerit potestatem obtineat. Fructus tamen sicut testator ipse, qui hoc testavit, expendendi vel utendi potestatem habere potuit: ita et illa quae usu hoc ad possidendum percepit, omnia dum advixerit, sine cuiuslibet inquietudine, suis incunctanter utatur expensis: si tamen idem

testator aliquam specialem testationem de ipsis frugibus non instituerit. Post obitum vero suum, reliqua integra et intemerata filiis ex ipso viro procreatis derelinquat, et nulla occasione cuiquam exinde, excepta ut dictum est quinta parte, quidquam aliud mulier alienare praesumat. Quod si ex ipso coniugio filii non fuerint procreati, quidquid mulier de rebus sibi donatis, iuxta praescriptum testatoris ordinem facere elegerit, liberam habeat potestatem. Ceterum si intestata discesserit, ad maritum eius, si superstes extiterit, donatio revertatur. Si autem maritus non fuerit, ad heredes mariti qui donationem conscripsit, eadem donatio pertinebit. Similem rationem de viris praecipimus custodiri, de his quae ab uxoribus tempore quocunque donata praeceperint.

V. ANTIQUA.

De rebus a marito mulieri concessis; vel si mulier fuerit adulterasse detecta.

Maritus si uxori suae aliquid donaverit, et ipsa post obitum mariti sui in nullo scelere adulterii fuerit conversata, sed in pudicitia permanserit, aut certe si ad alium maritum honesta coniunctione pervenerit, de rebus sibi a marito donatis possidendi, et post obitum suum, si filios non habuerit, relinquendi cui voluerit, secundum voluntatem testatoris habeat potestatem. Ceterum si filios non relinquens intestata discesserit, aut ad maritum eius, si superstes extiterit, aut ad heredes mariti qui donationem conscripsit, eadem donatio pertinebit. Si autem per adulterium seu per inhonestam coniunctionem se miscuisse convincitur, quidquid de facultate mariti sui fuerit consecuta, totum incunctanter amittat, et ad heredes donatoris, vel ad filios legitimos revertatur.

VI. FLS. RCDS. REX.

De rebus traditis, vel per scripturam donatis.

Res donatae, si in praesenti traditae sunt, nullo modo repetantur a donatore. Quod si etiam provenerit, ut quod donatur sit longe positum, pro eo donatio evacuari non poterit: quia tunc videtur vera esse traditio, quando iam apud illum scriptura donatoris habetur, in cuius nomine conscripta esse dinoscitur. Hoc tantum observandum est, ut si donator dixerit, nec dedisse, nec direxisse scripturam, sed sublatam sibi fuisse: tunc ille, cui res donatae sunt, per testem convincat, ab ipso donatore eandem rem aut traditam sibi aut directam, vel ex eius voluntate in potestatem suam redactam: et dum probaverit, stabilis habeatur. Quod si probare neglexerit, tunc ille qui scripturam fece-

rit, iuraturus est, quia eandem scripturam, neque per se dedisset, neque direxisset, neque per voluntatem suam factum esset, ut eadem scriptura in manus eius veniret, a quo eam videtur repetere: et sic invalida remanebit, si tamen qui donavit voluerit. Illud sane addi placuit, ut si quisque scripturam de suis rebus in quibuslibet personis ediderit, si eam vivendo illi in cuius nomine scripta est non tradiderit, quamlibet tradita non sit, tamen dum post eius obitum reperta fuerit, ille sibi eam vindicabit cum omnibus rebus, quae ibi conscriptae sunt, in cuius nomine donator eam fieri voluisse agnoscitur. Quoniam iustum omnino est, ut talis scriptura robur plenitudinis habeat, quam vivens donator ita salvavit, ut nequaquam videatur aliquatenus immutata. Nam si scripturam ipsam vel rem conditor dum viveret nullo modo tradidit, sed apud se retinuit, illud potius firmissimum erit, quod post testationem non traditae scripturae definisse cognoscitur. Quod si ipsum, cui res donatae fuerant, fatalis casus ab hac vita subduxerit, antequam rem sibi donatam caperet, ad donatorem, vel ad heredes donatoris, res ipsa pertineat. Qui vero sub hac occasione largitur, ut eandem rem ipse qui donat usufructuario iure possideat, et ita post eius mortem ad illum cui donaverit res donata pertineat; quia similitudo est testamenti, habebit licentiam immutandi voluntatem suam quando voluerit, etiamsi in nullo laesum fuisse se dixerit. Ille vero qui falsa donatione circumventus, aliquid in utilitate donatoris expenderit, aut ab ipso donatore recipiat, aut ab eius heredibus: ne iniuste dampna sustineat, qui lucrum se habere de inani promissione putabat. Certe si quisquis ille rem donatam, sive per traditionem conditae scripturae, sive per consignationem vel traditionem rerum, in iure suo perceperit, et complacuerit ei, ut donator rem ipsam per voluntatem eius qui eam donatam percepit possideat, iam si in postmodum fortasse contigerit, ut ipse qui rem donatam perceperat, vivente donatore moriens, ab hac vita discedat, quidquid de re sibi donata iudicare voluerit licentiam habeat. Quod si intestatus discesserit, non ad donatorem, sed ad heredes eius, qui rem donatam percepit, res eadem sine dubio pertinebit.

VII. Antiqua.

De rebus inter maritum et uxorem invicem datis.

Maritus si uxori suae aliquid donaverit, de hoc quod ipsa sibi habere voluerit, scripturam manus suae subscriptione vel signo confirmet, ita ut duo aut tres testes ingenui subscriptores vel signa facientes accedant, et sic voluntas ipsius habeat firmitatem. Similis et de uxoris voluntate, quae

in maritum conferre voluerit, donationis haec forma servetur: si tamen, violenter a viris non fuerit exacta donatio. Servata legum in omnibus sanctione, quae in decernendis facultatibus dinoscitur ordinata consistere.

TIT. III. De Patronorum donationibus.

I. ANTIQUA.

Si is qui in patrocinio constitutus est, vel filii eius, patronum aut filios patroni relinquat.

Si quis ei, quem in patrocinio habuerit, arma dederit, vel aliquid donaverit, apud ipsum quae sunt donata permaneat. Si vero alium sibi patronum elegerit, habeat licentiam cui se voluerit commendare. Quoniam ingenuo homini non potest prohiberi, quia in sua potestate consistit: sed reddat omnia patrono, quem deseruit. Similis et circa filios patroni, vel filios eius qui in patrocinio fuit, forma servetur: ut si tam ipse qui in patrocinio fuit, quam filii eius, filiis patroni obsequi voluerint, donata possideant. Si vero patroni filios vel nepotes ipsis nolentibus crediderint relinquendos, reddant universa, quae parentibus eorum a patrono donata sunt. Quicunque autem in patrocinio constitutus, sub patrono aliquid acquisierit, medietas ex omnibus in patroni vel filiorum ipsius potestate consistat. Aliam vero medietatem idem buccellarius, qui acquisivit obtineat. Quod si buccellarius filiam tantummodo reliquerit, et filium non reliquerit, ipsam in potestate patroni manere iubemus: sic tamen ut ipse patronus aequalem ei provideat, qui eam sibi possit in matrimonio sociare, et quidquid patri vel matri fuerit datum ad eam pertineat. Quod si ipsa sibi contra voluntatem patroni inferiorem forte maritum elegerit; quidquid patri eius a patrono fuerat donatum, vel a parentibus patroni, patrono vel heredibus eius restituat.

II. ANTIQUA.

De armis quae dantur saionibus in patrocinio constitutis, et de acquisitionibus eorum.

Arma quae saionibus pro obsequio donantur, nulla ratione a donatore repetantur. Sed illa quae dum saio est acquisivit, in patroni potestate consistant.

III. ANTIQUA.

De rebus in patrocinio conquisitis, vel a patrono collatis.

Sicut superius dictum est, si quis cum aliquo patrocinii caussa consistat, et aliquid dum cum eo habitat, adquisierit: si ei inveniatur infidelis, vel eum derelinquere

voluerit, medietas adquisitae rei patrono tradatur. Aliam vero medietatem qui adquisivit obtineat, et quidquid ei ipse donavit recipiat.

IV. ANTIQUA.

De rebus in patrocinio acceptis et conquisitis.

Ita, ut supra praemissum est, quicunque patronum suum reliquerit, et ad alium tendens forte se contulerit, ille cui se commendaverit, det ei terram. Nam patronus quem reliquerit, et terram et quae ei dedit obtineat.

TIT. IV. De commutationibus et venditionibus.

I. ANTIQUA.

Ut ita valeat commutatio, sicut et emtio.

Commutatio si non fuerit per vim et metum extorta, talem qualem et emptio habeat firmitatem.

II. ANTIQUA.

Ut si non fuerit idoneus venditor, fideiussor detur.

Si venditor non fuerit idoneus, ingenuum fideiussorem dare debet emptori, et emptio habeat firmitatem.

III. ANTIQUA.

Non valeat violenter facta venditio.

Venditio per scripturam facta plenam habeat firmitatem. Ceterum si etiam scriptura facta non fuerit, et datum precium praesentibus testibus comprobetur, plenum habeat emptio robur. Venditio vero si fuerit violenter et per metum extorta, nulla valeat ratione.

IV. ANTIQUA.

Si arris datis precium non fuerit impletum.

Qui arras pro quacunque re acceperit, id cogatur implere quod placuit. Emptor vero si per aegritudinem, aut gravem necessitatem, quae vitari non potuerit, ad constitutum non occurrerit diem, quem voluerit pro se dirigat, qui precium tempore definito percompleat. Quod si ad constitutum diem nec ipse successerit, nec pro se dirigere voluerit, arras tantummodo recipiat quas dedit, et res definita non valeat.

V. ANTIQUA.

Si pars precii data non fuerit.

Si pars precii data est, et pars promissa non adimpletur, non propter hoc venditio facta rumpatur. Sed si emptor ad placitum tempus non exhibuerit precii reliquam portio-

nem, pro precii parte quam debet, solvat usuras: nisi hoc forte convenerit, ut res empta venditori debeat reformari.

VI. FLS. RCDS. REX.

Si fraus in precio rei venditae fiat.

Si in contractu venditionis minus precium datum fuerit, et per fraudem aut etiam contra voluntatem vendentis amplius datum precium nuncietur: quantum de iusto precio fraudatum est, tantum duplum emptor restituat venditori.

VII. *Si dicat quis rem suam vili precio vendidisse.*

Venditionis haec forma servetur: ut seu res aliquae, vel terrae, sive mancipia, vel quodlibet animalium genus venditur, nemo propterea firmitatem venditionis irrumpat, eo quod dicat rem suam vili precio vendidisse.

VIII. RCDS. REX.

De his qui aliena vendere vel donare praesumpserint.

Quotiens de vendita vel donata re contentio commovetur, id est, si alienam fortasse rem vendere, vel donare quemcunque constiterit, nullum emptori praeiudicium fieri poterit: sed ille, qui alienam fortasse rem vendere aut donare praesumpserit, duplum rei domino cogatur exsolvere. Emptori tamen precium quod accepit redditurus, et poenam quam scriptura continet impleturus: et quidquid in profectu comparatae rei emptor, vel qui donatum accepit, studio suae utilitatis acceperat, a locorum iudicibus aestimetur: atque ei qui laborasse cognoscitur, a venditore vel donatore iuris alieni, satisfactio iusta reddatur. Similis scilicet et de mancipiis, et de omnibus rebus, atque brutis animalibus ordo servetur.

IX. ANTIQUA.

Quod rem in contentione positam non liceat vendere vel donare.

Rem in contentione positam, id est, quam alter aut petere coepit, aut recipere rationabiliter poterat, obtinere non liceat, nec donare, nec vendere, nec aliquo loco transferre.

X. ANTIQUA.

Si se permiserit ingenuus venumdari.

Quicunque ingenuus se vendi permiserit, et precium cum venditore partitus est, ut circumveniret emptorem, proclamans postea nullatenus audiatur; sed in ea servitute, quam voluit, permaneat. Quoniam non est dignus ut liber sit, qui se volens subdidit servituti. Et tamen si ipse, qui se vendiderit vel venundari permiserit, precium unde se redimat habere poterit: aut si parentes eius redemptionem

pro eo ei, cui se vendidit, dare elegerint; reddito ad integrum precio, quod pro venditi persona emptor accepit, ad ingenuitatis titulum ille, qui se vendiderat, poterit revocari.

XI. ANTIQUA.

De viris ac mulieribus ingenuis a servo vel ingenuo venditis.

Si ingenuum vendere, vel donare praesumpserit, huiusmodi praesumptorem iudex comprehendere non moretur: ita ut ingenuus ille in statum suum redactus centum auri solidos a praesumptore percipiat: aut si non habuerit unde componat, centum flagellis publice verberatus, in potestate eius serviturus tradatur, quem vendere vel donare praesumpserat. Servus vero in ingenuam personam talia facere fortasse praesumens, comprehensus a iudice ducentorum flagellorum ictibus publice verberetur: et decalvatus turpiter, eius perenniter servitio addicatur. Atque etiam de mulieribus ingenuis venditis vel donatis, huius ordinis forma servetur.

XII. ANTIQUA.

Non licere parentibus filios suos quocunque contractu alterius dominio subiugare.

Parentibus filios suos vendere non liceat, aut donare, vel oppignorare: nec ex illis aliquid iuri suo defendat ille qui acceperit, sed magis precium vel sepositionis commodum quod dederat, perdat, qui a parentibus filium comparavit.

XIII. FLS. CHDS. REX.

De servorum rebus venditis.

Res iuris alieni sine domini voluntate ab eo, qui non habet distrahendi potestatem alienari non patimur. Ideoque cum promulgata iuris antiqui sanctio non sine dominorum dispendio servorum venditiones in irritum praeceperit devocari, providentiori decreto consulimus si leges patrias ad aequitatis regulam redigamus, sicque melius earum statuta corrigere, quam cum eis pariter oberrare. Quapropter si quis servum vel ancillam alienam sciens, ab eis deinceps domum, agrum, vineam, seu mancipium, sub quacunque definitione perceperit, donatio siquidem vel sepositio de talibus personis contracta non valeat, ita ut nec datum commodum pro sepositione reddatur. Venditio vero cum dispendio comparantis irrupta, sic ad servi vel ancillae dominum in integrum revocetur, ut emptor precium ex omnibus perdat. Iuste enim quod per ambitionem dederat videtur amittere, qui suo dominio rem cen-

sus alieni nititur applicare. Praedictae vero serviles personae, si animalia quaelibet bruta vendiderint, seu res quascunque et ornamenta distraxerint, quae tamen aut sui sint peculii, aut a dominis suis vel aliis negotiandi occasione distrahenda perceperint, ita perenniter firma subsistant: ut si dominus eiusdem servi vel ancillae qui vendidit, rescindere venditionem ipsam voluerit, seu rem domini quae vendita est, non servi peculium, sed sui esse proprii dominii asseruerit, non aliter venditio rescindatur, nisi ille qui rescindendam venditionem proponit, aut per testes legitimos, aut per sacramentum suum, non servi peculium, sed suum proprium doceat esse quod quaerit, et sine voluntate sua venditum fuisse quod acquirere cupit. Et hoc quidem de vilibus aut parvis rebus: nam de maioribus et necessariis in domini potestate erit infringere aut stabilire negotium.

XIV. ANTIQUA.

Si servus venditus in priorem dominum crimen obiiciat.

Si quis servum suum vendiderit, et ipse servus priori domino aliquod crimen obiecerit: ille qui vendidit, recipiat, quem vendiderat, precium redditurus emptori: ut ipse in servo suo crimen quod sibi obiectum est inquirere vel vindicare studeat. Id autem et de ancillis praecipimus custodiri. Idem tamen servus vel ancilla, seu venditi, sive donati, vel commutati, in priorum dominorum capite non torqueantur: neque credatur eis, si in prioribus dominis crimen obiecerint.

XV. ANTIQUA.

Ut servi venditi facultatem dominus quaerat.

Si quis servum suum vendiderit nesciens eius facultatem, habebit inquirendi liberam potestatem, ut sibi vindicet ille, qui vendidit servum, cum potuerit invenire rem servi venditi.

XVI. ANTIQUA.

Si servus sit de suo peculio emptus.

Si servus de peculio suo fuerit emptus, et hoc dominus eius forte nescierit, de domini sui potestate non exeat: quia non precium, sed res servi sui dominus dum ignorat accepit.

XVII. *Ut nullus servum suum vendat invitus.*

Saepissime leges oriuntur ex caussis: et cum aliquid insolitae fraudis existit, necesse est contra notandae calliditatis astutiam praeceptum novae constitutionis apponi. Comperimus multorum servos vel ancillas ad ecclesiam quo-

rundam sollicitatione confugere, et illic de iniusto dominorum imperio saepissime querelari: ut ita intercedentibus clericis religionis obtentu, domino necessitatem venditionis extorqueant. Hinc etiam plerumque domino error imponitur: ut aut clericus, aut quicunque alius se velut emptor interponat precium traditurus alienum: et sub huius argumentatione colludii, interdum domino nesciente servus vendatur inimico: atque eveniat, ut in vicinia forsitan longa constitutus, eum ille possideat, qui publicae nullatenus contractum venditionis accessit. Proinde hac lege profutura omnibus sancimus, ut nullus servum suum vendat invitus. Sed clericus aut ecclesiae custos, sicut in aliis legibus continetur, excusatum a culpa domino servum amota dilatione restituat. Satis enim videtur indignum, ut in eo loco servi contumaciam rebellionis assumant, ubi castigationis disciplina et obtemperandi praedicantur exempla. Si quis itaque dominum suum in hunc inducit errorem, precium, qui per suppositam personam comparavit amittat. Quod ille aut ipso commercii tempore, quo inducebatur, usurpet, suae proprietati habiturus: aut si hoc postea quam fuerat inductus agnoverit, iudicis exequutione percipiat, et servum nihilominus suae vindicet potestati. Is autem qui se ministrum fraudulenter venditioni ingessit, alium paris meriti servum domino, cui instruxit insidias, reformare cogatur: et tam notandae fraudis improbitas, praecepti huius coërceatur obiectu.

XVIII. FLS. RCDS. REX.

Si servus pro quocunque crimine, qualicunque contractu ad dominium transierit alterius.

Non praetermittendum est, legali sanctione decernere, unde plerumque impugnationis occasio videatur existere. Idcirco, si criminis reatu servus obnoxius, ad alterum fortasse dominum donationis, venditionis, aut commutationis titulo transierit serviturus, idem prior dominus aut servum pro culpa tradere, aut pro eo componere compellendus est. Nam qui talem servum comparasse dinoscitur, si respondere vel satisfacere pro crimine eius noluerit, hunc priori domino precio recepto restituat, et ipse quoque pro scelere servi redditurus est petenti responsum, sub cuius dominio servum constiterit perpetrasse reatum.

XIX. FLS. CHDS. REX.

De non alienandis privatorum et curialium rebus.

Si cura rei familiaris omitti non debet, quanto magis utilitatis publicae, quam semper exerceri vel augeri necesse est? Curiales igitur vel privati, qui caballos ponere, vel

in arca publica functionem exsolvere consueti sunt, nunquam quidem facultatem suam vendere aut donare, vel commutatione aliqua debeant alienare. Et tamen si contigerit, voluntate aut necessitate eos alicui, sive venditione aut donatione omnem suam facultatem dare: ille qui accepit censum illius, a quo accepit exsolvere procurabit, et hanc ipsam summam census, eiusdem scripturae suae ordo per omnia continebit. Sed et qui medietatem facultatis talium personarum, vel partem aliquam in mancipiis, terris, vineis, domibusque perceperit, iuxta quantitatem acceptatae rei, functionem publicam impleturus est. Qui autem de talibus personis accipiens, aut per scripturam illius a quo accepit, non ostenderit quid exinde functionis exsolvat, aut uno forsitan anno reddere censionem ipsam distulerit: mox Regis auditibus, sive Comitis, aut iudicis huius rei actio innotuerit: possessor amisso precio, et si quid e contra dederat, id etiam quod accepit ex omnibus perdat. Ita ut Principis potestas, seu illi qui dederat reddere voluerit, sive aliis fortasse conferre licentiam habeat. Ipsis interim curialibus vel privatis inter se, vendendi, donandi et commutandi ita licitum erit, ut ille qui acceperit, functionem rei acceptae publicis utilitatibus impendere non recuset: nam plebeis glebam suam alienandi, nulla unquam potestas manebit. Amissurus procul dubio precium, vel si quid contigerit accepisse, quicunque post hanc legem vineas, terras, domosque, seu mancipia, ab officii huius hominibus accipere quandocunque praesumpserit.

XX. ANTIQUA.

Si res illa vendatur aut donetur, quae prius debuerat per iudicium obtineri.

Si quis rem, quae est per iudicium repetenda, priusquam adversarium iudicialiter superet, ita vendiderit, vel donaverit alicui, aut forte tradiderit occupandam, ut absque audientia iudicis privetur dominium possessoris: ipse qui possedit per exequutionem iudicis, rem quae occupata fuerat, statim recipiat, nec de eius postmodum repetitione contendat, etiamsi bona sit caussa petentis. Ille vero qui hoc vendidit, aut donavit, vel occupari praecepit, quod iuste vindicare nullatenus potuit, eiusdem meriti rem aut precium ei, a quo victus fuerit, repensare cogatur: quia rem antequam vinceret, fecit invadi.

XXI. FLS. GLS. RCDS. REX.

De mancipiis ab hostibus occupatis vel venditis.

Quaecunque mancipia de regionibus nostris ab ad-

versis hostibus extiterint occupata, si ab hominibus regni nostri reperiantur excussa, ille qui ab hoste abstulit, ex quo unumquodque mancipium valere iuste constiterit, tertiam partem precii habeat, et mancipia domino nihilominus reddat. Quod si venditum ab hostibus mancipium fuerit acceptum, cum iuramento manifestetur precium datum: ac tunc ille qui dedit integrum precium, et quantum mancipium melioravit acceptum, a domino recipiat, moxque illi suum mancipium inexcusabiliter reddat.

XXII. FLS. CHDS. REX.

Quo praesens liber debeat pretio comparari.

Ut omnis de cetero et improbitas distrahentis, et dispendium temperari possit emptoris, id praesenti sanctione decernitur legis: scilicet ut quotiescunque hunc codicem constiterit venumdari, non amplius quam XII. solidorum numerum accipere venditori, vel dare licebit emptori. Si quis vero super hunc precii numerum accipere vel dare praesumpserit, C. flagellorum ictibus a iudice verberari se noverit.

Tit. V. De commendatis et commodatis.

I. ANTIQUA.

De animalibus in custodiam placita mercede susceptis.

Si quis caballum, vel bovem, aut quodlibet animalium genus, placita mercede ad custodiendum susceperit: si id perierit, alium eiusdem meriti, ille qui commendata vel commodata susceperit, exsolvat: si tamen mercedem fuerit pro custodia consequutus, vel pro conducto. Quod si ille qui nullum placitum pro mercede susceperat, rem mortuam esse probaverit, nec ille mercedem recipiat, nec ab illo aliquid requiratur. Ea tamen ratione, ut praebeat sacramentum ille, qui commendata susceperat, quod non per suam culpam, neque per negligentiam, animal morte consumptum sit, et nihil cogatur exsolvere. Similis et de commodatis forma servetur.

II. ANTIQUA.

De animalibus in angariam praestitis.

Si quis alicui iumentum, aut caballum, aut aliud animal praestiterit, et per aliquam infirmitatem apud eum qui accepit moriatur, sacramentum praebere debebit, quod non per suam culpam, neque per negligentiam morte consumptum sit, et nil cogatur exsolvere. Sin autem nimium caedendo, vel fasces carricando, aut quocunque onere vel percussione mortuum fuerit, eiusdem meriti animal domino si-

ne aliqua excusatione restituat. Si vero praestitum animal alicui aliquid debilitatis intulerit, vel dampni, ille componat qui id apud se susceptum habuisse dinoscitur.

III. ANTIQUA.

De rebus praestitis, incendio vel furto exterminatis.

Si alicui aurum, argentum aut ornamenta, vel species fuerint commendatae, sive custodiendae traditae, aut forte vendendae: id si perierit, vel in domo ipsius qui accepit cum rebus eius fuerit incendio concrematum, una cum testibus veniat, et brevem det ille, qui commendata susceperat, et praebeat sacramentum, quod nihil exinde suis profuisset compendiis, et nihil cogatur exsolvere, excepto auro et argento quod ardere non potuit. Et si quis dum domum flamma consumit, se quasi auxilium praebiturus ingesserit, et aliquid forte rapuerit, dominus domus diligenter inquirat: et si eum invenire potuerit, ille qui rapuit in quadruplum rapta restituat: et si de commendatis rebus apud susceptorem aliquid forte repererit, domino restituere non moretur. Si vero quae commendata fuerant, furto probantur ablata ei qui commendata susceperat, spatium tribuetur, ut ordo docet, donec furem sua investigatione perquirat: et si eum invenerit, commendatori res suas proprias tantummodo reformare cogatur. Compositio vero furti ad eum qui habuit commendata pertineat. Certe si fur non fuerit infra statutum tempus inventus, medietas rerum commendatarum domino a suscipiente reddatur, ut dampnum ex medio uterque sustineat. Et si postmodum dominus rerum apud eum cui commendaverat, quae fuerant suppressa forte repererit, cum haec ille se prius dixerit perdidisse, vel furtim fuisse sublata, sicut fur pro his quae celavit, secundum legum statuta, compositionem implere cogatur.

IV. ANTIQUA.

De pecunia perdita, et usuris eius.

Si quis pecuniam sub conditione susceperit, daturus usuras, si per casum pecunia perierit, non culpa aut negligentia debitoris, ille qui pecuniam commodavit, solam pecuniae summam recipiat, et non requirat usuras. Si vero per ipsius fraudem vel culpam factum est, et pecuniam et usuras solvat. Quod si aliqua lucra est ex ea pecunia consequutus, et postmodum contingat ut pecunia pereat: si tanta sunt lucra, quanta pecunia fuit, et pecuniam et usuras restituat.

V. ANTIQUA.

De rebus commendatis, et casu quocunque in naufragium missis.

Qui commendata vel commodata susceperit, et de ruina aut de incendio, vel hostilitatis naufragio, seu quolibet simili casu, sua omnia liberaverit, et aliena perdiderit, quod accepit sine aliqua excusatione cogatur exsolvere. Si vero partem aliquam de rebus propriis liberasse cognoscitur, illi cuius res secum habuerat iuxta modum perditae rei vel liberatae restituat, qualem iudex ratione deducta aestimaverit portionem. Si autem sua omnia perdiderit, cum liberaret aliena, et de liberatis et de perditis rebus similis ratio deducatur, ut partem arbitrio iudicantis qui liberavit accipiat. Iustum est enim in simili casu, ut ille non dampnum solus excipiat, qui se gravibus obiecit periculis; et dum aliena minora conatur liberare, sua maiora perdidisse cognoscitur.

VI. ANTIQUA.

De rebus servo, domino nesciente, commendatis.

Quod nesciente domino servo fuerit commendatum, si id perierit, nec dominus nec servus ullum dampnum incurrat. Suae enim imputet culpae, qui servo alieno res suas commendaverit, domino nesciente. Si vero alicuius animal sit, et per fraudem pastorum diminutum reperiatur, hoc reddere compellatur. Similis et dc commodatis forma servetur, si fraude aut malitia consumpta aut dissipata noscuntur.

VII. ANTIQUA.

Si servus mentiatur dominum petere commodanda.

Si dominus per servum suum quodcunque sibi petierit commodandum, et servus cum rebus commodatis in fugam fuerit elapsus, tunc dominus obligetur ut commodata restituat. Si vero servus petiisse dominum mentiatur, et sic quasi deportanda ad dominum susceperit, et quae susceperit aut everterit, aut forte perdiderit, et fugitivus non potuerit inveniri: dominus servi praebeat satramentum, se eundem servum ut susciperet non misisse, et cum id peteret ignorasse, et nihil calumpniae pertimescat. Servum tamen tam dominus, quam ille qui commodavit, quaerere sollicite procurabunt. Haec eadem et de commendatis praecipimus custodiri.

VIII. ANTIQUA.

De reddendis usuris.

Si quicunque pecuniam commodaverit ad usuram, non plus per annum quam tres siliquas de uno solido poscat

usuras, si tamen fuerit unde dentur. Et de solidis octo, nonum solidum creditori, qui pecuniam ad usuram dedit, exsolvat: et sic summam pecuniae et usuras ille qui dederat, a debitore recipiat. Quod si cautionem ultra modum superius comprehensum per necessitatem suscipientis creditor extorserit, conditio contra leges inserta non valeat. Si quis autem contra ordinationem hanc fecerit, eam rem quam commodaverit, recipiat: et quae cautae fuerant, in nullo solvantur usurae.

IX. ANTIQUA.

De usuris frugum.

Quicunque fruges aridas et humidas, id est vinum et oleum, vel quodcunque annonae genus alteri commodaverit, non amplius ab eo propter usuras, quam tertiam partem accipiat, id est ut super duos modios, qui accepit, tertium reddat. Quam legem, ad solas fruges praecipimus pertinere. Nam de pecunia commodata, secundum superiorem legem valere et observare censemus.

X. ANTIQUA.

Cui debeant testamenta vel scripturae commendatae restitui.

Testamentum ab eo cui fuerit commendatum, postea quam hoc ante testes publicaverit, sicut est in legibus constitutum, illi, qui maiorem partem de eodem testamento est consequuturus, reddatur heredi. Quod si alii redditum fuerit, vel adversario eius traditum, qui tradiderit duplam compositionem restituat, quam illi cui fraudulentus fuerit inferre voluerat. Illas vero scripturas, quae simul tradi partibus debent, si commendatas quicunque susceperit, id est, testamenta, iudicia, pacta, donationes, vel cetera talia, si alteri altero absente tradiderit, ille qui dederat, revocet quod dedit; et omnibus, quibus in commune debebatur, restituere non moretur.

Tit. VI. De pignoribus et debitis.

I. FLS. GLS. RCDS. REX.

De non pignerando.

Pignorandi licentiam in omnibus submovemus; alioquin si non acceptum pignus praesumpserit ingenuus de iure alterius usurpare, duplum cogatur exsolvere. Servus autem simplum restituat, et centum flagella suscipiat.

II. ANTIQUA.

De pignore deposito et furato.

Si quis pignus alteri deposuerit pro aliquo debito, et illud, ipse qui deposuerit, furatus fuerit, pro fure teneatur.

III. ANTIQUA.

De pignore, si pro debito deponatur.

Pignus, quod pro debito deponitur, si per cautionem fuerit obligatum, et ille qui pignus deposuerat, ad tempus constitutum debitum reformare dissimulet, post diem cautionis exactum, usque ad decem dies pignus salvum domino suo reservetur: aut eidem domino, si in propinquo est, reportetur, atque ut restituat debitum moneatur. Quod si per negligentiam suam debitor ad diem constitutum adesse neglexerit, aut debitum implere distulerit, addantur usurae. Caeterum si adesse usque ad decem dies, sicut supra dictum est, aut quod debet, reformare distulerit: tunc creditor iudici vel praeposito civitatis pignus ostendat, ut quantum iudicio eius, et trium honestorum virorum fuerit aestimatum, sit ei licentia distrahendi. Et postmodum de precio venditi pigneris, creditor quantum ei debebatur, sibi evidentius tollat, et reliquum ille recipiat qui pignus deposuerat.

IV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si pignus repraesentato debito non reddatur.

Si quis ei qui rem pro pignore crediderit, ad constitutum tempus, repraesentato debito, pignus acceptum distulerit reddere, et hoc aut ante tempus lege superiori taxatum vendere, vel in usus proprios atque in alienos conferendum praesumpserit adtemptare, vel malitiose differens noluerit assignare, pignus quidem quod accepit, integrum reddat, et medietatem quantum pignus valere constiterit, domino pigneris coactus impendat.

V. FLS. GLS. CHDS. REX.

Si una persona reatu vel debito multis teneatur obnoxia.

Si una persona plurimis rea vel debitrix maneat, qui prior in petitione praecesserit, et aut per placitum, aut per probationem, sive per professionem eius, eum sibi reum vel debitorem esse docuerit, ipsi nihilominus aut iuxta qualitatem debiti satisfacere compellendus est, vel damnandus a iudice. Quod si quibus reus vel debitor manet, uno eodemque tempore contra eum agere coeperint: secundum quantitatem debiti vel reatus, aut reddere omnibus aut omnibus addicendus est serviturus. Quaerere tamen a iudice ad liquidum oportebit, cui magis reus vel debitor maneat, ut ipsi maiorem partem reddi praecipiat. Et de reliquo, quod de facultate rei vel debitoris remanserit, quantum reddatur caeteris iudex ipse manifeste perpendat. Certe si non fuerit unde compositio exsolvi debeat, cum hoc saltim quod videtur habere, pro

debito vel reatu perpetim serviturum iudex petentibus tradere non desistat.

VI. FLS. CHDS. REX.

Qualiter defuncti debitum aut violentia post mortem possit inquiri.

Si viventis cuiuslibet manifesta culpa non apparet, nefas esse non dubitandum est, ut eum quisquam post obitum mansisse sibi reum accuset. Ne ergo in fraude heredis defuncti quicunque post haec talia conetur praesumere, huius legis redargui sanctione se noverit: scilicet, ut si quis quemlibet defunctum sibi violentum, aut pervasorem suae rei, sive direptorem, seu debitorem fuisse adstruxerit, eumque quodcunque inlicitum secundum superiorem ordinem dixerit perpetrasse: non aliter eius assertioni credatur, nisi per quamcunque scripturam aut testificationem legitimam id verum esse indubitanter edoceat. Quod si tale aliquid quisque convicerit, et defunctus ille de quo agitur, filios non relinquens, facultatem suam suis libertis aut quibuscunque personis dinoscitur contulisse: ipsi liberti vel aliae personae, iuxta quod possident de rebus defuncti, quae defunctus debuit vel commisit, insistente iudice, cogatur exsolvere. Nam si filios reliquerit, et ipsi omnem eius obtinent facultatem, ipsi procul dubio cogendi sunt illa supplere, unde auctor eorum, debitor aut praesumptor convincitur extitisse. Si certe praedictarum caussarum obnoxius sic ab hac luce discesserit, ut de suis rebus nil videatur aliquatenus ordinasse; propinqui eius, vel qui facultatem ipsius adierint aut possederint, petitori de re vel caussa quam repetit, cogendi sunt reddere rationem, ita ut si ille, qui debitor aut praesumptuosus dicitur extitisse, nil rerum suarum moriens dinoscitur reliquisse, ab omni calumpnia repetentis eius filii vel propinqui habeantur immunes. Sin autem quodcunque defunctus reliquit, et maius est quod petitur, quam quod reliquisse videtur; si filii eius aut propinqui, aut qui eius possident bona, noluerint pro reatu eius vel debito satisfacere, de rebus a defuncto dimissis non morentur petenti facere cessionem.

Tit. VII. De libertatibus et libertis.

I. ANTIQUA.

Si mancipia, sive per scripturam, seu per testem manumittantur.

Si quis moriens per scripturam, aut praesentibus testibus, manumiserit mancipia sua, voluntas eius habeat firmita-

tem, dummodo infra sex menses, trium aut quinque testium, quibus credi possit, testimonio comprobetur. Sed et libertis si quid donaverit, qui eos manumittit, aut libertatis ipsius scriptura contineat, aut testes qui adhibentur agnoscant; et res apud libertos donata permaneat.

II. ANTIQUA.

Si alienus servus, vel commune mancipium manumittatur.

Si quis alienum servum vel commune mancipium manumiserit in fraudem domini, libertas data non valeat. Ille vero qui manumiserit alienum mancipium, alterum praeter illum domino dare cogatur. Si vero dominus adquieverit ut ille liber sit, duos vicarios servos pro manumisso servo percipiat, et libertas data habeat firmitatem. Haec eadem et de ancillis praecipimus custodiri. Si quis sane vult ex integro manumittere commune mancipium, presbyterum qui praesens est vel diaconum commonemus, ne huiusmodi libertatem se fieri praesentibus permittant, quia haec manumissio stare non poterit. Si quis autem commune mancipium vult a iugo servitutis absolvere, prius cum consortibus suis dividat, et suae vindicet potestati: aut certe cum his qui ei consortes sunt, id fieri vel pretio vel precibus elaboret: et sic si voluerit, praesente presbytero vel diacono manumittat, et libertas data firmetur. Quod si aliquis coram sacerdote vel diacono commune mancipium ex integro manumiserit, proprietatis suae partem de mancipio amittat, et mancipium ad integrum consors ille qui non manumisit, obtineat. Nam si partem suam quae in eodem mancipio illi debetur, absolvere voluerit, prohiberi non poterit.

III. ANTIQUA.

De his qui se liberos esse proclamaverint.

Si mancipia se in libertate proclamaverint, spatium et tuitionem arbitrio iudicis accipiant, ut testes possint ad libertatis suae documenta perquirere. Sed tantum temporis spatium mancipiis concedatur, ut nec servitia dominis, nec beneficia proclamantibus denegentur.

IV. ANTIQUA.

Si ad servitutem repetatur, qui in libertate est constitutus.

Si in libertate constitutus ad servitium repetatur, non liceat eum in custodiam mitti ab illo a quo repetitur, sed iudicis reservetur arbitrio, si debeat sub fideiussore consistere, dummodo nihil violentiae a pulsante patiatur.

V. ANTIQUA.

Si ei qui ad servitutem repetendus est, aliquid auferatur.

Si quis homini ingenuo vel liberto aliquid tulerit et postea eum sibi voluerit servum addicere, prius reddat quod tulit, et sic de eius conditione contendat.

VI. ANTIQUA FLS. RCDS. REX.

Si eum quem aliquis coram iudice liberum esse dixerit, postea in servitio repetere velit.

Qui suo testimonio coram iudice quemlibet liberum esse dixerit, et postmodum eum ad servitium inclinare voluerit, aliud illi mancipium e contrario reddat: et quem opprimere nitebatur, in libertate permaneat.

VII. ANTIQUA.

Si timore compulsus quisquam servum se esse dicat.

Qui timore compulsus servum se esse extra iudicium dixerit, nullum praeiudicium libertatis incurrat, donec in iudicio praesentetur: ut libertatem suam si probaverit, praesente iudice obtineat; aut si servus convincitur, statim domino reformetur.

VIII. ANTIQUA.

Si ingenuus ad servitium repetatur, vel si servus se liberum esse dicat.

Si quis ingenuum ad servitium addicere voluerit, ipse doceat quo ordine ei servus advenerit: et si servus ingenuum se esse dixerit, et ipse simili modo ingenuitatis suae firmam ostendat probationem. Iudex vero eorum testimonium recipere debet, quos meliores atque pluriores esse providerit. Quod si muneris acceptione corruptus iniuste turbaverit innocentem, tam iudex quam petitor secundum legem aliam de his qui iniuste iudicaverint, componere non morentur.

IX. ANTIQUA.

Quare data libertas debeat revocari.

Qui servo suo vel ancillae libertatem donaverit, et praesente sacerdote vel aliis duobus aut tribus testibus hoc factum esse constiterit, id est, si ipse aliam libertatis scripturam coram legitimis testibus manifeste tradiderit, atque ita per eandem libertatis scripturam definierit, ut ex tempore conditae scripturae liber ipse qui est manumissus permaneat, nihil sibi in eo conditionis reservans, huiusmodi libertatem revocari non liceat: excepto si manumissori, eum qui manumissus est, iniuriosum aut contumeliosum, vel accusatorem, aut criminatorem esse constiterit: pro quibus iniuriis data libertas poterit revocari. Si vero

ipse qui manumisit, dicat quod sub aliquo placito aut definitione eum liberaverit; si per scripturam definitio ipsa minime claruerit, testes qui praesentes fuerint ante iudicem ipsum placitum vel definitionem dicere non graventur: et postmodum quod placitum et definitum fuerit, stare iubemus.

X. ANTIQUA.

Si libertus iniuriam faciat manumissori.

Si libertus manumissori suo iniuriosus fuerit, aut si patronum suum pugno aut quolibet ictu percusserit, vel eum falsis accusationibus impetierit, unde ipsi capitis periculum comparetur, addicendi eum ad servitutem habeat potestatem; ita tamen ut apud iudicem probet caussas superius comprehensas.

XI. *Ne contra patronum vel filios eius testificari audeat manumissus.*

Filio vel heredi manumissi libertatem revocare non liceat, sed prioris sui vel parentum factum sine excusatione custodiat. Ita tamen ut nec contra filios filiorum, libertus vel omnis posteritas eius testimonium dicere permittantur: et si dixerint non credatur a iudice, sed redeant ad pristinam servitutem. De aliis vero rebus aut caussis, contra patroni filios aut nepotes tantum pro suo iure iuste contendant.

XII. FLS. RCDS. REX.

Ne testificent manumissi.

Libertus vel liberta in nullis negotiis contra quenquam testimonium dicere admittantur, excepto in aliquibus caussis, ubi ingenuitas deesse cognoscitur, sicut permissum est et de servis. Quia indignum pensat nostra clementia, ut libertorum testimonio ingenuis dampna concutiantur. Qui vero de iisdem fuerint procreati, omnimodis ad testimonium admittantur.

XIII. ANTIQUA FLS. GLS. RCDS. REX.

De rebus manumissorum, si absque legitimis filiis moriantur.

Si manumissus sine filiis de legitimo coniugio natis transierit, et ei patronus in libertate aliquid donaverit, aut forsitan de eius servitio discesserit, et alio se contulerit; omnia ad patronum, sive ad eius heredes, sine dubio revertantur. Quod si forsitan in terra ipsius patroni consistens, qui eum manumisit, aliquid de labore suo acquisierit, medietas acquisitae rei exinde in patroni potestate consistat, et de alia medietate libertus faciendi quod voluerit in eius potestate permaneat. Quod si alium patronum sibi elege-

rit, et sub eo aliquid adquisierit, medietas adquisitae rei ad manumissorem concurrat. Alia vero medietas ad manumissi proximos, sive servi sint sive liberi, sine dubio revertatur, vel in quem voluerit hanc medietatem conferendi habeat potestatem. Illud vero quod ei manumissor donaverit, in patroni potestate permaneat. Similis et circa ancillas manumissas forma servetur. Hoc tantum iustitia suadente adiicimus, ut nullus libertus sive liberta, a domino vel a domina sua libertate percepta, manumissores suos dum advixerint derelinquant. Quod si facere praesumpserint, et rem quam perceperunt amittant, et ad domini vel dominae suae inviti reducantur obsequia.

XIV. FLS. CHDS. REX.

De conditionibus a manumissore in scriptura manumissi conscriptis.

Qui mancipium suum per scripturam liberum faciens constituerit fortasse non licere ei de peculio suo aliquid iudicare; si quid exinde libertus libertave vel distraxerit aut donaverit, modis omnibus invalidum erit: patronus eius scilicet, aut patroni filii, omnia sibi vindicaturi sunt. Certe si nulla talis conditio intercesserit, liberum erit illi, qui liber est redditus, de peculio suo facere quod voluerit. Aut etiamsi inordinatus moriens filios legitimos non reliquerit, vel aliam quamcunque conditionem dominus eius per eandem libertatis scripturam non instituerit, ad patronum aut ad patroni filios universa res eius ad integrum pertinebit.

XV. FLS. GLS. CHDS. REX.

De libertatibus servorum fiscalium.

Si res ambigua nequaquam occurreret, nulla futuris temporibus legem dandi necessitas immineret. Quia ergo sub libertatis obtentu, fiscalium saepe subreptione servorum, fisci vires attenuantur, non invidemus bene meritis, sed obviamus fraudulenter incautis: statuentes scilicet ut non aliter deinceps collata servo fisci libertas ullatenus valeat, nisi regiae manus fuerit stilo subscripta.

XVI. ANTIQUA.

De libertis et rebus fiscalium servorum.

Servis nostris sine permissu nostro libertatem mancipiis suis dare non sinimus: quod si dederint, libertas data non valeat. Sed haec tantummodo libertas habeat firmitatem, quae ex nostra praeceptione conceditur. Simili modo servis nostris mancipia sua aut terras ad liberos homines non liceat venditione transferre, nisi tantummodo aliis servis nostris vendendi habeant potestatem. Quod si terras sive mancipia ecclesiis sive pauperibus donare voluerint, donatio

haec vel voluntas nulla ratione subsistat. Illud enim eis tantum pietatis contemplatione concedimus, ut pro animabus suis ecclesiae vel pauperibus de aliis facultatibus largiantur: et si praeter terras vel mancipia nil habeant facultatis, tunc de terris atque mancipiis eis vendendi tribuimus potestatem. Ita ut, sicut supra dictum est, a servis nostris tantummodo, quod conservi eorum vendiderint, comparetur: nec liber ullus ad contractum huius emptionis aspiret. Precium autem quod de terra vel mancipiis accesserit, erogare pro animabus suis ecclesiis vel pauperibus non vetentur.

XVII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne liberti vel progenies eorum cum posteritate patroni, aut coniugia connectant aut eis insolentes existant.

Interdum vidimus excessum licentiamque servorum, et dolere coacti sumus ignominiam dominorum. Quidam enim a dominis suis libertate percepta, generationis progenie decurrente, attemptant aut ipsi aut posteritas eorum, cum progenie dominorum vel indecens copulare coniugium, vel molestias inferre posteritati manumittentium. Sicque in adversum parte conversa, quia ingenita libertas gratiae dono fit nobilis, ideo generosa nobilitas inferioris tactu fit turpis. Atque inde claritas generis sordescit commixtione abiecta conditionis, unde abdicata servitus attollit titulos libertatis. Ut ergo et naturae splendor ortus sui dignitate non careat, et servitus sibimet reminiscens indebita, et inconcessa non appetat, bene iubetur, ut si quorumlibet quicunque liberti, sive ex eorum stirpe quandocunque progeniti, ex genere manumissorum, vel ex eis decurrente, quamvis longa progenie, coniugium praesumpserint attemptare: aut manumissores vel eorum posteritatem, ipsi vel eorum progenies, extra iusta negotia sua propter suas vel propter aliorum actiones convexaverint, aut laeserint, eisque molestias sive dampna concusserint, vel aliquid adversus eos factione quacunque egisse visi fuerint, in eorum quos molestaverint evidentem servitutem mox redeant. Quia impium satis est, ut dum conditio servitutis absolvitur, dignitas libertatis impediatur: et dum servus erigitur, filius abdicetur; atque inde filii dampna sustineant, unde ad nocendum potiuntur servi licentia.

XVIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne liberti religiosi ad obsequium reducantur heredis.

Quoslibet de quorumcunque libertis aut specialiter ecclesiastici dignitas sublimavit honoris, aut praefixis sanctorum locis deputavit vel ordo religionis, vel ordinatio manumittentis, non erunt ad dominium patrociniumque redu-

cendi contentione qualibet heredis. Quod enim gloriosius Deo adhaerere censetur, obsequiis hominum religari honestate nulla sinitur.

XIX. FLS. GLS. EGIGA REX.

De his qui ob novi Principis fidem servandam iurare distulerint; vel de illis, qui ex palatino officio ad eius praesentiam venire neglexerint.

Cum divinae voluntatis imperio principale caput regnandi sumat sceptrum, non levi quisque culpa constringitur, si in ipso suae electionis primordio aut iurasse ut moris est pro fide regia differat: aut si ex palatino officio fuerit, ad eiusdem novi Principis visurus praesentiam venire desistat. Si quis sane ingenuorum de sublimatione principali cognoverit, et dum discussor iuramenti in territorio illo accesserit, ubi eum habitare contigerit, quaesita occasione se fraudulenter distulerit, in eo ut pro fide regia conservanda iuramenti se vinculo alliget: aut ille qui sicut praemisimus ex ordine palatino fuerit, minime Regis obtutibus se praesentandum iniecerit: quidquid de eo vel de omnibus rebus suis principalis auctoritas facere vel iudicare voluerit, sui sit incunctanter arbitrii. Quod si aut aegritudo illi obstiterit, aut quaelibet publicae utilitatis actio eum retinuerit, ut regis obtutibus se nullatenus praesentet, dum regiae electionis sublimitas quibuslibet modis ad eius cognitionem pervenerit; statim per suam iussionem, id ipsum clementiae suae auditibus intimare procuret, qualiter fidei suae sinceritatem ostendens, huius legis sententiam evadere possit.

XX. FLS. GLS. EGIGA. REX.

De libertis Regum eorumque posteritate, qualiter exercitus tempore ad regiam potestatem concurrant, et cum quibus eos in publica utilitate proficisci oporteat.

Tunc recte nostri regiminis patriam, promulgatis legum censuris, regere procuramus, cum et his qui contra hostem gloriae nostrae decertant, utilitate maxima providemus, et vindicatores terrae nostrae procul dubio cernimus. Et licet favente Deo gentes nostrae affluant copia bellatorum, nil tamen officit, si de illis augeatur insuper nostra acies ad repulsionem hostium externorum, qui ex familiis fisci per regias auctoritates gratiam meruerunt libertatis. Unde quia necesse est, ut illic praebeant ex ratione suffectum, unde meruisse laetantur absolutionis statum: ob hoc speciali sanctione iubemus, ut deinceps iam ipsi, quam omnis eorum posteritas, tempore exercitus, omnes ad regiam celsitudinem incunctanter occur-

rant: ut cum quibus exercitus expeditionem peragere possit, praesentialiter eos clementia principalis instituat. Quicunque vero ex eis ut dictum est, tempore exercitus domi residere praesumpserit, et minime cum caeteris, sicut regalis ordinatio fuerit, in publicam expeditionem perrexerit, noverit se ad propriae servitutis iugum reverti, ex quo ereptus libertatis meruerat personam assumere. Illi tantummodo hanc erunt sententiam evasuri, qui ordinante Principe, Duce vel Comite suo, aliquid iniunctum pro publicis utilitatibus ad peragendum acceperint, vel quos patens agritudo, aut quorundam impedimentum, nullatenus properare permisit.

XXI. FLS. EGIGA REX.

De transgressoribus libertorum.

Saepe audivimus multosque cognovimus libertos, relinquentes manumissores suos, quos et dominos esse testamur, quia voluptuosa voluntate, dum relaxato freno servitutis erumpunt, aequales se dominis suis vel eorum successoribus esse affirment. Quod nos modo et debita veneratione et salubri ordinatione valiturae legis censemus atque iubemus: ut quicunque libertus aut liberta, vel filii libertorum, si manumissoribus suis, sive etiam filiis prolibusque vel nepotibus eorum, vel qui ex eis fuerint geniti, quocunque tempore superbientes ac inobedientes extiterint, aut quacunque subtilitate aut ingenio vel argumento fraudis, vel leviter de eorum patrocinio se auferre voluerint, tunc in tempore transgressionis eorum careant libertate. Filii tamen qui de iisdem fuerint geniti sic errantes, praedicta superioris legis constitutione perenniter servituri tradendi sunt.

LIB. VI. DE SCELERIBUS ET TORMENTIS.

TIT. I. De accusationibus criminosorum.

I. ANTIQUA FLS. CHDS. REX.

Ut domino vel senioribus loci petatur servus in crimine accusatus.

Si servus in aliquo crimine accusatur, iudex prius dominum, villicum vel actorem eius loci, cuius servus fuerit accusatus, admoneat ut eum in iudicio praesentet. Quod si reum praesentare noluerit, ipse dominus vel actor aut villicus, donec servum praesentet, a comite civitatis vel iudice distringatur. Certe si dominus, vel quibus commissa res est, difficulter ad locum approximent, a iudice tenendus et discutiendus est servus.

II. FLS. CHDS. REX. NR. EM.

Pro quibus rebus et qualiter ingenuorum personae subdendae sunt quaestioni.

Si in criminalibus causis discretionis modus amittatur, criminatorum malitia nequaquam frenatur. Ideoque si in caussis regiae potestatis, vel gentis, aut patriae, seu homicidii vel adulterii, aequalem sibi nobilitate vel dignitate palatini officii, quicunque accusandum crediderit, habeat prius fiduciam comprobandi quod obiicit, et sic alienum sanguinem temptet impetere. Quod si probare non potuerit, coram Principe, vel his quos sua Princeps auctoritate praeceperit, trium testium subscriptione roborata inscriptio fiat, et sic quaestionis examen incipiat. Ita ut, qui subditur quaestioni, si innoxius tormenta pertulerit, accusator ei confestim serviturus tradatur: ut salva tantum anima, quod in eo exercere voluerit, vel de statu iudicare elegerit, in arbitrio suo consistat. Quod si componi sibi ab accusatore voluerit, tantum ei pars accusatoris componat, quantum ipse qui quaestioni subiacuit, inlata sibi taxaverit suorum tormentorum supplicia. Iudex tamen hanc cautelam in iudicio servare debebit, ut accusator omnem rei ordinem scriptis exponat, et iudici occulte praesentata sic quaestionis examinatio fiat. Et si eius professio, qui quaestioni subdendus est, compar fuerit cum verbis accusatoris, criminis reus incunctanter habendus est. Certe si aliud dictio accusatoris habuerit, aliud eius professio qui subditur quaestioni, quia dubitari non potest, quod per tormenta sibi crimen imponat, oportebit accusatorem superioris legis huius sententiae subiacere. Quod si accusator prius quam occulte iudici notitiam tradat, aut per se aut per quemlibet de re quam accusat, per ordinem instruxerit quem accusat; non liceat iudici accusatum subdere quaestioni, cum iam per accusatoris indicium detectum constet ac publicatum esse negotium. Similis quoque et de ceteris personis ingenuis ordo servandus est. Nam si capitalia quae supra taxata sunt, accusata non fuerint, sed furtum factum dicitur, vel aliud quodcunque illicitum, nobiles ob hoc potentioresque personae, ut sunt primates palatii nostri eorumque filii nulla permittimus ratione quaestionibus agitari. Sed si in hac caussa, pro qua compellitur probatio defuerit, suam qui pulsatur debeat iuramento conscientiam expiare. Inferiores vero humilioresque, ingenuae tamen personae, si pro furto, homicidio, vel quibuslibet aliis criminibus fuerint accusatae, nec ipsi inscriptione praemissa subdendi sunt quaestioni, nisi maior fuerit caussa, quam quod quingentorum solidorum sum-

mam valere constiterit. Si autem actio minoris est quantitatis, quam quingenti sunt solidi, per probationem convictus qui accusatur, secundum leges alias componere compellatur. Aut si convinci non potuerit, sacramento se expians compositionem accipiat, quae de mala petitione legibus continetur. Speciali tamen constitutione decernimus, ut persona inferior nobiliorem se vel potentiorem inscribere non praesumat. Sed si petendum in caussa putaverit, et probatio fortasse convincendi rei defuerit, nobilior ille vel potentior conscientiam suam sacramentis purgare non differat, quod nec amiserit, nec habeat penes se vel retineat rem, pro qua fuerit petitus: et reddito iuramento, ille qui male petit, sicut alia lex continet, ei componere non moretur. Veruntamen, seu nobilis, seu inferior, seu ingenua persona, si quaestioni subdita fuerit, ita coram iudice, vel aliis honestis viris a iudice convocatis, accusator tales poenas inferat, ne vitam extinguat, aut quamcunque ipse, qui quaestioni subiiciendus est, membrorum debilitationem incurrat. Et quia per triduum quaestio agitari debet, si imminenti casu, qui tormentis subditur, mortuus fuerit, et ex malitia iudicis vel aliquo dolo, seu ab adversario accusati corruptus beneficio, talia tormenta fieri non prohibuit, unde mors occurreret, ipse iudex iniquitatis proximis parentibus simili vindicta puniendus tradatur. Si certe suo se sacramento innocentem reddiderit, et testes iuraverint qui fuerint praesentes, quod nulla sua malitia vel dolo, aut corruptione beneficii mors ipsa provenerit, nisi solo tormentorum eventu, pro eo quod indiscretus iudex superflua non prohibuit, quingentos solidos heredibus mortui compellatur exsolvere. Quod si non habuerit unde componat, ipse serviturus proximis heredibus mortui contradatur. Accusator autem in potestate proximorum parentum mortui traditus, eadem mortis poena mulctetur, qua ille mulctatus est, qui per eius accusationem morte damnatus interiit.

III. IN NOMINE DOMINI ET SALVATORIS NOSTRI IESU CHRISTI, FLAVIUS GLORIOSUS EGIGA REX. TOLETI NOVITER EMENDATA.

Quomodo iudex per examen aquae ferventis caussam perquirat.

Multas cognovimus querelas, et ab ingenuis multa mala pati, credentes in CCC. solidis quaestionem agitari. Quod nos modo per salubrem ordinationem censemus, ut quamvis parva sit actio rei facta ab aliquo criminis, eum per examinationem aquae ferventis a iudice distringendum ordinamus: et dum facti temeritas patuerit, iudex eum quaestioni subdere non dubitet: et dum suam dederit professionem, superiori legi subiacebit. Quod si per examen aquae

ferventis innoxius apparuerit, petitor nullam pertimescat calumniam. Hic quoque et de suspectis habitis personis, id est de vilibus scilicet et infamia notatis, qui ad testimonium venerunt dicendum, ordo servabitur.

IV. FLS. GLS. EGIGA. REX.

Pro quibus rebus et qualiter servi vel ancillae torquendi sunt, in capite dominorum.

Servus vel ancilla in capite domini vel dominae non propter aliud torquendi sunt, nisi tantum in crimine adulterii, aut si contra Regem, gentem vel patriam aliquid dictum vel dispositum fuerit: seu si falsam monetam quisque confinxerit, aut etiam si caussam homicidii vel maleficii quaerendam esse constiterit. Ita ut servi vel ancillae pro talibus criminibus torti, si conscii et occultatores sceleris dominorum repperiuntur, pariter cum dominis, secundum quod voluntas Principis extiterit, condemnentur. Certe si sua sponte iudices veritatis extiterint, sufficiat eis quod pro veritatis indagine quaestioni subditi tormenta pertulerint, a mortis tamen periculo habeantur immunes. Servus autem vel ancilla in tormentis positi, et de se interrogati, si etiam de dominis sunt confessi, et fuerit culpa mortalis, ac declaratis signis potuerit approbari, eadem damnationis censura mulctentur, qua eorum domini fuerint condemnati.

V. FLS. GLS. CHDS. REX.

Pro quantis rebus et qualiter servus aut libertus tormenta portabunt.

Si servus in aliquo crimine accusatur, antea non torqueatur, quam ille qui accusat, hac se conditione constringat, ut si innocens tormenta pertulerit, pro eo quod innocentem tormentis tradidit, alium eiusdem meriti servum domino reformare cogatur. Si vero innocens in tormentis mortuus aut debilitatus fuerit, duos aequalis meriti servos cum eodem domino reddere non moretur: et ille qui debilitatus est, ingenuus in patrocinio domini sui permaneat. Nam et iudex, qui temperamentum in tormentis non tenuit, et ita discretionem legis excessit, ut is qui quaestionatus est mortem violenter incurrerit, eiusdem meriti servum domino mox reformet. Verum ut de servorum meritis omnis ambiguitas cesset contentionis, non pro artificii qualitate excusatio videatur haberi, sed pro servis quaestionandis contropatio adhibeatur aetatis et utilitatis: ut si artifex fuerit qui debilitatus est, et huius artificii servum non habuerit, qui insontem debilitavit, alterius artificii servum iuxta praedictum ordinem domino cogatur exsolvere. Ita ut si artificem non habuerit servum, et alium servum ille, cuius servus quaestioni addicitur, pro eo ac-

cipere noluerit, tantum precii eiusdem servi artificis, qui quaestioni subditur, eiusdem domino persolvatur, quantum ipse artifex a iudice vel bonis hominibus rationabiliter valere fuerit aestimatus. Ita tamen servandum est, ut nec ingenuum quisque nec servum subdere prius quaestioni praesumat, nisi coram iudice vel eius saione, domino etiam servi vel actore praesente districte iuraverit, quod nullo dolo vel fraude aut malitia innocentem faciat quaestionem subire. Et si subditus quaestioni mortuus fuerit, atque ille qui subdidit unde componat non habuerit, ipse subdendus est servituti, qui innocentem fecit occidi. Si autem dolose servum alienum quispiam subdendum quaestioni intenderit, et dominus servi qui accusatur, per probationem eum potuerit de obiecto crimine reddere innocentem, accusator eius alium paris meriti servum accusati domino cogatur exsolvere, et dispendium quod dominus eius in approbationem innocentis servi pertulerit, prout rationabiliter iudex reddi perpenderit, ab iniusto accusatore exactum domino servi restituatur. De rebus vero minimis culpa servi reperta, si dominus servi voluerit, componendi licentiam habebit: ita ut omnis fur, iuxta qualitatem culpae flagella suscipiat. Pro maiori vero noxa, si compositionem dominus noluerit solvere, servum pro crimine non moretur tradere. Ingenuus sane, si quemlibet libertum idoneum, pro capitali crimine sive pro aliis scelerum caussis, quaestioni pulsaverit addicendum, non aliter eum impetere poterit adscribendum, nisi ducentorum quinquaginta solidorum quantitatem caussa ipsa valuerit, pro qua eum accusator conatus fuerit subdere quaestioni. Nam si inferior fuerit atque rusticanus, quem liberum esse constiterit, tunc in eo permittatur quaestio agitari, si caussam ipsam unde agitatur centum solidos valere constiterit. Quod si indiscrete, qui quaestioni subditur, in quacunque parte membrorum debilitationem incurrerit, tum iudex qui temperamentum in tormentis non tenuit, ducentos solidos illi qui tormenta sustinuit, persolvat: ille vero qui eum iniuste quaestionandum appetit, CCC. solidos ei dare cogendus est. Certe si in tormentis positus mortem incurrerit, praedictam summam solidorum, tam iudex quam petitor propinquis parentibus mortui persolvent. Similiter et de inferioribus illis libertis, si debilitatione vel morte quis per intemperantiam fuerit condemnatus, medietas satisfactionis, quae supra de libertis idoneis constituta est, ei qui indebite quaestionatus est, si tamen vixerit, aut suis heredibus, si ipse inde mortuus fuerit, exsolvenda est.

VI. FLS. GLS. CHDS. REX.

Qualiter ad regem accusatio deferatur.

Si quis Principi contra quemlibet falsa suggesserit, ita ut dicat eum adversus Regem, gentem vel patriam aliquid nequiter meditatum fuisse, aut agere vel egisse: seu in auctoritate vel praeceptis regiae potestatis, aut eorum qui ordinatione iudiciaria funguntur, fraudulenter quippiam immutasse, atque etiam scripturam falsam fecisse vel recitasse, falsamque monetam fecisse: sed et si veneficium vel maleficium, aut adulterium uxoris alienae fortasse prodiderit: horum vel similium criminum accusator, quae ad capitis periculum, vel rerum amissionem pertinere videntur, si vera repperiantur quae dixerit, nullam omnino calumniam sustinebit. Si certe quod opponit falsum esse constiterit, et per solam invidiam id fecisse patuerit, ut iacturam capitis, aut detrimentum corporis, vel rerum dampna pateretur, quem accusare conatus est, in potestatem tradatur accusati. Ille hanc poenam in se suisque rebus suscipiat, qui hoc alium innocentem pati voluerit. Ita ut ille qui aliud scire se dicit, quod ad cognitionem Principis possit deduci, et in eo loco fuerit ubi tunc regiam potestatem esse contigerit, aut per se statim suggerat omne quod novit, aut per fidelem Regis eius auditibus denuntiandum procuret. Quod si procul a Rege eum esse provenerit, et per aliquem Principi mandandum crediderit, quod ad accusationem alterius dinoscitur pertinere, coram illo, cui hoc suggerendum committit, talem epistolam faciat, per quam evidenter quid mandet exponat. Quam etiam epistolam tres testes, quos sibi noverit esse fideles, evidentibus signis aut subscriptionibus simul cum ipso confirment, ut postea quod mandaverit, negare non possit.

VII. FLS. CHDS. REX.

De reservata Principibus potestate parcendi.

Quotiescunque nobis pro his, qui in caussis nostris aliquo crimine implicati sunt supplicatur, et suggerendi tribuimus aditum, et pia miseratione delinquentibus culpas omittere nostrae potestati servamus. Pro caussa autem gentis et patriae huiusmodi licentiam denegamus. Quod si divina miseratio tam sceleratis personis cor Principis misereri compulerit, cum adsensu sacerdotum, maiorumque palatii licentiam miserandi libenter habebit.

VIII. ANTIQUA.

Quod ille solus culpabilis erit, qui culpanda commiserit.

Omnia crimina suos sequantur auctores. Nec pater pro filio, nec filius pro patre, nec uxor pro marito, nec

maritus pro uxore, nec frater pro fratre, nec vicinus pro vicino, nec propinquus pro propinquo ullam calumniam pertimescat. Sed ille solus iudicetur culpabilis, qui culpanda commisit, et crimen cum illo qui fecerit, moriatur: nec successores aut heredes pro factis parentum ullum periculum pertimescant.

TIT. II. De maleficis ac consulentibus eos, atque veneficis.

I. FLS. CHDS. REX.

Si ingenuus de salute vel morte hominis vaticinatores consulat.

Qui de salute vel morte Principis vel cuiuscunque hominis ariolos, auruspices, vel vaticinatores consulit, una cum his qui responderint consulentibus, ingenui siquidem flagellis caesi, cum rebus omnibus fisco servituri associentur, ut a rege cui erunt donati perpetuo servitio addicantur. Quod et si filii eorum tales fuisse repperiantur, parentibus criminis socii, simili dampnatione plectantur. Si vero ab scelere parentum habeantur extranei, et dignitatem et rerum omnium possessionem, quam parentes amiserint, plenissime obtinebunt. Servi vero diverso genere poenarum afflicti, in transmarinis partibus transferendi vendantur, ut severitas vindictae non habeat excusatos, quos propriae voluntatis excessus, nefariae praevaricationis faciat obnoxios.

II. FLS. CHDS. REX.

De veneficis.

Diversorum criminum noxii, diverso sunt poenarum genere feriendi. Ac primum ingenuos sive servos veneficos, id est, qui venena conficiunt, ista protinus vindicta sequatur: ut si venenatam potionem alicui dederint, et qui biberit mortuus exinde fuerit, illi etiam continuo suppliciis subditi morte turpissima sunt puniendi. Si certe poculo veneni potatus evaserit, in eius potestatem tradendus est ille, qui dedit; ut de eo quod facere voluerit, sui sit incunctanter arbitrii.

III. FLS. GLS. CHDS. REX.

De maleficis et consulentibus eos.

Malefici et immissores tempestatum, qui quibusdam incantationibus grandinem in vineas messesque mittere perhibentur, et hi qui per invocationem daemonum mentes hominum conturbant, seu qui nocturna sacrificia daemonibus celebrant, eosque per invocationes nefarias nequiter invo-

cant: ubicunque a iudice vel actore, vel procuratore loci reperti fuerint vel detecti, ducentenis flagellis publice verberentur, et decalvati deformiter decem convicinas possessiones circuire cogantur inviti, ut eorum alii corrigantur exemplis. Quos tamen iudex, ne ulterius evagantes talia facere permittantur, aut in r-trusione faciat esse, ut ibi accepta veste, atque substantia ita vivant, ne viventibus nocendi aditum habeant: aut regiae praesentiae dirigat, ut quod de illis sibi placitum fuerit, evidenter statuat. Hi autem qui tales consuluisse reperiuntur, in populi conventu ducentorum ictus accipiant flagellorum: ut impuniti non remaneant, quos culpae similis reatus accusat.

IV. FLS. GLS. CHDS. REX.

De his qui in hominibus, aut animalibus, vel quibuscunque rebus qualiacunque ligamenta, aut quodcunque contrarium repperiuntur fecisse.

Praesentis legis superiori sententia dampnari iubemus, seu ingenuus sit seu servus utriusque sexus, qui in hominibus vel brutis animalibus, omnique genere quod mobile esse potest seu in agris vel vineis, diversisque arboribus, maleficium, aut diversa ligamenta, aut etiam scripta in contrarietatem alterius excogitaverit facere, aut expleverit, per quod alium laedere vel mortificare, aut obmutescere velit, ut dampnum tam in corporibus, quam etiam in universis rebus id patiantur, quod eis fecisse reperiuntur.

V. *De personis iudicum, sive etiam ceterorum, qui aut divinos consulunt, aut auguriis intendunt.*

Sicut pia veritas mendacii assertione non capitur: ita non est consequens ut latens veritas mendacio investigetur. Omnis igitur veritas ex Deo est, mendacium vero ex diabolo est: quia et ipse diabolus ab initio mendax est. Cum ergo utraque res suos Principes habeat, quid opus est, ut veritas cuiuscunque mendacio admittatur exquiri? Quidam enim ex iudicibus feruntur Dei spiritu vacui, qui acta maleficiorum dum investigare subtili perquisitionis perspicacia nequeunt, execrabiles divinorum pronuntiationes intendunt. Veritatem enim se invenire non putant, nisi divinos et aruspices consulant: et eo sibi reperiendae veritatis aditum claudunt, quo veritatem ipsam per mendacium addiscere concupiscunt. Dum enim maleficia per divinationes comprobare pertentant, quasi tertio loco ipsi se diabolo servituros illaqueant. Quapropter si quis ex quolibet iudicum gradu vel ordine, per divinos aut eorum similes aliquid sciscitare tentaverit, vel approbare intenderit: si quis etiam hominum, cuiuslibet sit ordinis vel personae, qui a talibus

aut salutis aut aegritudinis responsa poposcerit, vel consulendos eos pro quibuscunque rebus crediderit, ad legis illius teneatur satisfactionem obnoxius, quae in hoc libro sexto, sub titulo secundo, era prima, eos, qui de salute vel morte Principis, aut quorumcunque hominum, vaticinatores quosque consulere pertentant, statuit serenitatis ordine resecari. Illi tantum iudices ad huius legis non tenebuntur sententiam condemnandi, qui divinos ipsos atque eorum similes non sciscitandi, sed ulciscendi voto, coram multis perquirendo detribuerint, id est, si non ut aliquid de eo scire inquirendo intendant, sed detegi sibi hoc solum unde feriantur, exquirant. At nunc, quia et auguriis deditos eodem modo novimus odibiles Deo: ideo speciali legis sanctione decernimus, ut quicunque sunt illi, quibus augures vel auguria observare contigerit, quinquagenis publice subiiciantur verberibus coërcendi. Qui tamen ad solitum vitium ultra redierint, perdito etiam testimonio, simili erunt sententia flagellorum subiiciendi.

TIT. III. De excutientibus partum hominum.

I. *De his qui potionem ad avorsum dederint.*

Si quis mulieri praegnanti potionem ad avorsum aut pro necando infante dederit, occidatur: et mulier, quae potionem ad avorsum facere quaesivit, si ancilla est, CC. flagella suscipiat; si ingenua, careat dignitate personae, et cui iusserimus servitura tradatur.

II. ANTIQUA.

Si ingenuus ingenuam avortare fecerit.

Si quis mulierem gravidam percusserit quocunque ictu, aut per aliquam occasionem mulierem ingenuam avortare fecerit, et exinde mortua fuerit, pro homicidio puniatur. Si autem tantummodo partus excutiatur, et mulier in nullo debilitata fuerit, et ingenuus ingenuae hoc intulisse cognoscitur, si formatum infantem extinxit, CC. solidos *r*) reddat: si vero informem, centum solidos pro facto restituat.

III. ANTIQUA.

Si ingenua mulier ingenuam avortare fecerit.

Si mulier ingenua per aliquam violentiam aut occasionem ingenuae partum excusserit, aut ex hoc debilitasse cognoscitur, sicut et ingenui superioris dampni poena mulctetur.

---

r) Al. mss. *CCV. sol.*; *CCL. sol.*

IV. ANTIQUA.

Si ingenuus ancillae partum effuderit.

Si ingenuus ancillam avorsum fecerit pati, XX. solidos domino ancillae cogatur inferre.

V. ANTIQUA.

Si servus ingenuae partum excusserit.

Si servus ingenuae partum excusserit, ducentis flagellis publice verberetur, et tradatur ingenuae serviturus.

VI. ANTIQUA.

Si servus ancillae partitudinem laeserit.

Si ancillam servus avortare fecerit, decem solidos dominus servi, ancillae domino dare cogatur; et ipse servus ducenta insuper flagella suscipiat.

VII. FLS. CHDS. REX.

De his qui filios suos, aut natos, aut in utero necant.

Nihil est eorum pravitate deterius, qui pietatis immemores, filiorum suorum necatores existunt. Quorum quia vitium per provincias regni nostri sic inolevisse narratur, ut tam viri quam foeminae sceleris huius auctores esse reperiantur. Ideo hanc licentiam prohibentes decernimus: ut seu libera seu ancilla natum filium filiamve necaverit, sive adhuc in utero habens, aut potionem ad avorsum acceperit, aut aliquo quocunque modo extinguere partum suum praesumpserit, mox provinciae iudex, aut territorii, ut tale factum repperit, non solum operatricem criminis huius publica morte condemnet: aut si vitae reservare voluerit, omnem visionem oculorum eius non moretur extinguere: sed etiam si maritum eius talia iussisse vel permisisse patuerit, eundem etiam vindictae simili subdere non recuset.

Tit. IV. De contumelia, vulnere et debilitatione hominum.

I. FLS. CHDS. REX.

De caedibus ingenui atque servi.

Si ingenuus ingenuum quolibet ictu in capite percusserit, pro livore det solidos V. pro cute rupta solidos X. pro plaga usque ad ossum solidos XX. pro osso fracto solidos C. Quod si ingenuus hoc in servo alieno commiserit, medietatem superioris compositionis exsolvat. Si vero servus in servo hoc fecerit, tertiam partem eiusdem compositionis adimpleat, et L. flagella suscipiat. Si autem servus ingenuum vulneraverit, ita componat, sicut cum ingenuus

servum vulneraverit alienum, et septuaginta flagella suscipiat. Si vero dominus voluerit pro servo componere, servus tradatur pro crimine.

II. ANTIQUA.

De praesumptoribus et operibus praesumptorum.

Si quis evaginato gladio, vel quolibet genere armorum munitus, praesumptivo modo in domum alienam intraverit, cupiens dominum domus occidere, si ipse fuerit occisus, mors eius nullatenus requiratur. Si autem ipse qui in domum alienam intravit, hominem occiderit, continuo et ipse moriatur. Quod si non criminalem culpam admiserit, secundum legum ordinem componere non moretur, iuxta quod damnum in eadem domo fecerit. Nam si ille, qui in domum alienam violenter ingressus fuerit, aliquid exinde rapuerit, undecupli satisfactione quae levavit cogatur exsolvere. Quod si non habuerit unde componat, ipse sine dubio serviturus tradatur: et si aliquid in domum, quam ingressus fuerat, damni non fecerit, nec aliquid subtraxerit, pro eo quod ingressus fuerit, X. solidos cogatur donare, et centum flagellis publice verberetur. Quod si non habuerit unde componat CC. flagella suscipiat. Si vero aliqui de ingenuis cum eo in eadem domo, non ab illo iussi, neque in eius obsequio vel in patrocinio constituti, unanimes tamen vel consentientes praesumptori ingressi fuerint, unusquisque eorum simili damno et poenae subiaceant. Quod si non habuerint unde componant, unusquisque eorum CL. flagella suscipiat: nam testimonium non amittant. Quod si in patrocinio vel obsequio praesumptoris retenti, ab illo hoc facere iussi fuerint, vel cum eo hoc eos fecisse constiterit, solus patronus ad omnem satisfactionem, et poenae et damni teneatur obnoxius. Nam illi non erunt culpabiles, qui iussa patroni videntur esse complentes. Si autem servus hoc domino nesciente commiserit, CC. flagella suscipiat, et quod abstulerit, reddat. Si vero conscio domino servus hoc fecerit, ipse dominus pro eo componat, sicut de ingenuis superius est comprehensum.

III. FLS. GLS. RCDS. REX.

De reddendo talione, et compositionis summa pro non reddendo talione.

Quorundam saeva temeritas saevioribus poenis est legaliter ulciscenda: ut dum metuit quisque pati quod fecerit, saltem illicitis invitus abstineat. Quicunque ergo ingenuus ingenuum pertinaciter ausus decalvare aliquem, aut turpibus maculis in facie vel caetero corpore, flagello, fuste, seu quocunque ictu feriendo, aut trahendo malitiose

foedare vel maculare, sive quamcunque partem membrorum truncare praesumpserit, aut etiam ligaverit, vel in custodia aut in quocunque vinculo detinuerit, seu ligari ab aliquo aut custodia vel vinculo mancipari praeceperit, iuxta quod alii intulerit, vel inferendum praeceperit, correptus a iudice in se recipiat talionem. Ita ut is qui male pertulerit, aut corporis contumeliam sustinuerit, si componi sibi a praesumptore voluerit, tantum compositionis accipiat, quantum ipse taxaverit, qui laesionem noscitur pertulisse. Pro alapa vero, pugno vel calce, aut percussione in capite, prohibemus reddere talionem: ne dum talio rependitur, aut laesio maior aut periculum ingeratur. Sed si quis haec sine periculo membrorum aut aliqua laesione praesumptuosus intulerit, pro alapa X. flagella, pro pugno vel calce XX., pro percussione vero in capite, si sine sanguine fuerit, ab eo quem percusserit, XXX. flagella suscipiat. Certe qui laesit, vel laedendum dicitur instituisse, si non ex priori disposito, sed subito exorta lite et caede commissa, aliquo casu id convicerit se nolente perpetratum fuisse, pro evulso oculo det solidos centum. Quod si contigerit, ut de eodem oculo ex parte videat, qui percussus est libram auri a percussore in compositione accipiat. Quod si in naribus ita percussus est, ut nasum ex integro perdat, C. solidos percussor exsolvat. Si nasus ita collisus est, ut pars turpata narium pateat, iuxta quod deturpationem iudex inspexerit, damnare non morabitur percussorem. Quod etiam similiter et de labiis vel auribus praecipimus custodiri. Cui ponderositas facta fuerit, centum solidi dentur in compositione. Qui manum ex integro absciderit, vel etiam quolibet ictu ita percusserit, ut ad nullum opus ipse prodefaciat, centum solidos percussor componat. Pro pollice autem L. pro sequenti digito XL. pro tertio XXX. pro quarto XX. pro quinto X. solidos compositionis exsolvat. Quae scilicet summa et de pedibus erit implenda. Pro singulis autem excussis dentibus duodeni solidi componantur. Qui cassos alteri fregerit, et ex hoc qui percussus est debilis apparuerit, libram auri percussor componere procurabit. Et ista quidem inter ingenuos observanda et implenda sunt. Si vero servus hoc ingenuo fecerit, vel etiam ingenuum decalvaverit, in eius potestate tradendus est, ut sui sit arbitrii de eo facere quod voluerit. Si certe ingenuus servum alterius decalvaverit, aut decalvare iusserit rusticanum, det eius domino solidos X. Si vero idoneum, C. flagella suscipiat, et supradictam summam C. solidorum servi domino coactus exsolvat. Quod si qualibet corporis parte servum truncaverit, vel truncare iusserit alienum, ducentorum flagellorum ictibus verberetur,

et alium eiusdem facultatis et meriti servum cum eodem, proprio domino reddere compellatur. Quod si de supra taxatis capitulis quodcunque libertus ingenuo facere praesumpserit, pro eo quod aequalem statum habet, et quod fecerit similiter in se factum recipiat, et centum insuper flagellorum ictus extensus accipiat. Quod si ingenuus in liberto hoc fecerit, tertiam partem compositionis, quae de ingenuis continetur, exsolvat. Si servus servum inscio domino decalvare sive truncare praesumpserit, et quod fecit patiatur, et centum flagellis publice verberetur. Si vero servus domino nesciente ingenuum comprehendere vel ligare praesumpserit, ducentis publice verberetur flagellis. Quod si cum domini voluntate servus hoc fecerit, ipse dominus tantundem, et poenam et damna, quae de ingenuis in hac lege tenentur, suscipiat. Ingenuus autem si servum alienum ligaverit innocentem, det domino servi solidos tres. Nam si servus servum ligaverit absque voluntate domini sui, centum flagellis publice verberabitur. Si certe conscio domino suo servus hoc admiserit, idem servi dominus tres itidem solidos componere compellendus est. Tamen si ingenuus servum alienum innocentem die ac nocte in custodia detinuerit, pro uno die tres solidos, et pro una nocte similiter tres solidos domino servi componat: et si per plures dies id servus ab ingenuo innocens pertulisse convincitur, eandem trium solidorum summam per singulos dies ac noctes isdem ingenuus servi domino coactus exsolvat. Ingenuus sane, si servum alienum fuste, aut flagello, vel quolibet ictu indignans percusserit, ut sanguis et livor appareat, per singulas percussiones singulos solidos domino servi persolvat: aut si gravis percussio fortasse patuerit, per quam aut mortem aut debilitationem qui percussus est videatur incurrere, quantum pro tali re componere debeat, iudicis aestimatio competenter inspiciat. Si vero servus in servo talia fecerit, idemque iudex constituat quantum vel a servo vel ab eius domino, iuxta livoris vel plagarum qualitatem, media pars de ingenuis componi debeat. Servus tamen pro praesumptione sua L. flagella extensus accipiat. Omnes autem sententiae legis huius tam in viris, quam in foeminis observandae sunt: ita ut capitula, quae in hac lege vel in aliis legibus ad arbitrium iudicis reservantur, eius instantia celeriter terminentur. Quod si iudex amicitia corruptus vel praemio, iuxta aestimationem rei liberare neglexerit, neque continuo ulciscendum instituerit, iudiciaria protinus postestate privatus, ab Episcopo vel Duce districtus, illi quem admonitus vindicare contempsit, secundum quod iidem inspexerint, iuxta contemplationem de facultate propria componere compellatur: qua-

tenus ipse suarum rerum compulsus damna sustineat, qui voluntarius defendere recusavit interpellantis iniuriam.

IV. ANTIQUA.

Si itinerantem quis retinuerit iniuriose atque nolenter.

Si in itinere positum aliquis iniuriose sine sua voluntate retinuerit, et ei in nullo debitor existat, quinque solidos pro sua iniuria consequatur ille, qui retentus est: et si non habuerit unde componat, ille qui eum retinuerit, L. flagella suscipiat. Quod si debitor illi fuerit, et debitum reddere noluerit, sine iniuria hunc territorii iudici praesentet, et ipse illud quod iustum est ordinet. Quod si servus hoc sine iussione domini commiserit, centum ictus accipiat flagellorum. Si autem domino iubente hoc fecerit, ad superiorem compositionem dominus teneatur obnoxius.

V. FLS. CHDS. REX.

Ut qui alteri ea intulerit quae legibus non continentur, ea recipiat quae fecisse convincitur.

Non minoris est noxae legum statuta nescire, quam sciendo prava committere. Quapropter quicunque hactenus vel post haec illicita perpetrans, aut leges nescire se dixerit, aut in cuiuspiam damno vel periculo illa praesumpserit excogitare vel agere, quae dicat in legibus non contineri, atque ideo non posse reatui subiacere: huius rei caussa convictus praesumptor continuo pericula, ignominiam, tormenta atque cruciatum, vel damna sustineat, quae alii intulit, vel inferenda molitus est: atque insuper publice C. flagellorum verberibus caesus, ad perennem infamiam deformiter decalvetur.

VI. FLS. CHDS. REX.

Ne sit reus, qui percutere volentem ante percusserit.

Non est putanda resistentis improbitas, ubi violenter conspicitur praesumentis audacia. Quicunque ergo incaute praesumptuosus, fuste vel gladio seu quocunque ictu, percutere aliquem iratus voluerit, vel percusserit, et tunc idem praesumptor ab eo quem percutere voluit, ita fuerit percussus, ut moriatur, talis mors pro homicidio computari non poterit, ne calumniam patiatur qui praesumentem percusserit. Quia commodius erit irato viventem resistere, quam se post obitum ulciscendum relinquere. Ille sane, qui prior contra quemlibet iratus eduxerit gladium, quamlibet non percusserit, X. tamen solidos ei, quem percutere voluit, pro praesumptione sola dare cogendus est.

VII. FLS. RCHDS. REX.

Si servus ingenuo fecerit contumeliam.

Quamvis idoneus servus personae nobili et illustri nullatenus indebite contumeliosus aut seditiosus praesumat existere. Quod si fecerit, quadraginta verberibus coram iudice subiacebit: servus autem vilior L. flagellorum ictibus addicetur. Certe si eadem persona, ut sibi fieret contumelia, servum prius excitaverit alienum, suae negligentiae imputet, quod oblitus honestatis et patientiae, quod merebatur, a servo excepit.

VIII. ANTIQUA.

Si ingenuus ingenuum percutiat.

Si quis ingenuus ingenuo vulnus inflixerit, ita ut continuo qui vulneratus fuerit, moriatur, percussor pro homicidio teneatur: et si qui percussus fuerat, statim non extinguatur, percussor deputetur in carcere, aut certe sub fideiussore habeatur: et si evaserit vulneratus, pro sola praesumptione det ei solidos XX. Aut si non habuerit unde componat, CC. flagella publice extensus suscipiat, et extra hoc compositionem vulneris implere cogatur, sicut a iudicibus fuerit aestimatum.

IX. ANTIQUA.

Si ab ingenuo servus debilitetur alterius.

Si quis ingenuus servum alienum volens debilitaverit, alterum paris meriti servum eiusdem domino dare non moretur: illum vero debilem suo studio et sumpto ad curandum, donec recipiat sanitatem, retineat. Postea vero, si sanari potuerit, pro vulnere compositio detur, prout iustum visum fuerit iudicanti: ac si postea servus domino reddatur incolumis, et suum servum recipiat. Insuper autem pro facti temeritate, ut caedem evadat, pro eo quod servum alienum vulnerare praesumpserit, X. solidos domino servi persolvat.

X. ANTIQUA.

Si servus percutiat ingenuum.

Si servus ingenuo sine domini iussione percussionem intulerit, et ille exinde moriatur, percussor pro homicidio puniatur: et si qui percussus fuerit statim non moriatur, ipse servus continuo tradatur in carcerem. Et si evaserit vulneratus, ille qui percusserat, CC. flagella suscipiat. Dominus vero si voluerit, pro servo summam compositionis exsolvat, quantum a iudicibus fuerit aestimatum: sin autem noluerit, servum pro culpa tradere non moretur.

XI. ANTIQUA.

Si servus servum debilitet.

Si servus servo debilitatem intulerit, excepto vulneris compositionem, C. flagella suscipiat. Et si exinde debilitatus agnoscitur, quantum deterior extiterit ipse servus, iudex poterit aestimare. Et si ipse dominus compositionem accipere noluerit, similem servum aut pretium servi ab illo, cuius servum eum debilitavit, accipiat, et illum debilitatum servum sibi usurpet. Hoc ipsum etiam et de ancillis praecipimus custodiri.

Tit. V. De caede et morte hominum.

I. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si quis nesciens occiderit hominem.

Quicunque nesciens hominem occiderit, et nullum contra eum odium habuerit, iuxta Domini vocem reus mortis non erit. Non enim est iustum, ut illum homicidae damnum aut poena percutiat, quem voluntas homicidii non cruentat.

II. FLS. RCDS. REX.

Si quis hominem, dum non videt, occiderit.

Si quis hominem, dum eum non videt, stantem, venientem, vel praetereuntem ignorando occiderit: si nulla occasio inimicitiae antea cum eo fuerit, et ille nolens homicidium admiserit, atque ante iudicem hoc potuerit approbare, securus abscedat.

III. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si quis impulsus occidat hominem.

Si quis aut casu aut re quacunque impulsus, vel praecipitatus, in alterum corruerit, hominemque occiderit, pro homicidio nec damnis nec poenis damnabilis erit. Si certe homo impulerit alium, cuius impulsione illisus perimat alterum, si ille qui impulit, absque mala voluntate hoc fecerit, auri librae damnum habebit, quare lesionem vitare neglexerit.

IV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si quis alterum percutere volens, alterum occidat hominem.

Quicunque exorta lite, dum eum cum quo contendit, percutere quaerit, alterum nolens occiderit: quaerendum est, a quo caedes exordium habuerit. Et si ab alio, quem percussor voluit percutere, exortam caedem esse constiterit: ille qui concitavit litem, licet evaserit percussionem, quia tamen per ipsum constat homicidium esse commis-

sum, C. auri solidos det. Ille vero qui percussit, L. solidos reddat, defuncti nihilominus proximis profuturos. Ideo enim ambo damnum habebunt: quia ille volens aditum mortis dedit, iste autem nolens mortem iniecit.

V. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si homo exorta caede moriatur.

Si exorta caede ad faciendam pacem quicunque ingenuus advenerit, et eum percussione litis mori contigerit, atque ille qui percussit aut suo sacramento aut testibus numero et dignitate idoneis approbare potuerit, quod hoc ut fieret voluntatis eius non fuit: quia percussor nec percutere nec occidere voluit, libram tantum auri parentibus persolvat occisi. Similiter et qualecunque vulnus tali casu fieri provenerit, tertiam partem compositionis qui percussit exsolvat. Quia mors eius inulta esse non debet, qui pacis praemium ut conferret advenit.

VI. ANTIQUA.

Si dum levis iniuria infertur, homicidium committatur.

Si dum quis calce, vel pugno, aut quacunque percussione iniuriam conatur inferre, homicidii extiterit occasio, pro homicidio puniatur.

VII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si iocans aut indiscretus occidat hominem.

Quicunque incautus, aut indiscretus, aut iocari volens, aut in multitudine cuiuscunque rei ex improviso ictum noxium mittens percussisse atque occidisse quempiam videatur, cum aut sacramento aut testibus convictum fuerit, quia id disposito malitiae spiritu, aut nocendi voluntate commissum non fuit, non quidem erit percussor vel homicidio infamis, vel morte damnabilis: quia mortuum voluntarie non occidit. Quia tamen indiscrete percussit, nec vitare caussam studuit, libram auri proximis occisi persolvere procurabit, et quinquaginta flagellorum ictibus vapulabit.

VIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si quis per incautam disciplinam occidat hominem.

Quemcunque discipulum, in patrocinio aut in servitio constitutum, si a magistro, patrono vel domino incompetenti et indiscreta disciplina percussum fortasse mori de flagello contingat, cum nihil ille qui docet aut corripit, in hunc invidiae aut malitiae habuerit: qui caecidit, homicidio nec infamari poterit nec affligi. Quia dicente Dei sacra scriptura: Qui disciplinam abiicit, infelix erit.

IX. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si ingenuus servum casibus praescriptis occidat.

Si ingenuus servum non voluntate, sed suprascriptis casibus diversis occiderit, medietas compositionis, quae est de ingenuis constituta, erit a percussore domino servi reddenda.

X. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si servus ingenuum casibus praescriptis occidat.

Si servus ingenuum non voluntate, sed suprascriptis casibus diversis occiderit, eam compositionem exsolvat, quam de ingenuis casu occidentibus superior sententia taxat. Quod si dominus pro servo componere noluerit, mox servum tradere oportebit.

XI. ANTIQUA.

Si homo voluntario occidatur.

Omnis homo si voluntate, non casu occiderit hominem, pro homicidio puniatur.

XII. FLS. CHDS. REX.

Ne domini extra culpam servos suos occidant: et si ingenuus occidat ingenuum.

Si criminis quisque reus, vel nefandi consilii conscius, nequaquam debet indemnis relinqui, quanto magis qui ex studio malitiae temeranter homicidium dinoscitur perpetrasse? Ideoque, quia saepe praesumptione crudelium dominorùm extra discussionem publicam servorum animae perimuntur, extirpari decet hanc omnino licentiam, et huius legis ab omnibus perenniter adimpleri censuram: scilicet ut nullus dominorum vel dominarum, servorum suorum vel ancillarum, seu quarumcunque personarum, extra publicum iudicium quandoquidem occisor existat. Sed si tale servus vel ancilla, seu quicunque, crimen admiserit, ex quo possit mortis debitam damnationem excipere, eumque dominus vel domina propter aliquod pessimum facinus occiderit, vel occidendum praeceperit, dum hoc ad cuiuscunque iudicis cognitionem pervenerit, confestim ipse dominus dominave ad iudicium ire cogendi sunt; qualiter per probationem servorum vel ancillarum sive suo sacramento confirment, quod tale facinus admiserint, unde digni essent mortis ultione percelli. Nam si ex disposito malitiae, servum suum vel ancillam, seu per se, seu per alium quemlibet extra publicum examen occidere quicunque praesumpserit, pro facti huius temeritate libram auri fisco persolvat, atque insuper perenni infamia denotatus,

testificari ei ultra non liceat. Qui vero s) alienum servum vel ancillam ex deliberatione suae voluntatis occiderit, vel occidendum praeceperit, duos eiusdem meriti servos seu ancillas, occisorum dominus de facultate homicidae consequuturus est: homicida tamen secundum superiorem ordinem perennis exilii poenam indubitanter excipiat. Nam si dominus fortasse vel domina, in ancilla vel servo, tam proprio quam extero, vel incitatione iniuriae vel ita commotus, dum disciplinam ingerit, quocunque ictu percutiens homicidium perpetraverit, et vel testibus probari potuerit, vel certe sacramento suam conscientiam expiaverit, nolendo tale homicidium commisisse, ad huius legis sententiam teneri non poterit. Veruntamen si servi vel ancillae, instituentibus vel consentientibus dominis, in conservis suis vel quibuscunque personis dixerint se homicidium perpetrasse, et per exactionem tormentorum eosdem dominos suos talia sibi constituisse taxaverint: servi quidem vel ancillae talia perpetrantes, centenis flagellis publice verberandi sunt, ac turpiter decalvandi. Eorum vero domini, si iuraverint nil tale ordinasse, ad legis huius sententiam nullatenus teneantur. Atque illi qui suos conservos occiderint, in potestate domini sui eorum caussa consistat, ut faciendi de eis quod voluerint licentiam habeant. Si vero alienum quis occiderit servum, ei procul dubio traditurus est, cuius servum vel ancillam dinoscitur occidisse. Quaecunque autem persona ingenua propter furti rapacitatem in itinere vel

---

s) Al. mss. *damnationem excipere, confestim dominus eius vel accusator iudici loci illius ubi hoc exortum fuerit, aut Comiti vel Duci publicare non differat: et agitata discussione, dum manifestum crimen patuerit, seu a iudice seu a proprio Domino mortem quam meretur reus excipiat. Ita tamen ut si reum iudex occidere noluerit, mortis eius sententiam scriptis decernat, et utrum interficere eum dominus eius, an vitam servare voluerit, in potestate eius consistat. Sane si servus vel ancilla casu pestifero resultans dominis suis, seu gladio vel lapide, sive quocunque ictu dominum, dominamve percusserit, vel percutere conatus fuerit, et domini se cupientes defendere, statim in eo furore servum aut ancillam occiderint, nullatenus ad satisfactionem tenendi sunt homicidii: si tamen res taliter gesta probabilis fuerit, hoc est, et per testimonium vel iuramentum servorum vel ancillarum, quos interfuisse constiterit, et per sacramentum eius, qui talia gesserit. Nam si ex disposito malitiae servum suum vel ancillam, seu per se sive per quemlibet extra publicum examen occidere quicunque praesumpserit, notatus infamia testificare ei ultra non sit licitum, et propter arcendam huius rei temeritatem, redactus in exilium sub poenitentia persistat, quousque advixerit, et facultas eius illis proficiat, quibus lex ad capiendam hereditatem viciniores gradus accessionem indulget. Qui vero etc.*

in domo positum quemquam insidians occidisse detegitur, homicida continuo pro homicidio puniatur. Et quoniam consilio quisque vel iussu homicidium faciendum insistens, noxior iudicandus est, quam ille qui homicidium opere perpetravit: id specialiter constituendum oportuit, ut ex cepta caussa servorum, de quibus supra taxatum est: si ingenuum vel ingenuam, per servum vel ancillam, dominave occidendum praeceperit, et per discussionem apud iudicem talia de dominis fuerint manifeste confessi, si hoc per legitimum testem firmare nequiverint, servis super dominis suis credi non oportebit. Sed ipsi tunc domini, qui talia iussisse dicuntur, coram iudice se suo sacramento innocentes reddere non morentur. Ipsi vero qui homicidium fecisse confessi sunt, aut pro homicidio puniantur, aut occisorum parentibus vel propinquis tradantur, ut quod de eis facere voluerint habeant potestatem. Quod si domini eorum iurare nequiverint, servus procul dubio vel ancilla tam noxia perpetrantes, ducentenis verberati flagellis, turpiter etiam decalvandi sunt. Domini vero, quibus iubentibus tale nefas admissum est, capitali se noverint supplicio perimendos. Nam si ingenui quilibet ex communi consilio homicidium perpetrare deliberaverint, illi qui fortasse percusserint, aut quocunque ictu hominem interfecerint, morte damnandi sunt. Illi vero qui cum eis consilium habuisse reperiuntur, quamvis non percusserint, propter iniquum tamen consilium, ducentorum flagellorum ictus publice extensi, et decalvationis foeditatem passuri sint, atque insuper proximis occisi parentibus quinquagenos solidos componere compellantur: aut si non habuerint unde componant, perenniter servituri tradantur.

XIII. FLS. GLS. EGIGA. REX.

Ne liceat quemcunque servum suum vel ancillam quacunque corporis parte truncare.

Praecedentium non vitia sed virtutes aemulando conlectas, invenimus hanc legem iustissime editam, iniuste abrasam. Et ideo ne humanis excessibus turpandae imaginis Dei frena laxentur, IN NOMINE DOMINI EGO FLAVIUS EGIGA REX, ipsis verbis, ipsisque sententiis illo dudum eam iterum ordine introduxi, quo dudum illam praeviam iudicii principalis auctoritas collocavit, quae sic incipit. Superiori quidem lege, dominorum indiscretam saevitiam a servorum occisione privavimus, nunc etiam ne imaginis Dei plasmationem adulterent, dum in subditis crudelitates suas exercent, debilitationem corporum prohibendam oportuit. Ideo decernimus, ut quicunque dominus dominave,

absque iudicis examinatione, et manifesto scelere servo suo vel ancillae manum, nasum, labium, linguam, aurem etiam vel pedem absciderit, aut oculum evulserit, seu quamcunque partem corporis detruncaverit, aut detruncare vel extirpare praeceperit, trium annorum exilio sub poenitentia relegetur apud Episcopum, cuius in territorio aut ipse manere, aut factum scelus esse videtur. Omnes vero facultates ipsius, si filios habuerit, qui tamen non sint sceleris eius participes, tueantur atque gubernent, redditurі cum redierit rei domino dominaeve rationem. Si certe filii legitimi defuerint, aliis parentibus ita iudex facultates eius custodiendas committat, qualiter cum redierit de rebus suis ratio illi reddatur. Sin autem nullus de proximis fuerit, iudex ipse curam habebit, qualiter cuncta gubernet atque conservet, et de eisdem rationem postea reddat.

XIV. FLS. CHDS. REX.

Ut homicidam cunctis liceat accusare.

Si homicidam nullus accuset, iudex mox ut facti crimen agnoverit, licentiam habeat corripere criminosum, ut poenam reus excipiat, quam meretur. Nec enim propter accusatoris absentiam, aut aliquod fortasse colludium sceleris, debet vindicta differri; sed tam uxor mortem mariti si quid noxium ab alio forte pertulerit, quam etiam maritus, si simile aliquid uxorem pati contigerit, licitum habebit inquirere, et iuxta qualitatem criminis legaliter ulciscendum insistere. Ita ut si manente adversus reum tali intentione, maritus et uxor vitam finierint, et imperfectam caussam reliquerint, eorum filii seu propinqui, quibus ad capiendam hereditatem legitima successio competit, accusare reum vel homicidam, ac sicut parentes facere poterant, instanter persequi habeant potestatem. Nec enim dignum est, parentum aut propinquorum habere facultatem si non reus vel homicida debitam sententiam condemnationis excipiat. Quod si iudex admonitus huius rei vindex esse distulerit, et dilatans accusantes ad regiam cognitionem ex hoc querela pervenerit, sciat se pro mortuo, quem vindicare noluerit, medietatem homicidii, hoc est, CCL. solidos petenti esse daturum. Facultates sane eius, qui pro suo scelere est puniendus, non antea cuiquam usurpare conceditur, nisi per iudicium ultionis ex lege sententia detur.

XV. FLS. CHDS. REX.

Quod et proximis et extraneis homicidam conceditur accusare.

Cum ceterorum criminum reos poenas semper oporteat excipere quas merentur, nefas esse putandum est homicidas

unquam indemnes relinquere, quos severiori magis condecet atrocitate puniri. Ne ergo possit evadere homicida quod fecit, aut aliquis scelus eius praesumat forsitan excusando celare, primo proximis occisi conceditur licentia accusandi. Quod si iidem proximi ad quaerendam defuncti mortem aut tepidi fuerint, aut forte distulerint, tunc accusandi homicidam omnibus generaliter, tam aliis parentibus, quam externis, aditum pandimus. Ita ut qui homicidam fraudulenter excusare conatus fuerit, vel defendere, commodum quod propterea fuerat consecutus, in duplum compellatur accusatori persolvere. Nam homicidii reus nunquam potest esse securus, cum contra eum accusationem deferre nulli penitus licentia denegetur.

XVI. FLS. CHDS. REX.

Si homicida ad Ecclesiam confugiat.

Non sumus immemores, de homicidis hactenus atque maleficis diversas quidem legum sententias praecessisse, et iuxta qualitatem sceleris poenas esse propositas, quas unusquisque eorum merebatur excipere. Tamen quia nequitiae huius auctores, quantum in malis amplius prompti sunt, tantum ad evadendum supplicium occasiones saepe praetendunt: ac se plerumque basilicarum Dei defensioni committunt, qui contra divinum praeceptum scelera perpetrare non metuunt: ideoque quia nunquam debet hoc scelus inultum relinqui, quod et vitam perimit, et quorundam mentes ad deterius frequenter impellit, hoc omne per aevum mansurum damus edictum: Ut quemcunque homicidam seu maleficum lex puniri praecipit, et praterea qui ex suo disposito, vel malae voluntatis assensu, tale nefas committit, nulla hunc occasio nullaque unquam ab hac sententia potestas excuset. Et etiamsi contigerit eum ad altare sanctum fortasse confugere, non quidem praesumat eum absque consultu sacerdotis persequutor eius abstrahere. Consulto tamen sacerdote ac reddito sacramento, ne eundem sceleratum publicae mortis poena condemnet, sacerdos eum sua intentione ab altari repellat, et extra chorum proiiciat: et sic ille, qui eum persequitur, comprehendat. Cui ab ecclesia eiecto, non alias mortiferas inferat poenas, sed in potestate parentum, et eorum cuius propinquus occisus fuerit, contradendus est: ut excepto mortis periculo, quidquid de eo facere voluerint licentiam habeant. Quatenus dum malorum pravitas conspicit constituta sibi supplicia praeterire non posse, vel metu saltem territus a malis abstineat, quem malae voluntatis intentio ad illicitum facinus sponte saepe praecipitat.

XVII. FLS. GLS. RCDS. REX.

De parricidis, et eorum rebus.

Dum nullum homicidium voluntate commissum nostris legibus relinquatur inultum, et illum magis oporteat mortem excipere, qui consanguinitate proximum praesumpserit occidere: proinde hoc omne per aevum promulgamus edictum, ut quicunque parricidium fecerit, hoc est patrem aut matrem, seu fratrem aut sororem, vel quemcunque sibi propinquum, proposito vel intentione pravae voluntatis occiderit, confestim comprehensus a iudice eadem morte puniatur, qua ipse alium punire praesumpserit. Ita ut seu vir sive mulier sit, qui parricidii crimen admiserit, si filios non habuerit, omnis parricidae hereditas ad heredes et propinquos occisi pertineat. Si vero filios de alio coniugio habuerit, medietas facultatis eius filiis occisi proficiat, et medietas filiis parricidae, si tamen in scelere patris aut matris conscii non fuerint approbati. Nam si conscios eos scelus parentum habuerit, omnis parricidae hereditas filiis occisi proficiat. Quod si neque parricida neque occisus filios reliquerint, tunc omnem facultatem parricidae, parentes occisi aut propinqui sibimet in omnibus vindicabunt: vel proximi, qui eius mortem ulciscendam instituerint, iuri suo applicare non dubitent.

XVIII. ANTIQUA NOVITER EMENDATA.

De his qui proximos sanguinis sui occiderint.

Si pater filium, aut filius patrem, seu maritus uxorem, aut uxor maritum, aut mater filiam, aut filia matrem, aut frater fratrem, aut soror sororem, aut socerum gener, aut generum socer, vel nurus socrum, aut socrus nurum, vel quemcunque consanguinitate sibi proximum, aut suo generi copulatum occiderit, morte dampnetur. Quod si propter hoc homicida ad Ecclesiam vel altaria sancta concurrerit, in potestate parentum vel propinquorum occisi tradendus est: ut salva tantum anima, quidquid de eo facere voluerint, habeant potestatem. Omnem vero substantiam suam heredibus occisi, iuxta legis superioris ordinem, iubemus addici, aut etiam fisco, si heredes proximos occisus non reliquerit, sociari. Nam homicida nec facultatibus suis liberatus utetur, etiamsi poenam mortis evadere mereatur.

XIX. ANTIQUA.

Si a proximo sanguinis casu proximus occidatur.

Si pater filium, aut mater filiam, aut filius patrem, aut frater fratrem, aut quemlibet sibi propinquum, gravibus coactus iniuriis, aut dum repugnat, occidit; et hoc idoneis

testibus, quibus merito fides possit adhiberi, apud iudicem potuerit approbare, quod parricidium, dum propriam vitam tuetur, admiserit, securus abscedat, nec ullum vitae periculum, aut dispendia facultatum, vel tormenta formidet, illa discretione servata, quae in cunctis casibus est de homicidiis constituta.

XX. FLS. GLS RCDS. REX.

Si servus servum casibus praescriptis occidat.

Si cunctis suprascriptis casibus, servus servum occidisse detegitur, omnem compositionis summam, quae de casu tali est occisione taxata, servi dominus ex medietate domino servi persolvat. Quod si pro ea satisfacere contemnat, servum sine dubio tradat.

LIB. VII. DE FURTIS ET FALLACIIS.

TIT. I. De Indicibus furti.

I. *De indice, et his quae indicare dicuntur.*

Iudex reum qui accusatur antea non torqueat, quam ille qui accusat, si indicem praesentare noluerit, se per placitum trium testium roboratione firmatum ea conditione constringat, ut si is qui accusatus est, manifestis indiciis innocens comprobatur, ipse poenam, quam alii intendit, excipiat: et tamen postquam innocentia patuerit accusati, accusator a iudice distringatur, ut pro agnoscenda rei veritate, indicem praesentet invitus. Quem si praesentare nequiverit, saltem quis sit ex nomine manifestet, ut districtus a iudice vera convincat esse quae indicavit. Quod si eum ipse index per alicuius potentis defensionem aut patrocinium, seu metu regiae potestatis discussioni suae praesentare non potuerit, ad regiam id cognitionem, si prope est, deferre procuret: si autem longe est, Episcopo vel iudici renuntiet, ut eorum maior auctoritas, hunc iudicio faciat praesentari. Quod si neglexerit nuntiare, de propria iudicis facultate, omne quod periit, iussu Principis vel Episcopi atque iudicis, querelanti restituatur. Index autem si non potuerit probare quod indicavit, pro omni satisfactione teneatur obnoxius. Quod si rerum caussa grandis est, si *t*) ingenuus est, cum infamia novecuplam, servus vero sexcuplam compositionem exsolvat, et centum insuper flagella idem servus accipiat. Quod si idem ingenuus unde componat non habuerit, et ei quem infamare tentavit, et ei cui mentitus est, pariter serviturus tradatur. Servus vero si com-

t) Al. ms. *Quod si rerum causa est, et si etc.* Lind. *Quod si rei causa est, si etc.*

positionem pro se exsolvere non potuerit, aut si noluerit pro eo satisfacere dominus, servum pro reatu tradere non moretur.

II. ANTIQUA.

De non credendo indicanti servo, nisi cum domini testimonio.

Si servus sine conscientia domini sui aliquid indicaverit, aliter ei non credatur, nisi dominus pro persona servi testimonio suo dixerit esse credendum, de honestate mentis eius proferens testimonium verum.

III. ANTIQUA.

Si index furti sit conscius.

Si index furti conscius comprobatur, nullam poenam incurrat, sed dampnum absolutionis evadat: mercedem vero pro indicio non requirat, cui sufficere debet, ut securus abscedat. Qui si forsitan rem quae furtim ablata est, cum furti ipsius consorte diviserit, quae in portionem suscepit, et apud se retinuit, simpla tantum restituat.

IV. ANTIQUA.

De mercede indicis.

Si quis furem prodiderit, si tamen furti ipsius conscius non est, non plus pro indicio accipiat, nisi quantum res valuerit, quae furtim ablata est: si tamen domino rei compositio fuerit exsoluta. Sin autem talis sit fortasse conditio, ut necesse sit illum qui fur probatur occidi, et nihil de eius facultatibus inveniatur: aut si servus fuerit, et dominus servi substantiam eius suae vindicet potestati, et in compositionem qui perdiderit res suas, nihil fuerit consecutus: tunc tertiam partem de repperta re, pro mercede indicii consequatur, et delator nil amplius iam requirat.

V. ANTIQUA.

Si innocens in quocunque crimine accusetur ab indice.

Quicunque accusatur in crimine, id est, veneficio, maleficio, furto, aut quibuscunque factis illicitis, accusator eius concurrat ad Comitem civitatis, vel iudicem, in cuius territorio est constitutus: ut ipsi secundum legem caussam discutiant: et cum cognoverint crimen admissum, reum Comes et iudex comprehendant. Et si capitalia non admiserit, tunc ei cui reus est, aut componere compellatur, aut si non habuerit unde componat, serviturus tradatur: si vero innocens approbatur, de indicio securus abscedat. Ille vero qui accusavit, et poenam et dampna suscipiat, quae debuit pati accusatus, si de crimine fuisset convictus. Comes ta-

men aut iudex nullum discutere solus praesumat, ne aliquod possit esse colludium, ut innocens fortasse tormenta sustineat. Prius tamen poenae non subiaceat, quam aut sub praesentia iudicum manifestis probationibus arguatur; aut certe sicut in aliis legibus continetur, eum accusator inscribat: et sic in praesentia iudicum superius nominatorum quaestionis agitetur examen.

Tit. II. De furibus et furtis.

I. antiqua.

Ut exponat quid quaerit, qui furtivam rem se quaerere dicit.

Qui rem furtivam requirit, quid quaerat iudici occulte debet exponere, ut ostendat per manifesta signa, quid perdidit: ne veritas ignoretur, si non evidentia signa monstraverit.

II. antiqua.

Si servus ante datam, seu post datam libertam faciat furtum.

Si quis in servitio constitutus furtum admiserit, et postea a domino suo fuerit manumissus, illa quae antea admiserat ad dampnum domini non pertineant; sed ipse sicut servus poenam et dampnum legibus suscipiat constitutum, qui illicita perpetrasse dinoscitur. Quod si post datam libertatem hoc fecerit, ita ut servus et compositionem et centum flagella sustineat. Quod si tale factum non fuerit, propter quod servituti tradatur, in libertate accepta nihilominus permaneat.

III. antiqua.

Si servus ad alium dominum transiens, quodcunque committat illicitum.

Si servus ad alium dominum transiens, aliquid de rebus prioris domini involaverit, aut abstulerit, seu quodcunque aliquid damnosum intulerit, dum pro crimine cupiditatis cupit addici, discutiatur a iudice: et si hoc crimen admisisse convincitur, posterior dominus, si voluerit, pro servo dampnum compositionis exsolvat. Certe si noluerit, servus, secundum criminis qualitatem tradatur ad poenam.

IV. antiqua.

Si ingenuus cum servo alieno faciat furtum.

Si quis ingenuus cum servo alieno in crimine inventus fuerit, aut furtum forsitan faciant, vel aliquid rapiant, aut illicitum quodcunque committant; secundum superiorem legem medietatem eiusdem compositionis exsolvant, ita ut

ambo publice fustigentur. Et si noluerit dominus pro servo satisfacere, ipsum servum pro compositione tradere non moretur. Quod si capitalia forte commiserint, simul servus cum ingenuo morte dampnetur.

V. ANTIQUA.

Si dominus cum servo suo faciat furtum.

Si dominus cum servo suo ad furtum faciendum ierit, hanc compositionem non servum sed dominum implere iubemus: ita tamen ut dominus eius iuxta leges centum flagellis fustigetur. Servus autem ideo erit indempnis, quia domini iubentis obedivit imperiis.

VI. ANTIQUA.

Si servus alienus suadeatur ad illicita facienda.

Si quis servum alienum ad furtum faciendum, aut alias ad quascunque res illicitas committendas, vel etiam adversus se ipsum forte persuaserit, ut domino eius perditionem exhibeat, quo facilius eum per malam et iniquam persuasionem ad suum servitium fraudulenter addicat, et fraus ipsa iudicis fuerit investigatione detecta: dominus servi nec servum perdat, nec ullam calumniam pertimescat. Sed ipse cuius colludio vel suasione servus crimen admiserat, ut eum sibi per aliquam occasionem ad servitium potuisset addicere, ipsi eius servi domino, quantum ille involaverit, aut quantum culpabilem rem admiserit, septuplam compositionem implere cogatur. Ipse autem servus in conventu publice centum flagella suscipiat, pro eo quod dominum suum despiciens insidianti consenserat, et sic postmodum domino suo servus reddatur.

VII. ANTIQUA.

De his qui cum furibus conscii fuerint.

Non solum ille qui furtum fecerit, sed etiam quicunque conscius fuerit, vel furtim ablata sciens susceperit, in numero furantium habeatur, et simili vindictae subiaceat.

VIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si de fure quis nesciens comparaverit.

Universam rem nulli ingenuo liceat de incognito homine comparare, nisi certe fideiussorem adhibeat cui credi possit, ut excusatio ignorantiae auferatur. Quod si aliter fecerit, qui comparaverit, a iudice districtus auctorem praesentet infra tempus sufficienter a iudice constitutum. Et si fur ipse habuerit unde compositionem exsolvat, integram aut similem rem domino rei sarciat: possideat autem emptor, si particeps fraudis non invenitur, secure quod emit: vel si dominus voluerit, rem furtivam sibi recipiat,

et furem cum omni compositione furti tradat emptori. Si autem non habuerit fur unde, sicut dictum est, compositionem domino aut emptori exsolvat, legibus institutus teneatur modus. Quem si non potuerit invenire, approbet se aut sacramento aut testibus innocentem, quod eum furem nescierit: et quod apud eum agnoscitur, accepta precii medietate, restituat. Atque ambo datis invicem sacramentis promittant, quod furem fideliter quaerent. Quod si omnino fur inveniri nequiverit, rem tantum, quae empta est, domino rei emptor ex integritate reformet. Si vero dominus rei furem noverit, et eum publicare noluerit, rem ex toto amittat, quam emptor quiete possideat. Haec et de servis forma servetur.

IX. FLS. RCDS. REX.

Si de fure quis cognitus comparaverit.

Si quis rem furtivam sciens a fure comparaverit, ille qui emit suum praesentet auctorem, et postea tanquam fur componere non moretur. Si vero furem non invenerit, duplam compositionem, quae a furibus debetur, exsolvat: quia apparet et illum furi esse similem, qui rem furtivam sciens comparasse cognoscitur. Quod si servus hoc fecerit, aut medietatem compositionis de ingenuis persolvat, aut hunc serviturum dominus tradat.

X. ANTIQUA.

De pecunia et rebus regis furto sublatis.

Si quis de thesauris publicis pecuniam aut aliquid rerum involaverit, et in usus suos transtulerit, novecuplum restituat.

XI. ANTIQUA.

De tintinnabulis furatis.

Si quis tintinnabulum involaverit de iumento vel bove, solidum reddat. De vacca tremisses duos. De berbicibus, vel quibuscunque pecoribus, tremisses singulos cogatur exsolvere.

XII. ANTIQUA.

De instrumentis molini furatis.

Si quis de molinis aliquid involaverit, quod furatum est restituat, et insuper componat, sicut de aliis furtis lege tenetur, et extra hoc centum flagella suscipiat.

XIII. FLS. RCDS. REX.

De dampno furis.

Cuiuslibet rei furtum, et quantalibet precii aestimatione taxatum, ab ingenuo novies, a servo vero sexies, ei

qui perdidit sarcietur, et uterque reus C. flagellorum verberibus coërceatur. Quod si aut ingenuo desit unde componat, dominus componere pro servo suo non annuat; persona, quae se furti contagio sordidavit, servitura rei domino perenniter subiacebit.

XIV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ut fur captus perducatur ad iudicem, et ut ingenuus cum servo faciens furtum unam compositionem exsolvat.

Fur si captus fuerit, perducatur ad iudicem: ita ut ingenuus novecuplo sublata restituat, et extensus publice coram iudice centum flagella suscipiat. Quod si non habuerit unde componat, careat libertate, illi serviturus cui furtum fecerit. Servus autem sexcupli compositionem cogatur exsolvere, et centum flagella ante iudicem extensus accipiat. Ipse vero in custodia a iudice teneatur, quousque dominus eius pro eo admoneatur, ut aut pro servo suo componere non moretur, aut si certe distulerit, eum pro crimine cui malum fecit, tradere non moretur. Id denique in hac lege servandum est, ut si servus et ingenuus, seu servi et ingenui, unum animal, aut quamcunque unam rem, pari consensu furaverint, unam compositionem exsolvant; id est ingenuus medietatem novecupli, et servus idem medietatem sexcupli: flagella tamen secundum superiorem ordinem accepturi. Nam et de maioris summa furti, a servo et ingenuo, vel servis et ingenuis facta, praedicta forma servabitur. Et quemadmodum superius constitutum est, ante iudicem flagellandi sunt.

XV. ANTIQUA.

Si fur se gladio vindicans occidatur.

Fur qui per diem se gladio defensare voluerit, si fuerit occisus, mors eius nullatenus requiratur.

XVI. ANTIQUA.

Si fur nocturnus, dum capitur, occidatur.

Fur nocturnus captus in furto, dum res furtivas secum portare conatur; si fuerit occisus, mors eius nullo modo vindicetur.

XVII. ANTIQUA.

De male factis et indebite contractis rebus: et ut tantum de illa re compositio fiat, quae fuerit sublata.

Si quis res aut vestimenta aliena male tractaverit, aut in itinere constitutum in aliquo contigerit, vel furtim ei quodcunque sustulerit, non pro omni sarcina solutionem implere cogatur, sed de hoc quod furtim abstulit, vel male tractavit, secundum legem componere non moretur.

XVIII. ANTIQUA.

De his quae a diversis naufragiis rapiuntur.

Quidquid de incendio, ruina, vel naufragio raptum fuerit, et aliquis ex hoc quidquam ab alio susceperit sive celaverit, in quadruplum reformare cogatur.

XIX. ANTIQUA.

De hereditate et successionibus furis.

Si quis furi mortuo in hereditatem, aut ex testamento, aut ex sanguinis propinquitate successerit, quia crimen cum fure defecit, poenam quidem non sustineat, sed damni satisfactionem exsolvat, quod fur si vixisset fuerat soluturus. Si autem maius est dampnum quam hereditas, faciat cessionem.

XX. FLS. GLS. RCDS. REX.

De his qui fures aut reos raptos excusserint.

Si quis furem captum aut reum alicui excusserit, si maioris loci persona est, extensus coram iudice pro sola praesumptione C. flagella suscipiat, et quem excussit repraesentare cogatur. Quod si alter eum prendiderit, cuius caussa non est, de ea compositione quam fur facere potuerat, pro labore suo quartam partem accipiat. Si autem fur inventus non fuerit, iam tunc et poenam furis, qui hunc excussit, perferat, et tantum de suo ipse componat, quantum fur quem excusserat, convictus satisfacere potuerat. Si certe minor persona fuerit, et furem praesentaverit, pro praesumptione sola et ipse C. flagella suscipiat. Si autem furem invenire non potuerit, et poenam furis et dampna ipse sustineat. Nam si praeter furem alterius criminis quicunque reum excusserit, similiter C. flagella extensus accipiat: et si eum invenire vel praesentare nequiverit, eidem continuo vindictae subiaceat, quam reum illum, qui excussus est, legalis sanctio pati demonstrat. Si vero servus domino nesciente ista commiserit, pro praesumptione sola CC. flagella suscipiat, et quem excussit praesentet. Quem si non praesentaverit, dominus eius, si voluerit, pro eo summam compositionis exsolvat: quod si componere noluerit, iuxta crimen admissum, servum aut pro dampno, aut pro supplicio tradat.

XXI. ANTIQUA.

Si servus domino suo vel conservo fecerit furtum.

Si servus domino suo vel conservo aliquid involaverit, in domini potestate consistat, quid de eo facere voluerit; nec iudex se in hac re admisceat, nisi dominus servi fortasse voluerit.

XXII. ANTIQUA.

Infra quod tempus fur captus iudici praesentari iubetur.

Si quis furem aut quemcunque reum comprehenderit, statim perducat ad iudicem: ceterum suae domui amplius quam una die ac nocte eum retinere non audeat. Si quis contra hoc fecerit, V. solidos pro sola praesumptione iudici cogatur exsolvere. Et si servus hoc sine domini sui conscientia fecerit, C. flagella suscipiat: si vero servus cum domini voluntate id commiserit, compositio redundet ad dominum. Ita ut si honestioris loci persona est, X. solidos iudici cogatur exsolvere: ex quibus medietatem sibi iudex usurpet, aliam vero medietatem illi det, qui dampnum noscitur pertulisse.

XXIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si furtive alienus quadrupes occidatur.

Si quis caballum alienum, aut bovem, aut quodlibet animalium genus nocte aut occulte occidisse convincitur, novecupli compositionem dare cogatur. Quod si convinci non potuerit, quod talia fecerit, sacramentum evidentissime dabit. Si vero hoc servus immittente domino commiserit, et hoc ex manifestis indiciis invenitur, dominus servi tanquam fur novecupli compositionem implere cogatur. Quod si servus non convincitur, inscribatur: et cum inventus fuerit talia commisisse, aut sexcuplum reddat, aut cui dampnum fecerit, ipse serviturus subiaceat. Quod si innoxius fuerit inventus, iuxta quod aliis legibus est decretum, satifaciat petitor domino servi.

Tit. III. De usurpatoribus et plagiatoribus mancipiorum.

I. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si quis mancipium alienum usurpet.

Quicunque ingenuus mancipium usurpaverit alienum, eiusdem meriti mancipium alterum cum eo compellatur domino reformare. Si vero servus hoc fecerit, ipsum mancipium illi domino reddat, et centum flagella suscipiat. Quod si usurpatum mancipium praesens non fuerit, dominus servi eiusdem meriti mancipium illi domino det, qui mancipium amisit, donec qui ablatus est restituatur, et sic ille qui pro eo donatus fuerat, serviturus domino reformetur.

II. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si servum vel ancillam ingenuus plagiasse detegatur.

Si quis ingenuus servum alienum vel ancillam alienam plagiaverit, quatuor servos vel quatuor ancillas domino

dominaeve reformare cogatur, et centum flagellis publice verberetur. Quod si non habuerit unde componat, ipse subiaceat servituti.

III. *De ingenuorum filiis plagiatis.*

Qui filium aut filiam alicuius ingenui vel ingenuae plagiaverit, aut sollicitaverit, et in populos nostros, vel in alias regiones transferri fecerit, huius sceleris auctor patri aut matri fratribusque si fuerint, sive proximis parentibus in potestate tradatur, ut illi occidendi aut vendendi eum habeant potestatem. Aut si voluerint, compositionem homicidii ab ipso plagiatore consequantur, id est solidos quingentos *u*), quia parentibus venditi aut plagiati non levius esse potest, quam si homicidium fuisset admissum. Quod si eum ex peregrinis ad propriam regionem potuerit revocare plagiator, CCL. solidos *v*), hoc est medietatem homicidii exsolvat: aut si non habuerit unde componat, ipse subiaceat servituti.

IV. *Si servus plagiaverit servum alienum.*

Si servus servum plagiaverit alienum domino nesciente, servus qui hoc fecerit, CL. flagella coram iudice extensus accipiat, et sic etiam postmodum qui plagiatus est domino reformetur. Ille vero cuius servus plagiatus fuerat, mercedem capturae a plagiatoris domino non requirat. Ita tamen ut si fortasse qui plagiatus est tarde repperiatur, plagiatoris dominus aliud eiusdem meriti mancipium, aut etiam eundem plagiatorem ei cuius servus vel ancilla plagiata est, dare compellatur, tamdiu sibi serviturum, quamdiu suus servus aut ancilla ei restituatur, et ita ille postmodum domino reformetur.

V. ANTIQUA.

Si servus ingenuum plagiaverit domino imperante.

Si servus ingenuum plagiaverit ex domini iussione, ipse dominus compositionem, quae est de ingenuis constituta, compellatur implere: ita ut dominus centum flagella publice suscipiat, et servum iussa domini complentem molestia non attingat.

VI. ANTIQUA.

Si servus ingenuum plagiaverit domino nesciente.

Si servus sine conscientia domini sui ingenuum plagiaverit, parentibus plagiati sine aliqua dilatione tradatur, ut quod de eo facere voluerint in eorum consistat arbitrio.

---

u) Al. mss. *sol. CCC.* *v*) Al. mss. *CL. sol.*

Quod si qui plagiatus est reduci potuerit, et dominus pro servo componere voluerit, libram auri pro iniuria ingenui dabit.

TIT. IV. De custodia et sententia damnatorum.

I. FLA. GDS. RCDS. REX.

Si iudex pro crimine interpellatus postea contemnatur.

Si quis pro furto interpellaverit iudicem, et eum contemnens postea sine conscientia eius aliquid dederit, vel ab eo in compositionem acceperit, pro praesumptione sua V. solidos iudici invitus exsolvat. Quod si hoc servus sine conscientia domini sui fecerit, centum flagella suscipiat, et dominus servi nullam calumniam pertimescat. Nam si cum domini voluntate hoc fecerit, ipse dominus compositionem superius comprehensam compellatur exsolvere.

II. *Ut Comes iudici auxilium praebeat pro comprehendendis in crimine accusatis.*

Quotiens Gothus seu quislibet in crimine, aut in furto, vel aliquo scelere accusatur, ad corripiendum eum iudex insequatur. Quod si forte ipse iudex solus illum comprehendere, vel distringere non potest, a Comite civitatis quaerat auxilium, cum solus sibi sufficere non possit. Ipse tamen Comes illi auxilium dare non moretur, ut criminis reus insultare non possit.

III. *Si carcerem quis frangat, aut custodi persuadeat.*

Si quis carcerem fregerit, aut custodi persuaserit, vel ipse carcerarius aut custos quos compeditos habuit, sine iudicis iussione aliqua fraude laxare praesumpserit, eandem poenam vel damnum, quod ipsi rei fuerant excepturi, sustineant.

IV. *De tollendis commodis ab his, qui in custodia retinentur.*

Iudex si aliquos in custodia retinuerit, vel hi qui reos capiunt aut custodiendos accipiunt, ab his quos in custodia miserint innocentes, cathenatici nomine nil requirant, nec pro absolutione eorum aliquid beneficii consequantur. Quos vero culpabiles in custodia retinuerint, per singulos quos capiunt, singulos tremisses sibi praesumere non vetentur. Si vero talis sit fortasse conditio, ut ille qui captus fuerat, ad exsolvendam compositionem relaxetur, ipse iudex eandem compositionem cogatur implere. Quae cum ad eum, cui debetur ad integrum, ipso insistente pervenerit, pro la-

bore suo decimum consequatur. Si quis amplius quam nos statuimus, accipere fortasse praesumpserit, ei cui abstulit reddat in duplum.

V. ANTIQUA.

Si iudex criminibus favens criminosum absolvat.

Si iudex quolibet beneficio corruptus aliquem innocentem occiderit, simili morte damnetur. Si vero eum qui morte dignus est criminosum absolverit, septuplum quantum pro eius absolutione acceperat, illi cui erat culpabilis, cogatur exsolvere. Et de iudiciaria potestate repulsus infamis, a sibi successore iudice distringatur, ut eum quem relaxavit praesentet in iudicio, qualiter de crimine convictus poenam excipiat, quam meretur.

VI. FLS. GLS. RCDS. REX.

De dampno iudicis, criminosum indebite absolventis.

Iudex criminoso non parcat pro patrocinio aut amicitia alicuius. Nam si favens criminibus non iudicaverit innocentem, et absolverit criminosum, non quidem moriatur aut debilitationem corporis patiatur, sed tam pro homicidio, quam pro omni negotio, summam compositionis exsolvat.

VII. ANTIQUA.

Ut reus non in absconso, sed publice percipiat sententiam legis.

Iudex quotiens occisurus est reum, non in secretis aut inabsconsis locis, sed in conventu publice exerceat disciplinam.

Tit. V. De falsariis scripturarum.

I. *De his qui regias auctoritates et praeceptiones falsare praesumpserint.*

Hi qui in auctoritatibus nostris vel praeceptionibus aliquid mutaverint, demerint, subtraxerint aut interposuerint, vel tempus aut diem mutaverint sive designaverint, et qui signum adulterinum sculpserint vel impresserint: persona honestior mediam partem facultatum suarum amittat, fisci commodis profuturam: minor vero persona manum perdat, per quam tantum crimen admisit. Quod si contingat illos auditores vel iudices mori, quibus audientia vel iussio destinata fuerat: aut Episcopo loci, aut alio Episcopo vel iudicibus vicinis territorii illius, ubi iussum fuerat, negotium terminare liceat, et datam praeceptionem offerre, et eorum iudicio negotium legaliter ac iustissime ordinare.

II. FLS. CHDS. REX.

De his qui scripturas falsas fecerint, vel falsare tentaverint.

Si quis scripturam falsam fecerit, aut recitaverit, vel supposuerit sciens, vel in iudicium protulerit, et qui veram suppresserit, subtraxerit, disruperit, et designaverit, aut diluerit, et quisquis signum adulterinum sculpserit, fecerit vel impresserit, talium scelerum rei, eorumque conscii, dum fuerint publicati, si potentiores sunt, quartam partem facultatum suarum amittant. Si vero alieno iuri debitam scripturam subtraxerint aut vitiaverint, eandem scripturam subtraxisse vel vitiasse coram iudice sua professione depromant: quae professio a testibus roborata praedictae vel vitiatae scripturae robur obtineat. Quod si evidentissime quid scriptura continuerit, recordari non potuerint, tunc ille cuius scriptura fuit, habeat licentiam comprobare per sacramentum suum aut testem, quid ipsa scriptura continuit evidenter; et ita datum veridico testimonium, scripturae reparet veritatem. Si vero minor extiterit facultas eorum, quam quod aliis facere conati sunt damnum: ipsi procul dubio, cum his quae habere videntur, eius servituti subiiciantur, cui fraudem fecisse noscuntur. De quarta vero parte, quam dari praecipimus, Principe ordinante vel iudice tres portiones ille accipiat, qui damnum pertulit, aut pati potuerit: quarta vero regiae potestati servetur, ut quid exinde fieri debeat, in arbitrio eius consistat. Humiliores sane vilioresque personae, quia talia detecti fuerint comisissse, et iuxta superiorem ordinem conscribere debebunt professionem, et perpetuo cui fraudem fecerint, addicantur ad servitutem. Insuper autem tam humiles, quam potentes personae, centenis flagellorum erunt verberibus coërcendae. Quod si servi hoc fecerint, et eos alieni iuris esse patuerit, illis consignentur perenniter servituri, quibus scripturam subtraxisse, aut celasse, vel laesisse, fuerint approbati. Quod si iubentibus dominis suis talia fecerint, omne damnum redundet ad dominum. Ita etiam et de his praecipimus observari, qui lucro suo studentes, aliena testamenta vel alias scripturas suppresserint aut vitiaverint, ut his quibus competunt, impedire aliquid possint: et hi similiter tanquam falsarii teneantur, et iuxta qualitatem personae superiori damno mulctentur. Quod si de supra taxatis capitulis nil videatur accidere, id est, qui scripturam alterius reppериatur vitiasse, disrupisse, falsasse, celasse, vel si quid in hac lege constitutum est, admisisse: sed sola negligentia, casu atque incuria, suam quisque perdiderit scriptu-

ram, vel sibi dixerit fuisse ablatam; si testis qui in eadem scriptura subscripsit, adhuc superstes existit, per ipsum poterit coram iudice omnis ordo scripturae perditae reparari. Quod si testem ipsum, qui in ea scriptura subscriptor accessit, mortuum esse contigerit; tunc si legitimi et cognitiores reperti fuerint alii testes, qui eandem scripturam se dicant vidisse, et omnem textum vel firmitatem eiusdem scripturae plenissime nosse: similiter publica iudicum investigatione, per eorum testimonium ille qui scripturam perdidit, poterit suum reparare, et percipere veritatem.

III. *De his qui sub nomine Regis aut iudicis commonitoria falsa sive finxerint sive detulerint.*

Qui falsa commonitoria sub nomine Regis sive iudicis nesciens protulerit, non incurrat falsitatis invidiam, sed eum qui commonitorium dederit, non moretur ostendere. Quod si eum noluerit nominare, aut quod ab eo commonitorium acceperit, noluerit approbare, pro qualitate personae, ipse reatum falsitatis incurrat, sicut superius continetur de his, qui falsas scripturas confecerint. Quod si ambo falsitatis conscii habeantur, ambo falsarii teneantur.

IV. *De his qui testamentum contra viventis voluntatem aperuerint.*

Qui viventis testamentum, aut ordinationis eius quamcunque scripturam, contra ipsius falsaverit vel aperuerit voluntatem, ut falsarius iudicetur.

V. *De his qui voluntatem defuncti celare vel falsare tentaverint.*

Qui defuncti celaverit voluntatem, aut in eadem aliquid falsitatis intulerit, lucrum quod forsitan iudicio testatoris per ipsam scripturam fuerat habiturus amittat, illis quibus fraudem facere conatus est profuturum, et insuper pro falsitate ferat infamiam. Nam si parvam aut nullam rem exinde consequi potuisset, ut falsarius condemnetur.

VI. *Si quisque sibi nomen falsum imponat, aut parentes vel genus mutet.*

Qui sibi nomen falsum imponit, vel genus mutat, aut parentes finxerit, aut aliquam imposturam fecerit, reus falsitatis habeatur.

VII. FLS. CHDS. REX.

De callide et fraudulenter anterioribus scripturis confectis.

Quorundam saepe calliditas exigit, ut novae sanctionis constituamus edictum, dum eorum nova et abhorrenda fraudis molimina in aliorum deceptionem concinnata cognoscimus. Proinde quia sunt plerique tanto alios circumve-

niendo studio dediti; ut sub unius caussae nomine in multis capitulis per seriem interdum aliquos obligent, huius perpetim valiturae legis constitutione decernimus: ut quicunque cum alio de negotio speciali definiens, generalem scriptis constitutionem subintroduxerit, atque ita circumvenerit aliquem: ut dum de una caussa fit convenientia, callide per scripturam intexat, unde omnem de aliis negotiis alterius vocem extinguat: vel etiam fortasse proveniat, ut non quidem per scripturam, sed sub aliis verbis aliud simulans, quicunque aliquem dolose ac fraudulenter in quocunque decipiat: huius rei praesumptor, et publice notetur infamia, et ei quem circumvenerit manens obnoxius, eandem quae de falsariis lata est, censuram legis incurrat. Simili quoque dampno vel poena multandi sunt, qui propter evacuandam fraudulenter posteriorem scripturam, per anteriorem scripturae seriem res easdem, quas posterior scriptura continet, in alterius nomine callide obligasse repperiuntur. Ita ut tam ille, qui sub hac fraude talem scripturam fecisse detegitur, quam ille in cuius nomine facta fuisse constiterit, si conscius fraudis huius invenitur, eadem, qua supra taxatum est, et in rebus et in corpore iactura dampnetur; et evacuata priori scriptura, firma nihilominus posterior habeatur.

VIIII. FLS. GLS. CHDS. REX.

De callide et fraudulenter posteribus scripturis confectis.

Non immerito cogitur debitum heredis exsolvere, qui successor hereditatis noscitur extitisse. Quia ergo nullis fraudem necesse est occasionibus excusari, huius perpetim valiturae legis sanctione censemus: ut quicunque cuilibet per cuiuscunque scripturae contractum res quascunque dederit, quae tamen repperiantur quandoquidem, aut non eius iuris fuisse qui dedit, aut id quod dedisse videtur, per priorem scripturam, aut quamcunque definitionem, in cuiuscunque prius nomine obligasse, et sub quodam argumento id postmodum alteri dedisse, aut quod suum non erat, aut iam prius alteri dederat, dum fraudis huius commentum manifeste patuerit: ipse quidem qui fecit, si superstes est, et promissionem et poenam, quam ab eo edita scriptura testatur, supplere cogendus est. Si vero post eius obitum eadem, quae praedicta est, fraus inveniri potuerit, id quod auctor spopondit, de re eius, aut heredes cum poena etiam scripturae compellendi sunt petenti persolvere. Aut si fortasse maior est auctoris sponsio vel poena, per scripturam taxata, quam esse constat eius hereditas, si noluerint heredes satisfacere pro auctore, de eo saltim quod ex rebus eius possident, cogendi sunt causidico facere cessionem. Quod si heredes non sint, ab iis quibus

res ipsa vel facultas, quae relicta est, possessa fuerit, universa reddi iuxta praesentem sententiam oportebit. Eadem etiam in caussis talibus ratione servata, ut si repertum fuerit, conscio illo eandem fraudem intercessisse, in cuius nomine prior scriptura conscripta dinoscitur, tam ille qui fecit, quam ille qui conscius extitit, ad satisfactionem promissionis vel poenae quam posterior scriptura continet, secundum superiorem ordinem aequaliter teneantur: atque etiam iuxta tenorem superioris legis, de his qui falsas scripturas confecerint, in corporibus et in rebus dampna pariter sortiantur.

IX. ANTIQUA.

De his, qui contra notarios publicos, ac regias iussiones Principum recitare vel scribere ausi fuerint.

Quorumdam inlicitae actionum perversitates exigunt legem ponere pro futuris, ut eos quos verbis disciplina non corrigit, saltim legalis censura coercendos emendet. Et quia plerosque cognovimus iussiones regias non solum scribere, sed etiam recitare, atque scripturas exhibere notariis roborandas, unde diversa in ipsis praeceptionibus regni nostri introducentes, vel dictantes, atque scribentes capitula, ea ipsa addi conantur, quae nec a nostra celsitudine ordinationis moderamine disponuntur, nec populo Dei congrua cernuntur, nec institutio rectae veritatis praecipienda decernit; unde et gravissimis damnis, ac spoliis, vel fatigiis populos ditioni nostrae subiectos prospeximus molestari: ob- inde huius novellae sanctionis edicto censemus, ut modo et deinceps nullus ex notariis quorumlibet, seu cuiuslibet gentis et generis homo extra notarios publicos, vel propriae regiae celsitudinis, eorumque pueros, atque illos quos principalis instituerit praeceptionis alloquium, iussiones sive diversas institutiones, quae ex nomine regio praescribuntur, recitare audeat, nullus scribere praesumat, nullus recitatum vel scriptum cuilibet notario ad roborandum dare intendat, sed tantum notarii publici, ac proprii nostri, aut nobis succedentium regum, vel ipsi qui a nostra clementia fuerint ordinati, iussiones, vel quascumque regias praeceptiones recitare, et inlicenter scribere intendant. Quicumque tamen ex ipsis cunctis vetitis extiterit deprehensus, utrum ingenuus, an forsitan servus Principum, vel iudicum instantium ducentorum flagellorum verberibus turpiter decalvatus, ac insuper pollice in manu dextra absciso, se caruisse condoleat, pro eo quod contra huius institutionis edicta non sibi licitas conaverit exercere actiones.

Tit. VI. De Falsariis Metallorum.

I. ANTIQUA.

De torquendis servis in capite dominorum pro corruptione monetae, et eorum mercede, qui visi extiterint revelasse.

Servos torqueri pro falsa moneta in capite domini dominaeve non vetamus, ut eorum tormentis veritas facilius possit inveniri. Ita ut si servus alienus hoc prodiderit, et quod prodiderit verum extiterit, si dominus eius voluerit, manumittatur: et domino eius a fisco precium detur: si autem noluerit, eidem servo a fisco tres auri unciae dentur. Si vero ingenuus fuerit, sex uncias auri pro revelata veritate merebitur.

II. FLS. GLS. RCDS. REX.

De his qui solidos aut monetam adulteraverint.

Qui solidos adulteraverit, circumciderit sive raserit, ubi primum hoc iudex agnoverit, statim eum comprehendat: et si servus fuerit, eidem dextram manum abscindat. Qui si postea in talibus caussis fuerit inventus, Regis praesentiae destinetur, ut eius arbitrio super eum sententia depromatur. Quod si hoc iudex facere distulerit, ipse de rerum suarum bonis quartam partem amittat, quae omnimodis fisco proficiat. Quod si ingenuus sit qui haec faciat, bona eius ex medietate fiscus acquirat: humilior vero statum ingenuitatis suae perdat, cui Rex iusserit, servitio deputandus. Qui autem falsam monetam sculpserit sive formaverit, quaecunque persona sit, simili sententiae et poenae subiacebit.

III. ANTIQUA.

De his qui acceptum aurum alterius metalli permixtione corruperint.

Qui aurum ad facienda ornamenta susceperit, et adulteraverit, sive aeris aut argenti, vel cuiuscunque vilioris metalli permixtione corruperit, pro fure teneatur.

IV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si quorumcunque metallorum fabri de rebus creditis repperiantur aliquid subtraxisse.

Aurifices, argentarii, vel quicunque artifices, si de rebus sibi commissis aut traditis aliquid subtraxerint, pro fure teneantur.

V. ANTIQUA.

Ut aureum solidum integri ponderis nemo recuset.

Solidum aureum integri ponderis, cuiuscunque monetae sit, si adulterinus non fuerit, nullus ausus sit recusare, nec pro eius commutatione aliquid monetae requirere, propter hoc quod minus forte pensaverit. Qui contra hoc fecerit, et solidum aureum sine ulla fraude pensantem accipere noluerit, aut petierit pro eius commutatione mercedem, districtus a iudice, ei cui solidum recusaverit, tres solidos cogatur exsolvere. Ita quoque et de tremisse servandum.

LIB. VIII. DE INLATIS VIOLENTIIS ET DAMPNIS.

TIT. I. De invasionibus et direptionibus.

I. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ut solus patronus vel dominus culpabiles habeantur, si eisdem iubentibus ingenuus vel servus inlicita operentur.

Hoc principaliter generali sanctione censemus, ut omnis ingenuus, atque etiam libertus aut servus, si quodcunque inlicitum iubente patrono vel domino suo fecisse cognoscitur, ad omnem satisfactionem et compositionem patronus vel dominus obnoxii teneantur. Nam qui eius iussionibus obedientiam detulerunt, culpabiles haberi non poterunt, quia non suo excessu, sed maioris imperio id commisisse probantur.

II. ANTIQUA.

Si possessor per violentiam expellatur.

Quicunque violenter expulerit possidentem, priusquam pro ipso iudicis sententia procedat, si caussam meliorem habuerit, ipsam caussam de qua agitur perdat. Ille vero qui violentiam pertulit, universa in statu quo fuerant recipiat quae possedit, et securus teneat. Si vero illud invasit, quod per iudicium obtinere non potuit, et caussam amittat, et aliud tantum, quantum invasit, reddat expulso.

III. ANTIQUA.

Si ad faciendam caedem turba coadunetur.

Qui ad faciendam caedem turbas congregaverit, aut qui seditionem alteri, unde contumeliam corporis sentiat, fecerit vel faciendam incitaverit, aut praeceperit; mox ut iudex crimen agnoverit, eum comprehendere non moretur. Ita ut captus huius sceleris infamia notatus, extensus publice coram iudice sexaginta flagella suscipiat, et omnes qui cum eo venerint, vel qui id fecerint, nominare cogatur. Ut si

in eius patrocinio non sunt, unusquisque ingenuorum L. flagella suscipiant: servi autem huius criminis socii, si alterius domini sunt, singuli in conventu publico, ad aliorum terrorem extensi, coram iudice CC. ictus accipiant flagellorum.

IV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si intra domum vel ianuam suam violenter aliquis includatur.

Quicunque dominum vel dominam intra domum, vel cortis suae ianuam violenter incluserit, eisque aditum egressionis negaverit, sive ut fieret aliis praeceperit, pro ausus temeritate auctor sceleris det domino vel dominae auri solidos numero XXX. et insuper centum flagella suscipiat. Hi vero qui malis voluntatibus eius consenserint, auxiliumve ut hoc fieret praestiterint, si in eius patrocinio non sunt, singuli ingenuorum quindenos solidos illis, quibus violentiam intulerunt, cogantur inferre, et pro admissi praesumptione centena flagella suscipiant. Servi autem si id domino vel domina non iubente commiserint, ducentos ictus accipiant flagellorum. Si vero ita dominus vel domina a violento vel praesumptore extra suam domum vel ianuam excludantur, ut continuo, quod est gravius, potestas eius ab ea domo, vel familia, caeterisque rebus auferatur, commissor sceleris damnum invasionis incurrat, atque etiam centum ictus accipiat flagellorum. Ingenui autem huius criminis socii si in eius patrocinio non sunt, centum flagella suscipiant, et singuli XXX. solidos cogantur exsolvere, illis procul dubio profuturos, quibus hanc iniuriam intulisse noscuntur. Quod si hoc servi ignorantibus dominis sua sponte commiserint, servi poenam sustineant superius comprehensam, domini vero nihil iniuriae vel detrimenti perferant. Idipsum etiam patiantur, qui domum alienam sua auctoritate, sine Regis vel iudicis iussione, apprehendere, describere, aut obsignare praesumpserint.

V. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ut nulla res ab alio possessa absque iudicio usurpetur.

Nullus Comes, vicarius, villicus, praepositus, actor aut procurator, seu quilibet ingenuus, atque etiam libertus, aut servus, rem quae ab alio possidetur, post nomen regiae potestatis, vel dominorum suorum, ausu usurpare praesumat ante iudicium. Quod si non expectata discussione id quod ab alio possidetur, aut iuris alterius esse dignoscitur, invaserit, omne quod abstulit et praesumptuosus invasit, tam in mancipiis quam in ceteris rebus, in duplum ei resti-

tuat, de cuius iure visus est abstulisse; ac singulorum annorum fruges, quas inde fideliter collegisse iuraverit, petitori compellatur exsolvere. Et tamen si servus absque domini voluntate hoc fecerit, CC. insuper extensus publice flagella suscipiat. Ita ut si dominus pro rei duplatione noluerit satisfacere, rem quae ablata est in eo statu cum frugibus restituat, et eundem servum pro facti temeritate insistente iudice ei, cuius res invasit vel abstulit, serviturum tradere non desistat. Omnimodis tamen erit sollicite perquirendum, ne qualibet suasione, vel fraudis alicuius commento, idem servus cum illius domini voluntate hoc fecerit, cuius rem ablatam esse constiterit: et si ita repertum fuerit, iuxta legem aliam dominus qui suasit, vel malum fieri fraudulenter permisit, quantum servus tulerat, septuplum dominus rei domino servi persolvat, et servum suum dominus eius securus possideat.

VI. ANTIQUA.

Si ad diripiendum quisque alios invitasse repperiatur.

Si quis ad diripiendum alios invitaverit, ut cuiuscunque rem evertant, aut pecora vel animalia quaecunque diripiant, illi cuius res direpta est, in undecuplum quae sublata sunt restituantur. Hi vero qui cum ipso fuerint, si ingenui sunt, quinos solidos componere compellantur. Aut si non habuerint unde componant, L. flagella suscipiant. Si vero servi hoc sine domini voluntate commiserint, CL. flagellis verberentur, et ab eis res omnis in statu suo reddatur.

VII. ANTIQUA.

Ne absente domino, vel in expeditione publica constituto cuiusquam domus inquietetur.

Nullus domum inquietet absentis, nec in expeditione publica constituti: et si quod per iudicium recipere potuisset, absente eo quem fuerat conventurus, invaserit, reddat in duplum. Si vero invaserit, quod per nullum iudicium ei debebatur, reddat in triplum. Si quis autem antequam in expeditionem proficiscatur, ad negotium dicendum iudicis fuerit ammonitione conventus, aut per se caussam dicere non moretur, aut per mandati scripturam personam eligat, quae adversario suo iudice praesente respondeat. Quod si nec mandatum dederit, nec respondere voluerit, et sic in expeditionem profectus caussam non dixerit, postquam fuerit conventus a iudice, iudex adversario suo, quae repetebat, iubeat reformari. Illi tamen dum reversus fuerit, actio reservetur.

VIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si aliquid inlicitum faciant servi eius, qui in expeditione est publica constitutus.

Si illius servi, qui in publica expeditione est constitutus, in aliquo crimine aut inlicito facto praeventi extiterint vel detecti, a iudice corripiantur, et secundum legem iuxta qualitatem culpae dampnentur. Quod si res ad componendum, vel ad eosdem servos tradendos praesens non fuerit, in custodia teneantur a iudice, donec dominus veniens, aut compositionem, si voluerit, adimpleat: aut si noluerit, eos evidentius tradat. Si vero servus iniuste occisus fuerit, aut subditus quaestioni, contra iudicem dominus servi, cum reversus fuerit, caussam dicere non vetetur.

IX. ANTIQUA.

De his, qui in expeditionem euntes, aliquid auferre et depraedari praesumunt.

Qui in expeditionem vadunt, quae abstulerint quadrupli satisfactione restituant. Quod si non habuerint unde componant, rem sumptam reddant, et CL. flagella suscipiant. Quod si non iubentibus dominis servi hoc fecerint, rem ablatam in statu reforment, et CC. flagella extensi sustineant. Cuius rei exactionem, provinciarum Comites, vel iudices, aut villici studio suo non morentur impendere: quia provincias nostras non volumus hostili praedatione vastari.

X. ANTIQUA.

Ut socios nominet, apud quem pars rapinae inventa agnoscitur.

Apud quem scelus aut pars rapinae fuerit inventa, statim socios suos cogatur nominare: quod si nominare noluerit, teneatur ad vindictam. Quod si honestioris loci persona est, aut pro scelere rationem reddat, aut quae ablata vel eversa fuerint, undecupli compositione restituat, et C. publice flagella suscipiat. Si certe apud servum rapinae pars repperiatur, CC. flagella publice extensus suscipiat, et socios suos nominare non differat.

XI. ANTIQUA.

De his qui diripienda indicare repperiuntur.

Quicunque ingenuus vel servus aliqua diripienda indicaverit, ut cuiuscunque res evertatur, aut pecora vel iumenta diripiantur, et ex hoc certis probationibus publice convictus inveniatur, pro eo quod indicaverit, centum flagella publice extensus accipiat; et rem illam, quam indi-

cavit, domino suo reddat, et si res illa non potuerit inveniri, ille qui indicavit, de facultate sua reddat.

XII. ANTIQUA.

De his qui itineranti, vel in opere rustico constituto, aliquid abstulerint, vel molestiam inferre praesumpserint.

Qui in itinere vel in opere rustico constituto, aliquid violenter intulerit vel abstulerit, ubi ex hoc a iudice fuerit interpellatum, ille qui abstulerit, quadruplum restituat; aut si aliud aliquid caedis vel dampni fecerit, legaliter satisfaciat. Quod si hoc servus domino nesciente commiserit, et centum flagella suscipiat, et dominus pro servo compositionem exsolvat. Nam si dominus componere noluerit, servum tradere non moretur.

XIII. ANTIQUA.

Si ille qui diripit, in ipsa direptione morte necetur.

Qui aliena diripit, si in ipsa direptione percussus aut occisus fuerit, ille qui percussit, nullam calumpniam patiatur.

TIT. II. De incendiis et incensoribus.

I. *De his qui sive in civitate, sive extra civitatem, domibus immiserint ignem.*

Qui alienae domui in civitate ignem supposuerit, correptus a iudice ignibus deputetur, et de bonis eius domino domus, si tamen aliquid dampni pertulerit, componatur, ac precium domus reddatur incensae. Sed ille cuius domus incensa est, coram testibus, quantos statuerit sententia iudicantis, praebeat sacramentum, se fideliter quod in domo sua habuit profiteri, nec plus quam illi conditum fuerat postulare, nec domus suae precium amplius taxare, quam valuit. Et si post datum sacramentum aliquid fefellisse convincitur, in duplum, quae sunt supra modum debitae compositionis exacta, illi cogatur inferre, qui compositionem exsolverat. Quod si in domum, sicut superius diximus, ignis immissus ad proximas domos forte transierit, iuxta modum dampni inter eos etiam, qui domos vel res suas incendio perdiderunt, eius substantia dividatur: si tamen post compositionem illius, in cuius domum ignem misit, impletam, aliquid de facultatibus eius cognoscitur residuum esse, ita ut simili modo coram testibus sacramento defendant, se non amplius repetere, quam incendio perdiderunt. Et si post datum sacramentum periurasse noscuntur, haec quae amplius exegerint, in duplum ei, quem fraudulenta ambitione dampnare voluerant, cogantur exsol-

vere. Qui vero extra civitatem in domum mittit incendium, omnia quae sunt in domo incensa restituat et precium domino domus reddere non moretur: sed is cuius domus incensa est, coram testibus iurisiurandi interpositione confirmet, se non amplius postulare, quam perdiderat. Et si post datum sacramentum amplius quam perdiderat exegisse dinoscitur, in duplum ei, qui damnum sustinuit, coactus exsolvat. Quod si etiam vicinae domus ex eo, quod immissum est incendium, forte consumptae sunt, si de bonis eius superfuerit, unde eis etiam componatur, hi quoque amissa recipiant. Prius tamen cum sacramento coram testibus profiteantur, se non amplius quam perdiderant postulare: et si periurasse noscantur, aut amplius exegisse, in duplum ei, quem tali fraude dampnaverint, male exacta restituant. Ita ut pro correptione, qui domum incenderat, C. flagella suscipiat; et quicunque tale dampnum admittens non habuerit unde componat, servituti subiaceat. Si certe cuiuscunque servus, sive in civitatem, seu extra civitatem incendium intulisse cognoscitur, dominus, si servum tam nocentis admissi voluerit liberare a supplicio, pro eius crimine non moretur componere, ita ut ipse servus publice CC. ictus accipiat flagellorum. Sed ille, cuius domus incensa est, iurare cogatur, se amplius non repetere, quam in domo eius flamma consumpsit. Et si componere dominus pro servo noluerit, tradatur servus ad poenam, ut supplicio capitali admissa persolvat.

II. ANTIQUA.

Si ignis immittatur in sylvam.

Si quis qualemcunque sylvam incenderit alienam, sive piceas arbores, vel caricas, hoc est ficus, aut cuiuslibet generis arbores cremaverit, correptus a iudice centum flagella suscipiat, et pro damno satisfaciat, sicut ab his qui inspexeriat, fuerit aestimatum. Quod si servus hoc domino nesciente commiserit, CL. flagellorum verberibus addicetur. Et si pro eo dominus componere noluerit, cum duplum aut triplum dampni fecerit, quam quod eundem servum valere constiterit, ipsum servum pro facto tradere non moretur.

III. ANTIQUA.

Si dum iter agitur, ignis longius dilabatur.

Qui in itinere constitutus cuiuscunque forsitan campo applicaverit, et ad coquendum cibum, aut frigoris necessitate compulsus ignem fecerit, cautus sit ne ignis longius dilabatur. Aut si in spinis, sive in pabulis siccis, in quibus plerumque flamma nutritur, incendium convalescat, ignem

cum crescit, extinguat. Quod si se longius flamma extenderit, et messis, aut area, vel vinea, aut domus, sive pomarium incendio concremetur, tantum quantum flamma consumpsit, reddere vel componere compellatur: quia ignem quem fecerat, neglexit extinguere.

TIT. III. De damnis arborum, hortorum et frugum quarumcunque.

I. ANTIQUA

De compositione arborum incisarum.

Si quis inscio Domino alienam arborem inciderit: si pomifera est, det solidos III.; si oliva, det solidos V.; si glandifera maior est, det solidos II.; si minor est, det solidum unum. Si vero alterius sunt generis et maiores atque prolixiores, binos solidos reddat, quia licet non habeant fructum, ad multa tamen commoda utilitatis praeparant usum. Et haec quidem compositio erit, si tantundem abscissae fuerint. Nam si praesumptive incisae alicubi ferantur: aut similes arbores cum illis incisis dabuntur, aut praedictum precium duplo solvetur.

II. ANTIQUA.

Si hortum quis vastaverit alienum.

Si quis alienum hortum vastaverit, statim iuxta damni aestimationem a iudice coactus domino horti cogatur exsolvere. Ita ut si servus hoc fecerit, super compositionem ipsius damni, L. flagella extensus accipiat.

III. ANTIQUA.

Si de incisae arboris ruina debilitatio vel homicidium perpetretur.

Si quis arborem inciderit, vel aliquid dampni fecerit, aut si dum cadit arbor aliquem occiderit, dampnum qui incidit, persolvat. Quod si in circuitu arboris homines fuerint, priusquam cadat arbor, admoneat. Et si de ramis arboris corruentis, postea quam commonuerit, aliquis debilitatus aut mortuus fuerit, nullam ille qui arborem incidit, calumniam pertimescat. Certe si aut debilem, aut dormientem, aut senem, aut qui sibi cavere non potuit, aut pecudem fortasse ruina huius arboris debilitaverit vel occiderit, pro quadrupede uno, domino alium eiusdem meriti mox reformet, et pro occiso homine tanquam homicida teneatur: pro debilitato vero iuxta formam legum satisfacere compellatur. Et si aliquis alienam arborem inciderit per violentiam, componere non moretur. Quod si dominus ar-

boris incisorem fuerit contestatus, et postea incisor fuerit, dum incidit, occisus, mors eius nullatenus requiratur.

IV. ANTIQUA.

Si arbor ex parte incisa, sive combusta, dampna concutiat.

Si arbor ex parte incisa sit, aut ex aliqua parte igne combusta, et ille qui absque dolo inciderat, vel incendere coeperat, absente arbor ceciderit, nulla ei pro dampno, quod per ruinam arboris factum est, calumnia moveatur.

V. ANTIQUA NOVITERQUE EMENDATA.

De vinea incisa vel evulsa sive concremata, atque de frugibus usurpatis.

Qui vineam inciderit, eradicaverit, vel incenderit alienam, aut in desertum produxerit, duas aequalis meriti vineas, domino eius vineae reformare cogatur, et praeterea dominus vineae illius desertae hanc ad ius suum revocare non dubitet. Si vero per violentiam fruges collegerit, et frugem in duplo restituat, et quidquid evertit, redintegrare procuret; ita tamen, ut cum sacramento colligentium per tempus vindemiarum duplam ipsius frugis compositionem restituat. Servi vero sine dominorum iussu talia facientes per singulas vites decena flagella extensi accipiant, et fruges domino restituant: aut si dominus componere noluerit, per sex vites solidum reddant. Quod si maius dampnum creverit, et dominus componere noluerit, servum tradere festinabit.

VI. ANTIQUA.

Si sepes incidatur vel incendatur.

Si quis per aliquod spatium sepes incenderit, vel inciderit alienas, si maioris loci persona est, sepes reparet, et pro damno satisfaciat. Si quid tamen dampni domino de fructibus accidisse cognoscitur, et dampnum solvat sicut inspectio habuerit aestimantium, et praeterea decem solidos reddat. Sed et de eodem campo, qui fructus habet vel habuit, et de prato sive de concluso V. solidos compellatur exsolvere. De eo vero campo, in quo nulli fructus sepibus claudebantur, sepem tantummodo reformare cogatur. Si vero hoc persona inferior fecerit, solvat dampnum de aestimatis fructibus, ac sepem reparet, et L. flagella publice suscipiat. Quod si servus hoc domino nesciente fecerit, et dampnum solvat, et sepem reparet, et centum flagella suscipiat. Quod si de casu factum fuerit, sepem tantummodo reformet, quae collisa est. Quia crimen videri non potest, quod non est ex voluntate commissum.

VII. ANTIQUA.

Si pali de sepibus incidantur.

Quis de sepibus palos inciderit vel incenderit alienis, cum campus ille fructus ullos eo tempore non habuerit, in quadruplum reformare cogatur. Si autem fructus aliqui de his sepibus claudebantur, per singulos palos singulos tremisses compellatur exsolvere: ita ut ex fructibus si aliquid perierit, ex integro reformetur. Eadem et de hortis sepe conclusis praecipimus custodiri.

VIII. ANTIQUA.

Si in aliena silva quis cum vehiculo capiatur.

Si quis aliquem comprehenderit, dum de silva sua cum vehiculo vadit, et circulos ad cupas, aut quaecunque ligna, sine domini iussione aut permissione asportare praesumpserit, et boves et vehiculum alienae silvae praesumptor amittat, et quae dominus silvae cum fure aut violento comprehenderit, indubitanter obtineat.

IX. ANTIQUA.

Si loca fructifera vel pascuosa nimia angustia coarctentur.

Si quis cum frugibus vineam, pratum vel pascua habere cognoscitur, et fossas per circuitum pro solo terrore constituat, ut non nisi per vineam aut messem transitus esse possit, dampnum quod viator intulerit, ad viatoris culpam redundare non convenit. Campos autem vacantes si quis fossis cinxerit, iter agentes non haec signa deterreant, nec aliquis eos de his pascuis praesumat expellere.

X. ANTIQUA.

De animalibus voluntarie in messem vel in vineam missis.

Qui iumenta, vel boves, aut quaecunque pecora voluntarie in vineam vel messem immiserit alienam; dampnum quod fuerit aestimatum, cogatur exsolvere. Et si maior persona est, pro caballis aut bubus per singula capita singulos solidos reddat: per minora vero capita singulos tremisses ei, cui dampnum factum est, compellatur exsolvere. Certe si inferior est forte persona, et dampnum ex integro reddat, et compositionem ex medietate restituat, atque quadraginta flagella publice extensus accipiat. Si vero servus hoc sine iussu domini fecerit, omne dampnum aut ipse aut eius dominus reddat, et ipse servus sexaginta flagella suscipiat.

XI. ANTIQUA.

Si cuiuslibet animalia in frugibus dampna concutiant.

Si cuiuslibet qualiacunque animalia vineam vel messem everterint alienam, ille cuius animalia dampnum intulerint, tantum vineae vel agri cum frugibus eius meriti domino de suo restituere non moretur, quantum exterminatum esse cognoscitur: ita ut collectis frugibus ille recipiat, qui dedisse videtur. Quod si non habuerit agrum aut vineam unde componat, tantum de frugibus reddat, quantum in aequali parte agri vel vineae fuerit aestimatum.

XII. ANTIQUA.

Si pratum defensum a pecoribus naufragetur.

Qui in pratum eo tempore quo defenditur, pecora miserit, ut postmodum ad secandum non possit herba succrescere: si servus est, qui hoc fecerit, XL. ictus flagellorum accipiat, et foenum reddatur domino eius, quantum fuerit aestimatum. Si liber et inferioris loci persona est, pro duobus capitibus tremissem unum reddat; foenum nihilominus iuxta aestimationem ei qui dampnum pertulit redditurus. Si vero maior persona est, pro duobus capitibus solidum unum reddat, et foenum habita aestimatione restituat.

XIII. ANTIQUA.

Si fructifera loca ab animalibus fuerint dissipata.

Si quis caballum aut pecus alienum, in vinea, messe, prato, vel horto invenerit, non expellat iratus, ne dum de dampno expellit, evertat: sed ad domum suam inclusurus adducat, et dominum caballorum vel pecorum faciat certiorem, ut praesentibus his aut vicinis eorum dampnum, quod illatum fuerit, aestimetur, et ad campum utraeque partes conveniant; et postquam dampnum inspexerint, pars campi, vel vineae, sive prati, vel messis quae defracta fuerat, mensuretur, et donec fructus colligantur, expectetur, ut tantundem de impasto loco ei, cui dampnum intulerit, facta spatii exaequatione tradatur, et praesentibus testibus et de eo loco qui eversus est, et de eo qui est integer, fructus colligantur: et quidquid minus in his locis, quae a pecoribus eversa fuerint, reperitur, ille cuius pecora fuerint, reformare cogatur. Pecora vero postquam ipsorum locorum spatia mensuraverint, sicut est in legibus constitutum, domino reformentur. Et si pecora, dum per iracundiam immoderationis expellit, everterit, domino pecorum dampnum simpla tantummodo satisfactione restituat, et sibi quae debilitavit

aut occidit, usurpet: si tamen ut quae evertit, ante persolvat. Quod si pecora per casum, non culpa, dum expelluntur, debilitentur, aut pereant, aut in sudes sive in palos, dum expelluntur, inciderint, dampnum solvatur ex medio, et quae superioribus legibus sunt statuta permaneant.

XIV. ANTIQUA.

Si expellenti de frugibus pecora quisquam excutiat, vel de clusura furto aut violentia tollat.

Si quis expellenti de frugibus pecora excusserit: si honestior est forte persona, det solidos V. et duplum dampnum, quod fuerit aestimatum, cogatur exsolvere. Si certe humilioris loci persona fuerit, et non habuerit unde componat, L. flagella suscipiat, et duplum dampnum exsolvere compellatur. Si vero servus hoc fecerit, ante iudicem centum ictus accipiat flagellorum, et domino eius nulla calumpnia moveatur. Quod si de domo eius aut clusura involaverit, aut per violentiam tulerit, octo solidos qui iniuriam pertulit consequatur, et praeterea duplum dampnum ille qui abstulit reddere compellatur. Si vero servus hoc fecerit, centum flagella suscipiat, et dominus eius nil dampni sustineat.

XV. ANTIQUA.

De animalibus in vinea, messe vel prato praeventis.

Si quis in vinea sua, messe, prato vel horto, iumenta vel pecora invenerit aut prendiderit, statim domino pecudum ipsa aut altera die nunciaturus includat. Quod si dominus pecorum mittere vel venire noluerit, dampnum a vicinis, quod factum est, aestimetur, et ad satisfactionem ille, cuius pecora fuerint, iudicis exequutione venire cogatur, et dampnum exsolvat. Si tamen probaverit aut certe iuraverit ille qui prendidit, dampnum ipsum ab ipsis animalibus factum fuisse, ille vero cuius pecora sunt, si ad aestimationem dampni aut pecora recipienda non venerit, adaquentur tantummodo, ac triduo teneantur inclusa. Et pro retentis triduo pecoribus nullam calumpniam inferre poterit, qui ad aestimationem venire neglexerit. Post triduum autem animalia dimittantur, et dimissis animalibus si dominus eorum venire contempserit, pro contemptu ipso, quia inspicere noluit, iuxta aestimationem testium in duplum cogatur exsolvere. Quod si ille cuius pecora sunt, ad eum cui dampnum factum est, venerit, rogans eum ut ad aestimationem dampni accedat, ut pecora relaxentur, et ille non adquiescat, volens pecora interficere: si hoc ita fecisse convincitur, per sin-

gula capita maiora singulos solidos reddat; per minora singulos tremisses. Similiter haec lex continet et de illis, qui ante triduum pecora clausa non publicaverint. Si autem servus hoc fecerit sine domini voluntate, centum flagella suscipiat, et dominus eius nihil dampni sustineat.

XVI. *Si priusquam expellantur animalia, de frugibus exierint.*

Si iumenta vel pecora de frugibus, priusquam expellantur, exierint, ea non licet comprehendere, quia utrum ipsa dampnum fecerint, nescitur. Nam si ea ipse cuius sunt, aut quicunque vicinus expulerit, dominus iumentorum vel pecorum aestimationem dampni implere cogatur.

XVII. ANTIQUA.

Si in frugibus suis animalia praeventa quaecunque aliquis detruncatione turpaverit.

Si labia pecoribus aut caeteris animalibus, vel aures, quae in frugibus suis comprehenderit, inciderit aut turpaverit; illa quae deformavit obtineat, et domino pecorum alia sana et similia restituere non moretur.

Tit. IV. De dampnis animalium vel diversarum rerum.

I. ANTIQUA.

Si caballus vel animal alienum, aut de ligamine tollatur, aut extra voluntatem domini in aliquo fatigetur.

Si quis caballum alienum vel aliud animal de pedica sive ligamine tulerit sine conscientia domini sui, unum solidum ei det: et si per hanc occasionem perierit, eiusdem meriti caballum vel animal restituat. Quod si eum alibi ambulare coëgerit, vel laborare fecerit domino nesciente, alium aequalis meriti cum eo dare cogatur; si tamen ipsa aut altera die eum dominus suus invenerit. Quod si tertia die animal inventum non fuerit; ille qui animal alienum praesumpserit, pro fure teneatur.

II. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si praestitum animal contra definitionem et voluntatem domini fatigetur.

Quicunque citra voluntatem eius qui praestitit animal supra definitionem cursu, oneribus, vel itinere fatigaverit, per decem millia det solidum unum. Quod si mi-

nus quam decem millia fuerint, aestimato itinere pro labore aestimetur et compositio dampni. Nam si debilitatus et mortuus fuerit, debilem sibi habeat, et similem reddat: pro mortuo vero vivum talem sine excusatione restituat.

III. ANTIQUA.

Si caballi cuiuscunque animalis coma vel cauda turpetur.

Si quis alieni caballi comam turpaverit, aut caudam curtaverit, eiusdem meriti alium cum eo sine dilatione domino restituat. Si vero alterum qualecunque animal curtaverit, per singula capita singulos trientes reddere compellatur.

IV. ANTIQUA.

Si alienum animal testiculis desecetur.

Qui alienum animal, aut quemcunque quadrupedem, qui ad stadium fortasse servatur, invito domino vel nesciente castraverit: vel bovem, vel quae non secantur castraverit, domino in duplum cogatur exsolvere: quia propter invidiam hoc videtur intulisse dispendium.

V. ANTIQUA.

Si iumenti partus excutiatur.

Si quis quocunque pacto partum equae praegnantis excusserit, pulletrum anniculum illi, cuius fuerit, mox reformet.

VI. ANTIQUA.

Si cuiuscunque animalis partus excutiatur.

Si quis vaccam praegnantem avortare fecerit alienam, talem aliam cum vitulo domino reformare cogatur, et illam cui partum excusserit, ipse accipiat: haec de aliis quadrupedibus forma servetur.

VII. ANTIQUA.

Si qualiacunque animalia ab invicem evertantur.

Si cuiuslibet iumenta, vel armenta, aut alia pecora se invicem forte colliserint vel occiderint, dominus iumenti, vel aliorum animalium aliud eiusdem meriti domino reddat, et illud debilitatum sive occisum sibi obtineat.

VIII. ANTIQUA.

Si dampno vel iniuria impellente, aut sine dampno, alienum animal occidatur.

Si quis alienum animal occidisse aut vulnerasse convincitur, non dampno qualicunque compulsus, alium eiusdem meriti reformare cogatur. Et si servus est, L. fla-

gella suscipiat, ingenuus vero quinque solidos det. Nam si eundem dampni commovit iniuria, ut eum occideret aut debilitaret, pretium pecudis aut animalis reddatur occisi vel debilitati, et nihil patiatur iniuriae.

IX. ANTIQUA.

Si bos alienus sine domini voluntate operibus subiugetur.

Si quis bovem alienum iunxerit sine conscientia domini sui ad aliquid carricandum, sive pro voluntate sua retinendum, eiusdem meriti cum eo alium domino reddat.

X. ANTIQUA.

Si qualiacunque animalia aliena trituris areae fatigentur.

Si quis caballum aut aliud quodcunque animal alienum in aream miserit, per singula capita singulos solidos reddat: et si per hanc occasionem animal mortuum fuerit, solidum reddat, et eiusdem meriti animal domino cogatur exsolvere.

XI. ANTIQUA.

Si pecus absque dampno in clusuram mittatur.

Qui absque aliquo dampno inclusum pecus detinuerit alienum, si servus hoc nesciente domino fecerit, tantummodo quadraginta ictus accipiat flagellorum. Si ingenuus fuerit, per duo capita tremissem unum, ei cuius pecus inclusum est, cogatur exsolvere. Quod si ex ipsis pecoribus aliquid debilitatum aut mortuum fuerit, iuxta superiorem legem compositio fiat.

XII. ANTIQUA.

Si animal cuicunque faciat quodcunque dampnosum.

Si cuiuscunque quadrupes aliquid fecerit fortasse dampnosum, in domini potestate consistat, utrum quadrupedem noxium tradat, an ei qui dampnum pertulit, vel aliquid excepit adversi, iuxta iudicis aestimationem componat.

XIII. ANTIQUA.

Si quodcunque animal quacunque percussione debilitetur aut occidatur.

Si quis alienum iumentum percusserit, ita ut debile efficiatur, aut de ipsa fortasse percussione mortuum fuerit, ille qui percussit, alium eiusdem meriti domino reformare cogatur, et aliud debile suae vindicet potestati. Quod si iumentum non habuerit, pretium iuxta aestimationem domino iumenti restituat. Et similis ordo, tam de caballo,

quam de bove, et reliquis animalibus ab omnibus observetur.

XIV. Antiqua.

Si pecus alienum sciente aut ignorante domino gregi alterius misceatur.

Si cuiuslibet pecora cum alicuius animalibus se miscuerint, et hoc ipse perspexerit, et sic de ipsius grege abierint, ut nullam ex hoc conscientiam habeat: dominus pecorum sacramenta ab eodem accipiat, quod non ipsius fraude vel culpa exinde abscesserint, et nec sibi ea praesumpsit, nec alicui tradidit; et nihil cogatur exsolvere. Quod si ad domum suam adduxerit, et iudicem non monuerit, vel in conventu publico infra octavum diem non contestaverit, in duplum satisfaciat.

XV. *Si animali quodcunque pavidum inligetur, per quod ruptum aut debilitetur, aut moriatur.*

Si quis caput mortui pecoris, aut ossa, vel aliquid unde animal terreatur, ad caudam caballi crediderit alligandum, et per hoc currendo ruptus probetur aut mortuus, alium sanum caballum domino reformare non moretur, quia legum statuta transcendit. Quod si caballus nihil debilitatis incurrerit, quinquaginta ictus accipiat flagellorum. Si servus hoc fecerit, centum verberibus addicatur.

XVI. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si vitiosum animal, dum apud dominum est, cuiuscunque aetatis occidisse hominem videatur.

Si quis bovem, aut taurum, vel quemcunque quadrupedem noxium habuerit aut vitiosum, eum, antequam noceat alicui, non moretur occidere. Quod si de vitio quadrupedis ex vicinorum contestatione cognoverit, et postea eum reservaverit, aut paverit, vel distulerit occidere, ac postea alicui mortem, aut debilitationem, sive vulnus intulerit, iuxta hanc legem componere non moretur, sicut est de homicidiis, id est, de viris ac mulieribus, infantibus, servis vel ancillis, compositio constituta. Ita ut si iugulaverit aliquem ipse quadrupes honestum D. solidi componatur. De ingenuis personis in annis viginti, CCC. solidi componantur *w*): et ab hoc usque ad eum, qui annos L. habuerit, unam compositionem iubemus stare. A quinquaginta autem annis, usque ad illum qui habet sexaginta quinque, CC. sol. componantur. Qui vero super hoc habuerit, C. sol. componantur. Qui quindecim annos ha-

w) Al. mss. *quadrupes, de ingenuis personis D. solidi componantur.* Lind. *quadrupes in annis viginti, CCC. sol. comp.*

fuerit, CL. sol. componantur. Si in quatuordecim annis fuerit, CXL. sol. componantur. Si in tredecim, CXXX. solidi dentur. Si in duodecim CXX. solid. componantur. Si undecim, CX. solidos det. Si in decem, C. Si vero novem, aut octo annorum fuerit, vel septem, XC. sol. componantur. Si sex aut quinque, aut quatuor annorum fuerit, LXXX. sol. componantur. Si certe trium aut duorum annorum, LXX. sol. componantur. Nam si unius anni fuerit, LX. solidi componantur. Et si filiam alicuius, aut uxorem iugulaverit, a decimo quinto, usque ad quadragesimum, CCL. sol. componantur: et a quadragesimo usque ad sexagesimum, CC. sol. componantur. Quod si superior annorum numerus fuerit, C. solidi componantur. A quinto decimo vero anno aut inferius, sicut et de pueris est constitutum, medietatem compositionis eius secundum aetatis vel sexus ordinem, reddere compellatur. Pro libertis autem medietas huius compositionis, sicut superius est comprehensum, pro eo qui occisus est, in satisfactione dabitur. Si autem servum alicuius occiderit, duos eiusdem meriti servos dominus eius qui occisus est, in satisfactione recipiat.

XVII. ANTIQUA.

Si animal vitiosum quis a se abiiciat, vel non abiectum retineat.

Si quis bovem aut aliud animal nocuum vel vitiosum habuerit, eum occidere non moretur, vel a se proiicere: ita ut vicinis omnibus notum faciat, quia eum a se proiecit. Quod si eum non occiderit, sed reservaverit, quidquid dampni postea admiserit, ille componat, qui eum apud se reservasse cognoscitur.

XVIII. ANTIQUA.

Suae habendum culpae, si irritatum animal noceat irritantem.

Si quis vitiosum bovem, aut canem, vel aliud animal contra se irritatum concitaverit, quidquid passus fuerit, culpae eius qui hoc pertulerit, oportet adscribi.

XIX. ANTIQUA.

Si iuste aut iniuste concitatus canis quempiam debilitasse vel occidisse probetur.

Si aliquem canis momorderit alicuius, et de morsu illius aliquis debilitatus probetur, aut mortuus, domino canis nil calumpniae moveatur: si tamen eum canem ut morderet, non irritasse cognoscitur. Quod si canem suum ut furem, aut quemcunque criminosum comprehenderet, irritavit, et ita momorderit fugientem, si de mor

su illius fuerit debilitatus aut mortuus, nihil ex eo causationis existat; nam si eum ad innocentem forsitan iniuriandum incitaverit, tanquam si ipse vulnus intulerit, iuxta leges componere non moretur.

XX. ANTIQUA.

De cane dampnoso.

Si cuiuslibet canis dampnosus fuerit, et devastet berbices, et alia pecora forte evertere coeperit, et deprehensus fuerit: ipse dominus canis, ubi ex hoc fuerit commonitus, eum illi tradat, cui dampnum primitus constat fuisse inlatum, ut eum occidat. Quod si eum occidere noluerit, vel illi tradere cui dampnum primitus fecit, quidquid postmodum canis dampni admiserit, dominus canis duplam compositionem reddere non moretur.

XXI. FLS. RCDS. REX.

De laesione vestis.

Si quis qualibet occasione vestem absciderit, vel ruperit alienam, atque sordibus maculaverit, et talis macula in veste patuerit, ut extra foeditatem minime tolli possit; pro facti crimine obnoxius teneatur, ita ut similem vestem integram restituat. Quod si talem vestem non habuerit, huius vestis pretium, quantum integra illa, quae rupta vel scissa atque maculata est, valere potuit, tradere compellatur: vestem vero ruptam, vel quae maculata est, ille accipiat, qui hanc compositionem exsolverit. Si vero servus hoc fecerit et dominus pro eo componere noluerit, servum pro qualitate criminis tradere non moretur.

XXII. ANTIQUA.

Si fraudulenter quis ambulans, in laqueos feris praeparatos incidat.

Si quis sudes in vinea posuerit, sive in campo propter feras, et ibi aliquis dum furtum facere tentat, inciderit; culpae eius oportet adscribi, qui vulnus excepit, quod in rem alienam fraudulenter ingressus est.

XXIII. ANTIQUA.

Ut qui laqueos ponit, et loca discernat in quibus ponat, et vicinos ammoneat.

Si quis in terris suis foveas, ut feras in eisdem foveis comprehendat, aut laqueos vel arcus praetenderit, seu balistas in locis secretis vel desertis, ubi nulla via est, quae consueverit frequentari, nec ubi pecudum possit esse accessus: si alicuius animal, per hanc occasionem, quae ad feras paratur, extinguatur aut occidatur, pecus

quod periit incautus venator exsolvat, quia quadrupes sibi ea cavere non potuit. Omnes vero proximos et vicinos venator ante commoneat: et si post commonitionem quisquam in haec incautus irruerit, nihil ex hoc calumpniae venatori oportet opponi: quia se ille periculo, qui commonitionem audire neglexit, obiecit. Si quis vero de locis longinquioribus veniens, qui non fuerat ante commonitus, ignorans inciderit, et fuerit debilitatus aut mortuus; hic qui feris insidias vel laqueos praeparavit, tertiam partem compositionis exsolvat, quae fuerat hactenus debilitatis hominibus vel occisis, in legibus comprehensa: quia in itinere hominibus hoc periculum nescientibus apparare non debuit.

XXIV. ANTIQUA.

De dampnis iter publicum concludentium.

Si iter publicum clausum aut constrictum sit, rumpenti sepem aut vallum nulla calumnia moveatur. Ille vero qui viam clauserat vel constrinxerat, quae consueverat frequentari, si servus est, a iudice perducatur ad sepem, et centum flagella suscipiat, et per districtionem iudicis priorem viam aperire cogatur, etiam si messis ibidem esse videatur. Si vero id fuerit a potentiore commissum, exigantur ei solidi XX. Reliquae autem personae talia committentes, decenos solidos exsolvere compellantur ita ut omnis huius rei compositio fisci iuribus inferatur.

XXV. ANTIQUA.

De servando spatio iuxta vias publicas.

Viam per quam ad civitatem aut ad provincias nostras ire consuevimus, nullus praecepti nostri temerator existat, ut eam excludat vel adstringat: sed utrimque medietas aripennis libera reservetur, ut itinerantibus applicandi spatium non vetetur. Si quis autem huiusmodi legis praecepta transcenderit, si maior persona est, det solidos quindecim: inferiores personae octenos solidos solvant fisco profuturos. Qui certe iuxta huiusmodi viam messem, aut vineam, vel pratum, sive conclusum habere cognoscitur, sepe utrumque concludat. Quod si propter paupertatis angustiam campum sepibus non possit ambire, fossatum protendere non moretur.

XXVI. ANTIQUA.

Si de campis vacantibus iter agentium animalia expellantur.

Si aliquis de apertorum et vacantium camporum pascuis, licet eos quisque fossis praecinxerit, caballos, aut boves,

vel cetera animalia generis cuiuscunque iter agentium ad domum suam inclusurus adduxerit, per duo capita tremissem cogatur exsolvere: si vero ut non pascantur expulerit, per quatuor capita tremissem accipiat, qui excepit iniuriam. Quod si haec, et quae superius dicta sunt, servus nesciente domino commiserit, a Comite civitatis vel a iudice centum flagellorum ictibus verberetur et dominus servi nullam calumpniam aut detrimentum sustineat.

XXVII. ANTIQUA.

Ne iter agentibus pascua non conclusa vetentur.

Iter agentes in pascuis quae conclusa non sunt deponere sarcinam, et iumenta vel boves pascere non vetentur: ita ut non in uno loco plus quam biduo, nisi hoc ab eo cuius pascua sunt obtinuerint, commorentur. Nec arbores maiores vel glandiferas, nisi praestiterit sylvae dominus, a radice succidant. Ramos autem ad pascendos boves non prohibeantur competenter incidere.

XXVIII. ANTIQUA.

Ut qui in transitu fluminis culturam facit, laborem sepe circumdet.

Qui in eo loco ubi transitus fluminis est culturam fecerit, vel praeruptum ripae, aut ubi pecora transeunt potuerit excludere, et fecerit fortasse culturas, sepem etiam facere non moretur. Quod si non fecerit, et aliquid dampni fuerit per hanc negligentiae suae inutilitatem perpessus, nihil compositionis ab aliquo accipiat: quia negligentiam illius ad dampnum alterius redundare non convenit.

XXIX. *De discretione concludendorum fluminum.*

Flumina maiora, id est per quae isoces aut alii pisces maritimi subriguntur, vel forsitan retia aut quaecunque commercia veniunt navium, nullus ad integrum, contra multorum commune commodum, suae tantummodo utilitati consulturus excludat, sed usque ad medium alveum, ubi maximus ipsius fluminis concursus est, sepem ducere non vetetur, ut alia medietas diversorum usibus libera relinquatur. Si quis contra hoc fecerit, exclusa ipsius a Comite civitatis aut iudice sine aliqua excusatione rumpatur: et si honestioris loci persona est, X. solidos det illis quos impedire conatus est; si vero inferior persona fuerit, quinque solidos det, et L. flagella suscipiat. Quod si ab utraque parte huius fluminis duo manserint, non liceat integrum flumen excludere, ut dicat unusquisque eorum, quod medietatem suae partis excluserit: sed alter superius, alter inferius, clusuram facere ex medietate fluminis non prohi-

beatur. Si vero locus non fuerit nisi tantummodo in uno transitu, sic excludatur, ut et naves et retia per medium discurrere possint. Quod si Comes civitatis, aut aliquis cuiuscunque clusuram contra hanc ordinationem nostram evertere praesumpserit, V. solidos domino clusurae dare debeat. Certe si minor persona hoc fecerit, quinque solidos clusurae domino cogatur exsolvere, et L. flagella a iudice eius loci accipiat: si servus hoc fecerit, centum verberibus subiacebit.

XXX. *De confringentibus molina, et conclusiones aquarum.* Si quis molina violenter effregerit, quod fregit infra XXX. dies reparare cogatur, et insuper triginta solidos cogatur exsolvere. Quod si infra statutum tempus non reparaverit, alios XXX. solidos implere cogatur, et centum insuper flagella suscipiat. Eadem et de stagnis quae sunt circa molina conclusiones aquarum, praecepimus custodiri. Quod si servus talia praesumpserit, et disrupta reparet, et centum verberibus subiaceat.

XXXI. FLS. GLS. RCDS. REX.

De furantibus aquas ex discursibus alienis.

Multarum terrarum situs si aquis indiget pluviis, foveri aquis studetur irriguis: cuius rei iam experimentum tenetur, ut si defecerit aquarum solitus usus, desperetur confisus ex fruge proventus. Proinde ubi maiores aquae sunt, si qui furtive aut malitiose aquam ex decursibus subtraxerit alienis, per quatuor horarum spacium det solidum unum: ubi autem minorum sunt derivationes aquarum, per quatuor horas exsolvat tremissem unum. Aqua vero quantis horis alibi dilapsa convincitur, tantis ad irrigandum competenti tempore domino reformetur. Servus si sua sponte ista praesumpserit, pro maioribus aquis centum flagella suscipiat, pro minoribus vero L. verberum caesionibus succumbat.

TIT. V. De pascendis porcis, et animalibus errantibus denuntiandis.

I. *De porcis in glandem praesumptive aut placito missis.* Qui porcos in silva sua tempore glandis invenerit, primum custodi aliquid velut pigneris tollat indicium, et domino pastoris vel parentibus mandet, ut, si convenerit, usque ad tempus decimarum porcos in silva sua permittat, et pignus quod pastori tulerat reformare procuret. Quod si noluerit porcos illius in silva sua intromittere decimandos, et ille eos alia vice in sua silva invenerit, etiam si porci

pauci fuerint, unum exinde qui silvam suam defendit, occidat. Si autem plures porci fuerint, duos tollat et praesumat occidere, et nullam calumpniam pertimescat. Et nihilominus tertia vice eum cuius porcos invenit admoneat, ut porcos suos in silvam suam si voluerit introducat, et decimam iuxta consuetudinem solvat. Quod si nec tunc voluerit de dandis decimis definire, et ille eos tertia vice in silva sua qui interdixit invenerit, decimam ex omnibus pro suo iure praesumat. Si vero aliquis sub pactione decimarum porcos in silvam intromittat alienam, et usque ad brumas porci in silva alterius paverint, decimas sine ulla contradictione persolvat. Nam si post brumae tempus porcos suos in silva quam conduxerat voluerit retinere, vicesimum caput, sicut est consuetudo, domino silvae cogatur exsolvere.

II. *De porcis inter consortes ad glandem in communi fructu susceptis.*

Si inter consortes de glandibus fuerit orta contentio, pro eo quod unus ab alio plures porcos habeat: tunc qui minus habuerit, liceat ei secundum quod terram dividit, porcos ad glandem in portione sua suscipere, dummodo aequalis numerus ab utraque parte ponatur. Et postmodum decimas dividant, sicut et terras diviserunt.

III. *Si porci ad pastum in glande suscepti, ante datas decimas furto leventur.*

Si quis ad glandem sub placito decimarum porcos in silvam intromittit alienam, et eos occulte priusquam decimentur amoverit, pro fure teneatur, et decimam abiecta furti compositione restituat. Si vero servus hoc domino nesciente commiserit, centum ictus accipiat flagellorum: et dominus nullum dampnum aut detrimentum sustineat, sed reddat decimas quas debet. Si autem hoc domino iubente commissum est, ipse qui iussit, furti compositionem cogatur exsolvere.

IV. *De porcis errantibus in silva praeventis.*

Qui porcos errantes in silva invenerit, aut contestari vicinis debet, aut claudere. Et si dominus porcorum non adfuerit, unum porcum prima vice praesumat, et iudici qui fuerit in proximo nunciet, apud se porcos qui vagabantur inclusos. Deinde si dominus porcorum vel pecorum non inveniatur, custodiat tanquam suos, et pro glandibus decimam consequatur: et cum dominus adfuerit, mercedem custodiae, facta praesentibus iudicibus ratione, de temporis spatio percipiat.

V. ANTIQUA.

Si quorumcunque animalium grex in pascua intraverit aliena.

Si in pascua grex alienus intraverit, sive ovium sive vaccarum, hoc quod de porcis constitutum est, praecipimus custodiri. Consortes vero vel hospites nulli calumniae subiaceant: quia illis usum herbarum, quae conclusae non fuerant, constat esse communem. Qui vero sortem suam totam forte concluserit, et aliena pascua absente domino invadit, sine pascuario non praesumat, nisi forte dominus pascuae voluerit.

VI. *Ut pro inventis animalibus erroneis publice denuncietur.*

Caballos vel animalia errantia liceat occupare, ita ut qui invenerit denuntiet aut Episcopo, aut Comiti, aut iudici, aut senioribus loci, aut etiam in conventu publico vicinorum: quod si non denuntiaverit, furis dampnum habebit. Similis et de aliis rebus ordo manebit.

VII. *Ut errantia animalia occupata qui invenerit, diligenter habeat et conservet.*

Qui errantia animalia et sine custode invenerit, ita diligenter occupet, ut non evertat: sed sicut proprium diligat atque custodiat. Quod si dominus qui perdidit caballum suum vel animal, non eversum, sed dilectum et sanum invenerit, per singula capita maiora quaternas siliquas ille, qui invenerit, accipiat, et quantum in substantia ipsius caballi expendisse iuraverit, a domino caballi recipiat. Caeterum si evertit, duplum animal domino cogatur exsolvere.

VIII. *Ne animalia errantia occupata aut tondeantur, aut charactere notentur, vel in alienum ius deducantur.*

Caballum captum errantem nullus tondere aut vendere praesumat. Caballis etiam aut bobus, vel aliis quibuslibet pecoribus errantibus nulli liceat characteres infigere. Quod si quis inventum animal vendere aut donare praesumpserit, secundum leges sicut fur teneatur: qui vero totonderit, tres solidos compulsus exsolvat. Ita erit etiam ei, qui characterem infixerit.

TIT. VI. De Apibus et earum dampnis.

I. *De inventis apibus defendendis.*

Si quis apes in silva sua, aut in rupibus, vel in saxo, aut in arboribus invenerit, faciat tres decurias, quae vocantur characteres: unde potius non per unum characterem fraus nascatur. Et si quis contra hoc fecerit, atque alienum sig-

natum invenerit et irruperit, duplum restituat illi cui fraus illata est, et praeterea XX. flagella suscipiat.

II. *Si dampnum faciant apes.*

Si quis apiaria in civitate, aut villa forsitan construxerit, et aliis dampnum intulerit, statim moneatur, ut eas in abditis locis transferre debeat, ne forte in eodem loco hominibus aut animalibus dampnum inferant. Et qui haec praecepta aut testationem neglexerit, et dampnum suffocationis in quadrupedes intulerit, quod mortuum fuerit, duplum restituat: quod vero debilitatum, ille obtineat, et simile domino reddat; et pro iudicis contestatione, quam audire neglexerit, V. solidos coactus exsolvat.

III. *De furatis apibus.*

Si quis ingenuus in apiario furti caussa fuerit comprehensus: si nihil exinde abstulerit, propter hoc quod ibidem comprehensus est, tres solidos solvat, et L. flagella suscipiat. Caeterum si abstulerit, novecuplum cogatur exsolvere et praedictum numerum flagellorum excipiat. Si servus vero nihil ingrediens abstulerit, centum verberibus addicatur: quod si abstulerit, sexcuplum reddere compellatur. Pro quo si dominus satisfacere noluerit, eum serviturum illi, qui dampna pertulit, tradat.

LIB. IX. DE FUGITIVIS ET REFUGIENTIBUS.

Tit. I. De fugitivis et occultatoribus, fugamque praebentibus.

I. ANTIQUA.

Si quis ingenuus vel servus fugitivum celasse repperiatur.

Si quis ingenuus fugitivum celatum habuerit, alium paris meriti cum eodem servo domino dare cogatur. Si vero servus sine conscientia domini sui fugitivum celaverit, servi ambo publice centena flagella suscipiant, dominus vero huius servi nihil damni sustineat.

II. *Si fugitivus vinctus quocunque ligamine absolvatur.*

Si quis alienum servum in fuga lapsum, ferro vinctum, aut in quocunque ligamine constitutum absolverit: pro praesumptione sua, qui hoc fecerit, det domino servi solidos X. Si vero non habuerit unde componat, a iudice C. flagella suscipiat, et servum requirere ac domino restituere non moretur. Quod si eum non potuerit invenire, servum aequa-

ris meriti domino reddere non moretur: aut si non habuerit unde componat, ipse subiaceat servituti, illi cuius servum laxaverit addicendus. Quod si hoc servus fecerit sine domini voluntate, coram iudice C. flagella suscipiat. Et si vinctus inveniri non potuerit, servus qui solvit, tradatur in servitio domini vinculatus. Quandocunque autem, qui vinctus fuit, inventus extiterit, domino reformetur, et datus pro eo servus ad proprium dominum revertatur. Si autem ebnscio domino id fecerit, ipse dominus componat, sicut est de ingenuis superius constitutum.

III. *Infra quod tempus mancipium latens inventum iudici debeat praesentari.*

Si cuiuslibet servus ad aliquem latens advenerit, statim eum praesentari iudici non differat. Quod si eum non praesentaverit, et usque ad octavam noctem apud eum moratus fuerit, aut si ad longinquiora loca transierit, duos eiusdem meriti servos domino cogatur exsolvere. Nam si apud eum mancipium, quod susceperat, subcelatum inveniatur, alterum cum eo dare domino non moretur: quia inter diem legibus constitutum noluit contestari.

IV. *Si nesciens quis fugitivum susceperit humanitate concessa.*

Si quis nesciens fugitivum susceperit, et ei humanitatem dederit, et non amplius ibidem fuerit quam una die vel nocte immoratus, domino quaerenti fugitivum suum praebeat sacramentum, se nescisse quod fugerit. Aut si certe potuerit approbare, quod fugitivum non celaverit, ab omni calumpnia liber abscedat. Si vero ibi biduo, aut triduo, aut quatriduo, pro reparandis sumptibus, vel cuiuscunque occasionis caussa praeteriens, moras afferre voluerit, conventus a domino, ubi postea manserit, vel a quo humanitatem fugitivus susceperit, cogatur ostendere: et infra sex menses, aut inveniat fugitivum, aut eos, apud quos postea fuerit, ostendat. Quod si non potuerit invenire, conscientiam suam ex hoc sacramento purgare debet: et apud quem novissime venit, aut repraesentet qui fugit, aut paris meriti servum domino reddat. Et si servus postea fuerit inventus, illum quem pro eodem dederat recipiat, et ab omni calumpnia securus abscedat.

V. ANTIQUA.

Si alienum mancipium quis persuadeat ut fugiat, vel humanitatem impendat.

Si quis alieno mancipio persuaserit ut fugiat, aut ei, cum sciret fugitivum, humanitatem dederit, aut forte detonderit fugientem: si fugitivum poterit invenire, duos cum eodem paris meriti domino reformare cogatur. Si autem in-

ventus non fuerit fugitivus, tres servos eiusdem meriti domino compellatur exsolvere. Eadem quoque et de ancillis praecipimus custodiri.

VI. *Si ignotus homo susceptus multis diebus apud alium commoretur.*

Si apud quemcunque quinque aut sex dies homo ignotus aut latens moretur, ille qui eum hospitio suscepit, vel humanitatem dedit, ante diem testetur octavum iudici vel vicario proximae civitatis aut territorii, ut secundum legem de susceptione fugitivorum, quam nuper edidimus idem ipse qui fugit, illius qui in loco maior est interrogatione discussus, quis sit, aut propter quod venerit, possit agnosci: sicque omnis constitutio praedictae legis, de susceptione scilicet fugitivorum, quae nuper a nostra gloria condita esse dinoscitur, in omnibus impleatur. In limitibus praeterea provinciarum maior sollicitudo praestetur, ita ut ipsa aut altera die eius publicetur adventus. Quod si intra hos octo dies non contestatus fuerit, qui suscepit, et omnem constitutionem praememoratae legis implere neglexerit, et mancipium in domo sua moram amplius fecerit, alium talem cum eo domino restituat, quia noluit contestari. Si vero in fuga celatus evaserit, hospes requirat fugitivum: quem si non potuerit invenire, duos aequalis meriti domino cogatur exsolvere.

VII. ANTIQUA.

Si servus fugitivum sciens viam ostenderit.

Si servus alterius fugitivum sciens viam ostenderit, si fuerit fugitivus inventus, sive etiam non potuerit inveniri, servus qui iter monstravit, tantummodo centum flagellorum ictibus verberetur, et domino eius calumnia non moveatur.

VIII. FLS. ERVIGIUS REX.

Ut ad cuius domum fugitivus advenerit, vicinis ex loci prioribus contestetur.

Ad cuius domum venerit fugitivus, prioribus loci illius villicis atque praepositis quibuscunque testetur: et si eum in domum suam retinere voluerit, habeat potestatem. Quacunque hora dominus eius supervenerit, recipiat, et nullam calumniam qui suscepit, incurrat. Quod si se fugitivus ad alia loca transtulerit, sacramentum praesentibus illis, quibus testatus est, praebere debebit, se ut fugeret non persuasisse vel praecepisse, et se ubi lateat nescire: et post haec nullam calumniam patiatur.

IX. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

De susceptione fugitivorum: si dominus vel servus suscipiat alterius fugitivum.

Ad cuius domum transiens advenerit fugitivus, si accepta ex incognito eleemosyna confestim alibi pertransierit, calumpnia illi, qui quasi peregrinum ad horam hospitio suscepit, moveri omnino non poterit: cum se huiusmodi susceptor sacramentis purgaverit, quia incognitum habuerit eum, cui praetereunti eleemosynam dedit. Quod si duobus aut tribus diebus fugitivus apud alterum quolibet modo permanserit, statim ille qui eum susceperit, secundum quod superiori lege praecipitur, ante diem octavum prioribus loci illius, iudici, villico, atque praeposito, coram idoneo teste, eum quem suscepit praesentare procuret. Sicque interrogetur ac strenue perquiratur a iudice, aut cuius sit servus, aut quando a domino suo fugerit, aut quando aut ubi ille, qui eum praesentat, susceperit. Sicque tota in unum collecta atque conscripta, iudex aut alii qui adfuerint manu sua haec, quae perquisita fuerint vel inventa, subscribere debeant. Ita ut et fugitivum, et hoc ipsum quod scriptis de eodem alligatum est, ille qui eum praesentavit, in potestate sua recipiat, qualiter eum infra dies octo suis dominis reddat. Quod si dominus fugitivi longe fortasse sit positus, viginti per dies singulos millibus computatis spatio ille qui fugitivum suscepit sibi concesso in praefinito die, ubi dominum fugitivi repperiat, fugitivum ipsum domino suo, aut per se aut per quem voluerit, serviturum restituat, et commodum suum, quantum lege altera constat, per triginta millia tremissem unum a domino fugitivi accipiat. Quod si eidem, qui fugitivum susceperit, gravosum fortasse extiterit, propter terrarum longinquitatem fugitivum domino suo praesentare, saltem vel ubi vicinas possessiones domini fugitivi agnoverit, actori vel procuratori fugitivum coram legitimo teste praesentet: et accepta superioris commodi summa, securus ipse qui fugitivum suscepit, abscedat. Iam vero si fugitivum iudici praesentaverit, et a iudice perquisitus ipse qui praesentavit, cuius servus sit nullo modo dixerit; apud iudicem ipse qui eum praesentaverat, eundem fugitivum relinquat. Iudex vero sub ardua custodia eundem qui sibi praesentatus est, infra tempus, et iuxta modum superius constitutum, regiis obtutibus praesentare non differat: ut principali potestate manifeste quaesitus, ubi cunctorum constat adesse conventum, cognitio fugitivi per plurimos habeatur. His igitur omnibus necessaria sanctione praemissis, quicunque deinceps fugitivum cognitum vel incognitum, non sub isto quo praemissum est or-

dine, aut iudici non praesentaverit, aut suo domino non reddiderit, domino fugitivi, et ipsum qui fugerit, et alium cum eo in satisfactione restituat serviturum. Quod si fugitivus perierit, duos similes servos a susceptore dominus fugitivi recipiat. Hoc quoque et iudex damno multabitur, si ordinem implere distulerit superius constitutum. Si vero servus contra voluntatem domini sui fugitivum alterius susceperit, extensus coram iudice centum flagella suscipiat, et fugitivus petenti domino mox reformetur. Quod si idem, qui a servo susceptus est fugitivus, minime repertus extiterit, alium similem servum pro eo dominus servi susceptoris reddere compellendus est. Certe si dominus pro servo componere noluerit, servum ipsum tradere non moretur.

X. *Ut bis venditus servus, per fugam rediens, in libertate permaneat.*

Si quis proprium servum extra provincias nostras ad alias religiones venditione transtulerit, ac postmodum servus reversus fuerit, et dominus eum iteratim venumdederit, cogatur a iudice ut eum ab emptore recipiat, et receptum deinceps servum nullo modo inquietet, sed liber permaneat. Ipse vero qui eum ex peregrinis locis ad patriam remeantem notanda iterum cupiditate distraxerat, alium servum paris meriti priori reddat emptori: nihilominus et illi, qui postea comparavit, pretium redditurus. Sed tamen servum ex peregrinatione reversum, nec vendere prior dominus, nec servitio suo applicare praesumat, sed perenniter idem servus in libertate persistat.

XI. *Ut discutiatur mancipium fugitivum, ne propter lucrum capiendum fuerit ad domum suscipientis immissum*

Mancipium fugitivum discutiatur, ut nomen domini sui exprimat et diligentius praesente iudice requiratur: ne forte propter lucrum capiendum ad domum fuerit suscipientis immissum. Et si ita esse constiterit, dominus tantae fraudis inventus illi, quem in crimine occultati servi implicare conatus est, damnum quod occultatoribus impositum est, ipse persolvat. Aequum enim est, ut tam nocentium insidiarum reatus in suum recurrat auctorem.

XII. *Si ingenuum se esse mentiens servus sub mercedis conditione apud alium commoretur.*

Si servus fugiens ingenuum se esse dicat, et unde sit ignoretur: sicque apud quemlibet fuerit immoratus sub certa conditione mercedis, secundum superiorem legem iudici ante praesentetur et discutiatur. Et si mercenarium eum non fugitivum investigatio iudicis perquirentis invene-

rit: si in postmodum, apud quemlibet fuerit, inveniatur a domino, non potest tanquam reus teneri, qui nesciens fugitivum mercenarii loco susceperit. Dominus vero fugitivi, mercedem quae placita fuerat consequatur. Quod si servus a domino de fuga reductus iterum fugerit, et eum iterato fugientem receperit, qui mercenarium eum ante susceperat, continuo aut iudici tradat aut domino remittere non moretur. Certum si hoc non fecerit, damnum occultatoris accipiat.

XIII. *Si fugitivus in domo cuiuscunque fuerit inventus.*

Si fugitivus in domo potentis, aut cuiuslibet fuerit inventus, qui liberum se esse dicat, aut fortasse non dicat, repetenti sine dilatione reddatur. Ille vero qui recepit, se iudicio caveat ad futurum, nullis ante iudicium tormentis eum traditurum, donec aut iste suam vindicet libertatem, aut certe ille approbet servum, qui repetit. Quod si ,petitor ista cavere noluerit, fugitivus ille sub illius, apud quem inventus est, fideiussione tamdiu consistat, quamdiu agnosci possit, quid de eodem rationabiliter iudex absque retardatione definiat.

XIV. *De mercede eius qui prendiderit fugitivum.*

Si quis fugitivum comprehenderit, per XXX. millia vel infra tremissem accipiat: per centum autem millia unum solidum pro beneficio consequatur. Sicque dum creverit numerus millium, crescat et numerus solidorum: ita ut qui invenerit fugitivum, eum cum rebus omnibus, quas cum eo invenerit, praesentare suo domino non moretur. Quod si fugitivus ab eo a quo fuerat captus fugerit, dominus servi ab eodem sacramentum accipiat, quod non ipsius fraude vel studio fugitivus evaserit, et nullam postea calumniam pertimescat. Et si post datum sacramentum aliquid a fugitivo convincitur accepisse mercedis, aut eius fraude doceatur admissum, ut fugitivus ad longinquiora pertenderit: si fugitivus fuerit inventus, paris meriti alium servum domino reformare cogatur. Sin autem inventus non fuerit, duos eiusdem meriti servos domino eius compellatur exsolvere.

XV. ANTIQUA.

Si servus fugiens se esse mentiatur ingenuum.

Si servus in fuga positus ad ignotos advenerit, et sibi mulierem ingenuam in coniugio copulaverit, eo quod dicat se ingenuum esse: et hoc mulier vel eius parentes ita factum convincerint, aut certe iudex talem probationem a parte mulieris inspexerit: dum dominus servi hanc veritatem agnoverit, nihil ipsi mulieri dampni aut calum-

niae moveatur, sed sit libera, et filii qui ex eis sunt procreati, conditionem matris sequantur. A servo vero si voluerit non separetur: si tamen hoc et dominus servi voluerit.

XVI. *Si servus fugiens dicat se esse ingenuum, et ob hoc mulieris ingenuae connubio sociatur.*

Quia saepe, dum servi dominos suos fugiunt, mentientes se esse ingenuos, mulieribus ingenuis contra legum decreta in coniugio copulantur: ideo huius legis valitura promulgatione decrevimus, ut si quis servus in fuga positus, vel quibuscunque modis de iure domini sui evagans, ad quemlibet pervenerit, utrum ingenuum se esse dicat, aut fortasse non dicat, et sub hac occasione ingenuae mulieri petierit copulari. Quidquid de tam inhonesta coniunctione fuerit procreatum, conditionem patris procul dubio sequatur: ut dum eius dominus advenerit, non solum eundem fugitivum, sed et filios exinde progenitos, omneque eorum peculium suo debeat vindicare dominio. Similis quoque et de ancillis ordo servandus est; quae fugientes dominos suos viris ingenuis se copulare praesumpserint.

XVII. ANTIQUA. FLS. CIND. REX.

De his quae servus fugiens adquisisse videatur.

Si servus in fuga positus, aliquid dum in ea fuga est de artificio suo vel quocunque iusto labore adquisierit, dominus eius dum eum invenerit, sibi vindicet omnia. Caeterum si cum rebus furatis eum dominus suus repererit, nihil exinde sibi defendere poterit, sed ei qui perdidit reddere non tardabit. Si vero damnum aut quodcunque crimen isdem fugitivus admisisse convincitur, ille componat qui latebras ei praebuisse convincitur.

XVIII. *De his qui praeventos servos dominis reformare contemnunt.*

Dum plerique controversiis vacare nituntur, legum quasdam sententias inique pervertunt, et pro eo quod antiqua lege decretum est, ut dum fugitivi dominus supervenerit, eum recipiat, differunt eius domino reddere fugitivum: ut dum sub hac fortasse occassione dilatio praetenditur, sibi eum cum prolixitate temporis vindicent serviturum: praesertim quia sit omnino superfluum, pro vilis interdum servi persona dominum ducentis aut trecentis millibus vel amplius fatigari. Et talis obiectio callide magis quam veraciter videtur opponi. Proinde constituentes decernimus, ut quicunque domino seu per se, sive per hominem suum requirenti fugitivum suum et ag-

requirenti reddere distulerit, vel comprehensum excusserit, quatuor eiusdem meriti servos, et eundem fugitivum domino eius reddere compellatur. Aut si idem fugitivus perierit, quinque procul dubio similes servos exsolvere non moretur: unum ex eis ille qui composuit postmodum recepturus, si vel ab ipso, vel a domino suo fugitivus inventus, in servitium proprii domini fuerit restitutus. Ita ut, si talia nesciente domino servus admiserit, si voluerit dominus, duos eiusdem meriti servos pro eo servi domino det. Si autem noluerit, servus tradatur fugitivi domino, perenniter serviturus. Et talis etiam de ancillis ordo servetur.

XIX. *Si ingenuus vel servus latrones celandos susceperint.*

Si quis ingenuus vel servus sciens latrones celandos susceperit, praesentet quos celavit, et ducentos ictus accipiat flagellorum. Quod si non praesentaverit absconsos, poenam quam illi merebantur incurrat.

XX. *Ut iudex cum omnibus rebus, cum quibus fugitivum invenerit, domino venienti restituat.*

Ut id quod iudex apud reum aut fugitivum invenerit, absente eo qui reum aut fugitivum persequitur, Comiti civitatis ostendat, et sic apud se retineat, ei qui perdidit cum adfuerit redditurus.

XXI. EGIGA REX.

De mancipiis fugitivis, et de susceptione fugitivorum.

Priscarum quidem legum sanctionibus manifeste depromitur quibus modis, quibusque perquisitionum titulis fugitivorum latebrosa vagatio reprimatur. Sed dum iudicum diversis occasionibus, vel susceptorum fraude eorum fuga occulitur, verum est quod et ipsarum legum ordo difficile adimpletur, et increscente vitio potior latitantibus aditus propagatur; ita ut non sit penitus civitas, castellum, vicus, aut villa, vel diversorium in quibus mancipia latere minime dignoscantur. Unde reservata anterioris legis illius sanctione, quae de fugitivis est promulgata, huius novellae constitutionis decreto censemus, ut quicumque deinceps fugitivum alterius susceperit, quamquam se dicat esse ingenuum, statim eum procuret iudicialiter exquirendum, ut utrum ingenuus, an fortasse sit servus, iudicis instantia perquiratur, qualiter reperta veritate servus idem domino proprio reformetur. Quod si susceptum quisque fugitivum nec iudici praesentaverit, nec pervento domino reddiderit; si servus fuerit, vel libertus instantia iudicis CL. publice verberibus vapulabit. Si autem inge-

nuus, et C. flagellis coerceri, et libram insuper auri persolvere se noverit domino servi. Quod si non habuerit unde componat hanc solidorum summam, CC. flagellorum ictus accipiat. Nam et caeteri habitatores loci illius, seu cuiuscumque gentis vel generis homines quorumlibet sint servi, tam ecclesiarum, quam etiam fisci nostri vel diversorum possessorum, simili erunt sententia feriendi, si fugitivum alterius nec prodiderint, nec de possessione sua, in qua latitaverit, foris expulerint. Sed haec observanda vel tenenda sancimus, ut in quibuscumque locis mancipia advenerint fugitiva, statim omnes habitatores locorum ipsorum congregentur in unum, qualiter mancipia ipsa fugitiva vivida indagatione perquirentes, aut per quaestionum tormenta, aut pro poenali examinatione, cuius sint servi vel ancillae, aut quando dominis suis fugerint, vel de qualibus locis inibi advenerint, specialiter manifestent; ut secundum anterioris legis edictum, propriis dominis praesententur, aut dirigantur. Quod si hunc ordinem adimplere minime procuraverint, et mancipia illa fugitiva nec perquirere, nec etiam dominis suis reformare intenderint, nec iudiciali examinatione exquirenda curaverint, sed in eo loco in quo suscepta extiterint, postmodum fuerint reperta; omnes habitatores loci ipsius, tam viri quam feminae, cuiuslibet sint gentis, generis, ordinis vel honoris CC. erunt flagellis publice a iudicibus coercendi. Quod si tiuphadi aut vicarii, atque universi qui iudiciali functi extiterint potestate, sive numerarii actores, vel procuratores, vel ecclesiarum Dei sacerdotes, fisci vel proprietatis nostrae, atque quorumlibet hominum, in quorum commisso mancipia ipsa latebrosa vagatione se foverint, huius legis sententiam in subditis sibi populis vel iunioribus adimplere neglexerint, districti ab episcopis vel comitibus territorii, CC. verberibus publice flagellentur. Nam si episcopi ad quorum cognitionem haec caussa pervenerit, amicitia inlecti, aut beneficio corrupti, vel quadam tepiditatis negligentia occupati, huius legis sententiam impetrantibus illis implere distulerint, divinae attestationis a comite vel tiuphadis coram ipsis se astringant, ut per XXX. dierum excommunicationis emendatione plectantur, ut in ipsis XXX. diebus nullo modo poculum vini nec alios cibos sumere audeant, excepto vespertinis horis pro refectione corporis buccellam panis hordeacei, et calicem aquae sumant, quatenus amaritudinis sententia perferant molestam, pro eo quod institutionem legis huius distulerint adimplere. Iudicibus tamen ac comitibus hanc sententiam adimplere iubemus ut si ipse praedictas institutiones neglexerint adim-

plere, legis huius censura tres libras auri persolvant fisci iuribus possidendas. Quicumque tamen hominum infra fines Hispaniae consistentium, a quibuslibet personis mancipia ab incognito accipere voluerint, non aliter ipsa emptio fiat, nisi prius coram iudice vel bonis hominibus, qui in loco illo fuerint ubi mancipium venditur, perquiratur utrum proprium an alienum servum vendere videatur, specialiter dicat, et hoc quod dixerit ipsum iurando affirmet. Ac postmodum servus ille, quem venundare voluit, per examinationem poenae cogatur transire. Et si perventum fuerit, quod non sit illius qui vendidit servus, sed alienum constat esse mancipium, tunc proprio domino iudicis instantia reformetur. Illum tamen qui alienum mancipium vendere voluit tamdiu in custodiae vinculo mancipatum retineat, quamdiu dominus servi illius ibidem occurrens pro iudiciali examinatione suum prosequatur negotium, et legaliter compositionis excipiat summam. Data et confirmata lex in Cordoba anno feliciter sextodecimo regni nostri.

Tit. II. De his qui ad bellum non vadunt, aut de bello refugiunt.

I. *Si hi qui in exercitu praepositi sunt, commodis corrupti aliquem de expeditione domum redire permiserint, vel a domibus suis exire non coëgerint.*

Si thiuphadus ab aliquo de thiuphadia sua fuerit beneficio corruptus, ut eum ad domum suam redire permitteret, quod acceperat in novecuplum reddat Comiti civitatis, in cuius est territorio constitutus. Et si ab eo nullam mercedem acceperit, sed sic eum dum sanus est ad domum dimiserit, vel de domo in exercitum exire non compulerit, reddat solidos XX. Quingentenarius vero XV. et centenarius X. Si certe decanus fuerit V. solidos reddere compellatur: et ipsi solidi dividantur in centena, ubi fuerint dinumerata.

II. *Si compulsores exercitus aliquid, dum exercitum ad hostem compellunt, de domibus eorum auferre praesumpserint.*

Servi dominici id est, compulsores exercitus, quando Gothos in hostem compellunt exire, si eis aliquid tulerint, aut ipsis praesentibus vel absentibus, sine ipsorum voluntate, de rebus eorum auferre praesumpserint, et hoc ante iudicem potuerit approbari, ei cui abstulerint in undecuplum restituere non morentur. Ita tamen ut unusquisque eorum in conventu publice quinquaginta flagella suscipiat.

III. *Si praepositi exercitus relicto bello, aut domum redeant, aut alios redire permittant.*

Si quis centenarius dimittens centenam in hostem, ad domum suam refugerit, capitali supplicio subiacebit. Quod si ad altaria sacra, vel ad Episcopum confugerit, trecentos solidos reddat Comiti Civitatis, in cuius est territorio constitutus, et pro vita sua non pertimescat. Ipse tamen Comes civitatis notum faciat Règi, et sic cum nostra ordinatione partiantur solidi illi ad ipsam centenam, quae ei fuerat adscripta. Ipse autem postmodum centenarius nullo modo praeponatur, sed sit sicut unus ex decanis. Et si centenarius sine conscientia aut voluntate praepositi hostis, aut thiuphadi sui, de centena sua ab aliquo pro beneficio persuasus aut rogatus, quemquam ad domum suam redire permiserit, vel in hostem ut non ambularet relaxaverit, quantum ab eo acceperit in novecuplum Comiti civitatis, in cuius est territorio constitutus, satisfacere compellatur: et sicut superius diximus, Comes civitatis nobis in notitiam referre non differat, ut ex nostra praeceptione dividatur inter eos, in quorum centena fuerat adscriptus. Quod si centenarius ab eo nullam mercedem acceperit, et sic eum ad domum suam ambulaturum dimiserit; ille centenarius, sicut superius est comprehensum, det Comiti civitatis solidos decem.

IV. *Si praepositi exercitus, aut relicta expeditione domum redeant, aut alios exire minime compellant.*

Si decanus relinquens decaniam suam de hoste ad domum suam refugerit, aut de domo sua, cum sanus est, exire et ad expeditionem proficisci noluerit, det Comiti civitatis solidos X. Quod si alicui forte mercedes dederit, reddet solidos V. Comiti civitatis, in cuius est territorio constitutus: et ipse Comes civitatis notum nobis faciat, ut cum nostra iussione dividantur inter eos, in quorum centena fuerat adscriptus. Quod si aliquis, qui in thiuphadia sua fuerat numeratus, sine permissu thiuphadi sui, vel quingentenarii, aut centenarii, vel decani sui de hoste ad domum suam refugerit, aut de domo sua in hostem proficisci noluerit, in conventu certantium publice centena flagella suscipiat, et reddat solidos decem.

V. *Si compulsores exercitus, beneficio accepto, aliquem sine aegritudine domi stare permiserint.*

Servi dominici qui in hostem exire compellunt, si ab eisdem aliquis se forte redemerit, quantum ab eo acceperint, in novecuplum Comiti civitatis cogantur exsolvere: et eos quos rogavit dum esset sanus, ut eum in expeditionem non compellerent, etiam si ab eo nullam mercedem

acceperint, illi qui eum relaxaverint, reddant pro eo Comiti civitatis solidos V. Thiuphadus vero quaerat per centenarios suos, et centenarii per decanos: et si potuerint cognoscere, quia per precem aut per redemptionem ad domum suam confugerint, aut de domo in hostem proficisci noluerint; tunc tiumphadus praeposito civitatis notum faciat, et scribat Comiti civitatis in cuius est territorio constitutus: ut Comes civitatis vindictam, quae in lege posita est, de his qui pro se rogant, aut qui se redimunt a thiuphadis, vel centenariis, aut decanis, vel servis dominicis, omnia ad integrum implere non differat. Quod si exegerit, et celaverit, et in notitiam non protulerit, omnia quae exegerit in novecuplum reddat. Et si corruptus ab aliquo vel rogatus exigere distulerit, in duplum de propria facultate satisfaciat illis, qui inter se hanc solutionem fuerant divisuri. Quod si post exactam rem notum regi non fuerit, ut ipse hoc iubeat in thiuphadia sua cui debeatur dividere, aut Comes civitatis reddere fortasse dissimulet, undecupli compositione eis fatisfacere non moretur.

VI. *De his qui annonas distribuendas accipiunt, vel fraudare praesumunt.*

Hoc iustum elegimus, ut per singulas civitates vel castella quicunque erogator annonae fuerit constitutus, Comes civitatis vel annonae dispensatur, annonam quam eis est daturus ex integro in civitate vel castellis iubeat exhiberi, et ad integrum eis restituere non moretur. Quod si contigerit ut ipse Comes civitatis aut annonarius, per negligentiam suam non habens, aut forsitan nolens, annonas eorum dare dissimulet, Comiti exercitus sui querelam depromant, quod annonas eorum dispensatores tradere noluerint: et tunc ille praepositus hostis hominem suum ad nos mittere non moretur. Ita ut numerentur dies, ex quo annonae eorum iuxta consuetudinem eis impletae non fuerint. Et tunc ipse Comes civitatis vel annonarius in quantum temporis eis annonas consuetas substraxerat, in quadruplum eis invitus de sua propria facultate restituat. Similiter et de his, qui in thiuphadia numerati fuerint, observari praecipimus.

VII. *Quam mercedem accipiat qui mancipia vel quaslibet res de manu hostis excusserit.*

Quicunque de vitae suae statu desperans inimicos fuerit agressus, ita ut mancipia, vel quodcunque genus pecuniae, aut aliarum rerum, ab inimicis possit excutere, et certus rei dominus apud eum videatur aliquid agnoscere, de eis ex toto duas partes pro intuitu misericordiae domino certo restituat: tertiam vero partem pro laboris sui

praemio consequatur. Similiter et si quis qualecunque mancipium ab inimicis sollicitaverit, et ipsi mancipio patrocinium aut consilium praestiterit, et eum ad certum dominum perduxerit: quicunque fuerit agnitus hoc fecisse decimam partem mercedis pro tali caussa aut eventu omnino excipiat habiturus.

VIII. IN NOMINE DOMINI WAMBA REX.

Quid debeat observari si scandalum infra fines Hispaniae surrexerit.

Cogit nostrae gloriae saluberrima intentio, ut sicut in dirimendis negotiis populorum, legum est auctoritas promulgata, ita in rebus bellicis mutuo suffulta praesidio habilis ad expugnandum maneat, fraternitatis dilectione retenta. Prodesse enim hominibus tranquillitas nostra non ambigit, si cunctorum animos ad bonum proppositum classica legis tuba evocando constringat: scilicet ut quae in praeteritis non bene ordinata discurrunt, deinceps disposita opitulante domino in melius proficiscantur. Et ideo huius male usitatae consuetudinis mores nostra clementia perhorrescit, et taediose tolerat, quod per quorundam incuriam frequentia occurrant patriae dampna. Nam quotienscunque aliqua infestatio inimicorum in provincias regni nostri se ingerit, dum nostris hominibus, qui in confinio externis gentibus adiunguntur, hostilis surrexit bellandi necessitas: ita quidam facillima se occasione dispergunt, modo transductione loci, modo livore odii, modo etiam impossibilitatis dissimulatione subnixi, ut in eo praeliandi certamine unus alteri fraterna solatia non impendat: et sub hac occasione, ut qui praesentare se pro publicis utilitatibus audacter voluerit, casu imminentis periculi ab adversariis perimatur. Ideo praesenti sanctione decernimus, ut a die legis huius praenotato vel tempore, si quaelibet adversitas inimicorum contra partem nostram commota extiterit, seu sit Episcopus, sive etiam in quocunque ecclesiastico ordine constitutus, seu sit Dux aut Comes, thiuphadus aut vicarius, gardingus vel quaelibet persona, cui aut ex ipso sit commissum, ubi adversitas ipsa occurrerit, aut ex altero qui in vicinitate adiungitur, vel quicunque in easdem provincias vel territoria superveniens infra centum millia positus, statim ubi necessitas emerserit, mox a duce seu comite, thiuphado vel vicario, aut a quolibet fuerit admonitus, vel quomodo ad suam cognitionem pervenerit, et ad defensionem gentis vel patriae nostrae paratus, cum omni virtute sua qua valuerit, non fuerit, et quibuslibet subtilitatibus vel requisitis occasionibus alibi se transferre vel excusare voluerit: ut in

adiutorio fratrum suorum promptus atque alacer pro vindicatione patriae non existat: et superveniens adversariorum hostilitas aliquid dampni vel captivitatis in populos vel in provincias regni nostri a modo intulerit: quisquis tardus vel formidolosus, vel qualibet malitia, timore vel tepiditate succinctus extiterit, et ad praestitum vel vindicationem gentis suae et patriae exire vel intendere contra inimicos nostrae gentis tota virium intentione distulerit: si quisque ex sacerdotibus vel clericis fuerit, et non habuerit unde dampna rerum terrae nostrae ab inimicis illata de rebus propriis satisfaciat, iuxta electionem Principis districtiori mancipetur exilio. Haec sola sententia in Episcopis, presbyteris, et diaconibus observanda est. In clericis vero non habentibus honorem, iuxta subtiliorem de laicis ordinem constitutum, omnis sententia adimplenda est. Ex laicis vero, sive sit nobilis, sive mediocrior viliorque persona, qui talia gesserint, praesenti lege constituimus, ut amisso testimonio dignitatis, redigatur protinus ad conditionem ultimae servitutis: et de eius persona quidquid Princeps vindicare voluerit, potestas illi indubitata manebit. Nam iustum est, ut qui nobilitatem generis sui et statum patriae, quod priscae gentis adquisivit utilitas, constanti animo vindicare nequivit, legis huius sententia feriatur, qui ignobiliter superioribus culpis adstrictus degener atque inutilis repperitur. De bonis autem transgressorum, laicorum scilicet atque etiam clericorum qui sine honore sunt, id decernimus observandum: ut qui deinceps hoc fortasse commiserint, inde cuncta dampna terrae nostrae, vel his qui mala pertulerint, sarciantur, ut recte doleat, et dignitatem se amisisse nobilium, et praedia facultatum, cuius maligna vel timida factio, nec laedentem repulit hostem, nec se ostendit in adversariorum conversione virilem. Nam et si quilibet infra fines Hispaniae, Galliae, Galliciae, vel in cunctis provinciis, quae ad ditionem nostri regiminis pertinent, scandalum in quacunque parte contra gentem vel patriam, nostrumque regnum, vel etiam successorum nostrorum moverit, aut movere voluerit, dum hoc in vicinis locis ipsius partis, iuxta numerum milliorum suprascriptum nuntiatum fuerit: aut etiam specialiter quisquis ille a sacerdotibus, clericis, ducibus, comitibus, thiuphadis, vicariis, vel quibuslibet personis, iuxta ordinem suprascriptum admonitus fuerit, vel ad suam cognitionem quoquo modo pervenerit: et statim ad vindicationem aut Regis, aut gentis et patriae, vel fidelium praesentis Regis, contra quem ipsum scandalum excitatum extiterit, non citata devotione occurrerit, et praestum se in eorum adiutorio ad destruendum exortum scandalum non exhibuerit: si Episcopus vel

quilibet ex clero fuerit, aut fortasse ex officio palatino, in quocunque sit ordine constitutus, vel quaelibet persona fuerit dignitatis, aut fortasse inferior, huius infidelitatis implicatus scelere, non solum exilio relegetur, sed et de eorum facultatibus quidquid censura regalis exinde facere vel iudicare voluerit, arbitrio illius et potestati per omnia subiacebit. Illos tantum a superioribus capitulis lex ista indemnes efficiet, qui ita ab infirmitate fuerint praegravati, ut progredi vel proficisci in consortio fidelium secundum superiorem ordinem minime possint. Qui vero et si ipsi morbis quibuslibet fuerint praepediti, omnem tamen suam virtutem in adiutorio Episcoporum, vel clericorum, atque fratrum suorum sinceriter pro utilitate regiae potestatis, gentis et patriae fideliter laborantium dirigent. Quod si hoc non fecerint, superiori sententia pariter cum transgressoribus feriantur. Persona autem illa tunc erit a superscripta dampnatione innoxia, dum per idoneum testem convicerit, ita se esse per aegritudinem impossibilem, ut nullum habuisset in tempore praestandi vel proficiscendi vigorem: ut vitium, quod ex praeteritis temporibus male usque hactenus inoleverat, et severa legis huius censura redarguat, et consors atque unanimis assensio quietem plebium, et patriae defensionem adquirat. Data et confirmata est lex die Kalendarum Novembrium, Anno feliciter secundo Regni nostri.

IX. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

De his qui in exercitum constituto loco vel tempore definito non successerint, aut refugerint; vel quae pars servorum uniuscuiusque in eadem expeditione debeat proficisci.

Si amatores patriae hi procul dubio approbantur, qui se periculis ultronee pro eius liberatione obiiciunt, cur desertores potius non dicantur, qui vindicatores eius esse desistunt. Nam quando hi tales voluntarie terram salvaturi credendi sunt, qui etiam admoniti pro liberatione patriae non insurgunt, dum aut de bellica profectione se differunt, aut (quod peius est) vel remorari contra monita cupiunt, vel destituti contra ordinem proficiscuntur: cum quidam illorum laborandis agris studentes servorum multitudines celant, et procurandae salutis suae gratia nec vigesimam quidem partem suae familiae secum ducunt. Quin potius auctiores volunt fieri fruge, quam corporis sospitate: dum sua tegunt, et se destituunt, maiorem diligentiam rei familiaris, quam experientiam habentes in armis, quasi laborata fruituri possideant, si victores esse desistant. Consulendum est ergo talibus per disciplinam, quos studia utilitatis propriae non invitant. Unde id cunctis populis regni

nostri sub generali et omnimoda constitutione praecipimus, ut in constituto atque praefinito die vel tempore, quo aut Princeps in exercitum ire decreverit, aut quemlibet de Ducibus vel Comitibus profecturum in publica utilitate praeceperit: quisquis ille sive admonitionem cuiuslibet suscipiat, seu etiam nec admonitus, qualibet tamen cognitione id sentiat, vel quocunque sibi indicio innotescat, quo in loco exercitus bellaturus accedat, domi ulterius residere non audeat, nec qualemcunque remorationem vel excusationem profecturus exhibeat: sed definitis locis atque temporibus, iuxta quod eum vel iussio principalis monuerit, vel admonitio Ducis vel Comitis, tiufadi, vicarii seu cuiuslibet curam agentis tetigerit, praestum se unusquisque definito loco vel tempore exhibeat. Iam vero si quisquis ille admonitus, vel etiam si nec admonitus, et tamen qualibet cognitione sibimet innotescente non nescius, aut progredi statim noluerit, aut definitis locis atque temporibus praestus esse destiterit: si maioris loci persona fuerit, id est Dux, Comes, sive etiam Gardingus, a bonis propriis ex toto privatus, exilii relegatione iussu regio mancipetur: ita ut quod principalis sublimitas de rebus eius iudicare elegerit, in suae persistat potestatis arbitrio. Inferiores sane vilioresque personae, thiuphadi scilicet, omnisque exercitus compulsores, vel hi qui compelluntur, si aut in exercitum venire distulerint, aut in loco vel tempore constituto minime occurrerint, vel proficisci neglexerint, seu de expeditione publica quocunque fraudis commento effugiendo se substraxerint, non solum ducentenis ictibus flagellorum verberati, sed et turpi decalvatione foedati, singulas insuper libras auri cogantur exsolvere, quas principalis potestas cui largiri decreverit, sui maneat incunctanter arbitrii *x*). Quod si non habuerit unde hanc

x) Al. mss. *arbitrii. Unde res ipsa in principis potestatem iterum veniat tunc id irrevocabili constitutione tenebitur, ut etiam si ipse eam habere non meruerit, qui eam prius accepit, in aliis fidelibus transfusa res ipsa proficiat. Tantum est ut in illius ultra potestatem non transeat, qui in profectione bellica tardus, et dignitate semel exstitit privatus, et rebus. Sane duces omnes, senioresque palatii ad huiusmodi sententiam obnoxii tenebuntur, quicumque fuerint superioris praecepti transgressores inventi. Necnon et illi huiusmodi damnationis sententiam merebuntur, qui aut de bello refugiunt, aut in bellica profectione constituti, extra senioris sui permissum alibi properasse reperiuntur. Id tamen in hac eadem progressione, tam in maiorum quam in minorum personis est observandum, ut si quilibet sub gravi aegritudine consistens nullo modo proficiscendi habeat vires, statim loci illius vel territorii episcopum ad suae aegritudinis inspiciendam molestiam veniendum exoptet, id est, ut illum ex episcopis inspectores suae aegritudinis advocet, in cuius territorio vel provincia aut infirmasse ei contigerit, aut immorasse, vel ex aliorum territorio advenisse contigerit. Nam ei aliter non est*

compositionem exsolvat, tunc regiae potestatis sit licitum huiusmodi transgressorem perpetuae servituti subiicere: ut quod de eo suisque ordinare decreverit, habeat sine dubio potestatem. Illos sane ab huiusmodi legis sententia decrevimus permanere innocuos, quos aut principalis absolverit iussio, aut minoris adhuc aetatis retinuerit tempus, aut senectutis vetustas, aut etiam aegritudinis cuiuscunque gravia represserit moles. Si tamen is qui in aegritudine fuerit praegravatus, per legitimum testem probare potuerit, quia per aegritudinis languore in exercitum proficisci nequit, omnem virtutem rei suae ipse aegritudine praegravatus, secundum legis huius institutionem, in publicis utilitatibus cum Duce vel Comite suo dirigere non moretur. Nunc vero quia de generali omnium progressione praediximus, restat ut de progressorum virtute vel copiis instituta ponamus. Et ideo id decreto speciali decernimus, ut quisquis ille est, sive sit Dux sive Comes atque Gardingus, seu sit Gothus sive Romanus, nec non ingenuus quisque, vel etiam manumissus, seu etiam quislibet ex servis fiscalibus, quisquis horum est in exercitum progressurus, decimam *y*) partem servorum suorum secum in expeditionem bellicam ducturus accedat: ita ut haec ipsa pars decima servorum non inermis existat, sed vario armorum genere instructa appareat. *z*) Sic quoque

---

credendum, nisi aut episcoporum testimonio, in quorum territoriis dinoscitur infirmasse, aut iurisiurandi fuerit attestatione firmatum, aut eorum iuramento quos iidem episcopi vice sua inspectores dixerint, fuerit comprobatum. Qui tamen episcopi hanc de talibus curam habeant, ut aegritudines eorum morbosque, aut per se, aut per subditos diligenter inspiciant, si aut proficisci nullo modo possunt, aut si post aliquos dies possint definite concurrere ad bellandum, id est, antequam exercitus in praefinitis locis ingrediatur ad praelium. Et secundum quod talium aegritudines viderint, ipsorum esse iudicio committendum, utrum domi sospitatis gratia reparandae immorentur, an reparatis viribus illis expediat ambulandum. Qualiter sub eorum episcoporum testimonio, aut aegritudinibus eorum compatiamur, ut concedat, aut vitium, si sub aegritudine fingitur, resecetur ut placeat. Ita tamen, ut si se quisquis ita viderit infirmitate defessum, ut nullo modo proficisci valeat ad praelium, virtutem rei suae secundum legis huius institutionem in publicis utilitatibus cum duce vel comite suo dirigere non moretur. Sin autem senserit se continuo meliorari, mox ut corporis reparaverit vires, statim per se cum omni virtute sua, secundum quod legis huius sanctione praecipitur, illic non moretur succedere, ubi novit se admonitum exstitisse, vel exercitum cognoverit postea properasse. Nunc quia de generali omnium progressione etc.

y) Al. mss. *medietatem servorum suorum de his qui inventi fuerint a vicessimo anno, et supra id usque ad quinquaginta, singulatim unusquisque secum in expeditionem bellicam ducturus accedat, ita ut haec ipsa medietas servorum non inermis etc.*

z) Al. mss. *adpareat. Primam et vicessimam partem unusquis-*

ut unusquisque de his, quos secum in exercitum duxerit, partem aliquam zavis vel loricis munitam: plerosque vero scutis, spatis, scramis, lanceis, sagittisque instructos, quosdam etiam fundarum instrumentis, vel ceteris armis, quae noviter forsan unusquisque a seniore vel domino suo iniuncta habuerit, Principi, Duci, vel Comiti suo praesentare studeat. Si quis autem extra hanc decimam partem *a*) servorum suorum in exercitus progressionem accesserit, omnis ipsa decima pars *b*) servorum eius studiose quaesita atque descripta, quicquid minus inventum fuerit de hac instituta decima parte *c*) servorum in bellicam unumquemque secum expeditionem duxisse, in potestate Principis reducendum est *d*): ut cui hoc idem Princeps praelargiri decreverit, in eius subiaceat potestate. Quicunque vero ex palatino officio ita in exercitus expeditionem profectus extiterit, ut nec in principali servitio frequens adsistat, nec in wardia cum reliquis fratribus laborem sustineat, noverit se legis huius sententia feriendum: excepto si eum manifesta langoris ostentio comprobaverit morbidum. Nam et si quisque exercitalium in eandem bellicam expeditionem proficiscens minime Ducem aut Comitem suum, aut etiam patronum suum, secutus fuerit: sed per patrocinia diversorum se dilataverit: ita ut neque in wardia cum seniore suo persistat, nec aliquem utilitati publicae profectum exhibeat: non ei talis profectio imputanda est, sed superiorum ordinem, quae de vilioribus inferioribusque personis in hac lege decreta sunt, in semetipsum noverit sustinere. His igitur ordinatis atque compositis restat ut frenum cupiditati eorum ponamus, quos ad peragenda negotia utilitatis nostrae impingimus. Et ideo nullus dux, comes, thiuphadus, seu quislibet commissos populos regens, accepto beneficio vel qualibet occasione suae pessimae voluntatis, quemquam de suis subditis de bellica profectione dimittat, aut admonitiones ipsas quae fieri debent progressione exercitus, vel indictione armorum, sub ista quasi admonitionis occasione interserat, unde quemquam illorum militare praesumat. Nam quisquis talia agens pro his, ut dictum est, caussis a quolibet aut oblatum quodcunque perceperit, aut ipse quidquam

---

que de his quos secum in exercitum duxerit, zavis (Al. *armis*) *vel loricis munitam principi, duci vel comiti praesentare studeat. Reliquam vero partem armatam ostendat, id est, aliquos cum scutis, spathis etc.*

a) Al. mss. *medietatem.* *b*) Al. mss. *medietas.* *c*) Al. mss. *medietate.*

d) Al. mss. *est reducendum, qualiter id ipsum de hac medietate quod minus unusquisque secum in exercitum duxerit, cui hoc idem princeps praelargiri decreverit, sui maneat incunctanter arbitrii. His igitur ordinatis etc.*

cuiuscunque exegerit: equidem si de primatibus palatii fuerit, et illi a quo tale accepit, in quadruplum satisfaciat, et principi pro eo solo quo se munificare praesumpsit, libram auri *e*) soluturum se noverit. Minores vero personae, ab honore vel dignitate ingenuitatis privatae, in potestatem Principis sunt redigendae: ut quod de eis vel de rebus eorum iudicare elegerit, suae subiaceat modis omnibus potestati.

Tit. III. De his qui ad Ecclesiam confugium faciunt.

I. *Ne ad Ecclesiam confugiens abstrahatur, nisi armis defensus.*

Nullus de ecclesia ausus sit aliquem violenter abstrahere, nisi ad Ecclesiam confugiens armis se fortasse defensare voluerit.

II. *Si ad Ecclesiam confugiens, dum suis armis defenditur, occidatur.*

Qui ad Ecclesiae porticus confugerit, et non deposuerit arma quae tenuit: si fuerit occisus, percussor in loco sancto nullam fecit iniuriam, nec ullam calumpniam pertimescat.

III. *De dampno, hominem ab Ecclesia abstrahentis.*

Si quis de altaribus servum suum aut debitorem, non traditum sibi a sacerdote, vel ab Ecclesiae custodibus, violenter distraxerit: si honestioris loci persona est, ut primum de eo iudici fuerit relatum, altario cui iniuriosus fuit, cogatur exsolvere solidos centum: inferioris vero loci persona det solidos XXX. Quod si non habuerit unde persolvat, correptus a iudice, in conventu centum flagella suscipiat. Dominus vero servum, sive creditor debitorem, recipiat excusatum.

IV. *Ut debitor sive reus de Ecclesia non abstrahantur, sed quae sunt debita reddant.*

Eos qui ad Ecclesiam vel Ecclesiae porticus confugerint, nullus contingere praesumat: sed presbytero vel diacono repetat, ut reformet: et seu debitor, seu reus qui confugerit, si non meretur occidi, apud repetentem Ecclesiae

---

e) Al. mss. *triginta auri solidos soluturum se noverit. Minores vero personae, et ea quae acceperint in duplum illis a quibus sunt ablata vel exacta restituant, et ipsi L. flagella publice verberati suscipiant. Huius sane legis edictum ab anno secundo regni nostri ex die kalendarum novembrium decernimus valiturum.*

custos interveniat, ut ei veniam det, et exoratus indulgeat. Quod si debitor aliquis ad Ecclesiam confugerit, eum Ecclesia non defendat: sed presbyter aut diaconus debitorem sine dilatione restituat: ita ut ipse qui debitum repetit, nequaquam caedere aut ligare eum praesumat, qui ad Ecclesiae auxilium decucurrit: sed praesente presbytero vel diacono constituatur intra quod tempus ei debitum reformetur. Quia licet Ecclesiae interventui religionis contemplatione concedatur, aliena tamen retineri non poterunt. De homicidis autem, maleficis aut veneficis, in eorum titulis leges sunt requirendae.

LIB. X. DE DIVISIONIBUS ET ANNORUM TEMPORIBUS ATQUE LIMITIBUS.

TIT. I. De divisionibus et terris ad placitum datis.

I. ANTIQUA.

Ut valeat semel facta divisio.

Valeat semel facta divisio iusta, ut nulla in postmodum immutandi admittatur occasio.

II. *De non revocanda divisione inter fratres, etiamsi sine scriptura sit facta, solum si id idoneo teste convincatur.*

Divisionem factam inter fratres, etiamsi sine scriptura inter eos convenerit, permanere iubemus: dummodo a testibus idoneis comprobetur, et divisio ipsa plenam habeat firmitatem.

III. ANTIQUA.

Ut quod a pluribus et melioribus divisione est constitutum, a paucis et deterioribus non liceat immutari.

Si plures fuerint in divisione consortes, quod a multis vel a melioribus iuste constitutum est, a paucis vel deterioribus non convenit aliquatenus immutari.

IV. FLS. CDS. REX.

Ut liceat uni heredi respondere, si ab aliquo petitur; et petere, si caussa qualicunque compellitur.

Cum priscae legis auctoritate fuerit constitutum, ut is qui ad dicendam caussam compellitur, non nisi praesente eo, qui litigiose consors est, audiatur: satis ex hoc petitorum negotia superflue conspeximus dilatari: cum ad dicendam caussam pro sua unusquisque persona sufficiat. Igitur ne callida oppositione caussantis, dum excusatio praetenditur, pro consorte tricennalis obviet annositas petitori:

providentissima deliberatione sancimus, ut remota excusatione consortium, tam pro eorum, quam pro sua persona, is qui iudicialiter pro communibus rebus fuerit appellatus, respondeat, nec ullum praeiudicium consortis absentia, si cohaeres eius iustissime, seu etiam per commentum, aut per ignaviam fuerit superatus, incurrat: sed si separate negotium legaliter intenderit, permittatur. Abrogata denique suprafactae legis tam inconvenienti sententia, hoc salubre decretum per universos regni nostri populos omni decernimus reverentia valiturum. Ac similis etiam ordo servabitur, si unus forsitan ex consortibus quenquam crediderit lite pulsandum.

V. *Si placitum quis divisionis irrumpat, divisam partem usurpans.*

Qui placitum divisionis irruperit, et quamlibet partem alienae portionis invaserit, tantum de suo, quantum de alieno occupavit, amittat.

VI. *Si vineam aut domum quis in consortis terra construxerit.*

Si quis domino sciente vel consentiente vineam in consortis terra plantaverit, aut domum fecerit, vel certe si ipse qui vineam plantat, vel domum facit, ignoraverit quod portio sit consortis: dum hoc aut testibus aut iuramento firmaverit, aliud tantum paris meriti domino illi, in cuius terra vineam plantavit, restituat, et qui posuit vineam securus obtineat. Si vero domino contradicente plantaverit, iuste perdat, qui rem alienam domino contradicente plantavit. Similis etiam de aedificiis forma servetur. Hoc tamen adiicimus, ut si quicunque alteri terram vendiderit, aut donaverit, sive commutatam acceceperit, quae tamen repperiatur quandoquidem non iuris eius fuisse qui dedit, si ille qui terram ipsam acceperit, in eadem terra domum aedificaverit, aut vineam plantaverit, sive oliveta, hortos, vel pomaria fecerit, etiam si quid utilitatis ibi aut laboris adiecerit: et dominus terrae illius, cui terra ipsa debita fortasse manebat, callidum se servans contestari noluit, aut fortasse longe commanens id ipsum, aut nescierit aut contestari neglexerit, ut in postmodum laboratum ibi auferre aliquid possit: dum hoc ipse, cuius eandem terram esse patuerit, coram iudice propulsaverit, ab auctore qui terram ipsam iniuste alteri dedit, alteram et similem terram in duplo recipiat: et ille qui in eadem terra labores suos exercuit, id quod laboravit, nullo modo perdat.

VII. *Si vineam in aliena terra quis plantaverit, in qua sortem non habet.*

Qui vineam in alieni fundi territorio, in quo ipse consors non est, sine permissione domini, sive per vim, aut forsitan domino nesciente vel absente, plantaverit: etiamsi et contradictum non fuerit, vineam, quam plantavit, amittat. Quia sufficere ei debet, quod ad duplationem rei non adⁱ dicitur, qui aliena pervasisse dinoscitur.

VIII. *De divisione terrarum facta inter Gothum et Romanum.*

Divisio inter Gothum et Romanum facta de portione terrarum sive silvarum, nulla ratione turbetur, si tamen probatur celebrata divisio. Nec de duabus partibus Gothi aliquid sibi Romanus praesumat aut vindicet: aut de tertia Romani Gothus sibi aliquid audeat usurpare aut vindicare, nisi quod de nostra forsitan ei fuerit largitate donatum. Sed quod a parentibus, vel vicinis divisum est, posteritas immutare non tentet.

IX. *De silvis inter Gothum et Romanum indivisis relictis.*

De silvis quae indivisae forsitan resederunt, seu Gothus seu Romanus eas assumpserit, et fortasse fecerit culturas: statuimus ut si adhuc silva superest, unde paris meriti terra eius cui debetur portioni debeat compensari, silvam accipere non recuset. Si autem paris meriti quae compensetur, silva non fuerit, quod ad culturam scissum est, dividatur.

X. *Quod ea, quae servus non iubente domino fecerit, excepto quod lex iubet, valere non poterunt.*

Quidquid servus domino non iubente diviserit vel fecerit, excepto quod lex permittit, firmum non esse iubemus: si id dominus servi noluerit custodire.

XI. *Ut qui terras ad canonem acceperit, placitum servet.*

Terras, quae ad placitum canonis datae sunt, quicunque suscepit, ipse possideat, et canonem domino singulis annis, qui fuerit defunctus exsolvat: quia placitum non oportet inrumpi. Quod si canonem constitutum singulis annis implere neglexerit, terras dominus pro suo iure defendat: quia sua culpa beneficium quod fuerat consecutus, amittat, quia placitum non implesse convincitur.

XII. *De terris quae definito annorum numero per placitum dantur.*

Si per precariam epistolam certus annorum numerus fuerit comprehensus, ita ut ille qui susceperit terras, post quodcunque tempus domino reformaret: iuxta conditionem placiti terras restituere non moretur.

XIII. *Si ille, qui ad placitum accepit terras, extendat culturas.*

Qui ad placitum terras suscepit, hoc tantum teneat, quod eum terrarum dominus habere permiserit, et amplius non praesumat. Quod si culturas suas longius extendisse cognoscitur, et sibi alios ad excolendos agros fortasse coniunxerit: aut plures filii vel nepotes in loci ipsius habitationem subcreverint: aut campos, quos ei dominus terrae non praestiterat, occupaverit: aut silvam, quae ei data non fuerat, propter excolendos agros, aut conclusos, aut facienda forsitan prata succiderit: quidquid amplius usurpavit, quam ei praestitum probatur amittat: et in domini consistat arbitrio, utrum canon addatur, an hoc quod non praestitit, dominus ipse possideat. Quod si tantummodo alicui ager sit datus, et data silva vel campus non fuerit: sine domini iussu nihil de silva vel campo, qui agrum cepit, usurpet.

XIV. *Si inter eum qui dat et accipit terram aut silvam contentio oriatur.*

Si inter eum qui accipit terras vel silvas, et qui praestitit, de spatio unde praestiterit, fuerit orta contentio: tunc si superest ipse qui praestitit, aut si certe mortuus fuerit, eius heredes praebeant sacramenta, quod non amplius auctor eorum dederit, quam ipsi designanter ostendunt: et sic posteaquam iuraverint, praesentibus testibus quae observentur signa constituant: ut pro ea re nulla deinceps accedat caussatio. Si vero consortes eius non dignentur iurare aut forte noluerint: vel aliquam dubietatem habuerint, quantum vel ipsi dederint, vel antecessores eorum: ipsi ut animas suas non condempnent, nec sacramentum praestent: sed ad tota aratra, quantum ipsi vel parentes eorum in sua sorte susceperant, per singula aratra quinquagenos aripennes dare debent. Ea tamen conditione, ut quantum occupatum habuerint, vel cultum, mixti *f*) quinquaginta aripennes concludant: nec plus quam in eisdem mensuratum fuerat aut ostensum, nisi terrarum dominus forte praestiterit, audeant usurpare. Quod vero amplius usurpaverint, in duplum reddant invasa.

XV. *Qui ad colendam terram accepit, sicut ille qui terram dedit, ita et iste censum exsolvat.*

Qui accolam in terram suam susceperit, et postmodum contingat, ut ille qui susceperat, cuicunque tertiam reddat, similiter censiant, et illi qui suscepti sunt, sicut et patroni eorum, qualiter unumquemque contigerit.

---

f) Sic quinque Codd. Paris. Lind. habet, *nisi*. Edit. Madrit. *iuxta*.

XVI. *Ut si Gothi de Romanorum tertia quippiam tulerint, iudice insistente Romanis cuncta reforment.*

Iudices singularum civitatum, villici, atque praepositi, tertias Romanorum, ab illis qui occupatas tenent, auferant, et Romanis sua exactione sine aliqua dilatione restituant: ut nihil fisco debeat deperire. Si tamen eos quinquaginta annorum numerus aut tempus non excluserit.

XVII. FL. CIND. REX.

De mancipiorum agnationibus dividendis; atque eorum peculiis partiendis aut decernendis.

Providentissimi iustique iuris est, ut formam inveteratae censurae, quae ab aequitatis ratione dissentit, novellis etiam sanctionibus emendemus. Nec immerito prius nascendi caussas expedit arbitrari, et ita demum legem ponere nasciluris. Si enim filius ab utroque parente gignitur et creatur, cur idem ad conditionem tantum pertineat genitricis, qui sine patre nullatenus potuit procreari? Hac rationabiliter naturae lege compellimur, agnationem ancillae, quae servo alieno iuncta peperit, inter utrosque dominos aequaliter dividendam. Quod si unus tantum filius ab eisdem parentibus fuerit procreatus: quoniam ambobus dominis modo placito non poterit deservire: iste filius apud matrem usque ad aetatis annum duodecimum edoceatur, donec aetas eius in exercendis laboribus ferre servitium pubertatis incipiat. Post haec autem dominus ancillae domino servi, cui haec ancilla coniuncta est, pretium ex medietate persolvat, quantum isdem filius a bonis hominibus valere fuerit aestimatus. Similis forma servetur et de caeteris filiis, qui in pari numero fuerint procreati. Peculium vero mobilis rei, quod servus et ancilla profligaverint sub contubernio constituti, ad utrosque dominos decernimus pertinendum. Sane si in fundum alterius domini, ad cuius ius idem servus vel ancilla non pertinent, praeter aedificium agrumque, vel aliud quod esse possit immobile, a servis in re mobili fuerit conquisitum: non aliter quam agnationem, rem huiusmodi aequaliter eorum domini sibi debeant vindicare. Quod si unus ex his dominis contubernia famulorum conatus fuerit irrumpere, statim eos separare non differat: ea tamen conditione servata, ut postquam ad dominorum cognitionem contubernia servorum pervenerint, si eos in hoc dominorum voluntas perseverare noluerit, infra anni spatium ipsum contubernium resolvere non morentur. Ceterum si hoc rationabile tempus, quod hac lege indultum est, negligentia dominorum excesserit: quidquid post expletum annum fuerit procreatum, utrique domini aequaliter inter se sexus, numeri, vel ae-

tatis contropatione noverint dividendum. Quod si super annum tempus excesserit, et hoc unus dominus vel ambo nescierint: quodcunque nasci potuerit, similiter in divisionis aequali portione manebit.

XVIII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ut peculium et peculiare ad unam intelligentiam habeatur.

Saepe contentionis acie improbos vidimus sinceram intelligentiam desecare; quae ut refelli possit compendio brevitatis uti sic convenit. Omnis ergo res, quae mobilis immobilisque consistit, cuiuscunque fuerit generis, sive formae, an peculii, an peculiaris nomen habuerit, unius intelligentiae vim evidentiamque obtineat, ut ex hoc omnis de mobilibus immobilibusque rebus intentio conquiescat.

XIX. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si pro acceptis rebus promissio non solvatur.

Si quis terram, vineam, aut aliquam rem aliam pro decimis, vel quibuslibet commodis praestationibusque reddendis, per scripturam aut quamcunque definitionem, ita ab alio acceperit possidendam: ut ille qui dat, sic sub alicuius exsolutionis debito det, ne videatur ius rei suae amittere voluisse: quidquid debet, qui rem accepit, etiam sine sollicitudine domini ipse sollicite reddat. Nam quamvis consuetudo vel promissio exsoluta non fuerit, de rebus suis pars domini excludi non poterit. Quia non voluntate istius qui dedit, sed fraude illius qui rem accepit, videtur contentio rei domino commoveri. Si vero ille qui rem accepit, consuetudinem aut promissionem differat adimplere: quodcunque de promisso vel consueto debet, rei domino in duplum exsolvat. Nam si ita reddere promissum aut consuetum dissimulet debitum, ut dominum rei legum tempus excludat, usque ad quinquaginta annos rem suam cum augmento solius laboris, quod illic fecit, amittat.

TIT. II. De quinquagenarii et tricennalis temporis intentione.

I. *Ne post quinquaginta annos sortes Gothicae vel Romanae amplius repetantur.*

Sortes Gothicae et Romanae, quae intra quinquaginta annos, non fuerint revocatae, nullo modo repetantur.

II. *Ne mancipia fugitiva post quinquaginta annos ad servitium revocentur.*

Mancipia fugitiva, quae intra quinquaginta annos inventa non fuerint, non liceat ad servitium revocare.

III. *Ut omnes caussae tricennio concludantur.*

Omnes caussas, sive bonas sive malas, aut etiam criminales, quae intra XXX. annos definitae non fuerint, vel mancipia quae in contentione posita fuerint, aut sunt, ab alio tamen possessa, si definita atque exacta non fuerint, nullo modo repetantur. Si quis autem post hunc XXX. annorum numerum caussam movere tentaverit, iste numerus ei resistat, et libram auri, cui Rex iusserit, coactus exsolvat.

IV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ut exceptis fiscalibus servis tricennale tempus valeat in omnibus caussis.

Saepe competentis indebita resolutio iuris evanescere facit statum iustae possessionis: et quod nulla generis nobilitas decoravit, indebita licentia libertati contradidit. Tricennalis ergo transcursio temporum cum iam sic constanter inoleverit in negotiis actionum, ut non iam quasi ex institutione humana, sed veluti ex ipsa rerum processisse natura videatur: ideo valitura sanctionis huius aeternitate decernitur, ut si per tricennii tempus, seu fiscus de quorumlibet iure quodcunque tenuerit, seu quislibet de fisci, extra mancipia fiscalia, aut cuiuspiam rebus aliquid fortasse possederit, perenni sibimet iure vindicet et retentet. Nec contra hunc numerum, in quo etiam veritas perfectae completur aetatis, attentet commoveri vox cuiuscunque petitionis. Servi vero fisci, quorum de stirpe servili evidens origo patuerit, quamvis resoluti, atque per diversa vagantes, nihil in pensione tributi persolverint: quamvis fuga vel latebris, seu patrocinio quorumcunque defensi latuerint, servitutis conditionem non erunt penitus evasuri, sed in originem pristinam, absque temporum praeiudicio, redigendi. Ab huius sententia legis illis tantummodo segregatis, qui percipere valuerunt regia collatione remedia libertatis.

V. FL. CIN. REX.

De interruptione tricennii.

Saepe proprium ius alterius longinqua possessio in ius transmittit alterius. Nam quod XXX. quisque annis expletis absque temporis interruptione possidet, nequaquam ulterius per repetentis calumpniam amittere potest. Ut ergo tam petenti, quam possessori, hinc competenter possit esse consultum, id ab omnibus observandum est: ut quicunque rem, quae ab alio per quindecim annos aut supra, infra triginta tamen possessa est, sui iuris esse adstruxerit: et possessor fortasse sive a iudice, sive a repetente commonitus, vel reddere distulerit, vel ra-

tionabiliter responsum parare contempserit, aut quamcunque dilationem videatur afferre: sive etiam eiusdem rei quae petitur absentem possessorem, hoc est in alia provincia, aut in expeditione publica positum esse constiterit: tunc iudex id quod reposcitur, id est sive possessio sive quodcunque fuerit, pro interruptione temporis coram duobus testibus aut tribus ingenuis petenti consignare procuret: ita ut si iudex rem ipsam petenti saionis instantia praeceperit consignari, per epistolam manu sua subscriptam eundem saionem iuxta modum subterius comprehensum informet. Et si forte possessio est, ubi repositio alicuius substantiae sit, ne per rationales excusatio fiat, annulo iudicis aut saionis qui locum consignat, eadem ostia, ubi res est reposita, per illos octo dies maneant obsignata. Et ille qui accepit, octo tantum diebus possideat, et nihil exinde expendere, aut evertere, vel alienare praesumat, sed in eo tantum loco quidquid voluerit aut potuerit láboris exerceat. Post octo autem dies rem intemeratam dimittat, ab eo quem possidentem invenerat indubitanter apprehendendam, et nullam ex hoc ille qui octo diebus possedit, calumpniam pertimescat: ita tamen ut si vel ipse, vel pars eius aut posteritas infra XXX. annos a die interrupti temporis, rem quam sibi consignari poposcerat, sui iuris esse convincat. Nam si convinci eadem actio taliter non potuerit, ille quidem qui superstes est, ut qui dominium alienum inquietavit, rei domino velut iniustus satisfaciat petitor: aut si aliquod expenderit aut everterit, in quadruplum reddere compellatur. Parti vero eius aut posteritati nulla ex hoc ulterius calumpnia moveatur: illa evidentissime conditione taxata, ut si per diversas res, aut in diversis locis haec de qua agitur fuerit dispersa facultas, et ex omnibus his, quae ad eandem pertinent repetitionem, unumquemque fuerit secundum legis praesentis decretum a iussione iudicis consignatum, pro traditione teneatur omnium rerum.

Exemplar Epistolae Informationis.

Ille iudex saioni illo. Informamus te, ut locum illum, quem ille repetit, et nunc in dominio illius esse videtur, iuxta legis ordinem, coram duobus aut tribus ingenuis illi consignes, octo tantum diebus possidendum: ita ut si aliquid ibi repositionis habeatur, et annulo domini sui non est signatum, propter auferendam excusationem rationalium, per illos octo dies annulo tuo maneat obsignatum. A te vero nihil exinde aliquatenus auferatur.

VI. FLS. RCDS. REX.

Ne tricennale tempus impediat relegatis.

Quanto pressuris conditio urgetur humana, tanto multis remediis clementiam principalem necessitati consulere decet humanae. Quapropter cum quisque nobilis atque inferior, ingenuus sive etiam servus, regio iussu in custodiam vel exilium extiterit deputatus, et contingat eum quandoque aut liberationem invenire, aut ad sua bona reverti: si quamcunque rem in repetitione videatur habere, non illud tempus pro tricennali vel quinquagenario annorum numero in eius actione iungatur, quod ipse in custodia vel in exilio fuisse dinoscitur: sed remoto omni illo tempore, quo evidenter eidem personae in pressuris et in penuria constitutae sibi debitum negotium prosequi non licuit. De caetero vero iuxta legum decreta, vel tempus, in eius actionibus legalis ordo maneat constitutus.

VII. FLAVIUS EGIGA REX.

De praefixo annorum numero, quo fiscales servi possint ad servitium repeti.

Abrogata legis illius sententia, qua de fiscalibus servis praecipitur, ut absque praeiudicio temporum in servitutis pristinae originem redigantur; id novo sanctionis edicto decernimus, ut iidem ipsi fiscales servi, quos per XXX. annos inter praesentes aut quisque possederit, aut ipsi coram positi praedictum numerum annorum nullo dominante transierint, vel ii etiam qui per diversa vagantes sine aliqua tributi vel servitii impensione quinquagenariam annorum metam pervagando excesserint, nullo modo sint ad fisci servitutem ulterius repetendi. Sed quod eos fuisse tricennalis, vel quinquagenarius legalis communisque ordo convicerit, hoc esse eos modis omnibus oportebit, ut in perquisitione mancipiorum fiscalium, una eademque lex principis teneat, quae et in populorum similibus vocibus dignoscitur constituta.

Tit. III. De terminis et limitibus.

I. *Ut termini et limites conserventur.*

Antiquos terminos et limites sic stare iubemus, sicut antiquitus videntur esse constructi, nec aliqua patimur eos commotione divelli.

II. *De collisis et evulsis limitibus.*

Qui studio pervadendi limites complanaverit, aut terminos fixos fuerit ausus evellere: si ingenuus est, per sin-

gula signa vel notas XX. solidos g), cui fraudem fecit, cogatur inferre: et si servus est, per singula signa L. flagella suscipiat, et limitem et terminum restituat. Si quis autem dum arat, aut pomaria vel vineam plantat, terminum casu non voluntate convellerit, vicinis praesentibus restituat terminum: et postmodum ex hoc nullum dampnum aut periculum vereatur.

III. *Quid observetur, si de terminis contentio oriatur.*

Quotienscunque de terminis fuerit orta contentio, signa quae antiquitus constituta sunt, oportet inquiri: id est aggeres terrae sive arcas, quas propter fines fundorum antiquitus apparuerit fuisse constructas atque congestas: lapides etiam, quos propter indicia terminorum notis evidentibus sculptos constiterit esse defixos. Si haec signa defuerint, tunc in arboribus notas, quas decurias vocant, convenit observari: sed illas, quae antiquitus probantur incisae.

IV. FLS. GLS. RCDS. REX.

Si alter intra terminos alienos possidere dicatur.

Si quis intra terminos alienos, per absentiam aut per ignorantiam domini, partem aliquam forte possederit: ita ut diuturna mansio, etiam in multo tempore inolita, vel amplius quam L. annis hominum, partis eius habitatio, publice et immobiliter consistere aut permanere nullatenus comprobetur: statim cum per antiqua signa evidentibus inspectoribus fines loci alterius cognoscuntur, amittat domino reformandam. Nec contra signa evidentia debitum dominium ullum longae possessionis tempus excludat: sed hoc si ex his contendentibus unius possessoris sive auctorum eius dominium reperiatur advenisse postremum. Nam si tanta tempora excesserint, ut nec ipsi nec auctores eorum noverint cuius primum aut dominium aut possessio fuit: sed nec per testem aut per scripturam potuerit postremus possessor ostendi: quia dubium primae possessionis patet indicium, unusquisque quod possidet, irrevocabiliter possidebit. Verum ubi unus possessor sine alterius domini mansoribus publice possidens per evidentia signa locum ex integro vindicare videtur: nulla ratio sinit, ut quamvis per longa tempora eius possessinis integritas decerpatur. Unde si alter illic se per praesumptivam introduxerit novitatem, nihil nocere poterit possessori. Si vero idem aliena appetens, aliquid ex hoc repetit, non praesumptive sed per iudicium, si meretur, obtineat. Nam si incondite et improvise adtentet aliquatenus accedere velle: liceat hunc domino vere ut

---

g) Duo Codd. *XXX. sol.*

violentum accusare, et ut invasorem per iudicium legibus abdicare.

V. *Ut si aliqua pars de aliquo loco tempore Romanorum remota est, ita persistat.*

Si quodcunque ante adventum Gothorum de alicuius fundi iure remotum est: et ad aliquam possessionem, aut venditione, aut donatione, aut divisione, aut aliqua transactione translatum est: id in eius fundi, ad quem a Romanis antiquitus approbatur adiunctum, iure consistat. Cum autem proprietas fundi nullis certissimis signis aut limitibus probatur, quid debeat observari, eligat inspectio iudicum, quos partium consensus elegerit: ita ut iudex quos certiores agnoverit vel seniores, faciat eos sacramenta praebere, quod terminos sine ulla fraude demonstraverint. Et tamen nullus novum terminum sine consortis praesentia, aut sine inspectore constituat. Quod si forsitan liber hoc fecerit, damnum pervasionis excipiat, quod legibus continetur. Si vero id servus admiserit domino nesciente, CC. flagella publice extensus accipiat, ut nullum ex hoc praeiudicium domino computetur.

LIB. XI. DE AEGROTIS, MEDICIS, MORTUIS, ATQUE TRANSMARINIS NEGOTIATORIBUS.

Tit. I. De Medicis et Aegrotis.

I. *Ne absentibus propinquis mulierem medicus flebotomare praesumat.*

Nullus medicus sine praesentia patris, matris, fratris, filii, aut avunculi, vel cuiuscunque propinqui, mulierem ingenuam flebotomare praesumat: excepto si necessitas emerserit aegritudinis, ubi etiam contingat supradictas personas minime adesse, tunc aut coram vicinis honestis, aut coram servis aut ancillis idoneis, secundum qualitatem aegritudinis, quae novit impendat. Quod si aliter praesumpset rit, X. solidos propinquis aut marito coactus exsolvat: quia difficillimum non est, ut sub tali occasione ludibrium interdum adhaerescat.

II. *Ne medicus custodia retentos visitare praesumat.*

Nullus medicorum ubi comites, tribuni, aut iudices, aut villici in custodiam retruduntur, introire praesumat sine custode carceris: ne illi per metum culpae suae mortem sibi ab eodem explorent. Nam si aliquid mortiferum his ab ipsis medicis datum vel indultum fuerit, multum publicis rationibus deperit. Si quis hoc medicorum praesumpserit, sententiam cum ultione percipiat.

III. *Si medicus pro aegritudine ad placitum expectetur.*

Si quis medicum ad placitum pro infirmo visitando, aut vulnere curando poposcerit: ut viderit vulnus medicus, aut dolores agnoverit, statim sub certo placito cautione emissa infirmum suscipiat.

IV. *Si ad placitum susceptus moriatur infirmus.*

Si quis medicus infirmum ad placitum susceperit, cautionis emisso vinculo infirmum restituat sanitati. Certe si periculum contigerit mortis, mercedem placiti penitus non requirat, nec ulla inde utrique parti calumpnia moveatur.

V. *Si de oculis medicus hypochymata tollat.*

Si quis medicus hypochyma de oculis abstulerit, et ad pristinam sanitatem perduxerit infirmum, V. solidos pro suo beneficio consequatur.

VI. *Si per flebotomum ingenuus vel servus mortem incurrat.*

Si quis medicus dum flebotomum exercet, et ingenuum debilitaverit, CL. solidos coactus exsolvat. Si vero mortuus fuerit, continuo propinquis tradendus est, ut quod de eo facere voluerint, habeant potestatem. Si vero servum debilitaverit aut occiderit, huiusmodi servum restituat.

VII. ANTIQUA.

De mercede discipuli.

Si quis medicus famulum in doctrina susceperit, pro beneficio suo duodecim solidos consequatur.

VIII. ANTIQUA.

Ne indiscussus medicus custodiae deputetur.

Nullus medicum inauditum, excepta homicidii caussa, in custodiam retrudat. Pro debito tamen sub fideiussore debet consistere.

TIT. II. De inquietudine sepulchrorum.

I. *De violatoribus sepulchrorum.*

Si quis sepulchri violator extiterit, aut mortuum expoliaverit, et ei aut ornamenta aut vestimenta abstulerit: si liber hoc fecerit, libram auri coactus exsolvat heredibus mortui, et quae abstulit reddat. Quod si heredes non fuerint, fisco nostro cogatur inferre: et praeterea centum flagella suscipiat. Servus vero, si hoc scelus admiserit, ducenta flagella suscipiat, et insuper flammis ardentibus exuratur: nihilominus redditis cunctis, quae ausus est abstulisse.

II. *Si sepulchrum mortui auferatur.*

Si quis mortui sarcofagum abstulerit, dum sibi vult habere remedium: duodecim solidos iudice insistente heredibus mortui cogatur exsolvere. Quod si domino iubente servus hoc admiserit, dominus pro servo componere non moretur. Servus vero, si ex sua voluntate hoc admiserit, nihilominus centum flagella suscipiat: et quod tulerat, et loco et corpori proprio reformetur.

Tit. III. De transmarinis et negotiatoribus.

I. *Si transmarini negotiatores furtiva vendere detegantur.*

Si quis transmarinus negotiator aurum, argentum, vestimenta, vel quaelibet ornamenta provincialibus nostris vendiderit, et competenti pretio fuerint venumdata: si furtiva fuerint postmodum approbata, nullam emptor calumpniam pertimescat.

II. ANTIQUA.

Ut transmarini negotiatores suis et telonariis, et legibus, audiantur.

Cum transmarini negotiatores inter se caussam habuerint, nullus de sedibus nostris eos audire praesumat, nisi tantummodo suis legibus audiantur apud telonarios suos.

III. *Si transmarinus negotiator mercenarium de locis nostris secum transtulerit.*

Nullus transmarinus negotiator de sedibus nostris mercenarium audeat in loca sua transferre. Qui contra hoc venire tentaverit, inferat fisco nostro auri libram unam, et praeterea ducenta flagella suscipiat.

IV. *Si transmarinus negotiator mercenarium pro commercio suo susceperit.*

Si quis transmarinus negotiator mercenarium h) de sedibus nostris pro vegetando commercio suo susceperit, det pro beneficio suo solidos III. per annum unum, et nihilominus impleto placito servum domino reformare cogatur.

LIB. XII. DE REMOVENDIS PRESSURIS, ET OMNIUM HAERETICORUM SECTIS EXTINCTIS.

Tit. I. De temperando Iudicio et removenda pressura.

I. FLS. GLS. CHDS. REX.

De commonitione Principis, qua iubetur ut iudicium temperent iudices.

Qui necessariam culpis hominum severitatem disponi-

h) Al. mss. *mercenarium servum sponte domini sui de sedibus etc.; mercenarium de locis pro vegetando in commerciis.*

mus, convenit ut Deo placita miseris remedia impendamus. Obtestamur itaque iudices omnes, cunctosque quibus iudicandi potestas concessa est, et teste virtutum omnipotente Domino commonemus ad investigandam quidem rei veritatem in caussis omnibus sollertes existere, et absque personarum acceptione negotiorum omnium contentiones examinare: circa victas tamen personas, ac praesertim paupertate depressas, severitatem legis aliquantulum temperare. Nam si in totum iudicii proprietas, attendatur misericordiae procul dubio mansuetudo deseritur.

II. FLS. RCDS. REX.

Ut nullus ex his, qui populorum accipiunt potestatem et curam, quoscunque de populis, aut in sumptibus, aut in indictionibus inquietare pertemptet.

Omnes quos regni nostri felicitate tuemur, nihil aliud eorum utilitatibus consulentes, momentis omnibus statuimus, nisi ut nullam dispendiorum suspicionem patiantur. Quid est enim iustitiae tam proximum vel nobis familiare, quam piam fidelibus manum porrigere, et iuste hos, quos regimus in diversis negotiis adiuvare? Decernentes igitur, et huius legis nostrae severitate constituentes iubemus, ut nullis indictionibus, exactionibus, operibus vel angariis, comes, vicarius, vel villicus pro suis utilitatibus populos aggravare praesumant: nec de civitate vel de territorio annonam accipiant: quia nostra recordatur clementia, quod dum iudices ordinamus, nostra largitate eis compendia ministramus. Simili auctoritate iubemus rectorem provinciae, sive comitem patrimonii, aut actores fisci nostri, ut nullam in privatis hominibus habeant potestatem, nullaque eos molestia inquietent. Sed si privatus cum servis fisci nostri habuerit caussam, actor vel procurator commonitus in iudicio rectoris provinciae, vel iudicis territorii, ubi caussa fuerit intromissa, suum repraesentet minorem, ut discusso negotio districtione legali uniuscuiuscunque emendetur excessus. Et quia dum regali cura actores nostrarum perquireremus provinciarum, comperimus quod numerarii vel defensores annua vice mutentur: qua de caussa detrimentum nostris non ambigimus populis evenire. Ideoque iubemus, ut numerarius vel defensor, qui electus ab Episcopo vel populis fuerit, commissum peragat officium: ita tamen, ut dum numerarius, vel defensor ordinatur, nullum beneficium iudici dare debeat, nec iudex praesumat ab eis aliquid accipere, vel exigere. Quod si quis iudicum hanc nostram transcenderit constitutionem, honore privatus XI libras auri fisco nostro coactus exsolvat. Sacerdotes vero, quos divina obtestatione convenimus, si excessum iudicum aut actorum scie-

rint, et ad nostram non retulerint agnitionem: noverint se iudicio concilii esse plectendos; et detrimenta quae pauperes eorum silentio pertulerint, ex eorum rebus illis esse restituenda.

TIT. II. De omnium haereticorum atque Iudaeorum cunctis erroribus amputandis.

I. FLS. GLS. RCDS. REX.

Quod post datas fidelibus leges, oportuit infidelibus constitutiones ponere legis.

Hactenus per arduas culparum semitas iudiciorum cautos direximus gressus, et per humanae adinventionis praecipites et immoderatos excessus, ordinatae gravitatis emisimus cursus. Egisse namque nostram illis intentionem conspicuum est, ut dissuaderet quod male suasum erat, et prohiberet quod turpe, et auferret quod male actum, et a decore honestatis abhorreret. Ut enim legalis ordo male consciarum sibi mentium abdita penetravit: ita legalis censura, et morum prava correxit, et scelerum commissa truncavit. Verum hanc pudicitiam animorum non egimus alibi, quam intra ecclesiam Dei vivi: quae diversitatem simul nationum et hominum unius tunicae immortalitate vestivit, unius etiam sacrae religionis sibi vinculis religavit. Ibi enim licet excellentia nostri vigoris a virtutum Deo fuerit terrenae gloriae sublimata culminibus, interdum tamen motu compassionis, interdum acie iudicantis, et peccandi licentiam sollicite vitare curavit, et perventa delicta modo temperanter diminuendo subtraxit, modo vehementer stirpando collisit: non solum sequens nobilium illustriumque gentium mores, quae rationabilibus et modestis legibus ordinare curaverunt illicitos populorum excessus, sed sanctissimorum quoque patrum toto terrarum orbe felicium et regulas imitans, exemplaque praesumens, quo posset amplitudo nostrae mansuetudinis in illorum praeceptis, velut in forma operis, imitationem exprimere actionis. Et ex hoc debere cognoscere proximis subiectisque plebibus honestatis competentia indidisse decreta, ex quo aut culparum merita sunt evidenter impressa, aut a sanctorum patrum sententiis prorsus non inveniuntur externa: duo mihi dona uno divinitatis praemio provenire confidens, ut et cum proximis salutari temporum perfruar pace, et divinis iudiciis munere regiminis peracta mercede dispositis, dehinc populorum fidelium legibus, atque in domo sanctae fidei vere ut propriis membris confecto medicamine salutari, et ordinata charitatis decentissima pace, fidenter in virtute Dei aggrediar hostes eius, insequar aemulos eius, persequar adversos, contendens viriliter, perseverans instanter, aut comminuere

illos ut pulverem excussum, aut delere ut lutum sordidum platearum. Certe aut de illis et fidei conquirere lucrum, et gloriae Dei dare trophaeum: ut dum fideles populos in religionis sacrae pace possederim, atque infideles ad concordiam religiosae pacis adduxerim, et mihi crescat in gloria praemium: ut virtutem Dei dilatem, atque augeam regnum.

II. FLS. GLS. RCDS. REX.

De omnium haeresum erroribus abdicandis.

Divinae virtutis aeternum consilium, et in ultimorum serie seculorum pietatis eius revelatum arcanum, per retroacta dierum tempora omnem, ut cernimus, a cunctis nostri regiminis finibus, et perfidiam dissipavit errantium, et dogmatum abdicavit commenta pravorum. Veruntamen ne dum nostris consistimus in diebus, tempus illud occurrat, de quo vas electionis olim protulit, dicens: Erit tempus, quo sanam doctrinam non sustinebunt: sed secundum sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus, et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur. Convenit et ea quae in luce fidei manent, a tenebris contradictionum edicto legali defendere; et ea quae exoriri obvia forsan error impulerit, gestis legalibus propulsare. Nullus itaque cuiuslibet gentis aut generis homo, proprius et advena, proselytus et indigena, externus et incola, contra sacram et singulariter unam Catholicae veritatis fidem quascunque noxias disputationes, eandem fidem impugnans, palam pertinaciter aut constanter vel proferat, vel proferre silenter attemptet. Nullus Evangelii decreta convellat. Nullus Apostolica instituta decerpat. Nullus antiquorum patrum impugnationibus suis sacras definitiones irrumpat. Nullus modernorum disserentium congruentes fidei tractatus spernet. Nullus contra omne sanctum dictum, vel verae fidei sacramentum, aut cogitationes ruminet cordis, aut verba patuli proferat oris. Non in contradictione controversiam perfidus excitet pervicacis, non improbitatis contentione litem statuat adversantis. Nam quaecunque persona ex his in cunctis istis vetitis extiterit deprehensa, siquidem ex quacunque religionis potestate vel ordine fuerit, amisso loci et dignitatis honore, perpetuo reatui erit obnoxius, rerum etiam cunctarum amissione multatus. Si vero ex laicis extiterit, et honore solutus et loco, omni rerum erit possessione nudatus; ita ut omnis transgressor sanctionis istius, aut aeterno exilio mancipatus intereat, aut divina miseratione respectus, a praevaricatione convertatur, et vivat.

III. FLS. GLS. CHINDS. REX.

De datis et confirmatis legibus, super Iudaeorum nequitiam promulgatis.

Vetitis et seclusis generaliter omnium haereticorum praesumptionibus execrandis, nunc specialiter nobis est de praesentibus ordinandum: quoniam et in praesentibus de his cognoscimus esse praesumptum. Nam cum virtus Dei totum universaliter acie verbi sui radicitus haeresium extirpaverit fomitem vel surculum, sola Iudaeorum nequitia ingemiscimus arva nostra esse polluta regiminis nostri. Unde per spiritum Dei vindicare conabimur pacem nostram, quae gentibus quidem stultitia est: eisdem vero Iudaeis scandalum: nobis autem credentibus, idem Christus, Dei virtus, et Dei sapientia: cuius miseratione praeventi concutimur intentione fideli, tam vetustis erroribus ponere finem, quam futurorum exordiorum concidere novitatem. Quapropter aeterna lege iubemus, et sacrorum scriptorum iussu decernimus, tam nostrarum legum edicta, quam praedecessorum nostrorum Regum legali serie promulgatas sententias, quae contra Iudaeorum perfidiam et personas data consistunt, aeterna consecratione inviolata persistere, et perenni custodia observata manere. Quae si quis eorum temerare detectus extiterit, et subteriacentium legum damnis obnoxius erit, et specialibus ultionum sententiis subiacebit.

IV. FLS. GLS. RCDS. REX.

De cunctis Iudaeorum erroribus generaliter extirpandis.

Nullus Iudaeorum sacrae religionis Christianam fidem, quam sancti percepit tinctione baptismatis, aut profanet aliquatenus, aut relinquat. Nullus hanc factis, nullus dictis impugnet. Nullus huic absconse, nullus palam insultet. Nullus fugere ad hanc evadendam contendat: nullus, ut hanc effugiat, quibuscunque latibulis se occultandum iniiciat. Nullus spem quandoque profanationis iterandae contineat. Nullus confidentiam renovandi erroris adsumat. Nullus prorsus perfida mente Christianae religioni obviam sectam corde teneat, verbis promat, factis ostendat. Nullus ex his, quae in eorum placitis sunt conscripta, eorumque publica subscriptione notata, temerare studeat, vel revelare praesumat. Nullus omnium horum vetitorum conscium vel operatorem celare attemptet. Nullus inventum latentem publicare retardet. Nullus auditam latebram denuntiare recuset. Cunctorum namque eorum quisquis transgressor inventus, constitutae legis erit supplicio afficiendus.

V. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne Iudaei more suo celebrent Pascha.

Nullus Iudaeorum XIV. luna mensis alicuius faciet Pascha, neque dierum ipsorum, ut soliti sunt, solempnia celebrabit. Non dies festos omnis solempnitatis mediocresque aut summos quisque eorum venerabitur, aut intendet errore vel honore vetusto. Non ferias custodiat. Non sabbata et omnia festa ritu observantiae suae deinceps aut colant, aut contingere quandoque praesumant. Nam praeventi mox speciali dampnationis suae multabuntur ultione.

VI. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne Iudaei more suo foedus copulent nuptiale.

Nemo ex Iudaeis propinquitatem sanguinis sui coniugio copulet, aut adulterio polluat, aut incestu commaculet. Nullus usque ad sextum generis gradum coitu quamcunque personam contingat. Nullus festa nuptialia, aliter quam Christianorum mos est, vel appetat, vel usurpet. Nam detectus dampnationis datae ultionibus punietur.

VII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne Iudaei carnis faciant circumcisiones.

Nullus Iudaeorum circumcisionem operabitur carnis: nullus hanc sibi fieri patietur indempnis. Non servus, non ingenuus aut libertus, incola vel extraneus eiusdem detestandae sectionis opprobrium quacunque occasione aut perferat, aut alteri inferre praesumat. Nam quicunque sponte talia fecisse vel sustinuisse probatur, datae legis severitate plectetur.

VIII. FLS. RCDS. REX.

Ne Iudaei more suo diiudicent escas.

Cum beatus Paulus Apostolus dicat, omnia munda mundis: coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum? merito Iudaeorum detestabilis vita, et discretionis horrendae immunditia, omnium sordium horrore immundior, et refelli opportet, et abiici debet. Nequis ergo ex his primaevae ritu traditionis, et usuati consuetudine moris, mundas ab immundis diiudicet escas: nemo sumenda inhoneste reiiciat, quae valde bona esse sui conditio probat. Nemo ex his aliud privet, aliud usurpet, nisi tantum illa discretione servata, quae ab omnibus Christianis tenetur salutaris et congrua. Alioquin in transgressione quisque detectus, constitutis erit suppliciis addicendus.

IX. FLS. GLS RCDS. REX.

Ne Iudaei quaestionem Christianis inscribant.

Specialiter hoc decreto censetur nulli Iudaeo pro qualicunque negotio quandoque licere contra Christianum quamvis humilis servilisque personae testimonium dicere, neque pro qualibet actione ad inscriptionem Christianum impetere aut pro Iudaeorum caussis quacunque factione hunc tormenta subire praesumat. Profanum etenim satis est, infideles fidelibus anteponere, et membra Christi adversariorum eius molestiis subiugare, Sane si iidem inter se caussarum negotia reperiantur habere, et testificandi adversum se, et in servis suis tantundem coram Christianis iudicibus quaestionem iniicere, sit illis liberum ex lege licere.

X. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne Iudaei contra Christianos testificentur, et quando ex illis progenitis testificari sit licitum.

Si coram hominibus repertum mendacium, et infamem facit, et dampnis affligit: quanto magis in divina fallax fide praeventus non erit penitus ad testimonium admittendus? Merito ergo testificari prohibiti sunt Iudaei, seu baptizati, sive non extiterint baptizati. De stirpe autem illorum progeniti, si morum probitate et fidei plenitudine habeantur idonei permittitur illis inter Christianos veridica quidem testificandi licentia: sed non aliter, nisi sacerdote, Rege, vel iudice mores illorum et fidem omnimodis probante.

XI. FLS. GLS. RCDS. REX.

De poena qua dirimenda est transgressio Iudaeorum.

Haec de sinu fortissimarum legum sententia emaneat ad puniendam perfidiam Iudaeorum: ut quicunque aut superioribus vetita legibus, aut suis innexa placitis temerare voluerit, vel frustrare praesumpserit, mox iuxta sponsionem ipsorum gentis suae manibus, aut lapide puniatur, aut igne cremetur. Quod si denotatum crimine reum Principalis pietas reservaverit victurum, illi cui placuerit serviturus a Rege donetur, et omnia bona eius aliis possidenda tradantur. Sicque fiat, ut nec rem amissam recipiat dominus, nec libertatem reparet servus.

XII. FLS. GLS. RCDS. REX.

Ne Iudaei Christianum mancipium circumcidant.

Nulli Iudaeo liceat Christianum mancipium comparare, nec donatum accipere. Quod si comparaverit, vel donatum acceperit, et circumciderit et precium perdat, et quem acceperat liber permaneat. Ille autem qui Christianum man-

cipium circumciderit, omnem facultatem suam amittat, et fisco aggregetur. Servus vero vel ancilla qui contradixerint esse Iudaei, ad libertatem perducantur.

XII. FLS. SISEBUTUS REX.

De mancipiis Christianis, quae a Iudaeis aut vendita, aut libertati tradita esse noscuntur.

Sanctissimis ac beatissimis Agapio, Cecilio, item Agapio Episcopis sive iudicibus ibidem institutis, similiter et reliquis sacerdotibus et iudicibus in territorio Arbi *i*), Urgi *k*), Sturgi, Illiturgi, (Biaciatui, Agatugiae *l*), Egabri et Epagri consistentibus.

Dudum latae constitutionis auctoritas a domno et praecessore nostro Recaredo Rege sufficere poterat, ut mancipia Christiana nullatenus in Hebraeorum iure manerent obnoxia: si in postmodum contra iustitiae instituta eorum pravitas subripiendo Principum animos aliqua sibi iniusta non poposcisset beneficia. Proinde quia Deo adiuvante legem fieri decrevimus, et fraudibus eorum per diversa capitula obstitimus: ideo pro eo quod retro tempore fuerat vitiatum, iuxta edictum ante dicti Principis decernimus: ut si qua Christiana mancipia eo tempore quo haec auctoritas data est, in eorum iure fuisse probantur: seu sint libertati tradita, seu forte ad libertatem non fuerint perducta: ad civium Romanorum privilegia, iuxta nostrae legis huius edictum transire debeant. Nam et si qua illicito ausu de eisdem mancipiis, quae per constitutionem regiam fuerant absoluta, in iure cuiuslibet per quamcunque scripturam transegisse visa sunt: rescissa tali colligatione, ad statum ingenuitatis recepto iuxta leges pretio a venditoribus revertantur, et praenotati in polypticis publicis, atque secundum eorum peculium iustissima adaeratione censiti, vitam in propriis laboribus in ingenuitate transigere valeant. Si qua vero mancipia post metas dierum, in qua auctoritas saepe dicti Principis promulgata est, ab illis quoquo libet titulo iustissime conquisita sunt, aut vendere, aut libertare, prout maluerint, usque ad Kalendas Iulias licentiam illis tribuimus. Hi vero Christiani, qui ab Hebraeis quocunque tempore circumcisi sunt, vel in ritu eorum sunt, legali ordinatione multentur. Nam et de his, qui per legem absoluti esse

---

i) Al. mss. *Varbi; Barbia; Abarbi; Varvi.* *k*) Al. mss. *Aurgi; Ausgi.* *l*) Al. Cod. *Beatiae, Vitia, Tuia, Tatugia.* Alter, *Vivatia, Tuia, Tatugi.* Alius, *Viatia, Tirga, Taugy.* Alius, *Viata, Tiufai, Tuti.* Alius, *Avatia, Tuga, Taugi.* Alius, *Viatiatula, Tutigi.* Alius, *Viatia, Tula, Tutugi.* Duo alii, *Viatiatuga, Tutugi.* Alii, *Viatulae, Tutigiae.*

cernuntur, qui ab ipsis Hebraeis servi addicti sunt, vel huc usque detenti, sicut de ingenuis legibus eis satisfacere non morentur. Iudaei igitur, qui ad fidem sanctam confugium visi sunt fecisse, portionem sibi debitam ex successione parentum in mancipiis accipiant. Venditionum vero, quae factae fuerant, quos in unum tempus venditionis invenerint parentum vel filiorum nulla sit in distrahendo divisio, sed in unum ad comparantis transeant dominium. Nam et quisquis de Iudaeis sub nomine proprietatis fraudulenta suggestione aliquid a praecessoribus nostris visus est promeruisse, exacta eius auctoritate fisco nostro faciatis sociari. Mancipia vero Iudaeorum, quae ad baptismi gratiam fecerunt confugium, ubicunque reperta fuerint exigantur, et libera dominis suis reddantur: ita ut qui habet suum peculium, in ea libertate illi (conferatur, et qui non habuerit, a manumissore prout vires habuerit illi concedatur; et descripti, sicut et ceteri eorum liberti, census pro eo peculio illis imponatur. *m*)

XIV. FLS. SISEBUTUS. REX.

Ut nullis modis Iudaeis mancipia adhaereant Christiana, ne in sectam eorum modo quocunque ducantur.

Universis populis ad regni nostri provincias pertinentibus. Salutifera remedia nobis gentique nostrae conquirimus, cum fidei nostrae coniunctos de infidorum manibus clementer eripimus. In hoc enim orthodoxa gloriatur fidei regula, cum nullam in Christianis habuerit potestatem Hebraeorum execranda perfidia. Abominanda sunt ergo in Christianis funesta Iudaeorum imperia, et reducenda est sub amore Catholico plebs Deo sacrata in gratiam. Ob hoc hac in perpetuum valitura lege sancimus, atque omni cum palatino officio futuris temporibus instituentes decernimus, ut nulli Hebraeo ab anno regni nostri feliciter primo Christianum liberum, vel servum mancipium in patrocinio vel servitio suo habere liceat. Nullum ex his mercenarium, nullumque sub quolibet titulo sibimet adhaerentem, haec divalis sanctio fore permittit. *n*) Vendere ta-

---

m) Un. Cod. *conferatur, ut census in illo peculio non imponatur, sed libere eo fructur.* *n*) Un. Cod. *permittit. De ipsis namque mancipiis, quae hactenus per pretium emptionis habuerunt, quae quasi libera facultas eis subiacuit, non eos deinceps audeant proprio iure retinere. Sed cuicumque christiano vili pretio vendere festinent cum omni illorum peculiis, et tantum eis ex his mancipiis ab emtoribus pretium expetere praecipimus, quantum numero quantitatis sub nomine emtionis invenerit electio comparantis. Liberare vero eos cunctos.*

men infra fines regionum nostrarum in his locis, ubi commanere videntur, cum omni peculio Christiano, cui fas fuerit, iustissimo pretio libera facultas subiaceat: nec liceat venditoribus in alias eos regiones transferre, nisi ubi eorundem mancipiorum sessio iudicatur et mansio. Quod si ita proveniat, ut hi qui transacti fuerant, nihil in suo videantur habere peculio: tantum his mancipiis a venditoribus dari praecipimus, quantum illis sufficere ad excolendum, vel gubernandum se invenerit comparantis electio: ne sub nomine emptionis non tam transactio, quam videatur esse exilium. Libertare vero servum Christianum Hebraeus si maluerit, ad civium Romanorum dignitatem eundem manumittere debebit, nulli scilicet Hebraeo vel cuilibet obsequio reservato; sed vitam suam ubi voluerit manumissus, procul ab Hebraeorum consortio transigendi habeat potestatem. Quod si calliditatis fraudulentia Hebraeus infestus venditionem atque libertatem tali sub dolo confecerit, ut quaedam deceptionis argumentatio, vel venundatio vel manumissio futuris temporibus invido dolo perveniat, quatenus hunc captiositas ementis atque vendentis dolo malo decipiat: huius nefandi sceleris argumentum ingenuus si prodiderit, facultatem sibi profuturam in omnibus Iudaei percipiat. Christianus vero revera, quem similis praesumptio reum fecerit, nullis si fuerit facultatibus dilatatus, in servitium cui Princeps voluerit redigatur. Si certe rerum facundior fuerit, medietate fisco coniuncta, perpetua ipse infamia notetur. Servus vero huius calliditatis detector liberum se gaudeat futurum, et in eius consistat arbitrio, utrum patrocinari cui elegerit, an in eius consistere patrocinio, in cuius cernitur hactenus fuisse servitio. Ut autem eius firmissima libertas permaneat, vicarium a fisco servum dominus pro eodem accipiat: et insuper libra auri ab ipsis, quorum revelabit scelera illi exacta proficiat. Quod si Hebraeus circumciderit Christianum, aut Christianam in suam sectam ritumve transduxerit cum augmento denunciantis capitali subiaceat supplicio, eiusque sine dubio bona incunctanter sibi vindicet fiscus. Mancipia vero quae ex Christianorum et Hebraeorum connubiis nata vel genita esse noscuntur, id observare censuimus, ut Christiana efficiantur. Si certe hi, qui in ritum Hebraeorum transducti sunt, in ea perfidia stare voluerint, ut minime ad sanctam fidem perveniant: et in coetu populi verberibus caesi, atque turpiter decalvati, et alicui Christiano, cui a nobis iussum fuerit, perpetuo servituti tradantur. Quod si tam illicita connubia fuerint praeventa, id elegimus observandum: ut si voluntas dubia-

cuerit, infidelis ad fidem sanctam perveniat. Si certe distulerit, noverit se coniugali consortio divisum atque divisam, in exilio perenniter permanere. Inter cetera hoc adiicientes praecipimus, ut dum quispiam ab Hebraeorum certe devotione in Catholicam confugium fecerit fidem, et purificationis unda lavacrum sanctum susceperit, quidquid eodem tempore in omnibus rebus comprobatur habere, remota cunctorum molestia, ut vere fidelis, sibi perpetim vindicet. Hoc vero edictum infra diem Kalendarum proxime succedentium Iuliarum implere cunctos per nostras a Deo collatas regiones modis omnibus permonemus. Quibus evolutis Kalendis, apud quemlibet Hebraeorum Christianum reppertum fuerit mancipium, medietas substantiae huius Hebraei fisco subiaceat, et libero reddito, qui per suam proditionem fuerit apud eum reppertus, nihil sibi Hebraeus de persona eius, vel peculio ultra defendat. Hanc ergo legem, quam pietatis et religionis amore concepimus pro nostro populique nostri remedio, in perpetuum suffragante auctore domino valituram esse censemus. Successores quoque nostros legis huius instituta servantes, victrix Christi victores faciat dextera, et eius solium in veritate corroboret, cuius in hoc fidem inspexerit divina clementia. Et licet huius legis prolatam sententiam a nemine temerari posse credamus: audacia tamen transgressoris et non venerabiliter conversantis, sit in hoc seculo ignominiosior cunctis hominibus, et vita illius eodem in tempore concidat, quo sinistrae partis assensum in tam nefaria eum voluntate perduxerit detestanda temeritas: tantumque obnoxius in aeternum peccatorum mole detineatur, in quantum transgressus fuerit legis huius salubre decretum. Futuri etiam examinis terribile cum patuerit tempus, et metuendus adventus Domini fuerit reseratus, discretus a Christiano grege perspicuo ad laevam cum Hebraeis exuratur flammis atrocibus, comitante sibi diabolo: ut ultrix flamma in transgressoribus aeterna poena desaeviat, et locuples remuneratio Christianis faventibus hinc et in aeternum copiosa proveniat.

XV. FLS. GLS. RCDS. REX.

De interdicto omnibus Christianis, ne quis Iudaeum quacunque factione aut favore vindicare aut tueri pertemptet.

In conclusione omnium praeteritarum legum, quae ad conterendam perfidiam Iudaeorum tam nostra intentione quam praecessorum nostrorum studia decreverunt, oportuit hanc novissime legem ad robur soliditatis adiicere, et competenti munimento praemissa ex ordine roborare. Postquam enim dedimus sacrae fidei profanis hostibus com-

petens repudium, et cunctis inventionibus perfidorum posuimus ex obvio terminum, debite compulsi sumus et ea quae concreta sunt solidare, et quae solidata sunt pulchritudine venustare: ut quanto artifex vivacius expressit ingenium cogitationis in artem, tanto vigorem simul et decus adsumat qualitas formae. Ne ergo quibuscunque adinventionibus calliditas Iudaeorum indesinenti persequenda conatu subrepat, aperiens profano iuri licentiam, hoc evidenter in legis huius decernitur sanctione: ut nullus de religiosis cuiuscunque ordinis vel honoris, seu de palatii mediocribus atque primis, vel ex omnibus cuiuslibet qualitatis aut generis, aut principum vel quarumcunque potestatum, aut obtineat, aut subrepat animis Iudaeos, sive non baptizatos, in suae observationis detestanda fide et consuetudine permanere: sive eos qui baptizati sunt ad perfidiam ritumve pristinum quandoque redire. Nullus sub patrocinii nomine eos pro suae pravitatis licentia conetur in quippiam defensare: Nullus quocunque argumento aut factione illis hanc defensionem conetur impendere, per quam liceat eis obvia sanctae fidei, et Christiano contraria cultui, palam aut occulte aliquatenus attentare, nequiter proferre vel tangere. Quod si quispiam haec praesumpserit temerare: si Episcopus fuerit, aut etiam ex ceteris clericis atque religiosis, vel certe ex cunctis laicis quisquis deprehensus extiterit, a conventu Catholicorum seclusus, et excommunicatione ecclesiastica ferietur, et quartae partis omnium suorum bonorum amissione mulctabitur quae fisco non dubie quantocius connectetur. Dignum etenim est eos aliquandiu a fidelium Christi societate divelli, et rerum dampno mulctari, qui apponunt Christi amorem et veritatis speciem consensu inimicorum eius detestabiliter impugnare: in legum transgressoribus illa immobilter sententia permanente, quam divae memoriae Sisebutus Rex visus est in huiusmodi actione superiori lege sanxisse.

XVI. *Placitum Iudaeorum in nomine Principis factum.*

Clementissimo ac serenissimo domino nostro RECESUINDO Regi, omnes nos Hebraei Toletanae civitatis atque Hispaniae gloriae vestrae qui infra subscripturi vel signa facturi sumus.

Bene quidem ac iuste nos meminimus compulsos fuisse, ut placitum in nomine divae memoriae Chintilani Regis pro conservanda fide Catholica conscribere deberemus, sicut et fecimus. Sed quia perfidia nostrae obstinationis, et vetustas parentalis erroris nos ita detinuit, ut nec veraciter in Iesum Christum Dominum crederemus, nec Catholicam fi-

dem sincere teneremus: idcirco nunc libenter ac placide spopondimus gloriae vestrae, tam pro nobis, quam pro uxoribus, et filiis nostris, per hoc placitum nostrum, ut deinceps in nullis observationibus, in nullis incestivis usibus Iudaicis misceamur. Iudaeis etiam non baptizatis nullo penitus execrando consortio consociemur. Non more nostro propinquitati sanguinis, usque ad sextum gradum incestiva coniunctione vel fornicatione iungamur: non coniugia ex genere nostro, aut nos, aut filii nostri, vel nostra posteritas ullatenus sortiamur: sed in utroque sexu deinceps Christianis iugali copula connectamur. Non circumcisionem carnis operemur: non Pascha et Sabbatha, ceterosque dies festos, iuxta ritum iudaicae observationis celebremus: non escarum discretionem vel consuetudinem teneamus: non ex omnibus, quae Iudaeorum usus et abominanda consuetudo vel conversatio agit, aliquatenus faciamus. Sed sincera fide, grato animo, plena devotione in Christum filium Dei vivi, secundum quod Evangelica et Apostolica traditio habet, credamus, atque hunc confiteamur ac veneremur. Omnes etiam usus sanctae Christianae religionis, tam in festis diebus, vel in coniugiis et escis, quam in observationibus universis veraciter teneamus, et sinceriter amplectamur: nullo reservato apud nos aut oppositionis obiectu, aut fallaciae argumento, per quod aut illa quae facere denegamus, iterum faciamus; aut haec quae facere promittimus, minime vel non sinceriter compleamus. De suillis vero carnibus id observare promittimus, ut si eas pro consuetudine minime percipere poterimus, ea tamen quae cum ipsis decocta sunt, absque fastidio et horrore sumamus et comedamus. Quod si in his omnibus, quae supra taxata sunt, in quocunque vel minimo transgressores inventi fuerimus, et aut contraria Christianae fidei agere praesumpserimus, aut quae congrua Catholicae religioni promisimus, verbis aut factis implere distulerimus: iuramus per eundem Patrem et Filium et Spiritum sanctum, qui est unus in Trinitate et verus Deus, quia si ex nobis omnibus vel unus transgressor inventus fuerit, a nobis aut ignibus, aut lapidibus perimatur. Aut si hunc ad vitam gloriae vestrae reservaverit pietas, mox amissa libertate, tam eum, quam omnem rei ipsius facultatem, cui volueritis perenniter serviendum donetis: vel quidquid ex eo, vel ex rebus eius fieri iusseritis, non solum ex regni vestri potentia, sed etiam ex huius placiti nostri sponsione potestatem liberam habeatis. FACTUM PLACITUM SUB DIE XII. KALENDAS MARTIAS, ANNO FELICITER SEXTO REGNI GLORIAE VESTRAE. IN DEI NOMINE TOLETO.

XVII. FLS. GLS. CIN. REX.

De Iudaizantibus Christianis.

Sicut deflendum est a Christianis eorum scelus, qui in Christo praevaricatores existunt: ita modis omnibus decernendum, ut nullus omnino veniam mereatur, qui a meliori proposito ad deterius declinasse convincitur. Quia ergo crudelis et stupenda praesumptio, crudeliori debet extirpari supplicio: ideo legis huius edicto decernimus, ut quicunque Christianus, et praesertim a Christianis parentibus ortus, sexus scilicet utriusque circumcisionem, vel quod cunque ritus Iudaicos exercuisse reppertus est, vel (quos Deus avertat) poterit ulterius reperiri, conspiratione et zeld Catholicorum, tam novis et atrocibus poenis afflictus turo pissima morte perimatur, quam horrendum et execrabilmalum est, quod ab eo constat nequissime perpetratume. Eorum vero bona sibi procul dubio fiscus adsumat: si heredes vel propinquos talium personarum facti huius error consentiendo commaculet.

XVIII. EGICA REX.

De perfidia iudaeorum.

Quum sacris edoceamur edictis, ut sive per occasionem seu per charitatem tantum Christus Dei Filius nuncietur; oportunum satis est, et ad fidem christianam conveniens, ut sicut fideles trahimus libertatis ad gratiam, ita infideles provocemus ad vitam, et quod fides Christi in nobis aucta finibus crescat, et iudaeorum praevaricatrix actio evulsa funditus subruat. Proinde devotione mentis decreto censemus, ut quicumque deinceps ex perfida hebraeorum plebe vir seu femina ad catholicae fidei rectitudinem per veram conversationem sive professionem redierit; idemque suorum rituum errorem vel caeremonias abnuens, christianorum more tramitem vitae suae duxerit; ab omni liber maneat onere functionis, quam pridem iudaismo consistens publicis utilitatibus usus fuerat persolvisse: ita videlicet, ut illis exsolutionibus eius functio crescat, quos adhuc detestandae incredulitatis fuscat nequitia, et parentalis error manifestus retentat. Iniustum namque est illos censionis onere praegravari, vel iudaicis amplius indictionibus implicari, qui iugum Christi dulce eiusque onus leve per dignam conversationem noscuntur excipere. Quibus etiam veram fidem perfecte credentibus, erit omnimodo licitum mercandi usu properare ad cataplum, et cum christianis agere christiano more commercium: ita ut si quilibet christianorum de illorum conversatione incognitus quodcumque de ipsis emere voluerit, non aliter ei licebit, nisi prius ex

toto christianum se esse dixerit, eique coram testibus orationem dominicam vel simbolum recitaverit apostolorum, et christianorum cibos, ut veri christicolae, sumpserit vel libenter acceperit. Quod si quispiam de eisdem sanctae fidei conversis praevaricator extiterit, cum omnibus rebus suis est fisco perpetim addicendus. De caetero vero iudaei qui in perfidia cordis sui perseverantes, ad catholicam fidem converti neglexerint, hunc legis sententiam decrevimus promulgari: scilicet ut nec ad cataplum pro transmarinis commerciis faciendis ulterius audeant properare, nec cum christianis quodcumque negotium palam vel occulte peragere; sed tantum inter se ipsi habeant licentiam propria commercia definire, ac more solito sui census impensionem, vel eorum qui conversi fuerint, exsolutionem de rebus propriis debeant fisco persolvere: et tam mancipia, aedificia, terras, vineas, atque etiam oliveta, vel alias quascumque res immobiles quas a christianis venditionis causa vel quibuslibet aliis modis accepisse noscuntur, quamvis iam multa annorum curricula effluxissent, reddito tamen illis propterea de pretio, totum fisci erit viribus sociandum; ut cui hoc regia potestas donare elegerit, libero perfruatur arbitrio. Nam et quicumque de eisdem iudaeis in infidelitate perdurantibus, ad cataplum ire praesumpserit, aut cum quolibet christiano aliquod commercium elegerit; cum omni habitione rerum suarum obiurgatus perpetim fisco erit serviturus. Omnes vero christianos admonemus, et sub divini numinis adiuratione testamur per eum, cuius redempti sanguine sumus, ut amodo nullus cum eisdem iudaeis in perfidiae duritia permanentibus, quodcumque commercium agere praesumat. Quod si quilibet fidelium talia egerit, si maior potentiorque persona fuerit, tres auri libras fisco persolvat. Si quis quoque amplius ab illis acceperit quam quod duas rei ipsius quantitates valere constiterit, quidquid superius emerit, triplum de sua facultate una cum pretio quod dederit, fisci iuribus profuturam amittat. De inferioribus vero personis si quis talia egerit, C. verberibus vapulabit, et iuxta quod suae habitionis facultas exstiterit, ita et Principis electione specialis damni iacturam excipiat.

TIT. III. De novellis Legibus Iudaeorum, quo et vetera confirmantur, et nova adiecta sunt.

I. IN NOMINE DOMINI. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

De commemoratione priscarum legum, quae in iudaeorum transgressionibus promulgatae sunt atque de novella confirmatione earum.

Perfida Iudaici erroris saepe calliditas eo vehementius durescit in crimine, quo institutis contra se legibus nititur frequentius contraire. Et ideo posituri tot tantisque eorum erroribus novitatis ordine leges, libet tamen illas primum a dominis et praecessoribus nostris promulgatas in eorum transgressionem constitutiones intendere, et ordinatim praecedentium edicta retexere: ut ex hoc collata cum veteribus nova, et vetera in his quae recenter sunt edita confirmentur, ut condecet, et nova sic ordinentur, ne praeterita citra rationem videantur confundere: quo uniformis membri compago, ex utrisque legibus ordinata, clara hic iustitiae manifestatione eluceat. Sicque quid in praeteritis legibus confirmatione sit dignum, quidve novitatis edicto inconvulsibile censeatur, eo luce clarius pateat, quo completa hic ex utrisque veritas extiterit declarata. Et ideo in eisdem praecedentium legum statutis reperimus legem, quae de omnium haeresum erroribus abdicandis promulgata consistit: in qua lege id adiiciendum emendandumque evidens ratio persuasit: ut si cuiuslibet haeresis permotus quisque insania, contempserit ipsius legis in aliquo instituta, cuiuscunque sit generis ordinisve persona: si publica perversum dogma defensione vindicare voluerit, sub arduo erit poenitentiae exilio relegandus: eius quoque bona in Principis potestate consistant: qualiter si ipse perversi erroris sectator corrigi usquequaque destiterit, et ille ab exilii nullo modo revocetur aerumna, et res eius, cui eas Princeps conferre voluerit, inconvulse deserviant. Caeterum si quis ignorantiae praecipitio deditus, cuiuslibet erroris sectam aut corde tenuerit, aut verbis vindicare voluerit, vel factis quibuslibet ostenderit, ad Episcopum loci vel quemlibet sacerdotem se instruendum remittat, qualiter ab eo una cum consensu Metropolitani formulam rectae institutionis accipiat. Iam vero si ab his haereticus quisquis ille commonitus vel instructus se distulerit corrigere, superioris sententiae iacturam ordine superius adnotato sustineat. Idque in illos est latum, qui publica defensione adversam nostrae fidei iudicaverint sectam. Denique abhinc speciales relaturae sunt leges, quae in Iudaeorum sunt transgressionibus positae: id est de datis

et confirmatis legibus supra Iudaeorum nequitiam promulgatis, sive de cunctis Iudaeorum erroribus generaliter extirpandis; et ne Iudaei more suo celebrent Pascha, neque ut more suo foedus nuptiale copulare praesumant, et ut carnis circumcisiones non faciant, neque more suo iudicent escas, ac ne quaestionem Christianis inscribant, neque contra Christianos testificentur, et ne Iudaeus Christianum mancipium circumcidat. De mancipiis quoque Christianis, quae a Iudaeis vendita, aut libertati tradita esse noscuntur, qualiter statum libertatis obtineant, et ut nullo modo Iudaeis mancipia deserviant Christiana: de interdicto quoque omnibus Christianis, quo prohibetur ne quisque Iudaeum quacumque factione atque favore vindicare vel tueri pertemptet, atque de Iudaizantibus Christianis. Harum igitur fortissimarum legum sententia in praedictorum Iudaeorum perfidiam promulgata, exceptis duobus subter adnexis capitulis, ceterisque aliis quae contraria inveniuntur, et his iustitiae regulis, et his institutionibus nostris, omnia, ut dictum est, iugi temporum aeternitate valitura censemus, et irrevocabili glorioso serenitatis nostrae oraculo confirmamus, atque in tantum eis consultum valitudinis robore celebriori porrigimus, in quantum nil repugnans habuerunt, cum his quae novitatis nostrae sententia definimus. Nam in quibusdam ipsis legibus, quod nobis inconveniens videtur atque contrarium, haec duo interim inter cetera repugnantia rationi vel institutioni nostrae capitula continentur: quae licet tempta usque hactenus nullo modo credantur, nullius tamen vigoris deinceps valitudinem retinebunt. Illa siquidem in his sententiis prima est, per quam Iudaeis datur execranda licentia manumitti Christiana mancipia. Secundum sane capitulum non solum reprehensibile nobis videtur, sed impium, ubi totius universitas culpae, ad unius redigitur dampnationem vindictae. Nam quaedam leges sicut culparum habent diversitates, non ita discretas in se retinent ultiones, sed permixta scelera transgressorum ad unius remittuntur legis poenale iudicium. Nec secundum modum culpae, modus est adhibitus poenae, cum maior minorque transgressio, unius non debeat multationis praedampnari supplicio: praesertim cum dominus in lege sua praecipiat: Pro mensura peccati erit et plagarum modus. Unde lex ipsa quae inscribitur de poena, qua perimenda sit transgressio Iudaeorum: quia Deus mortem non vult, nec laetatur in perditione vivorum: pro eo quod in se peremptionem continet mortis, in nullo verae valitudinis retinebit statum. Proinde iam nunc, ad operiendum malitiae caput, ad denegandum infidelitatis commentum, ad perimendum profanationis elogium, alacri intentione procurram, nisu validae oppug-

nationis obsistam, fortia in perfidis praeceptionum tela obiiciam.

II. *De blasphematoribus sanctae Trinitatis.*

Si, ut veritas sacri Evangelii praedicat, prolatum in fratrem contumeliae verbum, iudicio reum adsignat: quanto magis peccantem in Spiritum sanctum divinae animadversionis sententia dampnat, quod irremissibile et hic et in futuro Salvator ipse denuntiat. Et ideo si quis Christi filii Dei blasphemaverit nomen, eiusque sacrum corpus et sanguinem aut contempserit sumendum percipere, aut perceptum visus fuerit reiecisse, vel quamlibet iniuriarum blasphemiam in sanctam dixerit Trinitatem, id est in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum: tunc instantia sacerdotis vel iudicis, in cuius civitate, castro vel territorio hoc malum exortum fuerit, blasphemator ipse centenis decalvatus flagellis subiaceat, et ardua in vinculis constitutus perpetui exilii conteratur aerumna. Res tamen eius in potestatem Principis redactae manebunt, qualiter in iure eorum, cui eas potestas conferre elegerit regia, inconvulse persistant.

III. *Ne Iudaei, aut se, aut filios suos, aut famulos, a baptismi gratia subtrahant.*

Cum veritas ipsa petere, quaerere, et pulsare nos doceat, praemonens quod regnum coelorum violenti diripiant; in nullo est dubium, quod ille indultae gratiae munus abhorreat, qui ad eam accedere ardenti animo non festinat. Proinde si quis Iudaeorum, de his scilicet qui nondum sunt baptizati, aut se baptizare distulerit, aut filios suos vel famulos nullo modo ad sacerdotem baptizandos remiserit, vel se, suosque de baptismo subtraxerit, et vel unius anni spatium, post legem hanc editam, quispiam illorum sine gratia baptismatis transierit: horum omnium transgressor, quisquis ille repertus fuerit, et centum flagella decalvatus suscipiat, et debita multetur exilii poena. Res tamen eius ad principis potestatem pertineant: qualiter si incorrigibilem durioremque eum ostenderit vita, perpetua in eius, cui eas Princeps largiri voluerit, potestate permaneant.

IV. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ne Iudaei more suo celebrent Pascha, vel carnis circumcisionem exerceant, ac ne Christianum quemque a fide Christi dimoveant.

Si obstinata Iudaeorum perfidia non tam figuris, quam veritati observantiam legis impenderet, nunquam gloriae Dominum crucifixisset. Pascha enim nostrum immolatus est Christus. Et si cordis nobis circumcisione gauderet, adumbratam illam corporis expoliationem nullo modo in carne

exprimeret, propheta dicente: Circumcidimini Domino, et auferte praeputia cordium vestrorum. Unde nos, non tam figuris praetereuntibus inhaerentes, sed veritatis promissionibus certiores, id omnino observandum praecipimus: ut si quis Iudaeorum ritu suo Pascha celebraverit, centenis verberatus flagellis, et turpiter decalvatus exilio diutino mancipetur, et eius res fisco adsociandae sunt. Illis vero qui carnis circumcisiones in Iudaeis vel Christianis exercere praesumpserint: quisquis haec aut intulerit alteri, aut fieri ab altero permiserit sibi, veretri ex toto amputatione plectetur, et res eius fisci iuribus sociandae sunt. Mulieres tamen quae aut circumcisiones exercere praesumpserint, aut circumcidendos quosque cuilibet circumcisori obtulerint, naribus abscissis, et rebus omnibus in Principis potestate redactis, lugebunt facinus suae praesumptionis. Simili quoque et illi poena plectendi sunt, qui Christianum vel Christianam a fide dimoverint Christi, vel ad ritum Iudaicae praevaricationis adduxerint.

V. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ne Iudaei Sabbata ceterasque festivitates ritu suo celebrare praesumant.

Figuris praeeuntibus quempiam operum indesinenter exhibitiones impendere, quid est aliud, quam veritatis amatorem non esse? Unde reprobabile id Dominus per prophetam insinuans ait: Neomenias, sabbata, et solempnitates vestras odivit anima mea. Ob hoc nobis, quibus Apostolico praeceptum est ore, ut potius in novitate spiritus, quam in vetustate litterae ambulemus, id infidelibus fideli intentione praecipimus: ut si quis Iudaeorum neomenias, seu festivitates tabernaculorum, vel sabbata, ferias quoque vel ceterarum festivitatum solempnitates et ritus, suo more peregerit, vel celebrare praesumpserit, et centenis decalvatus flagellis subiaceat, et exilii debita multetur aerumna. Bona quoque eius ad Principem redeant: qualiter ea aut perfecte converso illi aliquando restituat, aut eo in malis perdurante, aliis quibus fas est, servitura concedat.

VI. FLS. GLS. ERVIGIUS. REX.

Ut omnis Iudaeus diebus Dominicis, et in praenotatis festivitatibus, ab opere cesset.

In nullo est dubium, illum manifeste fidei Catholicae adversari, qui reverentiam diebus Dominicis non impendit. Unde negatores vel disturbatores fidei nostrae iustissime insequentes, id religiosa sanctione iubemus: ut sive sit Iudaeus, sive Iudaea, quodlibet opus ruraliter diebus Dominicis exercens, vel lanificia faciens, seu quaecumque operationes in domibus, agris, vel ceteris talibus agens, extra

quam nobilium honesta Christianorum consuetudo permittit: praesumptor huius rei decalvatus verberibus centenis subiaceat. Quod si forsitan servi eorum vel ancillae in his, et talibus diebus reperiantur supradictis laboribus occupati, tunc et ipsi simili sunt sententia feriendi; domini tamen eorum, si servos suos permiserint talia agere, C. solidos auri fisco compellendi sunt reddere. Dies tamen ipsi, qui ab iisdem Iudaeis sollicita devotione sunt observandi, hi sunt: id est, Festum sanctae virginis Mariae, quo gloriosa conceptio eiusdem genitricis Domini celebratur. Item natalis Christi, vel circumcisionis, vel apparitionis suae dies. Pascha quoque sanctum, vel dies sacratissimi octavarum. Inventionis quoque sanctae crucis dominicae festum, nec non et ascensionis dominicae diem, vel Pentecostem, seu etiam concurrentes toto anno dies Dominicos, religiosa Christi fide venerabiles.

VII. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ne Iudaei more suo diiudicent escas.

Illud sane quod Iudaeorum detestabilis conversatio Iudaica superstitione pollutior, mundas ab immundis diiudicans escas, aliud adsumit, aliud reiicit, in quocumque huius observantiae inventus fuerit error, id est, ut aliter id faciat, quam honesta Christiani moris est consuetudo: tunc iudicis instantia, in cuius territorio actum extiterit, turpiter decalvetur, et centenis verberibus feriatur. Huius sane legis omnimoda praeceptionis integritas, sicut de escis, ita et de poculis observanda est, scilicet ut superioris iacturae supplicium simili quoque ordine et illi, qui a Christianis poculis se abstinere praesumpserint, patiantur. De escis tamen, id est de porcinis tantum carnibus, id discreta, nec remissa pietate decernimus: ut quicumque ex illis de suillis forsan carnibus vesci penitus abhorrescant: si forte natura fastidiente refugiunt, et non more illo perversitatis hoc ipsum diiudicantes contemnunt, praesertim si in ceteris operibus Christianis similes habeantur, et Christianitatis ab eis non defuerit votum, atque omnimodae operationis studium: tunc hi tales, qui fideles in reliquis conversationibus approbantur, pro hac sola reiectione suillarum carnium ad iacturam legis superius comprehensam teneri non poterunt. Quia valde videtur aequitati contrarium, ut quos manifesta operum Christi nobilitat fides, pro sola reiectione unius cibi teneantur notabiles.

VIII. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ne Iudaei ex propinquitate sui sanguinis connubia ducant, et ut sine benedictione sacerdotis nubere non audeant.

Nulli Iudaeorum in utroque sexu permittimus ex propinquitate sui sanguinis, vel uxoris suae, atque etiam, xi-

rorum, iuxta legem quae in Christianis est lata, usque ad sextum generis gradum connubia ducere, vel incesti maculam operari. Huius igitur foedae permixtionis illecebra tali multabitur poena, ut separati ab invicem, et centena publice decalvati flagella suscipiant, et exilio relegati sub poenitentia maneant: eorumque bona ad filios, quos de praecedenti coniugio habuerint, redeant. Si tamen et ipsos aut in nullo Iudaicae praevaricationis maculaverit noxa aut nulla incestivae nationis sordidaverit macula. Quod si aut nullos habuerint filios, aut animos, ut dictum est, vel Iudaicus involverit error, vel incesti foedaverit natio: tunc facultas praedictorum omnimoda in Principis potestate consistat, qualiter principali discretione res ipsa aut in Christianis eorum heredibus concessa permaneat: aut si heredes huiusmodi dignitatis defuerint, fisco nostro sociata deserviat. Illud tamen modis omnibus observandum fore praecipimus: ut si quis Iudaeus, sive Iudaea noviter nuptiale festum celebrare voluerint, non aliter quam cum praemisso dotis titulo, quod in Christianis salubri institutione praeceptum est, vel sacerdotali benedictione intra sinum sanctae Ecclesiae percepta, coniugium cuiquam ex his adire permittimus. Quod si vel sine benedictione sacerdotis quisque Hebraeorum noviter coniugium duxerit, vel solempnitatem legis pro dotali titulo in quocunque transcenderit, aut C. Principi solidos coactus exsolvat, aut C. publice verberatus flagella suscipiat. Haec scilicet dampna vel verbera singulatim unusquisque percipiat: videlicet tam ille qui nupsit, quam ea quae nupta est, vel etiam parentes eorum unusquisque pro se iacturam legis huius suscipiat.

IX. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ne Iudaei religioni nostrae insultantes sectam suam defendere audeant, ac ne fidem nostram fugientes alibi se transducant, et ne quilibet eos refugientes recipiat.

Iam sane si quis Iudaeorum palam vel occulte religioni nostrae Christianae insultare praesumpsit, si quis etiam Christianam fidem verbis subvertere, aut sectae suae nisus fuerit defendere vanitatem: nec non quisquis disciplinam fidei Christianae refugiens, aut in terram nostri regiminis se occultandum iniecerit, aut in aliis partibus se latitandum transduxerit: si quis etiam huiusmodi transgressoribus latibulum in quocunque praebuerit, aut eius fugae conscius fuerit: cunctorum omnium capitulorum quisquis ille fuerit transgressor inventus, et centenis decalvatus multabitur plagis, et rebus eius in Principis potestatem redactis, exilii contexetur aerumnis.

X. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ne Christianos a Iudaeo quodcunque munus contra fidem Christi accipiat.

Quam sit extraneum a Christianae fidei regula, qui defensorem se veritatis insimulat, et veritatem ipsam munerum acceptione commaculat, audiat contra se Prophetam dicentem: Pro eo quod vendidistis argento iustum, et pauperem pro calceamento: ecce ego stridebo super vos, sicut stridet plaustrum onustum foeno, et peribit fuga a veloce, et fortis non obtinebit virtutem suam, et robustus non salvabit animam suam, et tenens arcum non stabit, et velox pedibus suis non salvabitur, et accensor equi non salvabit animam suam, et robustus corde inter fortes nudus effugiet. Quis enim hic venditus argento iustus accipitur, vel pauper pro calceamento, nisi unigenitus filius Dei patris? cuius innoxius sanguis XXX. olim a Iudaeis taxatus argenteis, quotidie venumdatur ab illusoribus veritatis. Et ideo sunt quidam ex fidelium numero, qui quasi zelo fidei Iudaeorum culpas se detegere vel plectere valida intentione promittant, quos tamen depravat solitae cupiditatis illecebra. Nam si talibus quodcunque forsan fuerit a perfidis in munerum collatione oblatum, illico retiscescunt, et errores talium, quos vindicare et detegere ante promissum sibi beneficium nitebantur, percepto miserabili quaestu, impunitos transire permittunt. Unde nulli Christiano licebit cuiuscunque sit generis, aut dignitatis, ordinis, sive personae, sive ex religiosis, sive etiam ex laicis, quodcunque beneficium contra fidem Christi, a quolibet Iudaeo vel Iudaea, sive etiam per eorum internuntios, quodcunque sibi illatum accipere, neque se ob talium vindicationem contra regulas fidei Christianae oblatis sibi praemiis implicare. Si quis autem qualibet beneficiorum exhibitione corruptus, aut agnitos errores Iudaeorum celaverit, aut, ne pravitas talium feriatur, quolibet modo obstiterit, et antiquis patrum regulis erit obnoxius, et tantum in duplo fisci erit partibus illaturus, quantum a Iudaeo quisque ille accepisse fuerit comprobatus.

XI. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ne Iudaei libros illos legere audeant, quos Christiana fides repudiat.

Illis commodare lectionibus sensum, quibus fas non est praebere assensum, impietatis est potius, quam pietatis indicium. Et ideo si quis Iudaeorum libros illos legerit, vel doctrinas attenderit, sive habitos in domo sua celaverit, in quibus male contra fidem Christi sentitur, et publice decalvabitur, et centenorum flagellorum verberatione plec-

tetur. Qui tamen cautionis vinculo alligabitur, ne unquam talium libros vel doctrinas apud se aut habere praesumat, aut attendere audeat, aut studiis meditandi assumat. Iam vero si post emissum placitum quodcunque tale repetere temptaverit, et decalvatus centenis flagellis subiaceat, et amissis rebus sub perpetui exilii conteretur aerumna: ut quia iam secundo visus est erroris sui iterasse vestigium, perenniter illis res eorum deserviant, quibus principali fuerint collatione concessa. Haec et similia illi percipient, qui quemlibet infantium talia praesumpserint docere, id est, ut doctor ipse iniquitatis in prima transgressionis fronte deprehensus, et centenis subiiciatur decalvandus verberibus, et placiti sui polliceatur cautione, se talia ulterius neminem edocere. Quod si primaevae huius sponsionis maculans fidem contingat illi ea quae abiecerat repedare, omni eius facultate in Principis potestate redacta ipse decalvatus, centenisque verberibus adiudicatus perpetuo erit exilio relegandus. Infantes tamen ipsi vel pueri tunc erunt a supradictis dampnis atque verberibus alieni, si hanc perfidiae doctrinam intra X. annos aetatis suae positi meditasse fuerint visi. Ceterum si post exemptos decem annos quisquis illorum talia attendere vel meditari praesumpserit, superioris constitutionis dampna vel verbera ordine superius adnotato sustineat.

XII. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ne Iudaeis mancipia serviant vel adhaereant Christiana.

Importabile satis Christiano videri debet flagitium, ut gens Iudaica, contra dominum rebellis semper et impia, Christiana mancipia suis habeat servitiis religata: et versa vice religionis nostrae honorabile Christi membrum humilietur ante filios perditorum, et portio dicata Christo per lavacrum, perfidorum obsequiis subiugetur. Sicque corpus Christi videatur obsequi Antichristi ministris; cum praepostero ordine ipsi, qui nostram oppugnant moribus fidem, obsequentes habent ad impietatem famulos fidei nostrae. Proinde legem illam, quae a glorioso praecessore nostro divae memoriae Sisebuto Rege est edita, in huiusmodi caussis tenendam esse sancimus, et omnem textum legis ipsius excepto ubi mortis ultio ponitur, glorioso serenitatis nostrae oraculo confirmamus: qualiter praedictae legis edicto transgressores legis ipsius praedecessores nostri regni sub perpetua maledictionis censura obstringunt. Nullus ex Iudaeis mancipium Christianum habere praesumat, nec quidquam contra eiusdem legis monita agere praesumat, excepto hoc uno, cum eisdem Iudaeis penitus non licebit, secundum quod lex ipsa permittit, ut Christianum mancipium Iudaeus audeat manumittere. Quia valde indignum est, ut quos coenosa ser-

vitus perfidiae maculat, libertatis titulum Christiani sibi imponant. Non enim est consequens, ut tenebrae lucem obnubilent, aut servitus praeroget libertatem: praesertim cum hoc in primaeva tantummodo editione legis ipsius, cum ad fidem primitus vocarentur, illis videatur fuisse concessum. Nunc vero Christianum quemquam mancipium manumittere omnino non poterunt, quia contra legis ipsius edictum, et vere utique transgressores, Christiana habere mancipia comprobantur, quibus sufficiat, si pro praeteritis transgressionibus non damnentur. Nam modo illis haec licentia penitus denegatur: quia contra interdicta legum, et Canonum agere praesumpserint. Hoc tantum illis more concedimus pietatis, ut a primo anno regni nostri, id est a Kal. Febr. usque ad sexagesimum diem habeat quisque ille Iudaeus iuxta tenorem praedictae legis licentiam, Christiana venundare mancipia, non tamen sine cognitione sacerdotum vel iudicum, ad quorum territoria pertinere noscuntur: ne et hi qui venumdandi sunt, dampna mortis perferant vel salutis, et hi qui venditores existunt, locum agendae fraudis vel inferendae reperiant ultionis. Iam vero a praedictis Kalendis transacto sexagesimo die nulli Iudaeorum licebit mancipium Christianum habere, non ingenuum, non etiam servum. Sed post peractum huius temporis spatium, id est sexaginta dierum, apud quemcunque Iudaeum mancipia Christiana repperiantur, cum collato sibi a dominis suis peculio, per huius nostrae legis edictum liberi existant modis omnibus permansuri: si tamen se violenter a dominis suis obcelatos esse probaverint. Iudaei tamen ipsi, qui expleto temporis supradicti spatio, tenere seu habere, vel occultare sive celare mancipia Christiana praesumpserint, aut etiam aliis quibuslibet modis hanc sanctionem serenitatis nostrae implere distulerint: aut medietatem rerum suarum fisco sociandam amittant, aut si viliores personae fuerint, et non habuerint unde componant, centena decalvati flagella suscipiant.

XIII. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Si se Iudaeus Christianum esse testetur, et ob hoc non velit a se reiicere mancipium Christianum.

Si quorundam Iudaeorum fraudulenta subtilitas, cavens quaestum rei suae amittere, Christiano more se intimet conversari, et ob hoc dicat, non se amittere debere Christiana mancipia, quia et ipse Christianam videatur ducere vitam: his ordinibus comprobandum est, quo nec astuta fraus excusationem obtendat, nec sincera conversio casum cum ceteris pereuntibus perferat. Ac per hoc id omnimoda sanctione decernimus, ut omnes Iudaei per universas

regni nostri provincias constituti, ab anno primo regni nostri, Kalend. scilicet Febr. usque in supervenientibus praesentis anni Kal. April. aut vendendi Christiana mancipia, iuxta praemissae legis ordinem, licentiam habeant, aut si ea apud se retinere voluerint, his ordinibus se Christianos ostendant. Concedimus enim eis, id est his tantum, de quibus evidens periurii suspicio non habetur, ut habeant LX. dierum, usque in Kalend. praesentis anni Aprilibus salutare spatium, in quo possint, qui ex illis salvandi vel Christianae fidei aggregandi sunt, ad Episcopos locorum concurrere, et manus suae signis, vel subscriptionibus roborata illis suae professionis foedera publicare: in quas professiones id curabit quisquis ille innectere, quia ritus omnes Iudaicos abneget, et in nullo sequatur sectam praevaricationis antiquae; et quia ex toto corde pristinos errores relinquens ad fidem religionis conversus fuerit Christianae, cum symboli quoque interpositione, et quod ultra ad vomitus sui nullo modo revertatur errorem, vel cetera secundum conscriptum professionis ipsius ordinem, quem post hanc legem curavimus adnotare. Has sane professiones ne nudis tantummodo verborum promissionibus proferant, et aliud verbo promant, aliud corde retineant, sicque in eorum promissis simulatio potius, quam veritas locum suum inveniat: sollicita Episcoporum, iudicumque instantia, illi ipsi, qui superioris professionis suae patefecerint votum, allatis conditionibus iurare debebunt, quia quae eorum professio continet, sincero et non maculato corde profiteantur, se donec advixerint conservare. Sicque fiet ut hi tales, quos et professio cum operis effectu dignos esse probaverit, et iurisiurandi pollicitatio devotos fore monstraverit, possint, utpote Christiani, Christianorum mancipiorum servitiis uti. Nam non aliter poterunt Christiani mancipia illorum dominio subiugari, nisi et ipsi evidenter comprobentur verissimi Christiani et frequenter Christianorum societate coniungi. Iam vero qui post datam professionem, reddito sacramento iuxta superiorem ordinem, Christianum se esse devoverit, et in quolibet ritu Iudaicae sectae cultor, ac promissionis suae transgressor esse reperiatur, quia et nomen Domini Dei sui ausus est profanare, et Iudaici erroris coeno polluere, amissis rebus omnibus, et in Principis potestatem redactis, et centum flagella decalvatus suscipiat, et exilii debita poena conteratur. Illos tamen qui obdurato corde obstinatione malitiae interclusi, infra dierum numerum superius constitutum, aut professiones suas publicare destiterint, aut extra praedictum tempus Christianum mancipium habere praesumpserint, ad damnationem praemissae legis, quae de Christianis mancipiis lata

est, ut Iudaeis non serviant, teneantur obnoxii: id est, ut aut medietatem rerum suarum fisco sociandam amittant, aut, si viliores personae fuerint, et non habuerint unde componant, centena decalvati flagella suscipiant. Mancipia tamen Christiana, quae retinere apud se contra legum vetita praesumpserunt, quia se ipsa praedicti temporis spatio Christiana fuisse non prodiderunt, in eorum servitio, quibus a Rege donati fuerint, servitura perpetualiter permanebunt.

XIV. *Professio Iudaeorum, quomodo unusquisque eorum ad fidem veniens, indicium professionis suae conscribere debeat.*

Ego ille abrenuncio omnibus ritibus et observationibus sectae Iudaicae, abominans in toto solempnitates vel ceremonias sive observationes omnes, quas in praeteritis observavi vel tenui. Ita ut deinceps nihil de ritu vel celebritate earundem observationum exerceam, nihil de usu praeteriti erroris assumam, id est, ut nec affectu talia quaeram, nec opere quodcunque tale perficiam. Proinde abrenunciatis his omnibus, quae Christianitatis doctrina abominatur et prohibet:

Credo in unum Deum, patrem omnipotentem, factorem coeli et terrae: visibilium omnium et invisibilium conditorem.

Et in unum Dominum Iesum Christum, filium Dei unigenitum, ex patre natum ante omnia secula, Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero. Natum, non factum, homousion patri, hoc est eiusdem cum patre substantiae, per quem omnia facta sunt, quae in coelo, et quae in terra. Qui propter nos, et propter nostram salutem descendit de coelo. Et incarnatus est de Spiritu sancto, et Maria virgine. Homo factus. Passus sub Pontio Pilato. Sepultus. Tertia die resurrexit. Ascendit in coelos, sedet ad dexteram patris. Iterum venturus in gloria iudicare vivos et mortuos. Cuius regni non erit finis.

Credo et in Spiritum sanctum Dominum et vivificantem. Ex patre et filio procedentem. Cum patre et filio adorandum et glorificandum. Qui locutus est per Prophetas. Unam Catholicam et Apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum. Expectans resurrectionem mortuorum. Vitam futuri seculi.

Haec quae in huius Symboli fidem a me praemissa sunt, veraciter credens, fideliter retinens, et cum toto mentis meae affectu amplectens, promitto ut nullo unquam tempore ad vomitum superstitionis Iudaicae redeam. Nun-

quam observationes vel ceremonias, quas Iudaei soliti sunt custodire, amodo aut opere impleam, aut cordis affectu retineam, abnegans in toto Iudaicam sectam, respuens in toto Iudaeorum perfidiam, abiiciens quidquid Christianam fidem impugnat, et ita me abinceps veraciter in sancta Trinitate profiteor credere: ut Christiano more deinceps vivere debeam, et Iudaeorum amodo consortia fugiens, cum honestis Christianis me semper adiungam, qualiter sive cum illis, sive absque illis, Christianos semper cibos accipiam, et ad Ecclesiam Dei, ut vere fidelissimus Christianus, devotissime et frequentissime concurrere debeam. Sed et in festivitatibus Dominis (sive etiam in Matyrum festis) quas Christianae religionis pietas observandas decrevit, ita promitto eas ipsas festivitates devote suscipere, et cum summo amore amplecti, et in his ipsis diebus semper cum Christianis honestissimis interesse, sicut honesta et pia Christianorum consuetudo id facere vel suscipere consuevit. Facta est fidei vel credulitatis meae professio sub die vel anno Regis.

XV. *Conditiones Iudaeorum ad quas iurare debeant hi, qui ex Iudaeis ad fidem venientes, professiones suas dederint.*

Iuro primum per Deum patrem omnipotentem, qui dixit: Per memet ipsum iurabitis, et non periurabitis nomen Domini Dei vestri, qui fecit coelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt: et mari posuit terminos, dicens: Usque huc venies, et hic confringes tumentes fluctus tuos. Qui dixit: coelum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Qui primum Archangelum superbientem de coelo proiecit: ante cuius conspectum adstat omnis exercitus Angelorum cum tremore: cuius aspectus arefecit abyssos, et indignatio tabescere montes faciat. Qui primum hominem Adam in Paradiso constituens, ei praeceptum dedit, ne de vetito pomo comederet ligni; quo degustato, et de paradiso est proiectus, et cathenae praevaricationis vinculo se una pariter cum genere humano adstrinxit. Qui Abel sacrificium libenter accepit; et Cain indignum iuste reprobavit. Qui Enoch in huius vitae corpore in paradiso conservans cum Helia, in extremo huius seculi fine morituros ad medium reducturus est. Qui Noë cum uxore et tribus filiis, cum uxoribus vel animalibus aut volatilibus atque reptilibus in arca tempore diluvii conservare dignatus est, per quod unumquodque genus reduperaretur. Qui de Sem filio Noë, Abraham et omnem Israeliticum populum propagare dignatus est. Qui Patriarchas et Prophetas elegit, et benedixit Patriarchis

Abrahae, Isaac, et Iacob. Per eum, qui sancto Abrahae promisit, dicens: In semine tuo benedicentur omnes gentes; dans ei signum circumcisionis in foedere sempiterno. Iuro per eum, qui Sodomam subvertit, et uxorem Loth aspicientem retrorsum in salis convertit statuam. Et per eum, qui luctatus est cum Iacob, et tangens nervum eius claudicare eum fecit, et dixit: Non vocaberis Iacob, sed Israël. Iuro et per eum, qui Ioseph liberavit de manu fratrum suorum, et eum gratiosum in oculis Pharaonis fecit, ut per eum a fame salvaretur omnis Israël. Iuro et per eum, qui Moysen de aquis liberavit, et ei in rubo igneo apparuit: quique per manum ipsius Moysi decem plagas Aegyptiis intulit, et populum suum de servitute Aegyptia liberavit, et per mare rubrum per siccum eos transire fecit, ubi contra naturam fluentis elementi, tanquam murus aqua se solidata exhibuit. Iuro per eum, qui Pharaonem et exercitum eius in mari rubro demersit. Iuro per eum, qui per diem in columna nubis populum Israëliticum, et per noctem in columna ignis praecessit. Iuro per eum, qui Moysi montem Sinai fumigare fecit, vidente populo Israël. Iuro per eum, qui Aaron sibi primum elegit sacerdotem, et eius filios in tabernaculo igne consumpsit, quare ignem alienum ausi fuissent offerre coram Domino. Iuro per eum, qui Dathan et Abiron suo iudicio, ut eos viventes terra absorberet, iussit. Iuro per eum, qui amaras aquas immixtione ligni in saporem dulcedinis commutavit. Iuro per eum, qui sitienti populo Israëlitico in Horeb percutiente Moise virgam in petra immensas aquarum inundationes exhibuit. Iuro per eum qui XL. annis populum Israëliticum in eremo pavit, eorumque vestimenta, ne usu atterentur, integra usquequaque servavit. Iuro per eum, qui irrevocabili iussu decrevit, ne quis de filiis Israël in terram repromissionis intraret, ob hoc scilicet, quare verbis Domini non credidissent, exceptis Iesu Nave et Caleph, quos illuc intraturos praedixit. Iuro per eum, qui praecepit Moysi, ut erecta manu sua contra Amalechitas victor populus Israëliticus, existeret. Iuro per eum, qui patres nostros per manum Iesu Nave Iordanis fluvium transire iussit, et ut XII. lapides de eodem fluvio in testimonium tollerentur, instituit. Iuro per eum, qui omni Israëli, ut transito Iordane lapideis cultris circumciderentur, praecepit: et per eum, qui muros civitatis Hierico subvertit. Iuro per eum, qui David regni gloria decoravit, et de manu Saul vel filii sui Absalonis eum eripuit. Iuro per eum, qui ad orationem Salomonis nebula templum replevit, et suam ibi benedictionem infudit. Iuro per eum, qui Heliam Prophetam per turbinem in coelum

ignitum a terra sublevavit, et coelorum sedibus intulit. Et per eum, qui ad orationem Helisei percusso pallio Heliae aquas Iordanis divisit. Iuro per eum, qui omnes suos Prophetas suo sancto Spiritu replevit, et qui Danielem a rabidis et immanissimis leonibus liberavit. Iuro per eum, qui tres pueros in camino ignis ardentis sub oculis Regis infesti conservare dignatus est: qui tenet clavem David, et claudit quod nemo aperit, et aperit quod nemo claudit. Iuro per eum, qui omnia mirabilia, et virtutes et signa in populo Israël, vel in aliis gentibus fecit Iuro et per sacra decem praecepta legis. Iuro et per Iesum Christum filium Dei patris: sanctumque Spiritum, qui est in Trinitate unus et verus Deus: et resurrectionem Domini nostri Iesu Christi, eiusque ad coelos ascensionem, et gloriosum ac terribilem eius adventum, in quo venturus est iudicare vivos et mortuos, mitis apparens iustis, terribilis autem impiis. Atque eius venerandum corpus, et pretiosum eius sanguinem; qui caecorum oculos aperuit, surdos audire facit, paralyticos ad sua membra reduxit. Qui linguas mutorum resolvit, daemonio vexatos sanavit, claudos currere fecit, et mortuos suscitavit, qui super aquas pedibus ambulavit, et Lazarum morte resolutum, cum iam putredine iam caro solvisset, vitae ac saluti restituit, et in gaudium lamentum mutavit. Qui est factor seculi, lucis principium, salutis auctor. Qui mundum ortu suo illuminavit, passione sua redemit, qui solus inter mortuos liber fuit, et a morte teneri non potuit. Qui tartarea claustra comminuit, et de inferno beatorum animas potentiae suae maiestate eripuit. Qui devicta morte carnem, quam de terris assumpsit, in coelum post mundi victoriam deportavit, sedens ad dexteram Dei patris omnipotentis, accipiens ab eo aeterni regni potestatem. Iuro etiam per omnes coelestes virtutes, et per omnium sanctorum et Apostolorum reliquias, sive et per quatuor Evangelia, quae superpositis his conditionibus in sacrosancto altario illo, quod manibus meis contineo vel contingo. Quia omnia quaecunque in professione mea renotanda curavi, vel colligere potui, quam tibi domino meo illi, illius sedis Episcopo, manu mea subscriptam dedi, sinceriter tota inibi dixi, et sub nullo argumento vel fraude ea, quae in professione comprehensa sunt protuli: sed omni sinceritate sicut eadem professio continet, et omnes ritus vel observationes abinceps Iudaeas abnegavi, et omni cordis mei intentione in sanctam Trinitatem crediturus sum, et nunquam in nullo ad pristini erroris mei vomitum rediturus sum, aut consortio Iudaici erroris sociandus: sed in his omnibus et per omnia Christiano deinceps more vivens, et Christia-

norum participium habiturus sum, et quidquid in eadem professione, quam de sanctae fidei observatione conscripsi, comprehensum esse dignoscitur, omni fidei puritate custodiam, qualiter iuxta Apostolicam traditionem vel sacri Symboli regulam deinceps vivere debeam. Quod si in aliquo aborbitans, aut sanctam fidem maculavero, aut ritus Iudaicae sectae in quocunque observare intendero, aut si vos in quocunque per huius iuramenti mei promissionem illusero, vel sub specie cuiuslibet iuramenti ea quae promisi, non ea intentione perfecero, sicut a vobis me profitente, audita vel intellecta sunt: veniant super me omnes maledictiones legis, quae in contemptores mandatorum Dei ore Domini promulgatae sunt. Veniant etiam super me, et super domum meam, et filios meos omnes plagae Aegypti et percussiones eius, et ad terrorem ceterorum ita iudicium Dathan et Abiron super me veniat, ut viventem me terra deglutiat. Sicque postquam hac careo vita, sim aeternis ignibus mancipandus, sim habitatoribus Sodomae et Iudae particeps in poenali supplicio conburendus: ut dum ante tribunal metuendi iudicis et gloriosi Domini nostri Iesu Christi pervenero, in ea parte adnumerer, quibus idem terribilis et gloriosus iudex minando dicturus est: Discedite a me maledicti in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis eius. LATAE CONDITIONES SUB DIE VEL AERA.

XVI. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

De Christianis mancipiis Iudaeorum, quae se non prodiderunt Christiana, sive de publicatoribus eorum.

Hebraeorum mancipia religionis sanctae titulo consecrata, si dominorum suorum qualibet persuasione illecta, abinceps nullo modo se fuisse prodiderint Christiana, qualiter sub eorum dominorum suorum iugo persistunt, tunc quia indultae libertatis gratiam respuerint, cui a principe collata fuerint, perpetua servitutis religati cathena modis omnibus tenebuntur. Hi tamen per quos hoc fuerit manifeste detectum, si et ipse Iudaeus fuerit, et Iudaei cuiuslibet servus extiterit, conversus ad Christi fidem in libertate persistat. Sin autem quilibet ex Christianis hoc prodiderit factum, V. solidos per unumquodque mancipium Christianum accipiet, ab eo scilicet, qui eos apud se post data haec decreta convictus fuerit tenuisse.

XVII. FLS. GLS. ERGIVIUS REX.

Ne Iudaei a quolibet potestate accepta extra regiam ordinationem Christianum quemque imperare, plectere, vel distringere audeant.

Nullus Iudaeorum a primo anno regni nostri, sub die a die quinto Iduum Ianuariarum, ullam administrandi, mi-

perandi, distringendi, coërcendi vel plectendi curam vel potestatem super Christianos exerceat: excepto si Princeps aliqua utilitatis publicae id fieri permiserit caussa. Si quis autem Iudaeorum accepta a quolibet potestate Christianum quemcunque distringere, plectere, coërcere, vel in eum desaevire praesumpserit, aut quidquam ei contra legum vetita, aut excogitata, quae in lege non sunt inserta, inferre temptaverit: aut medietatem rerum suarum fisco sociandam amittat, aut si nullis fultus fuerit rebus, centum decalvatus flagella suscipiat. Illi tamen qui hanc eis potestatem super Christianos exercere permiserint: si nobilis qui hoc fecerit persona extiterit, decem libras auri fisco coactus exsolvat: minimae tamen vilioresque personae, quinque libras auri fisco persolvendas amittant. Quod si non habuerint unde componant, centenis decalvati flagellis subiaceant.

XVIII. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ut Iudaeorum servi necdum adhuc conversi, si ad Christi gratiam convolaverint, libertate donentur.

Cum vas electionis Paulus Apostolus praedicet dicens, sive per occasionem sive per veritatem, dummodo Christus adnuncietur, salubre satis est votum, si sicut fideles libertatis provocamus ad gratiam, ita infidelibus praebeamus occasionem veniendi ad vitam. Et ideo si quis Iudaeorum servus, de servituti eorum et moribus, ad Christi gratiam convolare desiderat, nullius eum servitutis cathena retineat: nullus huic tali resistat: nullum a quolibet fidei offendiculum habeat: sed mox ut se et professione et iusiurandi attestatione Christianum ostenderit, et dominorum suorum praevaricationes manifeste prodiderit, ab omni servitutis cathena illico solutus, cum omni etiam peculio a domino suo dimissus, libertatis erit effectibus contradendus. Sicque proveniet, ut in omnibus omnino rebus ordo ille omnis in eum impleatur, qui de Christianis mancipiis est constitutus.

XIX. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ne Iudaei administratorio usu, sub ordine villicorum atque actorum, Christianam familiam regere audeant; et de dampnis eorum, qui his talia ordinanda iniunxerint.

Si quis iudaeorum a quolibet ex laicis commissam curam vel potestatem supra Christianos acceperit, id est, ut Christianis familiis praesit: quidquid administrationis suae cura visus fuerit imperare, totum fisco adplicare debebit. Ita ut ipsi qui hanc administrandi susceperint curam, et C.

flagella decalvandi suscipiant, et medietatem rei suae fisco sociandam amittant. Sane si Episcopus, vel quislibet ex sacerdotibus vel ministris, clericis quoque vel monachis, administrationem ecclesiasticae rei illis supra Christianos explendam iniunxerint: quantum id ipsum fuerit, quod imperandum eis praeceperint, tantum de bonis proprietatis suae fisco nostro adplicandum amittant. Quod si rebus expoliatus extiterit, exilio subiacebit: quo diutius detritus poenitentiae damnis, discat quam sit impium, infidos fidelibus praeponere Christianis.

XX. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ut Iudaeus ex aliis provinciis vel territoriis ad regni nostri ditionem pertinentibus veniens, Episcopo loci vel sacerdoti se praesentare non differat; vel quidquid huic in toto observare conveniat.

Si quis Iudaeorum de alia civitate vel provincia nostrae gloriae oriundus quolibet loco successerit, Episcopo vel sacerdoti, sive iudici loci ipsius se illico praesentare debebit: nec a sacerdote illo tamdiu est recessurus, quamdiu sabbata, ritusque ceteros atque festivitates, quae illi e vicinio possunt occurrere, incontaminatus videatur sacerdotali testimonio transegisse: ne dum variis huc illucque per loco cursibus promovetur, erroris sui repperiat in quocunque latibulum. In ipsis tamen diebus, in quibus eos quolibet loco remorari contigerit, conversationem cum Christianis probatissimis habituri sunt: qualiter cum illis et cibos sumere, et participationem communionis Christianae videantur habere. Concursum tamen in ipsis diebus, quos ritus sui more uti soliti sunt, ad Ecclesiam, ad Episcopos vel sacerdotes habebunt, qualiter eorum semper salutaribus monitis instruantur. Quod si forte placitorum innodatione se esse asserant inligatos, vel cuiuslibet inevitabilis necessitudinis caussa constrictos, quo illos non liceat diutine immorari: tunc coram sacerdote loci ipsius, ad quem accesserant, relaxati, placiti sui cautionem promittant, ut ubi occurrentes per viam festivitates vel sabbata ritus sui, sine testimonio sacerdotali non transeant. Ipse quoque sacerdos loci epistolas manu sua subscriptas eisdem sacerdotibus, per quos se Iudaeus quisquis ille transiturum dixerit, destinabit: ut evocata omni fraudis suspicione, tam stantes, quam properantes eos districtio religiosa coërceat. Si quem autem eorum aliter egisse contigerit, tunc Episcopo loci ipsius vel sacerdoti, una cum iudice potestas tribuatur centenis eos verberare flagellis. Nec aliter eos ad propria redire permittimus, nisi cum epistolis Episcoporum vel sacerdotum, in quorum territorium visi

fuerint accessisse: in quibus tamen epistolis sollicite dierum summa notabitur: id est, et quo die ad Episcopum ipsius civitatis accesserint, et in quot diebus apud ipsum eos remorari contigerit, vel quo die de eo ad propria reversuri exierint.

XXI. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Qualiter concursus Iudaeorum in diebus institutis ad Episcopum fieri debeat.

Omnis Iudaeorum conventus, in quibuscunque locis vel territoriis habitare videntur, ad Episcopum loci vel sacerdotem, diebus sabbatorum, vel ceterarum festivitatum, quas celebrare solent, concurrere et convenire debebit: nec in his et talibus diebus concessa sibi licentia pervagationis usuri sunt: sed quamdiu excursus dierum ipsorum pertranseat, quorum de celebritate suspicio vertitur, alibi citra sacerdotis sui conniventiam nullo modo movebuntur. Diebus tamen sabbatorum concursus eorum, et lavacro nitidus, et perceptione benedictionis devotus, ad Episcopum vel sacerdotem semper est perventurus. Sane in locis illis ubi sacerdotalis praesentia defuerit, concursus eorum omnis vel conversatio, aut cum iudicibus, aut cum Christianis honestissimis erit: qualiter sic eorum societati inhaereant, ut audenter de eorum conversatione bonum perquisiti testimonium dicant. Mulieres sane Iudaeorum, coniuges scilicet atque etiam filiae, in praememoratis omnis festivis diebus, quibus errore proprio abutuntur, nec nullius erroris nec perversitatis repperiant locum. Id omni modo observabitur, ut viris earum praesentibus provida in eis Episcoporum vel sacerdotum ordinatio fiat: ut quemadmodum viri earum de praesentia se sacerdotali non differunt, ita et ipsae, facto concursu, omnibus diebus festivitatum suarum, electione sacerdotum atque Pontificum, cum quibus vel qualibus honestissimis foeminis commorari debeant, ordinentur. Si quis autem huic praeceptioni visus fuerit evenire contrarius, publica decalvatione turpatus, centenorum flagellorum erit suppliciis feriendus. Id tantum praecipue observandum est, ne quorundam sacerdotum carnalium corda, dum vis libidinis execrabili contaminatione exagitat, occasiones quaslibet inquirant, per quas libidinis suae votum efficiant. Unde id arctiori sanctione decernimus: ut sic omnis sacerdos haec instituta legum nostrarum in iam dictis foeminis Hebraeorum adimpleat, ut nullius peculiaritatis locum cum eisdem mulieribus habeat, per quod se sordidare cum eis intendat. Quod si quemlibet sacerdotum contigerit, ut zelum, quo pro Christi nomine uti debet, frequenter ad libidinis suae sibimet oc-

casiones usurpet: tunc sacerdos ipse ab hoc honore depositus, exilio erit perpetuo mancipandus.

XXII. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ut quicunque Iudaeum secum obsequentem habuerit, expetente sacerdote eum apud se retinere non audeat.

Si quis laicorum quoscunque ex Iudaeis, virum scilicet vel foeminam, secum obsequentes habuerit, vel in patrocinio retinuerit, et sublato ex eis Pontificum vel sacerdotum privilegio, privata eos sibi potestate defenderit, neque eos ad Episcopum vel sacerdotem diebus debitis instruendos vel iudicandos remiserit: excommunicationis ab eodem Episcopo, cui id fecerit, sententia feriatur, et amissis illis, quos vindicare nititur, trium librarum auri multatione pro unoquoque dampnabitur, quae partibus Principis profuturae manebunt.

XXIII. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ut cura omnis distringendi Iudaeos solis sacerdotibus debeatur.

Horum omnium praeceptorum multiplicem curam, et exercendam in perfidis disciplinam, illos nostra gloria ut impleant exhortatur, quibus id agendum divina auctoritate committitur. Ait enim spiritus ille, cuius orbem veritas implet: Stabunt sacerdotes in iudiciis meis, et iudicabunt leges meas, praecepta mea. Proinde de omni sacerdote haec implenda decernimus, ita ut nullum Iudaeorum pro ritu suo patiatur ab aliquo defendi, nullum tueri: sed exemptos ab eorum patrociniis, quorum tueri favoribus videntur, in potestatis suae curam redactos, pro eorum salvatione, quid illis catholice agendum forte conveniat, diligenter instituant. Atque in hoc illis erit sollicitior cura, ne in quibuslibet supradictis capitulis haec institutio serenitatis nostrae tepescat.

XXIV. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

De dampnis sacerdotum vel iudicum, qui in Iudaeis constituta legum adimplere distulerint.

Consulendum est pie sacerdotibus Ecclesiae Dei, ne pro delinquentis populi impunitate teneantur obnoxii. Quid enim prodest si non puniatur quisque suo, cum tamen possit alieno puniri peccato? Et ideo ad horum talium incuriam excitandam huius praeceptionis sanctione decernimus, ut si quislibet Pontificum, aut cupiditate inlectus aut malignae voluntatis incuria tepidus, praedicta haec, quae visa sunt in Iudaeis decreta, contempserit adimplere, scilicet ut detecta vel nuntiata sibimet errata perfidiae, nulla videatur aequitatis censura corrigere: et trium mensium excommu-

nicationis sententiam perferat, et unam libram auri de suis rebus propriis fisco sociandam amittat. Quod si non habuerit unde componat, sex mensibus sub digna excommunicationis censura persistat; et insuper ad tepiditatem illius socordiae corrigendam sit cuilibet episcopo licitum, in quo zelus Dei fuerit excitatus, vice illius Episcopi talium perfidorum errata corrigere, et haec quae neglexerat emendare. Quod si alternata simulatione vel incuria Episcoporum, alter in alterius correctione zelo haesitante divinitus non fuerit excitatus: tunc Principis praeceptione et eorum arguetur socordia, et perfidorum ulciscentur errata. Hic etiam ordo eodem modo et ordine, sicuti superius de Episcopis constitutum est, in ceteris quoque religiosis est observandus: id est in presbyteris, diaconibus vel etiam clericis, quibus horum infidelium ab Episcopo suo cura commissa est. Iudices tamen, qui eorundem Iudaeorum crimina comperta vel nuntiata sibi, legali non dampnaverint ultione: tunc sicut de Episcopis constitutum est, unam libram auri fisco compellendi sunt solvere. Tunc tamen et sacerdotes, et iudices, vel supradicti omnes, quibus regendi haec cura commissa est, ab his dampnis erunt penitus alieni, cum impeditos se fuisse, pro talium districtione agere, probaverint.

XXV. *Ne iudices quidquam de perfidorum excessibus extra sacerdotum conniventiam iudicare praesumant.*

Iudices omnes nihil de perfidorum excessibus citra sacerdotum conniventiam iudicabunt, ne cupiditas secularium fidem nostram maculet acceptione munerum. Et tamen si, ut adsolet, praesentia defuerit sacerdotum, sola potestate iudicum distringendi sunt. Sane si Episcopum de sede sua contigerit, aut in vicino, aut longe forsitan progredi: talem ex sacerdotibus pro sui vice relinquat, qui una cum iudice territorii haec instituta sine muneris acceptione perficiat.

XXVI. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ut Episcopi tunc immunes habeantur a dampnis, cum eorum presbyteri, ea quae ipse non correxerunt, ad eos non remiserint corrigenda.

Presbyteri, diacones, seu cetera religiositas universa, vel iudices per universa loca vel territoria constituti: prout unusquisque conventum Iudaeorum ad se pertinere cognoverit, secundum totius instructionis nostrae decreta, eos constringere et corrigere non differant. Ea vero quae ab ipsis nequiverint corrigi, ad agnitionem Principis atque Pontificum emendanda redeant. Sicque fiet ut constituta dampna non ferat, si suis unusquisque Pontificibus haec innotescat. Episcopi quoque ipsi tunc constitutum non percipient dampnum, quando eis crimen talium non fuerit per subditos nuntiatum.

XXVII. *De reservata Principibus miserendi potestate in his, qui conversi ad fidem Christi veraciter fuerint.*

Hac sane praeceptionum multiplici diligentia, quam ordinatis lineis superius in toto decrevit nostra serenitas, ubicumque superius offensorum culpas ita moderari decrevimus, ut exutos rebus sub aerumna exilii religemus: hanc nobis vel successoribus nostris miserendi licentiam reservamus, ut si quandoque a laqueis diabolicis eripi contigerit, et probabiliter in sanctam Trinitatem crediderint: hoc quod illis sacerdotes vel iudices, in quorum territoriis degunt, testimonium dixerint, atque opera eorum cum verifico eorum testimonio concordaverint, erit nobis nostrisque successoribus in his aetatibus et miserendi votum, et efficiendi propositum: id est, ut postquam eorum professio cum iurisiurandi attestatione regiae agnitioni claruerit, licitum habeat principalis pietas, et rebus eos iterum revestire, et ab exiliorum ergastulis revocare. Iam vero si quis ex eis, postquam se professus fuerit Christianum, ad erroris proprii redierit vomitum, et quandocunque in eos repertum fuerit praevaricationis iudicium, ita in eos secundum modum culpae quam incurrerit, inrevocabilis dictabitur dampnationis sententia, ut ad veniam ulterius nullatenus redeat: sed sive capitalis, sive minoris culpae sit poena, sine ulla retractatione inremissibilem legem suscipiat.

XXVIII. FLS. GLS. ERVIGIUS REX.

Ut Episcopi omnibus Iudaeis ad se pertinentibus libellum hunc de suis editum erroribus tradant: et ut professiones eorum vel conditiones in scriniis Ecclesiae condant.

Solet interdum latebrosae mentis perversitas ignorantiae opponere angulum, in eo quod se simulat ignorare praeceptum: ut eo quodammodo se excusabilem a poena pronuntiet, quod se novellae sanctionis ordinem defendat penitus ignorasse. Et ideo ad huius excusationis depellendam malitiam, id Episcopis omnibus vel sacerdotibus tenendum forte praecipimus: ut unusquisque conventum ad se pertinentem Iudaeorum, de his in se visionibus, quae in eorum perfidiam nuper edidimus, instruat, et libellum hunc aperiat, qui et manifeste illis in conventu relegatur Ecclesiae, et quem semper secum pro testimonio instructionis reportent. Iam vero postquam illis publice in ecclesia fuerit lectus iste liber vel traditus: si quis eorum postea aut se defuisse cum legeretur contendat, aut ignorasse quae inibi praecepta sunt adstruat, in nulla se unquam is poterit excusatione defendere: sed in quocunque fuerit postea quisquis ille praevaricator inventus, in nullo erit legum istarum sententiam evasurus. Nam et illud neces-

[illegible] huic legi adiicimus, ut omnium professionum atque conditionum scripturas, quas quisquis ille Iudaeus sacerdoti suo amodo obtulerit, sollicita diligentia unusquisque sacerdos eas ipsas professionum scripturas in archivis suae Ecclesiae recondat, qualiter pro eorum perfidorum testimonio studiosius conservatae persistant.

LECTAE SUNT LEGES SUPRASCRIPTAE OMNIBUS IUDAEIS IN ECCLESIA SANCTAE MARIAE TOLETO, SUB DIE VI. KALEND. FEB. ANNO FELICITER PRIMO REGNI GLORIOSISSIMI DOMINI NOSTRI ERVIGII REGIS.

SUPPLEMENTA LEGIS WISIGOTHORUM.

In editione Madritensi plures in notis leges occurrunt, quarum alias duce Lindenbrogio in textum recepi, alias nunc quaerenti exhibeam.

In nostro Codice in Lib. II. Tit. IV. post Leg. VI. sequens legitur, quae in alios quoque Codice sub finem Lib. VI. Tit. V. irrepsit, quo autem manifeste non pertinet.

VII. ANTIQUA.

De his qui animas suas periurio necant.

Si quis animam suam periurio necaverit, seu quisque praesumptuose periurasse detegitur, aut si quislibet videns se esse oppressum, sciendo veritatem negaverit; dum hoc certius iudex agnoverit, addicatur, et centum flagella suscipiat, et statim sic notam infamiae incurrat, ut postea ei testificari non liceat. Et si potentior fuerit secundum superiorem legem, quae de falsariis continetur, insistente iudice, quartam partem facultatum rerum suarum amittat, illi consignandam, qui fraudem periurii moliri conatus est.

In aliis Codicibus eodem locò alia Lex extat his verbis:

VII. FLS. ERVIGIUS REX.

De derogandis testibus quod per triginta annorum spatium protelentur ad obiectam illis infamiam comprobandam.

Divalis est officii proprium, et iustitiam populis pandere, et indiscreto iure legum promulgatas sententias aequitatis sanctione corrigere. Unde quia hactenus in lege constitutum fuisse cognovimus, ut si quispiam in derogatione prolati testis nescire se dixit quod praesentialiter obiicere possit, infra sex menses et vitia ignoti testis perquirat, et causae suae negotium reparet. Quod si hoc probare non potuisset exactis sex mensibus nullum in postmodum temporis spatium haberet, quando testem ipsum proferre deberet; sed quod probatione eiusdem testis alligatum fuisset inconvulsa stabilitate valeret, et alium testem dare ulterius non auderet. Quod iniustum omnino nostra perpendit clementia, ut iustitia, quae Deus est, temporis brevitati succumbat, dum nullo saeculorum fine deficiat. Ideo sub generali edicto omnibus regni nostri populis reparabilem in huius-

modi negotiis causandi licentiam pandimus: ut ex tempore quo idem legis ordo est conditus, tam causae, quae in praeteritis per huius sanctionem discussae iustitia caruerint, quam etiam illae deinceps novis intentionibus fuerint ortae, ad eiusdem legis seriem eodem capitulo non teneantur adstrictae. Sed disrupta mensium ipsorum institutio, cunctis liceat causas suas legitima testium probatione iuxta anteriorem domini Chindasvindi Principis legem propriam negotium reparare, et alium testem proferre, quod debita cunctis iustitia iudicum discreto examine debeat promulgari.

Porro in uno Codice in Lib. IV. Tit. II. post Leg. XIII. sequens adiicitur, quam etiam antiqua versio Castiliana recepit.

XIV. *Item ut post mortem matris filii in potestate patris maneant tuendi, etiam si novercam pater superduxerit; et quid de rebus filiorum conveniat pater iuxta superiorem legem.*

In lege enim anteriore sancitum est, ut matre mortua, si pater non duxerit novercam, filii in patris potestate cum omnibus rebus maternis tuendi maneant, usque ad tempus nuptiarum, et usufructuario cum filiis suis de ipsa resecula pro suo iure percipiat, et una cum ipsis filiis suis communibus consumat expensis: dum vero ad nuptias venerint, vel XX. annos impleverint aetatis, mediam ex eadem, quam unumquemque contigerit de rebus maternis, pater restituat rationem, et medietatem in sua habeat potestate dum advixerit, et nihil exinde vendere, aut donare, vel evertere praesumat, filiis ex eodem coniugio natis integram et intemeratam post obitum relinquendam. Si certe pater novercam superduxerit, ita decretum in eadem lege, ut filii acceptam a patre omnem maternam haereditatem ad alienam transeant potestatem tuendi cum omni facultate, spreta patris cura vel tuitione. Quia valde indignum et horrendum nostra perspexit clementia esse factum, dum obliti sunt Salomonem dicentem: quare seduceris, fili mi, ab aliena, et foveris signum alterius? Et iterum: qui substrahit se, vel aliquid a patre suo, vel matre, et dicit hoc non esse peccatum, particeps homicidae est. Et iterum: oculus qui subsannat patrem, et despicit partum matris suae, effodiant eum corvi de torrentibus, et comedant illum filii aquilae. Necnon et illud: melius est enim ut filii tui te rogent, quam te respicere ad manus filiorum tuorum: idcirco nimium et incongruum, et indigne forte perspexit talia fieri nostra gloria, dum absque rationis dogma talia decreverunt dispendia: ut ipsi lucrum de rescula filiorum alienorum habeant, qui nullam eum nutriendi habeant penuriam; sed patri generant damnum, qui debuerunt per filiorum gaudium. Deo igitur nitente contra huius seriem legis secundum sacrarum scripturarum, nostra gloria recolente illud obiicimus, quod hymnidicus ille dixit David: sicut pater miseretur filiorum, sic misertus est dominus timentibus eum: de quo etiam Salomon dixit: filius sapiens doctrina patris. Et iterum: fili, suscipe senectam patris tui, et ne contristes eum in vita illius. Et iterum: qui diligit filium suum frequentat illi flagellum, ut laetetur in novissimo eius; qui docet filium suum, laudabitur in illo, et in medio domesticorum glorificabitur in illo: qui docet filium suum, in coelum mittit inimicos, et in medio amicorum glorificabitur in illo: mortuus est pater illius, et quasi non est mortuus, simile enim relinquit post se: in vita sua videbit, et laetatus est in illo, et in obitu suo est contristatus, nec confusus est coram inimicis; reliquit enim defensorem domus contra inimicos, et

amici reddentem gratiam. Dum igitur haec talia meminit nostra gloria excelentissima, quae a domino per ora vatum suorum fuerunt promulgata: nostra ratum duxit serenitas tantis obtemperare praeceptis, domino ordinante, huic addere nitimur legem, ut spretis quae dignae non sunt posita, innectimus quod omnibus a domino patuit ordinata. Unde omnibus ad regni nostri ditionem pertinentibus commonemus per huius nostri seriem decreti, ut deinceps sicut est iustitiae, et sacra scriptura docet, huius novellae sanctionis custodiatur forma disciplinae, ut post mortem uxoris quisquis ille superduxerit novercam, filii qui de eodem coniugio nati sunt, in patris potestatem et gubernationem permaneant cum omnibus maternis: quia valde indignum est, ut filii, patris gubernatione vel potestate relicta, in alterius tuitionem deveniant. Sed ut instituimus, pater dum novercam duxerit, filios suos una cum peculio materno iuxta superiorem legis modum tuitionis ordinem regat. Ita tamen ordinamus, ut inventarium de rebus filiorum suorum manu sua conscribat coram iudice vel haeredibus defunctae mulieris strenue et fideliter faciat. Talis vero placiti cautio in haeredum suorum nomine conscribatur, quibus tutela ipsa pertinere videtur legitime, si pater defuisset, ut nihil de ipsis filiorum suorum rebus pater everteret, sed filiorum vitam sollicito voto vel actu salvare intendat, et res eorum absque aliqua diminutione perditionis tuendas accipiat. Quod si pater ipse qui novercam duxerit, tuitionem filiorum suscipere noluerit, tunc a iudice tutor requirendus est, quomodo lege superiore dicitur.

Item in Lib. XII. Tit. II. post Leg. II. quidam Codices habent legem sequentem, quae vero ex decretis ecclesiasticis in nostram collectionem translata est. Lindenbrogius eandem legem habet in fine Lib. XII. Tit. I.

III. FLS. RCNS. REX.

IN NOMINE DOMINI LEX IN CONFIRMATIONE CONCILII EDITA.

Eximia synodalis auctoritas, et veneranda est pariter, et tremenda: quae in tantum per donum sancti Spiritus agitur, ut ex diversitate multorum animorum et cordium, unum cor unamque animam fecisse monstretur: dum numerositas aggregata Pontificum, non per sententiam discrepat, non per stylum diversa obiectat, nec per iudicium aliud unus, quam universitas affirmat. Ideo reverendum mihi conventum synodalis concilii, in cuius medio praesentia sancti Spiritus se habitare promisit, devote venerans, instanterque honorans ea quae illorum ore, nostraeque gloriae hortatu digesta sunt, in notitiam deducimus singulorum. Illa dicimus synodalis concilii gesta, quae anno quarto regni nostri in Toletana urbe noscuntur esse confecta: quorum institutionum evidentia, ut sine cunctatione omnibus innotescant, hic ea specialiter praelegimus renotanda.

Est igitur primus Canon de reddito testimonio dignitatis eorum, quos profanatio infidelitatis, cum Paulo traxit in societatem tyrannidis; quos celsitudo nostra una cum filiis, per huius nostrae legis edictum, et testimonio nobilitatis pristinae uti, et rebus, quas per auctoritatis nostrae vigorem perceperint, decernimus revestiri.

Item secundus est Canon de accusatis sacerdotibus, seu etiam optimatibus palatii atque Gardingis: sub qua eos iustitiae cauteia examinari convenilat, quos nostrae gloriae mansuetudo, iuxta ipsius Canonis constituta, nullis tormentorum generibus ante publicam dis-

cussionem subiici censuit. Sed omnes qui deinceps fuerint accusati, iuxta sanctionem praedicti Capituli erunt procul dubio iudicandi. Unde id specialiter observandum fore censemus: ut quidquid contra hanc regulam sententiae nostrae, vel praedicti Canonis institutionem, aut in personam cuiusquam fuerit actum, aut de rebus accusatae personae extiterit iudicatum, iuxta praedicti Canonis instituta nullo vigore subsistat: quod persona ipsa aliter quam decernimus iudicata, aut testimonii sui dignitatem amittat, aut quaestu rei propriae careat.

Tertius quoque Canon est, de tributarum principali relaxatione in plebe. Ubi nostrae gloriae auctoritate simul et exhortatione sancitum est: ut omne tributum praeteritorum annorum, usque in annum primum regni nostri, quod in privatis sive in fiscalibus populis nostris reiacet, absolutionis perpetuae debeat sanctione laxari: ea tantum praecipientes publicis thesauris exhiberi, quae exacta, non illata fuisse constiterint.

Quartus post haec sequitur Canon, de munitione prolis regiae, quam promptae voluntatis effectu omnis conventus sacerdotum, atque etiam seniorum condere praeelegerunt.

Quintus Canon sequitur, ne defuncto Principe, relictam eius coniugem quisquam sibi aut in coniugio, aut in adulterio audeat copulare.

Sextus deinde sequitur Canon, ut exceptis servis vel libertis fiscalibus, nullus de servitute quorumlibet, aut libertis, deinceps ad palatinum transeat officium. Quod si fecerint, praesentis legis nostrae edicto ad propriae servitutis iugum modis omnibus reducendi sunt; qualiter aut dominis suis, si superstites sunt, aut eorum propinquis, quibus decedentium successio ex lege debetur, servituri tradantur.

Post hunc septimus est Canon, de his qui pro accidentia iurgiorum altaria nudare praesumunt, vel luminaria Ecclesiae subtrahunt.

Octavus quoque sequitur Canon, ne admonente Metropolitano quisquam ex confinitimis ad locum, ubi invitatur, venire contempnat.

Nonus quoque Canon subsequitur, de confirmatione concilii Toletani duodecimi, quod factum est anno primo gloriae nostrae.

Decimus huic Canon adiungitur, ubi speciali sententia definitur, utrum audeant ministrare hi, qui poenitentiam in sacerdotio constituti accipiunt.

Undecimus quoque Canon habetur, ne quis alienum clericum, vel monachum suscipiat fugientem.

Duodecimus post haec Canon scribitur, de non excommunicandis a proprio Episcopo personis illis, quae ad Metropolitanum suum negotia sua suggesturi accesserint.

Ultimus et tertius decimus post hunc Canon subsequitur, de relatione gratiarum, quae post peractionem concilii, Deo et Principi persolvantur.

Quae omnia praemissa synodalium institutionum decreta, a praesenti die vel tempore, omni cura, omnique vigilantia, per cunctas regni nostri provincias decernimus observanda: qualiter et perspicuum auctoritatis validae fastigium subeant, et perpetuo vigoris ordine solidata persistant. Quamobrem sacrae huius legis oraculo, omnibus generaliter religiosis, atque etiam laicis, sub regni nostri ditione manentibus, interdicimus pariter et iubemus, ut praedicta synodalia gesta nullus contempnat, nullus etiam praeterire aut convellere audeat. Nemo notus harum constitutionum iura resolvat: nemo incognitus nescientiae se obiectibus excusare coniiciat. Nam a

praememorato superius die vel tempore, et auctoritatis debitae vigore pollebunt, et institutionum suarum legibus, vel regulis, cunctorum universalitas adstringetur. Si quis autem huius nostrae legis violator extiterit, ac non potius ea, quae praemissa sunt custodierit, et diutinam Ecclesiasticae disciplinae excommunicationem excipiat, et decimam partem rei suae fisci partibus sociandam amittat. Quod si nihil habuerit facultatis, unde praedictam compositionem persolvere possit, absque aliqua infamia sui quinquaginta eum oportebit ictibus verberari. Huius igitur nostrae legis decretum, quod in confirmatione huius sacri concilii noscitur promulgatum, gloriosae manus nostrae exaratione subscripsimus, et ad perennem memoriam, valorem ei perpetuum innodamus. Edita lex in confirmatione concilii Toleto, sub die Idus Nov. Era DCCXXI. anno quoque feliciter IIII. regni gloriae nostrae, in Dei nomine Toleto.

Item in fine Lib. XII. Tit. II. in duobus Codicibus sine numero ponitur lex ista:

VAMBA REX.

De homicidiis.

Superiori lege antiqua censuit institutio, ut quicumque volens homicidium perpetraverit, cum omnibus rebus suis in parentum vel propinquorum heredum defuncti iure maneat serviturus. Nos tamen sancimus, ut quicumque deinceps occiderit hominem, si volens aut nolens homicidium perpetraverit, si vir filios habens, et absque voluntate filiorum vel uxoris hoc perpetraverit facinus, ipse in potestate parentum vel propinquorum defuncti tradatur, facultates tamen *o)* eius filii vel haeredes scelus perpetrantis accipiant: quia iniuste ordinatum esse censemus, ut per parentum culpas filii vel nepotes ad mendicitatem deveniant, nec valeant Principum exercere iussa, quos cum parentum facultate opportebat peragere negotia publica: quum et dominus praecipiat dicens: Anima patris, anima matris, anima quae sola peccaverit, sola puniatur.

Eodem in loco duo alii Codices habent titulum et leges sequentes, quae etiam in quibusdam Codicibus Castilianis reperiuntur.

I. TITULUS DE CONVICIIS ET VERBIS ODIOSE DICTIS.

Si quis violentus homo contra hominem aliquis ad aliquem dixerit marcosum *p)* capite vel cervice et ille non habuerit cui dixerit criminator, extensus ante iudicem L. flagella suscipiat.

II. Si quis genebrosum vel gotrosum *q)* dixerit, et ille non habuerit cui dixerit, dictor criminis extensus ante iudicem CL. flagella suscipiat.

III. Si quis vigosum *r)* dixerit, id est taopasum *s)*, vel disturpatum, et ille non habuerit, dictor criminis extensus ante iudicem XXX. flagella suscipiat.

IV. Si quis circumcisum dixerit, vel disturpatum, et ille non habuerit, dictor criminis extensus publice CL. flagella suscipiat.

---

o) Alt. Cod. *tantum.* *p)* Alt. Cod. *macrosum.* Forte, *achorosum.* *q)* Alt. Cod. *cotrosum.* *r)* Alt. Cod. *uvigosum.* *s)* Alt. Cod. *tauposum.*

V. Qui ponderosum dixerit, et ille non habuerit, dictor criminis extensus publice CL. flagella suscipiat.

VI. Qui sarracinatorem et non probaverit, dictor criminis extensus ante iudicem CL. flagella suscipiat.

VI. *De his qui se in gladiis alienis impulerint.*

Si quis lanceam vel quodlibet gladium in manu sua tenens dum non speratus, et aliquis in eodem gladio inciderit sine voluntate eius qui gladium in manu sua tenuit, dum sacramento se expiaverit non inde conscium fuisse, vulneratus suae imputet culpae; quid enim culpae eius poterit aestimari, qui nesciens hoc factum gladium in manu sua tenuit.

VII. *De contumelio ingenuorum.*

Si quis aliquem hominem ingenuum pedibus traxerit sine culpa, aut subgitaverit, aut capillos capitis abstraxerit, si nullus livor apparuerit, pro singulis obiectionibus, quae superius continentur, coactus a iudice quinque solidos reddat, cui iniuriam fecerit Et si non habuerit unde componat, districtus a iudice quinquaginta flagella suscipiat.

Tunc iidem Codices duas leges repetunt, quas iam alibi retulimus, et demum ad calcem earum ponunt sequentia:

Qualiter examinatio debeat fieri, hic ordo servabitur. In lib. XII. titulo tertio, sententia octava decima de mensura et ordine examinationem kalde.

Tres uncias semis, atque pueritia innocens tota manu sana, et totum corpus absque macula lapidis tres manu dextra in caldaria mittat, et postea *t*) eiiciat. Et si formidolosus lapidem non eiecerit, et bis aut tertio pro uno negotio manum miserit, aut supra mensuram caluerit aqua, omnino examinatio invalida erit. Et qui presserit *u*) mensurae pondere taxatum negotium reparaverit valituram inter omnia ac censura plenum robur obtineat. Haec est in quinquagesimo canone de coërcitione principum et episcoporum auctorica regula. Mancipium dum quindecim annos habuerit mittat manum in calda, usque in XVII. annum ipsa est pueritia.

II. *De pondere et mensura.*

Auri libra *v*) I. LXXII. solidos auri: uncia una VI. solidos: statera auri I. III. solidos: dragma I. XII. argenteos: tremisse I. *w*) quinque argenteos: seliqua *x*) I. argentium et tertia pars argencii *y*). Baldres faciunt argencontabili *z*).

---

t) Alt. Cod. *protinus.* *u*) Alt. Cod. *praesumpserit* *v*) Alt. Cod. *id est,* et sic in sequentibus. *w*) Alt. Cod. *id sunt.* *x*) Alt. Cod. *sceliqua.* *y*) Alt. Cod. *de argenzo.* *z*) Alt. Cod. *argenzotabili.*

LEGES LANGOBARDICAE.

ORDO LEGUM LANGOBARDICARUM.

Ex editione Fr. Lindenbrogii cum indice nostrae editioni respondente.

LIBER PRIMUS.

TIT. I. *De maleficiis et publicis criminibus.*
1. Roth. 1.
2. idem 3.
3. idem 4.
4. idem 5.
5. idem 6.
6. idem 7.
7. idem 9.

II. *De scandalis et compositionibus ad regem pertinentibus.*
1. Roth. 8.
2. idem 35.
3. idem 36.
4. idem 37.
5. idem 38.
6. idem 39.
7. idem 40.
8. idem 372.
9. Aist. 8.
10. Pipin. 30.
11. Ludov. P. 42.

TIT. III. *De consilio mortis.*
1. Roth. 2.
2. idem 10.
3. idem 11.
4. idem 139.
5. idem 140.
6. idem 203.

IV. *De illicito consilio.*
1. Liutpr. 71.

V. *De conviciis.*
1. Roth. 384.
2. Guid. 9.

VI. *De his quae insidiando vel subito surgente rixa fiunt.*
1. Roth 41.
2. idem 42.
3. idem 43.
4. idem 386.
5. idem 385.
6. idem 387.
7. idem 44.

Tit. VII. *De plagis et compositionibus liberorum hominum.*

1. Roth. 45.
2. idem 46.
3. idem 47.
4. idem 49.
5. idem 50.
6. idem 51. et 52.
7. idem 53. et 56.
8. idem 54. et 55.
9. idem 59.
10. idem 60. et 61.
11. idem 57 et 58.
12. idem 62.
13. idem 63. 64. 65. 66. 67.
14. idem 68. 69. 70. 71. 72. 73.
15. idem 74.
16. idem 48.
17. idem 380.
18. Carol M. 82.

VIII. *De plagis aut feritis servorum vel aliorum.*

1. Roth. 76.
2. idem 77.
3. idem 78.
4. idem 79.
5. idem 80. et 81.
6. idem 82.
7. idem 83.
8. idem 84.
9. idem 85. et 86.
10. idem 87.
11. idem 88. 89. 90. 91. 92. 93.
12. idem 94.
13. idem 95. 96. 97. 98. 99. 100.
14. idem 101.
15. idem 102.
16. idem 103.
17. idem 104. 105. 106. 107. 108.
18. idem 109.
19. idem 110.
20. idem 111.
21. idem 112.
22. id. 113. 114. 115. 116. 117. 118.
23. id. 119. 120. 121. 122. 123. 124.
24. idem 125.
25. idem 126.
26. idem 127.
27. idem 128.
28. idem 339.
29. idem 357.
30. idem 358.
31. Liutpr. 18.

Tit. IX. *De homicidiis liberorum hominum.*

1. Roth. 12.
2. idem 13.
3. idem 14.
4. idem 75.
5. idem 138.
6. idem 141.
7. idem 142.
8. idem 143.
9. idem 144.
10. idem 145.
11. idem 152.
12. idem 200. 201.
13. idem 202.
14. idem 204.
15. idem 373.
16. idem 377.
17. idem 389.
18. Liutpr. 13.
19. idem 20.
20. idem 21.
21. idem 62.
22. idem 91.
23. idem 118.
24. idem 136.
25. idem 138.
26. Rach. 3.
27. Carol. M. 101.
28. Pipin. 11.
29. Ludov. P. 9.
30. idem 10.
31. idem 13.
32. idem 15.
33. idem 16
34. idem 21.
35. Lothar. I. 57.
36. idem 58.
37. idem 89.
38. Henr. I. 3.
39. Henr. II. 2.

X. *De parricidiis.*

1. Roth. 163.
2. Liutpr. 17.
3. Carol. M. 105.
4. Henr. I. 2.

XI. *De homicidiis servorum ministerialium vel aldiorum.*

1. Roth. 129.
2. idem 130. 131.
3. idem 134.
4. idem 133.

5. Roth. 132.
6. idem 135.
7. idem 136.
8. idem 137.
9. idem 379.

Tit. XII. *De sepulchro violato, et de eo qui hominem mortuum expoliavit.*
1. Roth. 16.
2. idem 15.

XIII. *Ne quis ad Regem venientibus iniuriam faciat.*
1. Roth. 17.
2. idem 18.
3. Carol. M. 29.

XIV. *De exercitalibus et his qui in hostem ire contempserint.*
1. Roth. 20.
2. idem 22.
3. idem 23.
4. idem 25.
5. idem 24.
6. idem 21.
7. Liutpr. 82.
8. Aist. 13.
9. Carol. M. 30.
10. idem 31.
11. idem 32.
12. idem 33.
13. idem 35.
14. idem 80.
15. idem 81.
16. Ludov. P. 43.
17. Loth. I. 56.

XV. *De eo qui alii viam antestetit, vel aliquem de caballo iactaverit, aut walapautz fecerit.*
1. Roth. 27.
2. idem 28.
3. idem 29.
4. idem 30.
5. idem 31.

XVI. *De iniuriis mulierum.*
1. Roth. 26.
2. idem 198.
3. idem 381.
4. Liutpr. 123.
5. idem 125.
6. Liutpr. 135.
7. idem 146.
8. Aist. 6.

Tit. XVII. *De aggressione in vico facta, et de collectionibus rusticorum.*
1. Roth. 19.
2. idem 284.
3. idem 285.
4. Liutpr. 134.
5. idem 141.
6. idem ibid in f.
7. Carol. M. 13.
8. Ludov. P. 57.
9. Lothar. I. 4.
10. idem 53.
11. idem 65.

XVIII. *De seditione contra iudicem vel civitatem levata.*
1. Liutpr. 35.
2. Rach. 6.

XIX. *De damno in via dato, et de incendio.*
1. Roth. 146.
2. idem 147.
3. idem 148.
4. idem 149.
5. idem 150.
6. idem 293.
7. idem 299.
8. idem 305.
9. idem 308.
10. idem 309.
11. idem 310.
12. idem 311.
13. idem 321. et 320.
14. idem 322.
15. idem 328.
16. idem 335 et 336.
17. idem 338.
18. idem 337.
19. idem 339.
20. idem 342. et 343.
21. idem 344.
22. idem 349.
23. idem 362.
24. idem 350.
25. idem 382.
26. Liutpr. 45.
27. Lothar. I. 78.

TIT. XX. *De eo qui cum armis alterius damnum fecerit.*

1. Rothar. 312.
2. idem 313.

XXI. *De pauperie.*

1. Roth. 327.
2. idem 329. et 330.
3. idem 331.
4. idem 332.
5. idem 333.
6. Liutpr. 137.

XXII. *De venationibus, et de damno quod per eas acciderit.*

1. Rothar. 314.
2. idem 315.
3. idem 316.
4. idem 317.
5. idem 318.
6. idem 319.
7. Carol. M. 71.

XXIII. *De eo qui peculium in damno invenerit.*

1. Rothar. 348.
2. idem 351.
3. idem 354.
4. idem 355.
5. Liutpr. 81.
6. idem 85.
7. idem 151.

XXIV. *De homine in curte aliena noctis tempore invento; et de curtis ruptura.*

1. Rothar. 32.
2. idem 33.
3. idem 34.
4. idem 282.
5. idem 284.
6. idem 383.

XXV. *De furtis et servis fugacibus, et de advenis hominibus, et si quis eis auxilium praestiterit.*

1. Rothar. 248.
2. idem 258.
3. idem 259.
4. idem 260.
5. idem 261.
6. Rothar. 262.
7. idem 263.
8. idem 264.
9. idem 265.
10. idem 266.
11. idem 267.
12. idem 268.
13. idem 269.
14. idem 270.
15. idem 271.
16. idem 272.
17. idem 273.
18. idem 274.
19. idem 275.
20. idem 276.
21. idem 277.
22. idem 278.
23. idem 279.
24. idem 280.
25. idem 281.
26. idem 286.
27. idem 287.
28. idem 288.
29. idem 289.
30. idem 290. 291. 292.
31. idem 294.
32. idem 295.
33. idem 296.
34. idem 297. 298. 301.
35. idem 302. 303.
36. idem 304.
37. idem 323. 324.
38. idem 325. 326.
39. idem 334.
40. idem 340.
41. idem 341.
42. idem 345.
43 idem 346.
44. idem 347.
45. idem 352.
46. idem 353.
47. idem 356.
48. Grimoald. 9.
49 Liutpr. 11.
50. idem 44.
51. idem 56.
52. idem 154.
53. idem 68.
54. idem 79.
55 idem 80.
56. idem 87.
57. idem 111.
58. idem 142.
59. idem 147.
60. idem 152.

61. Carol. M. 44.
62. idem (47).
63. idem 47.
64. idem 68.
65. idem 75.
66. idem 84.
67. idem 85.
68. idem 86.
69. idem 87.
70. idem 88.
71. idem 89.
72. idem 110.
73. Pipin. 10.
74. idem 40.
75. idem 43.
76. Ludov. P. 23.
77. idem 30.
78. idem 35.
79. idem 45.
80. idem 47.
81. Lothar. I. 32.
82. idem 33.
83. idem 100.

Tit. XXVI. *De eo qui terminum antiquum corruperit.*

1. Rothar. 240.
2. idem 241.
3. idem 242.
4. idem 243.
5. idem 244.
6. idem 245.
7. Carol. M. 139.

XXVII. *De invasionibus et iis quae in terra aliena fiunt.*

1. Rothar. 151.
2. idem 359.
3. idem 360.
4. Liutpr. 46.
5. Rothar. 61.
6. Liutpr. 47.
7. idem 89.
8. idem 148.
9. idem 150.
10. Pipin. 24.
11. Lothar. I. 38.
12. Guido 5.

XXVIII. *De eo qui falsam vel adulterinam monetam fecerit.*

1. Rothar. 246.
2. Ludov. P. 27.

Tit. XXIX. *De eo qui chartam falsam scribit.*

1. Rothar. 247.
2. Liutpr. 90.

XXX. *De raptu.*

1. Rothar. 186.
2. idem 187.
3. idem 191.
4. idem 192.
5. idem 206.
6. idem 207.
7. idem 208.
8. idem 209.
9. idem 210.
10. idem 211.
11. Liutpr. 31.
12. Carol. M. 124.
13. Ludov. P. 17.
14. Lothar. I. 81.
15. Ludov. II. 3.

XXXI. *De fornicatione.*

1. Rothar. 189.
2. idem 194.
3. Liutpr. 60.

XXXII. *De adulterio.*

1. Rothar. 212.
2. idem 213.
3. idem 214.
4. Liutpr. 41.
5. idem 140.
6. idem 130.
7. Lothar. I. 2.
8. idem 86.

XXXIII. *De eo qui servum alienum aut mulierem in sacramento miserit, vel servum aut puerum clericaverit, vel puellam velaverit.*

1. Liutpr. 50.
2. idem 53.
3. idem 92.
4. Ludov. P. 29.

XXXIV. *Si actor Regis res regias per fraudem alienaverit.*

1. Liutpr. 59.
2. Carol. M. 123.
3. Ludov. P. 28.

Tit. XXXV. *De his qui ad mortem fuerint iudicati.*
1. Carol. M. 45.
2. idem 46.

XXXVI. *De culpis servorum.*
1. Roth. 373.
2. idem 374.
3. idem 375.
4. idem 376.
5. Grim. 3.
6. Liutpr. 96
7. Carol. M. 26.

XXXVII. *De faidosis, et armis infra patriam non portandis.*
1. Carol. M. 19.
2. idem 20.
3. Lothar. I. 54.

Liber Secundus.

I. *De sponsalibus.*
1. Roth. 178.
2. idem 179.
3. idem 180.
4. idem 182.
5. idem 183.
6. idem 184.
7. idem 216.
8. idem 223.
9. Liutpr. 106.
10. idem 112.
11. idem 119.

II. *De his quae sine voluntate mundoaldi ad maritum ambulant.*
1. Roth. 188.
4. idem 190.
3. idem 215.
4. Liutpr. 93.
5. idem 115.

III. *De his qui extra patriam per triennium morantur.*
1. Liutpr. 18.

IV. *De his quae a viro in uxorem dantur vel relinquuntur.*
1. Liutpr. 7.
2. idem 88.
3. idem 102.
4. Aist. 5.

V. *Ut filii lege patris vivant.*
1. Liutpr. 153

VI. *Infra quod tempus permissum sit viduis velum vel maritum accipere.*
1. Liutpr. 99
2. Carol. M. 125.
3. Ludov. P. 12.
4. Lothar. I. 68.

VII. *Ut mulieres lege mariti vivant.*
1. Liutpr. 127.
2. Lothar. I. 14.

VIII. *De prohibitis nuptiis.*
1. Roth. 185.
2. Liutpr. 12.
3. idem 32.
4. idem 33.
5. idem 34.
6. idem 104. et 105.
7. idem 122.
8. idem 129.
9. Carol. M. 5.
10. idem 145.
11. Lothar. I. 99.
12. Ludov. II. 8.
13. Lothar. I. 98.
14. Henr. II. 3.

IX. *Si servus liberam puellam vel mulierem in coniugio acceperit.*
1. Roth. 193.
2. idem 222.
3. Liutpr. 24.
4. Lothar. I. 72.

X. *Qualiter mulieri liberae alienare permissum sit.*
1. Rothar. 205.
2. Liutpr. 22.
3. Pipin. 36.
4. Guido 8.

XI. *Qualiter mundoaldus amittat mundium.*
1. Rothar. 195.
2. idem 196.

3. Rothar. 197.
4. Liutpr. 120.

XII. *De coniugiis servorum vel aldiorum.*
1. Rothar. 217.
2. idem 218.
3. idem 220.
4. idem 219.
5. idem 221.
6. Liutpr. 97.
7. idem 126.
8. idem 132.
9. idem 139.
10. Carol. M. 129.
11. Pipin. 37.

XIII. *De eo qui uxorem suam dimiserit, et aliam super eam duxerit.*
1. Grim. 6.
2. idem 8.
3. Liutpr. 103.
4. Carol. M. 41.
5. idem 133.
6. Lothar. I. 92.
7. idem 93.

XIV. *De successionibus.*
1. Rothar. 153.
2. idem 154.
3. idem 155.
4. idem 156.
5. idem 157.
6. idem 159.
7. idem 158.
8. idem 160.
9. idem 161.
10. idem 162.
11. idem 167.
12. idem 168. 169. 170.
13. idem 171.
14. idem 181.
15. idem 199.
16. idem 224.
17. idem 228.
18. Grim. 5.
19. Liutpr. 1.
20. idem 2.
21. idem 3.
22. idem 4.
23. idem 5.
24. idem 14.
25. idem 76.
26. idem 145.
27. Aist. 1.
28. Guido. 7.
29. Henr. I. 1.

Tit. XV. *De donationibus quae cum thingatione vel launechilt fiunt.*
1. Rothar. 172.
2. idem 173.
3. idem 174.
4. idem 175.
5. Liutpr. 72.

XVI. *De adoptionibus.*
1. Carol. M. 94.

XVII. *De acquisitionibus actorum Regis.*
1 Rothar. 378.
2. Lothar. I. 78.

XVIII. *De ultimis voluntatibus.*
1. Rothar. 176.
2. Liutpr. 6.
3. Aist. 3.
4. Carol. M. 78.
5. idem 106.
6. Pipin. 33.
7. Ludov. P. 14.
8. Lothar. I. 17.

XIX. *De eo qui res alii post delegationem fraudulenter alienaverit.*
1. Lothar. I. 30.

XX. *De eo quod pater filiis vel filiabus necesse habeat relinquere.*
1. Liutpr. 64.
2. Idem 101.
3. Idem 114.
4. Aist. 4.
5. Pipin 34.

XXI. *De debitis et wadimoniis et quae liceat pignorare vel non.*
1. Rothar. 249.
2. idem 250.
3. idem 251.
4. idem 252.
5. idem 253.
6. idem 254.
7. idem 256.
8. idem 257.
9. idem 365.

10. Rothar. 255.
11. idem 388.
12. Liutpr. 15.
13. idem 16.
14. idem 36.
15. idem 37.
16. idem 38.
17. idem 39.
18. idem 40.
19. idem 41.
20. idem 57.
21. idem 66.
22. idem 107.
23. idem 155.
24. idem 108.
25. idem 109.
26. idem 110.
27. idem 128.
28. Rachis I.
29. Carol. M. 126.
30. Lothar. I. 74.

XXII. *De quantitate solidorum.*
1. Carol. M. 76.
2. idem 91.
3. Ludov. P. 2.

XXIII. *De rebus emtis et conductore casae.*
1 Liutpr. 133.

XXIV. *De treugis.*
1. Liutpr. 42.

XXV. *De non suae rei venditione.*
1. Rothar. 232.
2. Liutpr. 48.
3. idem 49.
4. Lothar. I. 59.

XXVI. *De his quae ob caussam dantur.*
1. Liutpr. 95.

XXVII. *De depositis.*
1. Liutpr. 131.

XXVIII. *De rebus intertiatis, et qualiter emere debet.*
1. Rothar. 235.
2. Liutpr. 78.
3. Carol. M. 132.
4. Pipin. 44.
5. Otto. II. 7.

XXIX. *De prohibita alienatione minorum.*
1. Liutpr. 19.
2. idem 58.
3. idem 73.
4. idem 74.
5. idem 98.
6. idem 117.
7. idem 149.

XXX. *Qualiter servorum venditio fiat.*
1. Carol. M. 16.
2. idem 72. et 73.

XXXI. *De prohibita emtione futurorum fructuum.*
1. Carol. M. 56.

XXXII. *De prohibita alienatione servorum vel aldiorum.*
1. Rothar. 236.
2. idem 237.
3. idem 238.
4. idem 239.
5. Liutpr. 86.
6. Carol. M. 25.

XXXIII. *De his qui se in potestate alterius subdiderint.*
1. Carol. M. 108.
2. Ludov. P. 50.
3. Lothar. I. 6.
4. idem 87.

XXXIV. *De manumissionibus.*
1. Rothar. 225. 226. 227.
2. idem 229.
3. Liutpr. 9.
4. idem 10.
5. idem 23.
6. idem 51.
7. idem 52.
8. idem 55.
9. Aist. 2.
10. Carol. M. 127.
11. Pipin. 13.
12. Ludov. P. 6.

XXXV. *De praescriptionibus.*
1. Rothar. 230.
2. idem 231.
3. Grim. 1.
4. idem [illegible]

5. Grim. 4.
6. Liutpr. 54.
7. idem 69.
8. idem 77.
9. idem 115.
10. Rach. 2.
11. Aist. 9.
12. idem 14.
13. Ludov. P. 58.
14. Lothar. I. 95.

XXXVI. *De evictionibus.*
1. Rothar. 234.
2. Liutpr. 43.
3. idem 116.

XXXVII. *De sanctimonialibus.*
1. Liutpr. 30.
2. idem 75.
3. idem 94.
4. idem 100.
5. Lothar. I. 6.
6. idem. 88.

XXXVIII. *De ariolis.*
1. Liutpr. 83.
2. idem 84

XXXIX. *De reverentia ecclesiae, seu immunitatibus debita, vel de his qui ad ecclesiam confugium fecerint, aut in immunitate damnum dederint.*
1. Liutpr. 143.
2. Carol. M. 8.
3. idem 9.
4. idem 102.
5. idem 103.
6. Ludov. P. 7. et 8.
7. Lothar. I. 16

XL. *De Scabinis et Cancellariis.*
1. Lothar. I. 12.
2. idem 13.
3. idem 48.
4. idem 49.
5. idem 50.
6. idem 69.

XLI. *Qualiter iudices iudicare debeant; et si iudicare distulerint, quomodo puniantur; et quando actor forum rei sequi debeat.*
1. Liutpr. 25.
2. idem 26.
3. idem 27.
4. idem 28.
5. idem 29.
6. Pipin 35.
7. Ludov. P. 1.

XLII. *De his qui ad placitum venire coguntur.*
1. Carol. M. 49.
2. idem 116.
3. Ludov. P. 41.

XLIII. *De his qui ad placitum venire contempserint, et quibus de caussis mannitio fieri debeat.*
1. Carol. M. 27.
2. idem 77.
3. Ludov. P. 20.
4. idem 19.

XLIV. *De his qui aldiones defendere debeant vel in placito repraesentare.*
1. Liutpr. 67.
2. Carol. M. 100.
3. idem 131.
4. Lothar. I. 82.

XLV. *Apud quem potentiorum caussae agi debeant.*
1. Carol. M. 43.
2. Lothar. I. 83.

XLVI. *De armis infra patriam non portandis, vel ad placitum.*
1. Pipin. 42.
2. Lothar. I. 5.

XLVII. *De Advocatis et Vicedominis.*
1. Carol. M. 22. et 55.
2. idem 64.
3. Pipin. 27.
4. Ludov. P. 46.
5. idem 56.
6. Lothar. I. 7.
7. idem 10.
8. idem 18.
9. idem 96.

10. Otto II. 8.
11. Henr. II. 1.

XLVIII. *Quibus tutores dandi sunt.*
1. Pipin. 6.
2. Ludov. P. 11.
3. Ludov. II. 2.

XLIX. *De feriis.*
1. Carol. M. 140.
2. Otto III. 1.

L. *De praeiudiciariis actionibus.*
1. Lothar. I. 75.
2. idem 76.
3. idem 77.

LI. *De testibus.*
1. Liutpr. 63.
2. Carol. M. 21.
3. idem 24.
4. idem 152.
5. idem 48.
6. idem 50.
7. idem 67.
8. idem 144.
9. Pipin. 22.
10. Ludov. P. 18.
11. idem 3.
12. idem 4.
13. Lothar. I. 27.
14. idem 52.
15. idem 62.
16. idem 67.
17. idem 101.

LII. *De officio iudicis.*
1. Rach. 7.
2. Carol. M. 18.
3. idem 36.
4. idem 42.
5. idem 51.
6. idem 58.
7. idem 69.
8. idem 70.
9. idem 90.
10. idem 37.
11. idem 114.
12. idem 120.
13. idem 127.
14. Pipin. 8.
15. idem 9.
16. idem 12.
17. Ludov. P. 38.
18. idem 48.
19. Ludov. P. 50.
20. idem 51.
21. idem 52.
22. Lothar. I. 60. 61.
23. idem 64.
24. idem 94.

LIII. *Ut Episcopi et Comites invicem sibi auxilium praestent.*
1. Carol. M. 59.
2. Guido I.

LIV. *De contemptoribus.*
1. Lothar. I. 15.
2. idem 19.
3. Henr. II. 6.

LV. *Qualiter quisque se defendere debet de wadiis; et in quibus caussis pugna prohibeatur, vel fieri debeat.*
1. Roth. 164.
2. idem 165.
3. idem 166.
4. idem 233.
5. idem 364.
6. idem 366.
7. idem 367.
8. idem 368.
9. idem 369.
10. idem 370.
11. idem 371.
12. Grim. 7.
13. Liutpr. 8.
14. idem 61.
15. idem 70.
16. idem 121.
17. Rach. 4.
18. Aist. 10. 11.
19. idem 12.
20. Carol. M. 28.
21. idem 38.
22. idem 39.
23. idem 66.
24. idem 74.
25. idem 65.
26. Ludov. P. 22.
27. idem 22.
28. Lothar. I. 28.
29. Rach. 31.
30. Guido. 6.
31. Lothar. I. 55.

32. Lothar. I. 90.
33. Guido 6.
34. Otto II. Prooem. 1. 2. 3.
35. idem 4.
36. idem 5.
37. idem 6.
38. idem 10.
39. idem 11.
40. idem 12.

LVI. *Qualiter diversarum legum homines res suas diffinire debent.*
1. Pipin. 46.
2. idem 28. et 29.

LVII. *Ut interrogetur populus Romanus qua lege velit vivere.*
1. Lothar. I. 37.

LVIII. *De periuriis.*
1. Liutpr. 144.
2. Carol. M. 10.
3. Pipin. 45.
4. Carol. M. 162.

LIX. *De his qui caussam iudicatam repetere praesumpserint.*
1. Carol. M. 92.

Liber Tertius.

I. *De Episcopis et Clericis, et de his quae ad utilitatem publicam pertinent.*
1. Carol. M. 1.
2. idem 2.
3. idem 3.
4. idem 4.
5. idem 15.
6. idem 40.
7. idem 53.
8. idem 57.
9. idem 63.
10. idem 96.
11. idem 99.
12. idem 113.
13. idem 122.
14. idem 136.
15. idem 135.
16. idem 138.
17. Pipin. 1.
18. idem 2.
19. idem 3.
20. idem 4.
21. idem 5.
22. idem 14.
23. idem 15.
24. idem 18.
25. idem 19.
26. idem 20.
27. idem 21.
28. idem 23.
29. idem 25.
30. idem 31.
31. Ludov. P. 25.
32. idem 36.
33. idem 37.
34. idem 39.
35. idem 44.
36. idem 53.
37. idem 55.
38. idem 54.
39. Lothar. I. 11.
40. idem 16.
41. idem 20.
42. idem 41.
43. idem 43.
44. idem 44.
45. idem 45.
46. idem 63.
47. idem 85.

II. *Quando liceat alicui alterius clericum accipere vel non.*
1. Carol. M. 6.
2. idem 62.
3. Pipin. 15.

III. *De decimis.*
1. Carol. M. 7.
2. idem 60.
3. idem 61.
4. idem 95.
5. Lud. P. 38. et Loth. I. 42.
6. Ludov. P. 34.
7. Lothar. I. 46.

8. Lothar. I. 47.
9. idem 91.
10. Ludov. II. 1.

Tit. IV. *De iterantibus.*
1. Rothar. 363.
2. Carol. M. 11.
3. idem 14.
4. idem 115.
5. Pipin. 16.

V. *De cerariis, et tabulariis, et chartulariis, et ut portus custodiantur.*
1. Carol. M. 12.
2. Pipin. 17.
3. idem 41.

VI. *De Heribanno.*
1. Carol. M. 23.
2. idem 97.
3. idem 98.

VII. *Si quis literas nostras imperatorias despexerit.*
1. Ludov. P. 24.
2. idem 40.

VIII. *De beneficiis et terris tributariis.*
1. Carol. M. 119.
2. Ludov. P. 31.
3. idem 32.
4. Conr. I. 1.

IX. *De his qui se in potestate alterius subdiderint.*
1. Pipin. 23.
2. Lothar. I. 8.
3. idem 22.
4. idem 23.
5. idem 29.
6. idem 80.
7. idem 24.
8. idem 26.
9. Lothar. II.

X. *Quando liceat rectoribus ecclesiarum acta antecessorum suorum rescindere.*
1. Aist. 7.
2. Lothar. I. 21.
3. idem 51.
4. idem 84.

XI. *De Pontificibus capitula, quae Dominus Hlotarius addidit ad limina B. Petri.*
1. Lothar. I. 34.
2. idem 35.
3. idem 36. et 40.

Tit. XII. *Ne liberi homines opprimantur.*
1. Carol. M. 2.
2. Pipin. 18.
3. Lothar. I. 9.
4. idem 66.
5. Guido. 3.

XIII. *De his qui ad patriam defendendam ire neglexerint, vel adiutorium suum Comiti denegaverint.*
1. Lothar. I. 51.
2. Guido 2.
3. idem 4.

XIV. *Qualiter cum fara sua alicui migrare permissum sit.*
1. Rothar. 177.

XV. *De advenis.*
1. Rothar. 390.

XVI. *De his qui secreta Regis fraudulenter inquirunt.*
1. Rachis 9.

XVII. *De bruneis extra regnum non vendendis.*
1. Carol. M. 17.

XVIII. *Ubi mercatum habendum sit.*
1. Carol. M. 52.

XIX. *De eo qui alium iniuste in iudicio adiuvare praesumpserit.*
1. Carol. M. 104.

XX. *Qua lege aldiones vel aldiae vivere debeant.*
1. Carol. M. 83.

XXI. *De comptemptoribus legum.*
1. Carol. M. 93.

XXII. *De mensuris ut aequales fiant.*
1. Carol. M. 11

XXIII. *De homine ad iudicium non mittendo.*
1. Carol. M. 112.

XXIV. *Ne per vitam Regis vel filiorum iuretur.*
1. Carol. M. 117.

XXV. *Ne quis iudicem suum praetermittat.*
1. Carol. M. 118.

XXVI. *De Excommunicatis.*
1. Carol. M. 130.

XXVII. *Si quis sanctum chrisma ad iudicium subvertendum dederit.*
1. Carol. M. 54.

XXVIII. *De eo qui bonum denarium refutaverit.*
1. Ludov. P. 26.

XXIX. *Ubi interdictum sit legatum alicui mittere.*
1. Rach. 5.

XXX. *Si mulier filium suum ad confirmandum tenuerit.*
1. Carol. M. 134.

XXXI. *De capitulis legi Salicae additis.*
1. Carol. M. 143.

XXXII. *Qualiter iudicium inter Episcopum et privatum fieri debeat.*
1. Pipin. 7.

XXXIII. *De rebus forfactis.*
1. Pipin. 32.

XXXIV. *De hominibus Placentinis.*
1. Pipin. 39.

XXXV. *Ut Imperatoris foresta custodiatur, et alia nova non instituatur.*
1. Ludov. P. 49.

XXXVI. *De Romanis iudicibus ut in praesentiam Imperatoris veniant.*
1. Lothar. I. 39.

XXXVII. *De capitulis pro lege tenendis.*
1. Lothar. I. 70.

XXXVIII. *De scripturis sine mense et die mensis.*
1. Lothar. I. 79.

XXXIX. *De suspectis tutoribus removendis.*
1. Lothar. I. 102.

XL. *Quibus honoribus filii diaconorum, Episcoporum, presbyterorum removeantur.*
1. Otto II. 13.

EDICTUM ROTHARIS.

PROLOGUS IN EDICTUM.

In nomine Domini, incipit Edictum, quod renovavi cum Primatibus meis Iudicibus, Ego in Dei nomine Rothar Rex, vir excellentissimus septimus decimus Rex gentis Langobardorum, anno Deo propitiante Regni mei Octavo, aetatisque trigesimo octavo, Indictione secunda, et post adventum in Provinciam Italiae Langobardorum, ex quo Albuin tunc temporis Rege procedente divina potentia adiuti sunt anno septuagesimo sexto feliciter. Datum Ticini in Palatio. Quanta pro subiectorum nostrorum commodo nostrae fuit sollicitudinis cura, vel est, subteradnexus tenor declarat; praecipue tam propter assiduas fatigationes pauperum, quam etiam propter superfluas exactiones ab his, qui minorem virtutem habent, quos etiam vim pati cognovimus. Et ob hoc considerantes Dei misericordiam, necessarium esse prospeximus praesentem corrigere et componere legem, quae priores omnes et renovet, et emendet, et quod deest, adiiciat, et quod est superfluum, abscindat. Et in unum providimus volumen complectendam, quatenus liceat unicuique, salva lege et iustitia, quiete vivere, et propter operationem contra inimicos laborare, seque, suosque defendere fines. Tamen quamquam haec ita se habeant, utile prospeximus pro futuri temporis memoria nomina Regum antecessorum nostrorum, ex quo in gente nostra Langobardorum Reges nominati coeperunt esse, memorari, in quantum per antiquos homines didicimus, et in hac membrana annotari iussimus. Fuit itaque primus Agimundus ex genere Cugingi. Secundus Lamisso. Tertius Leth. Quartus Childehoc, filius Leth. Quintus Godehoc, filius Childehoc. Sextus Daffo, filius Daffonis. Septimus Tato, filius Tatonis. Octavus Wacho, filius Nichis, nepos Tatonis. Nonus Walterius. Decimus Adoinus ex genere Gausis. Undecimus Alboinus: exercitum, ut supra dictum est, in Italiam adduxit. Duodecimus est Cleph ex genere Beleos. Tertius decimus Hu-

turi, filius Cleph. Quartus decimus Agiliup, Thuringus ex genere Anavvat. Quintus decimus Adubivald filius Agiliup. Sextus decimus Arioald, ex genere Caupi. Septimus decimus Ego in Dei nomine, qui supra Rothar Rex filius Nandigild ex genere Arodos. Nandigild filius Nazonis fuit. Nazo filius Alamundi. Alamundus, filius Alaman. Alaman filius Igelzonis. Igelzo, filius Vueonis. Vueo, filius Parachonis. Paracho, filius Falchonis. Falcho, filius Mammonis. Mammo filius Obochorae.

„Est error spretus, quo Langobarda iuventus
„Errabat. Verum loquitur nunc pagina sensum
„Edicti, rectis (quod strinxit Rothar habenis
„Walcausus meritus) quem laudat Scriba disertus
„Nostrorum Regum sunt hinc exordia Legum."

Rothar iura dedit, quae Lector prima videbit.

I. Si quis contra animam Regis cogitaverit, aut consiliatus fuerit, animae suae incurrat periculum et res eius infiscentur. I. 1. 1.

II. Si quis cum Rege de morte alterius fuerit consiliatus, aut hominem per eius iussionem occiderit, in nullo sit culpabilis, nec ille nec haeres eius quoquo tempore ab illo, aut ab haeredibus eius requisitionem aut molestiam patiatur: quia postquam corda regum in manu Dei esse credimus, non possibile est, ut homo possit idoneare eum, quem rex occidere iussit. I. 3. 1.

FORM. Petre, te appellat Martinus, quia tu consiliatus es de morte sua, aut occidisti patrem suum. De torto me appellasti. Si dixerit, quod consiliatus esset cum Rege, aut occidisset per iussionem Regis, aut approbet aut emendet secundum quosdam. Secundum quosdam aliter est; in anima iurare debet. Sed melius est secundum alios, quod dicat, non consiliatus sum, nec occidi, quod per legem emendare debeam pro usu.

III. Si quis foris provinciam fugere tentaverit, mortis incurrat periculum, et res eius infiscentur. I. 1. 2.

IV. Si quis inimicos regis intra provinciam invitaverit, aut introduxerit, animae suae incurrat periculum, et res eius infiscentur. I. 1. 3.

V. Si quis Scamaras *a*) intra provinciam celaverit, aut annonam dederit, animae suae incurrat periculum, aut certe componat solidos DCCCC. Regi. I. 1. 4.

VI. Si quis foris in exercitu seditionem levaverit contra Ducem suum, aut contra eum, qui ordinatus est a Rege ad exercitum gubernandum, aut aliquam partem exercitus seduxerit, animae suae incurrat periculum. I. 1. 5.

a) Al. Codd. *Scameras; scaram; scamuram; scameram.*

VII. Si quis contra inimicum pugnando collegam suum dimiserit, aut astalium *b*) fecerit, id est, si eum deceperit, et cum eo non laboraverit, animae suae incurrat periculum. I. 1. 6.

VIII. Si quis in concilio vel in quolibet conventu scandalum commiserit, DCCCC. solid. sit culpabilis Regi. I. 2. 1.

IX. Si quis qualemcunque hominem ad Regem accusaverit, quod ad animae sua pertineat periculum, liceat ei, qui accusatus fuerit cum sacramento satisfacere, et se idoneare. Et si talis caussa emerserit, et adest homo in praesentia, qui crimen immittit, liceat ei per Campionem, id est per pugnam, crimen ipsum desuper se (si potuerit) eiicere. Et si probatum fuerit ei, aut de anima sua, aut qualiter Regi placuerit, componat. Et si ei probari non potuerit, et cognoscitur quod dolose accusasset, tunc ipse, qui accusaverit, et probare non potuerit, widrigild suum, componat, medietatem Regi, et medietatem ei, cui crimen iniecerit. I. 1. 7.

FORM. Petre, hoc dicit Dominus noster Imperator, aut Paulus Advocatus de parte publica, quod tu consiliatus es, aut cogitasti contra animam suam, aut contra animam Regis. Aut ausus fuisti fugere foras Provinciam. Aut inimicos Regis intra Provinciam invitasti, vel introduxisti. Aut spiam Regis intra Provinciam celasti, aut annonam dedisti. Aut levasti seditionem foris in exercitu contra tuum Ducem, aut contra eum, qui erat ad exercitum gubernandum ordinatus a Rege. Non feci. Si accusator non est in praesentia per sacramentum cum suis, secundum quosdam, sacramentalibus se purificet. Et si est in praesentia, per pugnam se defendat; sic tamen dum iurat, ut Advocatus nou iuret antea, per usum. Sed secundum valentes solus iuret.

X. Si quis liber homo in morte alterius consiliatus fuerit, et ex ipso consilio mortuus non fuerit, tunc ipse consiliator componat solidos XX. I. 3. 2.

XI. Si homines liberi inter se de morte alterius consiliati fuerint sine Regis consilio, et ex ipso consilio mortuus non fuerit, componat unusquisque, ut supra, solidos XX. et si ex ipso consilio mortuus fuerit, tunc ille, qui homicida est, componat ipsum mortuum, sicut appretiatus fuerit, id est widrigild suum. I. 3. 3.

XII. Si duo aut tres homines, seu amplius, liberi, homicidium perpetraverint, et voluerint se adunare, ut in unum componant ipsum mortuum, sicut appretiatus fuerit, sit eis licentia adunandi. Et si aliquis ex ipsis se subtraxerit, et non potuerit se purificare, sicut lex habet, id est, quod nec plagam, nec feritam in ipso homine, qui occisus est, fecisset, tunc sit culpabilis sicut et alii,

b) Al. mss. *astalin*.

qui eum composuerant. Et si se purificaverit, sit absolutus a culpa homicidii. Si tamen in consilio fuerit, componat, ut supra, solidos XX. aut de ipso consilio purificet se, si potuerit, I. 9. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti patrem suum. De torto me appellasti. Si manifestaverit se occidisse, det wadia de emendacione, aut per se, aut cum aliis.

Petre te appellat Martinus quod tu occidisti patrem suum. Feci, sed cum illo et illo. Volo me adunare, et simul co..... adunabis, quod mihi composuerint, et tu te subtraxisti. Aut iuret quod non subtraxerit, aut componat sicut alii. Et si iuraverit, det suam partem.

XIII. Si quis dominum suum occiderit, ipse occidatur; et si quis ipsum hominem defensaverit, qui dominum suum occiderit, sit culpabilis DCCCC. solid. medietatem Regi et medietatem parentibus mortui. Et qui ad illius mortui iniuriam vindicandam denegaverit solatium, siquidem rogatus fuerit, unusquisque componat solid. L. medietatem Regi, et medietatem cui solatium denegaverit. I. 9. 2.

XIV. Si quis homicidium perpetraverit absconse in Barone, libero vel servo, vel ancilla, et unus fuerint, aut duo tantum, qui ipsum homicidium fecerit, componat DCCCC. solidos. Si vero plures fuerint, si ingenuus fuerit, qualiter in garathingi *c)*, ipsum homicidium componat. Si servus aut aldius *d)*, componat ipsum mortuum, ut appretiatus fuerit; et si spolia de ipso mortuo tulerit, id est pluslaib *e)* componat solidos LXXX. I. 9. 3.

GLOSS. Si quis unus, vel duo liberi, homicidium in absconso in barone libero perpetraverint, omnem substantiam suam amittant. Si vero in servo, vel ancilla, et unus fuerit, aut duo tantum, qui ipsum homicidium fecerint DCCCC. solidos componant. Ita tamen quod si unus servus privati hominis fuerit, qui servum, vel ancillam in absconso interfecerit tradatur ad occidendum et dominus eius pro illicita causa LX. solidos componat. Si vero duo fuerint, det dominus illorum secundum hanc legem solidos DCCCC. Quoniam si servi, vel servus liberum hominem interfecerit in absconso cum voluntate domini sui, perdat dominus suus omnem substantiam suam. Si vero absque voluntate, purificet se dominus inde, et componat ipsum mortuum, et insuper ipsum servum tradat in manus parentum defuncti. Si vero servus Regis hoc malum fecerit componatur ex parte publica persona mortua, prout appreciata fuerit et servus suspendatur super fossam. Si vero plures duobus liberi fuerint, si ingenuus, qui occiditur, aut libertus fuerit omnem substantiam suam amittant. Si servus, qui occiditur, aut libertus fuerit, componant ipsum, ut appretiatus fuerit. Si vero plures fuerint, si servus, vel serva fuerit, qui, quaeve occiditur, componat, ut appreciatus appreciataque fuerit, et si spolia de ipso mortuo quis tulerit id est pluderap, componat in atagild.

---

c) Al. mss. *gargahangi; in angar gathingi*; *agargathung*; *gargathungi*. d) Al. mss. *libertus*. e) Al. mss. *pluslayp; plodraboth; pertub*. Herold. *pro raub*.

De Grapu Forsi. (*Rapoforfin.*)

XV. Si quis sepulturam hominis mortui ruperit, et corpus exspoliaverit, aut foris iactaverit, DCCCC. solid. sit culpabilis parentibus defuncti. Et si parentes proximi non fuerint, tunc gastaldius Regis, aut Sculdasius requirat culpam ipsam, et ad Curtem Regis exigat. I. 12. 2.

De Vrubbi (*Rhai Raub.*)

XVI. Si quis hominem mortuum in flumine, aut foris invenerit, et expoliaverit et celaverit, componat parentibus mortui solidos LXXX. Et si eum invenerit, et exspoliaverit, et mox vicinis patefecerit, et cognoscitur quod pro mercedis caussa fecerit, nam non furandi animo, reddat spolia, quae super eum invenerit, et amplius ei calumnia non generetur. I. 12. 1.

XVII. Si quis ex Baronibus nostris ad nos venire voluerit, securus veniat, et illaesus ad suos revertatur, et nullus de adversariis illius illi aliquam iniuriam in itinere aut molestiam facere praesumat. Tantum est, ut ille, qui ad Regem venire festinat, honeste veniat, et nullam laesionem, aut damnum cuicunque in ipso itinere ad Regem veniendo, aut redeundo faciat: nam si fecerit, sicut subter in hoc Edicto dictum est, componat. I. 13. 1.

XVIII. Si quis ex adversariis nostris manum armatam super quemcunque hominem ad Regem venientem iniecerit, pro sua iniuria, aut propter qualemcunque culpam vindicandam DCCCC. solid. sit culpabilis, medium Regi, et medium cui iniuria illata fuerit. I. 13. 2.

XIX. Si quis pro iniuria sua vindicanda, super quemcunque hominem manu armata, aut cum exercitu usque ad quatuor homines in vicum intraverit, ille prior pro illicita praesumptione moriatur, aut componat solidos DCCCC. medium Regi, et medium ei, qui iniuriam passus est. Et illi qui cum ipso fuerint, si liberi sunt, unusquisque componat sol. LXXX. medium Regi, et medium ei, qui iniuriam passus est: excepto si in ipso vico casam incenderit, aut hominem occiderit, secundum quod appretiatus fuerit, ita componat illi, cuius casa fuerit incensa, aut parens, aut servus occisus. I. 17. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu pro iniuria tua vindicanda intrasti super se in vicum talem cum manu armata, aut cum exercitu usque ad quatuor homines.

Petre te appellat Martinus, quod Donatus intravit super se in talem vicum pro sua iniuria vindicanda, cum manu armata, aut cum exercitu usque ad quatuor homines; et tu fuisti cum ipso.

---

f) Murat. *sol. XC.*

XX. Si quis de exercitalibus Ducem suum contempserit, ad iustitiam faciendam, XX. solidos Duci suo et Regi componat. I. 14. 1.

XXI. Si quis in exercitu ambulare contempserit, aut sculscaram *g*), det Regi et Duci suo solidos XX. I. 14. 6.

FORM. Petre, te appellat Martinus advocatus de parte publica, quod tu fuisti contemptor ambulare in sculcam, aut in exercitum. Non placeat Deo.

XXII. Si quis de ipso exercitu Duci suo ad iustam caussam persequendam denegaverit solatium, unusquisque componat Regi et Duci suo solidos XX. I. 14. 2.

XXIII. Si Dux exercitalem suum molestaverit iniuste, Gastaldius *h*) eum solatiet, dum usque ad praesentiam Regis, aut certe apud suum iudicem, eum ad iustitiam perducat. I. 14. 3.

XXIV. Si Gastaldius exercitalem suum contra rationem molestaverit, Dux eum solatiet, quousque veritatem suam inveniat. I. 14. 5.

XXV. Si quis res suas ac alio in exercitu requisierit, et noluerit illle reddere, tunc ambulet ad Ducem; et si Dux illi, aut Iudex qui in loco ordinatus est a Rege, veritatem aut iustitiam non conservaverit, componat tam Regi, quam ei, cuius caussa est, solidos XX., caussa manente. I. 14. 4.

FORM. Petre Dux, aut Petre Iudex, te appellat Martinus, quod tu eras ordinatus a Rege ad gubernandum exercitum talem, et ipse erat in ipso exercitu, et habebat perditam talem rem in ipso exercitu, et venit ad te, ut faceres ei Iusticiam, et non fecisti. De torto me appellasti.

De Vegueri arbitraria (Vueguvorfin, id est, Corbitaria.)

XXVI. Si quis mulieri liberae aut puellae in via se anteposuerit, aut aliquam iniuriam intulerit, DCCCC. solidis componat, medietatem Regi, et medietatem cui ipsa iniuria illata fuerit, aut ad quem mundium de ea pertinuerit. I. 16. 1.

XXVII. Si quis homini libero viam antesteterit, XX. solid. componat; sic tamen, ut aliquam laesionem in carne ipsius non faciat; nam si fecerit, XX. solidos ei componat, pro eo quod antesteterit in via, et feritas aut plagas, si fecerit, sicut subter adnexum est in hoc edicto, componat. I. 15. 1.

XXVIII. Si quis servo alieno, aut ancillae, seu aldio, vel aldiae, aut liberto, vel libertae viam antesteterit, domino eius componat solidos XX. I. 15. 2.

---

g) Al. Codd. *sculcam*. Gloss. marg. *i. e. custodire rem aliquam*. *h*) Gloss. interl. *i. e. Comes*.

XXIX. Si quis messem suam, aut pratum, seu quamlibet clausuram vindicando prohibuerit homini, ut non ingrediatur, non sit culpabilis, sicut ille, qui homini simpliciter ambulanti viam antesteterit, eo quod laborem suum vindicaverit. I. 15. 3.

De Mara Vor. Fin. (Marahuuorfi.)

XXX. Si quis hominem liberum de caballo in terram per quodlibet ingenium iniquo animo iactaverit, LXXX. solidos ei componat; et si aliquam laesionem ei fecerit, sicut in hoc Edicto subter adnexum est, componat. I. 15. 4.

De Vradeht (Vualapauz.)

XXXI. Si quis homini libero violentiam iniuste fecerit, id est Walapauz *i*) LXXX. solidos ei componat. Walapauz est dum quis alienum furtivum vestimentum induit, aut si caput, latrocinandi animo, aut faciem transfiguraverit. I. 15. 5.

FORM. Petre, te appellat Martinus, quod pro animo de involando uno suo caballo te vestisti de veste furtiva. De torto me appellasti.

XXXII. Si noctis tempore homo liber in curte alterius inventus fuerit, non dans manus ad ligandum, si occidatur, a parentibus non requiratur. Et si manus dederit ad ligandum, et ligatus fuerit, det pro se *k*) solidos LXXX. Quia non convenit rationi, ut liber homo noctis tempore in curte aliena silentio, aut absconse ingrediatur; sed si quam utilitatem habet, antequam intret, clamet. I. 24. 1.

FORM. Petre te appellat Carolus, quod tu occidisti suum patrem. Ego inveni in curte mea illum tacito, et noluit mihi dare manus ad ligandum, et ita occidi illum. Et ita probet. Sin autem; probet appellator, quod eum ita non interfecit. Aut ipse, qui appellatus est, iuret cum suis sacramentalibus, quod eum interfecisset. Sed melius est ut dicat, quod non occidi illum, quod per legem emendare debeam.

Petre te appellat Martinus, quod ipse invenit te in curte sua tacito. De torto.

Petre te appellat Martinus, quod tu eum ligasti de torto.

Sed secundum valentes solus iuret.

XXXIII. Si servus in curte aliena noctis tempore inventus fuerit, non dans manus ad ligandum, si occisus fuerit, non requiratur a Domino suo. Et si manus dederit ad ligandum et ligatus fuerit, liberet eum Dominus cum XL. solidis. I. 24. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti unum servum suum. Similiter omnimodo fiat, ut supra de libero.

---

i) Al. mss. *gualapur; walapa; walpoz; galapauz.* *k*) Un. Cod. *det ipse.*

Petre te appellat Martinus, quod ipse invenit in corte sua unum tuum servum. De torto me appellasti.

XXXIV. Si quis in curte alterius irato animo sagittaverit, aut lanceam iactaverit, aut de foris sepe alium plagaverit infra curtem, componat solidos XX. excepta compositione plagarum, aut feritarum, si fecerit, sicut in hoc Edicto legitur, componat. I. 24. 3.

Post hanc legem Heroldus sequentes paragraphos edidit.

Si quis in curtem alienam hoste animo ingressus fuerit, XX. solidos componat ei cuius curtis est.

Mulier curtis rupturam facere non potest, vel vueguorf, quia absurdum videtur, ut mulier libera, aut ancilla quasi vir cum armis vim facere possit.

Si quis peculium suum de clausura aliena tulerit occulte, et non rogaverit, componat curtis rupturam, id est vuegoranit solid. XX.

XXXV. Si quis in Ecclesia scandalum perpetraverit, XL. solid. sit culpabilis ipsi venerabili loco, excepto plagas aut feritas cui fecerit componat. Et praedicti XL. solidi per Sculdasium, aut Iudicem, qui in loco ordinatus fuerit, exigantur, et in sacro altari, ubi iniuria facta fuerit, ponantur. I. 2. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, qui est Advocatus de parte Publica, quod commisisti scandalum in tali Ecclesia, quae est in proprietate Donati. Non placeat Deo.

XXXVI. Si quis intra palatium ubi Rex praeest, scandalum perpetrare praesumserit, animae suae incurrat periculum, aut animam suam redimat, si obtinere potuerit a Rege. I. 2. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus de parte Publica, quod tu commisisti scandalum in Palacio, ubi Rex erat. Non placet Deo.

XXXVII. Si quis liber homo in eadem civitate, ubi praeest Rex, vel tunc invenitur esse, scandalum perpetrare praesumserit; id est si incitaverit, et non percusserit, sit culpabilis in palatio Regis solidorum XII. Nam si percusserit, sit culpabilis solidorum XXIV., excepto plagas et feritas, si fecerit, sicut subter adnexum est, componat. I. 2. 4.

FORM. Petre te appellat Martinus, qui est Advocatus de parte Publica, quod tu commisisti scandalum in eadem Civitate, ubi Rex erat, aut statim venire debebat; et plagas, aut feritas fecisti. Non placeat Deo.

XXXVIII. Si quis servus in eadem civitate, in qua Rex est, scandalum incitaverit, et non percusserit, sit culpabilis in palatio Regis solidorum VI. et si percusserit, sit culpabilis solidorum XII., excepto plagas et feritas si fecerit, sicut subter adnexum est, componat. I. 2. 5.

XXXIX. Si quis liber homo in alia civitate scanda-

lum incitaverit, et non percusserit, sit culpabilis in palatio Regis solidorum VI. Et si percusserit, sit culpabilis solidorum XII., excepto plagas et feritas, cui fecerit, sicut subter est annexum comp. I. 2. 6.

XL. Si servus in alia civitate scandalum commiserit, sit culpabilis in palatio Regis solidorum III. Si autem fecerit plagas aut feritas, sit culpabilis solidorum VI., excepto plagas et feritas, cui fecerit, componat, sicut subter annexum est. I. 2. 7.

XLI. Si quis homini libero insidiatus fuerit cum virtute aut solatio, videns eum imparatum, et simpliciter stantem, aut ambulantem, et subito super eum adveniens turpiter eum tenuerit, aut battiderit sine iussione Regis, medium pretii ipsius, ac si eum occidisset, ei componat, eo quod in turpitudinem et in ridiculum ipsius eum male tractaverit. I. 6. 1.

XLII. Si quis hominem liberum ligaverit absque iussione Regis sine caussa, duas partes pretii ipsius, ac si eum occidisset, ei componat. I. 6. 2.

XLIII. Si quis hominem liberum subito surgente rixa percusserit, et livorem aut vulnus fecerit, pro una ferita componat ei solidos III.; pro duas sol. VI.; si tres fecerit, IX.; si quatuor XII. Si vero amplius duraverint feritae, non numerantur, sed sit contentus. I. 6. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tibi subito adveniente ira, fecisti ei III. feritas, quae apparuerint lividae, et inflatae. De torto me appellasti.

XLIV. Si quis alium pugno percusserit componat solidos III. Si alapam dederit, solidos VI. I. 6. 7.

XLV. De plagis et compositionibus plagarum, quae inter liberos homines evenerint per hunc tenorem sicut subter adnexum est, componantur, cessante faida, id est, inimicitia. I. 7. 1.

XLVI. Si quis alii plagam fecerit in capite, ut cutica tantum rumpatur, quam capilli cooperiunt, componat solidos VI. Si duas plagas fecerit, componat sol. XII. Si usque tres fecerit XVIII. Si vero amplius fecerit non numerantur nisi tres: istae componantur. I. 7. 2.

XLVII. Si quis alium plagaverit in capite, ut ossa rumpantur: pro uno osse componat solidos XII. Si duo fuerint componat sol. XXIV. Si tria fuerint componat solidos XXXVI. Si plura fuerint, non numerentur. Ita tamen, ut os tale inveniatur, quod ad pedes duodecim supra viam sonum in scuto facere possit, et ipsa mensura de certo pede mediocris hominis mensuretur, nam non ad manus. I. 7. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod fecisti ei plagam unam in

capite, unde exiverint tria ossa, ex quibus unum os, aut omnia talia inveniuntur, quae ad pedes XII. per viam sonum in scuto facere possint. De torto me appellasti.

XLVIII. Si quis alii oculum excusserit, pro mortuo adpretietur qualiter in garathingi *l*) id est, secundum qualitatem personae, et medietas pretii ipsius componatur ab eo qui oculum excusserit. I. 7. 16.

XLIX. Si quis alii nasum absciderit, medietatem pretii ipsius componat ei, ut supra. I. 7. 4.

L. Si quis alii labrum absciderit, componat solidos XVI. Et si dentes apparuerint, unus, aut duo, aut plures componat solidos XX. I. 7. 5.

LI. Si quis alii dentem excusserit, qui in risu apparet, pro uno dente componat solidos XVI. Si duo aut plures fuerint in risu apparentes, numerentur, et per hunc numerum componantur.

LII. Si quis dentes maxillares excusserit, unum aut plures, componat pro uno dente solidos VIII. I. 7. 6.

LIII. Si quis alii aurem absciderit, quartam partem pretii ipsius componat ei. I. 7. 7.

LIV. Si quis alii plagam in facie fecerit, componat ei solidos XVI.

LV. Si quam in naso fecerit plagam, componat solidos XVI. si resolidaverit tantum, ut cicatrix appareat *m*). Si non resolidaverit, quartam partem pretii ipsius componat ut supra. I. 7. 8.

LVI. Si quis in aurem plagam fecerit, componat solidos XVI. si resolidaverit. I. 7. 7.

LVII. Si quis alium in brachio punxerit, et non transforaverit, componat solidos VIII. *n*).

LVIII. Si quis alio in brachium punxerit, et ei transforaverit, componat solidos XVI. I. 7. 11.

LIX. Si quis alium intra capsum plagaverit, componat ei solidos XX. I. 7. 9.

LX. Si quis alium in coxa punxerit, aut plagaverit, si transforaverit, componat solidos XVI. Et si non transforaverit componat solidos VIII.

LXI. Si plures fuerint plagae, usque ad tres tantummodo numerentur, et pro unaquaque plaga componatur, ut supra. Nam amplius si fuerint, non componat. I. 7. 10.

LXII. Si quis alii manum absciderit, medietatem pretii ipsius, quo appretiatus fuerit, tamquam si eum occidisset, componat. Et si siderata fuerit, et non excusserit a corpore, quartam pretii partem ipsius ei componat. I. 7. 12.

---

l) Al. mss. *hanc gargathungi; arigargathungi; angargatheit.*
m) Un. Cod. addit: *Si non transforaverit componat sol. XIII.*
n) Herold. *sol. VI.* et mox, *sol. XII.*

LXIII. Si quis alii digitum pollicem de manu excusserit, sextam partem, quo homo appretiatus fuerit, ac si eum occidisset, ei componat.

LXIV. Si quis alii secundum digitum de manu excusserit, componat solidos XVI.

LXV. Si quis alteri tertium digitum e manu excusserit, qui est medianus, solidos VI. componat.

LXVI. Si quartum excusserit solidos VIII. componat.

LXVII. Si quintum digitum excusserit, sol. XVI. o) componat. I. 7. 13.

LXVIII. Si quis alii pedem excusserit, medietatem pretii ipsius componat. Et si sideratus fuerit, et non excusserit, quartam partem pretii componat.

LXIX. Si quis alii pollicem de pede excusserit, componat sol. X.

LXX. Si quis alii secundum digitum pedis excusserit, componat sol. VI.

LXXI. Si tertium digitum pedis excusserit, componat solidos III.

LXXII. Si quartum excusserit digitum pedis, componat solidos III.

LXXIII. Si quintum excusserit digitum pedis, componat solidos II. I. 7. 14.

LXXIV. In omnibus istis plagis ac feritis superius descriptis, quae inter homines liberos eveniunt, ideo maiorem compositionem posuimus, quam antiqui nostri, ut faida, quod est inimicitia, post compositionem acceptam postponatur, et amplius non requiratur, nec dolus teneatur: sed caussa sit finita, amicitia manente. Et si contigerit de ipsis plagis et feritis infra anni spatium mori hominem, qui plagatus est, tunc ille, qui plagaverit eum, componat, qualiter in garathingi p), id est, secundum qualitatem personae. I. 7. 15.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu fecisti ad patrem suum unam plagam, et fuit mortuus non de ipsa plaga intra anni spacium. Ipse fecit mihi finem de ipsa plaga. De plaga potuit tibi facere finem, sed non de morte.

LXXV. Si infans in utero matris suae nolendo ab aliquo occisus fuerit, si ipsa mulier libera est, et evaserit, appretietur ut libera secundum nobilitatem suam: et medietatem precii, quod ipsa valuit, infans ipse componatur. Nam si ipsa mortua fuerit, componat ipsam secundum generositatem suam: excepto quod in utero eius mortuum fuerit, ut supra cessante faida, quia nolendo fecit. I. 9. 4.

LXXVI. De aldiis et servis ministerialibus dicimus, qui docti domi, et nutriti, aut probati sunt. I. 8. 1.

---

o) Al. Codd. *sol. XIII.* p) Al. Codd. *gargathangi, hai gargathungi.*

LXXVII. Si quis aldium alienum, aut servum ministerialem percusserit, si livor, aut vulnus apparuerit, pro una ferita componat solidum unum. Si duas fecerit, solidos II. Si tres, solidos III. Si quatuor IV. Si vero amplius fuerint, non numerentur. I. 8. 2.

LXXVIII. Si quis aldium alienum, aut servum ministerialem plagaverit in capite, ita ut os non rumpatur, pro una plaga det solidos duos. Si duas plagas fecerit, solidos IV. excepta opera et mercede medici. Si vero plures plagae capitis fuerint non numerentur. I. 8. 3.

LXXIX. Si quis aldium alienum, aut servum ministerialem ita in capite plagaverit, ut os rumpatur, unum vel plura, componat solidos IV. excepta opera et mercede medici. I. 8. 4.

LXXX. Si quis aldium aut servum ministerialem in facie plagaverit, componat ei solidos duos *q*). I. 8. 5.

LXXXI. Si quis aldio alieno aut servo ministeriali nasum absciderit componat solidos VIII., excepto opera et mercede medici.

LXXXII. Si quis aldio aut servo alieno oculum excusserit, medium pretii ipsius, quo appretiatus fuerit, ac si eum occidisset, componat. I. 8. 6.

LXXXIII. Si quis aldio alieno aut ministeriali aurem absciderit, componat solidos duos, excepta opera et mercede medici. I. 8. 7.

LXXXIV. Si quis aldio alieno aut servo ministeriali labrum absciderit, ut dentes appareant, componat solidos VI. excepta opera et mercede medici. I. 8. 8.

LXXXV. Si quis aldio alieno aut ministeriali servo dentes excusserit unum aut plures in risu apparentes, pro uno componat solidos IV. Si plures fuerint per hunc numerum componat. I. 8. 9.

LXXXVI. Si dentem maxillarem excusserit, pro uno componat solidos II. Si vero plures fuerint, per hunc modum componantur. I. 8. 9.

LXXXVII. Si brachium ruperit, componat solidos VI. excepto opera et mercede medici. I. 8. 10.

LXXXVIII. Si manum absciderit, componat medium pretii ipsius. I. 8. 11.

LXXXIX. Si pollicem de manu excusserit, componat solidos VIII. excepto opera, et mercede medici. I. 8. 11.

---

q) Un. Cod. *sol. III.*

XC. Si secundum digitum r) de manu excusserit, comp. sol. VI.

XCI. Si tertium digitum de manu exc., comp. sol. II. s).

XCII. Si quartum digitum de manu exc., comp. sol. II.

XCIII. Si quintum digitum de manu exc., comp. sol. IV.

XCIV. Si quis aldio alieno aut servo ministeriali coxam aut tibiam ruperit, componat solidos III. excepto opera et mercede medici. I. 8. 12.

XCV. Si quis aldio alieno aut servo ministeriali pedem excusserit, medium pretii ipsius componat.

XCVI. Si quis aldio alieno aut servo ministeriali pollicem pedis excusserit, componat solidos IV. excepto opera et mercede medici.

XCVII. Si secundum digitum pedis excusserit, componat solidos II.

XCVIII. Si tertium digitum pedis excusserit, componat solidos II t).

XCIX. Si quartum digitum pedis excusserit, componat solidum I.

C. Si quintum digitum pedis excusserit, componat solidum I. I. 8. 13.

CI. Si quis aldio alieno aut servo ministeriali plagam infra capsum fecerit, aut cum sagitta, aut cum quibuslibet armis, componat solidos VI. excepto opera et mercede medici. I. 8. 14.

CII. Si quis aldio alieno aut servo ministeriali brachium, aut coxam transforaverit, componat solidos III. excepto opera et mercede medici. Et si plagaverit, et non transforaverit, componat solid. II. u) I. 8. 15.

CIII. Si quis servo alieno rusticano plagam in capite fecerit, ut cutica tantum rumpatur, quam capilli cooperiunt, pro una plaga det solidum unum, pro duabus solid. II. excepto opera et mercede medici. Si vero plures fuerint non numerentur. Si autem ossa ruperit unum aut plura, componat solidos III. et amplius non numerentur. I. 8. 16.

CIV. Si quis servo alieno rusticano plagam in facie fecerit, componat solidum I.

CV. Si quis servo alieno rusticano oculum excusserit, medietatem pretii ipsius, quod adpretiatus fuerit, si eum occidisset, componat.

CVI. Si quis servo alieno rusticano nasum absciderit, componat solidos IV. excepto opera et mercede medici.

CVII. Si quis servo alieno rusticano labrum absciderit, ut dentes appareant componat solidos III v).

---

r) Un. Cod. addit, *quo signatur*. s) Al. Codd. *sol. III.* t) Al. Codd. *sol. III.* u) Al. Codd. *sol. I.* v) Al. Codd. *sol. IV.*

CVIII. Si quis servo alieno rusticano dentem excusserit, qui in risu apparet, componat pro uno dente solidum II. Pro maxillari vero solidum I. Si amplius fuerint per hunc numerum componantur.

CIX. Si quis servo alieno rusticano aurem absciderit, componat solidos II. excepto opera et mercede medici. I. 8. 18.

CX. Si brachium aut coxam transforaverit, componat solidos II. Si autem plagaverit, et non transforaverit, componat solidum unum, excepto opera et mercede medici. I. 8. 19.

CXI. Si intra capsum plagaverit, componat solidos III. excepto opera et mercede medici. I. 8. 20.

CXII. Si brachium, aut coxam, aut tibiam ruperit, componat solidos III. excepto opera et mercede medici. Et si de ipsa ruptura intra anni spatium sanus factus non fuerit, et ad pristinam sanitatem non redierit, quartam partem pretii ipsius, quod valuerit, domino eius componat. I. 8. 21.

CXIII. Si quis servo alieno rusticano manum absciderit, medietatem pretii ipsius domino eius componat.

CXIV. Si quis servo alieno rusticano pollicem de manu excusserit, componat solidos IV.

CXV. Si secundum digitum de manu excusserit, componat solidos III.

CXVI. Si tertium digitum de manu excusserit, componat solidum I.

CXVII. Si quartum digitum de manu excusserit, componat solidum I.

CXVIII. Si quintum digitum e manu excusserit, componat solidum II. excepto opera et mercede medici. I. 8. 22.

CXIX. Si quis servo alieno rusticano pedem absciderit, medietatem pretii ipsius componat ut supra.

CXX. Si quis servo alieno rusticano pollicem de pede excusserit, componat solidos II.

CXXI. Si secundum digitum de pede excusserit, componat solidum I.

CXXII. Si tertium digitum de pede excusserit, componat solidum I.

CXXIII. Si quartum digitum de pede excusserit, componat solidum medium *w*).

CXXIV. Si quintum digitum de pede excusserit, componat solidum medium, excepto opera et mercede medici.

CXXV. Si quis servum alienum rusticanum battiderit aut percusserit, pro una ferita id est pulslahi *x*), si vulnus aut livor apparuerit, componat sol. medium: si vero usque

---

w) Al. Codd. *sol. I.* *x*) Al. Codd. *pluslaib*; *pluslaim*; *pulisclagi*.

quatuor feritae fuerint, componat sol. II.; amplius feritae non numerentur. I. 8. 24.

CXXVI. Si de plagis aut feritis superius scriptis aldii, aut servi ministerialis, aut rusticani, atque aldiae, aut ancillae, manus, aut pedes, vel quodlibet membrum, plagatum aut percussum est, si fuerit sideratum, et non perexcusserit a corpore, simili modo componat, tanquam si eum excussisset. I. 8. 25.

CXXVII. Omnes vero plagae aut feritae tam de aldiis, quam de servis ministerialibus, seu de servis rusticanis, atque aldiis, aut ancillis, quae evenerint, per hunc tenorem, sicut supra constitutum est, finiantur. Si autem aliqua dubietas inde fuerit, quod evadere, aut citius sanari non possit, tunc medium pretii de plaga, quod arbitratum fuerit, dominus eius accipiat. Reliqua vero medietas suspendatur, usque dum cognoscatur, si intra anni spatium evadere potest de ipsa plaga. Si evaserit: quod reliquum est, compleatur. Si autem de ipsa mortuus fuerit intra anni spatium, sicut subter annexum est, ita componat. Quod pro plaga acceptum est, in ipsa summa compositionis mortui computetur. I. 8. 26.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse appellavit te, quod tu fecisti plagam in capite de Marcoardo suo servo; et propter hoc, quod dubietas erat si evaderet, medietatem de compositione dedisti, et medietas in suspenso fuit. Modo sanus est; et vult, ut tu adimpleas aliam medietatem. Aut; modo mortuus est, et vult quod adimpleas compositionem mortui.

CXXVIII. Qui plagas fecerit, ipse quaerat medicum; et si neglexerit quaerere, tunc ille, qui plagatus est, aut certe dominus eius inveniat medicum. Et ille qui caput ruperit, aut suprascriptas plagas fecerit, operas reddat, et mercedem medico persolvat, quantum per doctos homines arbitratum fuerit. I. 8. 27.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu plagasti Donatum suum servum in capite, et noluisti quaerere medicum; sed ipse quaesivit, et vult ut solvas ei mercedem, quantum per doctos homines arbitratur. De torto.

CXXIX. Si quis aldium alienum occiderit, componat solidos LX. I. 11. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti unum suum aldium. Aut unum suum servum ministerialem probatum. Aut de aliis ministerialibus. Aut unum servum massarium. Aut unum servum bobulcum de sala. Aut unum rusticanum. Aut unum porcarium magistrum. Aut de inferioribus porcariis. Aut pecorarium. Aut caprarium. Seu armentarium. Aut ex discipulis. Aut infantem parvulum de servo. Aut de massario.

CXXX. Si quis servum ministerialem probatum, ut supra, aut doctum domi, occiderit, componat solidos L.

CXXXI. De alio vero servo ministeriali, qui secundus

si invenitur esse, tantum ut nomen ministeriale habeat, si quis occiderit, componat solidos XXV. I. 11. 2.

CXXXII. Si quis servum alienum massarium occiderit, componat solidos XX *y*). I. 11. 5.

CXXXIII. Si quis servum alienum bubulcum de sala occiderit, componat solidos XX. I. 11. 4.

CXXXIV. Si quis servum alienum rusticanum, qui sub massario est, occiderit, componat solidos XVI. I. 11. 3.

CXXXV. Si quis porcarium alienum occiderit, magistrum tamen illum, qui sub se discipulos habet duos, aut tres, aut amplius, componat solidos L. De inferioribus autem porcariis si quis occiderit, componat solidos XXV. I. 11. 6.

CXXXVI. Si quis pecorarium aut caprarium, seu armentarium occiderit, magistrum tamen, componat solidos XX. Pro discipulis, aut qui sequentes sunt, si quis occiderit, componat solidos XVI. De illis vero pastoribus dicimus qui ad liberos homines servierunt, et de sala propria exeunt. I. 11. 7.

CXXXVII. Si quis infantem parvulum de servo massario casu faciente occiderit, arbitretur a iudice, secundum qualem habuerit aetatem, aut quale lucrum facere poterat, ita componat. I. 11. 8.

De arbore communiter incisa, homineque occiso.

CXXXVIII. Si duo aut tres homines liberi, seu amplius, arborem unam inciderint, et alium hominem supervenientem occiderint, aut quodlibet damnum fecerint; tunc incidentes arborem, quanticunque fuerint, ipsum homicidium aut damnum pariter componant. Et si casu faciente ab ipsa arbore aliquis ex ipsis, qui inciderint, mortuus fuit; si duo fuerint collegae, medietas pretii reputetur illi mortuo, et medietas collegae ipsius. Et si plures fuerint, eodem modo portio una reputetur illi mortuo, et quanticunque fuerint vivi, similiter reddant summam pretii, cessante faida, eo quia nolendo fecerint. I. 9. 5.

CXXXIX. Si quis liber homo, aut mulier venenum temperaverit, et alii ad bibendum dare voluerit, componat solidos XX. sicut ille, qui in morte alterius consiliatus fuerit. I. 3. 4.

CXL. Si liber aut libera venenum alii ad bibendum dederit, et qui accepit, ex ipso veneno mortuus non fuerit, componat qui venenum dederit, medietatem pretii ipsius, ac si eum occidisset. I. 3. 5

---

y) Al. Codd. *sol. XV.*; *sol. XVI.*

CXLI. Si quis alii venenum ad bibendum dederit, et qui acceperit mortuus non fuerit, pretium mortui secundum qualitatem personae in integrum componat. I. 9. 6.

CXLII. Si servus aut ancilla venenum alteri dederit ad bibendum, et ille qui acceperit, mortuus non fuerit, componat dominus servi vel ancillae medietatem pretii ipsius, quantum ipse valuerit, qui accepit, et per omnia ipse servus vel ancilla in ipsa compositione (pro quanto appretiati fuerint ad occidendum tradantur z). Et si ille mortuus fuerit, qui acceperit, tunc dominus servi vel ancillae ipsum hominem in integrum componat; sic tamen ut servus vel ancilla in ipsa compositione pro quanto appretiati fuerint, ad occidendum tradantur, et nulla sit redemtio aut excusatio in morte servi vel ancillae. I. 9. 7.

De eo, qui post acceptam compositionem se revindicaverit.

CXLIII. Si homo occisus fuerit liber aut servus, et de ipso homicidio compositio facta fuerit, et pro amputanda inimicitia, sacramenta praestita fuerint; et postea contigerit, ut ille qui compositionem acceperit, revindicandi caussa occiderit hominem de parte, de qua compositionem acceperat, iubemus ut ipsam compositionem in duplum reddat, aut parentibus, aut domino servi. Simili modo de plagis aut feritis, qui post compositionem acceptam revindicare tentaverit, ut in duplum, quod accepit, restituat; excepto si hominem occiderit, componat, ut supra. I. 9. 8.

FORM. Petre, Martinus interfecit patrem tuum, et vult, ut sibi iuret ita de hac hora in antea. Per ipsum homicidium, quod de patre meo fecisti, unde mihi compositionem dedisti, per me, nec per meam submissam personam non faciam furtum, nec scachum, nec incendium, nec homicidium, nec plagas, nec prehensionem de personis tibi, nec hominibus de tua parte, nec aliquod malum. Si dicis. Modo iura, Petre, quod de hac hora in antea per ipsam compositionem, quam tu fecisti Martino de patre suo, quem tu interfecisti, nec per te, nec per tuam submissam personam facias scachum, furtum, homicidium, nec incendium, nec plagas, nec comprehensiones de personis Martini, nec hominibus de sua parte, nec aliquod malum. Si dicis. Martine, perdona Petro per istum fustem omnes causas, et calumnias, querelas, et querimonias, composituram, et sacramenta, seu de ceteris causis, quae per ipsum advenerint, quod tu inde permaneas tacitus, et contentus, et Petrus permaneat securus, solutus, et indemnis. Qua lege vivis? Ad legem Langobardam. Modo responde, Martine, ut si unquam in tempore tu, aut tui filii, vel heredes contra Petrum, vel contra suos heredes, de hac re habueritis agere, aut causare, aut apparuerit datum, aut factum, aut scriptum, aut securitas, quae in alia parte facta habueritis, et clare facta fuerint, quod composueritis in duplo querimoniam, unde agetur, et insuper poenam argenti libras X. Spondes ita? Sic facio. Da ei launechild. Rogatis inde fieri breve; vel ita. Scribo-

z) Un. Cod. *aut aestimationem solvat, aut morti dedat servum.*

tes judices, mittite judicium. Iuxta vestram professionem, et manifestationem, Martinus permaneat tacitus, et contentus, et Petrus permaneat securus, solutus, et indemnis. Senior Comes, rogatis facere unam noticiam. Rogo.

Martine te appellat Petrus, quod ipse interfecit patrem tuum, et fecit tibi compositionem, et ei fecisti perdonacionem, et jurasti; et revendicandi causa interfecisti fratrem suum. Aut, pro plaga, quam fecit tibi in capite, unde tu fecisti finem ei, revindicandi causa fecisti plagam unam in suo capite. De torto.

CXLIV. Si Magister Comacinus cum collegis suis domum ad restaurandam vel fabricandam super se placito finito de mercede susceperit, et contigerit aliquem per ipsam domum, aut materiam, aut lapidem elapsum mori, aut quodlibet damnum fieri, non requiratur a domino, cuius domus fuerit: nisi magister Comacinus cum consortibus suis ipsum homicidium aut damnum componat. Qui postquam fabula firmata de mercede pro suo lucro susceperit, non immerito sustineat damnum. I. 9. 9.

CXLV. Si quis Magistrum Comacinum unum aut plures rogaverit, aut conduxerit ad operam dictandum, aut solatium diurnum praestandum inter suos servos, ad domum aut casam sibi faciendam, et contigerit per ipsam casam aliquem ex ipsis Comacinis mori, non requiratur ab ipso, cuius casa est. Nam si cadens arbor, aut lapis ex ipsa fabrica occiderit aliquem extraneum, aut quodlibet damnum fecerit, non reputetur culpa Magistro; sed ille, qui conduxit, ipsum damnum sustineat. I. 9. 10.

CXLVI. Si quis casam alienam asto animo, quod est voluntarie incenderit, in triplo eam, quod est sub tertia aestimatione pretii cum omnibus, quae ibi cremata fuerint, secundum quod vicini homines bonae fidei appretiaverint, restauret. Et si aliqua de hoc, quod intrinsecus crematum est, orta fuerit intentio, tunc ille qui damnum pertulit, iuratus dicat, quantum in eadem casa perdiderit, et omnia ut dictum est, in triplo restituentur ab illo, qui hoc malum voluntarie perpetraverit. I. 19. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse habet certam suspecionem, quod voluntarie incendisti unam suam casam, quae valebat libras C. cum tanto mobili, quod valebat L. De torto. Vis ei adardire? Volo. Wadiate pugnam. Et si dixerit: incendi ego ipsam casam, sed non valebat tantum; tunc veniant vicini et aestiment. Et si dixerit, quod mobilia non fuerint tanta incensa; si appellator facere pugnam vult, faciat. Et si dixerit: non feci per meam voluntatem; juret cum suis sacramentalibus, secundum quosdam. Nam solus secundum valentes jurare debet.

CXLVII. Si quis focum super novem pedes a foculari portaverit, et damnum ex ipso foco sibi aut alteri tactum fuerit, ipse qui focum fecit, damnum ferquido, id est simile componat; ideo quod nolendo fecit; et si in-

tra ipsos novem pedes quod est a foculare, damnum sibi facere aut alteri contigerit, non requiratur. I. 19. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu portasti focum ultra novem pedes de foculari, et de ipso foco fuit incensa una sua casa, quae valebat sol. X. Si dixerit: non portavi, non faciat pugnam, sed iuret. Si dixerit: portavi, sed non fuit incensa tua casa; faciat pugnam, si vult qui appellat.

Petre te appellat Martinus, quod ipse deposuit tibi tanta sua mobilia, quae valebant sol. XX. Si negaverit, fiat pugna. Si dixerit, incensa est; tunc ipse qui appellat, dicat: Ego te appello, quod tu portasti focum ultra novem pedes de foculari tuo, et ex ipso foco fuit incensa. Secundum quosdam ita sit haec appellatio. Sed secundum valentes est exceptio. et re.

CXLVIII. Si quis focum foris in itinere fecerit, antequam egrediatur, extinguat eum, et non negligenter dimittat. Nam si contigerit post egressum ipsius alicui ex ipso foco damnum aut laesionem fieri, ipse qui focum fecerit, et negligenter eum dimisit, damnum sicut appretiatum fuerit, componat tantum: sic tamen ut post relictum focum a qua hora reliquerit, usque ad aliam talem horam diei aut noctis computetur, quae sunt horae XXIV. Nam si contigerit transire ipsum focum super publicam viam, aut rivum, si damnum fecerit, non requiratur ei, qui focum dimisit. I. 19. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu fecisti focum foris in itinere, et laxasti per neglegentiam, et per ipsum focum fuit incensa tanta sua mobilia, quae valebant sol. C. Si dixerit: focum feci ego, sed non dimisi per negligentiam; iuret cum suis sacramentalibus, secundum quosdam; sed solus, secundum valentes. Si dixerit: focum feci, et per negligentiam dimisi, sed non fuerint incensa tua mobilia. Si dixerit: focum feci, et per negligentiam laxavi. sed non fuerint incensa tua mobilia, antequam transierint XXIV. horae, aut antequam transiret focus super publicam viam, aut rivum; iuret cum suis iuratoribus, secundum quosdam; sed solus secundum valentes.

CXLIX. Si quis molinum alterius asto animo incenderit, id est voluntarie, in triplum eum restituat sub aestimatione pretii cum omnibus, quae intus cremata sunt. I. 19. 4.

CL. Si quis molinum alterius scapellaverit aut clausuram ruperit sine auctoritate Iudicis, componat solidos XII. illi, cuius molinum esse invenitur. Et si iudicem interpellaverit, et iudex dilataverit ipsam caussam deliberare, aut licentiam dederit adversae parti ipsum molinum evertendi, componat solidos XX. in Palatio Regis districtus ab Stolesaz *a*). I. 19. 5.

---

a) Al. Codd. *astolisazo; storizat; stolscazi; stolozat.* Gloss. *ab infertore regis.* Al. Gloss. *ab insetore* (leg. *insessore*) *regis, vel regali sede.*

FORM. Martine hoc te appellat Petrus, quod tu capellasti ei unum molinum, aut rupisti clausuram, sine auctoritate Iudicis. De torto. Vel: Feci, sed cum auctoritate Iudicis. Iuret solus. Sed cum XII. secundum quosdam.

Petre Comes, te appellat Martinus advocatus de parte puplica, quod Paulus se reclamavit tibi de Marco, quod habebat ei ecapellatum unum suum molinum, aut, quod habebat ruptam unam suam clausuram et tu dilatasti causam deliberare, aut licentiam dedisti adversae parti perpetrandum illud malum. Non placeat Domino; vel reclamavit, sed non dilatavit, vel non dedit licentiam; et ita iuret.

CLI. Si quis molinum in terra aliena aedificaverit, et suam probare non potuerit, amittat ipsum molinum, et omnem operam, et ille habeat, cuius terra aut ripa esse invenitur: quia omnes scire debent, quod suum non est, id ad alium pertinere. I. 27. 1.

CLII. Si quis operarios conduxerit, aut rogaverit in opera, et casu faciente contigerit unum ex ipsis aut in aqua mori, aut a fulmine percuti, aut a vento arbore mota occidi, aut propria morte mori, non requiratur ab ipso, qui conduxit aut rogavit. Tantum est, ut per ipsius factum, qui conduxit aut rogavit, aut hominum eius non moriatur. Et si a quocunque unus eorum occisus fuerit, aut laesus, ipse componat, qui eum occiderit aut laeserit. I. 9. 11.

De gradibus cognationum.

CLIII. Omnis parentela usque in septimum genuculum numeretur, ut parens parenti per gradum et parentelam heres succedat. Sic tamen ut ille qui succedere vult, nominatim uniuscuiusque nomina parentum suorum antecessorum dicat. Et si intentio fuerit contra Curtem Regis, tunc ille, qui quaerit, praebeat sacramentum cum legitimis sacramentalibus suis duodecim, et dicat per ordinem, quod parentela nostra sic fuit; et illi sic fuere nobis parentes quomodo nos dicimus. II. 14. I.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram, quae iacet in loco tali. Ipsa terra, de qua tu dicis, mea propria est de parte Dominicis parentis mei. Et tibi quid pertinet ad requirendum? De parte ipsius. Tunc interroga ipsum qui tenet, quomodo fuit suus parens. Marcoardus proavus suus fuit consobrinus de proavo meo, et fuerunt in tertio gradu. Avus meus, et avus illius in quarto. Pater meus et pater illius, in quinto. Ego et ille in sexto. Interroga similiter illum qui pulsat. Avus meus, et avus suus fuerunt fratres, et fuerunt secundo gradu. Pater meus, et mater sua in tertio. Ego, et ille in * quinto. Et cum fuerit nominata haec parentela, interroga eum qui tenet, si potest probare quod plus proximus sit. Si non potest probare, probet ipse qui appellat. Et si ipse non potuerit, iuret ipse qui appellatus est cum suis sacramentalibus, quod plus proximus sit, et habeat ipsam terram.

Petre te appellat Martinus, quod pars Publica, unde tu es Advocatus, tenet sibi terram malo ordine in loco tali. Ipsa terra propria est de parte Publica, de parte Donati, qui fuit mortuus sine heredibus. „Non fuit mortuus sine heredibus" quia ego sum suus heres. Avus meus et avus suus fuerunt consobrini. Iuret cum suis sacramentalibus, quod ita sit.

Secundum asinos ita sit placitum. Sed ita esse debet (coniectura stultitiae).

Petre te appellat Martinus, quod terra, quam tenes et possides in tali loco, sua propria est. Quid tibi pertinet? Ex hereditate ex parte Iohannis. Iohannes quid tibi pertinuit? H. P. fuit suus avus et meus. „Pater meus, et" pater suus fuerunt fratres Ego et ille fuimus fratres patrueles. Praebe sacramentum, ut ita sit parentela tua.

Petre te appellat Martinus, quod terra, quam tenes et possides in tali loco, sua propria est. Quid tibi pertinet? Ex hereditate ex parte Iohannis. Iohannes quid tibi pertinuit. Anselmus fuit suus atavus, et meus. Tamen non debes eum succedere. Nam Simon suus fuit avus et meus. Paulus fuit suus pater et meus. Et ipse fuit meus frater. Et ita sum proximior te. Praebe sacramentum, ut ita sit parentela tua.

Petre te appellat Iohannes Advocatus ex parte publica, quod terra, quam tenes in tali loco, est reipublicae, cuius est Advocatus. Quid pertinet ad partem illam Publicam? Ex parte Iacobi qui fuit mortuus sine heredibus. Non fuit mortuus sine heredibus nam avus meus et avus suus fuerunt fratres. Pater meus et pater suus fuerunt fratres patrueles. Ego et ipse fuimus sobrini. Praebe sacramentum, ut ita sit parentela tua.

Petre Advocate reipublicae te appellat Thomas, quod terra, quam pars Publica tenet in tali loco, sua est. Quid pertinet ei? Ex parte Pauli sui sobrini. Praebe sacramentum, ut ita sit parentela tua.

Vel ita: quia nemo hereditatem, vel bonorum possessionem olim habebat. Et si intentio fuerit contra Cortem, tunc praebeat sacramentum, quod ita sit sua parentela.

GLOSS. Si quis Longobardus intestatus moriens reliquerit filium vel filios legitimos, ipse vel ipsi in omnem substantiam succedant. Si in sacris patris, et filii familias alter filius familias erant. At si unus emancipatus erat, et filius familias alter, filius familias tantum succedat; secundum quosdam utrique succedant. Si vero nepotes tantum, vel neptes, vel deinceps aliquid ex parte filiorum defunctorum superstites fuerint, similiter succedant. At si filium, vel filios, et nepotes, vel neptes, vel deinceps aliquem ex parte alterii filii olim defuncti, pro virili portione, vel in stirpem omnes succedant. Quod si filium vel filios, et filiam vel filias reliquerit, filii tantum succedant. Si vero filiam, et nepotes, vel neptes, vel deinceps aliquem ex parte filii defuncti reliquerit, aequaliter succedant. Sed, ut alii dicunt, nepotes, vel neptes ex parte filii tantum succedant. Quod si filiam, vel nepotem, vel neptem ex parte filiae olim defunctae reliquerit, filia tantum succedat, sed ut alii dicunt aequaliter succedant. Sed si nepotes, vel neptes, vel deinceps aliquis ex parte filii iam defuncti, et nepotes, vel neptis, vel deinceps aliquis ex parte filiae iam defunctae superstites fuerint, nepotes, vel neptis tantum ex parte filii avo suo succedant. Si vero nepotes, vel neptes, nepotes tantum succedant. At si tantum filiam, vel filias, vel tantum nepotes, vel neptes ex parte filiarum dimiserit, ut filii masculini, vel de-

scendentes ab illis succedant. Sed si filiam et sororem in capillo reliquerit, aequaliter succedant. At si sororem, et abiaticam ex parte filiae reliquerit, abiatica tantum succedat. Sed, ut alii dicunt, aequaliter succedant. Si vero filiam, et sororem non in capillo, filia tantum succedat. Si vero nepotes, vel neptes tantum, aut ex parte, vel filiae ipsi succedant. Sed si filiam, et sororem in capillo, et nepotes, vel neptes ex parte filii, aequaliter succedant. Sed ut alii dicunt, tantum filia, et nepotes ex parte filii, aequaliter vel in stirpem succedant, et, ut alii dicunt, tantum nepotes, vel neptes ex parte filii succedant. Ita in descendentes semper ceteris praeferantur, et si proximioribus; at si ascendentibus emancipatus reliquerit, nullo descendentium, nec ullo fratre superstite, veluti patrem, aut avum, vel aliquem superiorem agnatorum, ipsi ei succedant. Sed, si matrem quoque reliquerit, vel aliquem cognatorum superiorum, semper agnati, matre quoque excepta, praeferantur cognatis, et si patrem, et matrem, et non fratrem, sed sororem, pater ascendens non his praeferatur; mater vero simul non vocetur, sed sola soror. Sed si avum paternum, et maternum, et fratres, sorores reliquerit consanguineos, non avus, sed soror, non frater, quia sunt eiusdem gradus, aequaliter succedant, etiam materno expulso avo. Ita enim non semper fieri debet, ut plures agnatorum in uno gradu manentium, vel proximior agnatus, nisi, quia hac lege excipitur, praeferantur. Si vero solam matrem, vel solos cognatos nihil habeant, sed Curia succedat. At si in sacris patris est, paene nulla, ut servus, est successio. At si migravit, qui fuit, dum vixit, pater in potestate eius patris relinquens tantum fratrem, et sororem consanguineos, soror fratri praeferatur, etiam si superstes fuerit aliquis cognatorum, nec non excepta matre. Si vero fratrem consanguineum, et sororem uteritiam, frater sorori excelleat. Si vero sororem consanguineam, et amitam in capillo, aequaliter succedant. Sed, si amita non fuerit in capillo, soror ipsa succedat. At si fratres alios tantum uterinos, alios tantum consanguineos, aliquos sibi utroque iure coniunctos, tantum consanguinei, et utroque iure decorati ceteris praeferantur. Sed si fratrem consanguineum, et fratrem uterinum, frater consanguineus uterinis excelleat. Si fratrem vero legitimum, et fratrem naturalem, legitimus ei succedat. Quod, si, facto testamento, quisque decesserit, et haeres non existit, haeres aliquo casu, et interim proximiore mortuo, proximus esse incipiat, qui, moriente testatore, non erat proximus, occiso naturali, tantum legitimus succedat. Si vero soror fuerit tantum, non succedat naturalis. Si vero aliquis, matre superstite, et fratre, vel sororibus tantum uterinis, decesserit, omnes succedant. Secundum quosdam, non, sed Curia succedat, quod est melius, et in omni ordine, scilicet ascendentium, et descendentium, et ex latere venientium semper agnatus praeferatur, nisi excipiatur. Si vero nullus agnatorum fuerit, tunc proximior cognatus veniat. Secundum quosdam nullus his, sed Curia succedat. In muliebri quidem sexu talis teneatur observatio. Si quidem mulier in capillo mortua fuerit, quae parentibus utrisque, vel uni successit, et sorores, vel in capillo, vel nuptui traditas consanguineas, vel utrasque habuerit, ipsae eius bona percipiant. Si vero ullis parentibus non successerit, et fratrem consanguineum, et sorores dimiserit, frater tantum succedat, quia Mundualdus est. Si vero filia patris nihil parentis, qui habuit, posse, ut eum succederet, et post eius mortem aliquid ei aliquo modo evenerit, et fratres, et sorores reliquerit, quamvis patri, et matri non successerit, pro paupertate tamen sorores ei succedant. Sed si sorores aliae in capillo, aliae nuptui traditae, fratri successerit, et ali-

qua in capillo postea mortua fuerit, Mundualdus ei succedat; quod si sorores non habuerint, similiter Mundualdus succedat. De vidua quidem ita. Si mortua quidem fuerit absque filiis legitimis, et filiam reliquerit, ipsa ei succedat. Si vero filium, et solum abiaticum ex parte filii, aequaliter succedant; sed, ut alii, solus filius. Si vero sola filiam, et abiaticam, vel abiaticum solum ex parte filii, aequaliter succedant. Sed, ut alii, filia tantum succedat, et, ut alii, solus abiaticus, vel sola abiatica succedat. Si vero filium, et abiaticum, vel abiaticam ex parte filiae, solus filius succedat. Si vero filiam, et solam abiaticam vel solum abiaticum ex parte filiae, filia tantum succedat; sed, ut alii, aequaliter succedant. Sed nuptae legaliter vir suus fiat haeres, vel, ut quidam dicunt, Mundualdus, qui est, vel futurus est. His omnibus defunctis, vel vivis, successionem nolentibus, ut quidam dicunt, ex parte publica successio capiatur.

CLIV. Si quis dereliquerit filium legitimum unum, quod est fulboran, et filios naturales unum aut plures; filius legitimus tollat duas portiones de patris substantia, naturales vero tertiam. Et si sint duo legitimi, habeant quatuor partes; naturales quintam partem, quanticumque fuerint. Et si tres fuerint legitimi, habeant naturales septimam partem. Si quatuor fuerint legitimi, habeant naturales nonam partem. Si quinque fuerint legitimi, habeant naturales duodecimam *b*) partem. Si sex fuerint legitimi, habeant naturales tertiam decimam partem. Si septem fuerint legitimi, habeant naturales quintam decimam partem. Si autem plures fuerint, per hunc numerum dividant patris substantiam. II. 14. 2.

CLV. Nulli sit licentia naturales filios aequales aut consimiles facere legitimis filiis, nisi filii legimi post completam legitimam aetatem patri consenserint. Legitima autem aetas est, postquam filii duodecim annos habuerint. II. 14. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tenes ei terram malo ordine in loco tali. Ecce carta, quam pater tuus et meus fecit me tibi similem te consentiente.

CLVI. De filio naturali, qui de ancilla alterius natus est, si pater comparaverit eum, et liberum thingaverit, libertas illi permaneat. Et si non libertaverit eum, sit servus, cuius et mater est ancilla. Nam si eum comparaverit, et aliquid de rebus suis per legem ei thingaverit, habeat ipsas res. II. 14. 4.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu es servus suus. Liber sum; ecce carta, quam Donatus pater meus me emit de te, et dimisit me liberum. Falsa est.

CLVII. De eo, qui de filio naturali generatus fuerit, quod est threus *c*), heres non fiat, nisi ei thingatum fue-

---

b) Un. Cod. *undecimam.* *c*) Al. Editt. *stremus; thecus; trenuis.* Al. Cod. *qui filius est threus.* Gloss. int. *i. e. libertus.*

rit per legem. Et si ei thingatum non fuerit aliquid de rebus, tantum libertas illi permaneat. II. 14. 5.

CLVIII. Si quis dereliquerit filias legitimas duas aut plures, et filios naturales unum aut plures, et alios parentes proximos, ut supra, illae filiae tollant uncias sex, quod est medium: naturales filii uncias quatuor, quod est tertia pars, et parentes legitimi uncias duas, quod est sexta pars. Et si parentes non fuerint, Curtis regia ipsas duas uncias suscipiat. II. 14. 7.

CLIX. Si quis dereliquerit filiam legitimam unam, et filium naturalem unum, aut plures, et alios parentes proximos, aequaliter dividant substantiam defuncti, id est in tres partes. Filia legitima accipiat uncias quatuor, quod est tertia pars: naturales filii uncias quatuor; et parentes proximi, aut heredes uncias quatuor, quod est tertia pars. Et si parentes proximi non fuerint, tunc Curtis Regia suscipiat ipsas quatuor uncias. II. 14. 6.

CLX. Si quis dereliquerit filiam legitimam unam aut plures, et filium naturalem unum aut plures, et sororem legitimam unam aut plures, tollant filiae, et sorores inter se aequaliter dividendas uncias sex, quod est medium: naturales filii uncias quatuor, quod est tertia pars; et duas uncias parentes legitimi. Et si parentes legitimi non fuerint, Curtis Regia suscipiat ipsas duas uncias, quod est sexta pars. Pro mundio autem supra scriptarum, tollant naturales filii tertiam partem; et heredes legitimi, aut Curtis Regia partes duas. II. 14. 8.

CLXI. Si fuerint filii legitimi, et naturales *d*), et sorores tam legitimae, quam naturales, pro mundio eorum tollant filii legitimi duas partes, naturales vero partem tertiam. II. 14. 9.

CLXII. Si fuerint filii legitimi, et filii naturales duo aut plures, et contigerit casus, ut unus ex naturalibus occisus fuerit, tollant legitimi fratres pro compositione ipsius, quod appretiatus fuerit, partes duas: naturales, qui remanserint vero tertiam partem. Facultas vero illius mortui ad legitimos fratres revertatur, et non ad naturales. Ideo praevidimus hoc propter faidam deponendam, id est inimicitiam pacificandam. II. 14. 10.

CLXIII. Si quis in morte parentis sui insidiatus fuerit id est si frater in morte fratris sui aut barbani, quod est patruus, seu consobrini insidiatus fuerit, et ille, cui insidiatus fuerit, filium non reliquerit, non sit ille heres, de cuius anima tractavit, sed alii parentes proximi; et si alios parentes proximos non habuerit, tunc illi Curtis Regia succedat. De anima autem illius homicidae sit in potestate Regis iudicare quod illi placuerit. Res vero, quas homicida reliquerit,

---

d) Herold. *aut naturales.*

parentes proximi, et legitimi habeant; et si parentes proximos non habuerit, tunc Curti Regiae socientur. I. 10. 1.

CLXIV. Si quis ex parentibus, id est barbanus *e*), quod est patruus, aut quicumque ex proximis de nepote aut consobrino, doloso animo dixerit, quod de adulterio natus sit; nam non de certo patre: tunc ille, cui crimen mittitur, quaerat sibi liberos homines sacramentales duodecim, et praebeat sacramentum, quod filius legitimus sit, et per legem res ipsae ad eum pertineant, nec alteri eas per legem dimittere debeat. Et si hoc fecerit, habeat et fruatur, quia grave et impium videtur esse, ut talis caussa sub uno scuto per pugnam dirimatur. II. 55. 1.

FORM. Petre te appellat Marcoardus barbanus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est de parte patris mei Anselmi. Non debes eum succedere, quia de adulterio natus es. Iuret cum suis sacramentalibus, sicut lex dicit.

CLXV. Si quis dixerit de uxore aliena, quod mundium de ea ad ipsum pertineat nam non ad maritum; tunc ille, qui eam habet uxorem, praebeat sacramentum cum legitimis sacramentalibus suis duodecim, quod de certo domino mundium ipsius fecisset, et non eum alteri per legem dimittere debeat. Si autem hoc fecerit, habeat et fruatur, quia iniustum videtur esse, ut tam grandis caussa sub uno scuto per pugnam dirimatur. II. 55. 2.

CLXVI. Si fuerit suspicio, quod maritus immerentem uxorem suam occidisset, ita decernimus, ut purificet se maritus cum sacramentalibus suis legitimis duodecim, quod in morte ipsius mulieris mixtus non sit nec per se, nec per aliam suppositam personam: et sit absolutus ab hoc crimine. Quia absurdum, et impossibile videtur esse, ut tam grandis caussa sub uno scuto per pugnam dirimatur. II. 55. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod habet suspectionem, quod tu occidisti Mariam suam filiam, et tuam mulierem inmerentem. De torto. Vel: Occidi, sed non inmerentem. Iuret.

CLXVII. Si fratres post mortem patris in casa communi remanserint, et unus ex ipsis in obsequio Regis, aut cum Iudice aliquas res acquisiverit serviendo, habeat sibi in antea absque portione fratrum. Et quae *f*) foris in exercitu acquisiverit, communicet cum fratribus, quos in communi casa dimiserit. Et si quis alicui de suprascriptis fratribus garathinx fecerit, habeat in antea ille, cui factum fuerit. Et si quis ex ipsis duxerit uxorem, et de rebus communibus meta data fuerit: quando alter uxorem tulerit, aut quando ad divisionem faciendam venerit, simili modo de communibus rebus ei refundatur aliud tantum, quantum ille alter frater in meta dederit. Paternae autem vel ma-

---

e) Al. Codd. *barba*. *f*) Al. Codd. *nec quod*.

ternae substantiae quod reliquum fuerit, inter se aequaliter dividant. II. 14. 11.

FORM. Petre te appellat Martinus tuus frater, quod ipse remansit tecum in casa communi post mortem sui patris, et tui; adquisisti in exercitu tanta mobilia, quae valebant sol. X. De torto me appellis.

Petre te appellat Martinus tuus frater, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsam terram ego adquisivi in servitio Regis, aut Iudicis, aut mihi donata fuit. Aut probet per scriptum, aut per testes, aut det partem ad suum fratrem.

Petre te appellat Martinus tuus frater, quod ipse remansit tecum in casa communi post mortem sui patris et tui; et quando tu duxisti uxorem, dedisti in meta de communibus C. sol. Modo vult se a te dividere, et vult de communibus rebus tollere sol. C.

CLXVIII. Nulli liceat sine certa culpa filium suum exheredare, nec quod ei debetur per legem alii thingare. II. 14. 12.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi terram in tali loco malo ordine. Ipsa terra mea propria est; ecce carta, quam pater tuus mihi dedit. Si manifestat de donatione, dicat: Contra legem est ipsa carta, quod pater meus non potuit me deheredditare. Sic potuit; quod tu insidiatus es animae suae, aut cogitasti de anima sua, aut, percussisti patrem tuum voluntarie; aut voluisti peccare cum matrinia tua, et peccasti. Et probet ingratitudinem ille, qui habet cartam, aut taceat per Novellam.

CLXIX. Iustas autem culpas dicimus exheredandi filios eas esse; si filius contra animam patris aut sanguinem insidiatus aut consiliatus fuerit: aut si percusserit patrem voluntarie: aut si cum matrinia sua, id est noverca, peccaverit, iuste a patre exheredatur. II. 14. 12.

CLXX. Item sicut nec patri licitum est sine iusta caussa, aut culpa filios suos exheredare, ita nec filiis liceat vivo patre cuicunque res suas thingare, aut per quemlibet titulum alienare, nisi filios forte, aut filias legitimas, aut filios naturales dimiserit, ut ipsis secundum legem conservet g). II. 14. 12.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi terram in tali loco malo ordine. Mea propria est ipsa terra; ecce carta, quam fecit mihi Marcoardus tuus filius. Contra legem est ipsa carta, quod non potuit tibi vendere eam, quia ipse erat in mea potestate. Tu habes eum emancipatum de tua potestate. Non est verum. Probet ipsum, secundum quosdam, qui habet cartam, quod ita sit, aut perdat. Aut; fecisti ei talem ingratitudinem.

CLXXI. Si quis desperaverit propter senectutem, aut aliquam corporis infirmitatem, quod filios non possit habere, et res suas alii thingaverit; posteaque eum contigerit filios legitimos procreare, omne thinx, quod est donatio, quae prius facta est, rumpatur, et filii legitimi unus aut plures, qui postea nati fuerint, heredes patri in omnibus succedant. Si autem filiam legitimam unam, aut plures, seu filios naturales unum, aut plures post thinx factum

g) Un Cod. *ipsi sec. leg. consentiant.*

habuerit, habeant et ipsi legem suam, sicut supra constitutum est, tamquam si nihil alii thingatum fuisset. Et ille, cui thingatum est, tantum habeat, quantum alii parentes proximi debuerant habere, aut Curtis Regia suscipere, si illi thingatum non fuisset. II. 14. 13.

Gloss. Si autem filias legitimas unam aut plures post thinx factum habuerit, habeant ipsae, si una fuerit, tertiam partem; si duo aut plures, dimidiam. Alia Gloss. Totum similiter ut masculi.

Form. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Pater tuus donavit mihi ipsam terram: ecce carta. Pater meus mihi disperavit se habere filios propter infirmitatem, vel propter senectutem, et post creavit me de legitimo coniugio. Vere procreavit te, sed non de legitimo coniugio. Et ita approbet; si non potuerit, taceat. Si masculus est, qui appellat, rupta tota carta. Si femina est, qui appellat, in praedicta portione fiat rupta, secundum quosdam. Sed tota similiter est vacua.

CLXXII. Si quis res suas alii thingare voluerit, non absconse, sed ante liberos homines, ipsum garathinx faciat, quatenus qui thingat, et qui gisil fuerint *h*), liberi sint, ut nulla in posterum oriatur intentio.

Form. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes ei terram malo ordine in tali loco. »Ipsa terra mea propria est: « ecce carta, quam tu mihi fecisti. Contra legem est ipsa carta, quod non fuerint testes liberi.

CLXXIII. Si quis res suas alii thingaverit, et dixerit in ipso thinx lidolaip *i*), id est, quod in die obitus sui reliquerit, non dispergat ipsas res postea doloso animo, et fruatur eas cum ratione. Et si talis evenerit necessitas, ut terram cum mancipiis vendere, aut loco pignoris ponere debeat, aut sine mancipiis, dicat prius illi cui thingaverit: Ecce vides, quia necessitate compulsus, res istas vado dare aut vendere; Si tibi videtur, subveni mihi, et res ipsas conserva in tuam proprietatem. Tunc si noluerit ei subvenire quod alii dederit, sit illi stabile et firmum, qui acceperit. II. 15. 2.

CLXXIV. Nulli donatori liceat ipsum thinx, quod antea fecerit, iterum in alium hominem transmittere. Tantum est, ut ille, qui garathinx susceperit, tales culpas non faciat donatori suo, quales solent ingrati filii parentibus suis facere, per quas exheredantur, quae in hoc Edicto scriptae sunt. Ipse autem, qui garathinx susceperit ab illo, quicquid reliquerit donator in diebus obitus sui, habeat licentiam in suum dominium recolligere, et debitum creditoribus solvere, et aliis requirere; et quod in fiduciae nexu positum est, reddat debitum, et requirat rem in fiduciae nexu subpositam. II. 15. 3.

CLXXV. Si quis res suas cuicunque donaverit, et post-

---

h) Gloss. interl. *Gisiles, testes.* *i*) Al. Codd. *lidinlaib; lindila; ladolaip; lindilajo.* Herold. *Lidhilahibum.* Un. Cod. *in ipsum thinx, quod est laib, id est quod.*

ea, qui donaverit, launechild *k*) requisierit, tunc ille qui acceperit, aut heredes eius iurent, quod launechild redditum sit. Et si ausus non fuerit iurare, quod compositum sit, reddat ei ferquido, id est simile, quale in illa die fuit, quando donatum est. Et si iuraverit, sit absolutus. II. 15.4.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse donavit tibi tantum de suo mobili, quod valebat sol. XX. et requirit tibi launechild. De torto. Vel: Donavit, sed lonechild ei feci. Et ita iuret.

CLXXVI. Si quis leprosus fuerit effectus, et cognitum fuerit Iudici vel populo, quia certa sit rei veritas, et expulsus sit a civitate, vel a casa sua, ita ut solus inhabitet, non sit illi licentia res suas alienare, aut thingare cuilibet personae. Quia in eodem die, quando a domo expulsus est, tamquam mortuus habetur. Tamen dum vixerit, de rebus, quas dereliquerit, pro mercedis intuitu nutriatur.

CLXXVII. Si quis liber homo migrare voluerit aliquo, potestatem habeat intra dominium regni nostri cum fara sua migrare, quo voluerit; sic tamen, si a Rege ei data fuerit licentia. Et si aliquas res ei Dux, aut quicunque libet homo, donaverit, et cum eo noluerit permanere, vel cum herede ipsius, res ad donatorem, vel heredem eius revertantur. II. 14. 1.

CLXXVIII. Si quis sponsaverit puellam liberam aut mulierem, et post sponsalia facta, fabula firmata, per duos annos sponsus neglexerit eam tollere, et dilataverit nuptias exequi; post transactum biennium potestatem habeat pater, aut frater, vel qui mundium eius in potestate habet distringere fideiussorem, quatinus adimpleat metam illam, quam in die sponsaliorum promisit: postea liceat eis ipsam dare marito alii, libero tantum. Et meta, quae exacta fuerit, sit in potestate puellae, aut mulieris, eo quod sponsus infra praefinitum tempus eam tollere neglexerit, aut voluntarie dilataverit, excepto inevitabili caussa. II. 1. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu sponsasti Aldam suam filiam, misisti neglegentiam eam accipere ad uxorem per duos annos. Si dixerit: Non sponsavi: Aut probet qui appellat, aut nihil sit. Si dixerit: Sponsavi, sed non sunt transacti duo anni: Probet qui appellat. Si dixerit: Non misi neglegentiam: Si potest probare qui appellat, probet Si non potuerit, iuret qui appellatus est. Si manifestaverit quod fuisset infirmus; aut probet, aut emendet poenam. Si dixerit, quod fuisset paratus infra duos annos ad accipiendum, probet. Et si probaverit, aut appellator probet, quod paratus fuisset ad dandum, aut componat poenam. Et si nec unus nec alter potuerit probare, nullus ex eis componat poenam. Et ita secundum quosdam est appellatio. Sed secundum valentes aliter est. Sit H. ad fideiussorem.

CLXXIX. Si dixerit sponsus de sponsa sua, quod adulterasset, postquam eam sponsatam habuit, liceat eam paren-

---

k) Al. mss. *launechild; lonchild; launechid.*

tibus purificare cum duodecim sacramentalibus suis. Tunc post purificatam accipiat eam sponsus, sicut in priori fabula stetit. Et si postquam purificata fuerit, eam tollere uxorem neglexerit, sit culpabilis sponsus duplam metam, quantum dictum est in die illa, quando fabula firmata fuerit. Et si parentes, ut dictum est, eam de ipse crimine mundare non potuerunt, tunc sponsus recipiat res suas, quas dederit, et illa patiatur poenam adulterii, sicut in hoc Edicto scriptum est. II. 1. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu sponsasti Aldam filiam suam et vult, ut eam accipias ad coniugium. De torto. Si dixerit: Sponsavi, sed adulteravit se, postquam eam sponsavi; tunc parentes purificeat eam.

Petre te appellat Martinus, postquam ipse sponsavit Mariam tuam mundoaldum, quod ipsa se adulteravit cum Marco. De torto.

Petre te appellat Martinus, quod tu habes sponsatam Mariam suam mundoaldam, et dixisti, quod ipsa se adulterasset cum Paulo et purificavit eam: accipe uxorem. De torto me appellis.

CLXXX. Si peccatis imminentibus contigerit, postquam puella aut mulier sponsata fuerit aut leprosa aut daemoniaca, aut de ambobus oculis excoecata apparuerit, tunc sponsus recipiat res suas, quas dedit, et non compellatur ipse invitus eam tollere ad uxorem, ne pro ea causa calumnietur; quia non suum neglectum fuerit, sed peccato imminente, et aegritudine superveniente. II. 1. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, postquam ipse sponsavit Mariam tuam mundoaldam, ipsa apparivit leprosa; aut, daemoniaca, aut, de ambobus oculis excaecata, et vult, ut res suas reddas. De torto.

CLXXXI. Si pater filiam suam, aut frater sororem suam legitimam alii ad maritum dederit, in hoc sibi sit contenta de patris, aut fratris substantia, quantum ei pater, aut frater in die nuptiarum dederit, et amplius non requirat. II. 14. 14.

CLXXXII. Si quis filiam suam aut quamlibet parentem in coniugio alii dederit, et contigerit casus ut ille maritus moriatur, potestatem habeat illa mulier vidua, si voluerit, ad alium maritum ambulandi, liberum tamen. Secundus autem maritus, qui eam tollere disponit, de suis propriis rebus medium pretii, quantum fuerit dictum, quando eam primus maritus sponsavit, pro ipsa meta dare debet ei, qui heres proximus mariti prioris esse invenitur. Et si noluerit accipere, habeat ipsa mulier et morgengab, et quod de parentibus suis adduxerit, id est phaderfium *l)*. Parentes vero eius potestatem habeant eam dandi ad alium maritum, ubi et ipsi et illa voluerint. Et mundium eius prioris mariti non habeant parentes, pro eo quod denegaverunt

---

l) Al. Codd. *phaderphium; faderofi; fradelphyum.*

eidem voluntatem suam. Ideo redeat mundium eius ad parentes proximos, qui prius eam ad maritum dederint. Et si parentes non fuerint legitimi, tunc mundium ipsius mulieris ad Curtem Regis pertineat. Et si talis fuerit mulier, quae maritum non vult, aut non possit habere, sit in potestate ipsius, ad quem mundium de ea pertinet. Et si ille eam male habuerit, aut tractaverit, et probatum fuerit, tunc liceat ei ad parentes suos reverti; et si parentes non habuerit, ad quos ipsa revertatur, ad Curtem Regis habeat refugium, et mundium eius in potestate Regis sit. II. 1. 4.

FORM. Domne Comes, date huic mulieri, tutorem. Dato, dic. Domne Comes, hoc dicit Mulier cum Petro suo tutore, quod plures vices reclamavit se ad vos de A. suo cognato, et suo mundualdo, quod negat suam voluntatem, et maritum, quem habet electum, non vult sibi dare; unde vos plures vices illi mandastis missos, et epistolas, ut ad vestrum placitum veniret, et sibi iustitiam faceret, et ille venire noluit. Dicis tu ita Mulier? Sic dico. Et tu suus tutor dicis ita? Sic dico. Et vos, Domne Comes, recordamini sic? Sic recordor. Et vos iudices? Sic recordamur. Dicite, vos iudices, quid comandat lex? Tunc debent dicere: Si quis filiam suam aut quamlibet parentem in coniugio alii dederit usque ad parentes proximos, qui prius eam ad maritum dederint. Cum dicta fuerit lex, interroga eum qui vult ipsam feminam. Vis accipere ad coniugium legitimam eam? Volo Deo volente. Et tu, Mulier, vis eum accipere ad legitimum coniugium? Volo volente. Et tunc dic: Es tu paratus ad dandum medietatem de meta haeredis prioris mariti? Sum. Centum solidos dedit. Ecce L. Post dic: Si adeo est factum pro hoc venit M. quod vult sponsare D. filiam P. Venisti tu propter hoc? Veni. Da vadiam,quod facies eis quartam portionem quanto tu habes, aut in antea adquirere potueris, tam de re mobili, quamque immobili, seu familiis, et si te subtraxeris componas libras C. Et per istam spatam et istum vuantonem sponso tibi M. meam filiam, et tu accipe eam sponsario nomine? et comanda eam nusquam ad terminum talem. Tu Pater foeminae da vadia ei, quod tu des eam ad uxorem, et mittas eam sub mundio. Et tu da, quod eam accipias; et qualis se subtraxerit componat solidos mille. Cum venerint ad terminum fiant cartulae lectae, et fiat foemina tradita per manum. Propter hoc dat Petrus hanc grosnam, ut mittas eam sub mundio cum omnibus rebus mobilibus, et immobilibus, seu familiis, quae ad eam per legem pertinent, et mundium et grosnam tradas sibi ad proprium. Da ei lonechild. Praecipite fieri notitiam, Donne Comes.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine Dariam suam mundoaldam. Ipsa mea est mundoalda, et mulier mea et tu denegasti voluntatem suam; et ecce noticia. Falsa est ipsa noticia. Aut: Missus vel epistola non venit ad me.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est, de parte Dariae meae mulieris. Non debes tu eam succedere, quoniam mea mundoalda fuit, et non tibi eam dedi ad uxorem. Aut ostendat notitiam, aut probet per testes, quomodo fuit sua mulier; aut perdat terram.

CLXXXIII. Si quis pro muliere libera, aut puella mundium dederit, et ei tradita fuerit ad uxorem, posteaque mortuus fuerit maritus, et contigerit, ut ipsa mulier ad

alium maritum debeat ambulare, aut ad parentes reverti, aut ad Curtem Regis, tunc heres mariti prioris accipiat medium de meta, sicut supra constitutum est, et ipsa per manum simili modo retradatur, sicut priori marito tradita fuerit. Nam aliter sine traditione nullam rerum dicimus subsistere firmitatem. II. 1. 5.

CLXXXIV. Si quando pater filiam, aut frater sororem suam alii ad uxorem tradiderit, et aliquis ex amicis accepto exenio *m*) ipsi mulieri aliquid dederit, in ipsius sit potestate, qui mundium *n*) de ea fecit, eo quod maritus, si launechild requisitum fuerit, ipse debeat persolvere. II. 1. 6.

FORM. P. te appellat M. quod, quando tu dedisti sibi ad coniugium Mariam tuam filiam P. dedit centum solidos per acceptum servitium ipsius foeminae, quos sibi debes. P. te appellat M. quando D. dedit tibi filiam suam ad coniugium, quod ipse dedit ei solidos centum per acceptum servitium ipsius foeminae, et vult, ut facias sibi vuiderdonem.

CLXXXV. Nulli liceat novercam suam, id est matriniam, quae fuit uxor patris, neque privignam, id est filiastram, neque cognatam, quae fuit uxor fratris, ducere uxorem. Et si ipsa consenserit, vir, qui eam duxerit uxorem, componat pro culpa in Curte Regis solidos C. et mox separetur ab ea, districtus a Rege. Et ipsa mulier habeat medium de omni re sua, et medium amittat, et Curtis Regia suscipiat, eo quod contra mandatum regis *o*) illicitas consenserit celebrare nuptias. Hanc poenam sustineant et mox, ut dictum est, separentur. II. 3. 1.

CLXXXVI. Si vir mulieri violentiam fecerit et invitam eam tulerit ad uxorem, sit culpabilis DCCCC. solid. medium Regi, et medium parentibus mulieris. Et si parentes non habuerit, ipsi DCCCC. solidi ad Curtem Regis exigantur. Et mulier ipsa habeat licentiam cum omnibus rebus suis propriis, quae ei per legem competunt, eligendi, qui mundium eius in potestate habeat; vult ad parentes, si habuerit, vult ad fratrem, vult ad barbanum *p*), aut ad manum Regis, in ipsius mulieris sit potestate, ubi sibi ipsa elegerit. I. 30. 1.

CLXXXVII. Si quis violento nomine tulerit uxorem liberam, componat ut supra solidos DCCCC. et postea mundium eius faciat. Nam si contigerit casus, ut antequam mundium eius faciat, mortua fuerit, res eius parentibus reddantur. Et ille vir qui eam violento nomine tulerit uxorem, componat eam pro mortua, tamquam si virum de simili sanguine, id est fratrem eius occidisset, ita appretietur; et eam

m) Gloss. interl. *i. e. servitio.* *n)* Un. Cod. *donationem.* *o)* Un. Cod. *Dei mandatum.* *p)* Al. Codd. *barbanem; barbam.*

parentibus pro mortua componere cogatur, aut cui mundium de ea pertinuerit. I. 30. 2.

CLXXXVIII. Si puella libera, aut vidua, sine voluntate parentum ad maritum ambulaverit, liberum tamen, tunc maritus, qui eam acceperit uxorem, componat pro anagrip solidos XX. et propter faidam alios XX. Et si contigerit casus eam ante mori, quam mundium eius faciat, res ipsius mulieris ad eum revertantur, qui mundium eius in potestate habet. Nam amplius calumnia praesumtori non generetur. Et ideo perdat maritus res mulieris, eo quod mundium eius de ea facere neglexerit. II. 2. 1.

F.RM. Petre te appellat Martinus, quod tu accepisti sine voluntate sua ad mulierem Mariam suam filiam.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi »terram« malo ordine in tali loco. Ipsa terra mea propria est de parte meae mulieris. Non debes eam succedere, quia non fecisti mundium. Aut probet quod mundium fecit, aut perdat terram, per hanc legem.

Haec appellatio secundum amentes.

CLXXXIX. Si puella, aut mulier libera voluntarie fornicata fuerit, cum libero tamen homine, potestatem habeant parentes eius in eam dare vindictam. Et si forte ambabus partibus steterit, ut ille, qui fornicatus fuerit, eam tollat uxorem, componat pro culpa, id est anagriph solidos XX. Et si non convenerit, ut eam habeat uxorem, componat solidos C. medietatem Regi, et medietatem ad quem mundium de ea pertinuerit. Et si parentes neglexerint, ut eam habeat uxorem aut noluerint in ipsam dare vindictam, tunc liceat Gastaldio Regis, aut Sculdasio, ipsam ad manum Regis tollere, et iudicare de ipsa, quod Regi placuerit. I. 31. 1.

CXC. Si quis puellam aut viduam alteri sponsatam, illa tamen consentiente, tulerit ad uxorem, componat parentibus mulieris, id est patri, vel fratri eius, vel ad quem mundium pertinuerit pro anagriph solidos XX. et propter faidam alios XX. et mundium eius qualiter steterit, faciat. Sponso autem cui sponsata fuerit, omnia quae in meta sunt dicta, quando eam sponsavit, in duplum ei componatur ab illo, qui ei desponsatam suam turpefecit; et postea sponsus, post acceptam duplam compositionem sit sibi contentus, et amplius ex hac caussa adversus fideiussorem calumnia non requiratur. II. 2. 2.

CXCI. Si quis puellam aut viduam alteri sponsatam, illa tamen consentiente, rapuerit, sit culpabilis parentibus mulieris, id est patri, aut fratri, vel cui mundium de ea pertinuerit, DCCCC. solidos, medium Regi, et medium parentibus puellae, aut qui sunt proximi; et mundium eius, sicut convenerit, faciat. Sponso autem in cuius turpitudinem aut deridiculum egit, componat duplam metam, quan-

tum dictum est in die illa, quando fabula firmata fuerit, et amplius fideiussori, aut raptori ab ipso sponso suo calumnia non generetur, sed sit sibi contentus in ipsa dupla compositione. I. 30. 3.

CXCII. Si pater, aut frater, aut aliquis ex parentibus, puellam sponsaverint, et post haec cum alio extraneo colludium fecerint, aut fraudem commiserint cum illo, qui eam violenter, aut ipsa consentiente ducat uxorem: tunc ipsi parentes, qui huiusmodi colludii fraudem consenserint, componant sponso, qui eam sponsatam habuit, simili modo poenam, ut supra in duplum metam, quae dicta fuerit tempore sponsaliorum; et post haec sponsus amplius adversus eos, aut fideiussores eorum, calumniam non requirat. I. 30. 4.

CXCIII. Si puella libera servum alienum foris provinciam secuta fuerit, requirant eos pariter, dominus servi et parentes puellae. Et si eos invenerint, ambo poenam luxuriae iuxta legem sustineant: nam culpa domino, cuius servus fuerit, non requiratur. II. 9. 1.

CXCIV. Si quis cum ancilla gentili fornicatus fuerit, componat domino eius solidos XX. Et si cum Romana XII. solidos. I. 31. 2.

CXCV. Si quis de puella libera, aut muliere, mundium in potestate habens, excepto patre aut fratre, ei crimen iniecerit, quod adulterasset, tunc amittat mundium ipsius puellae, et illa potestatem habeat cum rebus suis propriis, si vult, ad parentes reverti, vel ad Curtem Regis se commendare, qui mundium eius in potestate debeat habere. Et si vir ille hoc crimen dixisse negaverit, liceat ei se purificare, si potuerit, et mundium ipsius, sicut habuit, habere. II. 11. 1.

CXCVI. Si quis mundium de muliere libera, aut puella, in potestate habens, excepto patre aut fratre, et in animam ipsius puellae aut mulieris insidiatus fuerit, aut alii invitam ad maritum tradiderit, aut volentibus, ad eius violentiam faciendam, consensum praebuit, aut consilium dederit, et probatum fuerit, amittat mundium ipsius, et illa potestatem habeat de duabus viis eligendi, ut vult ad parentes reverti, aut ad Curtem Regis, cum rebus suis propriis, quae ad eam per legem pertinent, se commendare, qui mundium eius in potestate habere debeat. Et si ille vir hoc crimen negaverit, liceat ei se purificare, et mundium eius habere ut supra. II. 11. 2.

FORM. Donne Comes, date huic Mulieri tutorem. Dato, dic. Donne Comes, ita dicit Mulier cum Petro suo tutore, quod iam per plures vices est ipsa vobis lamentata de Paulo de tali loco suo Mundualdo, quod misit ei crimen, quod adulterasset, aut insidiatus

est in animam ipsius, aut voluit eam invitam ad maritum tradere, unde vos iam per plures vices ei mandasti per Brevem, aut per Epistolam, quod ad Placitum vestrum venisset, et ei iustitiam fecisset, et ipse noluit venire. Mulier, dicis tu ita? Dico. Et Petre, qui es suus tutor, dicis tu ita? Sic dico. Donne Comes, recordamini vos ita? Sic facio. Et vos Iudices, dicitis sic? Sic dicimus. Tunc debet interrogare Comes Iudices. Dicite, quod praecipit lex. Tunc Iudices debent dicere legem. Tunc postea Comes debet interrogare ipsam mulierem, et debet ei ita dicere. In cuius Mundio vis esse? an in eius, qui tibi offendit, an in Mundio Palatii? Ipsa mulier, si non habeat parentes, si vult respondere in Mundio Palatii. Tunc debet dicere unus Iudicum pro eo, qui vult eam accipere uxorem. Senior Comes, si adeo est factum per hoc venit Martinus, quod ipse vult sponsare Mariam Mundualdam de Palatio. Venis propter hoc? Sic facio. Dona Comiti vadia, quod tu facias ei Mulieri quartam portionem de quanto nunc habes, et in antea adquirere potueris, tam de re mobili, quamque immobili, seu de familia, et si te subtraxeris, ut componas solidos mille. Per istam spatam, et istum vuantonem ego sponso tibi Mariam Mundualdam de Palatio. Et ego vobis comendo eam usque modo. Donne Comes dona ei vadia, quod tu des ei ad legitimum coniugium Mariam Mundualdam de Palatio, et mittas sub mundio cum omnibus rebus mobilibus, et immobilibus, seu familiis. Et tu, Martine, dona ei vadia, quod tu accipias eam, et qualis se subtraxerit componat solidos mille. Fiat scripta quarta (*leg.* charta) et fiat tradita ad feminam. Senior Comes, accipite illam Mundualdam de Palatio, et donate Martino ad legitimam uxorem ad habendum. Senior Comes, propter hoc donat Martinus istam crosinam, et istam lanceam, et istum scutum ad habendum a Domino Imperatore per mundium Mariae Mundualdae de Palatio, ut mittas eam sub mundio cum omnibus rebus mobilibus, et immobilibus, seu familiis, quae ad eam per legem pertinent. Et tento scuto, et lancea tradas ei hanc crosna, et mundium ad proprium. Retinentur enim illa duo a Comite. Donne Comes praecipite fieri noticiam.

Petre te appellat Maria cum Donato suo tutore, quod ipsa erat tua mundoalda, cum insidiatus es in suam animam, aut misisti ei crimen, quod esset adulterata.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine Aldam suam mundoaldam. Mea mulier est. Aut probet per noticiam, aut per testes, aut per iudices, aut perdat feminam.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est, de parte Dariae meae mulieris. Aut probet per testes, aut per noticiam, aut per iudices, quomodo fuit sua mulier, aut perdat terram.

CXCVII. Si quis mundium de puella libera, aut muliere habens, eam Strigam, quod est Masca, clamaverit, excepto patre aut fratre, amittat mundium ipsius, ut supra; et illa potestatem habeat cum rebus suis propriis, ubi vult, ad parentes, aut ad Curtem Regis se commendare, quae mundium eius debeat habere. Et si vir ille negaverit dixisse hoc crimen, liceat ei se purificare, et mundium eius habere ut supra. II. 11. 3.

CXCVIII. Si quis puellam, aut mulierem liberam, quae in alterius mundio est, fornicariam, aut strigam cla-

maverit, et pulsatus poenitens manifestaverit, se per furorem dixisse; tunc praebeat sacramentum cum duodecim sacramentalibus suis, quod per furorem ipsum nefandum crimen dixisset, et non de certa caussa cognovisset. Tunc pro ipso vano improperii sermone, quod non convenerat loqui, componat solidos XX. et amplius non calumnietur. Nam si perseveraverit, et dixerit se probare posse, tunc per Campionem caussa, id est per pugnam, ad Dei iudicium decernatur. Et si probatum fuerit, quod illa de ipso crimine sit culpabilis, componat sicut in hoc Edicto legitur. Et si ille, qui hoc crimen mittit, probare non potuerit, widrigild ipsius mulieris secundum nativitatem suam componere compellatur. I. 16. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod clamasti Aldam suam mundoaldam fornicariam. De torto. Si dixerit, quod dixerit per furorem, iuret, sicut lex commendat. Si dixerit: Fornicaria est: faciat pugnam

Petre te appellat Martinus, quod tu clamasti strigam Aldam mundoaldam. Si dixerit, quod dixerit per furorem, ut lex praecipit iuret. Si dixerit: Striga est: fiat pugna; secundum valentes.

CIC. Si pater filiam suam, aut frater sororem suam alii ad maritum tradiderit, et contigerit casus, ut ille maritus moriatur, et pater aut frater mundium eius liberaverit, sicut supra constitutum est, et illa vidua in domo patris aut fratris regressa fuerit, et alias sorores in casa patris, aut fratris invenerit, et postea pater aut frater mortuus fuerit, et illa remanserit in domo cum aliis sororibus, una, aut pluribus, et ad facultatem patris aut fratris venerint dividendam cum aliis parentibus, aut cum Curte Regis; tunc illa vidua, quae in domo patris aut fratris regressa est, habeat sibi inante morgengab, et methium *q*); de faderfio autem, id est de alio dono, quantum pater, aut frater dederit ei, quando ad maritum ambulaverit, mittat in confusum cum aliis sororibus, et illa alia soror, una, aut plures, tollat unaquaeque in antea quantum pro mundio pater aut frater liberando eam ad parentes mariti defuncti dederit; reliquam patris aut fratris substantiam aequaliter dividant, sicut in hoc Edicto legitur. Et si sola in casa remanserit, in quantum ei per legem competit, heres succedat. II. 14. 15.

FORM. Petre te appellat Martinus agens causam suam et Mariae suae mulieris, quod quando Donatus tuus socer et suus dedit Aldam tuam coniugem ad priorem maritum, dedit ei C. sol. in faderphium; et fuit mortuus ipse maritus; et dedit ei C. sol. liberando mundium, et ipsa regressa fuit in casa patris. Modo mortuus est pater. Vult, quod sua mulier tollat in antea tantum de communibus rebus, quantum pro mundio datum fuit; et faderphium mittat in commune sorori.

---

q) Al. Codd. *menphyum; mephium; missio.*

CC. Si maritus uxorem suam occiderit immerentem per quamlibet occasionem, quae per legem non sit merita mori, componat solidos mille ducentos; medietatem illius parentibus, qui eam ad maritum dederint, et mundium susceperint, et medietatem Regi; ita ut per Actorem Regis distringatur, et poenas suprascriptas componat. I. 9. 12.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti immerentem Mariam tuam uxorem, et suam filiam. Si negat, iuret, sicut lex retro commendat. Sed potest dicere: Non occidi, quod per legem emendare debeam. Si dixerit, quod invenisset eam fornicantem; aut probet, secundum quosdam, aut emendet.

CCI. Et si filios de ipsa muliere habuerit legitimos, habeant filii morgingap, et faderphium *r*) suae matris: et si filios de ipsa non habuerit, revertatur ipsa facultas ad parentes, qui eam ad maritum tradiderunt: et si parentes non habuerit, tunc ipsa compositio, et praedicta facultas ad Curtem Regis perveniat. I. 9. 12.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Mea est per successionem Aldae meae uxoris. Non debes eam succedere, quod interfecisti eam immerentem. „Non". Et ita probet secundum quosdam, sed iurabit secundum valentes. Nam iurabunt; quia non licet eam interficere ad suum libitum, sed racionabiliter.

CCII. Si quis puellam aut mulierem liberam per quamlibet occasionem occiderit, componat solidos MCC. medietatem parentibus eius, ad quos mundium de ea pertinet, et medietatem Regi. Et si parentes non habuerit, tunc ipsa compositio in integrum ad Curtem Regis perveniat; sic tamen si asto animo, id est voluntarie, occiderit. I. 9. 13.

CCIII. Si mulier in morte mariti sui consiliata fuerit, per se aut per suppositam personam, sit in postestate mariti sui de ea facere, quod voluerit. Similiter et de rebus ipsius mulieris. Et si illa negaverit, liceat parentibus eam purgare, aut per sacramentum, aut per pugnam, id est per Campionem. I. 3. 6.

FORM. Donne Comes hoc dicit Martinus, quod postquam ille sociavit Aldam sibi in coniugio, consiliata est de sua morte. Quid dicis tu Alda? Non sum sua mulier. Aut dicat, qualiter sit sua mulier, aut nihil sit. Si manifestaverit esse, debet dicere Iudex: Femina dicis tu propter timorem, aut suasionem, de tuo marito? Si dixerit. Non feci; fiat facta appellatio ad parentem ita: Petre te appellat Martinus, quod ipse habet certam suspectionem, quod postquam sociavit sibi in coniugio Aldam tuam filiam, consiliata est de sua morte. Si dixerit: Nescio: inquirat eam usu. Si dixerit: De torto me appellis: sit praelium. Si dixerit: Fecit: fiat ut legitur in lege.

CCIV. Si mulier maritum suum occiderit, ipsa occi-

---

r) Al. Codd. *fadelphium: feldasio.*

datur; et res eius, si filium non habuerit, parentes mariti habeant in potestate. I. 9. 14.

CCV. Nulli mulieri liberae sub Regni nostri ditione, lege Longobardorum viventi, liceat in suae potestatis arbitrio, id est selbmundiae vivere; nisi semper sub potestate viri aut potestate curtis regiae debeat permanere; nec aliquid de rebus mobilibus aut immobilibus sine voluntate ipsius, in cuius mundio fuerit, habeat potestatem donandi aut alienandi. II. 10. 1.

FORM. Petre, te appellat Maria cum Joanne suo Mundualdo, quod tu tenes sibi malo ordine terram in loco tali. Ecce carta, quam mihi fecisti de ipsa terra. Si carta manifestat, quod fecisset sola, et manifestat, quod est Longobarda, fiat taliata. Si manifestat unum Mundualdum, aut probet, quomodo alii Mundualdi partem suam de Mundio fecerit ipsi Mundualdo, aut perdat terram. Si carta manifestaverit, quod femina vivat secundum legem Romanam, aut probet, quod vivat secundum legem Longobardorum, aut det poenam de cartula.

CCVI. Si quis aldiae alienae, id est quae de libera matre nata est, violentiam fecerit, componat solidos XL. I. 30. 5.

CCVII. Si quis libertae alienae, id est personae, quae libera dimissa est, violentiam fecerit, componat solidos XX. I. 30. 6.

CCVIII. Si quis ancillae alienae violentiam fecerit, componat solidos XX. I. 30. 7.

CCIX. Si quis rapuerit aldiam alienam, et in Curte alterius duxerit, et secutus dominus fuerit, aut parentes eius, et ille cuius Curtis fuerit, antesteterit, et non permiserit vindicare, aut foras extrahere, componat solidos XL. medium Regi, et medium cuius aldia fuerit. I. 30. 8.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod Marcoardus rapuit Dariam suam aldiam, aut ancillam suam, et adduxerit eam in cortem tuam, et tu non permisisti, eam vendicare, aut foras extrahere.

CCX. Si quis ancillam alienam rapuerit, et in Curte aliena duxerit, et secutus fuerit dominus, aut parentes eius, et ille, cuius Curtis, antesteterit, et non permiserit vindicare, componat solidos XX. qui antesteterit, medium Regi, et medium cuius ancilla fuerit. I. 30. 9.

CCXI. Si quis aldiam alienam *s*) rapuerit, aut ancillam *t*), et in Curtem Regis duxerit, et secutus eam dominus fuerit, aut quicumque ex amicis, aut servis; et Gastaldius, aut Actor Regis antesteterit, pro aldia de suis propriis rebus componat illi, cuius aldia fuerit, solidos XL. et pro ancilla XX. I. 30. 10.

FORM. Te appellat Petrus Martine Advocate de parte Publica, quod Marcoardus rapuit Mariam suam aldiam, aut ancillam, et

---

s) Gloss. interl. *i. e. maiorem.* *t*) Gloss. int. *i. e. minorem aldiam.*

duxit eam in cortem Regis, et tu non permisisti eam vendicare, aut foras extrahere.

CCXII. Si liber aut servus uxorem alterius tulerit, eamque sibi in coniugio sociaverit, ambo occidantur; sic tamen, si ambo consenserint. I. 32. 1.

CCXIII. Si quis liber vel servus cum uxore sua liberum, aut servum fornicantem invenerit, potestatem habeat eos ambos occidendi; et si eos occiderit, non requirantur. I. 32. 2.

CCXIV. Si quis alii crimen de uxore sua miserit, quod cum ea fornicatus esset, liceat ei, cui crimen mittitur, aut sacramento, aut per campionem se purificare; et si ei probatum fuerit, animae suae incurrat periculum. I. 32. 3.

CCXV. Si quis liberam puellam absque consilio, vel voluntate parentum adduxerit ad uxorem, componat, ut supra, pro anagrip solidos XX. et propter faidam alios XX. De mundio autem qualiter convenerit, et lex habet, faciant; sic tamen si ambo liberi sunt. II. 2. 3.

CCXVI. Si quis puellam liberam, aut viduam sponsatam habuerit, et contigerit casus, ut ipsa ante moriatur, quam a patre aut fratre, aut ab eo qui mundium eius in potestate habet, tradita fuerit: tunc meta, quae data est ab ipso sponso, reddatur ei; aut sponsus recipiat tantum, quantum in ipsa meta dedit. Nam aliae res ipsius sint, qui mundium eius in potestate videtur habere, eo quod ante traditionem mortua est. II. 1. 7.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse sponsavit Mariam tuam mundoaldam, et dedit ei in sponsalicio sol. C., et mortua est; et praecepit lex, quod ipse debet accipere, quod dedit.

CCXVII. Si aldius cuiuscumque liberam uxorem tulerit, id est fulfreal, et mundium de ea fecerit, posteaque de ea filium habens, et maritus eius mortuus fuerit; si mulier in ipsa casa noluerit permanere, et parentes eius eam ad se recolligere voluerint, reddant pretium, quod pro mundio mulieris datum est illi, cuius aldius fuerit: tunc illa absque morgengab, aut aliquid de rebus mariti revertatur ad parentes suos cum rebus suis, si aliquas res de parentibus adduxit. Et si filii de ipsa muliere fuerint, et noluerint in casa patris sedere, res paternas dimittant, et mundium pro se reddant, quantum pro matre eorum datum est, et vadant, ubi voluerint, liberi. II. 12. 1.

FORM. Maria cum Donato tuo tutore te appellat Martinus, quod tu es sua aldia, et malo ordine subtrahis te de sua aldieritia. Libera femina sum nascendo; et tibi quid pertinet. Aldius meus sociavit te in coniugio, et fecit mundium de te. Aut probet quod fecisset mundium, aut taceat.

Petre te appellat Martinus, quod tu es suus aldius, et malo ordine te subtrahis de sua aldiaricia. Liber sum nascendo, et tibi quid pertinet? Aldius meus sociavit matrem tuam in coniugium, et fecit mundium. Aut probet mundium, aut taceat.

Sed ita sit responsio: Vere es libera nascendo, sed esse debes aldia, quia aldius meus etc.

CCXVIII. Si aldia aut libera *u)*. in casa aliena ad maritum intraverit, et servum maritum tulerit, libertatem suam amittat. Et si Dominus eius neglexerit eam replicare ad servitium, mortuo tamen marito vadat, ubi voluerit, libera una cum liberis suis, et cum omnibus rebus suis, quantas in illo tempore secum adduxit, quando ad maritum intravit. Nam amplius nullam rem consequatur, sed vitium suum sibi reputet, eo quod servo consenserit voluntarie. II. 12. 2.

FORM. Maria cum tuo tutore Petro te appellat Martinus, quod tu es sua ancilla, et malo ordine subtrahis te de suo servitio. Libera sum per cartam, quam tu mihi fecisti. Tu debes perdere libertatem, quia intrasti in casam Marcoardi, et servum eius tulisti ad maritum. Non feci. Aut probet, aut taceat. Si dixerit: Tu misisti neglegentiam replicare ad servicium me vivente ipso servo: si potuerit, probet, quod misit negligentiam. Si non potuerit; iuret dominus, quod non misit neglegentiam, et fiat ancilla.

CCXIX. Si aldius cuiuscumque aldiam, aut libertam *v)*, alienam uxorem tulerit, si filios ex coitu habuerit, patrem sequantur, et sint aldii, qualiter et pater. II. 12. 4.

CCXX. Si aldius ancillam suam aut alterius tulerit ad uxorem, filii, qui ex ipsa ancilla nascuntur sint servi eius, cuius et mater ancilla est. II. 12. 3.

CCXXI. Si ancilla cuiuscumque in casam alterius ad maritum intraverit, et servum tulerit, nihil de ipsa casa marito mortuo consequatur, nisi quantum secum adduxit. II. 12. 5.

CCXXII. Si servus liberam mulierem, aut puellam ausus fuerit sibi in coniugio sociare, animae suae incurrat periculum: et illam, quae servo fuerit consentiens, habeant parentes potestatem occidendi, aut foris provinciam transvendendi, et de rebus ipsius mulieris faciendi quod voluerint. Et si parentes eius infra anni spatium hoc facere distulerint, tunc liceat Gastaldio Regis, aut actori, aut Sculdasio, ipsam in Curtem Regis ducere, et intra pensiles ancillas constituere. II. 9. 2.

FORM. Maria insimul cum Donato tuo tutore Petrus te appellat, quod tu es sua ancilla, et malo ordine subtrahis te de suo servitio. Libera sum nascendo et tibi quid pertinet. Tu te sociasti in coniugio cum Marcoardo meo servo, et est transitus annus. Si dixerit: Non me sociavi; aut, non feci me sciente; aut, non est transitus annus; aut probet qui appellat, aut taceat.

---

u) Un. Cod. *liberta*. *v)* Al. Codd. *liberam*.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine Mariam suam mundoaldam. Ipsa Maria mea ancilla est. Quid tibi pertinet? Sociavit se in coniugio Marcoardo servo meo. Non sociavit; aut, non fecit sciente; aut, non est transitus annus. Aut probet dominus servi, aut, perdat feminam. Si dixerit parens feminae, quod fuisset paratus infra annum dare vindictam, probet. Sed melius est, ut dicat, quod non misit neglegentiam, secundum quosdam. Sed iuret.

CCXXIII. Si quis ancillam suam propriam matrimoniare voluerit sibi ad uxorem, sit ei licentia; tamen debeat eam liberam thingare, sic liberam, quod est widerboram *w*), et legitimam facere per garathinx, (id est per libertatis donationem, vel per gratuitam donationem, id est morgengab *x*); tunc intelligatur, esse libera, et legitima uxor, et filii, qui ex ea nati fuerint, legitimi heredes patris efficiantur. II. 1. 8.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est, per successionem de parte mei patris. Non debes eum succedere, quia habuit te de sua ancilla. Ipse fecit matrem meam liberam, et sibi legitimam uxorem per donationem. Aut probet, aut fiat servus et perdat hereditatem. Sed ita iuret.

CCXXIV. Si quis sine heredibus mortuus fuerit, et res ipsius ad Curtem Regis pervenerint, nec donatum nec praestitum quicumque ipsi mortuo *y*) dederit aut praestiterit, non habeat pontificium requirendi: quia postquam ad manum Regis pervenit, terminum posuit, et sine debito aut aliqua repetitione cecidit. II. 14. 16.

CCXXV. Si quis servum suum proprium, aut ancillam suam propriam liberos dimittere voluerit, sit illi licentia, qualiter ei placuerit. Nam qui fulfreal, et a se extraneum, id est amund, facere voluerit, sic debet facere. Tradat eum prius in manus alterius hominis liberi, et per garathinx ipsum confirmet; et ille secundus tradat eum in manus tertii hominis; eodem modo et tertius tradat eum in quarti. Et ipse quartus ducat eum in quadrivium, et thingat in wadia, et gisiles ibi sint, et dicat sic *z*): *De quatuor viis ubi volueris ambulare, liberam habeas potestatem.* Si sic factum fuerit, tunc erit amund, et ei manebit certa libertas: et postea nullam repetitionem patronus adversus ipsum, aut filios eius habeat potestatem requirendi. Et si sine heredibus legitimis ipse, qui amund factus est mortuus fuerit, Curtis Regia illi succedat; nam non patronus aut heres patroni. Similiter et

---

w) Al. Codd. *wiriburan; guiderboram; vuridibora.* *x*) Desunt in plurimis Codd. *y*) Herold. *cuicunque ipse mortuus.* *z*) Al. Codd. *in gaida et gisel et sic dicat.*

qui per impans *a*), id est in votum Regis dimittitur, ipsa lege vivat, sicut qui amund factus est *b*). II. 34. 1.

CCXXVI. Item qui fulfreal *c*) fecerit, et quatuor vias ei dederit, et amund a se, id est extraneum non fecerit, talem legem patronus cum ipso habeat, tanquam cum fratre, aut cum aliis parentibus liberis Longobardis: id est, si filios aut filias, qui fulfreal factus, non dimiserit, patronus eius illi succedat, sicut supra scriptum est. II. 34. 1.

CCXXVII. Item qui aldium aut aldiam facere voluerit, non illi debet quatuor vias, haec sunt genera quatuor manumissionum. Tamen necesse est pro futuri temporis memoria, ut qualiter liberum aut liberam thingaverit, manumissio in charta libertatis commemoretur. Et si chartam non fecerit tamen libertas illi permaneat. II. 34. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu es suus servus, et malo ordine subtrahis te de suo servitio. Liber sum. Tu dedisti me in manum Donati, et Donatus dedit me in manus Pauli, et Paulus in manum Anselmi, et Anselmus in manum Roberti, et Robertus dimisit me liberum in quadrivium. Et probet per scriptum, aut per homines. Si dixerit: Tu dedisti me in manum Regis, et Rex dimisit me liberum; aut, fecisti me fulfreal, aut aldium, aut probet; alioquin iuret; aut fiat servus.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes malo ordine terram in tali loco ad partem Publicam, unde ipse est Advocatus. Ipsa terra mea propria est de parte Donati mei liberti. Non debes eum succedere, quia fecisti eum extraneum a te, aut, dedisti in manum Regis. Aut probet, aut taceat; alioquin iuret.

CCXXVIII. Si libertus homo, qui fulfreal factus est, filios dereliquerit legitimos, sint illi heredes. Si filias habuerit, habeant et ipsae legem suam, sicut supra constitutum est. Et si naturales fuerint, habeant et ipsi legem suam. Et si casu faciente sine heredibus mortuus fuerit, et antea iudicaverit res suas proprias se vivente, id est andegaverit, et arigaverit *d*) secundum legem Langobardorum, habeat cui donaverit. Nam quantum de rebus benefactoris sui per donum habuerit, si eas non obligaverit, ad ipsum patronum aut heredes revertantur. Et si aliquid in gasindio Ducis, aut privatorum hominum obsequio donum vel munus conquisierit, res ad donatorem revertantur. In alias

---

a) Herold. *qui in pans.* *b*) Un. Cod. addit: *Postea mundi eorum nec ad ipso nec a filiis eius nullatenus requiratur, et si filia eius aut ipsa, quae fulfrear facta est, ad maritum ambulare contigerit, detur pro ea mundius sicut pro libera.* *c*) Al. Codd. *fulfrear; fulfrea; fulfreald; fulfreal.* *d*) Sic Lindenbr. Murat. *andingaverit, et arigaverit.* Herold. *andegauuero, et andegauuerit.* Al. Codd. *indignip, et arigavit; andicavvere, et aurigavverch.*

vero res, sicut dictum est, si heredes non dereliquerit, aut se vivo non iudicaverit, patronus succedat, sicut parenti suo. I. 14. 17.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est, et mihi vendidit Paulus, tuus qui fuit libertus, et tu obligasti ei ipsam terram in libertatem. Aut probet, aut perdat terram.

Petre te appellat Martinus, quod ipse donavit Paulo, tuus qui fuit libertus, tanta mobilia, quae valebant sol. C., et fuit mortuus sine heredibus, et non dedit ei lonechild. De torto. Si dixerit: ipse vel ego tibi feci widerdonem: probet. Si dixerit: ipsa mobilia non valebant ultra sol. L.: probet qui appellat, quod valebant sol. C. Si non potuerit, ipse iuret.

CCXXIX. Omnes liberti, qui a dominis suis Langobardis libertatem meruerunt, legibus dominorum suorum vivere debeant, secundum qualiter a suis dominis propriis concessum fuerit. II. 34. 2.

De emtoribus, et venditoribus.

CCXXX. Si quis comparaverit terram id est solum ad aedificandum, aut casam mancipatam, et per quinque annos inter personas praesentes possederit, et postea ipse venditor, aut heres eius pulsaverit dicendo, quod praestitisset, non enim vendidisset, ostendat libellum scriptum, ubi rogatus fuisset praestandi. Et si libellum non habuerit, nihil aliud faciat emtor, nisi sacramentum secundum qualitatem pecuniae praebeat, scilicet quod cum pretio suo rem ipsam comparasset, nec alteri per legem debeat dimittere. Tunc liceat ei postea firmiter possidere, quod sibi comparaverit. II. 35. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod terra, quae in tali loco possides, et tenes, sua propria est. Non debet, nec vult tibi respondere, quia te praesente possedit per V. annos. Vere possedisti, sed malo ordine. Non possedi malo ordine, quia tu mihi vendidisti. Non vendidi, sed locavi, et praestiti. Ostende igitur libellum, ubi rogatus fuisti praestare. Nequeo. Iurabo igitur secundum qualitatem pecuniae.

Et hoc secundum valentes: (secundum amentes; nihil valet. Sed ita.)

Petre te appellat Martinus, quod terra, quae in tali loco est, quam tu tenes, sua est. Non debes adversus me agere, quando mihi eam vendidisti. Non vendidi, sed praestiti, et locavi. Ostende libellum, ubi rogatus fuisti praestare. Et si non potuerit, iuret, ut lex praecipit, a V. annis; et infra V. annos si non potuerit libellum ostendere, absque sacramento remanet suo loco possessio.

Et fiat ita ut dixi, si actio est in rem. Si vero locavit et praestitit, actio esse debet, ita fiat.

Petre te appellat Martinus, quod locavit tibi talem terram, et praestitit; et finita locatione vult, ut eam relinquas. Non mihi praestitit, sed vendidit. Ostende igitur libellum, ubi rogatus a te fuit praestare. Faciat. Sin autem, ego iurabo, si voluerit, quod ipse mihi vendidit, ut lex praecipit.

CCXXXI. Si quis alium de re mobili, aut immobili pulsaverit dicendo, quod malo ordine possideat, et possessor negaverit, ita prospeximus; quod si per annos quinque fuerit possessor, tunc ipse qui possedit, aut per sacramentum debeat negare, aut per pugnam se defendere, si potuerit. II. 35. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus (tamen prius reus inquisitus per editam actionem, si voluerit dicere titulum possessionis suae: sin autem dixerit, se nolle, dic,) quod terra quae in tali loco est, sua est, et tu eam possides malo ordine. Et si reus negaverit, defendat se a quinque annis, aut per sacramentum, secundum qualitatem pecuniae, aut per bellum, si potuerit; et hoc perpetue secundum hunc: et per alios Reges sit, ut superius diximus.

Si vero pro recuperanda, vel restituenda, seu adipiscenda possessione debet esse actio, ita fiat.

Petre te appellat Ioannes, quod tu malo ordine possides quandam terram, quae in tali loco est, quam ipse possidere deberet. Si vero negaverit tenere, et iam possederit per V. annos, faciat, ut legitur in lege, si potuerit: et aliquando hoc, secundum titulum scilicet possessionis. Nam si bonus est titulus, poterit saepe ante V. annos similiter respondere, saepe non. Si vero malus sit, antea et post, ut dixi superius, fiat. Sed, ut alii dicunt, aliter est, dum est litigium de nuda possessione; ut is qui tenet unicam possessionem, assertur quinquennium sibi esse praesidium, si possederit per V. annos in facie eius, qui pulsat eum malo ordine possidere; si nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidet: et si negat se malo ordine possidere, fretus eo praesidio neget per sacramentum, aut per pugnam, si potuerit, se defendat; idest, si morbus, aut infirmitas, vel conditio eum pugnare non prohibuerit. Dum vero fit actio in rem, saepe ea excludatur pro possessione XXX. annorum.

CCXXXII. Si quis res alienas, id est servum, aut ancillam, seu alias res mobiles, sciens alienas esse, non suas, ubicumque transvendiderit, et inventum, aut probatum fuerit, in actogild eas restituat. Et si per ignorantiam vendiderit, tunc praebeat sacramentum, quod credens suas res vendidisset: et reddat caput cum nutrimine suo in qualicumque sit. II. 25. 1.

CCXXXIII. Si quis comparaverit mancipium, et postea leprosum aut daemoniacum apparuerit, tunc venditor si pulsatus fuerit, praebeat sacramentum singulis, quod in conscientia ipsius de ipsa infirmitate non fuisset, quando eum vendidit, et amplius non calumnietur. II. 55. 4.

CCXXXIV. Si quis comparaverit ancillam, et postea venerit alter certus homo, qui eam suam dicat esse, revertant pariter ad auctorem. Tunc auctor, si vindicare non potuerit, praebeat sacramentum, quod conscius non sit fraudis, nec colludium fecisset, et reddat pretium tantum, quantum in illa die fuit, quando eam tradidit, et accipiat ancillam ipsam, et proprio domino tradat. Et si ancilla ipsa apud emtores filios fecerit, tunc ille qui eam prius vendidit, et

vindicare non potuerit, quanticumque sint filii ipsius, per suum dispendium comparet, et proprio domino reddat, quatenus filii matrem sequantur. Et si auctor mortuus fuerit sine heredibus legitimis, et facultas ipsius auctoris ad Curtem regis ceciderit, nulla sit repetitio: sic tamen, ut det sacramentum, quod ab illo comparasset, cuius res ad Curtem Regis ciderunt. II. 36. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine Mariam suam ancillam.

Ita sit appellatio (secundum asinos. Sed ita esse debet).

Petre te appellat Ioannes, quod haec sua est ancilla, et tu eam sibi contendis: (facta prius actione ad exhibendum). Non debes adversus me placitare, quia ego comparavi ipsam ancillam de Marcoardo. Da vadia de auctore. Nam si actio in rem fuerit, et possidens auctorem habuerit, non exercetur ea actio contra auctorem. Et secundum veteres sit hoc, quos hic sequitur; quia Longobardus semper dat auctorem, et nunquam stat loco auctoris. at Romanus semper stat loco auctoris, et nunquam dat auctorem. Vendidisti tu mihi ipsam ancillam? Non feci. Aut probet quod sibi vendidit, aut bellum adardiat de terciata, aut perdat ipsam ancillam. Si dixerit: Ego tibi vendidi, et tibi volo stare in auctorem: det vadia, quod stet in auctoritatem. Quid tibi pertinet? Ipsa fuit nata de mea ancilla, et mater mihi pertinuit de parte mei patris. Et quid ego? quid meus pater? quid ista Maria? Quid matrem eius? quid iste, cui vendidi? per XXX. annos habemus possessam. Sed haec responsio inutilis est; debet enim ita esse: Nolo, nec debeo tibi respondere, quia inter me, et patrem meum, et hunc, cui vendidi, per XXX. annos possessam habemus: tamen secundum quosdam. Potes probare tuam possessionem? Non possum. Et tu potes probare, quod infra istos XXX. annos investitus fuisses? Non possum. Iura tuam possessionem. Sed secundum valentes non sit probatio nec hinc, nec hinc; sed tenens, si dubitatio emerserit de possessione, iuret solus. Si dixerit: Non possum stare tibi in auctorem; iuret et faciat sicut lex commendat.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine Mariam suam ancillam: vel ita: quod haec sua est ancilla. Non debes mihi repetere, nec agere adversus me, quia ego comparavi de Iohanne, qui est mortuus sine heredibus, et cuius facultas ad cortem Regis cecidit. Et ita iuret. Si dixerit: Mea propria est per cartam: fiat, sicut legitur in carta.

CCXXXV. Si quis caballum emerit, et auctorem ignoraverit, et venerit certus homo, qui ipsum caballum suum dicit esse, tunc ille homo, qui emit, sicut diximus, si auctorem non habuerit, et nescit de quo comparasset, praebeat sacramentum quod in eo nec fur esset, nec collega furis, nisi simpliciter cum pretio suo comparasset; et insuper addat, in ipso sacramento, si quoquo tempore auctorem invenerit, non negabit. Tunc post praestitum sacramentum reddat caballum, et sit sibi contentus. Et ille, qui se proprium dominum dicit esse, sub tali titulo eum tollat; ut si cognitum fuerit, quod malo ordine eum vindicasset, et alter auctor certus venerit, qui suum fecerit ipsum caballum, sibi nonum reddat. II. 28. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse interciavit tibi unum suum caballum. De torto. Si dixerit: Interciasti, sed venditum habeo, aut donatum. Petre te appellat Martinus, quod tu te sciente vendidisti unum suum caballum, qui valebat sol. XX. Aut si dixerit: Res litigiosa fuit, non potuisti alienare: reddat caput, ita ut legitur in Romana lege.

Petre te appellat Martinus, quod ipse interciavit tibi unum suum caballum. Interciasti mihi ipsum caballum, sed furatus est mihi. Iuret quod non suae voluntatis, nec consentiens fuisset, quod furatus est. Si dixerit: Interciasti mihi unum caballum; et ecce caballus. Quid tibi pertinet? De meo iumento natus fuit. Petre te appellat Martinus, quod ipse interciavit tibi unum suum caballum. Interciasti mihi ipsum caballum; et ecce caballus. Quid tibi pertinet? Ego comparavi simpliciter cum meo proprio pretio. Iuret, sicut lex commendat.

Petre te appellat Martinus, quod tu interciasti sibi unum suum caballum; et ipse dixit, quod comparavit eum, et non cognoscebat auctorem; et iuravit, quod nec fur erat, nec collega furis, nisi simpliciter comparavit cum precio suo: et si tempore quoque auctorem invenerit, non negaret. Et tu tulisti in tali ordine, ut si cognitum fuisset, quod malo ordine vendicasses, quod componeres sibi nonum. Modo habet inventum auctorem, et vult ut stes ad rationem cum auctore suo, ut convenisti. Non fuit unquam istud placitum inter me, et te. Probet qui appellat, quod placitum fuit. Si dixerit: Placitum fuit, sed caballus est mortuus: iuret, quod sit mortuus. Si dixerit: Venditum, aut donatum, aut commutatum habeo ipsum caballum: iuret. Si dixerit: Ecce caballus; interroga auctorem, quid sibi pertinebat, quando vendidit: si dixerit, quod suus proprius erat, et de suo iumento natus fuit, iuret cum suis sacramentalibus; et ipse sibi nonum reddat.

Petre te appellat Martinus, quod ipse interciavit tibi unum suum caballum, qui valebat sol. C. Interciasti tu mihi ipsum caballum: ecce caballus. Quid tibi pertinet? Ego comparavi de Donato de tali loco. Iuret, quod ad certum warentem eum conducat. Vendidisti tu mihi ipsum caballum? Non feci. Vis ei ardire? Volo. Wadiate pugnam. Si dixerit: Vendidi, et volo stare in loco auctoritatem; det vadia, quod stet in auctoritatem. Et ipse det vadia de contraditore; et reddat precium, et recipiat caballum. Quid tibi pertinuit iste caballus ad vendendum? Ego comparavi de Dominico. Da vadia de auctore. Et tibi quid pertinet? Ego comparavi de Paulo. Non vadat super tercium warentem. Aut iuret, secundum usum, quod nec fur fuit nec collega furonis; aut emendet sibi nonum.

Petre te appellat Martinus, quod ipse interciavit tibi unum suum caballum, qui valebat libras V. Ego comparavi ipsum caballum de Martino de Roma. Aut ducat warentem infra tercium comitatum, aut perdat caballum, et faciat supradictum sacramentum.

Sed tota haec altercatio pene nihil valet: debet enim esse, ut legitur in Romana lege.

CCXXXVI. Servo cuiuscumque non liceat sine permissu Domini sui neque terram, neque mancipia, nec quamcumque rem vendere, aut liberum dimittere. II, 32. 1.

CCXXXVII. Si quis de servo comparaverit, et pretium perdat, et quod de servo emit, proprio domino restituat. II. 32. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine talem rem. Ipsa res, quam tu dicis, mea propria est; ecce carta,

quam fecit mihi Marcoardus. Non potuit tibi facere, quod ipse est meus servus. Probet.

CCXXXVIII. Servus massarius licentiam habeat de peculio suo, id est bovem, vaccam, caballum, similiter et de minutis peculiis in socio dare, et in socio recipere, vendere autem non licet, nisi pro utilitate casae ipsius necessarium est, quatenus casae proficiat, ut non depereat. II. 32. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine unum bovem. Ipse bos meus est; nam emi a Marcoardo. Non potuit tibi vendere, quia meus servus est. Ipse dedit mihi propter utilitatem casae.

CCXXXIX. Nulli liceat aldio cuiuscumque qui amond factus non est, sine voluntate patroni sui terram aut mancipium vendere neque liberum dimittere. II. 32. 4.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu es suus servus, et malo ordine subtrahis te de suo servicio. Liber sum: ecce carta, qua libertavit me Marcoardus. Contra legem est ipsa carta, quod ipse erat meus aldius.

CCXL. Si quis liber homo terminum antiquum corruperit, aut exterminaverit, et probatum fuerit, sit culpabilis LXXX. solid. medium Regi, et medium in cuius fine fuerit terminus. I. 26. 1.

CCXLI. Si quis servus alienus terminum antiquum ruperit, aut exterminaverit, mortis incurrat periculum, aut solidis XL. redimatur. I. 26. 2.

CCXLII. Si quis liber homo arborem, ubi theclatura facta est, inter fines discernendos, inciderit, aut deleverit, LXXX. solid. sit culpabilis, medium Regi, et medium cuius arbor fuerit. Et si servus per iussionem domini sui fecerit, dominus eius componat ut supra solidos LXXX. I. 26. 3.

CCXLIII. Si servus sua auctoritate arborem, ubi theclatura facta est inter fines discernendos, inciderit aut deleverit, aut moriatur, aut liberet se solidis XL. I. 26. 4.

CCXLIV. Si quis propter intentionem signa nova, aut theclaturam, aut sinaidam e) in silva alterius fecerit, et suam non probaverit, componat solidos XL. medium Regi, et medium cuius silva fuerit. I. 26. 5.

CCXLV. Si servus extra iussionem domini sui theclaturam, aut sinaidam in silva alterius fecerit, manus eius incidatur. Et si cum iussione domini sui theclaturam, aut sinaidam in silva alterius fecerit, reputetur culpa domino, ut supra. I. 26. 6.

CCXLVI. Si quis sine iussione Regis aurum signaverit, aut monetam confinxerit, manus eius incidatur. I. 28. 1.

CCXLVII. Si quis chartam falsam scripserit, aut quodlibet membranum, manus eius incidatur. I. 29. 1.

---

e) Al. Codd. *signaidam; snaida.*

CCXLVIII. Si quis per murum castri aut civitatis, sine notitia Iudicis sui exierit, aut intraverit, si liber est, sit culpabilis in curte Regis solid. XX. Si autem aldius, aut servus fuerit, sit culpabilis in curte Regis solid. X. Et si furtum fecerit, sicut in hoc edicto legitur, componat poenam furti. I. 25. 1.

CCXLIX. Si quis debitorem habens, appellet eum semel, et bis, et usque in tertio; si debitum non reddiderit, aut non composuerit, tunc debeat eum pignorare in his rebus in quibus pignorare licitum est. II. 21. 1.

CCL. Si quis alium pro quolibet debito aut caussa pignorare praesumserit, antequam eum tertio pulsaverit, pignus, quod ante contestationem tulerit, sibi nonum reddat in potestate domini sui. II. 21. 2.

CCLI. Nulli liceat alium pro alio pro quolibet debito pignorare, excepto illo, qui gaphans *f)* esse invenitur, id est coheres eius proximior, qui illi ad hereditatem, si casus evenerit, venturus est. II. 21. 3.

CCLII. Si quis per errorem alium pro alio pignoraverit in servo aut ancilla, ita decernimus, ut postquam cognovit, quod male pignoraverit, mox ipsum relaxet. Et si pulsatus fuerit a Domino servi vel ancillae, tunc praebeat sacramentum, quod per errorem fecerit, nam non asto animo, sed credidit debitorem suum pignorasse, et tunc sit indemnis. Nam si plagas aut feritas fecerit in ipsum pignus, componat, sicut in hoc edicto legitur. Et si sacramentum dare non praesumserit, quod per errorem pignorasset, reddat pignus in actogilt. II. 21. 4.

CCLIII. Si quis greges equarum sive porcorum sine iussione Regis pignoris nomine abstulerit, ille prior aut moriatur, aut componat solidos DCCCC. medium Regi, et medium cui pignus abstulerit: et illi qui cum illo fuerint, si tamen liberi sint, componat unusquisque solidos LXXX. medium Regi, et medium illi, quem pignoraverit ut supra. Et si servi dominum secuti fuerint in compositione domini sui computetur: culpam enim fecit dominus, nam non servi, qui dominum suum secuti sunt. II. 21. 5.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tulisti sibi sine iussione Regis in nomine pigneris unum suum gregem de iumentis, aut de porcis.

Petre te appellat Martinus, quod Paulus tulit in nomine pigneris unum suum gregem de porcis, et tu fuisti cum ipso; aut Donatus tuus servus.

CCLIV. Si quis caballos domitos, aut boves, aut vac-

---

f) Al. Codd. *gasandus; gafrand.*

cas iugo domitas pignoraverit sine iussione Regis, sibi nonum reddat. II. 21. 6.

CCLV. Si quis alii wadiam dederit, et eam recipere neglexit per fideiussorem, et apud eum remanserit una nocte, aut duabus, vel tribus, nihil componat. Si remanserit quatuor noctibus, componat solidos duodecim; si remanserit quinque noctibus, componat solidos XXIV. Si remanserit sex noctibus, componat solidos XXXVI. Et si ille, qui eam wadiam acceperit, eam reddere neglexerit per fideiussorem, et apud eum remanserit, sic componat, quomodo ille, qui wadiam suam recipere neglexerit. II. 21. 10.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu dedisti sibi vadia, quod tu dares illi sol. C. in Kal. Maii, et habuisti neglegentiam de liberare vadia, et remanserint apud eum per IV. noctes.

CCLVI. Si quis liber homo, qui debitor est, alias res non habuerit nisi caballos, aut boves domitos, seu vaccas iunctorias, tunc ille, qui debitum requirit, vadat ad Sculdahis, qui in loco ordinatus est, et intimet caussam ipsam, quod debitor ipsius alias res non habeat, nisi quod supra legitur. Tunc Sculdahis tollat boves aut caballos ipsius, et ponat eos penes creditorem, dum usque iustitiam faciat. Si Sculdahis dilataverit facere, sit culpabilis in palatio Regis solid. XI. et post iustitiam factam pignus restituatur. II. 21. 7.

FORM. Petre Sculdasci Martinus te appellat, qui est Advocatus de parte Publica, quod unus homo reclamat se ad te de uno suo debitore, qui non habet nisi caballum domitum, et tu dilatasti tollere caballum debitoris, et mittere apud creditorem, usquedum ei iustitiam faceret.

CCLVII. Nulli liceat pro quolibet debito casam ordinatam tributariam loco pignoris tollere, nisi servum, aut ancillam, vaccas aut pecora: ita ut ipsum pignus, quod tulit per suam custodiam, salvum faciat usque ad praefinitum tempus, sicut subter annexum est, inter eas personas, quae intra centum milliaria habitant intra dies XX. Et si intra istos dies XX. g) debitor pignus suum, iustitiam faciens, et debitum reddens, non liberavit, et post transactos dies XX. contigerit ex ipso pignore mancipium, aut quodlibet peculium mori, aut homicidium, aut damnum fieri, aut alibi transmigrare, tunc debitor in suum damnum reputet, quod sua pignora liberare neglexerit. Nam si intra XX. dies servi aut ancillae mortui fuerint, aut peculium perierit, aut homicidium, aut damnum dederit, ipse qui pignoravit, in suum damnum reputet, et priori domino satisfaciat. Et si supra centum milliaria inter se creditor et debitor habitaverint,

g) Al. Codd. semper habent, *dies XXX.*

tunc usque ad XL. dierum *h*) spatium, poena suprascripta, pignus custodiatur II. 21. 8.

CCLVIII. Si liber homo furtum fecerit, et in ipso furto tentus fuerit, id est fegangi *i*), si furtum ipsum usque ad decem siliquas fuerit, sibi nonum reddat, et componat pro tali culpa LXXX. solidos, aut animae suae incurrat periculum. I. 25. 2.

CCLIX. Si quis servus furtum fecerit, et tentus fuerit in ipso furto usque ad decem siliquas, sibi nonum reddat, et componat pro tali culpa solidos XL. aut certe occidatur. I. 25. 3.

CCLX. Si quis per proditorem, id est per certum indicatorem, furtum invenerit, sibi nonum reddat qui furtum fecerit, ei cui factum fuerit. I. 25. 4.

CCLXI. Si servus, dum in fuga est, furtum aut damnum fecerit, et in ipsa fuga foris provinciam migraverit, et non redierit, tunc dominus servi medietatem pro ipsa re, quam furatus fuerit, aut damnum si fecerit, restituat. Nam si regressus fuerit in potestate domini sui, tunc de quanto tulerit, tantum dominus eius in integrum reddat: cessante in hoc capitulo poena furti, eo quod in fuga fuerit. I. 25. 5.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod Donatus tuus servus, dum erat in fuga, tulit sibi furtive unum suum caballum, qui valebat sol. C. aut fecit sibi damnum tale. Volo tibi medietatem emendare, quia fugit foras provinciam. Si dixerit qui appellat: Non recipiam nisi omne damnum quod mihi fecit, quod regressus est: probet. Sin autem; iuret qui appellatus est, quod regressus non sit, et emendet medietatem.

CCLXII. Si mulier liberta fulfreal *k*) super furtum comprehensa fuerit, furtum quod fecerit, sibi nonum reddat; nam alia culpa non requiratur, pro eo quod iniuriam suam passa est, sed vitium suum sibi reputet, quia operam indecentem facere tentavit. I. 25. 6.

CCLXIII. Si aldia aut ancilla super furtum tenta fuerit, componat dominus eius furtum nonum sibi, excepto pro culpa solid. XL. I. 25. 7.

CCLXIV. Si liber homo puerum aut servum furtum facere iusserit, et ipsum furtum inventum fuerit, sibi nonum componat, et alterum tantum in curte Regis persolvat: quia inhonestum esse videtur, et nulli convenit rationi, ut homo liber debeat in furtum se commiscere, aut consensum praebere. I. 25. 8.

CCLXV. Si quis aurum aut vestem, aut quamlibet rem, in via invenerit, et super genuculum levaverit, et

---

h) Al. Codd. *LX. dierum.* *i*) Al Codd. *figangus; fengangi; fegangit.* *k*) Al. Codd. *libera fulfrea.*

non manifestaverit aut ad iudicem non duxerit, sibi nonum reddat. I. 25. 9.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu invenisti talem suam rem in via; et super geniculum levasti, et non manifestasti, aut ad iudicem non duxisti.

Vel ita: Quod habet certam auspectionem, quod tu es fur etc.

CCLXVI. Si servus ancillam alienam habens uxorem, furtum fecerit, et ancillam, et filios servus alienus nutrierit, omne furtum, quod fecit servus, dominus componat *l*): nam nihil computetur in damnum, nec in culpam illius ancillae, vel filiorum eius. Tantum est, ut ancilla et filii similiter cum patre ad furtum faciendum non ambulaverint; nam si fecerint, similes illi efficiantur. I. 25. 10.

FORM. Petre te appellat Iohannes, quod ipse habet certam suspectionem, quod Marcus tuus servus abstulit sibi furto tantum. Si dicit: Fecit, sed cum ancilla, idest sua uxore: adunet se per usum.

Petre te appellat Martinus, quod Donatus servus Pauli habet Mariam tuam ancillam ad uxorem, et habebat filios ex ea; et habet certam suspectionem, quod ipsa et ipsi cum eo insimul fecerint sibi tantum furtum, quod valet sol. XX.

CCLXVII. Si servus, dum in fuga est positus, res aliquas cuicumque homini commendaverit, et postea proprius dominus requisierit eas: et ille qui susceperit, denegaverit, et postea inventum fuerit, pro furto eas reddat. I. 25. 11.

CCLXVIII. Si plures homines furtum in unum fecerint, tam liberi, quam servi, liceat eis, si voluerint, se adunare, et furtum ipsum in actogilt reddere. Et si ex ipsis aliquis se subtraxerit, pro se tantum legibus componat, id est furtum sibi nonum reddat. I. 25. 12.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse habet certam suspectionem, quod tu furatus es sibi sua tanta mobilia, quae valebant sol. X. Furatus sum, sed volo me adunare cum Paulo.

CCLXIX. Si liber aut servus voluerit foris provinciam fugere, et index, aut quicumque in loco aut finibus Provinciae residet, eum comprehenderit, teneat eum; et res quas secum tulerit, salvas faciat; et mox mandet ad iudicem de loco, unde fugere coepit, quatinus eum recipiat, et det pro uno fugaci solidos II. ita ut cum rebus, quas secum detulerit, reddatur. Et si contigerit fugere de ligamine, praebeat sacramentum ille, qui eum tenuit, quod non asto animo eum laxasset, sed cum tota virtute eum custodire voluisset, et post datum sacramentum res, quas secum tulerit, reddat; praehensuram *m*) autem non requirat, et amplius non calumnietur. Et si fugax ille manus ad ligandum non dederit, et occisus fuerit, non requiratur, nisi tantummodo res, quas tulerit reddantur. Et si ille, qui fugacem

l) Al. Codd. *quod fecerit, servus componat.* m) Herold. *pressuram.*

hominem comprehendere voluerit ab ipso occisus fuerit, nec ipse requiratur. I. 25. 13.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod Donatus suus servus volebat fugere foras provinciam, aut unus latro, qui habebat sibi furata tanta mobilia, quae valebant sol. C. et tu eum prehendisti. De torto. Si dixerit: comprehendi ego illum, sed fugit: iuret, sicut lex dicit. Si discordia fuerit de rebus, quas secum portabat, de quanto manifestat, reddat; et iuret quod plus non fuerint.

Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti Donatum suum servum. Non occidi, quod per legem emendare debeam.

De Portinario qui super flumina portum custodit.

CCLXX. Si quis Portunarium pulsaverit, quod fugacem hominem aut furem transposuisset, et portunarius negaverit, ita decernimus, ut praebeat sacramentum solus, quod ad conscientiam ipsius non pervenisset, quod fugitivum hominem aut furem transposuisset, et sit absolutus a culpa. I. 25. 14.

CCLXXI. Si portunarius furem hominem sciens transposuerit cum aliqua re furtiva, collega furis sit, et cum eo ipsum furtum componat, excepto quod sit culpabilis in palatio Regis solidos XX. I. 25. 15.

CCLXXII. Si portunarius mancipium fugitivum sciens transposuerit, si probatum fuerit perquirat eum, et proprio domino cum rebus, quas secum detulerit, restituat. Et si ipse fugax alibi transmigraverit, ut non inveniatur, tunc portitor, ipsum mancipium simul et res, quas secum detulerit, de quanto ausus fuerit iurare, qui perdidit, ei ab ipso qui sciens transposuerit, reddantur sub aestimatione pretii, excepto pro culpa componat ipse portunarius in curte Regis solidos XX. I. 25. 16.

CCLXXIII. Si portunarius hominem liberum sciens transposuerit fugacem, et cognoverit quod fugax est, animae suae incurrat periculum, aut componat widrigilt suum: quia postquam cognovit, quod fugax erat, si eum tenere non potuerit, mox innotescere, aut antecurrere debuit. I. 25. 17.

CCLXXIV. Si mancipium cuiuscumque post alium hominem fugerit, et dominus secutus invitaverit, ut in pace reddatur et in gratia, et si in pace redditum fuerit, et postea dominus pro ipsa culpa in eum vindictam dederit, componat solidas XX. illi, de cuius curte id tulerit. Et si denegaverit, quod in eum vindictam non dedisset, praebeat sacramentum solus sine aliis sacramentalibus ad Evangelia, et sit absolutus a culpa. I. 25. 18.

CCLXXV. Si ille, post quem mancipium alienum fugerit, et noluit id reddere post secundam et tertiam contestationem domino suo, tunc constrictus restituat ipsum mancipium, et aliud simile sub aestimatione pretii componat. I. 25. 19.

CCLXXVI. Si mancipium cuiuscunque in curte Regis confugium fecerit, et Gastaldius, aut actor Regis post secundam et tertiam contestationem reddere dilataverit, ita iubemus, ut reddat ipsum mancipium, et aliud simile, de suis propriis rebus domino, cui dilataverit, reddere cogatur. Et si ille, qui de curte Regis ipsum mancipium in gratia recepit, et postea pro ipsa culpa in id vindictam dederit, componat in curte Regis, unde id tulerit solidos XL, si se idoneare non potuerit. I. 25. 20.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu prolongasti ei reddere post terciam contestacionem Donatum suum servum, qui fugerat in cortem Regis, unde tu es Advocatus.

Petre te appellat Martinus, quod tu recepisti in gratia Donatum tuum servum, qui fugerat in cortem Regis, unde est Advocatus, et postea dedisti in eum vindictam pro ipsa culpa.

CCLXXVII. Si in ecclesia aut in domo sacerdotis mancipium cuiuscumque confugium fecerit, et Episcopus, aut sacerdos, qui in eo loco praeest, id reddere in gratia post secundam et tertiam contestationem dilataverit, ita decernimus, ut reddat ipsum mancipium, et aliud simile de suis propriis rebus, ut supra. Et si in gratia redditum fuerit, postea quam dominus pro ipsa culpa in eum vindictam dederit, aut se idoneet, ut supra, aut sit culpabilis ipsi ecclesiae solid XL. ita ut per actorem Regis exigantur, et in sacro altari, ubi iniuria facta est, ponantur. I. 25. 21.

FORM. Presbyter Petre cum Donato tuo Advocato, Martinus te appellat, quod tu prolongasti sibi reddere post tertiam ammonitionem Anselmum suum servum, qui fugerat in Ecclesiam Sanctae Mariae

Martine te appellat Petrus, qui est Advocatus de parte Publica quod tu recepisti in gratia Anselmum tuum servum, qui fugit in Ecclesia Sanctae Mariae, et postea dedisti in eum vindictam pro ipsa culpa.

Et si actor istos XL. solidos retinuerit, poterit dominus Ecclesiae eum inde appellare.

CCLXXVIII. Si servus intra provinciam in fuga vagaverit, et dominus eum invenerit, et servus ipse fugierit in curtem alienam, et dominus sequens eum apprehenderit; non reputetur culpa domino pro eo, quod in curte alterius furorem in servum habens, rem suam apprehendere visus est. Et si ille, cuius curtis fuerit, aut aliquis ex hominibus illius mancipium de manibus eius tulerit, aut antesteterit, nullum penitus, qui sequitur servum suum, in curte ipsa scandalum faciat, et si fecerit, qualiter in hoc edicto legitur, componat. Et qui antesteterit, aut servum de manu tulerit, in ipsius sit periculum. Nam si casu faciente ipsum mancipium mori, aut alibi aberrare contigerit, ipse, qui eum de manu domini abstulerit, aut antesteterit, restituat. Et si inventum fuerit, reddatur, et non cogatur Dominus

post talem fatigationem eum recipere in gratia, nisi voluerit. I. 25. 22.

FORM. Petre te appellat Iohannes, quod Donatus suus servus vagabatur intra provinciam, et ipse eum invenit, et servus fugit in cortem tuam, et ipse eum apprehendit, et tu tulisti eum sibi de manu.

Petre te appellat Martinus, quod tu fecisti scandalum in corte sua. Apprehendi servum meum in corte tua; sed si aliud scandalum dicit me fecisse, iniuste me appellis.

CCLXXIX. Si quis mancipium fugax in casa sua nesciente Domino super novem noctes habuerit, et contigerit ipsum mancipium aliquid mali perpetrare, aut mori, aut aberrare, ille qui id susceperit et celaverit, aut annonam dederit, et mandare neglexerit, reddat ipsum mancipium, aut pretium eius domino eius, et damnum, quod fecerit, ipse componat, qui id apud se habuerit. I. 25. 23.

CCLXXX. Si alienum mancipium post alium hominem confugium fecerit, id est in faida, mox mandet Domino ipsius quam citius poterit, aut per scriptum, aut per certum hominem, quatenus id in gratia recipiat. Et si noluerit id recipere, et dilataverit, et contigerit id alibi transmigrare, nulla culpa illi sit, qui prius ipsum in casa sua habuerit; nam qui susceperit, et non mandaverit, reddat ipsum mancipium, et danum cui fecerit, simul et operas. I. 25. 24.

CCLXXXI. Si quis mancipium alienum sciens fugax esse, nesciente Domino susceperit, aut annonam dederit, aut ostenderit viam, aut transposuerit; et mancipium ipsum fuga lapsum in antea fugerit; ipse id perquirat, qui ei annonam dederit, aut viam ostendere praesumserit, et si id non invenerit, reddat pretium mancipii, similiter et res, quas secum portavit. Et si inventum fuerit, reddat ipsum simul et operas eius. I. 25. 25.

De Oberos.

CCLXXXII. Si quis in Curte aliena asto animo *n*) intraverit, XX. solidos illi componat, cuius Curtis fuerit. I. 24. 4.

CCLXXXIII. Mulier Curtis rupturam, quod est oberos, facere non potest, quod absurdum esse videtur, ut mulier libera, aut ancilla, quasi vir, cum armis vim facere possit. I. 24. 5.

CCLXXXIV. Si servi id est concilium rusticanorum, manu armata in vicum intraverint ad malum faciendum, et quicunque homo liber sub Regni nostri ditione positus cum illis consiliatus in capite fuerit, animae suae incurrat periculum, aut certe componat solidos DCCCC. medium Regi;

---

n) Al. Codd. *irato animo, id est usterus; aistan, id est per furorem; asto i. e. irato animo.*

et medium ei, cui iniuria illata fuerit. Servi enim, qui cum ipso fuerint ex eodem concilio, unusquisque componat solidos XL. *o*) medium Regi, et medium cui iniuria illata fuerit. Et si liber homo in capite non fuerit, ille prior servus, qui eos conduxit, moriatur; servi vero reliqui, qui cum eo fuerint, ex eodem concilio, unusquisque servus XL. solidos pro eo componat, medium Regi, et medium cui malum fecerit. I. 17. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod servi de Aquino per concilium intraverunt super eum in vico de Palestino ad malum faciendum, et tu fuisti in vico tali cum illis.

Petre, te appellat Martinus, quod servi de Gabiis per concilium intraverunt super eum ad malum faciendum et Donatus fuit in capite, et Paulus tuus servus fuit cum illis, aut fuit in capite.

CCLXXXV. Si pro quacumque caussa homines rusticani se collegerint, id est concilium et seditiones facere praesumserint, et cuicumque se anteposuerint, aut mancipium, aut peculium de manu tulerint, quod de casa servi sui Dominus tollere voluerit, tunc ille, qui in capite fuerit ex ipsis rusticis, moriatur; aut animam suam redimat, quantum appretiatus fuerit: et unusquisque qui in ipsam seditionem cucurrerit ad malum faciendum, componat solidos XII. medium Regi, et medium cui iniuria illata fuerit, aut se anteponere praesumserit. Et si ille, qui rem suam quaerere, aut exigere videatur, ab ipsis rusticis feritas, aut plagas factas habuerit, sicut superius statutum est, ei componatur. Nam pro praesumtione tantum poenam suprascriptam patiatur. Et si aliquis ex ipsis rusticis occisus fuerit, non requiratur; quia ille, qui eum occiderit, se defendendo, et res suas vindicando hoc egerit. I. 17. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod Villani de Ulibris se adunaverunt per concilium, et super eum venerunt in vicum talem, et tulerunt sibi unum mancipium de manu, aut bovem, quem volebat tollere »de casa« sui servi; et tu fuisti in capite cum illis, aut cucurristi in ipsam seditionem ad malum faciendum.

Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti Donatum suum servum. Non occidi, quod per legem emendare debeam.

CCLXXXVI. Si quis de lignario alterius lignum furatus fuerit, componat ei, cuius lignarium fuerit, solidos VI. I. 25. 26.

CCLXXXVII. Si quis de casa erecta lignum quodlibet, aut scindulas *p*) furatus fuerit, componat solidos VI. I. 25. 27.

CCLXXXVIII. Si quis de lignamine adunato in Curte aut in platea ad casam faciendam lignum furatus fuerit,

---

o) Un. Cod. *unusquisque cuius servus fuerit* XL. *solidos pro eo componat.* *p*) Al. Codd. *sindulam; scandula; scandolas.*

componat solidos VI. Si autem in silva dispersum fuerit, et furatus fuerit, componat in actogilt. I. 25. 28.

CCLXXXIX. Si quis in hortum alterius intraverit, aut salierit, ad furtum faciendum, componat solidos VI. Nam si pro sua re ingreditur, et damnum non fecerit, non sit culpabilis. I. 25. 29.

CCXC. Si quis sepem alienam ruperit, id est ederzon *q*) componat solidos VI.

CCXCI. Si quis assem de sepe assiata unam aut plures *r*) tulerit, componat solidum I.

CCXCII. Si quis de sepe stantaria facta vimen *s*) tulerit, componat solidum I. Si autem perticas transversarias tulerit, componat solidos III. I. 25. 30.

CCXCIII. Si quis plouum aut aratrum alienum iniquo animo capellaverit, componat solidos IV. *t*). Si autem furatus fuerit, componat in actogilt. I. 19. 6.

CCXCIV. Si quis tintinnum alterius desuper caballo, aut bove furatus fuerit, componat sol. VI. I. 25. 31.

CCXCV. Si quis iugum furatus fuerit, componat solidos VI. I. 25. 32.

CCXCVI. Si quis sogas furatus fuerit de bove iunctorio, componat sol. VI. Et si qualemcumque rem mediocrem furatus fuerit, unde VI. sol., aut minus in hoc Edicto iudicantur, si fur ipse supra furtum tentus fuerit, non sit fegangi *u*), sed tantum comp., sicut supra constitutum est. I. 25. 33.

CCXCVII. Si quis vitem exspoliaverit, id est adminicula tulerit super III. aut IV. sit culpabilis sol. VI. I. 25. 34.

CCXCVIII Si quis palum quod est carratium de vite tulerit, componat solidos VI. I. 25. 34.

CCXCIX. Si quis vitem alienam de una fossa asto animo scapellaverit, componat solidum I. Si autem succiderit, componat solidos III. I. 19. 7.

CCC. Si quis tranicem *v)* de vite aliena inciderit, componat medium solidum. I. 19. 7.

CCCI. Si quis super tres uvas de vinea aliena tulerit, componat solidos VI. Nam si usque tres tulerit, nulla sit ei culpa. I. 25. 34.

CCCII. Si quis capistrum de capite caballi tulerit, componat solidos VI.

CCCIII. Si quis pastoriam *w*) de caballo alieno tulerit, componat solidos VI. I. 25. 35.

---

q) Herold. *iderzon.* *r*) Al. Codd. *assigias de sepe, vel assigiato; axegia de sepe id est axegiato una aut duas; axegicos de sepe id est axegiam unam aut duas.* *s*) Herold. *stangariam factam unam.* *t*) Al. Codd. *sol. III.* *u*) Al. Codd. *fengangi; finganoli; figandus.* *v*) Al. Codd. *traucem; trauce; travicem.* Forte legend. *traducem.* *w*) Al. Codd. *pasturiam; pastorium.*

CCCIV. Si quis rete alienum, aut nassam *x*) levaverit, aut de piscaria aliena pisces tulerit, componat solidos. VI. I. 25. 36.

CCCV. Si quis robur, aut cerrum seu quercum, quae est modola, hisclum *y*) aut glandem, quod est faia *z*), inter agrum alienum, aut inter culturam, vel clausuram, in cuius vicinio inciderit, componat pro arbore tremisses duos. Nam si iterans homo propter utilitatem suam foris clausuram scapulaverit, non sit ei culpa.

CCCVI. Si quis castaneam, nucem, pirum aut malum inciderit, componat solidos III. *a*).

CCCVII. Si quis olivam scapellaverit, componat solidos III. I. 19. 8.

CCCVIII. Si homo, aut quodlibet peculium in sepe alterius, texta cum vimine se inpinxerit, et mortuus, aut aliquam laesionem passus fuerit, tunc ille, qui sepem ipsam fecit, et caput maius aut minus de vimine foris dimiserit, ipse sit culpabilis homicidii, aut laesionis. I. 19. 9.

CCCIX. Si caballus, aut quodlibet peculium in clausuram alterius intus saliendo se impalaverit, non requiratur ab ipso, cuius sepis est. At si ab infra foras saliendo se impalaverit, tunc ille cuius sepis esse invenitur, eum componat, et si damnum infra ipsam clausuram fecerit, ille componat, cuius fuerit caballus. I. 19. 10.

CCCX. Si quis fossatum circa campum suum fecerit, et caballus aut quodlibet pecus inciderit, aut homo periclitaverit, non requiratur ab ipso, cuius fossatum esse invenitur; quia pro salvatione campi sui fecit, nam non dolose tractavit. Si eum occulte cooperuit, et damnum factum fuerit, componat ipse, qui occulte fecit. I. 19. 11.

CCCXI. Si animal in puteo alterius ceciderit, et mortuum aut debilitatum fuerit, non requiratur, cuius puteus est; quia putei aqua communis omnium utilitalibus invenitur esse. I. 19. 12.

CCCXII. Si quis alii arma sua simpliciter praestiterit, et ille qui acceperit, aliquod malum cum ipsis fecerit, non reputetur illi culpa, qui praestiterit, sed ei qui malum cum eis perpetraverit. Et e contrario si ille, qui praestiterit, consensum ad malum faciendum adhibuit, collega sit illi ad ipsum malum sanandum. I. 20. 1.

CCCXIII. Si qius sua auctoritate arma alterius tollere

---

x) Un. Cod. *nasses.* *y*) Un. Cod. *quod est modula isdo quod est ferca.* Al. *quae est modola hisclum quod est ferha.* Al. Codd. *modolaisclo*; *modula hisclo*; *modo flaisco.* Herold. *quod est medula ischal.* Lindenbr. *quod est modo laiscum.* Murat. *quod est modula, iscol.* *z*) Un. Cod. *glandem quae est fagia.* Al. *glande flea.* *a*) Un. Cod. *sol. I.*

praesumserit, et malum cum eis fecerit, non sit illi culpa, cuius arma sunt; sed illi qui cum eis malum fecerit. I. 20. 2.

CCCXIV. Si quae fera ab homine plagata fuerit, et in ipso furore hominem occiderit, aut quodlibet damnum fecerit, tunc ipse, qui plagaverit, ipsum homicidium aut damnum componat; sub ea videlicet observatione, ut tamdiu intelligatur culpa esse venatoris, quamdiu eam persecutus fuerit, aut canes ipsius. Nam si ipsam feram postposuerit, et se ab ea tornaverit, postea quod fera ipsa damnum fecerit, non requiratur ab ipso, qui plagaverit aut incitaverit. I. 22. 1.

CCCXV. Si in pedica, aut in taliola *b*) fera tenta fuerit, et in homine aut in peculio damnum fecerit, ipse componat, qui pedicam misit. I. 22. 2.

CCCXVI. Si quis super feram ab alio plagatam, aut in taliola tentam, aut a canibus circumdatam, iter suum postposuerit et volens eam lucrari, super eam se miserit, et ab ipsa fera plagatus vel occisus fuerit, non requiratur ab ipso, qui plagaverit, aut incitaverit; sed suae culpae reputet, et audaciae, quod cum auctoritate sua lucrandi animo se super eam misit. I. 22. 3.

CCCXVII. Si quis feram ab alio vulneratam, aut in taliola tentam, aut a canibus circumdatam invenerit, aut forsitan mortuam, aut ipse occiderit, et salvaverit, et bono animo manifestaverit, liceat de ipsa fera tollere dextrum armum cum septem costis. I. 22. 4.

CCCXVIII. Si quis feram ab alio plagatam, aut forsitan mortuam invenerit, et celaverit, componat solidos VI. illi, qui eam plagavit. I. 22. 5.

CCCXIX. Si cervus, aut quaelibet fera ab aliquo homine sagittata fuerit, tam diu illius esse intelligatur, qui eam sagittaverit, aut vulneraverit, usque ad aliam talem horam diei aut noctis, quae sunt horae XXIV. quando eam postposuerit, et se ab ea tornaverit. Nam qui eam post transactas horas praedictas invenerit, non sit culpabilis, sed sibi habeat ipsam feram. I. 22. 6.

CCCXX. Si quis cervum domesticum qui tempore suo rugire solet, intricaverit *c*), componat Domino eius solidos XII. Nam si furatus fuerit, reddat in actogilt. I. 19. 13.

CCCXXI. Si quis cervum domesticum alienum qui non rugit, intricaverit, componat Domino eius solidos VI. Nam si furatus fuerit, reddat in actogilt. I. 19. 13.

CCCXXII. Si quis accipitrem, gruam, aut cignum domesticum alienum intricaverit, componat sol. VI. Nam si furatus fuerit reddat in actogilt. I. 19. 14.

---

b) Herold. *tanola.* *c*) Al. Codd. *plagaverit; sagittaverit; fragiaverit.* Gloss. *i. e. occiderit.*

CCCXXIII. Si quis de apiculari vas cum apibus furatus fuerit, unum aut plura, componat solidos XII. I. 25. 37.

CCCXXIV. Si quis de arbore signata in silva alterius apes tulerit, componat solidos VI. Nam si signata non fuerit, tunc quicumque invenerit iure naturali habeat sibi, excepto de gaio *d*) Regis. Et si contigerit, ut Dominus, cuius silva est, supervenerit, tollat mel, et amplius non requiratur ei calumnia. I. 25. 37.

CCCXXV. Si quis accipitres de silva alterius tulerit, excepto de gaio Regis, habeat sibi. Nam si Dominus silvae supervenerit, tollat accipitres, et amplius culpa adversus eum non requiratur. Et hoc idem iubemus, ut si quis de gaio Regis accipitrem tulerit, sit culpabilis regi solidos XII. I. 25. 38.

CCCXXVI. Si quis de arbore signata in silva alterius accipitrem de nido tulerit, componat solidos VI. I. 25. 38.

CCCXXVII. Si quis canes alienos clamaverit; aut incitaverit, et damnum fecerint in homine, aut in peculio, non reputetur illi culpa, cuius canes sunt, sed illi, qui eos incitaverit. I. 21. 1.

CCCXXVIII. Si quis peccatis imminentibus homo rabiosus, aut daemoniacus factus fuerit, et damnum fecerit in homine, aut quolibet peculio, non requiratur ab heredibus eius; et si ipse occisus fuerit, simili modo non requiratur; tantum est, ut sine culpa non occidatur. I. 19. 15.

CCCXXIX. Si canis aut caballus, aut quodlibet peculium rabiosum factum fuerit, et damnum fecerit in homine, aut in peculium, non requiratur a Domino; et qui ipsum occiderit, simili modo non requiratur, ut supra. I. 21. 2.

De quadrupedia.

CCCXXX. De quadrupedibus si in homine, aut in peculio damnum fecerit, ipse componat damnum, cuius fuerit pecus. I. 21. 2.

CCCXXXI. Si caballus cum pede, bos cornu damnum fecerit, vel si porcus cum dente hominem intricaverit, aut si canis momorderit, excepto ut supra si rabiosus fuerit ipse, componat damnum aut homicidium, cuius animal fuerit, cessante in hoc capitulo faida, quod est inimicitia, quod muta res fecit, non hominis studium. I. 21. 3.

CCCXXXII. Si quis praestitum, aut conductum habuerit caballum, vel bovem, aut canem, vel quodlibet peculium, et dum in ipso beneficio et conductura est, homicidium fecerit, aut damnum, non requiratur proprio Domino, sed illi, qui conductum, aut praestitum habuit, et ipsum homicidium, aut damnum componat. I. 21. 4.

---

d) Al. Codd. *gaie; in gagio; gahajo.* Gloss. int. *i. e. silva.*

CCCXXXIII. Si animal alicuius alienum animal occiderit, aut intricaverit, id est bos bovem, aut quodlibet peculium, tunc Dominus, qui suum animal intricatum invenerit, aut forsitan iam marcidum, aut minutum, iubemus ut consignet ipsum marcidum, aut intricatum. illi, cuius animal eum intricavit, et similem qualem in illa die fuerit, quando intricatum est, recipiat ab ipso, cuius animal hoc fecerit. I. 21. 5.

CCCXXXIV. Si quis canem alienum furatus fuerit, nonum sibi reddat. I. 25. 39.

CCCXXXV. Si quis se vindicando occiderit canem alienum cum spata, aut virga, aut quibuslibet armis, manu tenendo, non requiratur, tantum est, ut ipsa virga talis inveniatur, ut mediocris spata. Nam si post ipsum iactaverit, et eum occiderit, reddat ferquidum, id est similem. I. 19. 16.

CCCXXXVI. Si quis canem alienum nocte aut die damnum facientem invenerit in casa sua, si eum occiderit, non requiratur, et si occisus non fuerit, damnum quod fecerit, Dominus reddat. I. 19. 16.

CCCXXXVII. Si quis percusserit vaccam praegnantem, et arbortum fecerit, componat tremissem unum *e*). Et si mortua fuerit, reddat eam qualiter appretiata fuerit, simul et quod in utero eius mortuum est. I. 19. 18.

CCCXXXVIII. Si quis percusserit equam praegnantem, et abortum fecerit, componat solidos III *f*). Si autem ex ipsa percussura mortua fuerit, componat eam, simul et quod in utero eius mortuum est. I. 19. 17.

CCCXXXIX. Si quis percusserit ancillam gravidam, et abortum fecerit, componat solidos III. Si autem ex ipsa percussura mortua fuerit, componat eam, simul et quod in utero eius mortuum est. I. 19. 19.

CCCXL. Si lupus animal cuiuscunque occiderit, et aliquis, id nesciente Domino suo excoriaverit, et celaverit, et per proditorem suum inventum fuerit, componat solidos XII. I. 25. 40.

CCCXLI. Si in flumine animal cuiuscumque mortuum fuerit, aut ubicumque, et alius homo, cuius non fuerit, excoriaverit, componat solidos XII. I. 25. 41.

CCCXLII. Si quis caballo alieno aurem vel oculum excusserit, aut aliquam laesionem corporis fecerit, recipiat ipsum, qui laesus factus est, et reddat ei ferquidum, id est similem. I. 19. 20.

---

e) Un. Cod. *non tremissem unum, sed solidum unum.* *f*) Un. Cod. *sol. I.*

CCCXLIII. Si quis caballo alieno caudam capellaverit, id est setas traxerit, componat solidos VI. I. 19. 20.

CCCXLIV. Si quis caballum alienum plagaverit, aut aliquam laesionem fecerit, tunc Dominus caballi reddat ipsum caballum illi homini, qui laesionem fecit, ut ipse eum sanet, et dum ipse sanare potuerit, det illi suum proprium caballum, qualiter utilitatem suam faciat. Et si ipse caballus, qui laesus fuerit, ad pristinam redierit sanitatem, reddat ipsum proprio Domino. Si autem ex ipsa laesione mortuus fuerit, reddat alium similem. Et si contigerit, ut ipse caballus, qui pignoratus est, apud ipsum moriatur, tunc satisfaciat ille, qui eum pignoratum habuit, si pulsatus fuerit, quod non per illius negligentiam mortuus fuerit, et postea nulla sit repetitio. I. 19. 21.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod plagasti unum suum caballum. Si dixerit, quod plagavit; recipiat ad sanandum. Si caballus sanus factus est, antequam appellatio fiat, nihil sit.

Petre te appellat Martinus, quod tu plagasti unum suum caballum, et recepisti ad sanandum. Modo est mortuus pro ipsa plaga.

Petre te appellat Martinus, quod ipse plagavit unum tuum caballum, et recepit ad sanandum; et dedit tibi unum suum caballum, unde tu faceres tuam voluntatem. Modo est sanus tuus caballus; vult quod des sibi suum, et recipias tuum. Meum recipio, sed tuum non dabo, quia mortuus est. Iuret, quod per suam neglegentiam mortuus non sit.

CCCXLV. Si quis caballum alienum ascenderit, et intra viciniam tantum caballicaverit, id est per ipsum vicum, componat solidos II. Nam si in antea eum caballicaverit, et dominum eius non rogaverit, in actigilt eum reddat. I. 25. 42.

CCCXLVI. Si quis caballum alienum apprehenderit, ipsumque diffiguraverit, aut circinaverit, furti poena sit culpabilis in actigilt, id est sibi nonum. I. 25. 43.

CCCXLVII. Si quis caballum alienum, aut quodlibet peculium, credens suum esse, apprehenderit, et Dominus eius eum cognoverit, et calumniam generare voluerit, ita decernimus, ut praebeat sacramentum ille, qui eum tenuit, quod non asto animo, nec aliqua caussa faciente eum prehenderit, sed credidit suum fuisse, et sit exsolutus a culpa furti, et reddat ipsum caballum proprio Domino illaesum. Si autem non praesumserit iurare, reddat eum in actogilt, quia postquam cognovit, quod suus non fuisset, mox debuit proprio Domino innotescere. Nam si eum postquam cognovit, quod suus non fuerit, ascenderit, sit culpabilis sol. II. ut supra. I. 25. 44.

CCCXLVIII. Si quis caballum alienum, aut quodlibet peculium, damnum sibi facientem invenerit, ipsumque in

curte clauserit, et non venerit certus Dominus, qui eum cognoscat, tunc ille, qui eum in damno invenerit, ducat eum ad Iudicem, qui in loco ordinatus est, aut certe ante Ecclesiam in conventum usque ad quartam, vel quintam vicem, et omnibus voce praeconia innotescat: *Quia caballum inveni, et nescio cuius sit.* Et si non venerit, qui eum cognoscat, iubemus ut ille, qui invenerit, caballicet et custodiat eum tanquam suum proprium. Et si mortuus fuerit, signa de corio conservet, ut cum venerit certus Dominus, habeat quod ei ostendat. Et si ista neglexerit, et inventus fuerit, sibi nonum reddat. At si istam cautelam observaverit, sit absolutus a calumnia. I. 23. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu invenisti unum suum caballum facientem damnum, et minasti ad clausuram. De torto. Si dixerit: ecce caballus: dicat. Ego te appello quod tu non minasti ante Iudicem, aut ante conventum. Aut probet, quod minavit, aut emendet sibi nonum. Si dixerit: non misi neglegentiam ad minare: iuret.

Petre te appellat Martinus, quod tu invenisti unum suum caballum facientem damnum, et minasti ad clausuram. Si dixerit: ego minavi ipsum caballum ante Comitem, et mortuus est; aut ostendat signum de corio; aut iuret, quod non misit neglegentiam ad custodiendum; aut emendet sibi nonum. Si monstravit signum de corio, et qui appellavit dixerit: Non est hoc signum de meo caballo: iuret, quod non alium caballum invenit, nisi ipsum, unde hoc signum est. Si dixerit, qui appellavit: tu fecisti in ipsum caballum, plus quam in tuum proprium: iuret qui appellatus est, quod plus non fecit, quam in suum proprium.

CCCXLIX. Si quis caballos, aut armenta asto animo in messem alienam, aut in pratum miserit, aut in quodlibet damnum, componat unum solidum pro capite, excepto damno, sicut appretiatum fuerit, et loci consuetudo est. Sic tamen si pastor non ausus fuerit iurare, quod asto animo non misisset, et si iuraverit, sit absolutus a culpa, tantum damnum componat. I. 19. 22.

CCCL. Si quis porcos, aut pecora asto animo in damnum alterius miserit, si ausus non fuerit iurare, componat solidum unum, excepto damno. I. 19. 24.

CCCLI. Si quis peculium de damno suo ad clausuram minaverit, et ille cuius peculium est, ei antesteterit, componat solidum unum, excepto damno, sicut arbitratum fuerit. Et si in curte minaverit, ille cuius peculium est, roget eum ut reddat illi, sic tamen, ut det ei pignus per ultimum valens siliquas III. aut certe fideiussorem sub tali titulo, ut damnum, quod arbitratum fuerit, componat secundum fabulam, qualiter intra vicinos ipsos est. Et si pignus suscipere noluerit, et una nocte apud se peculium habuerit, componat solidum unum. Et si ille, cuius peculium est, tenens duritiam cordis, id liberare despexerit,

tunc habeat ille id peculium, qui in damno invenerit, et per novem noctes aquam ei tantum det, et de damno in hoc sit contentus, eo quod novem noctes ipsum peculium tenuit. Et si de ipsis peculiis aliquod mortuum fuerit, suae negligentiae reputet, qui dispignorare neglexerit. I. 23. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse minabat tuum peculium de suo damno ad clausuram, et antestetisti ei.

Petre te appellat Martinus, quod tu minasti suum peculium de tuo danno ad clausuram, et ipse voluit tibi dare pignus valens siliquas III. de emendare dannum, et noluisti accipere, sed tenuisti peculium apud te una nocte.

Petre te appellat Martinus, quod tu minasti suum peculium de tuo danno ad clausuram, et voluit tibi emendare dannum, et reddas sibi peculium. Tu dispexisti liberare, et mortuum est. Hoc ego dico, quod tu non dedisti ei aquam. Iuret, quod dedit ei aquam.

CCCLII. Si hominem iterantem caballus aut quodlibet peculium secutum fuerit, et ille quem sequitur, in ligamine, aut in clausura miserit, ipse id salvum faciat, sicut supra constitutum est, ut venienti proprio Domino restituat. Nam si sequi coeperit, et se de via tornaverit, nulla sit ei culpa, quem sequi coeperat. Nam si ille, quem sequitur, eum absconse habuerit, aut eum vendiderit, componat ipsum caballum in actogilt. I. 25. 45.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu eras iterans, et unus suus caballus te fuit secutus, et tu misisti eum in ligamen. De torto. Si dixerit: ipse caballus tornavit se de via: probet. Sed melius est ut dicat: Nullus tuus caballus me secutus fuit, quod per legem emendare debeam. Si dixerit: Ecce caballus: iuret, quod non misit neglegentiam de minare ante Comitem, vel ante conventum.

Petre te appellat Martinus, quod tu eras iterans, et unus caballus te secutus fuit, et misisti in ligamen, et tu eum vendidisti.

CCCLIII. Si quis ab alio homine rogatus fuerit caballum, aut quodlibet peculium perditum quaerere, signaque ei dictaverit, et ille qui rogatus fuerit, forsitan caballum, aut peculium per errorem comprehenderit, si venerit proprius dominus, et calumniam generare voluerit, ita prospeximus, ut ille qui per errorem comprehenderit, praebeat sacramentum, quod credidit ipsum esse, unde rogatus fuerat, et tunc reddat caballum, et amplius non calumnietur, si eum male non tractaverit. Et si non venerit proprius Dominus, reddat eum illi, per quem ipsum tulit, et ipse iterum iuxta legem conservet, sicut supra dictum est. I. 25. 46.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu prehendisti unum suum caballum. »Donatus perdidit unum suum caballum« et rogavit me ut quaererem, et dictavit signum; et ego sperabam fuisse ipsum. Iuret, sicut lex dicit.

Petre te appellat Martinus, quod tu perdidisti unum tuum caballum, et rogasti Donatum, ut quaereret, et dixisti sibi signum: et ipse prehendit unum suum caballum per errorem, et dedit tibi, et tu misisti neglegentiam de minare ad Comitem.

CCCLIV. De porcis si in esca alterius paverint, et inventi fuerint, si minus sunt decem, non occidatur nec unus de ipsis, sed ille qui eos invenerit, teneat unum ex ipsis, et habeat salvum, et componantur ei per porcos siliquiae III. Nam si supra decem fuerint, aut usque ad decem, unus mediocris occidatur, et non requiratur. Nam si minus decem fuerint, et occiderit unum, reddat ferquidum, id est similem. I. 23. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu invenisti IX. suos porcos in silva tua, et tenuisti unum; modo vult tibi emendare dannum, et reddas sibi suum porcum.

Petre te appellat Martinus, quod tu invenisti IX. suos porcos in silva tua, et tenuisti unum; et vult componere siliquas tres, ut reddas sibi suum porcum.

Petre te appellat Martinus, quod tu invenisti V. suos porcos in silva tua, et occidisti unum.

CCCLV. Si quis in prato porcos fossas facientes invenerit unum aut plures, occidatur unus tantum, et non requiratur. I. 23. 4.

CCCLVI. Si quis verrem alienum furatus fuerit componat solidos XII. ipsum qui dicitur sonopair g), qui omnes alios verres in grege battit et vincit. Tantum in uno grege quamvis multitudo porcorum sit, unus computetur sonopair. Nam si minor grex XXX. capitibus, non reputetur sonopair, nisi XXX. vel supra fuerint. Et si in damno ipse sonopair occisus fuerit, aut similem aut meliorem ille, qui occiderit, restituat, et damnum ei componatur. Nam si alios verres, aut porcos furatus fuerit, in actogilt reddat. I. 25. 47.

CCCLVII. Si quis porcarium de libero homine battiderit, ipsum quidem, qui de curte ipsius exit, nam non de casa massarii, componat solidos XX. Tantum est, ut ipse porcarius feritas prius non faciat, aut scandalum non committat. Nam si fecerit plagas aut feritas, arbitrentur et componantur. I. 8. 29.

CCCLVIII. Si duo porcarii inter se battiderint, aut scandalum commiserint, si plagas aut feritas fecerint, componantur: nam alia culpa non requiratur. I. 8. 30.

CCCLIX. Si quis campum alienum araverit, sciens non suum, aut sementem spargere praesumserit, perdat operas et fruges, et ille, qui campum suum probaverit esse, habeat fruges. I. 27. 2.

CCCLX. Si quis campum alienum araverit seminatum, aut devastaverit, et suum non potuerit probare, aliud tantum frugum, quantum devastaverit proprio domino red-

---

g) Al. Codd. *sonorpayr; sonarpair; sonorfair; senorpaiz.* Herold. *sonorpaib.*

dat, et pro incauta praesumtione componat solidos VI. I. 27. 3.

CCCLXI. Si quis pratum alienum secuerit, aut exaraverit, et foenum reddat, et pro incauta praesumtione componat solidos VI. I. 27. 5.

CCCLXII. Si quis campum alienum asto animo cum peculio suo deleverit, aut spicas manibus evulserit, componat solidos VI. I. 19. 23.

CCCLXIII. Nulli sit licentia iterantibus herbam negare, excepto prato intacto, tempore suo, aut messe. Post foenum autem, aut fruges collectas, tantum fruges vindicet is, cuius terra est, quantum cum clausura sua potest defendere. Nam si quis caballos iter facientes de stupla aut de ipsis pascuis ubi alia pecora pascuntur, movere praesumserit, in actogilt caballos componat, pro eo quod ipsos de arvo campo, quod est fossinagar *h*), movere praesumserit. III. 4. 1.

De sacramentis.

CCCLXIV. Si qualiscumque caussa inter homines liberos evenerit, et sacramentum dandum fuerit, si usque ad XX. solidos fuerit caussa ipsa aut amplius, ad Evangelia sancta iuret cum duodecim aidis suis, id est sacramentalibus. Ita ut sex illi nominentur ab illo qui pulsat, ut septimus sit, qui pulsatur, et quinque quales voluerit liberos eligat, ut tamen sint XII. Quod si minor caussa fuerit de XX. solidos usque ad duodecim, sibi sextus iuret ad arma sacrata, tres ei nominet, qui pulsat, et duos liberos eligat, qui pulsatur, quales voluerit, et sextus sit ipse. Et si minor fuerit caussa de XII. solidis, sibi tertius iuret ad arma sacrata, unum ei nominet, qui pulsat, et alium ipse sibi quaerat, et tertius sit ipse. II. 55. 5.

CCCLXV. Si quis alii wadiam et fideiussorem de sacramento dederit, omne quod per wadiam et fideiussorem obligavit, adimpleat, et ille qui pulsat, et wadiam suscepit, proximiores sacramentales, qui nascendo sunt *i*), debeat nominare tantum. Excepto illo *k*), qui gravem inimicitiam cum ipso, qui pulsatur, commissam habet, id est, si ei plagam fecerit, aut in morte eius consenserit, aut res suas alii thingaverit, ipse non potest esse sacramentalis, quamvis proximus sit, eo quod inimicus et extraneus esse invenitur. II. 21. 9.

---

h) Al. Codd. *fosinachar; fonsnegar; fossagar.* Herold. *fons accar.*
i) Herold. *q. Nascen deim.* *k*) Al. Codd. *debeat nominare. Tantum est, ut excepto illos.* Herold. *debeat nominare, tantum est, excepto illo.*

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti patrem suum. De torto. Iura cum Donato tuo filio, et cum Paulo, et Anselmo, seu Ruperto, atque Bernardo, sive Petronio tuis fratribus.

Donne Comes hoc dicit Martinus, quod in Kal. Maii appellavit eum Bruno, qui occidisset patrem suum, et ipse dixit: De torto. Fuit interrogatus, si potuisset probare et ipse dixit, quod non poterat, ideo et dedit vadia, si se recordatus esset, quod emendaret, aut iuraret cum suis sacramentalibus. Modo est paratus de iurare. Dicis tu ita Martine? Sic dico. Et tu recepisti vadia ita? Sic feci. Tunc iurent. De hoc unde ego te appellavi, quod tu occidisti patrem meum, me sciente de torto non appellavi. Sic Deus. De hoc, unde tu me appellasti, quod occidissem patrem tuum, de torto me appellasti. Sic Deus. Quod ipse iuravit, verum iuravit. Sic Deus.

CCCLXVI. Si quis alii pro quacumque caussa wadiam et fideiussorem de sacramento dederit, detur ei spatium usque ad XII. noctes ad ipsum sacramentum dandum. Et si propter aegritudinem forsitan aut aliam caussam supervenientem in praedicto constituto non potuerit iurare, suspendatur ipsa caussa usque ad alias XII. noctes. Et si nec tunc compleverit, et totum annum voluntarie dilataverit, et sacramentum non dederit, tunc rem ipsam, unde agitur, amittat, et ille acquirat, qui wadiam suscepit. Et e contrario si ille qui wadiam suscepit, sacramentum audire dilataverit, et annum totum protraxerit: post transactum anni spatium nullum imposterum habeat facundiam de ipsa re loquendi, sed ille, qui paratus fuerit sacramentum dare, firmiter possideat. II. 55. 6.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu dedisti sibi vadia, quod iurares cum tuis sacramentalibus, quod non haberes occisus Donatum suum patrem, unde te appellavit, et prolongasti voluntarie facere sacramentum per totum annum. Si dixerit: non est transactus annus: probet qui appellat. Si dixerit: ego infirmus sum: probet. Sed melius, ut dicat, quod non prolongavi voluntarie facere sacramentum.

Petre te appellat Martinus, quod tu dedisti sibi vadia, quod iurares cum tuis sacramentalibus, quod haberes possessam per XXX. annos unam peciam de terra, quae iacet in tali loco, et prolongasti voluntarie facere sacramentum per totum annum. Si dixerit: ego fui paratus infra annum ad faciendum sacramentum: probet. Et si potuerit probare; aut probet qui appellat, quod paratus fuisset ad audiendum, aut causam refutet. Et si ambo potuerint probare, aut non potuerint, nullus habeat poenam, sed vadat placitum in antea.

Et ita secundum quosdam fiunt appellationes. Sed si est actio in personam, ut mihi videtur, aliter esse debent. (Per coniecturam stultitiae).

Petre te appellat Iohannes, quod tu consiliatus es de morte sua. De torto me appellis. Non debes mihi ita respondere, nec potes; quia altera vice te appellavi, et vadium et fideiussorem de sacramento dedisti mihi, et voluntarie toto anno dilatavisti, et sacramentum non dedisti. Probet ita. Sin autem: ipse iuret, quod non, vel rem amittat.

Petre te appellat Iohannes, quod tu consiliatus es de morte sua.

Non tibi respondeo, quia altera vice me appellasti, et ego vadium et fideiussorem de sacramento dedi, et fui paratus ad illum dandum, et tu toto anno voluntarie audire dilatasti.

Vel utantur aliis exceptionibus.

Quod quidem melius sit tantum in actione pro possessione iuret, secundum valentes.

CCCLXVII. Si contigerit homini post datum fideiussorem de sacramento, et sacramentales nominatos mori, et filios dimiserit; posteaque ille, qui caussam quaerit, pulsaverit filios dicendo, *Quia quicquid pater per wadiam et fideiussorem obligavit, filii complere debent:* tunc necesse est filiis, quamvis minorem virtutem habeant, quam pater *k*), aut per sacramentum negare, quod pater eorum non promiserit, aut certe quod spopondit adimpleant. Et si aliquis de sacramentalibus mortuus fuerit, potestatem habeat ille, qui pulsat, in loco mortui similem alium nominare de proximis legitimis, aut de naturalibus, aut de gamalibus *l*), id est confabulatis. Et si dixerit, qui pulsat quod sacramentum ruptum fuisset, praebeat sacramentum, qui negat, si ausus fuerit iurare: *Quia neque pater neque ipse sacramentum ruperit;* postea iuret, sicut supra scriptum est. Sacramentum tunc intelligitur ruptum, quando praesentibus sacrosanctis Evangeliis, aut armis sacratis, ille qui pulsatur, cum sacramentalibus suis coniunxerit, et non ausus fuerit iurare; et aut ipse, aut aliquis de sacramentalibus eius se subtraxerit, tunc intelligatur sacramentum ruptum. II. 55. 7.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod pater tuus dedit sibi vadia de iurare, quod non haberet factam iniuriam in suam mundoaldam, et non iuravit dum vixit. **Modo vult, ut adimpleas quod ipse promisit, et unde vadia dedit.**

Hac appellatio, secundum quosdam.

Petre te appellat Martinus, quod pater tuus dedit sibi vadimonium de iurare, quod haberet possessam per XXX. annos peciam de terra, quae iacet in tali loco; et dum iurare debuit, postquam sol occiderit, et post spacium ad inquirendos sacramentales, fuit ruptum sacramentum eius, vel sacramentalis: et vult ut dimittas ei ipsam peciam de terra.

CCCLXVIII. Si pro quacumque caussa aut culpa homo pulsatus fuerit ab alio, et negaverit, liceat ei se idoneare secundum legem, et qualitatem caussae. Si autem manifestaverit se fecisse, componat secundum quod in hoc edicto legitur. Nam nulli liceat, postquam manifestaverit, postea per sacramentum negare, quod non sit culpabilis, postquam ipse se culpabilem assignavit. Quia multos cognovimus in Regno nostro tales pravas opponentes intentiones, et haec moverunt nos praesentem corrigere legem, et ad meliorem statum revocare. II. 55. 8.

---

k) Herold. *a patre.* *l*) Al. Codd. *gamallis.* Herold. *legitimis, aut de natis, aut de gamahalos.*

CCCLXIX. Si quis post mortem patris filium de debito appellaverit, quod pater ipsius ei debitor fuisset, et filius negaverit, ita decernimus, ut praebeat filius sacramentum, secundum qualitatem pecuniae, unde pulsatus est, quod pater eius ei debitor non fuisset, aut per pugnam se defendat, si potuerit. II. 55. 9.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod habet certam suspectionem, quod pater tuus quando venit ad mortem, erat sibi debitor ad dandum sol. C. Hoc a., secundum quosdam.

CCCLXX. Si aliqua inter creditorem, et debitorem, atque fideiussorem surrexerit intentio, et dixerit creditor, *Quia in tali praetextu wadiam suscepi*, et fideiussor negaverit, non est caussa fideiussori praebere sacramentum, nisi debitor singulus satisfaciat ad Evangelia, vel in arma sacrata: quia in tali capitulo nec wadiam dedit, nec fideiussorem posuit. II. 55. 10.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod dedisti sibi vadiam dare sol. C. in Kal. Maii. De L. sol. dedi tibi vadia, non de plus. Probet actor. Sin autem, appellatus iuret.

CCCLXXI. Nullus camphio praesumat, quando contra alium pugnando vadit, herbas, quae ad maleficia pertinent, super se habere, nec alias tales ac similes, nisi tantum arma sua, quae conveniunt. Et si suspicio fuerit, quod eas occulte habeat, inquiratur a iudice, et si inventae fuerint, evellantur, et iactentur. Et post illam inquisitionem tendat manum ipse camphio in manu parentis, aut conliberti sui ante iudicem satisfaciens, dicat, quod nullam talem rem, quae ad maleficia pertinet, super se habeat, et tunc vadat ad certamen. II. 55. 11.

CCCLXXII. Omnes vero regales caussae *m*), quae ad manum Regis pertinent, unde compositio expectatur, aut culpa quaeritur, dupliciter secundum antiquam consuetudinem componantur, excepto iniuriam de muliere libera *n*) aut morth, aut alias, quae similes sunt, unde DCCCC. solidi iudicantur, quae in suo vigore similiter constituimus permanere. Reliquae vero caussae ut supra diximus, in duplum exigantur. I. 2. 8.

CCCLXXIII. Si servus Regis morth fecerit, ita decernimus, ut componatur ipsa persona sicut appreciata fuerit, et servus ipse super fossam ipsius mortui appendatur, et in eum vindicta detur, et sit caussa finita. I. 36. 1.

FORM. T. advocate de parte publica, te appellat M. quod L. servus de parte publica, unde tu es advocatus, occidit patrem suum in absconso. De torto.

---

m) Un. Cod. *legales caussae.* *n*) Al. Codd. *exc. mundium de libera.* Herold. *exc. mundium de libertis.*

CCCLXXIV. De aliis vero caussis, unde liberi, et servi aliorum hominum DCCCC. solidorum fuerint culpabiles, id est de muliere libera, si ei in via antesteterit, aut iniuriam fecerit, seu de gregibus equorum aut porcorum pignoratis, aut aliquibus similibus caussis unde praefati DCCCC. solidi quaeruntur, de quibus in hoc edicto constituimus, servus Regis si fecerit, animae suae incurrat periculum, et DCCCC. solidi non requirantur a curte Regis. I. 36. 2.

CCCLXXV. Si servus Regis furtum fecerit, et deprehensus fuerit, reddat in actogild, et non sit fegangi *o*). I. 36. 3.

CCCLXXVI. Si servus Regis hoberus *p*) aut vecovorin *q*), seu meravorphin *r*) aut aliam quamlibet culpam minorem fecerit, ita componat sicut de servis aliorum exercitalium decretum est. I. 36. 4.

CCCLXXVII. Si quis Sculdasium aut actorem Regis occiderit, utilitatem Regis facientem, appretiatur pro libero homine sicut in edicto legitur, et parentibus legitimis componatur: excepto quod in curte Regis, qui eum occiderit, componat solidos LXXX. Et si eum battiderit, aut ligaverit, simili modo componatur pro libero homine secundum nationem suam, sicut in edicto constitutum est: excepto in curte Regis sit culpabilis solid. LXXX. I. 9. 16.

CCCLXXVIII. Si Gastaldius, aut quislibet actor Regis post susceptas et commissas sibi ad gubernandum curtes, aut casas Regis, aliquid per garathinx *s*), id est donationem ab alio quocumque factam conquisierit, sit illi stabile, si per praeceptionem indulgentiae Regis in eum fuerit confirmatum. Alioquin quidquid, ut supra dictum est, post susceptam administrationem per garathinx acquisierit, hoc totum Regi acquirat, et non ad suum proprium nomen vindicet nec ipse, nec heres eius. II. 17. 1.

CCCLXXIX. Nullus praesumat aldiam alienam, aut ancillam quasi strigam, quam vulgus dicit, aut mascam occidere: quod christianis mentibus nullatenus est credendum, nec possibile est, ut mulier hominem vivum intrinsecus possit comedere. Si quis deinceps talem illicitam ac nefandam rem perpetrare praesumpserit, si aldiam occide-

---

o) Al. Codd. *fegandi.* Herold. *fegangit.* Gloss. int. *i. e. non sit culpabilis ut privatus sit.* *p*) Sic Herold. Al. Codd. *oberos; oberus.* Gloss. marg. *i. e. curtis ruptura.* *q*) Al. Codd. *wecorint; wecorin; wecuvorint.* Herold. *vuegorem.* Gloss. marg. *i. e. inantestiturae.* *r*) Al. Codd. *maravorfin; marachworfim; merworphin.* Herold. *maravuorf.* Gloss. marg. *i. e. aliquem de caballo iactaverint.* *s*) Herold. semper habet: *gairethinx.*

rit, componat pro statu *t*) eius solidos LX., et insuper addat pro culpa solidos C., medium Regi, et medium cuius aldia fuerit. Si autem ancilla fuerit, componat pro statu eius, sicut supra constitutum est, si ministerialis, aut rusticana fuerit: et insuper pro culpa solidos LX. *u*), medium Regi, et medium, cuius ancilla fuerit. Si vero iudex hoc malum perpetrare iussus fuerit, de suo proprio poenam supra scriptam componat. I. 11. 9.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti Mariam suam aldiam, dicendo quod esse stricam.

Petre Comes te appellat Martinus, quod tu commendasti occidi Mariam suam ancillam, aut aldiam, dicendo hoc, quod ipsa fuisset strica.

Aliter. Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti Mariam suam ancillam, aut aldiam, dicendo hoc, quod ipsa fuisset stricam.

Petre Comes te appellat Martinus, quod tu ad Marcoardum iussisti, ut Mariam suam ancillam ministerialem, aut aldiam, aut ancillam rusticanam occidisset.

CCCLXXX. Si quis homini libero unum oculum habenti, ipsum excusserit, duas partes pretii ipsius, quo appretiatus fuerit, ac si eum occidisset, componat. Si autem aldio, aut servo unum oculum habenti ipsum excusserit, componat eum pro mortuo. I. 7. 17.

CCCLXXXI. Si mulier libera in scandalum concurrerit, ubi viri litigant, si plagas aut feritas factas habuerit, aut forsitan impincta aut occisa fuerit, appretietur secundum nobilitatem suam, et sic componatur, tamquam si in fratrem ipsius mulieris perpetratum fuisset: nam alia culpa pro iniuria sua, unde DCCCC. solidi iudicantur, non requiratur, eo quod ipsa ad litem cucurrit, quod inhonestum est mulieribus facere. I. 16. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod Alda sua mundoalda simpliciter currebat in scandalum, et tu eam occidisti.

CCCLXXXII. Si quis cassinam, aut tectum alienum foris in curte, ubi viri non habitant, dum intentio est de terra, disturbaverit, aut in terram iactaverit, et terram suam, sicut lex habet, convincere non potuerit, restauret ipsam cassinam, et componat aliam talem sub aestimatione pretii. Nam si casam, ubi viri habitant, disturbaverit, componat sicut in hoc edicto legitur, aratraib *v*), id est sibi tertiam. I. 19. 25.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod dum ipse habebat intentionem tecum de pecia una de terra, estirpasti unam suam casinam, ubi homo non habitabat, quae super ipsam terram erat: aut; ubi habitabat.

CCCLXXXIII. Si quis peculium suum de clausura

---

t) Un. Cod. hic et infr: *stratu.* *u*) Un. Cod. *sol.* XL. *v*) Al. Codd. *aritzup; aritraip; ultraip.* Herold. *harit rabib.* Leg. *haritrait.*

aliena tulerit occulte, et non rogaverit, componat curtis rupturam, id est oberos, solidos XX. I. 24. 6.

CCCLXXXIV. Si quis alium Argam per furorem clamaverit, et negare non potuerit, et dixerit, quod per furorem dixisset: tunc iuratus dicat, quod eum Argam non cognovisset, et postea componat pro ipso iniurioso verbo solidos XII. Et si perseveraverit et dixerit, se posse probare per pugnam, convincat eum si potuerit, aut certe componat ut supra. I. 5. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu clamasti eum Argam. De torto me appellis. Si dixerit: Argam clamavi, sed per furorem; iuret, ut lex est.

CCCLXXXV. Si quis hominem liberum impingerit, ut cadat, componat ei solidos VI.: sic tamen si alteram laesionem in corpore ipsius non fecerit. Nam si alteram laesionem fecerit, componat, sicut subter in hoc edicto legitur. Si autem sic impinxerit, ut non cadat, componat solid. III. I. 6. 5.

CCCLXXXVI. Si quis hominem liberum subito surgente rixa per barbam, aut per capillos traxerit, componat solidos VI. Si servum ministerialem, aut aldium, seu servum alienum rusticanum per barbam aut capillos traxerit, componat ei sicut pro una ferita. I. 6. 4.

CCCLXXXVII. Si quis homini libero brachium super cubitum, hoc est morioc *w*), ruperit, componat solidos XX. Si autem subtus cubitum, hoc est tremum *x*), componat solidos XVI. Si vero coxam ruperit supra genuculum, hoc est largicam *y*), componat solidos XX. Si autem subtus genuculum, quod est tibia, componat solidos XVI. Si autem scaevus *z*), aut claudus fuerit, componat sicut in hoc edicto legitur, id est quartam partem pretii ipsius. I. 6. 6.

De mundio puellae, et de debito.

CCCLXXXVIII. Si mundium de puella libera parentibus mortuis suis ad curtem Regis ceciderit, et pater aut frater debitum dimiserit; in quanta portione patri vel fratri heres successerit, ita debitum persolvat. Simili modo et si naturalis filius fuerit. II. 21. 11.

CCCLXXXIX. Si quis hominem liberum casu faciente nolendo occiderit, componat sicut appretiatus fuerit, et faida non requiratur, eo quod nolendo occiderit. I. 9. 17.

CCCXC. Omnes gargangi *a*), qui de exteris finibus in regni nostri finibus advenerint, seque sub scuto pote-

---

w) Al. Codd. *murioth*; *morioth*. *x*) Al. Codd. *reno*; *threno*; *treno*; *tremttum*. *y*) Al. Codd. *lagi*. *z*) Al. Codd. *scemus*; *simus*; *semus*. *a*) Al. Codd. *wargangi*; *warengangi*.

statis nostrae subdiderint, legibus nostris Langobardorum vivere debeant, nisi legem suam a pietate nostra meruerint. Si legitimos filios habuerint, heredes eorum in omnibus sicut et filii legitimi Langobardorum, existant. Et si filios non habuerint legitimos, non sit illis potestas absque iussione Regis res suas cuicumque thingare, aut per quodlibet ingenium, aut per quemlibet titulum alienare. III. 15. 1.

PERORATIO REGIS ROTHARIS.

Praesenti vero dispositionis nostrae edicto, quod Deo propitio, cum summo studio et summis vigiliis et coelesti favore praestitis, inquirentes et rememorantes antiquas leges patrum nostrorum, quae scriptae non erant, condidissemus eas quos communibus omnium gentis nostrae utilitatibus expediunt, pari consilio parique consensu cum Primatis Iudicibus cunctoque felicissimo exercitu augente constituimus, et in hoc membrano scribere iussimus, pertractantes b), et sub hoc tamen capitulo reservantes, ut quod annuente divina clementia per subtilem inquisitionem de antiquis legibus Langobardorum tam per nosmet ipsos, quam per antiquos memorare potuerimus, in hoc edicto subiungere debeamus. Addentes quin etiam per gairithinx secundum ritum gentis nostrae confirmantes, ut sit haec lex firma et stabilis, quatinus nostris felicissimis et futuris temporibus firmiter et inviolabiliter ab omnibus nostris subiectis custodiatur.

CONCLUSIO LEGUM ROTHARIS.

Et hoc addimus atque definimus, ut caussae, quae finitae sunt, non revolvantur. Quae autem non sunt finitae et a praesente XXII. die mensis huius Novembris indictione II. inquisitae aut motae fuerint, per hoc edictum incidantur, et finiantur.

Et hoc generaliter damus in mandatis, ne aliqua fraus per vitium Scriptorum in hoc edicto adhibeatur. Si aliqua fuerit intentio, nullo alio exemplari credatur aut suscipiatur, nisi quod per manus Anscaldi Notarii nostri scriptum aut recognitum, seu requisitum fuerit, qui hoc per nostram iussionem scripsit.

DEO GRATIAS. AMEN. EXPLICIT EDICTUS ROTHARI.

---

b) Sic Heroldus. Murator. vero: *Praesentes vero dispositiones Edicti, quae Deo iubente atque propitio et summis vigiliis ad coelestem favorem praestitis, inquirentes et remorantes antiqua: Leges patrum nostrorum, quae scriptae non erant, et pro communi omnium gentis nostrae utilitate expediunt, partem consilio, parique consensu cum Primatos, Iudices, cunctumque felicissimum exercitum nostrum augentes constituimus, in hoc membranum scribere iussimus. Pertractantes etc.*

GRIMOALDI LEGES.

INCIPIT GRIMOALDI PROLOGUS.

Superiore pagina huius edicti legitur, quod adhuc annuente domino memorare potuerimus, ut de caussis singulis, quae in praesenti non sunt adsitae, in hoc edicto adiungere debeamus, ita ut caussae, quae iudicatae sunt et finitae, non revolvantur. Ideo ego Dominus Grimoaldus excellentissimus Rex gentis Langobardorum, Anno Deo propitio Regni mei sexto, mense Iulio, indictione XI. per suggestionem Iudicum, omniumque consensu, ea quae illis dura et iniqua in hoc edicto visa sunt, ut ad meliorem statum, et clementius remedium corrigere et revocare deberemus id fecimus, ut legitur.

EXPLICIT PROLOGUS GRIMOALDI.

Attulit hic magnus legis bona rex Grimoaldus.

I. Si servus aut ancilla per XXX. annos, de quibus rei veritas cognita fuerit, dominis suis servisset, et per superbiam aut iniusta patrocinia se voluerit de domino suo proprio per pugnam vindicare, nullatenus ei permittimus: sed serviat ei, sicut decet servum, aut ancillam proprio domino servire. Similiter et si aldius fuerit, impendat obedientiam suo patrono, sicut per XXX. annos fecit: et ei nova conditio a domino suo amplius non imponatur: sed liceat ei res suas habere et possidere, quas per XXX. annorum spatium iuste possederat. II. 35. 3.

II. De liberis hominibus, quos constat per XXX. annorum spatium in libertate sua permansisse, nullam per pugnam patiantur violentiam, sed liceat eis in libertate sua permanere. Et si eos quicumque pulsaverit, liceat eis cum sacramentalibus suis *c)* legitimis se idoneare. II. 35. 4.

III. Si servus talem culpam fecerit, unde DCCCC. solidi, qui in hoc edicto scripti sunt, iudicantur, ut dominus pro servo debeat componere, hoc amputare iussimus, ut si factum fuerit, nihil aliud componat dominus, nisi tantummodo persona ipsa tradatur ad occidendum, et componat pro illicita caussa, quam servus perpetraverit solidos LX.; amplius non requiratur. Et si ipse servus fuga lapsus fuerit, et non poterit dominus eius eum invenire, det pro ipso servo, qui fugam petiit, aut se dilataverit, solidos XX. et praebeat sacramentum dominus eius, quod non potuit eum invenire. Et si quandocunque eum inve-

c) Un. Cod. *cum XII. suis etc.*

nire potuerit, tradat eum ut supra ad moriendum, et recipiat solidos XX. quos pro fuga ipsius dedit. Nam LX. solidos componat pro culpa, quod servus eius fecit. Et si spolia de homine sepulto servus de sepultura tulerit, de quanto tulit, dominus eius reddat, et componat, ut dictum est, solidos LX. et persona tradatur ad occidendum. I. 36. 5.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tuus servus Paulus fecit iniuriam ad Mariam suam mundoaldam. De torto. Si dixerit: „fecit:" iuret, quod suae non voluntatis, nec consenciens fuisset, quod servus eius tale malum fecisset, et iuret quod invenire non potuit, et nihil emendet.

Petre te appellat Martinus, quod tuus servus rupit sepulturam Anselmi sui patris, et tulit tanta spolia de ipsa sepultura, quae valebat sol. C.

De XXX. annorum possessione praediorum.

IV. Si quis per XXX. annos possederit *d)* casam, familiam vel terras, et cognitum fuerit, quod eius possessio fuit per XXX. annorum curricula, ad pugnam non perveniat: nisi ipse, qui possedit secundum qualitatem pecuniae cum sacramento suo defendat: nam per pugnam, ut supra diximus, non fatigetur. II. 35. 5.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram, quae iacet in tali loco; aut, duos servos; aut unam suam casam. Possessa habeo per XXX. annos. Probet, si potuerit, suam possessionem. Si non potuerit; probet qui appellat, quod investitus fuisset infra istos XXX. „annos." Et si non potuerit; iuret appellatus suam possessionem.

Haec res secundum asinos est. Sed ita esse debet.

Non est verum. Approbabo hoc. Non debes mihi approbare, quia iam tantum possedi, quod debeo me defendere. Defende ergo te per bellum. Non defendam me per bellum, sed per sacramentum quia iam possedi per XXX. annos. Da ergo vadium te exdicere per sacramentum. Quod haec lex, secundum quosdam, voluit. Sed Aistulphus et bellum et sacramentum pro hoc delevit, et praecipit, si dubitacio fuerit, ut probet suam possessionem XXX. annorum, et possideat in antea.

Vel ita: Petre te appellat Iohannes, quod terra, quae in tali loco est, sua sit; et tu tibi eam detines. Non tibi respondeo, quia possedi per XXX. annos. Vere possedisti, sed malo ordine. Non. Hoc tibi adardio. Non debes mihi adardire, quia lex praecipit, ut pugna non perveniat, postquam homo possederit per XXX. annos. Defende ergo te per sacramentum.

Quod melius ita: Petre te appellat Martinus, quod tu malo ordine possides quandam suam terram, quae est in tali loco. Non est verum. Hoc vult tibi adardire. Non debet, quia possedi per XXX. annos. Exdic te ergo per sacramentum. Quod Aistulphus noluit. Sed ita: Non tibi respondeo, quia possedi per XXX. annos.

---

d) Al. Codd. *bona fide possederit.*

De successione nepotum, qui post mortem patris in sinu Avi remanserint.

V. Si quis habuerit filios legitimos unum aut plures, et contigerit unum ex his vivente patre mori, et dereliquerit filios legitimos unum, aut plures, et contigerit avum mori, talem partem percipiant de substantia avi sui, una cum patruis suis, qualem pater eorum inter fratres suos percepturus erat, si vivus fuisset. Similiter et si filiae legitimae una, aut plures, aut filii naturales unus, aut plures fuerint, habeant legem suam, sicut in hoc edicto legitur. Quia inhumanum, et impium videtur nobis esse, ut pro tali caussa exhaeredentur filii ab haereditate patris sui, pro eo, quod pater eorum in sinu avi mortuus est: sed ex omnibus aequalem, ut supra, cum patruis suis in loco patris post mortem avi percipiant portionem. Similiter et si filiae legitimae non fuerint, et naturales inventi fuerint unus aut plures, habeant legem suam, id est tertiam ex omnibus. II. 14. 18.

VI. Si quis uxorem suam absque culpa *e*) postposuerit, et aliam in domum super eam duxerit, componat solidos D. medium Regi, et medium parentibus mulieris, quam postposuerit: mundium vero mulieris eiusdem, quam postposuerit, amittat. Et si noluerit ad maritum suum reverti, revertatur ad parentes suos cum rebus suis et mundio. II. 13. 1.

De crimine uxoris.

VII. Si quis uxorem suam incriminaverit asto animo sine certa caussa legitima, quasi adulterasset, aut in animam mariti sui tractasset, liceat illi mulieri per sacramentum parentum suorum, vel per pugnam se mundare. Et si purificata fuerit, tunc maritus eius praebeat sacramentum cum parentibus suis legitimis sibi XII., quod non asto animo nec dolose ei crimen iniecit, ut eam debeat dimittere, nisi pro certa suspicione, et audita habuisset haec verba: et si haec facere potuerit, sit absolutus a culpa. Et si ausus non fuerit iurare, componat widrigild ipsius mulieris, tamquam si fratrem eius occidisset, medium Regi et medium parentibus ipsius mulieris. II. 55. 12.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse habet certam suspectionem, quod postquam adiunxit sibi in coniugio Mariam tuam filiam, quod ipsa adulteravit se.

Petre te appellat Martinus, quod tu non fuisti ausus iurare, quod non asto animo, nec dolose crimen ingereres Aldae suae sorori de adulterio, postquam ipse eam mundavit de isto crimine.

---

e) Al. Codd. *uxorem suam legitimam absque culpa; uxorem suam absque culpa legitima.*

VIII. Si mulier aut puella notum habuerit, quemcumque hominem uxorem habere, et super ipsam introierit, et tulerit maritum, non suum; sancimus ut omnes res suas perdat ipsa mulier quae se sciente alterius marito voluntarie consensit. Et medium de rebus suis accipiat Curtis Regia, et medium parentes mulieris prioris. Et illam priorem mulierem recipiat maritus suus, et colat eam, ut decet uxorem legitimam. Et illa vitium suum sibi reputet, quae super aliam uxorem intrare praesumpserit, et nihil ei componatur, nec faida requiratur. II. 13. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ad Mariam tuam mundoaldam erat cognitum, quod Donatus habet ad uxorem Aldam suam sororem, et introivit super eam, et tulit maritum, quod non erat suum.

IX. Si ancilla furtum fecerit, componat dominus eius furtum sibi nonum tantum. Nam XL. sol. unde in hoc Edicto legitur pro culpa, quod est fegangi *f*), non requirantur nec exigantur a domino ancillae. II. 25. 48.

L I U T P R A N D I L E G E S.

(LIBER PRIMUS.)

INCIPIT LIUTPRANDI PROLOGUS.

Leges, quas christianus et catholicus princeps instituere et prudenter censere disponit, non sua prudentia, sed Dei nutu et inspiratione, eas animo concepit, mente pertractat, et salubriter opere complet, quia cor Regis in manu Dei est, attestante sapientissimo Salomone qui ait: Sicut impetus aquae, ita cor Regis in manu Dei: si tenuerit eas, omnia siccabuntur: si autem clementer eas emiserit, universa irrigantur, et replentur suavitate. Equidem et Apostolus Domini Iacobus in epistola sua ita edidit dicens: Omne donum optimum, et omne datum perfectum, desursum est, descendens a patre luminum. His ergo expletis recolimus, quoniam robustissimus decessor noster, atque eminentissimus Rothar Rex, sicut ipse est in scriptis effatus suis, superius in Langobardis edictum renovavit, atque instituit, ubi et prudenter hoc inserere curavit, dicens, ut quisque Langobardorum Princeps eius successor superfluum, quod ibi reperiret, ex eo sapienter auferret, et quod minus inveniret Deo inspirante adiiceret. Post quem una enim gloriosissimus Grimoald Rex, quae illi superflua visa sunt minuit, et quae secundum Deum placita fuerunt, ampliavit. Cuius nos normam sequuti, divinitus ut credimus, in-

---

f) Al. Codd. *fegandi; figang.* Herold. *fegange.*

spirati, simili modo ea, quae iuxta Dei legem nobis incongrua apparuerunt, subtrahere, et quae recta videntur, addere decrevimus, sicut et in praesenti pagina scribere iussimus. Ob hoc ego in Deo omnipotentis nomine Liutprand excellentissimus, christianus et catholicus Deo dilectae gentis Langobardorum Rex, anno, Deo propitio, Regni mei primo, pridie Kalend. Martias, indictione undecima, una cum omnibus Iudicibus de Austriae et Neustriae partibus, et de Tusciae finibus cum reliquis fidelibus meis Langobardis et cuncto populo assistente, haec quae nobis communi consilio statuenda, iuxta Dei timorem atque amorem apta et sancta comparuerunt, et placuerunt, addere decrevimus.

Legibus armatus splendet rex hic Liuprandus.

I. Si quis Langobardus sine filiis legitimis masculinis mortuus fuerit, et filiam dereliquerit unam aut plures legitimas, ipsae ei in omnem hereditatem patris vel matris suae tamquam filii legitimi masculini heredes succedant. II. 14. 19.

II. Si quis Langobardus se vivente filias suas nuptui tradiderit, et alias post mortem in capillo in casa reliquerit, tunc omnes aequaliter in eius substantia heredes succedere debent, tamquam filii legitimi masculini. II. 14. 20.

III. Si quis Langobardus sorores reliquerit, et vivente eo ad maritum ambulaverint, tantum habeant ex fratris facultate, si ipse filios vel filias reliquerit, quantum in die votorum acceperint, quando ad maritum ambulaverint. Nam si ipse frater neque filios, neque filias reliquerit, aut si habuerit, et ante eum mortui vel mortuae fuerint absque filiis vel filiabus: tunc sorores eius tam quae in capillo remanserint, quam quae ad maritum ambulaverint, in omnem substantiam eius aequaliter succedant. II. 14. 21.

IV. Si quis Langobardus filias et sorores in capillo in casa reliquerit, pariter atque aequaliter quantaecumque fuerint, in hereditatem eius ei succedere debent, tamquam si filiis legitimis dereliquisset. II. 14. 22.

V. Si filiae, aut sorores contra voluntatem patris, aut fratris egerint, potestatem habeat pater aut frater iudicandi res suas, quomodo aut qualiter voluerit. II. 14. 23.

VI. Si quis liber Langobardus, ut habet casus humanae fragilitatis, aegrotaverit, quamquam in lectulo iaceat, potestatem habeat, dum vivit, et recte loqui potest, pro anima sua iudicandi, vel disponendi de rebus suis, quomodo aut qualiter voluerit; et quod iudicaverit, stabile debeat permanere. II. 18. 2.

(VII.) *Si quae caussae de supradictis Capitulis, quae nuper in praesenti pagina huius Edicti adfigi praecepimus,*

ante deliberatae g), aut per divisionem finitae sunt, in eo ordine permaneant, sicut antea sunt finitae vel statutae. Quae autem terminatae, et per divisionem finitae non sunt, in eo ordine deliberentur, et maneant, sicut modo decrevimus, et in hoc Edicto statuere visi sumus. Quae denique universa, superius a celsitudine nostra instituta, Prothonotario nostri palatii h) comprehendenda et ordinanda praecepimus.

(LIBER SECUNDUS.)

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS V.

Ego in Dei nomine Liutprandus excellentissimus Rex gentis felicissimae, Catholicae, Deoque dilectae Langobardorum. Reminiscor, quomodo sicut in superiori a nobis pagina legitur instituta, et qualiter a nobis anno Regni nostri I. indictione XI. quae nobis, nostrisque Iudicibus, et reliquis Langobardis fidelibus nostris ob Dei timorem atque amorem recta comparuerunt, in antiquo Edicti corpore, recto adiicere curavimus moderamine. Nunc iterum annuente Dei omnipotentis misericordia die Kalend. Martii Anno Regni nostri, Deo propitio, V. indictione XV. simili modo cum omnibus Iudicibus nostris de partibus Austriae et Neustriae, necnon et de Tusciae finibus, seu ceteris nostris Langobardis adhuc praevidimus adaugere illa, quae Deo credimus placita esse, ut in multis caussis et locis prohibeantur periuria, et caussae a quibuscumque hominibus misericorditer disponantur, et in peccata homines deinceps nequaquam procidant, et illud quod forsitan antea videbatur obscurum, nunc omnibus luce clarius enitescat.

Primo omnium de Morgincap mulierum.

VII. (I.) Si quis Langobardus Morgingab coniugi suae dare voluerit, quando sibi eam in coniugio sociaverit, ita decernimus, ut alia die ante parentes et amicos suos ostendat per scriptum a testibus roboratum, et dicat: *Quia ecce quod coniugi meae Morgengab dedi, ut in futuro pro hac caussa periurium non incurrat.* Tamen ipsum Morgengab volumus, ut non sit amplius, nisi quarta pars de eius substantia, qui ipsum Morgengab dedit. Si quidem minus dare voluerit de rebus, quam quarta portio sit, habeat in omnibus licentiam dandi, quantum voluerit. Nam super ipsam quartam portionem dare nullatenus possit.

g) Un. Cod. *antea liberatae.* h) Un. Cod. *per Notarium sacri nostri palatii.*

FORM. Maria cum Donato tuo tutore Petrus te appellat, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per cartam, et ecce carta. Si carta dicit: Tibi Mariae coniugi meae: fiat vacua. Si dixerit: Tibi Mariae amicae meae: aut probet qui appellat, quod pater suus habuisset ipsam feminam acceptam ad coniugium, quando fecit ipsa carta; aut emendet poenam. Si carta manifestat, quod maritus fuisset Romanus; probet qui appellat, quod fuisset Longobardus. Si femina ostendit morgincap; ipse qui appellat dicat falsum, aut taceat. Et hoc tamen, secundum aliquos.

VIII. (II.) Si qualiscunque caussa inter conlibertos, aut parentes convenerit, aut acta fuerit, et homines boni tres aut quatuor interfuerint, non reprobetur postea ipsa caussa, nisi eorum testimonio ambae partes credant, quae interfuerint. Pro cuius autem caussa testes illi testimonium reddere debent *i*) ipse homo caussatori suo per sacramentum satisfaciat. Testes vero ipsi tales sint, quorum opinio in bonis praecellat operibus, et quorum fides admittitur, vel quibus Princeps, aut iudex credere possit. Et si forsitan remunerati testes veritatem ipsam celare voluerint, tunc per sacramentum satisfaciant Principi, aut Misso eius, ut veritas non obscuretur. Si quidem per wadiam obligatio facta fuerit, et intentio pro hoc fuerit excitata, in eo iudicio maneat, sicut in anteriori Edicto legitur, quod gloriosissimus Rex Rotharis instituit. II. 55. 13.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu conventasti sibi dare in Kal. Maii sol. C. Non feci. Probet qui appellat.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Tu mihi vendidisti, aut refutasti ipsam terram. Aut probet, aut perdat.

IX. (III.) Si quis servum suum, aut ancillam in manu Regis dederit, et ipse Princeps eos per manus Sacerdotis circa sacrum altare liberos dimiserit, sic permaneant liberi, sicut illi, qui fulfreal thingati sunt. Et qui mundium de ipsa muliere libera a Principe accepit, sic eum habeat, sicut de fulfreal muliere. Nam amplius ei nullam conditionem debeat, neque ipsa neque filia eius. Et hoc statuimus ut masculi, qui de ipsa muliere nati sunt, absque mundio sint, feminae autem habeant mundium, sicut mater earum. Et ipsum mundium non sit amplius quam solidos III. II. 34. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu es suus servus, et malo ordine subtrahis te de suo servicio. Hoc dico ego, quod Imperator dimisit me liberum per manum Sacerdotis circa sacrum altare; et tu dedisti me in manum Imperatoris. Aut probet, aut fiat servus.

X. (IV.) Si quis servum suum aut ancillam liberum vel liberam dimiserit, et posuerit ei mundium, aut unum solidum, aut duos, aut tres, aut sex: tantum habeat mundium, quantum

---

i) Herold. *reddiderint.*

in charta ei affixit. Et qui postea ex ipsa muliere libera nati fuerint, sive masculi sive feminae, non habeant amplius mundium, nisi quantum et mater eorum. II. 34. 4.

XI. (V.) Si servus, dum in fuga est, furtum fecerit, et in ipsa fuga foris provinciam exierit, sic exinde procedat iudicium, sicut gloriosissimus Rex Rotharis instituit. Et si ipse servus intra provinciam se dilataverit, tunc Dominus eius habeat spatium requirendi per menses tres. Et si eum invenerit aut non invenerit, et caussa furti manifesta fuerit, quod servus ille furtum ipsum fecisset, tunc Dominus eius componat furtum ipsum, sicut lex est. Et si forsitan manifestum non fuerit, et Dominus eiusdem servi negaverit, quod ipsum furtum non fecisset servus eius, tunc aut per pugnam aut per sacramentum se defendat, si potuerit. I. 25. 49.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse habet certam suspectionem, quod Donatus tuus servus, dum erat in fuga, tulit sibi ad furtum tanta mobilia, quae valebant sol. C. Ego volo emendare medietatem, quia fugit foras provinciam. Probet qui appellet, quod prolonget se intra provinciam. Et si non potuerit; ipse qui appellatus est iuret cum suis sacramentalibus, quod ipse fugit foras provinciam. Et si dixerit: nescio si habet factum: vadat eum quaerere.

XII. (VI.) Si quis puellam ante annos XII. sponsaverit, aut tulerit, tunc ille qui eam tulerit aut sponsaverit, componat sicut Edictum de raptu continet, id est DCCCC. solidos, medium Regi et medium eidem infantulae, et ipsa revertatur in casam et in pecuniam suam, et sit quieta usque ad suprascriptum tempus. Postea autem eligat sibi virum, et nubat, cui voluerit. Si autem mundualdus eius consentiens fuerit, aut tradiderit ante duodecim annos, componat in sacro Palatio solidos CCC. et mundium eius amittat, et sit ipsa cum rebus suis in mundio Palatii. Pater vero, aut frater potestatem habeant, cui aut in quali aetate voluerint ad dandum aut sponsandum filiam suam, aut sororem suam. Quoniam istam licentiam ideo dedimus, eo quod credimus, quod pater filiam suam, aut frater sororem suam, doloso animo, aut contra rationem cuiquam homini non dabunt. II. 8. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu sponsasti Aldam suam mundoaldam ante XII. annos, aut tulisti ad coniugium. De torto.

Petre te appellat Martinus, qui est Advocatus de parte Publica, quod tu consensisti Paulo Mariam tuam mundoaldam tollere ad coniugium ante XII. annos.

XIII. (VII.) Si quis Langobardus ab aliquo homine, quod Deus avertat, interemtus fuerit, et caussa secundum legem ad compositionem venerit, et ipse qui occisus est, filium masculum non reliquerit, quamquam filias instituissemus heredes, sicut masculos, in omnem substantiam pa-

tris, aut matris; ipsam tamen compositionem volumus ut accipiant parentes eiusdem propinqui, qui occisus fuerit, illi qui per caput succedere possunt. Quia filiae eius, eo quod femineo sexu esse probantur, non possunt ipsam faidam levare. Ideo prospeximus, ut ipsam compositionem non recipiant, nisi ut supra diximus, praefati propinqui parentes: et si propinqui non fuerint, tunc medietatem de ipsa compositione suscipiant filiae eius, si una, aut plures fuerint, et medietatem Curtis Regia. I. 9. 18.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti Donatum suum fratrem. De torto. Si dixerit, ipse fuit Romanus, non respondebo tibi; aut probet, aut respondeat.

Petre te appellat Maria cum Donato suo mundoaldo, quod tu occidisti Paulum suum patrem. Non respondebo tibi, quia habet parentes. Aut probet quia habet parentes, aut respondeat.

Petre te appellat Maria cum Donato suo tutore, quod tu occidisti Paulum patrem suum. Ego occidi patrem suum, sed non faciam tibi composicionem, quia Longobardus fuit. Aut probet, quod fuisset Longobardus, aut faciat compositionem ad filiam.

XIV. (VIII.) Si sorores in casa patris remanserint, aut ad maritum ambulaverint, succedant patri suo, et matri suae in omnem substantiam eorum, sicut antea statuimus. Et si contigerit unam ex eisdem sororibus mori, tunc et quae in capillo remanserint, et quae ad maritum ambulaverint, in omnem portionem sororis suae defunctae, quamvis puella mortua fuerit, succedant. Parentes autem propinqui, aut mundualdus earum suscipiant de ea tantum mundium: nam de rebus eius aliud nihil percipiant. Si autem contigerit illam mori, quae iam nuptui tradita est, tunc ille ei succedat, qui eam per mundium suam fecit. II. 14. 24.

(IX.) *Si autem qualescumque caussae a modo emerserint de his capitulis, quae nunc Excellentia nostra statuit, id a praesenti die Kalendarum Martium, hoc est XV. Indictione, et Anno Regni nostri in Dei nomine V. volumus, ut sic terminentur, sicut Celsitudo nostra cum Iudicibus nostris, et reliquis Langobardis decreverunt, et supra legitur. Quae vero antea de talibus Capitulis provenerunt, et iam finitae aut statutae sunt, sic permaneant, sicut prius cognoscuntur esse decisae. Quae denique universa superius a Celsitudine nostra comprehensa Potoni Notario sacri Palatii nostri comprehendenda et ordinanda praecipimus.*

(LIBER TERTIUS.)

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS VIII.

INCIPIT PROLOGUS.

Ego in Dei nomine omnipotentis excellentissimus Liuprand Rex felicissimae gentis Langobardorum Anno, Deo

propitio, Regni mei VIII. die Kalendarum Martium, Indictione III. una cum illustribus viris Optimatibus meis ex Neustriae, Austriae et Tusciae partibus, vel universis Nobilibus Langobardis, dum singula, quae in anterioribus titulis huius Edicti leguntur studiose ac subtiliter scrutavimus, adsistente omni populo, prout sequens sermo monstraverit, addere et elucidare, sive statuere praevidimus legem. k)

Primum omnium.

XV. (I.) Quicumque liber homo sub Regni nostri ditione positus cuicumque a modo wadiam dederit, et fideiussorem posuerit, in praesentia duorum vel trium testium quorum fides admittitur, in omnibus complere debet. Et si distulerit, et pignoratus fuerit in his rebus, in quibus licitum est pignorare, nullam calumniam, qui pignoravit, patiatur. Nam qui sine hac manifestatione pignorare praesumserit, iubemus ut in duplum ipsum pignus restituat. Si vero inter creditorem, et debitorem, atque fideiussorem orta fuerit intentio, qualiter in anteriori Edicto legitur, quod a gloriosissimo Rothari Rege institutum est, per sacramentum determinetur. Nam si in praesentia duorum vel trium testium stipulatio ipsa facta fuerit, in eorum testimonio credatur, ut sacramentum inter dantes, et accipientes minime proveniat. Et si debuerint ipsi testes suum testimonium firmare, nobis, vel qui in tempore Princeps fuerit, vel iudici firmare debeant. Et si homines non interfuerint, quando wadia datur, quicumque quasi fideiussorem pignoraverit, componat, sicut supra legitur. II. 21. 12.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu pignerasti eum malo ordine in tantum de suo mobili, quod valebat sol. C. Si dixerit: Tu dedisti mihi vadia dare sol. C. in Kal. Maii, et non mihi dedisti propter hoc te pigneravi. Non dedi tibi ipsa vadia. Aut probet qui pigneravit, aut reddat sibi nonum. Si dixerit qui appellat: Non debuisti me pignerare propter ipsa vadia, quia homines non fuerint illic: tunc ille qui pigneravit probet, quod homines fuerint.

---

k) Unus Codex diversam plane seriem annorum et capitum refert. Nimirum post prologum anni VIII. exhibet capita, quae apud nos a XIX. usque ad XXIV. leguntur. Tunc habet sequentia, nusquam alibi inventa:

De anno nono incipit prologus.

Ego in Dei omnipotentis nomine Liudprand Deo dilectae et catholicae gentis Langobardorum rex, anno regni mei deo propitio nono, indictione quarta, adhaerere praevidimus leges.

Huic prologo quinque tantum capita annectit, quae apud nos a XXV. usque ad XXIX. habentur. Post haec sub anno X. exhibet prologum, quem nos anno IX. tribuimus, illique quatuor capita a nostro XV. usque ad XVIII. subiungit. His denique expletis ad annum XI. sicut et nostra editio pergit.

Petre te appellat Martinus, quod tu dedisti sibi vadia, quod dares sibi sol. L. in Kal. Maii. De quadraginta dedi vadia, non de pluribus.

XVI. (II.) Si quis mutuaverit solidos cuicumque homini per cautionem, si intra quinque annos creditor pulsaverit, et debitor non habuerit unde solvat, renovetur cautio ipsa usque ad annos X. Et si intra annos X. pulsatus fuerit, et non reddiderit, sed dilataverit usque ad annos XX., et fuerit pulsatus aut per Principem, aut per iudicem civitatis, et probatum fuerit per ipsam cautionem, debitum ipse aut heredes eius persolvant *l*). Nam si nec cautio fuerit intra decem annos *m*) bis renovata, neque Principi vel iudici ostensa sive manifestata usque ad XX. annos, iubemus, ut creditor postmodum taceat et nullam habeat facundiam requirendi debitores suos, excepto si ei captivitas evenerit. De cautionibus autem, quae usque modo in praesenti Indictione III. factae sunt, intra quinque annos istos advenientes iubemus, ut renoventur aut exigantur. Nam si distulerint intra V. annos debitores suos pulsare, ut cautiones renoventur, aut debita exigantur, et sic negligentiam fecerint, non habeant postmodum facundiam ipsa debita requirendi. De his autem cautionibus, quae a modo factae fuerint, sic fiat, sicut supra praemisimus, atque statuimus. II. 21. 13.

XVII. (III.) Si frater suum fratrem occiderit in peccatis (quamquam anterius Edictum contineat, ut proximi parentes homicidae succedant, nos autem proximos, fratres appellamus), si frater relictus fuerit, in res homicidae frater succedat, ita ut secundum qualitatem personae, de ipsa substantia homicidae, si ille qui occisus est, filios reliquerit, compositionem illis dare debeat. Reliquum autem, quod superfuerit, sibi habeat. Et si pecunia ipsius homicidae in tantum fuerit sub aestimatione, quantum ipsa compositio est, aut forte minus, habeant eam filii ipsius, qui occisus est. Quod si non reliquerit fratres, unum aut plures is qui occisus est, quantumcumque fuerit substantia homicidae, filii ipsius, qui occisus est, in ea succedere debent. Quod si non habuerit filios legitimos, proximi succedant parentes per gradum. Quod si nec parentes fuerint, qui ei legitime succedere possint, succedat ei Curtis Regia. De anima vero homicidae illius sit in potestate Regis, sicut in anteriore Edicto legitur. I. 10. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti Anselmum suum fratrem, et tuum. De torto.

Petre te appellat Martinus, quod Iohannes occidit Paulum suum

---

l) Al. Cod. *probatum fuerit: ipsam cautionem debitor aut heredes eius solvant.* *m*) Al. Codd. *XX. annos.*

patrem et suum fratrem, et tuum, et tu habes substantiam suam; vult quod tu des sibi compositionem sui patris.

XVIII. (IV.) Si quis ad negotium peragendum, vel pro qualicumque artificio intra provinciam, vel extra ambulaverit, et intra tres annos regressus non fuerit, et forsitan infirmitas ei emerserit, faciat scire iudici per missum suum. Nam si hoc distulerit mandare, et filios reliquerit, habeant res ipsius in suo iure. Et cuicunque filii transacto constituto cautiones vel venditiones, aut qualescumque obligationes de rebus patris fecerint, stabiles permaneant, et debita patris, et sua persolvant. Et si ipse postea reversus fuerit, iubemus, ut nec a suis filiis recipiatur, nec res suas in potestate habeat. Quod si filii ipsius sine notitia et iussione Regis eum recolligere praesumpserint, omnes res ipsorum et patris substantia ad curtem Regis revolvantur. Et si filios non habuerit, aut filias, sed fratres, ipsi res eius habeant. Et si nec fratres habuerit, habeant proximi parentes. Et si nec proximi parentes inventi fuerint, qui legibus succedere possint, post praedictos tres annos Curtis Regia ei succedat. Quod si habuerit uxorem, et infra supra dictum tempus, hoc est, tres annos, minime reversus fuerit, veniat ipsa mulier ad Regem, qui in tempore fuerit, et qualiter ei ipse maritandi licentiam dederit, aut de causa ipsius ordinaverit, vel tractaverit, ita facere debeat: Nam sine permissione Regis non praesumat maritum ducere. Et si ipse post tres annos inventus fuerit, potestatem habeat Rex de eo iudicare, qualiter voluerit. II. 3. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per cartam; et ecce carta, quam mihi filius tuus fecit. Contra legem est, quia nihil potuit alienare me vivente. Tu ambulasti foras de provincia propter negocium, et per III. annos distulisti mandare. Si dixerit: Non ambulavi: probet ipse qui habet cartam: et si non potuerit, iuret ipse quod non distulit ad mandandum.

Petre te appellat Martinus, qui est Advocatus de parte Publica, quod pater tuus ambulavit intra provinciam propter negocium, et per tres annos se distulit tibi mandare, et postea eum recepisti sine iussione Regis.

(LIBER QUARTUS).

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS IX.

PROLOGUS.

Ego in Dei omnipotentis nomine Liuprand Excellentissimus Rex Deo dilectae et Catholicae gentis Longobardorum reminiscor quomodo in superiore Edicti corpore adiicere curavimus, licet in parvo, tamen in voluminibus tribus, id est Primo, Quinto et Octavo Regni nostri Anno, indictione XI. XV.

et III. ea quae recta, et secundum Deum tranquilla nobis comparuerunt. Nunc autem Regni nostri anno Deo protegente IX. die Kalendarum Martiarum, indictione IV. pensitantes omnia, et recurrentes antiquioris Edicti Capitula, una cum Iudicibus, et reliquis Langobardis fidelibus nostris, iteratis, in quarto volumine supplere et iungere praevidimus, quae nobis secundum Deum recta comparuerunt. Id est in primis

In quantis annis debeat esse legitima aetas.

XIX. (I.) Hoc prospeximus, ut intra X. et VIII. annos non sit legitimus homo, ad res suas alienandas; excepto si pater debitum dimiserit, habeat potestatem una cum notitia Principis terrae istius, tantum de rebus suis dandi, quantum debitum ipsum fuerit, ut ei maior damnietas propter onera solidorum non accrescat. Et ipse princeps, qui pro tempore fuerit, propter Deum et animae suae mercedem, dirigat personam Deum timentem de sua praesentia, quae hoc ipsum sapienter consideret, ut ad ipsum infantulum aliqua damnietas contra rationem, aut per negligentiam minime veniat. Et in nono decimo anno homini Langobardo sit legitima aetas, et quodcumque fecerit, vel iudicaverit de rebus suis, stabili ordine debeat permanere. Et hoc statuimus atque diffinimus, ut si cuicumque ante ipsos X. et VIII. annos evenerit aegritudo, et se viderit ad mortis periculum tendere, habeat licentiam de rebus suis pro anima sua in sanctis locis caussa pietatis vel in Xenodochio iudicare quod voluerit, et quod iudicaverit, stabile debeat permanere. II. 29. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. »Ipsa terra mea propria est per cartam;« et ecce carta, quam tu mihi fecisti, quando tu eras infra aetatem. Si carta manifestat debitum patris, et omnia, sicut lex ista dicit; aut dicat falsam, aut det poenam de carta. Si carta non manifestat debitum, sed manifestat quod habeat legitimam aetatem; aut appellator dicat falsam, aut det poenam de carta. Si carta dicit: sicut alia carta, quam fecit homo, qui habet legitimam aetatem: et iudices possint praevidere, quia infra aetatem erat, fiat talliata. Si non potuerint praevidere, aut appellator probet, quod infra aetatem erat, aut det poenam de carta.

Petre te appellat Martinus, quod pars Monasterii Sancti Apollinaris, unde tu es advocatus, tenet sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra propria est de Monasterio Sancti Apollenaris. Quid tibi pertinet? Ecce carta, quam pater tuus, qui erat infra aetatem, fecit ad Monasterium, dum vidit se ambulare ad periculum mortis. Probet qui appellat, quod pater suus convaluit de ipsa infirmitate, et fiat carta taliata.

XX. (II.) Si quis liber homo se defendendo liberum hominem occiderit, et si probatum fuerit, quod se defendendo liberum hominem occiderit, sic eum componat, si-

cut in anteriori Edicto continetur, quod Rotharis gloriosissimus Rex instituit. Nam qui super alium adsalierit, et sic eum pro quacumque caussa occiderit, omnem substantiam suam amittat, et habeant eam heredes ipsius, qui occisus fuerit in hoc ordine. Ita sane ut si minus fuerit ipsa substantia homicidae, quam anterior compositio erat, aut nisi tantum, tunc et res suas perdat ipse homicida, et persona eius tradatur ad propinquos defuncti. Nam si amplius habuerit substantiae, quam ipsa compositio anterior erat, amittat omnes res suas, et accipiant heredes mortui inantea tantum, quantum antiqua compositio fuerat, et quod superfuerit, medium habeat Curtis Regis, et medium heres defuncti; et ipse homicida animam suam liberet. I. 9. 19.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu ambulasti super Donatum patrem suum, et occidisti illum. De torto. Si dixerit, quod occidisset se defendendo, probet; aut cum sacramentalibus iuret, quod se defendendo occidit.

XXI. (III). Si servus cum voluntate domini sui hominem liberum occiderit, et probatum fuerit, tunc Dominus eius omnes res suas amittat, in eo ordine, sicut supra annexum est. Et si Dominus eius negaverit, quod per ipsius consilium factum non fuisset, purificet se ad legem Dei, et componat ipsum mortuum, sicut antea fuerat consuetudo, et ipsum insuper servum tradat in manibus parentum defuncti. I. 9. 20.

XXII. (IV.) Si qua mulier res suas consentiente viro suo, communiter venumdare voluerit, ipse qui emere vult, vel illi qui vendunt, faciant notitiam ad duos vel tres parentes ipsius mulieris, qui propinquiores sunt: et si in praesentia de ipsis parentibus suis mulier illa violentiam se pati dixerit, non sit stabile, quod vendiderit. Nam si in praesentia ipsorum suorum parentum vel Iudicis, qui in loco praefuerit, mulier violentiam se pati non reclamaverit, nisi sua voluntate ipsas res se dixerit venumdare, tunc ab illo die omni tempore, quod vendiderit, stabile debeat permanere: ita tamen, ut ipsi parentes, qui interfuerint, aut Iudex in charta ipsa manum ponant. Et si contigerit casus, ut ille maritus moriatur, et ad alium maritum ambulaverit, stabilis permaneat ipsa venditio. Scriba autem, qui chartam ipsam scripserit, non aliter praesumat facere, nisi cum notitia parentum, vel iudicum, sicut supra dictum est: et si aliter fecerit, sit ipsa venditio vacua, et praefatus scriba sit culpabilis, sicut qui chartam falsam scripserit. II. 10. 2.

FORM. Petre, te appellat Maria cum Donato suo Mundualdo, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per cartam, quam mihi fecisti, et ecce carta. Si carta manifestat, quod fuisset Longobarda, neque manifestat, maritum

consensisse, neque Mundualdum, fiat taliata. Si carta manifestat maritum, neque manifestat parentes propinquiores, aut Comitem, fiat vacua. Si carta manifestat propinquiores parentes, et Romana vult dicere, quod propinquiores habuisset, aut probet, aut emendet poenam. Si carta dicit, quod ipsa fuisset Romana, aut probet, quod fuisset Longobarda, aut emendet poenam de carta ipsa vendicionis.

XXIII. (V.) Si quis servum suum aut ancillam in Ecclesia circa altare amodo liberum vel liberam dimiserit, sic ei maneat libertas, sicut illi qui fulfreal in quarta manu traditus, et amund factus est. Nam qui aldium facere voluerit, non eum ducat in Ecclesia; nisi alio modo faciat, qualiter voluerit, sive per chartam, sive qualiter ei placuerit. II. 34. 5.

XXIV. (VI.) Si mulier libera servum tulerit, et parentes eius infra anni spatium in eam vindictam dare neglexerint, sicut in anteriori edicto continetur, tunc quandocumque post ipsum anni spatium inventa fuerit, sit ancilla Palatii, et ipse servus similiter ad Palatium replicetur: et filii, qui ex eis nati fuerint, curti regiae omnimodo serviant. Nam si parentes ipsius mulieris, vel dominus servi compleverint intra supradictum anni spatium, quod anterius edictum continet, sic permaneat. II. 9. 3.

FORM. Maria cum Petro tuo tutore appellat te Martinus, quod tu es sua ancilla, et malo ordine subtrahis te de suo servicio. Tu quid dicis? Libera sum nascendo; et tibi quid pertinet ad requirendum? Tu coniunxisti Marcoardo meo servo. Tamen non debeo propter hoc esse ancilla, quia non feci me sciente; et mei parentes non habuerunt neglegentiam in me dare vindictam; aut, non transivit adhuc anni spacium. Si dixerit appellator: Fecit: approbet. Si autem non potuerit probare, rea idoneet se cum suis sacramentalibus.

XXV. (VII.) Si quis caussam habuerit, et Sculdahis suo causam suam dixerit, et ipse Sculdahis iustitiam ei intra quatuor dies facere neglexerit, si ambo caussatores de sub uno Sculdahis sunt, tunc componat ei, qui caussam suam reclamavit, ipse Sculdahis sol. VI. et iudici suo similiter sol. VI. Et si forsitan ille, super quem reclamaverit, infirmus est, aut propter utilitatem suam in alia civitate esse dignoscitur, exspectet eum, dum revertatur, aut de infirmitate sua convalescat: et postquam reversus fuerit, aut de infirmitate convaluerit, si infra statutos quatuor dies minime eum ad iustitiam faciendam distrinxerit, componat ipse Sculdahis solidos VI. sicut iam dictum est, ei cuius caussa est, et iudici suo solidos VI. Si vero talis caussa fuerit, quod ipse Sculdahis deliberare minime possit, dirigat ambas partes ad iudicem suum, et si Iudex eius caussam ipsam dilataverit, et intra sex dies inter eos per legem non iudicaverit, componat illi, qui reclamaverit, solidos XII. Et si nec Iudex deliberare potuerit, dirigat intra XII. dies ambas partes in praesentia

Regis, nam si aliter fecerit ipse iudex, et intra XII. dies, ut dictum est, iustitiam suam non invenerit, qui proclamavit, tunc componat ipse iudex sol. XII. et Regi sit culpabilis sol. XX. II. 41. 1.

XXVI. (VIII.) Si homines de sub uno Iudice, de duobus tamen Sculdahis, caussam habuerint, ille qui pulsat, vadat cum misso aut epistola de suo Sculdahis ad illum alium, de sub quo ipse est, cum quo caussam habet. Et si ei intra quatuor dies minime iustitiam fecerit, componat ille Sculdahis, qui distringere neglexerit, ei qui reclamavit, sol. VI. et iudici suo sol. VI. Et si talis fuerit caussa, quam deliberare non possit, dirigat eos intra sex dies ad iudicem suum, secundum anterius Capitulum. Nam si qualiter in superiore capitulo constitutum est, sive Sculdahis, sive iudex in omnibus non compleverit, componat qualiter supra affixum est, illi qui caussam suam reclamavit, solidos VI. et iudici suo solidos VI. et iudex componat illi, cuius caussa est, sol. XII. et Regi sol. XX. II. 41. 2.

FORM. Sculdasci Petre te appellat Martinus, quod ipse venit cum Misso aut epistola de suo Sculdascio ad te, quod tu faceres sibi iusticiam de Donato, qui est in tua Sculdascia, et tu non fecisti sibi iusticiam infra quatuor dies.

XXVII. (IX.) Si quis in alia civitate caussam habuerit, similiter vadat cum epistola de iudice suo ad iudicem, qui in loco est: et si ipse iudex ei iustitiam intra octo dies minime fecerit ad distringendum, aut non compleverit, componat illi, qui caussam suam reclamaverit, solid. XX, et Regi sol. XX. Et si talis caussa fuerit, quam deliberare minime possit, ponat constitutum, et distringat hominem illum de sub sua iudiciaria, intra XII. dies *n*) in praesentiam Regis venire. Nam si aliter fecerit, et distringere neglexerit, componat sicut supra scriptum est, solidos XL. medium Regi, et medium ei, qui caussam suam reclamavit. II. 41. 3.

FORM. Petre Comes, te appellat Martinus, quod ipse venit cum Misso, aut epistola de suo Comite ad te, quod faceres sibi iusticiam de Donato qui habitat infra tuum Comitatum et tu non fecisti sibi iusticiam infra octo dies.

XXVIII. (X.) Si quis caussam habuerit, et Sculdahis aut iudex ei secundum edicti tenorem per legem iudicaverit, et ipse stare in eodem iudicio minime voluerit, componat illi, qui iudicavit, sol. XX. Nam de ea caussa, quae per arbitrium iudicata fuerit, et ipse sibi non crediderit legem iudicasse, et ad Regem reclamavit, non sit culpabilis. Et si iudex contra legem iudicaverit, componat solidos XL. medium Regi et medium cuius caussa

n) Al. Codd. *XX. dies.*

fuerit. Et si forsitan iudex caussam per arbitrium iudicaverit, et iudicium eius rectum non apparuerit, non sit culpabilis; nisi praebeat sacramentum Regi, quod iniquo animo, aut corruptus praemio, caussam ipsam non iudicasset, nisi sic ei legem esse comparuisset, et sit absolutus: nam si iurare non praesumserit, componat ut supra dictum est. II. 41. 4.

XXIX. (XI.) *Et hoc statuimus, ut si de suprascriptis capitulis, quae modo affiximus, qualescumque caussae antea emerserint, aut factae sunt, in eo ordine finiantur, et remaneant, sicut anterior fuit consuetudo, vel qualiter in antiquo Edicti corpore continetur. Quae vero amodo, idest a die primo Kalendarum Martiarum, indictione* IV. *evenerint, vel fieri contigerint, sic terminentur, ac finem accipiant, sicut in praesenti pagina statuere visi sumus, excepto de muliere libera, quae servum tulit, et secundum anterius Edictum condemnata non est, ubicumque inventa fuerit, sit ancilla palatii et filii eius servi Regis.* II. 41. 5.

(LIBER QUINTUS.)

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XI. *o*).

PROLOGUS.

Quoniam quidem superius in hoc Edicti corpore ea, quae nobis, et nostris Iudicibus vel ceteris Langobardis fidelibus nostris congrua paruerunt, in quatuor voluminibus adiungere curavimus; et nunc si aliquid pro gentis nostrae salvatione adhuc adiicere possumus, credimus pro his Dei misericordiam adipisci, et retributionem ab ipso domino Iesu Christo nihilominus promereri. Ergo in Dei nomine, ego, qui supra, Lutprand, excellentissimae gentis Longobardorum Rex, anno regni mei, Deo protegente XI., die Cal. Martiarum, indictione VI. hoc iterum, in V. volumine, adaugere curavimus.

XXX. (I.) De his feminis, quae velamen sacrae religionis suscipiunt, atque a parentibus suis Deo voventur, aut ipsae eligunt religionis habitum et vestem monachicam induere, quamquam a sacerdote consecratae non sint, sic nobis iustum apparuit esse, pro Dei amore, ut in ipso habitu in omnibus perseverent: nec sit excusatio malis hominibus, dicendo, quod consecratae non sint, et ideo si copulantur, culpam non habeant. Sed ut supra praemisimus, quae tale signum super se habent, id est velamen, aut ves-

---

o) Al. Codd. *Incipit de anno X.*

tem sanctae Dei genitricis Mariae, quocumque ingenio in se suscipiunt, postea ad secularem vitam vel habitum transire nullatenus praesumant. Quia considerare debet omnis christianus, quod si quiscumque secularis homo parentem nostram secularem sponsat, cum solo annulo eam subarrhat, et suam facit, et si postea aliam uxorem duxerit, culpabilis invenitur solid. D. Quanto magis debet caussa Dei et sanctae Mariae amplior esse, ut quae ipsum velamen, vel habitum in se suspiciunt, in eodem debeant permanere? Si qua vero femina contra hoc, quod nostra instituit excellentia, egerit, aut marito se copulaverit, perdat omnem substantiam suam: et deveniat ipsa substantia in potestatem Palatii. De persona vero eiusdem feminae, quae tale malum commiserit, iudicet Rex, qui pro tempore fuerit, qualiter illi placuerit, aut in monasterio mittendo, aut qualiter secundum Deum melius praeviderit. Simili modo, et de victu, vel vestimento eius ipse princeps ordinet, qualiter illi placuerit. Si autem ille, in cuius mundio talis femina est, consentiens fuerit in supra scripto malo, et probatum fuerit; componat widrigild suum, et ille, qui eam tollere praesumserit, componat in palatio Regis solid. DC. Si autem mundoald ipsius feminae in ipso malo consentiens non fuerit, medium de ipsis DC. solidis accipiat ipse, et Rex medium. Qui autem talem feminam rapuerit, componat solid. M. ut praecedat caussa Dei solid. C. quoniam de raptu secularis feminae compositio DCCCC. solid. in edicto legitur: ipsa vero, quae non conservaverit ea quae superius leguntur, et supradicto malo consenserit, poenae suprascriptae subiaceat. II. 37. 1.

FORM. Maria cum Donato tuo tutore te appellat Petrus, qui est Advocatus de parte Publica, quod tu duxisti maritum, postquam tu fuisti mutata de veste religiosa.

Petre te appellat Martinus, qui est Advocatus de parte Publica, quod tu rapuisti Aldam, postquam fuit mutata de veste religiosa.

XXXI. (II) Si quis rapuerit qualemcumque feminam liberam secularem, unde in anteriori Edicto legitur compositio sol. DCCCC., ita volumus, ut de illis CCCCL. solidis, qui pertinent ad parentes vel mundoald earum, accipiat ex ipsis sol. mundoald, qui fuerit, pro fatigio suo et exactione de ipsa, in poenam solid. CL. Reliquos vero CCC. habeat ipsa femina, cui talis iniuria aut detractatio facta est. Si autem patrem aut fratrem ipsa foemina habuerit, et in eorum mundio fuerit, tunc pater aut frater de ipsa compositione, quae est solidorum CCCCL., faciant cum filia aut sorore sua, qualiter voluerint: nam alter mundoald, aut parens sic dividant ipsam compositionem, sicut supra statuimus. I. 30. 11.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu rapuisti unam suam mundoaldam, Mariam. De torto me appellat. Det vadiam; si recordatus fuerit, ut emendet: sin autem non; idoneet se cum suis sacramentalibus.

Haec appellatio secundum hanc legem.

XXXII. (III.) De his, qui de illicito matrimonio nati sunt, vel nascuntur, id est de matrinia, aut filiastra, vel cognata, quae fuit uxor fratris, aut soror uxoris: quia canones sic habent, de duabus sororibus sicut de duobus fratribus. Et qui de tali matrimonio natus fuerit, heres legitimus patri suo non sit, sed ipsam rem habeant parentes propinqui. Et si parentes propinqui non fuerint succedat curtis Regia. II. 8. 3.

XXXIII. (IV.) Hoc autem Deo annuente statuere praevidimus, ut amodo nullus praesumat relictam de consobrino, aut sobrino suo uxorem ducere. Si quis autem hoc, quod illicitum est, amodo facere praesumserit, amittat omnem substantiam suam. Et qui de tali coniugio nati fuerint, legitimi heredes non existant, nisi parentes propinqui; et si parentes propinqui non fuerint, curtis Regia succedat. Hoc autem ideo affiximus, quia Deo teste, et Papa Urbis Romae, qui in omni mundo caput ecclesiarum Dei et sacerdotum est, per suam epistolam nos adhortatus est, ut tale coniugium fieri nullatenus permitteremus. II. 8. 4.

XXXIV. (V.) Item hoc censemus, atque praecipimus, ut nullus praesumat commatrem suam ducere uxorem, sed nec filiam, quam de sacro fonte levaverit: neque filius eius praesumat filiam illius uxorem ducere, qui eum de fonte suscepit; quia spirituales germani esse noscuntur. Et qui hoc malum facere tentaverit, perdat omnem substantiam suam. Et filii qui de tali illicito matrimonio nascuntur, heredes esse non debent, nisi propinqui parentes: et si propinqui parentes non fuerint, curtis Regia succedat ei. Ubi autem inventi fuerint, qui suprascripta illicita coniugia contraxerint, de praesenti separentur, et poenae suprascriptae subiaceant. II. 8. 5.

FORM. Petre te appellat Martinus tuus frater, quod tu habes ad coniugium Mariam tuam matrineam, aut Mariam relictam de tuo consobrino, aut Mariam tuam comatrem; de torto. Probet ipse, qui appellat. Si non potuerit ipse, qui appellatus est, iuret cum suis Sacramentalibus, et si parentes noluerint facere appellationem, advocatus de parte publica faciat pro separare coniugium.

XXXV. (VI.) Si quis sine voluntate Regis in qualicumque civitate contra iudicem suum seditionem levaverit, aut aliquod malum fecerit, vel eum sine regis iussione expellere quaesierit; aut alteri homines de altera civitate contra aliam civitatem, aut alium iudicem, ut supra, sine Regis iussione seditionem fecerint, aut eum expellere quae-

sierint, tunc is qui in capite fuerit, animae suae incurrat periculum, et omnes res eius ad palatium deveniant. Reliqui vero homines, qui cum illo in malo consentientes fuerint, unusquisque componat in palatio widrigild suum. Et si casam cuiuscunque blutaverint, aut res eorum tulerint, qui cum Palatio et cum Rege tenent, et fidem suam cum iudice conservant, componant omnes res, cui eas tulerint, in actogild: et widrigild suum, ut diximus, componant in Palatio. Hoc autem ideo praevidimus in praesenti Edicti pagina scribere, ut malum vitium non crescat, sed amputetur, et ut omnes in pace, et gratia Dei, et Regis vivere valeant. I. 18. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, qui est advocatus de parte Publica, quod tu levasti sedicionem contra tuum Comitem; aut, cum ipsa sedictione occidisti unum suum caballum; aut, voluisti eum tollere de Comitatu sine iussione Regis, et fuisti in capite.

Petre te appellat Martinus, qui est advocatus de parte publica, quod D. levavit sedicionem contra tuum Comitem et occidit unum suum caballum cum ipsa seditione, et tu fuisti consentiens in ipso malo.

Petre te appellat Martinus, qui est advocatus de parte publica, quod homines de Civitate Roma levaverunt sedicionem contra homines de Civitate Cremona, vel contra Comitem de Mediolano, et tu fuisti in capite cum illis. Petre te appellat Martinus, quod homines de Civitate Ravenna levaverunt adunaciones contra homines de Civitate Roma, et tu fuisti consentiens in isto malo. Petre te appellat Martinus, quod ipse tenebat cum Rege, et tu spoliasti casam suam de tanto mobili qui valebat solid. C.

XXXVI. (VII.) Si quis dederit wadiam, et eam recipere neglexerit per fideiussorem, componat sicut in anteriori Edicto legitur. Et si ille, qui ipsam wadiam accepit, reddere neglexerit per fideiussorem, et apud eum remanserit, sic componat, quomodo et ille, qui wadiam suam recipere neglexerit. II. 21. 14.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu dedisti sibi vadia de XX. sol. et habuisti neglegentiam eam recipere per IV. aut per V. vel VI. noctes. De torto.

Petre te appellat Martinus, quod dedit tibi vadia de XX. sol. et tu habuisti neglegentiam reddere ea per IV. aut V. noctes.

XXXVII. (VIII.) Si quis alii homini wadiam dederit, et antequam eam per fideiussorem liberet, violenter de manu illius, abstraxerit, componat ei, cui ipsam wadiam de manu abstraxerit, solid. XXIV. Hoc autem ideo affigere praecipimus, ne pro tali caussa scandalum oriatur, aut animae pereant. II. 21. 15.

XXXVIII. (IX.) Si quis alii wadiam dederit, et voluerit eam per fideiussores suos recipere, et adduxerit ad eum, qui wadiam receperit, fideiussorem unum aut duos, vel tres, et ipse dixerit: Quia nescio qui sint, ut damnum ei facere possit, tunc adducere ei debeat fideiussores, aut

de illa civitate, unde ipse est, qui wadiam dedit, aut unde ipse est, qui suscepit. Et si ibi minime inventi fuerint, tunc suscipere debeat ipse, qui wadiam accepit, fideiussorem liberum hominem, quem conlibertus eius cognitum habeat, et dicat ei: *Ego scio, quia ei credere potes;* ut homo ille, qui wadiam dedit, damnum non patiatur. II. 21. 16.

De annexestata et fideiussore.

XXXIX. (X.) Si quis alii homini wadiam dederit pro quacumque caussa, et fideiussorem posuerit, et postea ipsi fideiussori antesteterit, aut pignus de manu tulerit, et probatum fuerit, componat sol. XX. II. 21. 17.

XL. (XI.) Si quis alii homini wadiam dederit, et fideiussorem posuerit, et ipse fideiussor eum pignoraverit, et pignora ipsa ad creditorem eius dederit: et postea ipse cuius pignora fuerint, per vim ea tulerit, componat ipsa pignora in actogild. II. 21. 18.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu dedisti vadia, quod dares sibi C. sol. in Kal. Maii, et posuisti Donatum fideiussorem; et ipse te pigneravit in tanto mobili, quod valebat sol. C., et dedit sibi ipsa pignora, et tu postea sibi per virtutem tulisti ipsa pignora.

XLI. (XII.) Si quis alium ante constitutum pignoraverit, et probatum fuerit, quod ante constitutum pignorasset, componat ipsum pignus in actogild. II. 21. 19.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod dedit tibi vadia de XX. sol. dare in Kal. Maii, et tu pignorasti eum, antequam constitutum esset. Aut probet, si potest. Si non; ille alter se idoneet, vel componat in actagil.

XLII. (XIII.) Si iudex, aut actor publicus in qualicumque civitate aut loco inter homines, qui aliquam discordiam habent, treugas tulerit, et unus ex ipsis hominibus, inter quos ipsae treugae latae sunt, eas ruperit, medium de ipsis treugis componat in publico, et medium illi cuius caussa est. Et ipse treugae non sint minus quam solid. CCC. Qui autem forsitan amplius pro maioribus caussis ponere voluerit, sit ei licentia. II. 24. 1.

XLIII. (XIV.) Si quis alii homini qualemcunque rem donaverit, et launechild susceperit, et postea eam defendere minime potuerit, tunc aliam talem rem, qualem donavit, qualis in illa die invenitur esse, reddat cui donavit, et amplius non calumnietur. Et si de colludio pulsatus fuerit, satisfaciat ad evangelia, quod nullum colludium cum alio homine de ea re factum habeat, et sit absolutus a culpa. Sic tamen, ut suprascriptam rem consimilem reddat, cui donavit. II. 36. 2.

FORM. Petre hic te appellat Martinus quod tu tenes sibi malo ordine unum suum caballum, qui valet solid. C. Ipse caballus meus

proprius est. Quid tibi pertinet? Donatus mihi donavit. Iuret quod ad certum vuarentem eum conducat. Donasti mihi ipsum caballum. Sic feci, sed nolo tibi stare in auctoritate, quia non fecisti mihi vuiderdonem. Iuret, quod habeat factum vuiderdonem. Si dixerit; ego donavi tibi ipsum caballum, sed non possum stare in auctoritatem, quod nihil mihi pertinet, faciat ut lex est.

XLIV. (XV.) De servo fugace, et advena homine, si in alia iudiciaria inventus fuerit, tunc Decanus, aut Saltarius, qui in loco ordinatus fuerit, comprehendere eum debeat, et ad Sculdahis suum perducat. Et ipse Sculdahis iudici suo consignet: et ipse iudex potestatem habeat, eum inquirendi, unde ipse est. Et si inventus fuerit, qui servus sit, aut fur, mox mandet ad iudicem aut ad dominum eius, unde ipse fugerit, et habeat pro prehensura *p*) de ipso servo solid. II. Si vero post inquisitam caussam ipse homo, qui comprehensus est, aut inquisitus fuerit, liber apparuerit, nulla sit ei culpa, qui eum comprehendit, aut inquisivit. Si vero Decanus, aut Saltarius hoc facere distulerit, componat sol. IV., medium Sculdahis suo, et medium cuius caussa fuerit. Et si Sculdahis hoc neglexerit facere, componat solid. VIII., medium iudici suo et medium cuius caussa est. Si vero iudex ad eum inquirendum, vel mandatum faciendum, unde ipse homo est, distulerit, componat sol. XII. in Palatio Regis. Et si ille iudex, cui mandatum fuerit, neglectum fecerit ad ipsum hominem recolligendum, aut Arimanno suo faciendum mandatum: *Quia in tali loco homo tuus comprehensus est:* et si hoc neglexerit, componat in palatio Regis solid. XII. Et sit spatium de ipso mandato faciendo, in his partibus in mense uno, et trans Alpes in partibus Tusciae mensibus duobus. I. 25. 50.

FORM. Petre Decane, vel Saltarie, te appellat Martinus, quod tu prehendisti unum suum servum fugacem, et non minasti ad tuum Sculdascium. Petre Sculdascius, te appellat Martinus, quod Donatus tuus Decanus consignavit tibi unum servum fugacem, et tu non consignasti ad tuum Comitem. Petre Comes, te appellat Martinus qui est advocatus de parte publica, quod Donatus tuus Sculdais consignavit tibi hominem advenam et tu distulisti mandare ad Comitem de cuius Comitatu ipse fugerat. Petre Comes, te appellat Martinus qui est advocatus de parte publica, quod tibi venit mandatum de Comite Placentino, quod tu recolligeres unum hominem advenam de tuo Comitatu, quem habebat comprehensum de in tuo Comitatu, et tu habuisti negligentiam ad recolligendum ipsum hominem, aut faciendum mandatum arimanno tuo, qui in tali loco homo suus erat comprehensus.

XLV. (XVI.) Si quis stallariam *q*) alterius scapellaverit, componat ei, cuius stallaria fuerit, solidos VI. I. 19. 26.

p) Al. Codd *pressura.* Herold. *praesura.* *q*) Al. Codd. *astaliam; stellariam; stalaream.* Gloss. *i. e. arborem, quae calvatur alternis annis ut salix vel silva.*

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu cappellasti unam suam stallariam, aut quod tu fecisti fossatum in terra sua aut sepem in terra sua. Approbet appellatus, quod sua sit. Si non potuerit; emendet, sicut lex est.

XLVI. (XVII.) Si quis fossatum in terra aliena fecerit, et suam non potuerit probare, componat ei, cuius terra est, sol. VI. I. 27. 4.

XLVII. (XVIII.) Si quis in terram alienam miserit sepem, et suam non potuerit probare, componat ei, cuius terra est, sol. VI. I. 27. 6

XLVIII. (XIX.) Si quis liberum hominem foris provinciam vendiderit, et probatum fuerit, componat widrigilt eius, tamquam si eum occidisset. II. 25. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu vendidisti eum foras provinciam. Approbet. Sin autem, appellatus exdicat se.

XLIX. (XX.) Si quis servum alienum foris provinciam vendiderit, et probatum fuerit, in quadruplum componat, sicut appretiata fuerit ipsa persona. II. 25. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu vendidisti unum suum servum foris provinciam. Approbet appellator. Si non potest; exdicat se appellatus.

L. (XXI.) Si quis servum alienum sine voluntate domini sui in sacramentum miserit, aut manum in caldaria mittere fecerit, componat domino eius solidos XX. I. 33. 1.

LI. (XXII.) Si quis servum alienum sine voluntate domini sui in manu Regis dederit, et probatum fuerit non suum servum dedisse, componat Regi, qui pro tempore fuerit, solid. C., et ipse servus revertatur ad proprium dominum: et sit servus, cuius antea fuit, et insuper ille, qui eum illicite liberavit, componat domino eius solidos XX. II 34. 6.

LII. (XXIII.) Si quis servum alienum sine voluntate domini sui liberum dimiserit, aut per se, aut per qualecumque ingenium, excepto per manum Regis, et probatum fuerit, quod servum alienum liberasset, tunc ipse servus revertatur ad proprium dominum suum, et sit eius servus, sicut antea fuit; et ille, qui eum illicite liberavit, componat domino eius solid. XX. II. 34. 7.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu es suus servus, et malo ordine subtrahis te de suo servicio. Liber sum per cartam, quam mihi fecit Donatus. Vis dare auctorem? aut stare in loco auctoris? Auctorem volo dare. Da vadia de auctore. Donate dimisisti tu me liberum? Sic feci. Quid tibi pertinuit ad liberandum? De mea ancilla natus fuit, et mater mihi pertinuit per successionem mei patris. Et quid ego? quid pater meus? quid istum Petrum? quid matrem eius? quid iste cui ego vendidi? per XXX. annos habemus possessum.

Et haec placita deposicio est, (secundum amentes.)

LIII. (XXIV.) Si quis servum alienum sine voluntate domini sui clericaverit, componat domino eius pro illicita praesumptione sol. XX. et ipse servus revertatur ad proprium dominum, et dominus habeat eum, sicut voluerit. I. 33. 2.

FORM. Petre Presbyter cum tuo advocatore, hoc appellat te Martinus, quod tu clericasti Iohannem suum servum sine voluntate sua.

(LIBER SEXTUS.)

PROLOGUS.

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XII.

Praecepimus enim, et firmiter retinemus, quoniam per gradus et tempora in bono proficere opere, et semper ad meliora ascendere videtur, qui in Deo ita operatur, ut eius pietas et misericordia eum illustret, qui omnes vult salvos fieri, et ad agnitionis suae veritatem venire r). Ergo si pro gentis nostrae salvatione, aut pauperum fatigatione aliquid posuimus s), quod in Edicti corpore adiungamus, quam quae t) in quinque voluminibus adiunximus, credimus quod Dei misericordia in nobis retribuat eam caussam, quod u), pro solo Dei timore et in eleemosyna hoc faciemus v), ut omnis caussa per rationem et iustitiam terminetur, nec sit aliquis error, sed magis in nobis w) iustitia, unde sine intermissione nomen domini benedicat. x) Ideo ego Liuprand in Dei nomine excellentissimus christianae et catholicae Langobardorum gentis Rex, anno Regni mei Christo protegente XII. die Kalendarum Martiarum, indictione VII. una cum Iudicibus et reliquis Langobardis fidelibus nostris, hoc adiungere in Edicti curavimus pagina in volumine sexto, quod fuerit multis supervenientibus caussis. Id est primo y).

LIV. (I.) Si quis chartulam donationis per garathinx factam, aut per susceptum launechild, vel forte per comparationem ostenderit: et res ipsas unde legitur, non possederit, et dixerit, quod munimen suum absentatum fuis-

---

r) Herold. *Scimus enim et firm. retin., quoniam qui per grad. et temp. in bono proficiscit* (in marg. *profieit*), *opere semper ad mel. tendere videtur, quod Dei in eo operetur pietas, et eius misericordia eum illustrat, qui omnes salvos vult fieri, et ad agnitionem suae veritatis venire.* s) Herold. *possumus coniicere.* t) Herold. *quam quam.* u) Herold. *in bono nobis pro hac retribuat caussa eo quod.* v) Herold. *timore et amore hoc facimus.* w) Herold. *magis clarescat omnibus sua.* x) Herold. *benedicant.* y) Herold. *paginam, in volumina quidem VI. quod antea fuerat multis supervenientibus causis omissum.*

set, et si per XXX. annos, aut supra possessio ista fuerit, non habeat adversus eum, qui possedit, facundiam loquendi, cum munimine ipso, quod ostendere videtur: nisi ipse, qui per XXX. annos possedit, firmiter possideat, quia gloriosissimus Grimoaldus Rex per XXX. annos institutam habet possessionem. Nam si intra XXX. annos possessio ista fuerit, potestatem habeat cum munimine suo dicendi quod voluerit, et ipse qui possedit, ei secundum Edictum respondeat. II. 35. 6.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra ego habeo possessam per XXX. annos. Et tibi quid pertinet? Per cartam donationis, et ecce carta. Quare tacuisti per tantos annos? Ego habui perditam istam cartam. Iuret ipse qui tenet, suam possessionem. Si ipse, qui tenet, non habuerit possessam terram per XXX. annos, dicat cum sua carta quid voluerit ipse qui appellat.

Et hoc responsum secundum segnes est. Sed ita.

Petre te appellat Martinus, quod terra, quae in tali loco est, quam tu possides, sua est, et tu eam sibi contendis. Quid ad eum pertinet? Per scriptum, quod pater Iohannae socer tuus fecit sibi. Illud scriptum nihil ei nocet, quia per XXX. annos possedit eo tacente. Vere tacuit per XXX. annos, quia scriptum suum absentatum erat. Tamen nihil ei nocere potest, quia per triginta annos possedit, praecipiente lege de hac possessione.

LV. (II.) Si quis servum suum fulfreal thingaverit, et amund a se fecerit, vel quocumque modo eum a se absolverit, in manu Regis dando, aut in ecclesia circa altare ducendo et postea ipse libertus voluntatem domini sui fecerit, manifestare debeat ipse libertus libertatem suam saepius iudici aut ad vicinos suos, quod liber absolutus esse videtur. Et postea nullo tempore ipse patronus, aut heres eius, contra eum, qui libertatus est, quaerelam possit movere, dicendo, quod ei debeat servire, pro eo quod sua sponte pro beneficio de domino suo voluntatem eius fecerat: sed firma ei sua permaneat libertas. II. 34. 8.

LVI. (III.) Si quis alium de furto pulsaverit, et per pugnam eum vicerit, aut forte per districtionem a publico factam z) manifestaverit, et compositio facta fuerat, et postea ipsum furtum apud alium hominem inventum fuerit, et certa veritas apparuerit, quod ipse, qui prius composuerat, rem ipsam non furavit, omnia, quicquid ipse composuerat, recipiat ab eo cui composuerat et ipse componat, apud quem furtum ipsum postea inventum fuerit. Nam si aliquid per sacramentum suum a) dedit, habeat, cui dederit. Nam si certa veritas non apparuerit, quod alter homo furtum ipsum fecisset, et per districtio-

---

z) Herold. *per districta publica furtum.* a) Al. Codd. *pro sacramento suo.*

nem manifestaverit, et composuerit, habeat sibi ipsam compositionem, cui composuerit. I. 25. 51.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu appellasti eum, quod habebat tibi furata tanta tua mobilia, quae valebant sol. L., et vicisti eum per pugnam, et fecit tibi compositionem. Et modo habes ipsum furtum inventum apud alium hominem, et vult ut reddas compositionem.

LVII. (IV.) Si quis debitum fecerit, et res suas vendiderit, et tale fuerit ipsum debitum, quod solvere *b*) non possit, et filius eius per uxorem suam aliquid conquisierit, vel postea sibi per quodcumque ingenium laboraverit, postquam genitor eius omnes res suas venumdederit, aut a publico intromissi *c*) fuerint, non habeant facundiam creditores res quas filius de coniuge sua habere videtur, vel postea conquisivit, aut laboravit, repetendi, aut distrahendi, sed habeat sibi filius eius iure quieto. Sic tamen, ut si a creditoribus pulsatus fuerit, praebeat sacramentum, quod de rebus patris, aut matris suae, si ipsa in mundio patris sui mortua fuerit, nihil apud se habeat, nec alicui commendasset, aut abscondisset, et sit absolutus. Et si postea apud eum inventum fuerit de rebus paternis, componat in actogilt. II. 21. 20.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse habeat certam suspectionem, quod quando Donatus tuus pater venit ad mortem; erat sibi debitor sol. C. De torto. Si dixerit: non respondeo tibi, quia non sum suus heres: iuret, sicut lex dicit. Si dixerit: non iurabo de rebus matris meae, quia non fuit mortua in suo mundio: probet appellator, quod fuisset mortua in mundio patris eius.

Petre, te appellat Martinus, quod ipse appellavit, quod pater tuus Donatus, quando venit ad mortem, erat sibi debitor L. sol., et tu iurasti quod de rebus patris tui nihil apud te habebas, nec alicui commendatas, aut absconditas. Et modo apud te habet inventum unum caballum, quod fuit de patre tuo.

LVIII. (V.) Si infans, dum infra aetatem est, res suas cuicumque vendiderit, aut infiduciaverit, et postea quum in legitimam aetatem pervenerit, chartam ipsam secundum legem irrumpere voluerit, et in rebus ipsis introire, non habeat pontificium qui emit aut qui fiduciavit, quod dederat requirendum. Quia quando comparavit, aut infiduciavit, tunc debuit perspicere, quia puer ipse infra aetatem erat, et contra legem faciebat. Propterea constitutum est, ut qui infra aetatem fuerit, minime vendere aut infiduciare possit. Et talem caussam eum habere dicimus, qui emit, aut infiduciavit, qualem et ille habere videtur, qui de servo, aut aldione emere aut infiduciare dignoscitur. II. 29. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per cartam, quam tu

---

b) Al. Codd. *sanare; sanari.* *c*) Al. Codd. *intromissae.*

mihi fecisti; et ecce carta. Contra legem est ipsa carta, quia ego eram infra aetatem, quando feci ipsa carta. Aut probet, aut emendet, poenam de carta.

LIX. (VI.) Si quis Gastaldius, aut Actor Regis curtem Regiam habens ad gubernandum, ex ipsa Curte alicui sine iussione Regis casam tributariam, terram, silvam, vites, vel pratum ausus fuerit donare, aut si amplius, quam iussio Regis fuerit, dare praesumpserit; vel si requirere neglexerit, quod per fraudem tultum est, omnia ipse qui hoc contra iussionem Regiam facere ausus fuerit, in duplum actogilt componat, sicut qui rem Regiam furatus fuerit. Et si ipse ante mortuus fuerit, quam fraus ipsa appareat, heredes eius componant, sicut supra legitur. Nam si per Actorem fraus facta fuerit et antequam ad nostram pervenerit notitiam, fraus ipsa per Gastaldium inventa fuerit, habeat ipse Gastaldius de compositione, quam actor componere debet, partem tertiam, et duae sint in curte Regia. Et si prius per qualemcunque hominem ad nostram pervenerit notitiam, quam per Gastaldium inventa fuerit, tunc compositio ipsa in integrum nobis, et Curti nostrae pertineat. Quod si iudex aut Actor Regis, vel heredes eorum pulsati a nobis fuerint, quod neglectum fecissent ad quaerendum res nostras et ipsi dixerint, quod fraudem nescissent, et nullum neglectum fecissent: praebeant sacramentum in tali ordine, et dicant: *Quod fraudem ipsam pater noster nunquam scivit, nec consensit, nec neglectum posuit ad perquirendum, nec nos culpabiles per legem esse debemus:* et sint postea absoluti. Hoc enim capitulum a modo statuimus firmum esse; nam quidquid antea factum est, in nostro arbitrio reservamus. Et hoc proinde statuere praevidimus, pro eo, quod multas fraudes a Gastaldiis, vel Actoribus nostris factas invenimus, unde iam multas fatigationes habuimus: nam quod a nostris decessoribus cuicumque datum est, stabili ordine volumus permanere, sicut et illud, quod nos dedimus, aut in antea dederimus. I. 34. 1.

FORM. Petre Comes, te appellat Martinus, qui est advocatus de parte publica, quod tu habebas ad gubernandum Cortem de Marinco, et de ipsa Corte dedisti sine iussione Regis unam casam tributariam, aut Rex tibi commendavit dare duo iugera de ipsa Corte, et tu dedisti quatuor. Petre, te appellat Martinus, qui est advocatus de parte publica, quod Donatus Comes tuus pater habebat Cortem de Marinco ad gubernandum, et misit negligentiam adquirendum duo iugera de Silva, quae per fraudem erant ablata de ipsa Corte.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes malo ordine terram in tali loco ad partem Publicam, unde ipse est Advocatus. Ipsa terra mea propria est per praeceptum.

Secundum quosdam, ita est.

LX. (VII.) Si aldius cuiuscumque cum libera muliere, aut puella fornicatus fuerit, componat solid. L. ei in

cuius mundio fuerit, et illa reputet vitium suum, pro eo quod aldio consenserit. I. 31. 3.

XIII. (VIII.) Si quis alii wadiam de sacramento dederit, et sacramentales dicti fuerint, et postea ipse, qui nominatus est, cum ad sacramentum venerit, et Evangelia posita fuerint se subtrahere voluerit, ut sacramentum rumpatur, sicut in anteriori Edicto legitur, tunc praebeat prius ille, qui iurare debet, ad sacramentales suos sacramentum, quod cum eis munditer iuret *d*). Et si sacramentales ipsi iurare *e*) noluerint, et se aliquis substrahere voluerit, ut ipse causam suam qui iurare debuerit, perdat: iubemus, ut manifestare debeat ipse sacramentalis, qui se subtrahere voluerit, certam veritatem, pro qua caussa iurare minime praesumat. Et si manifestare non potuerit, sacramentum praebeat, quod nullum colludium habeat cum homine illo, qui sacramentum audire debuit; nisi quod pro anima sua timendo, non praesumat sacramentalis esse; et ipse postea qui iurare debet, habeat spatium per XII. noctes ad perquirendos ipsos sacramentales, qui prope sunt. Equidem si de longinquo sunt, quomodo de Tuscia, vel de Austria per noctes XXIV. quaerat alium sacramentalem, quem in loco ipsius ponat; et sic sacramentum deducat sicut wadiam dedit. Et si iurare ausus non fuerit, aut manifestare non potuerit, quidquid ipse, cui sacramentum interdixerit, damnum passus fuerit, de propriis rebus suis restituat ei. II. 55. 14.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti suum patrem. De torto. Da vadia, si te recordatus fueris, quod emendes; si non, iures sicut lex est. Et cum venerit ad terminum, iuret appellator, quod se sciente eum de torto non appellavit. Et appellatus iuret, quod se de torto appellavit. Sacramentales iurent, quod appellatus iuravit, verum iuravit. Si quis aliquis de sacramentalibus dixerit: non iuramus tecum, quia pavorem habemus, ne tecum periuremus; aut, quia tu fecisti hoc malum: tunc iuret appellatus, quod si secum iuraverint, munditer .... Et si dixerit: nihil iurabimus tecum: manifestet veritatem, quare non audent esse sacramentales; aut praebeant sacramentum, quod nullum colludium habeant factum cum homine illo, qui audire debet sacramentum, nisi pro animae suae .... praesumant esse sacramentales. Tunc ille, qui iurare, debet, habeat spacium secundum legem. Et si ausus non fuerit iurare, perdat appellatus causam suam, et sacramentales dannum restaurent.

Petre te appellat Martinus, quod Paulus appellavit eum de una plaga, et tu debuisti esse sacramentalis, et per colludium te subtraxisti, aut non potuisti manifestare certam veritatem, et .... causam, et habuit dampnum XX. sol.

---

d) Un. Cod. *tunc illi prius praebeat sacramentum, qui iurare debet ad illos sacramentales suos, quod cum eo munditer iurent.* *e*) Al. Codd. *audire.*

LXII. (IX.). Recolimus qualiter iam statuimus, ut qui hominem liberum occidere praesumpserit, res suas in integrum perdat. Et qui se defendendo liberum hominem occiderit, componat secundum qualitatem personae. Nunc autem statuere praevidimus, quomodo sit ipsa qualitas consideranda. Consuetudo enim est, ut pro minima persona quae exercitalis homo invenitur esse, CL. solid. componantur, et pro eo, qui primus est, CCC. solid. De gasindiis vero nostris volumus, ut quicumque ex minimis occisus fuerit in tali ordine, pro eo quod nobis deservire videtur, CC. sol. fiat compositus: maiores vero secundum qualis persona fuerit, ut in nostra consideratione, vel successorum nostrorum debeat permanere, quomodo usque ad CCC. solid. ipsa debeat ascendere compositio. I. 9. 21.

LXIII. (X.) Si quis testimonium falsum contra quemcunque reddiderit, aut in charta falsa sciens manum posuerit, et ipsa fraus manifestata fuerit, componat widrigilt suum medium Regi, et medium ei, cuius caussa fuerit. Et si talis persona fuerit, quae non habeat unde componat, tunc publicus debeat eum dare pro servo in manu eius, cui culpam fecit; et ipse ei deserviat sicut servus. Et ipse, qui alium rogat testimonium falsum dicere, aut pro caussa sua manum in charta falsa ponere, sic componat, sicut testes ipsos falsos iussimus componere; pro eo, quod ipsum malum per ipsum fuit inchoatum. II. 51. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine D. suum ministerialem. Ipsum servum de quo tu dicis? ego habeo possessum per XXX. annos ad proprium. Potes probare tuam possessionem? Sic possum. Da vadia de probare, et tu da vadia de placito, et de contra. Donne Comes, hoc dicit Martinus, quod in medio Mense Augusti appellavit eum Petrus, quod ipse tenebat sibi malo D. suum ministerialem, et ipse dixit, quod per XXX. annos habebat possessum ad proprium, et fuit interrogatus si posset probare suam possessionem, et ipse dixit, quod sic potuerit, et dedit vadia de probare, et modo est paratus cum suis testibus ad probandum, sicut dedit vadium. Martine, dicis tu ita? Sic dico; et tu recepisti ita vadia? Sic recepi.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per cartam quam mihi fecit pater tuus. Falsa est ipsa carta. Vis ei ardire? Volo. Vadiate pugnam. Petre te appellat Martinus, quod tu te sciente misisti manum in ipsam cartam falsam, quam Marcus ostendit contra eum, aut reddidisti falsum testimonium contra eum, aut rogasti alium falsum testimonium dicere adversus eum, aut imponere alium in carta falsa, quae erat adversus eum.

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XIII.

Lutprand in Christi nomine Rex gentis Longobardorum, anno regni mei XIII. die Calendarum Martiarum, In-

dictione VIII. dum rememorassem quod venientes homines nostri in praesentiam nostram, adduxerint caussas inter se altercantes, quae nec per usum fuimus certi ad terminandum, nec in Edicti corpore anteriori incerto f). Proinde praevidimus eas usque ad suprascriptum diem Calend. Martiarum suspendere, dum usque nostri ad nos coniungerentur Iudices et una cum ipsis, aliquid certum et stabile deberemus imponere, unde postea nulla esset intentio.

LXIV. (XI.) De eo praecipimus qui filiam in casa habuerit in capillo, et filium non reliquerit legitimum, ut de rebus suis amplius per nullum titulum cuicumque per donationem, aut pro anima sua facere possit, nisi partes duas; tertiam vero relinquat filiae suae, sicut gloriosissimus Rotharis Rex instituit. Quia qui thinx facit, et postea filia nascitur, in tertiam partem ipsum thinx rumpitur, secundum anterius Edictum: et si duae fuerint aut amplius, in medietatem. Ideo dum ipso in Edicto legimus de thinx, quod est donatio, nobis comparuit, quod per nullam donationem, nec per thinx, nec per launechild possit filiam suam de ipsa tertia portione substantiae suae exheredem facere. Et si duae aut amplius fuerint, de medietate. II. 20. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, agens una suam causam, et Mariae suae mulieris quod tu tenes malo ordine ad Mariam suam mulierem terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per cartam donacionis, quam mihi fecit pater suus. Contra legem est ipsa carta, quia mea mulier erat in capillo, cum fecit ipsam cartam. Aut probet, quod fuisset in capillo, aut taceat.

LXV (XII.) De libero homine, qui uxorem de servo, aut aldio suo, vivente ipso marito tulerit, et filii aut filiae exinde nati fuerint, nullatenus ei heredes succedant, sed nec libertatem suam habeant, nec per ullum ingenium eis de rebus suis aliquid facere possit; quia in dubium venit caussa ipsa, cuius filii aut filiae. fuerint quando ambo vivunt, et Dominus et servus; et qui antea habuit, et qui postea tulit. I. 32. 4.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu es servus suus, et malo ordine subtrahis te de suo servicio. Liber sum, M. meus (sic) pater me libertavit. Hoc dico, non te potuit libertare, quia habuit te de uxore servi sui, vel aldii sui, vivente illo servo, vel aldio. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi unam peciam de terra in tali loco malo ordine. Illa terra mea propria est per successionem M. patris mei. Non potes tu ei succedere, quia habuit te de uxore servi sui, vel aldii, viventibus ipsis.

De Cautione.

LXVI. (XIII.) Si quis alii cautionem fecerit, et non ei obligaverit nominative de rebus suis, nisi dixerit in ipsa cautione in quibuscumque locis de rebus suis potuerit in-

---

f) Legend. *insertae.*

venire, et postea vendiderit alii homini de rebus suis, habeat ipse, qui eas emit: nam si obligatae fuerint nominative, non eas possit vendere, dum usque ipsam cautionem sanaverit. Et qui cautionem facere voluerit, aut nominative obliget de rebus suis qualiter inter eos convenerit, aut faciat ipsam cautionem de tantis rebus, quantum in illa die solidi ipsi fuerunt. II. 21. 21.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per cartam, quam mihi fecit Donatus; et ecce carta. Et tibi quid pertinet? Ecce carta, quam mihi obligavit ipse, quod si in pasca Domini non dedisset mihi sol. C., quod haberem licentiam apprehendere suas res, ubicumque potuissem convenire. Ipse, qui habet priorem cartam, aut dicat falsam posteriorem, aut taceat.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per cartam, quam mihi fecit Marcoardus. Contra legem est ipsa carta, quia habebat mihi obligatam nominative ipsam terram. Et ipse qui appellatus est, aut dicat falsam ipsam obligacionem; aut fiat vacua ipsa carta.

Vel ita. Petre te appellat Martinus, quod terra, quae in tali loco est, quam tu possides, sua est. Quid ad eum pertinet? Ecce carta, per quam mihi obligavit, si in tali tempore non dedisset mihi XX sol., quod ego haberem licentiam vendicare suas res, ubicumque potuissem invenire. Illa carta nihil mihi nocet, quia praecipit lex: si quis »non« obligaverit nominative alicui res suas, sed dixerit, in quibuscumque rebus eius posset invenire, ubi haberet licentiam ingredi, et post vendiderit inde aliquid nominative; ut ipse haberet, cui vendiderit. Ecce carta vendicionis. Illa carta falsa est.

LXVII. (XIV.) De aldionibus, qui de personis suis aldiones sunt, si aliqua compellatio facta fuerit, patroni eorum eos defendant, per sacramentum, aut per pugnam, iuxta qualis caussa fuerit. II. 44. 1.

LXVIII. (XV.) Si aldius cuiuscumque in casa alterius nesciente Domino suo fugerit; quum inventus fuerit, sic debeat dare homo ipse, qui eum habuerit, operas, quomodo de servo. I. 25. 53.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu habuisti Donatum suum aldium super IX. noctes in casa sua, se nesciente; et perdidit tantas operas, quae valuerunt sol. XX.

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XIV.

Iam quidem octies in antiqui edicti corpore, aliqua praevidimus augmentare capitula, quae nobis et nostris Iudicibus atque fidelibus, secundum Deum recta compa.uerunt; nunc quidem ea quod multae causae ad efficiendum incognitae erant quas alii per consuetudinem alii per arbitrium iudicare aestimabant praevidimus: ut nullus error esse deberet, sed omnibus manifesta clarescat lex. Ideoque hoc statuimus, annotare capitula anni scilicet Regni nostri, Deo largiente, XIV. Cal. Martiarum, Indictione IX. Quin etiam Iudices

et fideles nostri, de partibus Thusciae et Neustriae nobiscum adfuerunt, et haec omnia inter se collocuti sunt, et nobis renunciantes, nobiscum pariter statuerunt atque definierunt, et cum praesentialiter fuissent, capitula ista relicta omnibus placuerunt, et praesentem ad sensum statuerunt nobiscum ut nihilominus per ordinem scriberentur.

LXIX. (XVI.) Si inter fratres per XL. annos possessio fuerit de rebus, seu de casis, vel de terris, quae indivisae sunt, vel inter parentes, qui per XL. annos possedit, qualiter praesumit dicere, per sacramentum ad sancta Dei Evangelia affirmet, quod de avo, aut de patre, aut de fratre, aut de aliquo parente ipsas res suas habeat factas, aut per donationem, aut commutationem, aut per aestimationem aut per comparationem, aut quomodo praesumpserit dicere aut affirmare: et liceat ei postea ipsas res illibatas habere, et possidere. Aliae vero res, quae divisae fuerint inter fratres seu nepotes, vel ubi mensura tracta est, sorte stante *g*) adaequentur. Nam ubi per XL. annos mensura minime ambulaverit, et caussa probata fuerit, quod iure quieto possedisset, sicut supra legitur, per sacramentum finiatur, excepto si communiter aliquid possedisset. II. 35. 7.

FORM. Petre te appellat Martinus, tuus frater, quod tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi pertinet? Tu mihi donasti; aut commutasti; aut vendidisti; aut per extimacionem dedisti; et ego per XL. annos habeo possessam.

Petre te appellat Martinus, tuus frater, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi pertinet? Noster pater mihi vendidit; et ego per XL. annos habeo possessam. Iuret suam possessionem. Si dixerit: Pater noster mihi donavit; et ego per XL. annos habeo possessam: similiter iuret suam possessionem. Si vult dicere ipse qui appellat: Tu non servisti me melius: aut probet ipse qui tenet, quod melius servisset, aut perdat terram.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi terram malo ordine in tali loco. Tu dividisti mecum ipsam terram, et ecce brevem. »Aut dicat falsum brevem« aut det poenam, quae legitur in brevi.

Petre te appellat Martinus tuus frater, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi pertinet? Possessam habeo per XXX. annos. Dic possessionem per XL. annos.

Petre te appellat Martinus tuus patruus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per successionem patris mei Marcoardi fratris tui. Quid sibi pertinet? Tu donasti ei ipsam terram; aut, vendidisti; aut, commutasti; aut, per estimacionem dedisti. Et quid ego? Quid pater meus? Per XL. annos habemus possessam

Petre te appellat Martinus, tuus nepos, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi per-

---

g) Al. Editt. *sortes stantes.* Herold. *sortissantes.*

tinet? Pater tuus donavit mihi; aut, vendidit; et ego per XL. annos habeo possessam.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi pertinet? Donatus tuus frater vendidit; aut, donavit: et ecce carta. Et quid pertinuit ad fratrem meum? Tu eum donasti; aut, per estimacionem dedisti. Et quid ego? Quid frater tuus? Per XL. annos habemus possessam. Iuret suam possessionem.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi terram in tali loco malo ordine. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi pertinet? Per cartam. Et tibi quid pertinet? Per cartam. Data vadia ad invicem, unus de ostendere cartam de uno fratre, et alius de alio. Et si nullus ex fratribus venerit in auctoritatem, dicat ipse, qui tenet, possessionem de XXX. annos.

Et hoc est responsum secundum asinos. Sed ita sit.

Petre te appellat Martinus tuus frater, quod terra, quae in tali loco est, quam tu tenes, sua media est. Nolo ei respondere. Nec ille debet adversus me agere, quia per XL. annos possedi. Vere possedisti, sed malo ordine. Non malo ordine possedi, quia tu mihi donavisti; vel, vendidisti; aut, commutuavisti; aut, in estimacione dedisti. Et ita iuret.

Similiter respondeatur in ceteris actionibus quantum ad hanc legem. Vel ita.

De caussa quae per pugnam quaeritur.

LXX. (XVII.) Si quis alium asto animo compellaverit de pugna, quae fieri solet per pravas personas, praebeat sacramentum ipse, qui compellat, solus, et dicat iuratus, quia non asto animo eum per pugnam fatigare quaerat, nisi quod certam habeat suspicionem, sive de furto fuerit, sive de incendio, aut unde ipsa compellatio agitur. Et si hoc iuraverit, postea vadat exinde ad pugnam. Si autem minime iurare praesumserit, non sit ipsa caussa per pugnam iudicata atque finita. II. 55. 15.

LXXI. (XVIII.) Si quis liber homo ad alium liberum hominem consilium dederit de periurare, aut casam alienam incendere, ubi homo cum rebus suis inhabitat, aut mulierem alienam, aut puellam tollere, aut rapere, et caussa approbata fuerit, componat pro illicito consilio, quod contra rationem ministravit, solid. C.; ita sane ut inter ista capitula quae diximus, unde compositio per ipsum datur, qui ipsum malum fecit, sol. DCCCC., ipse consiliator componat sol. C. Et unde compositio fit de sol. CCC., consiliator componat sol. L. Et si minus *h*) de solidis CCC. fuerit ipsa compositio, consiliator componat sol. XL. minus non: medietatem ex omnibus suprascriptis capitulis in palatio regis, et medietatem cuius caussa fuerit. Et si ipse de quo dicitur, quod ista mala consiliatus fuerit, vetare voluerit, quod tale consilium non dedisset, praebeat sacramentum cum legitimis

h) Herold. *Et si in Puis minus.*

sacramentalibus suis iuxta qualis caussa fuerit, et sit solutus a culpa; nam per pugnam non fatigetur. Nam si rei veritas manifestata fuerit, componat ut supra. I. 4. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu dedisti consilium ad Donatum de incendere unam suam casam, quae valebat sol CCC. et ipse incendit. Petre te appellat Martinus, quod tu dedisti consilium ad Stephanum, quod se periuraret de tali terra. Aut; dedisti consilium, ut incenderet unam suam casam; aut, raperet unam suam mundoaldam; vel tolleret. Non est verum. Approbet, si potest. Si non; ille se exdicat. Et si non potuerit se exdicere, si malefactor debuerit componere sol. DCCCC., ipse consiliator componat sol. C.; si CCC, ille L.; et si minus de trecentis, ipse consiliator XL.; minus non.

LXXII. (XIX.) De donatione, quae sine thingatione, aut sine launechild facta est, minime stare debeat: quia etsi specialiter in Edicto sic non fuit institutum, tamen usque modo sic fuit iudicatum. Ideoque pro errore tollendo hoc scribere in Edicti pagina iussimus, ut qui fuerint propinqui parentes, ipsi succedant. Et si ille superstes fuerit, qui ipsam donationem sine launechild dedit, possit eam ad se recolligere; excepto si in Ecclesia, aut in loco Sacro aut in Xenodochio pro anima sua aliquid quispiam donaverit, stabile debeat permanere. Quia in loco Sanctorum, aut in Xenodochio, nec thinx, aut launechild impedire debet, eo quod pro anima sua factum est. II. 15. 5.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per cartam donacionis, quam tu mihi fecisti; et ecce carta. Si carta manifestat launechild, aut dicat falsam, aut det poenam de carta. Si non manifestat launechild, fiat taliata. Petre te appellat Martinus, quod pater suus donavit tibi, aut ad tuum patrem tanta mobilia, quae valebant solidos L., et non fecisti vuiderdonem. Petre te appellat Martinus, quod pars Monasterii Sancti Petri, unde tu es Advocatus, tenet sibi terram in tali loco malo ordine. Ecce carta, quam pater tuus fecit ad Monasterium; pars Monasterii non fecit mihi vuiderdonem; hoc non potest dicere, quia nec launechild, nec thinx impedit Ecclesiae.

De iussione (sive divisione) de rebus infantis.

LXXIII. (XX.) Si infans dum intra aetatem est, res suas cum fratribus, aut cum parentibus suis dividere voluerit, aut si ipsi cum ipso infaute dividere voluerint, faciant Iudici notitiam; et ipse Iudex faciat venire parentes ipsius propinquos, ut una cum ipsis, aut per se, aut per missum suum bonam personam Deum timentem res ipsas dividat, sic tamen, ut omni tempore sortes stare debeant, et adaequatio percurrat. II. 29. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Illa terra dico esse mea, quia quando tu eras infra aetatem, voluisti dividere mecum, et Comes divisit ipsam terram, aut per se, aut per Missum suum, et tui parentes fuerunt. Aut probet, quod sic fuisset facta divisio; aut perdat.

LXXIV. (XXI.) Si infans, dum infra aetatem est, caus-

sam habuerit cum qualicumque homine, similiter faciat Iudex parentes ipsius venire propinquos, et accedat ad locum cum ipsis parentibus, et deliberet caussam ipsam per iustitiam et faciat notitiam in quorum praesentia causam ipsam deliberaverit; et iudicatum suum emittat, ut ipse, qui caussam suam quaerit, non perdat iustitiam suam pro eo, quod ipse infans infra aetatem esse videtur. Iudex autem quomodo ordinaverit, aut qualiter fecerit caussam in his Capitulis de eo qui infra aetatem est, habeat retributorem Deum omnipotentem, sive in bono, sive in malo. Et missus ille quem Iudex direxerit, pro diffiniendis caussis, quas supra diximus, si in aliquam partem in fraudem cor suum declinaverit, aut fecerit ea quae opportuna non sunt, ut infans damnum habeat qui infra aetatem est, et non fecerit aequalitatem, et probatum fuerit, quod fraudem fecisset, aut colludium contra ipsum infantem statuisset, de proprio suo restauret, quod fraudulenter divisit. Hoc autem ideo proinde dicimus, ut infans ille, qui caussam suam nescit legitime procurare, damnum non habeat. II. 29. 4.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Non tibi respondeo, quia ecce noticia, per quam tu fecisti mihi finem de ipsa terra, quando tu eras infra aetatem.

Petre te appellat Martinus, quod quando ipse erat infra aetatem volebat dividere cum suis fratribus, et Comes terrae misit te ad ipsam divisionem, et per tuam fraudem fuit damnatus sol. C.

LXXV. (XXII.) Religiosa femina, quae vestem et habitum sanctae religionis in se susceperit, et si contigerit ex peccato, ut adulterium voluntarie committat, quicumque ipsam sanctimonialem feminam adulteravit, componat solid. CC., quia de secularibus feminis Edictum continet, ut componantur pro adulterio solid. C. Et nos prospeximus veram esse iustitiam, ut Dei omnipotentis caussa, et sanctae eius Genitricis Mariae, cuius vestem suscepit, duplicetur. De pecunia autem eiusdem religiosae feminae, quae, quod absit, voluntarie adulterium perpetravit, sic fiat, sicut iam antea de religiosis feminis statuimus, quae se marito copulaverint. II. 37. 2.

LXXVI. (XXIII.) Si duo fratres, aut si pater et filius thingati fuerint *i*), si unus ex ipsis sine filiis vel filiabus mortuus fuerit, curtis Regia ei succedat. Ideô autem hoc scripsimus, quia et si affixum in Edicto proprie non sit, tamen omnes iudices et fideles nostri sic dixerunt, quia cadarfreda *k*) antiqua usque nunc sic fuisset. II. 14. 25.

LXXVII. (XXIV.) De possessione, quam aliquis de

---

i) Gloss. *i. e. in quartas manus traditi et amonht facti.* *k*) Al. Codd. *warfrida; cadarfida; cadarfida; cadelpheda.* Gloss. *i. e. successio vel consuetudo.*

publico habet, et per LX. annos quietus possedit, liceat eum et in antea sine aliqua molestatione habere, et possidere. Hoc autem ideo statuimus, quia possessio aliorum hominum secundum Langobardorum legem in XXX. annis finitur. Caussas quidem Regales, unde compositio expectatur, duplicatas statuit decessor noster Rotharis Rex componere. Propterea nobis rectum cum nostris Iudicibus comparuit esse, ut etiam in ista caussa de possessione duplicentur ipsi anni, ut fiant LX. Et si Iudex aut Actor noster, ipsum qui possessionem talem habet, pulsaverit, quod ipsam rem iniuste possedisset, aut invasisset, et non sint completi LX. anni; tunc ille, cuius possessio est, dicat iuratus ad sancta Dei Evangelia aut de se, aut de patre, aut de avo, quod ipsas res per principem, qualem ausus fuerit nominare, data fuisset: et ipse, aut parentes eius per LX. annos possedisset, nec eam per legem dimittere debeat, et sit postea securus. Et si hoc facere ausus non fuerit, aut forte Gastaldius aut Actor probare potuerit, quod completa LX. annis possessio ita non sit, et veritas apparuerit, quod de publico fuisset, aut ostendat praeceptum, aut amittat rem ipsam in publico, si LX. anni in ipsa possessione non fuerint completi. Et si forsitan aliquis de servo aut aldione Domni Regis comparaverit, et probata caussa fuerit, relaxet ipsam rem in publico: quia de servo aut aldione Regis possessio venditionis esse non debet, sicut nec de aliorum servis, aut aldionibus. II. 35. 8.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes malo ordine terram in tali loco ad partem publicam, unde ipse est advocatus. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi pertinet? Ego habeo possessam per XXX. annos. Tunc Advocatus probet, quod fuisset de publico, et dicat ipse possessionem per LX. annos. Si dixerit, Imperator Otto dedit ipsam terram ad patrem meum, et quid ego, quod meus pater per XL. annos habemus possessam. Interroga advocatum, si potest probare, quod pars publica fuit investita infra ipsos LX. annos. Si non potest probare, iuret suam possessionem. Si dixerit, mea propria est per praeceptum, aut ostendat praeceptum, aut perdat.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes terram malo ordine in tali loco ad partem publicam, unde ipse est Advocatus. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi pertinet? Donatus mihi vendidit. Da vadia de auctore. Vendidisti mihi ipsam terram? Sic feci. Tunc dicat advocatus: Non potuisti vendere, quia tu es servus de parte Publica. Liber sum nascendo. Si ipse potuerit probare suam libertatem habeat ipse terram. Et si non potuerit, sit servus; et ipse perdat terram. Si dixerit: In loco auctoris volo stare; et ostenderit cartam: tunc dicat Advocatus: Non potuit sibi vendere, quia erat servus de parte publica. Probet ipse qui habet cartam, quod erat liber, quando fecit cartam. Et si non potuerit; Advocatus probet, quod erat servus. Et si non potuerit; ipse qui habet cartam, iuret cum suis sacramentalibus, quod erat liber, quando fecit cartam.

Sed ita. Petre te appellat Martinus, quod terra, quae in tali loco

est, quam tu tenes, est reipublicae, cuius est Advocatus. Non debeo inde respondere, quia possedi per XL. annos. Illa possessio parum tibi valuit, quia pars Publica interrupit tibi illam possessionem et non quiete possedisti: aut, possedisti, sed iniuste, et malo ordine, quia eam invasisti. Non iniuste, nec malo ordine, quia Rex ille fecit mihi praeceptum. Aut: Non sunt completi LX. anni.

LXXVIII. (XXV.) De eo homine, qui caballum in mercato comparare voluerit, ut ante duos vel tres homines eum emere debeat, et non secrete. Et si aliquis postea ipsum caballum cognoverit, habeat testimonia, in quorum praesentia comparaverit, et ei postea furti calumnia non fiat. Et si ad istos testes non crediderit, qui furtum quaerit, firment ipsi testes per sacramentum; excepto si tales personae fuerint, quibus aut Rex, aut iudex sine sacramento credere possit. Et si homines non habuerit, in quorum praesentia comparavit, nisi simpliciter dixerit: *Quod comparavi de Franco, aut nescio de quali homine*, componat ipsum caballum pro furto. II. 28. 2.

LXXIX. (XXVI.) De furonibus, ut unusquisque iudex in sua civitate faciat carcerem sub terra, et cum inventus fuerit fur, ipsum furtum componere faciat, et comprehendat eum, et mittat ipsum in carcerem ad annos duos vel tres, et postea dimittat eum sanum. Et si talis persona fuerit, ut non habeat unde ipsum furtum componere debeat, iudex debet eum dare in manibus illius, cui furtum fecerit, et ipse de eo faciat, quod voluerit. Et si postea ipse iterum in furto tentus fuerit, decalvet eum, et caedat per disciplinam, sicut decet furem, et ponat in eo signum in fronte et in facie. Et si nec sic emendare voluit, et post ipsas districtiones in furto tentus fuerit, vendat eum foris provinciam, et habeat sibi pretium ipsius, veruntamen ut probata caussa sit, et non eum sine vera probatione debeat vendere. I. 25. 55.

LXXX. (XXVII.) Si quis homo caballum perdiderit, aut aliam qualemcumque rem, vadat ad iudicem, qui in loco positus est, ubi ipsum furtum factum fuerit, et dicat ei omnia, qualiter ei contigerit: et si iudex neglectum fecerit ad inquirendum ipsum furem, componat de suo proprio ipsum furtum. Et si dixerit, quod neglectum non fecisset, praebeat sacramentum, quod ad inquirendum neglectum non fecisset, nisi quod invenire non potuisset. Et si iuraverit, sit absolutus. Quod si iurare ausus non fuerit, componat ipsum furtum de suo proprio. I. 25. 55.

FORM. Petre Comes, hoc te appellat Martinus, quod unus caballus erat sibi abstractus furtive, et ille tibi dixit, quomodo illi evenerat; et tu habuisti neglegentiam inquirere ipsum caballum; aut, aliam rem. Tunc Comes faciat sacramentum, quod non fecit neglegentiam. Et »si« ausus non fuerit iurare, reddat pro furto.

LXXXI. (XXVIII.) Si quis carrum et boves in silva sua invenerit, et lignamen superpositum, aut qualicumque re oneratum, et ipsos boves aut carrum comprehenderit, et ad propriam suam casam duxerit, non sit culpabilis pro eo, quod in rebus suis invenerit. I. 23. 5.

LXXXII. (XXIX.) De omnibus iudicibus, quando in exercitum ambulare necessitas fuerit, non dimittant alios homines, nisi tantummodo qui unum caballum habuerint, hoc est homines VI., et tollant ad saumas suas ipsos caballos sex. Et de minoribus hominibus, qui nec casas, nec terras suas habent, dimittant homines X., et ipsi homines ad ipsum iudicem faciant per hebdomadam unam operas tres, usque dum ipse iudex de exercitu revertatur. Sculdahis vero dimittat tres homines qui caballos habent, ut tollant ad saumas suas ipsos caballos tres: et de minoribus hominibus dimittat V. qui faciant ei operas, usque dum ipse reversus fuerit, sicut ad iudicem diximus per hebdomadam unam operas III. Saltarius quidem tollat caballum unum, et de hominibus minoribus tollat hominem unum, qui ei operas faciat, sicut supra legitur. Et si amplius, aut iudex, aut Sculdahis, aut Saltarius dimittere praesumserit homines, sine Regis permissu aut iussione, qui in exercitum ambulare debeant, componat widrigild suum in sacro palatio. I. 14. 7.

Haec autem omnia superius comprehensa, quae antea per iudicium finita et statuta sunt, et terminus positus est, sic maneant, sicut iam antea statuta sunt: quae autem amodo emerserint, sic terminentur, sicut nunc in praesentis Edicti pagina affiximus. I. 14. 7.

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XV.

Iam enim novem vicibus, illud antiqui Edicti corpus augmentare praevidimus, quae credimus Deo et nobis hominibus placita esse. Modo quidem una cum nostris Iudicibus, et reliquis Langobardis fidelibus nostris, die Kalendarum Martiarum, anno Christo protegente, regni nostri XV. indictione X. iterum pro quietudine pauperum, et omnium Langobardorum fidelium nostrorum tranquillitate prospeximus, in Edicti corpore illa adiungere unde antea erat incerta definitio, quoniam alii volebant per usum, alii per arbitrium iudicare. Sed melius nunc est, ut illo imponatur terminus, unde nostri subiecti fatigentur, et qualiter omnium unus fuit una nobiscum consensus, ita a modo et in futuro debeat permanere. Primum omnium statuere praevidemus, pro christianae et catholicae legis defensione, quatenus nullus a fide

Christi aberrare praesumat, sed firmiter in ea permaneat, ut Deum possemus habere defensorem atque propitium.

De Magicis.

LXXXIII. (XXX.) Si quis timoris Dei immemor, ad ariolos aut ad ariolas, vel aruspices aut alios qualescunque responsum ab illis ad accipiendum ambulaverit: componat in sacro palatio medium pretii sui, sicut appretiatus fuerit, tamquam si eum aliquis occidisset: et insuper agat poenitentiam secundum canonum instituta. Simili modo et qui ad arborem, quam rustici Sanctivum *l*) vocant, atque ad fontanas adoraverit, aut sacrilegium, vel incantationem fecerit, similiter medium pretii sui componat in sacro palatio. Et si quiscumque sciens ariolum vel ariolam, et non eas manifestaverit, aut ipsos celaverit, qui ad ipsos ariolos aut ariolas vadunt, et non manifestaverit, praedictae poenae subiaceat. Qui autem servum suum aut ancillam, ad ipsos ariolos aut ariolas, ad aliqua responsa ab eis accipienda transmiserit, et probatum fuerit, poenam componat. Si vero servus aut ancilla sine voluntate dominorum suorum, et tantum sua auctoritate, ad ariolum aut ariolam ambulaverit, similiter ad aliqua responsa accipienda, tunc dominus eorum venumdare eos debeat foris provinciam. Et si neglexerit dominus eorum hoc facere, supra scriptae poenae subiaceat. II. 38. 1.

LXXXIV. (XXXI.) Si quis iudex, aut Sculdais, aut Saltarius, vel Decanus de loco ubi arioli aut ariolae fuerint, neglexerit a modo intra tres menses eos inquirere, et invenire, et per alios homines inventi fuerint, tunc componat unusquisque *m*) medium pretii sui, sicut supra legitur. Et si manifestatum fuerit, quod sciat iudex, aut Sculdais, et Saltarius, et Decanus, ubi ipsi arioli, aut ariolae sunt, et eos non condemnaverit, aut praemium tulerit, aut quasi caussa pietatis, vel pro qualicumque ingenio absolverit, integrum widrigild suum in palatio componat. Nam si per iudicem inquisiti fuerint, et sine notitia Sculdais, tunc habeat ipse iudex potestatem foris provinciam eos vendendi et pretium sibi tollendi, atque habendi. Nam si per Sculdaem inventi fuerint, medium de ipso pretio tollat iudex, medium Sculdais. Et si Decanus aut Saltarius ipsos ariolos aut ariolas vel supra scriptos sacrilegos invenerit, et Sculdai suo manifestaverit, tunc tertiam partem ipse Saltarius, aut Decanus per quem inventi fuerint, de ipso pretio habeat

---

l) Al. Editt. *sanguinum.* Un. Cod. *sanctivam.* *m*) Herold. *unusq. eorum de loco suo.* Al. Codd. *unusq. de loco suo; unusq. de loco.*

sibi, et duas partes tollat ipse Sculdais. Et insuper prospeximus, ut unusquisque iudex et Sculdais mittere faciat preconem, ut quicumque ipsa nec dicenda opera egerint, sive masculus sive foemina, amodo non faciant, aut si amodo fecerint, non vadant venales. Nam post ipsum preconem si in talibus operibus malis inventi fuerint, poenae subiaceant. Et ita volumus, ut unusquisque Sculdais, aut Saltarius, atque Decanus iurare debeat iudici suo ad sancta Dei Evangelia, quod in ista caussa nullum neglectum ponant. Quia iustum est, ut dum in nostra caussa neglectum ponere non praesumant, nec nobis celare eos, qui contra nos agunt aut consiliantur, quanto magis non debent neglectum in caussa Dei ponere, quae amplius est ad inquirendum. II. 38. 2.

LXXXV. (XXXII.) Si quis caballum alienum in suum damnum invenerit, et iuxta anterius Edictum ad clausuram minaverit, et illam rationem fecerit, quam anterius Edictum continet, sic exinde procedat iudicium, sicut gloriosissimus Rex Rotharis instituit. Nam si in ipso caballo amplius aliquid facere praesumserit, quam in anteriori Edicto legitur, si ipse caballus nihil mali passus fuerit, componat pro illicita praesumtione, iuxta qualis ipse caballus fuerit, medium pretii, quantum ipse caballus appretiatus fuerit, et ipsum caballum restituat sanum Domino eius. Nam si ipse caballus mortuus fuerit, aut laesus sit, componat sicut in anteriore Edicto legitur, et insuper pro illicita praesumtione componat ut supra. I. 23. 6.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu invenisti unum suum caballum in tuo damno, et minasti ad clausuram, et habuisti neglegentiam eum ducere ad Iudicem, vel ad conventum. De torto. Si dixerit: ecce caballus: dic: Petre te appellat Martinus, quod tu fecisti »in« ipsum caballum plusquam in tuum proprium. Non. Approbet. Aut, se idoneet.

LXXXVI. (XXXIII.) Si quis cum servo, aut aldione, vel cum pertinente alieno, de qualicumque re convenerit, sine notitia domini sui, quod in anteriore Edicto continetur, et probatum fuerit, quod res domini sui naufragasset; tunc reddat ipsam rem, qui eam suscepit, absque pretio domino eius: ita ut satisfaciat per sacramentum, quod amplius exinde non tulisset: et postea dominus eius faciat de servo aut aldione suo quod illi placuerit. II. 32. 5.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu comparasti decem modios de frumento de Marcoardo suo servo. De torto. Si dixerit: V. modia comparavit: quod plus non comparavit, iuret, et reddat ipsum, quod habet. Si dixerit: ego feci per tuam iussionem: probet.

Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine unum suum bovem. Donatus tuus servus ministerialis vendidit mihi ipsum bovem, per utilitatem tuae casae. Approbet, aut perdat, secundum quosdam. Sed iuret secundum valentes.

Petre te appellat Martinus, quod ipse deposuit ad tuam uxorem tanta mobilia, quae valebant sol. C. Tu non fecisti per meam iussionem. Probet ipse, qui appellat, quod fecit per suam iussionem; A. aut I. tuum filium; secundum quosdam.

LXXXVII. (XXXIV.) De servis fugacibus, quia iam antea capitulum istud affiximus, sed non est specialiter dictum, in quo spatio dominus eius eum perquirere debeat, ut ei iustitiam faciat, qui eum de servo compellat. Modo vero ita prospeximus, ut si fuerit in Benevento, aut in Spoleto, habeat spatium dominus eius in menses III. Quod si fuerit intra Tusciam, habeat spatium per menses duos. Si fuerit de ipsa parte Alpium, habeat spatium ad eum perquirendum in mensem unum: et faciat iustitiam ei, qui eum de servo compellat. I. 25. 56.

LXXXVIII. (XXXV.) Si quis coniugi suae metam dare voluerit, ita nobis iustum esse comparuit, ut ille qui est iudex, dare debeat, si voluerit, solid. CCCC. amplius non, minus quomodo placuerit. Reliqui nobiles homines debeant solid. CCC., amplius non. Et si quiscumque alter homo minus dare voluerit, det quomodo convenit, et ipsa meta sub aestimatione fiat data et appretiata, ut nullo tempore exinde intentiones aut causationes procedant II. 4. 2.

FORM. Maria insimul cum Petro tuo tutore te appellat Iohannes, quod tu ei malo ordine tenes terram tali in loco positam. Terra, quam dicit, esse suam propriam cartam, quam vir eius fecit sibi. Si manifestat cartam, ut dicit lex; dicat falsam, aut taceat. Si plus, refutet plus. Si tantum; et dicit: contra legem est, quia plus valebat, quando tibi dedit. Non est verum. Approbet, et refutet, quod plus valebat. Secundum quosdam.

LXXXIX. (XXXVI.) Si quis res alienas, casas, aut terras, aut pecunias, aut familias, malo ordine possederit, et per legem et iustitiam, et per iudicium exinde convictus et expulsus fuerit, aliud exinde non componat, nisi de retro tempore reddat fruges et labores sub sacramento ab illo die, quo exinde compellatio facta et manifestata est. I. 27. 7.

XC. (XXXVII.) De scribis hoc prospeximus, ut qui chartulas scribunt, sive ad legem Langobardorum, quoniam apertissima et pene omnibus nota est, sive ad legem Romanorum, non aliter faciant, nisi quomodo in illis legibus continetur. Nam contra Langobardorum legem, aut Romanorum non scribant. Quod si nesciverint, interrogent alios, et si non potuerint ipsas leges plene scire, non scribant ipsas chartulas. Et qui aliter praesumserit facere, componat widrigild suum, excepto si aliquid inter conlibertos *n*) convenerit. Et quicunque de lege sua discedere voluerit, et pactiones aut convenientias inter se fecerint, et ambae partes consenserint,

---

n) Un. Cod. *conliberos.*

istud non reputetur contra legem, quod ambae partes voluntarie faciunt. Et illi, qui tales chartulas scribunt, culpabiles non inveniuntur esse. Nam quod ad hereditandum pertinet, per legem scribant: et quae de hac chartula in anteriori Edicto fixa sunt, sic permaneant *o*). I. 29. 2.

FORM. Petre te appellat Maria cum Martino suo tutore, quod tu tenes sibi terram malo ordine in tali loco. Mea propria est. Quid tibi pertinet? Ecce carta, quam tu mihi fecisti. Si carta manifestat de parente, vel de Mundualdo, et consensu mariti, quando fecit cum parentibus, dicat falsam, aut taceat. Si carta non manifestavit, hoc est, sit vacua, si Langobarda fuerit. Et si dixerit appellatus, quod non fuisset Longobarda, approbet femina, se esse Longobardam, et si non potuerit det duplum.

XCI. (XXXVIII.) Si quis liber homo, in terra aliena residens libellario nomine, homicidium fecerit, et fuga lapsus fuerit, tunc ille in cuius terra ipse homicida laboraverit aut inhabitaverit, habeat spatium mensis unius ad ipsum hominem perquirendum: et si eum invenerit, habeat licentiam ipsum hominem, quamvis liber sit, comprehendendi, et tradendi in manu illius, cui fecerit homicidium. Et si hoc non fecerit, dare debeat medium de omnibus rebus mobilibus, excepto lecto *p*), quas in ipsa casa habuerit ipse homicida. Quod si neque facere voluerit, ipse cuius terra est, dare debeat libellario nomine ipsam terram ei, cui homicidium fecerit, ut reddat ei exinde, sicut reddebat, qui ipsum homicidium fecit. Tamen de his tribus capitulis *q*) in illius sit potestate eligendi, cuius terra est, et faciat exinde unum qualem voluerit. I. 9. 22.

XCII. (XXXIX.) Si quis mulierem aut puellam aut religiosam feminam, quae in alterius mundio est, in sacramento mittere praesumserit, componat Mundualdo eius solid. L. et in palatio Regis similiter quinquaginta. I. 33. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu misisti unam suam mundoaldam in sacramentum. Aut exdicat aut componat sol. L. Regi, et L. mundoaldo.

XCIII. (XL.) Si quis fream alienam sine voluntate Mundualdi eius movere de casa, ubi ipsa habitat, praesumserit, et alibi duxerit, componat ille, qui in capite est, pro illicita praesumtione ad Mundualdum una solidos LXXX. Et si ibi liberi homines cum ipso fuerint, componat unusquisque per caput solid. XX. Servi autem in compositione domini sui computentur. Nam si forsitan ipse homo liber est, qui ipsam fream de casa, ubi est, tulerit, et sibi uxorem duxerit, sic componat, sicut gloriosissimus Rex Rotharis instituit in anteriori Edicto. II. 2. 4.

---

o) Al. Editt. *et quod de charta falsa in ant. Edicto annexum est, sic permaneat.* *p*) Herold. *excepto terras.* Un. Cod. *excepto tectores.* *q*) Un. Cod. *Una de his tribus partibus.*

vorem. Petre te appellat Martinus, quod tu movisti Mariam suam mundoaldam de casa, ubi habitabat, et minasti ad aliam partem sine sua voluntate, et fuisti in capite.

Petre te appellat Martinus, quod Donatus movit Mariam suam mundoaldam de casa, ubi habitat, et minavit in aliam partem, et tu fuisti cum ipso. Et si dixerit movens: Volo tollere eam ad uxorem; tollat, et nil sit de sequacibus.

XCIV. (XLI.) Si quicumque homo liber ancillam suam pro religionis et munditiae caussa vestem religiosam induerit, ut ei *r*) sicut consuetudo terrae istius est ad offerendam oblationem *s*) per loca sanctorum debeat portare *t*) et contigerit ex peccatis, ut quispiam homo eam ad uxorem ducat: ubicumque inventi fuerint, separentur, et componat ipse, qui eam tulit uxorem, domino eius solidos XL. et illa revertatur in pristinum statum *u*). Quod si aliquis eam, quod absit, adulteravit, simili modo componat domino eius solidos XL., quia anterius Edictum de gentili ancilla adulterata XX. solidos continet, ut componatur. De Dei quidem ancilla iustum est, ut compositio duplicetur. Verum tamen sic statuimus, ut si probata fuerit caussa, id est per Presbyterum aut alium Clericum *v*), quomodo ipsa veste religiosa induta est, ut non fiat alicui homini calumnia pro figmento, sed pro certa veritate: et dum probatio vera facta fuerit, sic ipsa compositio fieri debeat. II. 37. 3.

Haec autem omnia, quae modo in praesentis Edicti corpore adfiximus, si deinceps caussa emerserit, sic debet fieri terminatio, sicut nunc statuere visi sumus. Quae autem antea emerserat, sic determinetur, sicut anterior institutio fuit.

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XVI.

Pluribus iam quidem vicibus in antiqui edicti corpore, ea adiungere curavimus, quae pro salute animae et gentis nostrae salvatione esse prospeximus. Nunc alia quae simili modo, eam considerantes, secundum Deum recte esse cognovimus, ut nec periuria, nec iurgia, inter nostros emergant fideles. Praevidentes una cum nostris Iudicibus, atque fidelibus Longobardis, die Kalendarum Martiarum anno Deo favente, regni nostri XVI. indictione XI. haec quae sequuntur addere curavimus.

XCV. (XLII.) Si quis pro caussa sua aliquid Iudici, vel ad qualemcumque loci praepositum, vel fidelem Regis dederit, et vivente eo requisierit, dicendo, quod liberatus non sit, faciat illi iustitiam, post quantoscumque annos re-

---

r) Un. Cod. *et ea.* *s*) Un. Cod. *inferendam oblationem.* Herold. *inferendas oblationes.* *t*) Un. Cod. *deportare.* Herold. *deponere.* *u*) Al. Codd. *pristinum habitum.* *v*) Un. Cod. *episcopum aut alium sacerdotem.*

quisierit. Nam si post mortem eius filios aut heredes pulsaverit, statuimus, ut si vivente patre eum pulsaverit, proclamando ad Regem, aut compellando per tales homines, quorum fides admittitur, et veritas apparuerit, quod pulsasset, et iustitiam invenire non potuisset, faciant ei filii aut heredes eius iustitiam, sicut lex est, si intra anni spatium post mortem patris repetitionem suam ostendere potuerit. Nam si suam reclamationem ostendere non potuerit, et anni spatium praeterierit, etiamsi pulsasset, non habeat facundiam ad filios aut heredes repetendi; nisi sit sibi contentus. Quia de wadia, et de fideiussore, et de sacramento dando Rex Rotharis decessor noster in anteriore Edicto sic statuit, ut post anni spatium, cuius pars neglexerit, amittat suam caussam. Ideo nobis congruum apparuit, ut ipse qui sine wadia et fideiussore repetierit, post anni spatium facundiam non habeat requirendi. II. 26. 1.

FORM. Petre Comes te appellat Martinus, quod ipse dedit tibi C. sol. per diffinire unam suam intencionem, et non diffinisti.

Petre te appellat Martinus, quod ipse dedit patri tuo C. sol. pro diffinire unam suam intencionem, et non diffinivit. De torto. Si dixerit: Tu non appellasti patrem meum: probet ipse qui appellat, quia appellavit patrem suum, aut sibi mandavit. Si dixerit: unus annus est transitus, quia pater meus mortuus est: aut probet, aut faciat iusticiam.

XCVI. (XLIII.) Si quis alium pulsaverit de servo aut aldio suo, quod furtum, aut homicidium, aut aliquod malum fecisset, et si vivente ipso servo aut aldio eum pulsaverit, aut compellationem fecerit, faciat ei iustitiam, quandocumque pulsatus fuerit. Nam si dum ipse servus advixerit, dominum eius non pulsaverit, et nisi post mortem servi aut aldionis ipsius quaesierit a domino eius, ut iustitiam faciat, decernimus, ut nullam facundiam requirendi habeat, si vivente servo, aut aldio dominum eius non pulsaverit: quia iniustum nobis esse comparuit, ut postquam servum, aut aldium ipsum inquirere non potest, ut ei aliquam iustitiam faciat. I. 36. 6.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod habet certam suspectionem, quod Marcus tuus servus tulit sibi furto tantas res, quae valuerant solid. VI. et unum denarium, aut M. suum patrem, aut fecit unam plagam sibi. Si dixerit, de torto me appellas: Si est, defendat se per bellum si voluerit appellator. De ceteris vero causis per sacramenta. Et si dixerit appellatus, non tibi respondeo, quia non appellasti me tamdiu, quam ipse vixerit, probet appellator, quod sic fecit, aut compellationes fecit per homines, si non potuerit, exdicat se appellator, et si non potuerit exdicere, componat sicut lex est.

XCVII. (XLIV.) Si servus cuiuscumque ancillam alterius tulerit, et dominus ancillae eam libertaverit, et eam amund fecerit, aut si eam vendiderit, et qui eam

emit, dolose eam libertaverit, et servus ipse in servitio permanserit, amittat ipsa libertatem suam, et sit ancilla Regis; et ipse qui eam libertavit componat in curte Regia aliam talem, aut pretium quantum ipsa valuerit pro eo, quod colludium fecit. Servus vero ipse sit in potestate domini sui, et ancillam ipsam faciat dominus servi suam cum pretio, aut qualiter a Rege obtinere potuerit. II. 12. 6.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod unus suus servus habebat Mariam tuam ancillam ad mulierem; et tu libertasti eam; vel tu vendidisti eam propter fraudem, quod voluisti illud separare coniugium. Et si appellatus se exdicere ausus non fuerit, sit ancilla Regis, et componat aliam talem in cortem Regis, aut precium quod valuerit, ideo quia colludium fecit.

Petre te appellat Martinus, quod Marcoardus tuus servus habebat ancillam Pauli ad uxorem, et tu comparasti eam, et libertasti pro fraude, quod voluisti separare illud coniugium. Approbet appellator. Si non potuerit; exdicat se appellatus; vel emendet sicut lex est.

XCVIII. (XLV.) De puero, qui infra aetatem est, decrevit clementia nostra, cum nostris iudicibus, vel reliquis Langobardis, ut sicut in alio homine de rebus suis, dum infra aetatem est, donare non potest; ita nec Regi donare possit, antequam in legitimam aetatem pervenerit: quia de caussa ista multae contentiones fuerunt. II. 29. 5.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod pars publica, unde tu es advocatus, tenet sibi malo ordine terram in tali loco. Propria est de parte publica. Quid pertinet parti publicae? Ecce carta quam ad partem publicam fecisti. Ipsa carta contra legem est, quia ego eram infra aetatem. Approbet appellator sic esse, et, si non potuerit, componat duplum.

XCIX. (XLVI.) Nulli sit licentia quamlibet mulierem, etiam mundium eius habenti in potestate, post mortem mariti sui ante anni spatium velare, aut monastico habitu induere. Et si ipsa sua voluntate ante anni spatium hoc facere disposuerit, veniat ipsa ad palatium Regis, et dicat clementiae eius voluntatem suam, et interrogata vel inquisita diligenter a Rege, permissu eius accipiat religionis velamen. Si vero ante anni spatium sine permissione Regis hoc facere praesumserit, componat Regi widrigild suum: mundium vero mulieris, vel res propriae eius sint in potestate palatii, quia qui hoc ante anni spatium facere quaerit, pro lucro pecuniae, vel seculi huius cupiditate hoc facere quaerit, et non ob amorem Dei, aut animam eius salvandam: quia post mortem viri sui, dum dolor recens est, in qualem partem voluerit, animam eius inclinare potest. Nam cum in se revertitur, et carnis delectatio ei obvenerit, quod peius est, in adulterium cadit, nec monacha esse invenitur, nec laica esse poterit. Et si alter quicumque homo, in cuius mundio non est, hoc facere praesum-

serit, componat widrigild suum in sacro palatio, et ipsa cum rebus suis sit in potestate Mundualdi sui. II. 6. 1.

C. (XLVII.) Si qua mulier religionis velamen induta fuerit, observatis omnibus, qualiter in superiori capitulo affixa sunt, et monasterium intrare voluerit, si filios aut filias habuerit, in quorum mundio esse inveniatur, cum tertia portione de propriis suis rebus intret in monasterio: et post obitum eius remaneat in ipso monasterio, ubi ipsa intraverit. Si vero filios aut filias non habuerit, cum medio de rebus suis intret: et post eius decessum remaneat ipsa medietas in potestate monasterii. Nam si in domo remanserit, potestatem habeat de rebus suis iudicare pro anima sua, ubi voluerit, in tertiam partem: duae vero portiones ex rebus suis sint in potestate eius, ad quem mundium de ea pertinet. II. 27. 4.

CI. (XLVIII.) Si quis Langobardus habuerit filium masculum legitimum unum, et filiam legitimam unam aut plures, et antequam eas ad maritum tradat, ad mortem venerit, potestatem habeat ad filias per chartam donationis, si voluerit, usque ad quartam portionem de rebus suis iudicare. Et si iudicaverit, stabile permaneat. Nam si duos filios legitimos habuerit, et filiam unam aut plures, septimam portionem de rebus suis iudicet, si voluerit. Si vero amplius fuerint filii, per hanc rationem computentur. Si vero pater vivente se eas ad maritum dederit, ordinet iuxta legem, qualiter voluerit. II. 20. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est de muliere mea. Quid sibi pertinet? Ecce carta, quam pater suus, et tuus fecit sibi de quarta parte substantiae, quando venit ad mortem. Si carta manifestat plus de quarta portione, quod plus est, reddat.

CII. (XLIX.) Nulli sit licentia coniugi suae de rebus suis dare amplius per qualecumque ingenium, nisi quod ei in die votorum in methio *w*) et morgengab dederit, secundum anterius Edictum; et quod superdederit, non sit stabile. II. 4. 3.

FORM. Martine insimul cum Petro tutore te appellat Iohannes quod tu ei tenes terram in tali loco malo ordine. Ecce charta, quomodo talis homo mihi dedit. Quid pertinuit. Per chartulam, quam vir meus fecit sibi. Ipsa contra legem est, quia ipse eam fecit eo colludio, ut daret tibi plus quartam a...

CIII. (L.) Si servus cuiuscumque habens legitimam uxorem, aliam ancillam super eam duxerit, componat dominus servi *x*), sicut Edictum de adulterio continet, ei cuius ancillam postea tulit. Ancilla vero ipsa pro illicita

---

w) Al. Codd. *mephio*. Herold. *meffio*. *x*) Un. Cod. *servi* XX. *sol.*

praesumtione accipiat talem disciplinam a domino suo in praesentia domini servi, ut alia ancilla hoc facere non praesumat. II. 13. 3.

FORM. Petre te appellat Iohannes, quod Marcoardus tuus servus habet legitimam uxorem Mariam ancillam Marci, et duxit Susannam suam ancillam super eam in casam suam tui. Non est verum. Approbet. Aut, se idoneet.

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XVII. y)

INCIPIT PROLOGUS.

Visi sumus iam etiam in (volumine) antiquo Edicti corpore illa edicere (curavimus), quae Deo placita sunt et genti nostrae expedivilia esse cognovimus; ut nunc quidem propter singulam vexaciones, quae inter homines exoriuntur, perspeximus et modo adiungere, quae opportuna esse probantur. Et itaque censuimus atque statuimus: a die isto Kalendarum Martiarum, anno regni nostri Deo propitio septimo decimo, indictione duodecima, sic debeat de istis causis iudicium procedere; nam quod antea statuimus, atque statuta sunt modo, modo minime revolvantur. Quia sic nobis constitit cum nostris iudicibus tam de Austria et de Tusciae partibus seu cum caeteris Langobardis nostris.

CIV. (LI.) De his qui de illicito matrimonio nati sunt vel nascuntur, et eis legitimi fratres sui voluntarie partem dederint, ita statuimus, ut si eis fratres sui legitimi voluntarie partem dederint, in ipsa debeant permanere, et eos exheredare minime deberent. Nam pater non possit illos illicitos, neque per thinx, neque per qualecunque colludium heredes instituere. Hoc autem ideo constituimus, ut omnis homo, qui vult, accipiat legitimam uxorem: nam non illicitas contrahat nuptias. II. 8. 6.

CV. (LII.) Si autem fratres non sint, et parentes legitimi fuerint, qui legitime potuerunt ad hereditatem pervenire, et usque modo tacuerunt, taceant et in antea. Et nullam habeant facundiam, nec potestatem, contra eos, qui possident per XXX. annos loquendi, dicendo quod heredes esse non debeant: nisi qui per XXX. annos possederunt, possideant et in antea. II. 8. 6.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est per successionem mei patris, et tui. Vel ita. Petre, te appellat Martinus, quia terra, quae in tali loco est, sua est et tu sibi eam detines. Quid tibi pertinet? Per successionem mei patris. Vere ei Psuccessisti, sed mecum debes ei succedere. Non debes tu eum succedere, quia tu es natus

---

y) Heroldus hanc inscriptionem sed sine prologo habet ante caput praecedens.

de illicito matrimonio, aut ipse iuret usum, et exemplo L. R., ut filius legitimus sit. Si dixerit, dedisti mihi ipsam terram' voluntarie in parte, aut probet per scriptum, aut per testes, aut perdat. Si ostendit cartam, quod pater illicitus fecisset in aliam personam, et ostendit cartam, quam ipsa persona fecisset sibi, tunc legitimus frater probet, quod pater suus propter hoc fecit ipsam cartam, quia voluit, quod ille illicitus haberet ipsam cartam. Petre, te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi pertinet? possessam habeo per XXX. annos. Hoc non potest dici contra fratres.

CVI. (LIII.) Si quis aldiam alienam aut suam ad uxorem tollere voluerit, faciat eam widerboram, sicut Edictum continet de ancilla. Nam qui sine ipsa ordinatione eam quasi uxorem habuerit, filii qui ex ipsa nati fuerint, non sint legitimi, sed naturales. II. 1. 9.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu malo ordine tenes terram in tali loco positam. Illa terra mea propria est per successionem patris mei. Non debes ei succedere, quia habuit te ex sua ancilla aldia. Vere; sed fecit eam Widerbora, sicut est edictum, et tulit ad uxorem. Approbet ita, aut amittat.

CVII. (LIV.) Si plures homines chartam convenientiae inter se fecerint, et poenam posuerint, et postea unus, vel duo, vel amplius se de ipsa convenientia subtrahere voluerint, aut poenam corruperint z), unusquisque componat per caput ipsam poenam, quam posuerunt in integrum, quia omnes unanimiter consenserunt, et nullus eis imperavit talem caussam facere. Ideo per caput qui ruperit componat, sicut per caput voluntarie consenserunt. a) II. 21. 22.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu fecisti cartam convenientiae cum illo in simul de elevatione unius castri, aut ire in tale locum secum, vel de alia re, et misisti poenam solid. C. et de subtraxisti, vel poenam rupisti. Approbet, et si non exdicat se appellatus, et si non fuerit ausus exdicere: mendet poenam, quam inter se composuerint, aut haeredes eorum.

CVIII. (LV.) Si quis fideiussorem aut debitorem suum pigneraverit, et ipsum pignus recolligere neglexerit, et per dies XII. dimiserit b): tunc ille, qui pignus apud se habuit, si servus aut ancilla est, custodiat eum, ut ei fugam non faciat et faciat eum sibi operas facere, sicut proprium suum servum aut ancillam. Et insuper licentiam habeat repignorare usque in secundam vicem, ut sint ipsa pignora in triplum, quantum debitum est. Et si per XXX. dies pignora ipsa aut debitor aut fideiussor recolligere neglexerit, si in Neustria c) aut in Austria fuerit, amittat ipsa pignora, et non habeat facundiam requirendi.

---

z) Al. Codd. *ruperint.* a) Un. Cod. *Ideo per capud componat, qui rupit, ipsam poenam, quam posuerunt, sicut per capud voluntarie consenserunt, aut heredes eorum.* b) Un. Cod. *dies XXII. remanserit.* c) Al. Editt. *Istria.*

Si vero in partibus Tusciae fuerit, habeat spatium in diebus LX. Nam si super LX. spatium dierum fuerit, similiter amittat pignora ipsa, et insuper potestatem habeat, qui pignoravit, caussam suam in antea per legem agere et procurare. II. 21. 24.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu pignerasti eum malo ordine in uno tuo servo ministeriali. Propter hoc te pigneravi, quia tu es mihi debitor C. sol. Tunc ipse qui pigneravit, probet. Quod „si non potuerit“ ipse, qui pigneratus, iuret. Et ipse emendet pignus sibi nonum. Si dixerit: propter hoc te pigneravi, quia tu fuisti meus fideiussor de uno vadio, quod mihi dedit Marcoardus. Non fui tuus fideiussor. Probet ipse qui pigneravit. Et si non potuerit; iuret quod non fuit fideiussor suus.

Petre te appellat Martinus, quod tu pignerasti eum in unum suum servum ministerialem L. sol. Propter hoc te pigneravi, quod tu debes mihi dare XIIII. sol. Statim reddat pignus sibi nonum.

Petre te appellat Martinus, quod tu pignerasti eum malo ordine in unam suam ancillam ministerialem. Propter hoc te pigneravi, quod tu debes mihi dare L. sol. Tene tuos denarios, et redde mihi meam ancillam. Denarios accipio, sed ancillam non reddam, quia fugit. Non debet esse aliud, nisi ancillam, aut precium reddat. Si dixerit: propter hoc pigneravi, quia debes mihi dare L. sol. Petre te appellat Martinus, quod tu fecisti facere operis Mariam suam ancillam infra XII. noctes.

Petre te appellat Martinus, quod tu pignerasti eum malo ordine „in“ unum suum servum bobulcum. Propter hoc te pigneravi, quia tu es mihi debitor C. sol. Non debuisti me pignerare, quia alia vice pignerasti me in unum servum bobulcum „propter“ ipsum debitum. Tu misisti negligentiam recolligere primum pignus per XII. noctes. Tunc probet ipse quod misit negligentiam. Et si probare non potuerit, ipse alter iuret, quod „non“ misit negligentiam. Et ipse, qui pigneravit, emendet pignus sibi nonum.

Petre te appellat Martinus, quod tu pignerasti eum in unum suum servum ministerialem. Propter hoc te pigneravi, quod tu debes mihi dare sol. L. Accipe tuos denarios, et redde mihi meum servum. Denarios accipiam, sed servum non reddam, quia transacti sunt XII. dies, aut, XXX. Non sunt transacti XXX. dies. Aut probet ipse, qui pigneravit, quod sint transacti XXX. dies, aut reddat pignus. Si dixerit ipse qui pigneratus est, quod non misit negligenciam recolligere pignus: probet ipse qui pigneravit, quod ipse misit neglegenciam. Et si non potuerit, iuret ipse qui fuit pigneratus, quod non misit neglegenciam. Similiter fiat de LX. diebus.

CIX. (LVI.) Si quis permissum habuerit a debitore, aut a fideiussore suo, ut boves, vel caballos domitos pignorare possit, et pignoraverit, et intra XII. noctes pignora sua debitor aut fideiussor recolligere neglexerit, potestatem habeat ea minare, sicut sua propria, et gubernare. Et si mortua fuerint, non requirantur. Nam si pulsatus fuerit, quod iniquo animo plus quam sua animalia minasset, satisfaciat ei solus ad Evangelia. Si vero per XXX. dies de ista parte Alpis, aut per LX. ex illa parte Alpium dilataverit, et non recollegerit, sicut supra de servo et ancilla statuimus, ita et de caballo, aut bove, auro,

vel argento, vestimento, ferramento, aut si animalia minuta, vel quodlibet pignus fuerit, esse ita censemus. II. 21. 25.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu pignerasti eum malo ordine in unum suum caballum domitum, qui valebat sol. L. De torto. Si dixerit: Propter hoc te pigneravi, quod tu debes mihi dare C. sol. Tamen non debuisti pignerare me in caballo domito. Debui, quia tu mihi concessisti. Probet ipse, qui pigneravit, quod ipse concessit sibi. Si non potuerit: iuret ipse, quia non concessit. Si dixerit: Imperator mihi commendavit: aut probet, aut reddat pignus sibi nonum.

Petre te appellat Martinus, quod tu pignerasti eum in uno suo bove domito, qui valebat sol. X. Tene tuum bovem, et da mihi debitum. Ego te appellavi, quod tu fecisti eum operas infra XII. noctes.

Petre te appellat Martinus, quod tu pignerasti eum in uno suo caballo domito, qui valebat sol. C. Propter hoc te pigneravi, quod tu debes mihi dare sol. C. Tene tuos denarios, et redde mihi meum caballum. Denarios accipiam, sed caballum non reddam, quia mortuus est. Hoc te appello, quod tu irato animo ausisti eum, plusquam tuum animal. Non. Satisfaciat, ut hic dicit. Et si dixerit: Non reddam, quia transacti sunt XXX. dies, aut LX., et habuisti neglegenciam in ipsis dispignerandi. Unquam non sunt peracti. Sed approbet. Et si dixit: Non habui neglegenciam dispignerandi. Habuisti. Non. Approbet. Aut, se idoneet.

CX. (LVII.) Si quis servum, aut ancillam alienam, loco pignoris tenuerit, et furtum aut damnum, aut homicidium, aut quodlibet malum fecerit, non reputetur proprio domino suo, nisi ei, qui eum tenuerit; quia postquam eum pro debito suo comprehendit, sic custodire debuit, ut aliquod malum facere non posset. Si vero ancilla fuerit, et cum ea ipse, qui cepit pignus, aut servus eius adulteraverit, ante tempus supra constitutum, quod supra proposuimus de XXX. vel LX. diebus, componat adulterium ipsum proprio Domino, cuius ancilla fuerit. Post constitutum vero XXX vel LX. dierum spatium sit in potestate eius, qui pignoravit, si ipse, cuius fuerit, recolligere neglexerit. II. 21. 26.

De servo, aut Aldione per conludium, componat ipsum, quasi de furto.

CXI. (LVIII.) Si quis servum aut aldionem alterius per colludium comprehendere praesumserit, dicendo. quod super furtum suum comprehendisset, aut tacite in curte sua noctis tempore invenisset, et colludium ipsum apparuerit, et certa veritas fuerit approbata, componat ipse, qui eum per tale colludium apprehendere praesumpserit, ei cuius fuerit servus, aut aldius, quantum ipse componere debuerat, si absque colludio et fraude eum comprehendisset; id est furtum ipsum, quod quaerebat, in actogilt componat, et pro illicita praesumptione componat solid. XL. Et si de

furto suo non repetierit, nisi de tacito in curte sua comprehenso dixerit, componat solid. XL. si ipsum colludium apparuerit. I. 25. 57.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod prehendisti Donatum suum servum per colludium, dicendo quod tu prehendisses eum super tuum furtum, quod valebat sol. C., aut tacite invenisses noctis tempore in corte tua.

CXII. (LIX.) De puella, unde iam antea diximus, ut non ante XII. annos legitima sit ad maritandum, ita statuimus, ut non intrante ipso XII. anno, sed expleto, sit legitima ad maritandum. Ideo autem hoc diximus, quia multas intentiones de caussis istis cognovimus; et apparuit nobis, quia immatura aetate sit ante expletos XII. annos. II. 1. 10.

CXIII. (LX.) Si quis Langobardus voluerit filiis suis sibi bene servientibus aliquid largiri, habeat licentiam hoc modo largiri: ut si fuerint duo filii legitimi, tertiam partem substantiae suae possit meliorare eum, qui bene et secundum Deum ei obediens fuerit et servierit. Et si tres fuerint, habeat licentiam quartam partem meliorare qualem voluerit. Et si fuerint quatuor filii, tribuat quintam partem. Et si fuerint quinque, sextam partem. Et si fuerint sex; septimam partem. Et si amplius fuerint, per hunc numerum percurrat; ut semper qui pater est, vigorem habeat, qualiter ei filii sui, ut diximus, recte obediant, et serviant. Et si toti ei bene servierint, habeant aequaliter substantiam patris. Et si forsitan quicumque secundam aut tertiam mulierem duxerit, et habuerit filios, et de anteriore coniuge, et de sequenti, non habeat potestatem illos posteriores, quorum mater vivit, meliorare, dum ipsa vixerit, ne dicat aliquis, quod per illam mulierem talis suasio facta sit. Defuncta autem muliere pater licentiam habeat facere, ut supra legitur. Quia credimus secundum Deum esse, ut dum servos, qui bene servierunt, melioratos vidimus, et remuneratos a Dominis suis magis quam illos, qui recte non servierunt: quanto magis debet fieri recta caussa, ut homo filium suum meliorare, et remunerare possit, qui ei melius servierit. II. 20. 3.

FORM. Petre, te appellat tuus Frater, quod tu tenes sibi malo ordine medietatem de pecia una de terra, quae iacet in tali loco. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi pertinet? Ego melius servivi ad patrem meum, et ipsam terram donavit mihi, et ecce carta. Aut probet, quod melius servisset, aut det partem suo fratri, qui appellat. Vel: pater noster non potuit tibi dare ipsam terram, quia tua mater erat viva. Probet.

CXIV. (LXI.) Si puella sine voluntate parentum ad maritum ambulaverit, et ei meta nec promissa nec data fuerit, et contigerit, ut maritus ipse moriatur, ante-

quam de ea mundium faciat, contenta *d*) sit ipsa mulier, nec possit postea metam quaerere ab heredibus eius, qui defunctus est, pro eo quod negligenter sine voluntate parentum suorum ad maritum ambulaverit, necfuit qui iustitiam eius exquireret. II. 2. 5.

De rebus contra rationem impublicatis.

CXV. (LXII.) Si quis possederit qualemcunque rem mobilem, aut immobilem, per chartam falsam, et probatum fuerit, quod per ipsum munimentum falsum rem ipsam possideat, non eum defendat possessio sua, hoc est XXX. annorum, nec excludat illum, cuius res legibus fuerit; sed amittat rem ipsam, quam per chartam falsam possidere videtur; sic tamen ut diximus, si probatum fuerit; et ille ipsam rem recipiat, cui ante pertinere per legem debuerat. II. 35. 9.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Mea propria est terra quam dicis. Quid tibi pertinet? Ecce carta, quam tu mihi fecisti. Falsa est illa carta. Vis ei adardire? Volo. Vadiate pugnam. Et si non voluerit pugnam facere appellator, tunc appellatus, postquam bellum factum est, quod possederit terram illam per XXX. annos, non audiatur.

Secundum quosdam ita agitur. Alii vero ita.

Petre te appellat Martinus, quod terra quae in tali loco est, sit sua: tu sibi eam detines. Non ei respondeo, quia possedi per XXX. annos. Vere possedisti, sed per chartam falsam, quam dixisti patrem meum fecisse tibi. Non est verum. Ita approbabo.

Vel ita: Vere possedisti, sed malo ordine et malo titulo. Non malo ordine, quia patruelis tuus mihi eam vendidit per chartam. Illa charta falsa est.

CXVI. (LXIII.) Si quis commutaverit terram, arvum, vel pratum, aut silvam, et ibi laboraverit, et aedificium fecerit, aut clausuram, aut vineas posuerit, et postea surrexerit certus homo, qui ipsum locum suum faciat, et ille qui dedit, minime potuerit eum defendere, recipiat res suas quas dedit, et ille insuper qui dedit, et minime defendere potuerit, ipsum damnum ei restituat, quantum appretiatum fuerit, quod ibi postea laboravit et aedificavit. Sed et de comparatione ita statuimus, sicut et de commutatione. Hoc autem de his caussis diximus, unde chartas commutationis, aut venditionis, inter se non faciunt. Nam unde chartulas faciunt, et ostendunt, sic debet esse, sicut in ipsis chartulis legitur. II. 36. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi terram malo ordine in tali loco. Ipsa terra mea est propria. Quid tibi pertinet? Donatus commutavit ea mecum. Da wadiam de auctore. Si auctor venerit, et negaverit: ipse, qui fuit appellatus, probet. Si dixerit: ego tecum commutavi. Quid tibi pertinebat? Per successio-

---

d) Al. Codd. *contempta.*

nem mei patris. Et quid ego, quid meus pater, et quid iste per trenta annos habemus possessam. Si dixerit: non possum defendere, restituat ei damnum. Similiter fiat de comparatione.

Et haec placita secundum quosdam, sed ita: Petre te appellat Martinus, quod terra, quae in tali loco est, quam tu tenes, sua est. Non debes mecum placitare, quia auctorem habeo. Eamus igitur ad auctorem.

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XIX.

INCIPIT PROLOGUS.

Superstitiosae et vanae contentiones assidue nostram impulsare videntur clementiam e). Et dum ad risecandas intentiones vel oppositiones improborum noster intendere animus videtur, quicquid nobis cum nostris iudicibus vel reliquis Langobardis recta comparuerunt, sicut etiam vicibus a nobis statuta sunt, ita et nunc in praesente XIX. anno regni nostri, die Kalendarum Martiarum, indictione quarta decima, decidere et confirmare in huius Edicti pagina praevidimus, ut si amodo de his capitulis, quae super adnexa sunt, aliqua intentio excreverit, sicut statuimus, ita finiantur, atque determinentur lege.

De aetate infantum, et licentia eorum. f)

CXVII. (LXIV.) Si infans ante X. et VIII. annos, quos nos instituimus, ut sit legitima aetas, sponsalia facere voluerit, habeat potestatem, et metam facere, et morgengab dare, iuxta Edicti tenorem; et obligationem facere, et fideiussorem ponere, et chartam si voluerit, pro ista caussa scribere. Et qui fideiussor extiterit, aut scriba, qui pro caussa ista chartam scripserit, nullam exinde habeat damnietatem. Quia nos usque ad illam aetatem produximus caussam de infantibus, ut ipsi res suas non debeant naufragare aut disperdere. Nam per istam coniunctionem, quam Deus praecepit, absolvimus ut fiat. II. 29. 6.

CXVIII. (LXV.) Recolimus enim, quod statuimus cum nostris iudicibus, ut qui liberum hominem occidere praesumserit, omnem suam substantiam amittat. Modo vero dum repeterent singuli homines, quos forte aliqua duritia detinebat, quod parens illorum, qui in lectulo mortuus fuerat, per venenum occisus esset, et dum per pugnam ipsam caussam, sicut antiqua fuerat consuetudo, quaerere disponebant, gravis caussa nobis esse comparuit, ut sub uno scuto per unam pugnam, omnem suam substan-

---

e) Alt. Cod. *impulsare clementiam non cessant.* f) Herold. hoc caput cum inscriptione anni XIX. sed sine prologo habet supra post cap. XCVIII., ita ut non solus ordo capitum sed etiam annorum intervertatur.

tiam homo amittat. Ideoque statuere praevidimus, ut si amodo talis caussa emerserit, ut ille, qui post mortem parentis sui per pugnam probare voluerit, quod eum per venenum occidisset, et observatis his, quae in anteriori Edicto affiximus, per Evangelia affirmet, quod asto animo caussam ipsam non requirat, nisi quod ei certa suspicio sit. Postea potestatem habeat quaerere per pugnam, sicut antiqua fuit consuetudo. Et si ei ferita evenerit, cui crimen ipsum mittitur, aut ad campionem ipsius, quem conductum habuerit, non amittat omnem substantiam suam, sed componat secundum qualitatem personae, sicut antea fuerit lex componendi. Quia incerti sumus de iudicio Dei; et multos audivimus per pugnam sine iustitia caussam suam perdere. Sed propter consuetudinem gentis nostrae Longobardorum legem impiam *g*) vetare non possumus. I. 9. 23.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse habet certam suspectionem, quod tu occidisti per venenum Donatum suum patrem. De torto. Vis ei adardire? Volo. Vadiate pugnam. Si aliter fuerit manifestum, perdat omnem substanciam suam.

CXIX. (LXVI.) Si quis filiam suam aut sororem alii sponsare voluerit, habeat potestatem dandi cui voluerit, libero tamen homini, sicut in anteriori Edicto continetur. Nam postquam eam sponsaverit, non habeat potestatem alteri homini eam ad maritum dandi ante biennii tempus. Et si dare cuilibet praesumserit, aut ipsa sponsalia irrumpere voluerit, componat sponso ipsius, sicut inter se poenam firmaverint, qualiter in anterioris Edicti continetur pagina, et insuper in Palatio widrigild suum componat: et ille qui eam tollere praesumserit, componat similiter in Palatio Regis widrigild suum. Si vero sine voluntate patris et fratris eam tollere praesumserit, quae iam alteri est desponsata, componat sponso eius duplam metam, sicut Edictum anterius continet, et in Palatio Regis componat widrigild suum. Pater vero et frater, qui in tali caussa non consenserint, sint absoluti. Puella vero ipsa, quae hoc sua voluntate facere praesumserit, si aliqua ei portio ex parentum successione debetur, amittat ipsam portionem, et nuda et vacua de rebus parentum suorum vadat, et ipsi succedant, qui per legem succedere possunt. Nec possit ei pater aut frater per quodlibet ingenium aliquid dare, et hereditatem relinquere, quia excrevit vitium hoc in gentem nostram propter cupiditatem pecuniae. Et ideo resecare volumus hoc, ut cessent inimicitiae, et faidam non habeant. Sin autem, quod absit, post sponsalia facta tales inter parentes ipsius excreverint inimicitiae, qualicumque caussa in-

---

g) Al. Codd. *legem ipsam.*

terveniente, ut homicidium de parentibus eorum perveniat, unde duritiam inter se teneant: si dare aut tollere noluerint, componat pars, quae neglexerit, sicut inter se statutum habuerint et sint absoluti. Quia non est bonum, ut ibi quispiam debeat dare filiam suam, aut sororem, vel parentem suam, ubi vera inimicitia homicidii esse probatur. II. 1. 11.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse sponsavit Aldam tuam filiam puellam, et dedisti eam alteri ad coniugium ante duos annos. Non sponsasti meam filiam. Tunc ille, qui appellat, probet. Si dixerit, sponsasti tu meam filiam, sed non erat puella; tunc ille, qui appellat, probet, quod erat puella, et si non potuerit, iuret ipse, qui appellatus est, quia non erat puella.

Petre, te appellat Martinus, quod tu rapuisti Aldam suam sponsam. Alda cum Donato tuo tutore P. te appellat M., quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Mea propria est per successionem mei patris. Non debes tu ei succedere, quia tu fuisti sponsata ad Martinum, et vivente patre tuo sine voluntate ambulasti ad Petrum ad maritum. Aut probet, aut taceat.

De frea male tractata.

CXX. (LXVII.) Continet autem anterius Edictum de frea sua, qui eam male tractaverit, amittat mundium ipsius; sed non dicit, qualis sit ipsa mala tractatio. Proinde statuere praevidimus, qualis sit ipsa mala tractatio. Mala tractatio est, si eam fame aut siti necaverit, aut vestimentum, aut calceamentum, secundum qualitatem personae vel pecuniae, mulieri non dederit; aut si servo, vel aldioni alterius eam uxorem dare praesumserit, aut turpiter battiderit eam; excepto si infans fuerit, pro honesta disciplina ostendenda, aut propter muliebria opera, aut vitium malum emendandum, sicut de propria filia sua; et si eam ad indecibilem operam coactam minaverit, aut si cum ea adulteratus fuerit. Omnia haec, qui facere praesumserit, male tractatam esse decernimus. Et insuper addimus, ut nec ad liberum hominem eam ad maritum dare praesumat absque eius voluntate; quia peius tractata esse non potest, quam si illum virum tollat, quem ipsa non vult. Ideo statuimus, ut propter plagas aut feritas si fecerit, vel de adulterio, componat eidem feminae, sicut Edictum continet, et mundium eius amittat. II. 11. 4.

FORM. Petre te appellat Martina cum Donato suo Tutore, quod ipsa erat tua Mundualda, et necasti eam per famem, aut turpiter baptisti, vel plagasti eam. Secundum quosdam hoc sit a. ....

CXXI. (LXVIII.) Si quis a modo inventus fuerit, cum uxore aliena turpiter conversari, id est si manum in sinum, aut ad pectus eius miserit, vel ad alium locum, unde turpe esse potest, cum consensu ipsius mulieris, et probatum fuerit, componat, qui hoc malum perpetravit, widrigild suum ad maritum ipsius mulieris. Si autem

caussa probata non fuerit, nisi tantummodo quispiam de suspecto alium de uxore sua compellat, habeat licentiam ipse, qui compellat, aut ad pugnam, aut ad sacramentum ipsum hominem quaerere, qualiter voluerit. Si vero ipsa mulier in hac illicita caussa consentiens fuerit, habeat potestatem eius maritus in eam vindictam dare, sive in disciplina, sive in venditione ubi voluerit: veruntamen non occidatur, nec ei scematio *h*) corporis fiat. Si quidem forsitan talis fuerit ipse liber homo, ut non habeat unde compositionem facere possit, tunc *i*) Publicus debeat eum dare in manus mariti eius, et ipse in eum faciat vindictam in disciplina, vel venditione; nam non in occisione, aut in scematione corporis. *k*) Si autem aldius, vel servus alienus hoc malum in libera muliere facere praesumserit, tunc patronus eius componat ad maritum ipsius mulieris solidos LX. et ipsam personam det ei in manus mariti eius. Si vero servus, aut aldius per voluntatem domini sui hoc malum fecerit, quod suprascriptum est et probatum fuerit, quod ipse dominus eius consensisset, componat, sicut supra legitur, widrigild suum: sic tamen ut ipse servus in ipsa compositione tradatur. Et si probata caussa non fuerit de domini eius voluntate, tunc ipse dominus servi vel aldionis purificet se per sacramentum cum legitimis sacramentalibus suis, ut in ipso malo consentiens non fuisset, et sit absolutus; et tamen fiat, sicut supra statuimus de servo vel aldione. II. 55. 16.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse te invenit turpiter conversare cum Alda sua uxore. Petre te appellat Martinus, quod habet suspectionem, quod tu conversasti turpiter cum Alda sua uxore. De torto. Vis ei adardire. Volo. Vadiate pugnam.

Petre te appellat Martinus, quod Donatus tuus servus per tuam voluntatem conversavit turpiter cum Alda sua uxore. Aut non fecit; vel fecit, sed non cum mea voluntate.

CXXII. (LXIX.) Si quis miser et insipiens homo praesumserit sponsare mulierem, habentem virum suum, sive vir eius.ipse aegrotus fuerit sive sanus, sicut et modo nobis talis caussa annunciata est, et probatum est, componat ipse, qui hoc fecerit, widrigild suum ad maritum eius; et ipsa suscipiat in se talem disciplinam aut condemnationem, qualem supra diximus de illa muliere, quae se turpiter adtrectare permittit. II. 8. 7.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod spopondisti Mariam suam mulierem. Approbet, si potuerit. Si non, appellatus exdicat se; aut componat widrigild suum ad maritum mulieris.

---

h) Un. Cod. *sematio.* *i*) Un. Cod. *possit, remanentibus saltim XX. sol. aut plus, tunc etc.* *k*) Id. Cod. addit: *Si vero fecerit, ut contemtor Legis vadat in praesentia Regis. Nam si subtus XX. sol. remanserint, non absolute dabitur, sed serviat ad terminum.*

CXXIII. (LXX.) Si quis furore accepto battiderit hominem liberum vel mulierem liberam, aut puellam, quae in scandalum, ubi viri litigant, venerint, et per ipsas feritas ponderosi aut ponderosae effecti fuerint: sicut et modo factum audivimus, componat medietatem pretii ipsius masculi, tamquam si eum occidisset; et de femina simili modo medietatem pretii, tamquam si fratrem eius occidisset: excepto si plagas aut feritas fecerit, componat sicut anterius Edictum continet. I. 16. 4.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse currebat in scandalum, aut Martina sua mundoalda simpliciter, et tu fecisti sibi plagas, aut feritas. Et ille per illas plagas vel feritas fuit ponderosus vel ponderosa. Approbet secundum quosdam. Si non: idoneet se reus, vel componat medietatem pretii quantum appretiabitur masculus.

CXXIV. (LXXI.) Si quis aldium, aut aldiam, servum, aut ancillam battiderit, et per ipsam battituram ponderosi facti sunt, medietatem pretii domino eius componat, vel patrono eorum, tamquam si eum occidisset; excepto plagas et feritas sic componat, sicut anterius Edictum continet. I. 8. 31.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu baptisti Marcoardum suum aldium; aut, Mariam suam aldiam; aut, Marcum suum servum; aut, Aldam suam ancillam; et per illam baptituram fuit ponderosus, vel, ponderosa. Approbet, secundum quosdam, si potuerit. Si non; purificet se appellatus; aut componat domino vel patrono medietatem precii, tanquam si eum occidisset, excepto composiciones plagarum, aut feritarum.

CXXV. (LXXII.) Si quis dolose aut per superbiam, sicut et modo factum esse cognoscimus, mulierem aut puellam liberam sedentem ad necessitatem corporis sui, vel in alio loco, ubi ipsa femina pro sua necessitate nuda esse videatur, pungere aut percutere praesumserit, componat ad Mundualdum eius solidos LXXX. Si aldius, aut servus fuerit, qui hoc facere praesumserit, componat dominus eius solidos LX., et ipsam personam, qui hoc malum fecerit, tradere debet in manus Mundualdi eiusdem feminae. I. 16. 5.

FORM. Petre hoc te appellat Martinus, quod Maria sua mundoalda stabat per suam necessitatem, aut erat nuda in aliquo loco, et tu per superbiam, et per malum percussisti eam, aut pupugisti; aut, Marcoardus tuus servus; aut, Marcus tuus aldius fecit. Probet, si potest. Si non; idoneet se appellatus, aut emendet; sicut lex est.

CXXVI. (LXXIII.) Si aldius cuiusque aldiam alterius tulerit ad uxorem, et filios ex ea procreaverit, et mundium ex ea non fecerit, sint filii eius aldiones cuius et mater fuerit. Nam si postquam ex ea mundium fecerit, filii nati fuerint, sicut in anteriori Edicto continetur, patrem sequantur, et talem legem cum patrono suo habeant, qualem et pater eorum habuerit. II. 12. 7.

FORM. Petre hoc te appellat Martinus, quod tu tenes sibi Marcoardum suum aldium. Meus proprius est. Quomodo est tuus proprius?

Unus meus aldius apprehendit Mariam tuam aldiam, et fecit mundium de ea; post ex ea fuit natus ille. Approbet appellatus sic esse, aut perdat.

CXXVII. (LXXIV.) Si Romanus homo mulierem Langobardorum tulerit, et mundium ex ea fecerit, et post eius decessum ad alium maritum ambulaverit, sine voluntate heredum prioris mariti, faida et anagrip non requiratur. Quia postquam marito Romano se copulaverit, et ipse ex ea mundium fecerit, Romana effecta est, et filii qui de eo matrimonio nascuntur, secundum legem patris Romani sunt, et lege patris vivunt: et ideo faidam et anagrip minime componere debet, qui eam postea tulit, sicut nec de alia Romana. II. 7. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus cum Donato suo tutore, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Mea propria est per chartam venditionis, quam tu mihi fecisti cum marito tuo, qui est mortuus. Ecce charta. Ipsa chartula non mihi nocet, quia eram Langobardam. Non potui facere sine parentibus. Maritus tuus fuit Romanus et fecit mundium de te. Aut probet quod maritus fecit mundium, aut fiat vacua.

De fideiussore, qualiter debeat dare creditori suo.

CXXVIII. (LXXV.) In anterioris Edicti nostri capitulo affiximus, ut si ad wadiam suam solvendam quispiam liber homo tres fideiussores habuerit liberos homines, et ipse qui wadiam suscepit, reddere neglexerit, sic componat, sicut ille, qui non habuerit fideiussores paratos. Modo vero dum pravos homines cognovissemus tales fideiussores velle statuere, qui nihil habeant, nisi solummodo personam suam, ut per eos iustitiam suam creditor ipse minime invenire possit, statuimus, ut tales debeant esse fideiussores ipsi, ut si amplius non habuerint, quomodo eos pignorare possit, quam ipsa obligatio sit, vel tantum habeant, quantum ut diximus, ipsa obligatio est, unde fideiussores intervenire debent. Nam si minus habuerint, non sit culpabilis ille qui eos recipere noluerit; nec ipse qui dare debet, excusare se possit a culpa, dicendo quod fideiussores paratos habuisset. Quia impossibile est, ut homo talem fideiussorem accipiat, qui non habeat vel amplius, vel tantum, quantum ipsum debitum fuerit, quod tollere loco pignoris possit. Et si de praesenti habuerit, unde det tales fideiussores, qui recipiendi sunt, ecce bene. Si autem non habuerit ipsa hora, sit spatium de ipsa wadia per tres dies sine culpa: et postea dare debeat tales fideiussores, qui habeant, unde persolvant, quod debitor dare debet. Si vero amplius dilataverit ad fideiussores dandos, componat sicut antea statuimus. II. 21. 27.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse dedit tibi wadia decem solid. VI. Kal. Augusti. Vult suscipere per fideiussores.

De his feminis, quae aductae sint et sibi intra aetatem copulaverint maritum.

CXXIX. (LXXVI.) Interveniente vanissima et superstitiosa vel cupida suasione ex perversione, apparuit modo in his temporibus, quae illicita nobis vel cunctis nostris Iudicibus coniunctio esse comparuit: quoniam adultae et iam maturae aetatis feminae copulabant sibi pueros parvulos et infra aetatem legitimam, et dicebant, quod viri legitimi esse deberent, dum adhuc ipsi secum minime commisceri valerent. Nunc itaque statuere praevidimus, ut nulla amodo femina hoc facere praesumat, nisi pater, aut avus pueri cum legitimis parentibus puellae hoc facere praeviderit. Nam si puer post mortem patris aut avi intra aetatem remanserit, et ei se qualiscumque femina, antequam ipse puer XIV annum *l*) compleat, copulare praesumserit, dicendo quod legitimus eius maritus esse debeat, irrita sit ipsa coniunctio, et separentur ab invicem. Femina vero ipsa revertatur vacua cum opprobrio suo, et non habeat potestatem alio viro se copulare, dum ipse puer in aetatem supradictam pervenerit. Si quidem impleta aetate puer ipse sibi eam ad uxorem habere voluerit, habeat licentiam, et si eam noluerit, tollat uxorem aliam, qualem voluerit, et potuerit. Illa vero si ad alium maritum ambulaverit, et ipse puerulus eam habere noluerit, non ei possit vir suus, qui eam tulerit, pleniter methium *m*) dare, sicut ad aliam puellam, sed tantummodo medium, sicut ad viduam mulierem. Qui vero puerum ipsum suaserit, sive parens eius sit, sive extraneus homo, componat solidos C., medium Regi, et medium ad ipsum puerum. II. 8. 8.

FORM. Petre te appellat Martinus, qui est advocatus de parte publica, quod Donatus, qui est in tua tutela, habet ad coniugium unam feminam adultam. Petre te appellat Martinus, quod, quando ipse erat infra aetatem, sociavit sibi unam feminam, et fuit separatus ab ea, et tu accepisti eam ad coniugium, antequam veniret in tercium decimum annum. Si dixerit; de torto me appellat, exdicat. Sin autem, dividetur ab ea, et sustineat poenam adulterii, si parentes adversum eum egerint. Petre te appellat Martinus, quod tu adhortatus es eum, quando erat infra aetatem, quod acciperet unam feminam adulteratam ad coniugium, et accepit.

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XXI.

HAEC SUNT LEGES QUOS GLORIOSUS LIUPRAND ADDIDIT PRINCEPS.

De muliere, cui a viro suo mala licentia data fuerit.

CXXX. (LXXVII.) Si quis dixerit coniugi, malam licentiam dando: *Vade et concumbe cum tali homine*, aut

---

l) Herold. *XII. annum.* Un. Cod. *puer tertio decimo compleverit anno.* *m*) Al. Codd. *mefium; mephyum.*

si dixerit alicui homini: *Veni et fac cum muliere mea carnis commixtionem;* et tale malum factum fuerit, et caussa probata fuerit, quod per ipsum maritum factum sit, ita statuimus, ut illa mulier, quae hoc malum fecerit et consenserit, moriatur secundum anterius Edictum: quia nec talem caussam facere, nec celare debuit. Quia si vir eius cum ancilla sua, aut cum altera muliere adulterium fecisset, mulier ipsa ad Palatium, aut ad Iudicem habuit proclamare; ideo hoc tacere nequaquam debuit, quando ei primum fuerat dictum. Propterea, ut diximus, moriatur secundum anterioris Edicti paginam. Ille autem vir eius qui ei tam malam licentiam dedit, aut alteri homini dixerit, aut auctoritatem tribuit in mulierem suam ad tale malum perpetrandum, componat ad parentes ipsius mulieris suae, tanquam si in scandalo ipsa mulier occisa fuisset: quia ipsa ex peccatis in scandalum currere visa est, quando ad hoc malum perpetrandum accessit: quia in maius scandalum currere non potuit, quando se ad mortem traxit. Ideo, ut supra diximus, componat vir eius, sicut supra statuimus, et res eiusdem mulieris, si filios habuerit, ipsi habeant, et si filios non habuerit, revertantur ad parentes ipsius mulieris: eo quod credimus, quod tale malum ideo quaesivit miser homo facere, ut ipsam mulierem perdat et res eius habeat. Ille autem homo, qui cum ipsa muliere aliena adulteravit, quamquam cum viri eius fecerit consilio, fiat traditus in manus parentum ipsius mulieris, nam non in manus ipsius viri, qui tale malum consensit, aut consilium illicitum dedit. De caussa ista, quam supra praemisimus, si consilium et licentia data fuerit ad mulierem, et ipsa non consenserit, et manifestaverit ipsam caussam, et ipsa mala opera non fecerit: tunc ipse vir eius, qui ei talem licentiam et consilium dederit, componat sicut in anteriori Edicto affiximus, quomodo qui alii malum consilium dederit, id est solidos L.: quia adhuc maior malitia est, quando homo ad mulierem suam illicitum consilium tribuit, quam si ad alium liberum hominem malum consilium dedisset. I. 32. 6.

FORM. Donne Comes, hoc dicit Martinus, quod postquam sociavit sibi ad coniugium Aldam, quae est in vestra praesentia, quod ipsa se adulteravit. Dicis tu ita? Sic dico. Et tu femina quid dicis? Non sum sua mulier. Tunc maritus probet, quod est sua mulier. Si dixerit, feci per suam licentiam, moriatur.

Petre te appellat Martinus, quod tu dedisti licentiam ad Mariam suam filiam, et tuam uxorem, quod ipsa adulteraret, et se adulteravit.

Petre te appellat Iohannes, quod tu tenes ei malo ordine idest petiam de terra, quae fuit Iohannae suae consobrinae, et tuae uxori, cui dedisti licentiam, ut cum alio homine misceret.

Petre te appellat Martinus, quod ipse habeat certam suspectio-

nem, quod tu adulterasti Mariam suam uxorem. Ego adulteravi per tuam licentiam; aut probet, aut fiat traditus in sua manu.

CXXXI. (LXXVIII.) Si quis res suas commendaverit in cuiuscumque casa de conliberto suo libero homine, et contigerit ut adveniens fur ipsas res furatus fuerit, et ipse in cuius casa res ipsae fuerunt, reddiderit, aut si non reddiderit, reddere tamen debet: nos ita statuimus et diffinimus, ut qui res alienas commendatas susceperit, et eas perdiderit, restituat ei ipsas, cuius fuerunt; et postea furtum ipsum si inventum fuerit, ei componat ipse fur, de cuius casa ipsas res rapuerit, aut furatus fuerit. Quod ideo sic prospeximus, quoniam si ille componat furtum ipsi, cuius res fuerunt, postea ille cuius casam rupit, quaereret ei rupturam casae suae, et non possumus in una caussa duas calumnias imputare. Ideoque sic nobis iustum visum est, ut ille, qui suas res commendavit, recipiat eas ab ipso, de cuius casa perierunt: et ipse de cuius casa ipsum furtum exivit, ab ipso furone quaerat compositionem et tollat sicut lex est. Et ipse fur, licet malefactor sit, non habeat de una caussa duas calumnias. II. 27. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse deposuit tibi tanta sua mobilia, quae valebant solidos XX. Petre te appellat Martinus, quod ipse habet certam suspectionem, quod tu tulisti sibi ad furtum tanta mobilia, quae valebant solidos XX.

De ancilla alterius quasi servo aut Aldioni suo copulata.

CXXXII. (LXXIX.) Si quis fraudulenter ancillam alienam tulerit, et dixerit, quod eam servus aut aldius ipsius tulisset ad uxorem, et postea veritas clarefacta fuerit, quod non eam ipse servus, aut aldius tulisset, tunc primum omnium reddat ipsum mancipium, cuius fuerit, et sit eius ancilla, cuius antea fuit: et ille, qui hanc fraudem facere praesumserit, det insuper aliam talem ancillam aut aldiam eidem homini, cui fraudem fecerit, et reddat opera de ipsa ancilla, quam fraudulenter tulit, quamdiu eam apud se habuerit. II. 12. 8.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tulisti Mariam suam ancillam, aut aldiam per fraudem, dicendo quod Marcoardus tuus aldius, aut servus, tulisset eam ad uxorem; et perdidit tantam operam, quae valuit V. sol. Approbet, secundum quosdam, appellator, si potest. Si non; idoneet se appellatus. Si vero non potuerit, reddat ipsam, et componat aliam talem simul cum operis, quamdiu apud se habuit.

CXXXIII. (LXXX.) Si quis liber homo in casam alterius introieret ad residendum, et ei censum reddendum, et postea aliquid emerit de illis rebus, quas secum adduxerit, quando in ipsam casam introivit: aut forsitan habuerit res de muliere sua, et exinde emerit, et sic probatum fuerit tunc ipsum negotium dimittat in ipsa casa, et recipiat pre-

tium suum. Et ipsa probatio in hoc ordine debeat fieri, ut quando de rebus mulieris suae aliquid comparaverit, adducat homines qui sciant, quod ipsum pretium de rebus mulieris suae sit, ut caussa ipsa non veniat ad periurium. Sed quando voluerit iurare, quod de rebus mulieris suae comparatio ipsa facta fuisset: et illi testes firmiter sciant, et iurent: *Quia interfuimus, quando ipsa comparatio de rebus mulieris facta est:* et sic postea recipiat pretium suum, et ipsum negotium remaneat in ipsa casa. Nam si de illo labore comparaverit, quod postea laboravit, aut fecit postquam in ipsa casa ad censum reddendum introierit, in ipso cespite dimittat, ubi laboravit. Hoc autem ideo affiximus, quia tantummodo caussa ista in hoc modo semper et antecessorum nostrorum tempore, et nostro, per cadarfredam *n*) sic iudicata est: nam in hoc Edicto adscriptum non fuit. II. 23. 1.

CXXXIV. (LXXXI.) Si homines in uno vico habitantes aliquam intentionem inter se habuerint de terra, vinea, prato, aut silva, vel de alia re; et collegerit se una pars cum virtute et dixerit: *Eamus et expellamus eos de ipso loco per virtutem foras*, et ambulaverint, et scandalum ibi commissum fuerit, et plagae vel feritae factae, aut homo occisus fuerit; ita decernimus, ut plagas aut feritas, et hominem mortuum secundum anterius Edictum, quod gloriosissimus Rex Rotharis, vel nos instituimus, componant. Sed pro illicita praesumtione de ipsa collectione componant solidos XX. *o*) ad illam partem, quae in campo aut in vinea, vel prato, aut in silva suum laborem faciebat. Quod autem ideo statuimus, ut nullus praesumat malas caussas in quolibetcunque loco excitare aut facere; et non potuimus caussam istam assimilare nec ad arascild *p*), nec ad concilium rusticanorum, vel ad seditionem: et plus nobis congruum paruit esse de consilio malo, id est de consilio mortis. Quia quando se colligunt, et super alios vadunt pro peccatis, ad id vadunt, ut faciant malum: aut si casus evenerit, ut hominem occidant, aut plagas et feritas faciant. Ideo ut diximus, assimilavimus caussam istam ad consilium mortis, quod est, sicut supra diximus, solidorum XX. I. 17. 4.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse habitabat tecum in uno vico. Habebat intentionem tecum de uno prato et adunasti te cum virtute, et expulisti eum cum virtute foras de ipso prato.

CXXXV. (LXXXII.) Annuntiatum est nobis, quod aliquis perversus homo, dum se quaedam femina in fluvio

---

n) Al. Codd. *cardafedam; caderphedam; cadalpherdam; cabwarfida; quawarfeda.* Herold. *qua vuadarfida.* *o*) Un. Cod. addit: *sicut de consilio mortis.* *p*) Al. Codd. *arschild; arasgild; rascild.*

lavaret, pannos eius, quos ibi habuit, totos tulisset *q*), et ipsa remansisset nuda: et qui ibant, et transibant per locum illum, pro peccatis videbant turpitudinem eius: ipsa autem in ipso fluvio semper stare non poterat, reverti autem ad casam suam nuda erubescebat. Proinde statuimus, qui talem illicitam praesumtionem fecerit, componat eidem feminae, cui talem turpitudinem fecit, widrigild suum. Ideoque hoc dicimus, quia si invenisset eam frater aut vir, aut propinquus parens eidem feminae, scandalum cum eo committeret, et qui superare potuisset, unus alterum interficeret. Propterea melius est, ut vivus componat widrigild suum, quam de mortuo crescat faida inter parentes, et compositio maior. I. 16. 6.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod Maria sua mundoalda lavabat se in fluvio, et tulisti sibi totos pannos suos, quos ibi habebat.

CXXXVI. (LXXXIII.) Item annunciatum est nobis, quod quidam habebat puteum in curte sua, et secundum consuetudinem furcam et tollenum ad hauriendam aquam. Veniens autem homo, stetit sub ipso tolleno, et cum venisset quidam ad hauriendam aquam de ipso puteo, et incaute ipsum tollenum dimisisset, venit super eum, qui sub ipso stabat tolleno, et mortuus est. Dum autem requisitio de morte eius fieret, quis eum deberet componere, et nobis relatum fuisset, ita nobis et nostris iudicibus rectum esse comparuit, ut ipse homo, qui ibi mortuus fuerit, qui non fuit animal sed sensum rationalem habuit, sicut homo debet habere, debuit prospicere, in quo loco se poneret ad standum, aut quale pondus super se habebat. Ideo reputet sibi duas partes pretii de compositione, tertiam quantum ipse secundum Edicti tenorem appretiatus fuerit, componat ipse, qui ipsam aquam hauriebat incaute, et det eum filiis aut propinquis parentibus, vel eis qui heredes extiterint; et sit causa finita absque omni faida et dolo, eo quod nolendo factum est. Ille autem cuius puteus est, nullam habeat calumniam. Quia si ei calumniam ingerimus, nullum postea permitteret de puteo suo aquam haurire: et quia omnes homines puteum habere non possunt, reliqui pauperes siti morerentur, et etiam itinerantes necessitatem paterentur. I. 9. 24.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod pater suus stabat sub toleno de puteo Donati, et tu venisti trahere aquam de ipso puteo, et incaute dimisisti tolenum, et venit super patrem suum, et mortuus fuit per ipsum tolenum.

CXXXVII. (LXXXIV.) Item relatum est nobis, cum quidam homo praestitisset iumentum suum alteri homini ad vecturam, et pullus *r*) indomitus secutus fuerit matrem

---

q) Herold. *habuit lotos, tulisset.* *r*) Al. Codd. *pollenus; polens.*

suam: dum autem per viam ambularet, qui eam ad suam vecturam acceperat, contigit, ut infantes in quodam vico stantes ipse pullus calce percussisset, et unus ex ipsis mortuus est. Dum autem parentes requirerent mortem infantuli, et nobis retulissent, ita prospeximus cum nostris iudicibus, ut duas partes pretii quantum ipse valuerit infans componat ille, cuius pullus fuerit: et tertiam partem componat ille, cui iumentum praestitum fuerit. Nam nos scimus quod in anteriori Edicto legitur: Si caballus cum calce damnum fecerit, dominus eius restituat ipsum damnum. Sed quia iste caballus praestitus fuit, et ipse qui eum suscepit in praestito, rationalis homo fuit: et potuit dicere, si neglectum non habuisset, ad ipsos infantes, ut se custodirent, ut hoc malum non proveniret: ideo pro ipsa negligentia eius diximus, ut tertiam partem pretii componat. I. 21. 6.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu habebas ad conducturam iumentum Donati, et pullulum indomitum fuit secutum matrem suam, et ipse pullulus occidit cum calce unum suum filium, qui stabat in loco tali.

Petre te appellat Martinus, quod unus tuus caballus occidit unum filium cum calce.

CXXXVIII. (LXXXV.) Haec autem rei veritas pervenit ad nos, quod quidam homo diabolo instigante dixisset ad servum alienum: *Veni et occide dominum tuum et ego tibi habeo facere bonitatem, quam volueris* s). Ille autem persuasus ab ipso intravit in caussam ipsam malam, et idem qui eum suasit in tanta malitia perductus est, ut et praesentialiter diceret eidem puero: *Feri ipsum dominum tuum.* Et ipse ei pro peccatis feritam fecit. Et iterum dixit: *Feri eum adhuc, nam si non feceris, ego te ferire habeo.* Ipse autem puer conversus fecit eidem domino alteram feritam, et mortuus est. Dum autem requisitio de morte ipsius, et de compositione fieret, volebant aliqui dicere, quod tantum deberet componere is, qui puero suasit, et in sua praesentia hominem ferire iussit, quantum anterius Edictum continet de consilio mortis. Sed nobis nostrisque iudicibus hoc nullo modo placuit, quoniam consilium mortis in occulto fit concinnatum: et aliquotiens perficitur, aliquotiens non. Nam hoc homicidium praesentialiter factum est. Et nos non dicimus hoc esse consilium, quando homo alteri homini verbotenus et praesentialiter ostendendo dicit: *Veni et feri hominem istum.* Ideoque qui tale malum commisit, et sic probatum fuerit, non componat sicut in nostro Edicto affiximus, hoc est, ut perdat omnem suam substantiam, et medium accipiant heredes defuncti, et medium curtis Re-

s) Un. Cod. *ego tibi habeo facere voluntatem.*

gia, excepto illam antiquam compositionem heredes ipsius qui occisus est in antea tollant, sicut in Edicto nostro tempore, ut supra diximus, est affixum. I. 9. 25.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu dixisti ad Adelgisum, qui fuit servus de suo patre quod eum occideret, et in tua praesentia fecisti occidere.

Petre te appellat Martinus, quod tu feeisti in tua praesentia occidere Donatum suum patrem.

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XXII.

INCIPIT PROLOGUS.

Pauca quidem capitula, quae nuper exorta sunt, et antea minime in Edicto adfixa esse reperiebantur, et erat Iudicibus nostris dubio ad iudicandum, prospeximus nunc in Edicti corpore adnotare et adiungere, hoc est dies Kalendarum Martiarum, Ego in Dei omnipotentis nomine Liutprand Rex gentis Langobardorum, anno Deo propitio regni nostri vicesimo secundo, indictio secunda.

CXXXIX. (LXXXVI.) Si aldius cuiuscumque aldiam alienam tulerit in uxorem, aut servus ancillam, et antequam de ipso coniugio aliquam convenientiam domini eorum inter se faciant, contigerit, ut quispiam miser homo cum ipsa muliere, aldia aut ancilla, quae est uxor alterius, fornicatus fuerit, ita praevidimus, ut eidem, cuius uxorem adulteraverit, de ipsa culpa debeat subiacere ille, qui hoc malum perpetraverit. Nam dominus eiusdem mulieris tantum mundium de ea suscipiat, si aldia fuerit, sicut lex est. Et si fuerit ancilla, accipiat exinde pretium, aut vicariam, sicut convenerit. Hoc autem ideo prospeximus de uxore servi vel aldionis, quia si de libero homine quispiam miser homo mulierem adulteravit, ad maritum eius componat, etiamsi non habeat eam mundiatam: nam non ad parentes. II. 12. 9.

CXL. (LXXXVII.) Si quis liber homo habuerit servum vel ancillam, aldium vel aldiam, coniugatos, et instigante inimico humani generis cum ipsa ancilla, quae servum eius in maritum habuit, aut cum aldia, quae cum aldione eius copulata est, adulterium perpetraverit: ita statuimus, ut perdat ipsum servum aut aldionem, cuius uxorem adulteraverit et ipsam mulierem, ut simul vadant liberi et absoluti fulfreales, tanquam si thingati fuissent, ubi voluerint: quia non est placitum Deo ut aliquis homo cum uxore aliena debeat fornicari. Tamen de ipsa libertate ita dicimus, quod non possunt sic sine vera absolutione veri liberi esse, nisi sicut Edictum continet, aut per thinx, aut circa altare, sicut nos instituimus. Ideoque veniant ad palatium ad nos, et qui pro tempore Princeps istius terrae fuerit, ipse eos absolvat; et

faciat eis praeceptum suum, et sint postea certissimi veri liberi et absoluti. I. 32. 5.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu es suus servus, et malo ordine subtrahis te de suo servitio. Liber sum per praeceptum Imperatoris. Quid pertinuisti ad Imperatorem? Ego habebam unam tuam ancillam ad coniugium, et eram tuus servus, et tu adulterasti eam.

De collectione mulierum quae manu forti se collexerunt.

CXLI. (LXXXVIII.) Relatum est nobis, quod aliqui perfidi homines et in malitia constituti, dum per se non praesumsissent manu forti aut violento ordine intrare in vicum aut in casas alienas, timentes illam compositionem, quae in Edicto anteriori posita est, fecerunt colligere mulieres suas, quascumque habuerunt, sive liberas vel ancillas, et miserunt super homines, qui minorem habebant virtutem: et mulieres apprehendentes homines de ipso loco et plagas aut feritas fecerunt, et aliqua mala violento ordine plus crudeliter quam viri exercuerunt. Dum autem hoc ad nos pervenisset, et homines ipsi pro sua violentia, qui minus poterant, interpellabant; ita prospeximus in hoc Edicto affigere. Et si amodo mulieres hoc facere in qualicumque loco praesumserint, primum omnium decernimus, ut si aliquam iniuriam, aut opprobrium, vel plagas aut feritas, aut mortem ibi acceperint, nihil ad ipsas mulieres, vel ad viros, aut ad mundualdos earum componant illi, qui se defendendo aliquam eis fecerunt laesionem, aut interemtionem. Insuper et Publicus, qui est in loco, ubi factum fuerit, comprehendat ipsas mulieres, et faciat eas decalvare et fustare *t*) per vicos vicinantes ipsius loci, ut ceterae mulieres talem malitiam facere non praesumant. Et si in ipsa casa feritas aut plagas ipsae mulieres cuicunque homini fecerint, mariti componant ipsas plagas aut feritas, quas ipsae fecerint secundum tenorem Edicti. Hoc autem ideo prospeximus, tam de disciplina, quam de compositione, quia non possumus mulierum collectionem ad arascild assimilare, neque ad seditionem rusticanorum, quia viri istam caussam faciunt, non autem mulieres: et ideo de ipsis mulieribus fiat, sicut supra statuimus. Siquidem simpliciter in scandalum qualiscumque mulier cucurrerit, et mortem aut feritas vel plagas ibi acceperit, sic fiat iustitia, sicut decessor noster Rotharius Rex instituit vel iudicavit. I. 17. 5. 6.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu fecisti adunare tuas feminas liberas, et ancillas, quas potuisti habere, et misisti eas super se in vicum talem, et occiderunt sibi unum suum servum.

Petre te appellat Martinus, quod tu occidisti Mariam suam mundoaldam. Non occidi, quod per legem emendare debeam. Petre te

---

t) Al. Codd. *frustari*. Herold. *frustare*.

appellat Martinus, quod sua mundoalda currebat simpliciter in scandalum, et tu eam occidisti.

CXLII. (LXXXIX.) Si quis liber homo sciens aldium aut aldiam, servum aut ancillam suam in casa cuiuscumque esse aut copulatos aut aliter, et non eum requisierit aut per iudicem aut per Publicum, et eum non recollegerit, et dimiserit eum apud alium hominem diutius permanere, non requirat operas eorum, quia sciens neglexit requirere servum aut aldium, ancillam aut aldiam suam. Nam si requisierit dominus illorum, et ille qui eos habuerit neglexerit reddere, aut antesteterit, reddat operas eorum, sicut lex est. I. 25. 58.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu habuisti Marculphum suum servum, vel aliquem ex aldiis XX. noctes in casa tua, et perdiderit tantas operas, quae valuerunt X. solidos. Si dixerit appellatus: Non tibi respondeam, quia tu scivisti, quod ipse erat in casa mea, et habuisti negligentiam requirendi, ita probetur. Sin vero, iuret actor, quod non habuit negligentiam, vel taceat. Si vero appellatus negaverit, exdicat se. Si dixerit appellator: requisivi tibi, sed habuisti negligentiam reddere, approbet. Sin vero, idoneet se appellatus, vel emendet operas.

LEGES LUTPRANDI REGIS DE ANNO REGNI EIUS XXIII. u).

INCIPIT PROLOGUS.

In nomine Domini nostri Iesu Christi. Ego Liutprand excellentissimus christianus atque catholicus Rex gentis Langobardorum, adiungere praevidi una cum Iudicibus et fidelibus nostris in Edicti pagina, Anno regni mei Deo propitio vicesimo tertio, die Kalendarum Martiarum, indictione tertia, illa capitula, quae iam ante constituta non erant, et unde cognovimus esse intencionem, ut amodo nulla sit Iudicibus nostris, qui iudicare debent, qualiscumque dubietas, sed firmiter possint discernere.

Id est in primis

CXLIII. (XC.) Si cuiuscunque servus aut ancilla, aldius vel aldia, in ecclesia Dei confugium fecerit, et dominus vel patronus eorum, aut per missum suum, aut per se, exinde eum violentia traxerit, componat widrigild suum in suprascripta Basilica. Et si servus vel aldius sine voluntate domini sui hoc malum fecerit, det ipsum servum vel aldionem pro ipso malo, in manu custodis ipsius Basilicae; et ipse dominus vel patronus satisfaciat, quod per ipsius

---

u) Editio Muratoriana habet quidem epigraphen: *Incipit de anno vigesimo tertio*; sed sine prologo, et in fronte Cap. CXLII.

voluntatem hoc factum non fuisset, et ipse widrigild non componat. II. 39. 1.

CXLIV. (XCI.) Si quis timoris Dei immemor pro cupiditate terrena, vel propter qualemcumque rem, sciens se periuraverit, et postea sic inventum et probatum fuerit, quod periurasset: tunc amittat ipsam rem, unde periuravit, et habeat eam ipse, cui contra rationem periuravit. Insuper quia in se ipso et quod plus est in Deo peccavit, et negavit fidem suam, et periuravit in Domino Deo suo, et sibimet ipsi non pepercit, componat medium widrigild suum ei, cui ipse periuravit *v*). II. 58. 1.

De successione neptae, quae in capillo moritur, quales ei succedere debeant.

CXLV. (XCII.) Recolimus enim qualiter iam antea statuimus, ut si quis decedens reliquerit filiam unam aut plures, et sororem unam aut plures in capillo, ut pariter atque aequaliter sorores et filiae eidem succedere debeant. Et si soror in capillo decesserit, soror, quae remanserit, similiter sorori succedat. Modo vero quia intentio exorta est inter fratres et sorores de nepta earum, quae in capillo mortua fuerit, altercationem ponentes, ei quis succedere debeat, statuimus, ut barbanus eius, in cuius mundio fuerit, ipse ei succedat in eius portionem. Nam amitae *w*) eius de ipsius portione nihil percipiant, nisi tantum habeant, quantum si viva fuisset ipsa neptis earum. II. 14. 26.

CXLVI. (XCIII.) Si quis invenerit liberam puellam aut mulierem per campum suum seminatum ambulantem, et viam indicantem, pignoret eam, et parentes aut Mundualdus componat pro ipsa puella solid. VI. *x*) sicut lex est. Nam si ipsam comprehendere praesumserit, et ad casam suam ligatam aut submanicatam *y*) adduxerit, componat solid. C. *z*) medium Regi, et medium cuius caussa est: sic tamen ut illa compositio de VI. solid. in illa compositione computetur. Quod si pulsatus fuerit ille, in cuius mundio est mulier aut puella, qui asto animo et iniquo feminam ipsam ambulare per laborem alterius fecisset, ut ei componeret, tunc praebeat sacramentum, quod non cupiditatem habendo de compositione ista, asto animo per laborem ipsius, ipsam feminam ambulare non fecisset, nec damnum asto animo faciendo. Et si iuraverit, tunc ipse qui eam comprehendere praesumserit, componat solid. C.: et si iurare non potuerit, parentes aut Mundualdus ipsius feminae, ut supra dictum est, componat solid. VI. pro via indicata,

---

v) Un. Cod. addit: *et manum perdat.* *w*) Al. Codd. *amitanes.* *x*) Al. Codd. *sol. XX.* *y*) Herold. *saumatinam.* *z*) Al. Codd. sol. X.

et ille qui eam comprehenderit, sit absolutus a culpa. I. 16. 7.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod ipse invenit unam tuam mundoaldam ambulantem per campum suum seminatum et facientem damnum.

Petre te appellat Martinus, quod tu invenisti Mariam suam mundoaldam ambulantem per campum tuum seminatum et indicantem viam. Et tu minasti eam ad casam tuam ligatam. Non. Vel feci. Et tu fecisti eam ire astu animi per laborem meum. Iuret, ut lex est, vel perdat compositionem.

Petre te appellat Martinus, quod ipse invenit Mariam tuam mundoaldam ambulare per campum suum seminatum, et facientem viam.

Petre te appellat Martinus, quod tu invenisti Mariam suam mundoaldam ambulantem per campum tuum seminatum, et tu minasti eam ad casam tuam ligatam.

CXLVII. (XCIV.) Si cuiuscunque servus aut aldius, ancilla aut aldia, in furto comprehensi fuerint, et dominus eorum neglexerit eos liberare, et usque ad dies XXX. eos dimiserit, sint fegangi: et habeat eos in transactum *a*), cui furtum fecerint, et componat postea in ipsum furtum, sicut lex est, et Edictum continet. I. 25. 59.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi Marcoardum suum servum, aut Marcum tuum aldium. Ille servus, quem tu dicis, aut aldius, meus est. Quid tibi pertinet? Ego comprehendi eum super tantas meas res, quas mihi furtive tollebat, quae valebant sol. X. Si negaverit, quod non furatus est; sit bellum. Si dixerit: vere tulit, et reddo tibi res tuas, sicut lex est, et redde mihi servum meum: Si appellatus dixerit: recolligo res meas, sed non reddam tibi servum tuum, aut aldium tuum, quia XX. dies transierunt, et tu habuisti neglegentiam recolligere: approbet. Si non potuerit; idoneet se appellator, quod non habuit neglegentiam. Si autem non potuerit se idoneare, res emendet, sicut lex est, et servum perdat.

CXLVIII. (XCV.) Si quis sua auctoritate terram alienam sine publico iussu guiffaverit *b*), dicendo quod sua debeat esse, et postea non potuerit probare, quod sua sit, componat solidos VI. quomodo qui palum in terra aliena figit *c*). I. 27. 8.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu vuifasti unam suam terram dicendo, quod tua esset sine comodato publico. De torto. Si vero dixerit: vuifavi; si, mea est: approbet suam esse, et, si non probaverit, emendet, sicut lex est.

CXLIX. (XCVI.) Item de infantibus qui intra aetatem sunt, et necessitatem maiorem habent, et fame moriuntur, comparuit nobis, ut dum tempus famis fuerit, licentiam habeant cum Misso Principis, aut cum Iudice suo, de terra aut de rebus suis vendere qualiter vivere possint: in tantum ut se de fame liberare possint, et ut non moriantur.

---

a) Un. Cod. *eos sibi dominus acto.* *b*) Un. Cod. *wifaverit.*
c) Un. Cod. addit.: et insuper *LX. sol.*

Et ipse iudex de ipso loco debeat providere, si certe ipsa necessitate famis sit, et sic in eius praesentia fiat, ut Dominum habeat propitium: et si aliter fecerit, Deum habeat iudicem. Et in charta indicet, qualiter pro famis necessitate ipsa venditio facta est; et qui actum commissum habuerit, non praesumat de ipsis infantibus emere. Et dum tempus famis exierit, tunc ipsi infantes secundum anterius Edictum distribuant res aut substantiam suam, nam non aliter; quia istam licentiam pro sola famis necessitate dedimus, nam non, quod absit, anterius Edictum corrumpendum est. II. 29. 7.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea propria est. Quid tibi pertinet? Ecce charta, quam mihi fecisti. Si chartula manifestat necessitatem famis, et omnia, sicut lex est, dicit, aut dicat falsam aut det poenam de charta. Si charta manifestat, quod Missus vel Tutor comparasset vel de infante, fiat taliata.

CL. (XCVII.) Si quis fossatum in via fecerit, et ipsum locum suum probare non potuerit, componat solid. VI. et ipsum fossatum restauret. Et si ipsum fossatum cavando damnum in vite aut in arbore fecerit, componat sicut anterius Edictum continet. I. 27. 9.

CLI. (XCVIII.) Si quis porcos in silva aliena defensata miserit, sicut anterius Edictum continet, usque ad X. porcos, et occiderit porcum unum, sic sit, sicut in anteriore Edicto continetur. Si quidem tantum decem invenerit, et plus occiderit, quam Edictum habet, componat eos in actogild, sicut qui res alienas malo ordine tollit. Nam si ille homo, qui porcos habet, amplius miserit asto animo suos aut alienos in defensata silva, quam quod Edictum habet, et ille cuius silva est, occiderit ex ipsis plusquam Edictum continet, non requiratur. Et si ille qui porcos misit, iurare praesumpserit, quod asto animo non misisset, sine voluntate ipsius domini introisse, reddat ille, qui occiderit, ipsos porcos ferquidos. Et si de pastore suo similiter iuraverit, similiter reddat. Nam si de pastore suo asto animo iurare non potuerit *d)*, medium reddat, et medium reputet sibi, quia servum habuit indisciplinatum. I. 23. 7.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu invenisti suos porcos in tua silva, et occidisti III. qui valebant soldum unum.

CLII. (XCIX.) Si quicumque homo, qui est pauper aut naufragus, qui vendidit aut dissipavit substantiam suam, et non habet unde compositionem faciat; fecerit furtum, aut adulterium, scandalum, aut homicidium, aut

---

d) Al. Codd. *non praesumserit de astu iurare; asto iurare non praesumserit.*

plagas alii homini intulerit, et fuerit ipsa compositio XX. solid. aut supra, dare debeat eum Publicus in manu eius, cui talem fecerit culpam, vel illicitas illas caussas egit, et ipse eum habeat pro servo. Si autem minor XX. solid. fuerit ista compositio, sicut solet fieri usque ad VI. aut ad XII. solidos, tunc debeat eum Publicus dare in manu eius, cui talem culpam fecerit pro servo: in eo ordine, ut serviat ei tot annis, ut ipsam culpam redimere possit et vadat postea ubi voluerit. I. 25. 60.

CLIII. (C.) Si quis Langobardus, uxorem habens, filios aut filias procreaverit, et postea inspiratione Dei compulsus Clericus effectus fuerit, tunc filii aut filiae, qui ante eius conversionem nati fuerint, ipsa lege vivant, qua lege ille vivebat, quando eos genuit, et caussam suam per legem ipsam finire debebat. II. 5. 1.

CLIV. (CI.) Hoc nobis rectum comparuit esse de his servis, qui in furto comprehenduntur unde in anteriori Edicto continetur ut aut occidantur, aut redimeret eos dominus eorum solidis XL., ut si amodo cuiuscumque servus comprehensus fuerit, eo tenore ut mori debeat, redimat eum dominus suus cum solidis XL. sicut dictum est. Et si minime eum redimere voluerit, ipse dominus occidat. Et si dominus eius eum occidere noluerit, occidat eum ille, qui eum comprehensum tenet. Et si nec ille voluerit, tunc accipiat eum Curtis nostra et quomodo iussio nostra fuerit, de eo debeat ordinare. Ipse vero dominus eius componat ipsum furtum, sicut Edictum continet, ei cui ipsum factum fuerit furtum. I. 25. 52.

CLV. (CII.) Si quis a convenientia per chartam a se factam se subtraxerit, heres eius poena compositionis tenetur adstrictus praecepto per quandam institutionem, vel quae est. Hoc loco admonendi sumus, quod maleficiorum litigium, nisi lis contestata fuerit, adversus heredes non transeat. Si vero contractu litigaverit, si lis contestata fuerit, sive non, heredi et in heredem competit. e) II. 21. 23.

EXPLICIT EDICTUM QUOD CONSTITUIT GLORIOSISSIMUS LIUPRANDUS REX. INCIPIUNT LEGES QUAS ADDIDIT SANCTISSIMUS VIR RATCHIS REX.

---

e) Caput istud in pluribus Codd. deest. Extat tamen iisdem quoque verbis apud Heroldum, ubi autem post Cap. CVII. refertur.

RACHIS LEGES.

INCIPIT PROLOGUS.

Christi Iesu Domini nostri et Salvatoris assidue nos convenit praecepta complere, cuius providentia ad regiminis culmen pervenimus, et ipsius auxiliante misericordia, quae Genti nobis commissae conveniunt, id est Genti Catholicae, et dilectae Deo Langobardorum, statuenda praevidimus. Quoniam gloriosissimus ac praecelsus Rotharis Rex, Langobardorum gentis Princeps, sibi Deo inspirante Leges inseruit, atque innovavit, ut omnes intentiones ac disceptiones malorum Regali studio resecaret. Et quidem statuit, ut cuncti Successores eius, quando sibi Deo inspirante aspera et dura cognoscerent, ad molliciem et pietatis gratiam adducerent. Deinde successor eius Grimoaldus Excellentissimus Rex, dum studiose ac vigilanter singulorum consideraret necessitatem, ea quae illi melius complacuere, ad cultum salutis emendavit et correxit, et plura etiam necessaria augendo in unum adiunxit. Post hunc vero gloriosissimus et orthodoxae fidei cultor, atque huius Gentis Gubernator, et noster per misericordiam Dei omnipotentis nutritor Liutprandus eximius et praecelsus ac sapientissimus Princeps, persistens in Dei operibus cotidianis vigiliis, omni pudicitia et sobrietate ornatus, sicut a Deo promeruit, per ipsius inspirationem omnia decenter exposuit, et in Edicti pagina cum suis Langobardis Iudicibus confirmavit. Id circo per Redemtoris nostri providentiam Ego divino auxilio Rachis Rex praeexcellentissimus et eximius Princeps anno Regni mei secundo, II. die Kalendarum Martiarum, indictione XIV. dum cum gentis nostrae, id est Langobardorum Iudicibus, tam de Neustriae, quam de Austriae, vel de Tusciae finibus, universa, quae ab Antecessoribus nostris statuta sunt, sollicite considerassem, quaedam ibi iusta, et quaedam purganda invenimus. Quia dum pravi homines ea, quae ad Deum pertinent, non considerant, magis huius seculi lucrum, quam animarum suarum remedium intendunt, et per humanam astutiam debiles vel egenos opprimere non desistunt. Quoniam peccatis facientibus multos homines negligentes et humana cupiditate compulsos in periurium cadere cognovimus, eo quod gloriosus Rotharis Rex in Edicti pagina statuerat, inter creditorem et debitorem, seu fideiussorem contentione orta, quod in eo tenore vadia dedisset, et debitor statutae caussae tenorem negaret, licentiam ei esse, aut per sacramentum, aut per arma sacrata ipsum tenorem negare. Sed nobis, et nostris Iudicibus, atque Langobardis adstantibus iustum comparuit, ut periurium fieret resecatum. Nunc ergo sancimus

»Displicet hic pravis Rex leges nectere Rachis.«

I. Si quis a modo in praesentia Regis vel Iudicis, seu liberorum hominum, qualicunque modo vadia dederit, et postea negare voluerit ille, qui vadia dedit, quod in tali tenore vadia non dedisset, sicut ipse quaerit, qui vadia suscepit: si fuerint inter homines liberi, quorum fides admittitur, non habeat licentiam iurare, quod in tali tenore vadia non dedisset; nisi qualiter Iudex qui iudicavit, se memoraverit, vel homines qui interfuerint, quando ipsa vadia dedit, testificati fuerint, ita compleatur, et in eorum testimonio credatur. Quia si stantia quam ante liberos homines tres aliquis fecerit, stare debet; quanto magis ea caussa, quae per vadia firmatur, et homines liberi intersunt, nihilominus negare convenit? Si vero tales homines non interfuerint, quorum fides admittitur, quando ipsa vadia data fuerint, tunc exinde procedat iudicium, sicut ab ipso Rothare Rege constitutum est. II. 21. 28.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu dedisti sibi vadia de dare sibi unum solidum III. Kalend. Augusti. Non dedi ipsa vadia. Tunc ipse, qui appellat, probet. Si non potuerit, ipse, qui appellatus est, iuret, quod in tali tenore vadia non dedit.

II. Reminiscimur enim, quia anterius Edictum continere dignoscitur de liberis feminis quae servis copulantur, ut quandocumque inventae fuerint, in servitium reducantur. Sed quia Grimoaldus Rex statuit de his, qui per XXX. annos in libertate vixerunt, ut in servitium non replicarentur: tamen quia curtem Regis possessio non impedit, nisi per LX. annorum curricula, sicut Dominus Liutprandus Rex instituit: ideo diffinimus, si quae feminae a modo inventae fuerint, quae sibi servos copulaverint, et per LX. annos in libertate permanserint, ipsae et filii et filiae earum, atque qui de ipsis procreati fuerint inventi, nullus eos in servitio replicare praesumat; sed in libertate sua permaneant, sicut per LX. annos permanserunt. Si autem amodo praesumpserit cuiuscumque servus Arimannam ducere uxorem, sic exinde detur iudicium, sicut in anteriore Edicto legitur. II. 35. 10.

III. Si quis Langobardus qualemcunque hominem aldium aut servum suum facere voluerit, et ipse ad Palatium venerit proclamando, et iussionem Regis acceptam ei deportaverit, ut aut ipse iudicet, aut veniat in praesentiam Regis et iudicis cum ipso homine, ad iudicium habendum: et si ipse neglexerit, et furore arreptus eum battiderit, aut quod absit eum occiderit, sicut nunc factum ex peccatis cognovimus, componat widrigild suum in palatio, etsi ipse homo vivus fuerit. Si servus aut

aldius sit, perdat eum cum rebus suis, et in libertate per maneat ipse et filii eius. Si vero fuerit liber, et widrigild suum componat. Et si eum battiderit, componat sicut ad alium liberum hominem: nam si ipsum occiderit, pro hoc Capitulo, sicut supra legitur, componat mortem ipsius, et simul widrigild suum Regi pro praesumtione. Si vero aldius fuerit aut servus, perdat filios eius et res ipsius, et componat in Palatio Regis widrigild. I. 9. 26.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu volebas facere tuum servum, vel aldium, et ipse fuit ad Regem reclamando, ut tu faceres finem ei, aut venires in praesenciam Regis, aut Iudicis, cum ipso placitum habendo, et tu habuisti neglegenciam eundi, et baptisti eum recepta ira. Et ita approbet. Si non; idoneet se appellatus. Si vero non potuerit, componat widrigild in palacio Regis; et si servus est, vel aldius, perdat eum cum rebus suis, et vadat liber cum filiis suis, quo voluerit; et si liber est, widrigild suum in palacio Regis componat qui eum baptiderit, et sibi sicut ad liberum hominem.

Petre te appellat Martinus, quod tu volebas Anselmum suum patrem facere tuum servum, aut aldium, et ille ivit ad Regem reclamando, et ille praeceptum Regis commendatum apportavit tibi, ut faceres ei finem, vel venires in praesenciam Regis vel Iudicis ad placitum secum habendo, et tu occidisti eum. De torto me appellis. Approbet appellator, si potest. Si non potuerit, purificet se appellatus, vel componat, sicut lex est.

Et hae probationes fiunt, secundum quosdam.

IV. Omnibus enim pene notum est, quod usque nunc per pravas cupiditates deducebantur homines ad sacramentum de chartis venditionis, quae factae fuerant, et compellabantur a venditoribus, quod pretium completum non haberent datum, qui ipsas chartas habebant, et res possidebant. Et ipsi emtores deducebantur ad sacramentum, quod pretium completum haberent: quod nobis et nostris Iudicibus illicitum esse comparuit. Et qui pro opinione sua iurare nolebant: dabant pro sacramento suo aliquid, et habebant damnietatem sine caussa. Et naufragi homines propterea ipsam compellationem faciebant, ut aliquid pro ipso sacramento tollere possent. Ideo decernimus, ut si quis chartam venditionis de aliqua re fecerit alicui, et a scriba publico scripta, vel a testibus idoneis roborata fuerit, et tam ipse venditor, quam testes in ipsa charta se subscripserint, aut manum posuerint, et manifestaverint in ipsa charta, quod pretium inter eos statutum suscepisset: si pulsatus fuerit postea emtor, quod pretium ipsum non complevisset, sacramentum exinde non procedat; nisi forte ei emtor per wadiam se obligaverit, tunc ipse venditor pignoret fideiussorem suum *f*). II. 55. 17.

---

f) Un. Cod. *nisi forte si ei per wadiam aliquem inobligavit, ipse venditor comprehendat fideiussorem suum.*

rorm. Petre te appellat Martinus, quod ipse vendidit tibi unam suam casam, et conventasti sibi dare C. solidos, et non dedisti nisi quinquaginta. Non tibi respondeo, quia ecce charta, quae manifestat de adimpleto pretio. Si charta non manifestat, quod venditor subscripsisset, aut testes: iuret venditor, qui habet, pretii partem completam non esse.

V. Si quis Iudex, aut quicumque homo, missum suum praesumserit dirigere Romam, Ravennam, Spoletum, Beneventum vel ad Franciam, Baioariam, vel Alamanniam *g*) sine Regis iussione, animae suae incurrat periculum, et res eius infiscentur. III. 29. 1.

VI. Cognovimus enim, quod per singulas Civitates mali homines zanas *h*) id est adunationes contra Iudicem suum agentes faciunt. Sed ita statuimus, ut si amodo quicumque homo *i*) adunationem cum IV. vel V. aut amplius hominibus fecerit, dicendo, quod voluntatem iudicis sui non faciat, et quod ille recte dixerit, aut ad eius iudicium non vadat *k*), confidens in alicuius patrocinio: et si alios circa se aggregare voluerit, ut ipsi similiter faciant, componat sicut anterius Edictum de seditione contra iudicem levata continere videtur. Si vero de caussa Regis aliquid *l*) dicere voluerit, sit ei licentia veniendi ad Palatium; et si supra quam dixerit veritatem approbaverit, sit condemnatus, et suscipiat sententiam secundum qualitatem caussae, sicut anterius Edictum continet. Et si veritatem approbare non potuerit, fiat ei datus in manibus cum rebus suis, et faciat de eo quod voluerit. Violentiam quidem si sustinuerit aliquis a Iudice suo, aut ab alio homine, et Iudex neglexerit iudicare, aut forsitan attenderit ad Gasindium, aut ad parentes, aut ad amicum suum, vel ad praemium, et legem non iudicaverit: tunc veniat ad Palatium, et reclamet suam violentiam, et si probatum fuerit, non computetur in adunatione ei, qui proclamaverit, sed ipse iudex componat widrigild suum, medium Regi et medium cui iustitiam denegavit, et honorem suum amittat. Arimannus ille quidem si mentitus fuerit, et dolose hoc egerit, si ante venerit ad Palatium, quam ad Iudicis sui vadat iudicium, si habuerit, unde componere possit, componat solidos L. medium Regi, et medium Iudici suo. Et

---

g) Un. Cod. addit: *Gretiam aut Navariam.* Al. *Retias aut in Avariam.* Al. *Riciam aut Mavaritiam.* *h*) Al. Codd. *avas; zavas; zawas.* Herold. *et tanas.* Al. Edit. *ronas; hanna.* Gloss. interl. *zawas, i. e. firmamentum ad bellum.* *i*) Un. Cod. *homo privatus a dignitate.* *k*) Un. Cod. *iudici suo non faciant, quae ille recte eis dixerit, aut ad eius iud. non vadant.* *l*) Un. Cod. *videtur, si hac non per obligationem faciat, non per sacramentum, neque per dexteram. Si vero de casa regis, quae est posita in initio nostri antecessoris, aliquod.*

si talis homo fuerit, qui non habeat unde componere possit, accipiat disciplinam, ut emendatus fiat, et ut alii facere hoc non praesumant. I. 18. 2.

FORM. Petre te appellat Martinus, qui est Advocatus de parte Publica, quod tu fecisti, vel Donatus fecit adunationem cum quatuor hominibus contra tuum Comitem dicendo; quod voluntatem eius non faceres, vel faceret, quam tibi vel sibi recte dicebat. Et tu fuisti cum ipso, vel fuisti in capite. Petre Comes te appellat Martinus tuus Erimannus, quod ipse reclamavit se ad te, quod tu faceres sibi iustitiam de Donato, qui habebat occisum suum patrem, et tu attendisti ad praemium, et non fecisti sibi iustitiam.

VII. Si quis caussam alterius agere, aut caussare praesumserit, in praesentia Regis, aut Iudicis (excepto si Rex, aut Iudex ei licentiam dederit) de viduis, aut de orphanis, aut de tali homine, qui caussam suam agere non potest, componat widrigild suum, medium Regi et medium contra quem caussavit. Et si forsitan aliquis per simplicitatem suam caussam agere nescit, veniat ad placitum *m*). Et si Rex, aut Iudex praeviderit, quod veritas sit, tunc debeat dare ei hominem, qui caussam ipsius agat. Nam si iudex contra hoc consenserit *n*), exceptis in his Capitulis, et non emendavit, et ipse similiter componat widrigild suum in Palatio Regis. Si enim quicunque liber homo in servitio de Gasindio Regis aut de eius fidelibus introierit, et si Iudex de sub quo fuerit, dolose eum opprimere curaverit, pro eo quod ipse in servitio alterius introivit, et per ipsum dolum illicite contra ipsum iudicaverit, aut forsitan ab ipso Iudice suo iustitiam suam invenire non potuerit, tunc componat Iudex, sicut supra lex est. Et ille in cuius obsequio est, habeat licentiam caussam eius agere, et usque ad legem perducere; sic tamen, ut antea vadat ad Iudicium de Iudice suo, ut ab ipso suscipiat iustitiam suam. II. 52. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu fecisti unam plagam in capite ad Marculphum. Da vadia de Widrigildo, quia tu agis caussam alterius. Aut probet quod sibi sit data actio, ut componat Widrigild. Si autem dixerit: iste est simplex, aut orphanus, aut vidua. Et Comes dedit mihi licentiam; aut probet, aut emendet Widrigild. Petre Comes te appellat Martinus, quod Donatus egit alterius caussam contra se in tua praesentia, et non emendasti, et tamen consensisti pro eo agere, et non erat vidua, nec orphanus ipse, de cuius caussa agebat nec tale, qui bene non possit caussam suam. Petre Comes te appellat Martinus, quod postquam quod ipse intravit in gasindio Regis, iudicasti ei illicite.

VIII. Relatum est *o*) nobis quod sunt aliqui pravi homines, qui submittunt in Palatium ad nostrum secretum

---

m) Al. Codd. *palatium*. *n*) Al. Codd. *iudex hoc consenserit*.

o) Editio Muratorii ante hoc capitulum aliud recepit, quod tamen, ut ipse fatetur, in uno tantum Codice legitur, cum non nisi subsequentis legis compendium et titulus esse videatur. Nimirum ita:

discendum, ut per deliciosos, aut per ostiarios, vel per alios homines captiose aut absconse investigare possint, quicquid nos agimus. Et ipsi, qui rogantur, quidquid cognoscere possunt, eis mandant, aut nuntiant secretum, ut in extraneas partes *p*) mandatum fiat. Sed apparuit nobis ut ille, qui talem causam perpetrare praesumserit, non est in fide sua rectus, sed in mala suspicione manere videtur. Unde decernimus, ut qui in tali caussa amodo detentus fuerit, tam qui submittit, quam qui submittitur, animae suae incurrat periculum, et res eius infiscentur, quia sicut dicit Scriptura: Secretum Regis abscondere bonum est. Opera autem Dei honorificum revelare est.

FORM. Petre te appellat Martinus, qui est Advocatus de parte Publica, quod tu fuisti submissus in Palatio Regis ad discendum secretum Regis, et fecisti mandatum in extraneam provinciam.

IX. Si quis sua authoritate terram alienam sine publico Geinfahverit, dicendo, quod sua debeat esse, et postea non potuerit probare quod sua sit, componat solid. VI. quomodo qui palum in terra aliena figit. Si quis fossatum in via fecerit, et ipsum locum suum probare non potuerit, componat solid. VI. et ipsum fossatum restauret. Et si ipsum fossatum cavando damnum in vite aut in arbore fecerit, componat sicut anterius Edictum continet *q*).

(Haec quae sequuntur, nuper ex duobus Codicibus, uno Vaticano altero Cavensi edita sunt.)

PROLOGUS.

Ista, quae superius scripta tenentur, in Edictum scribantur: et ista capitula dua de subtus in brevi praevidimus statuere r).

(X.) Hoc autem statuere praevidimus *s*) ut marcas nostras Christo custodientes sic deveniant fieri ordinatas et vigilatas, ut inimici nostri et gentes nostre non possit per eas sculcas mittere, aut fugacis exientes suscipere. Sed nullus homo per ea introiere possit sine signo aut epistola regi. Propterea unusquisque iudex per marcas sibi commissas tale studio et vigilantia ponat, et per se et per loco posito vel clusarios suos, ut nullus homo sine signo aut per epis-

---

VIII. *Si quis inquirit secretum Regis, ut ad damnum eius palam faciat id in extraneis provinciis, volumus ut tam inquisitor, quam propalator animae suae incurrat periculum, et res eorum Fisco socientur.*

p) Al. Codd. *provincias.* *q*) Hoc caput in sola Heroldi editione inveni. In aliis legitur supra inter leges Liutprandi cap. CXLVIII. et CL. *r*) Cod. Vat. *Itaque superius tenetur scriptum. In Edictum scribantur et ista capitula dua de subtus.* *s*) Cod. Vat. *In breve praevidimus statuere.*

tola regi exire possit. Et dum ad ingrediendum venerit peregrini ad clusas nostras, qui ad Romam ambulare disponi, diligenter debeat eum interrogare unde sit; et si cognosceat quod simpliciter veniant, faciat iudex aut clusarius socropus *t*), et mittat in cera, et ponat (s) ibi sigillum suum, ut ipsi postea ostendant ipsum signum missis nostri, quos nos ordaenaverimus (signum). Post hoc missus nostri faciant eis epistola ad Romam ambulandi; et convenerent a romo *u*), accipiant signo de anolo regis. Si vero cognoverint, quid fraudelenter veniant, per suos missos eos ad nos diriga, et innotescat nobis causa ipsa. Nam qui ille iudex hoc facere distulerit, et quod ab se *v*) forte per ipsius noticia aliquis exierit, sanguinis suo incurrat periculum, et res eius infiscentur. Et si praesumpserit iurare, quod sine eius premissu factum fuisset, sed *w*) solutus a culpa, pro nilectum tamen, sit se aduniaverit *x*), conponat in palacio widricild suum. Et hoc addimus, ut unusquisque iudex penam *y*) solicitudinem per iudicaria sua in partibus tussciae, ut nullus homo possit sine voluntate regis vel sigillum aliquid transire. Et si inventum fuerit, quod sine iussione transisset, ut sigillum aliquid transire non edoniaverit, conponat. widricild suum.

XI. *z*) De gasindiis quidem nostri ita statuere, ut nullus iudex eos opremere debeant, quoniam nos debemus gasindios nostros defendere. Et si contra lege aliquid faciunt ad arimanno homine, et ad iudice reclamaret suum, iudex aut per epistola aut proprio ore admoneat gasindio nostro, ut iudicet in se, et ipsum si iudicare non scit, advocis *a*) alios conlibertus, qui sciunt iudicare, et iudicit causam ipsam per legem. Et faciat iudicatum suum, ut arimannus ipse fatigatur non fiat. Nam antequam eum admoneat, sicut dictum est, non per wifa, non per pigneracionem sine iussione nostra facere quis presummat. Gasindius vero ipse si distulerit iudicare, et legem non iudicaverit, dix *b*) eum distringat, idem arimanno iusticia faciendo. Sit tamen non doloso animo et ipse gasindius stare debeant in iudicium ipsivius iudicii, et ipse iudix amittat iudicatum suum. Si enim postea ei apparuit, quod legibus non iudicasset, veniat cum ipso iudicato in presencia nostra.

EXPLICIUNT LEGES RATCHIS.

INCIPIUNT LEGES DOMNI ASTULFI REGIS.

---

t) Forte legend. *chirographum.* *u*) Certe legend. *et cum venerint a roma.* *v*) Forte legend. *quod absit.* *w*) Leg. *sit.* *x*) Leg. *si se idoneaverit.* *y*) Leg. *ponat.* *z*) Cod. Vat. *VIIII.* *a*) Leg. *advocet* *b*) Leg. *Judex.*

AISTULPHI REGIS LEGES.

INCIPIT PROLOGUS.

Quoniam Prophetica nos vaticinatio admonet dicens: Iuste iudicate, filii hominum, et alibi: iustitiam dicite, qui habitatis terram, quia iustus Dominus iustitiam diligit, illa nos sedule convenit scire, ut gentes nobis commissae in iudicio non graventur, et omnipotenti Deo, cuius opitulatione regnamus, in omnibus placere valeamus, Decessorum nostrorum sequentes exempla, qui Redemtori omnium seculorum pleno pectore placere desiderando, pro sibi commissae gentis gubernatione, ut recto moderamine regerentur, imposuerunt leges. Id circo Ego Dei omnipotentis auxilio Astulfus praecelsus Catholicae gentis Langobardorum Rex, praecessorum nostrorum omnia instituta perpendens, quoniam quaedam ibidem reperimus non adnexa de quibus maximus error nostros Iudices ad danda Iudicia involvebat, Anno Primo c) felicissimi Regni nostri in Dei nomine, Kalendarum Martiarum, Indictione VII. convocatis ex diversis partibus Regni nostri Iudicibus, communi consilio in Edicti paginam affigi statuimus, quae Excellentiae nostrae iusta et Deo grata comparuerunt, quatenus et iustitia maneat, et nostrorum Iudicum iudicio omnis obscuritas illuminetur.

Ius gerit Aistulphus residens in margine cusus. *d*)

I. Recolimus in anterioris Edicti pagina esse insertum, ut si frater decesserit absque filiis et filiabus, et sorores reliquerit, ipsae heredes ei succederent. Nam amitanes suorum nepotum successionem nullo modo capere poterant, quia nihil de iisdem amitis in ipso continetur Edicto; nisi aut sorores, aut parentes propinqui succedebant. Et dum remanebant in capillo inordinatae et in casa patientes necessitatem, servis se copulabant. Ideo nos Deo inspirante statuere praevidimus, ut si quis Langobardus moriens sororem unam, aut plures in capillo in casa reliquerit, et filium unum aut plures, filii ipsius debeant perpensare qualiter amitanes absque necessitate vivere possint, secundum qualitatem substantiae suae, ut amitanes eorum indigentiam non patiantur, neque de victu, neque de vestimento, sed nec de ipso obsequio suo. Et si in Sacro Monasterio sub statuta Regula vivere voluerint, ab ipsis suis

c) Legend. *quinto*. *d*) Un. Cod. *cursus*.

nepotibus ordinentur, ut illis provisum fuerit, aut convenerit. Si autem praedicti nepotes decesserint intestati absque filiis et filiabus, et sorores reliquerint *e*), Amitanes eorum, quae in casa in capillo remanserint, cum ipsis nepotibus suis, in rebus nepotum et fratrum succedant aequaliter, quantaecunque fuerint. II. 14. 27.

II. In anterioris Edicti Capitulo continetur, ut si quis Langobardus pertinentem suum in quarta manu tradiderit, et a se amund fecerit, aut circa altare ducendum Sacerdoti tradiderit, solutus ab omni conditione servitutis permaneat. Sed quoniam perversi homines benefactores suos accepta libertate postponebant, et ipsi eos postmodum retinere nequaquam volebant, multi homines timentes, ne sui liberti eos postponerent, libertatem eis facere omittebant. Propterea statuimus, ut si quis Langobardus pertinentes suos thingare voluerit in quarta manu, et chartulas ei fecerit, et sibi reservaverit servitium eius, dum advixerit, et decreverit, ut post obitum eius liberi sint, stabile debeat permanere secundum textum cartae, quam ei fecit. Quia iniustum nobis apparuit, ut homo benefactorem suum vivente eo, dimittere debeat. Nam qui in Ecclesia liberum dimiserit per manum Sacerdotis, sic permaneat eius libertas, sicut continetur in anteriori Edicto. II. 34. 9.

III. Cognovimus multotiens perfidos homines contra voluntatem defunctorum parentum suorum agere, dum ipsi pro animabus suis per Loca venerabilia res suas distribuebant, et pertinentibus suis simpliciter libertatem cum rebus quibuslibet donabant; et cum ipsis hominibus per suam astutiam agebant, et eos a suis cespitibus removentes in suum servitium replicabant, qui postmodum libertatem simul et res amittebant. Ideo praevidimus hanc resecare malitiam, ut voluntas et ordinatio defuncti adimpleatur. Et ita sancimus, ut si quis Langobardus per chartam in sanitate, aut in aegritudine res suas ordinaverit, et dixerit eas habere Loca venerabilia, et familias, per quas res ipsae excolantur, liberas esse dixerit, ut in ipsis religiosis locis redditum faciant, secundum ipsius statutum reddant omni tempore, iuxta domini sui praeceptionem, ipsi et filii eorum, et sint liberi de suis personis, sicut Dominus eorum instituerit; et ab eius heredibus non replicentur, nec a suis cespitibus removeantur, sed ab ipsis Locis venerabilibus defensentur: excepto si sua voluntate voluerint exire,

---

e) Al. Codd. *decess. absq. filiis et filiabus, aut intestati, et sorores ex parte patris reliq.* Herold. *decess. et sorores reliquerint amitae eorum etc.*

licentiam habeant in sua libertate exire, et vivere ubi voluerint. Nam si ad finem mortis properaverit, ita ut nec thingare hominem suum possit, nec in manu Sacerdotis tradere circa altare liberum dimittendum, propter subitaneam mortem, et instituerit, ut post obitum eius per manum Sacerdotis qualem designavit, circa sacrum altare duci debeat; caussa miserationis decrevimus, ut sicut Dominus eorum praeceperit, ita impleatur; et Sacerdos, quem designaverit, circa altare eum absque cuiuscunque contradictione absolvat, et liber permaneat; quia maxima merces nobis esse videtur, ut de servitio servi ad libertatem deducantur, eo quod Redemtor noster servus fieri dignatus est, ut nobis libertatem donaret. Si vero aliquid eis in ipso exitu donaverit, aut donari praeceperit, stabilis eis ipsa donatio permaneat; quia Pauli Apostoli auctoritas maxime ad domesticos fidei beneficium praebere iubet. Et pro launechild imputetur ei servitium, quia servus non habet unde launechild ei faciat. II. 18. 3.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu es servus suus, et malo ordine subtrahis te de suo servitio. Liberum sum. Ecce charta libertatis, quam pater tuus mihi dedit. Aut dicat falsa; aut taceat. Petre te appellat Martinus, quod pars Monasterii Sancti Petri, unde tu es Advocatus, tenet sibi terram malo ordine in tali loco. Ipsa terra propria est de Monasterio per chartam, quam pater tuus fecit. Petre te appellat Martinus, quod tu es suus servus, et malo ordine subtrahis te de suo servitio. Liberum sum per chartam, quam mihi fecit Petrus Presbyter. Quid pertinuisti ad Presbyterum? Pater tuus liberum non potuit me dimittere propter subitaneam mortem, et commendavit, quod Presbyter Petrus dimitteret me liberum. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes sibi terram malo ordine in tali loco. Dominus meus, quando venit ad mortem, donavit mihi ipsam terram.

IV. A nostris Decessoribus iam antea institutum est, ut Langobardus potestatem habeat filium suum sibi bene servientem, meliorare de rebus suis. De filiabus autem non continebatur. Ideo statuimus, ut si duas filias habuerit, et filium non reliquerit, potestas ei sit, unam filiam suam qualem voluerit, meliorare in tertiam partem rerum suarum. Et si tres fuerint, quartam partem. Et si amplius fuerint, per hanc rationem computetur. II. 20. 4.

FORM. Martine cum Donato tuo tutore, Iohanna cum Donato suo tutore te appellat, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco.

V. Si quis Langobardus decedens voluerit uxori suae usumfructum de rebus suis iudicare, et filios et filias ex ea reliquerit, non amplius ei per usumfructum iudicare possit, quam medium de sua substantia, super illud, quod ei in morgengab, et in meta secundum legem datum fuerit. Et si filios aut filias ex alia uxore reliquerit, unum aut duos, possit uxori suae tertiam partem ad usumfructum relinquere. Et si fuerint tres, quartam portionem. Si fue-

rint plures, per hunc numerum computetur. Morgengab et metam, quae ei data est legibus, habeat in antea. Si quidem nupserit postea, aut mortua fuerit, ususfructus in integrum ad heredes revertatur. De meta vero et morgengab fiat sicut anterius Edictum. II. 4. 4.

FORM. Martina cum Donato tuo tutore Petrus te appellat, quod tu tenes sibi malo ordine terram in tali loco. Ipsa terra mea est per usumfructum; et ecce chartula, quam mihi maritus meus fecit. Si charta manifestat, sicut ista Lex dicit, aut dicat falsam aut taceat. Martine te appellat Petrus, quod tu tenes sibi terram malo ordine in tali loco., Mea propria est per successionem Iohannae meae mulieris. Non debes tu eam succedere in ipsa terra, quia fuit suus ususfructus, et Lex commendat, quod revertatur ad me.

GLOSS. Ususfructus datur uxoribus a maritis: De omnibus suorum maritorum rebus, si voluerint. Si maritus decedens filios vel filias non reliquerit ullos Si maritus decedens alios-liberos non reliquerit ullos; secundum quosdam. Ususfructus datur uxoribus a maritis: Non de omnibus suorum maritorum rebus, etiamsi voluerit ipsi mariti, cui reliquid. Ut de medietate rerum suarum, si filios habet tantum de hac. Ut de tercia, si unum, aut duos; de quarta, si tres; de quinta, si quatuor; et tam deinceps, si filios habuerit de alia uxore, etiamsi habuerit filios de .... Ut de tercia, et ut dixi, etiamsi tantum habuerit filios de priore. Ususfructus aliter datur Romanis; aliter Langobardis mulieribus. Romanis: Usque dum nupserint. Usque dum vivunt, etiamsi postea nupserint: Usque dum vivunt, si absque copula vixerint. Longobardis: Usque dum nupseserint. Usque dum vivunt, si absque copula vixerint.

VI. Pervenit ad nos, quod dum quidam homines ad suscipiendam sponsam cuiusdam sponsi, cum paranymphis aut trotingis *f*) ambularent, perversi homines aquam sordidam et stercoratam super ipsam iactassent. Sed quia cognovimus malum hoc per singula loca fieri, praevidimus, ne pro hac caussa scandala et homicidia surgant, ut si quiscunque liber homo liberae mulieri talem rem facere praesumserit, componat solid. DCCCC. medium Regi et medium Mundualdo eius. Nam si homines pertinentes sine voluntate Domini sui hoc fecerint, et dominus per sacramentum se purificaverit, quod per eius consensum non fuisset factum, servi ipsi tradantur in manus Mundualdi eius, et ipse faciat de iis quod ei placuerit, et amplius patronus calumniam non habeat. Quod si iurare non poterit, componat, ut supra dictum est, solidos DCCCC. I. 16. 8.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod Maria sua Mundualda ibat, ut esset paranympha cum ioculatoribus de sponsa Paula. Et tu, vel servi tui proiecisti aquam sordidam et stercora super ipsam. De torto. Approbet appellator, si potuerit. Sin, exdicat se appellator, aut emendet, sicut lex est.

VII. Si quis Langobardus cum Pontificibus, Abbatibus, vel Custodibus Ecclesiarum, seu Xenodochiorum Praepositis,

---

f) Al. Codd. *troctingis*. Gloss. *ioculatoribus*. Herold. *trutingi*.

de quibuscunque rebus convenientiam fecerit, et poenam inter se pars parti obligaverit, et heredes et successores suos colligaverit *g*), et idonei homines interfuerint, non possit postea ab eorum successoribus removeri, sicut nec removetur ab eodem Langobardo; excepto si poenam obligatum componere voluerint. Si vero commutationem fecerint de casis, terris, vel familiis, et interfuerit Missus Regis, vel Pontificis, seu Iudicis, aut tales homines tres, quorum fides admittatur, et res eius meliorata paruerit, tunc quando ipsa commutatio facta fuerit, quam pars religiosi loci suscepit, nullo tempore postea ab eorum successoribus removeatur; sed semper commutatio ipsa firma permaneat, et si removere voluerit, poenam inter se obligatam componat. III. 10. 1.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes terram malo ordine in tali loco ad partem Episcopii Sancti Syri, unde ipse est Advocatus. Ipsa terra mihi concessa est per libellum. Falsus est ipse libellus. Si dixerit. Si dixerit Advocatus; tu subtraxisti te adimplere, sicut Lex in libello; aut probet, aut dēt poenam. Si dixerit: mea propria est per commutationem: tunc Advocatus probet, quod Ecclesia accepit peioratam rem, aut dicat chartam falsam.

VIII. Relatum est nobis, quod usque nunc fuisset talis consuetudo, ut Monasteria, vel Xenodochia, seu Loca venerabilia, quae in defensione sacri nostri Palatii esse noscuntur, compositionem duplicem exigebant ab hominibus, qui ad ipsa venerabilia Loca componere debeant, sicut Curtis Regia exigere videtur. Nunc autem statuimus, ut Monasteria, Basilicae vel Xenodochia, quae sub Palatii defensione esse videntur, compositionem exigere si debuerint, non exigant duplum, sicut de caussa Regis, sed sicut alia venerabilia Loca, quae ad Palatium non pertinent. I. 2. 9.

IX. Si quis Langobardus qualemcumque rem possederit per XXX. annos, et Custodes Locorum venerabilium de ipsis rebus eum molestaverint, et ipse possessionem suam per XXX. annos consignaverit, et eius claruerit possessio, possideat et inantea. Similiter et venerabilia Loca faciant, de rebus quas ipsa possident, si a Longobardis fuerint pulsata. Quia anterius Edictum continet de quinque annorum possessione; ut qui possederit per quinque annos quietus, in facie eius, qui pulsaverit, ipse secundum legem defendat se. Et loca venerabilia inter se de rebus quibuslibet per XL. annorum possessionem excludantur. Ideo iustum diximus, ut qui per XXX. annos possederit, possideat et in antea. II. 35. 11.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu tenes terram malo ordine in tali loco ad partem Monasterii Sancti Petri, unde ipse est

---

g) Al. Codd. et Heröld. *obligaverit.*

Advocatus. Possessam habeo per XXX. annos. Petre te appellat Martinus, quod pars Monasterii Sancti Petri, unde tu es Advocatus, tenet sibi malo ordine terram in tali loco. Petre te appellat Martinus, quod pars Monasterii Sancti Petri, unde tu es Advocatus, tenet terram malo ordine ad partem Monasterii Sancti Pauli, unde ipse est Advocatus.

X. Si quis Langobardus caussam habuerit cum Locis venerabilibus, quae ad defensionem Palatii esse noscuntur, si fuerit caussa, unde sacramentum debeat procedere, si Iudex Abbatem, Custodem, vel Praepositum pulsaverit, ipse ei satisfaciat *h*). Si autem Abbas, Custos, Praepositus Iudicem pulsaverit, et sacramentum fieri debuerit, ipse Iudex iterum *i*) sacramentum deducat. Si vero alter Langobardus habuerit caussam cum Abbatibus, unde simile sacramentum deductum fieri debeat, anteponatur Abbas ipse solus, nam non alius: sed de aliis, quales eligere vult, quanticumque secundum legem iurare debent, ut sacramentum deducat *k*): ita tamen ut ipse Abbas talis sit, qui per Regulam iuxta praeceptum Domini vivat, et subiectos Monachos habeat usque L. vel amplius, qui cum eo regulariter vivant. II. 55. 18.

XI. Si quis cum aliis Custodibus, vel Praepositis de Locis venerabilibus caussam habuerit, ipsi Custodes vel Praepositi sacramentum deducant. II. 55. 18.

XII. Si quis cum Curte Regia caussam habuerit, et evenerit ut pars Curtis Regiae sacramentum deducere debeat, si maior caussa fuerit, per sacramentum ab Scarione *l*) cum actoribus finiatur. Si vero minor fuerit caussa id est infra XX. solidos, actor *m*) de loco cum actoribus, secundum qualitatem caussae, sacramentum persolvat. II. 55. 19.

XIII. Et hoc diffinimus, ut postquam iussio Regis fuerit in exercitu ambulandi, et constituto posito ad monitionem faciendam, nullus praesumat fideiussorem aut debitorem pro quacumque caussa pignorare. Et si de una Iudiciaria fuerit, ad dies duodecim, antequam eat ad exercitum, sit quietus, etiam duodecim dies posteaquam de exercitu fuerit reversus. Si autem de aliis Iudiciariis fuerit, spatium sit ad dies XXIV. Nam si quis quem inter ista spatia pignoraverit, componat ipsa pignora, sicut qui contra rationem pignus abstulit. I. 14. 8.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu pignorasti eum in

---

h) Un. Cod. *ipsi ei satisfaciant.* *i*) Un. Cod. *ei iterum.* *k*) Al. Codd. *Nam alii, quales elegerit, quanti secundum legem iurare debuerint, sacramentum deducant.* *l*) Gloss. int. *i. e. Canavario.* *m*) Murat. et Herold. *deducere debeat, si minor caussa de XX. sol. fuerit, per sacramentum obscarionum* (Herold. *obscuriorum*) *cum actoribus finiatur. Si vero maior caussa fuerit, actor etc.*

tanta sua mobilia, quae valebant solid. LX. infra XII. dies, postquam fuit reversus de hoste.

XIV. Si quiscumque homo pro bonitate sua introierit in servitium Iudicis, aut alterius hominis, et deservierit ei, vel filiis, vel nepotibus eius, et claruerit veritas, quod parentes eius omnes liberi fuissent; et postea in servitium detinere voluerit, dicendo, quod per XXX. annos ei, vel parentibus eius servisset, non possit eum per istam possessionem tenere. Quia impossibile est et contra Dei praeceptum, dum omnes eius parentes liberi sunt, ut ipse solus, qui voluntarie servivit, in servitium detineatur, pro sola possessione. Nam si pro furto, aut alia malitia, sicut Edictum continet, ad serviendum in manus datus fuerit, et probatum fuerit, deserviat et in antea. Si vero eius parentes servi fuerunt, et ipse solus ad libertatem tendere voluerit, si ipse libertatem suam idoniare per chartam, aut per homines liberos, vel per possessionem iustam non potuerit, deserviat et in antea. II. 35. 12.

FORM. Petre te appellat Martinus, quod tu es suus servus, et malo ordine subtrahis te de suo servitio. Liber sum nascendo, et quid tibi pertinet ad requirendum? Ipse servivit mihi per XXX. annos. Hoc non potest dicere. Sed si dixerit per malitiam fuit traditus mihi ad serviendum, aut probet, aut taceat.